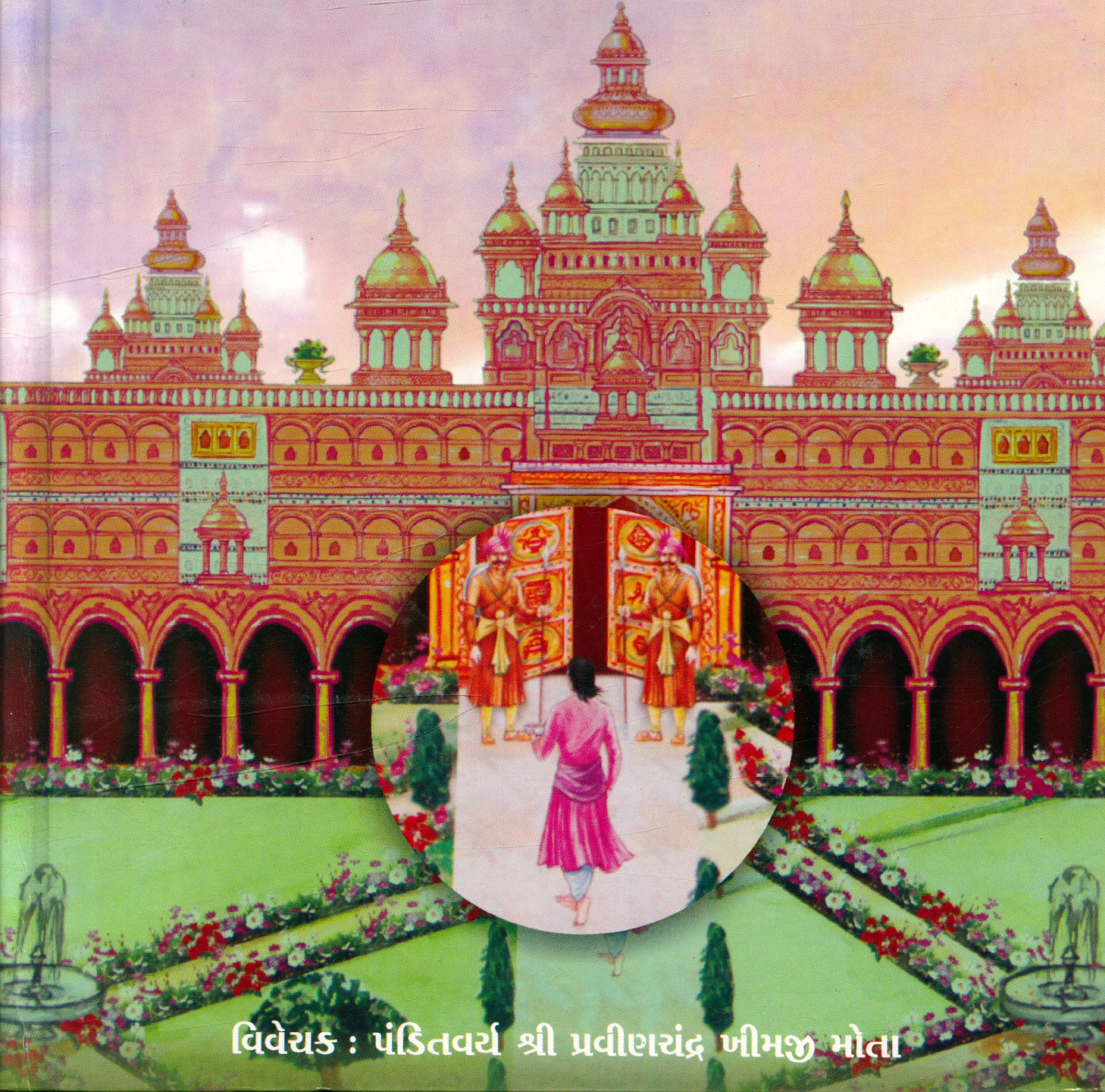

પૂ. સિદ્ધર્ષિ ગણિ વિરચિત
ઉપમિતિભવપ્રપંચા કથા

શબ્દશઃ વિવેચન

ભાગ-૧

પ્રથમ પ્રસ્તાવ : પીઠબંધ

વિવેચક : પંડિતવર્ય શ્રી પ્રવીણચંદ્ર ખીમજી મોતા

ઉપમિતિભવપ્રપંચા કથા

શબ્દશઃ વિવેચન

(પ્રથમ પ્રસ્તાવ) ભાગ-૧

✽ મૂળ ગ્રંથકાર ✽

વ્યાખ્યાતૃચૂડામણિ, માનસશાસ્ત્રવિદ્ પ. પૂ. શ્રી સિદ્ધર્ષિ ગણિ

✽ દિવ્યકૃપા ✽

વ્યાખ્યાનવાચસ્પતિ, શાસનપ્રભાવક પ. પૂ. આચાર્યદેવેશ

શ્રીમદ્વિજય રામચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ તથા તેઓશ્રીના શિષ્યરત્ન ષડ્દર્શનવેતા,
પ્રાવચનિકપ્રતિભાધારક પ. પૂ. મુનિપ્રવર શ્રી મોહજિતવિજયજી મહારાજ

✽ આશીર્વાદદાતા ✽

વ્યાખ્યાનવાચસ્પતિ, શાસનપ્રભાવક પ. પૂ. આચાર્યદેવેશ

શ્રીમદ્વિજય રામચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજના શિષ્ય વર્તમાન શ્રુતમર્મજ્ઞાતા વિદ્વાન
પ. પૂ. આચાર્ય ભગવંત શ્રીમદ્વિજય યુગભૂષણસૂરીશ્વરજી મહારાજ

✽ વિવેચનકાર ✽

પંડિતવર્ય શ્રી પ્રવીણચંદ્ર ખીમજી મોતા

✽ સંકલનકારિકા ✽

રાખીબેન રમણલાલ શાહ

✽ પ્રકાશક ✽

મિતિાર્થગંગા

સંસ્થાના જ્ઞાનખાતામાંથી

આ પુસ્તક

જ્ઞાનભંડાર/શ્રીસંઘને

ભેટ આપેલ છે.

મિતિાર્થગંગા

‘શ્રુતદેવતા ભવન’, ૫, જ ન મર્યન્ટ સોસાયટી, ફતેહપુરા રોડ, પાલડી, અમદાવાદ-૭.

ઉપમિતિભવપ્રપંચા કથા ભાગ-૧ શબ્દશઃ વિવેચન

♦ વિવેચનકાર ♦

પંડિતવર્ય શ્રી પ્રવીણચંદ્ર ખીમજી મોતા

વીર સં. ૨૫૪૦ ♦ વિ. સં. ૨૦૭૦ ♦♦♦ આવૃત્તિ : પ્રથમ ♦ વકલ : ૧૦૦૦

મૂલ્ય : રૂ. ૨૦૦-૦૦

卐 આર્થિક સહયોગ 卐

પૂજ્યપાદ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય રામચંદ્રસૂરીશ્વરજી પાઠશાળા

૯, 'સિદ્ધાચલ વાટિકા', સ્મૃતિમંદિર પાસે, રામનગર, સાબરમતી, અમદાવાદ-૫.

(શાંતિલાલ ગમનાજી ચેરીટેબલ ટ્રસ્ટ) અને

એક સદ્ગૃહસ્થ તરફથી - અમદાવાદ.

: મુખ્ય પ્રાપ્તિસ્થાન :

ગીતાર્થ ગંગા

૧૭૧

શ્રુતદેવતા ભવન, ૫, જેલ મર્યન્ટ સોસાયટી, ફત્તેહપુરા રોડ, પાલડી, અમદાવાદ-૭.

Email : gitarthganga@yahoo.co.in, gitarthganga@gmail.com

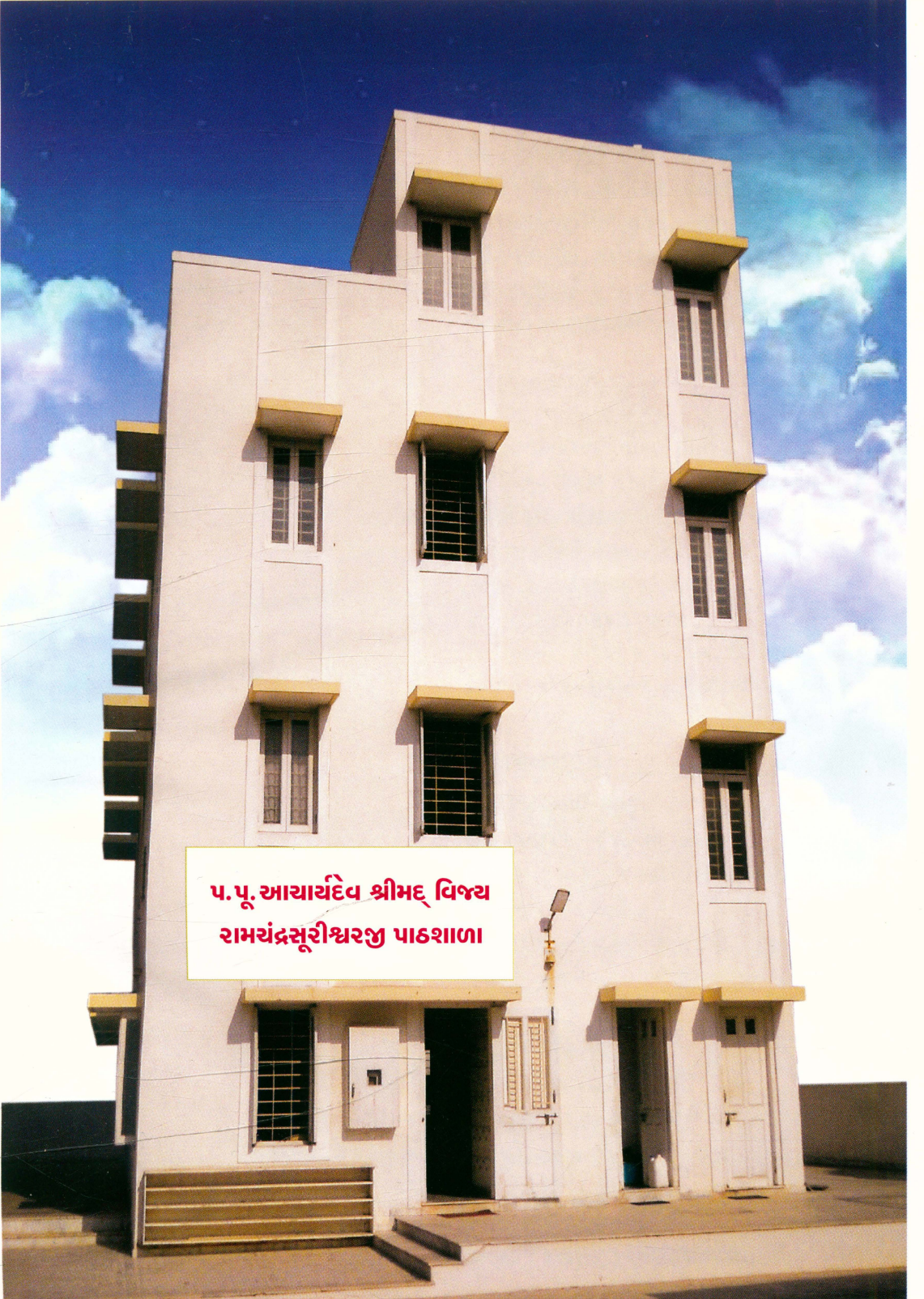
Visit us online : gitarthganga.wordpress.com

✽ મુદ્રક ✽

સર્વોદય ઓફસેટ

૧૩, ગજાનંદ એસ્ટેટ, ઇદગાહ પોલીસ થોકી પાસે, પ્રેમ દરવાજા, અમદાવાદ-૧૭. ફોન : ૨૨૧૭૪૫૧૯

સર્વ હક્ક ગીતાર્થ ગંગા ટ્રસ્ટને આધીન છે.

પ.પૂ. આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય
રામચંદ્રસૂરીશ્વરજી પાઠશાળા

✧ અમદાવાદ :

ગીતાર્થ ગંગા

‘શ્રુતદેવતા ભવન’, ૫, જૈન મર્યન્દ સોસાયટી,
ફતેહપુરા રોડ, પાલડી, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૭.

☎ (૦૭૯) ૨૬૬૦૪૯૧૧, ૩૨૪૫૭૪૧૦

Email : gitarthganga@yahoo.co.in
gitarthganga@gmail.com

✧ મુંબઈ :

શ્રી લલિતભાઈ ધરમશી

૧૦૧-૧૦૨, સર્વોદય હાઈટ્સ,

જૈન મંદિર રોડ, સર્વોદયનગર,

મુલુંડ (વેસ્ટ), મુંબઈ-૪૦૦૦૮૦.

☎ (૦૨૨) ૨૫૬૮૦૬૧૪, ૨૫૬૮૬૦૩૦

(મો.) ૯૩૨૨૨૩૧૧૧૬

Email : jpdharamshi60@gmail.com

✧ સુરત :

ડૉ. પ્રફુલભાઈ જે. શેઠ

ડી-૧, અર્પણ એપાર્ટમેન્ટ,

બાબુનિવાસની ગલી,

ટીમલીયાવાડ, સુરત-૩૯૫૦૦૧.

☎ (૦૨૬૧) ૩૨૨૮૬૨૩

(મો.) ૯૦૧૬૧૮૮૯૯૦

✧ BANGALORE :

Shri Vimalchandji

C/o. J. Nemkumar & Co.

Kundan Market, D. S. Lane,

Chickpet Cross, Bangalore-560053.

☎ (080) (O) 22875262 (R) 22259925

(Mo.) 9448359925

Email : amitvgadiya@gmail.com

✧ વડોદરા :

શ્રી સૌરીનભાઈ દિનેશચંદ્ર શાહ

‘દર્શન’, ઈ-૭૯, લીસાપાર્ક સોસાયટી,

વિભાગ-૨, રામેશ્વર સર્કલ, સુભાનપુરા,

હાઈટેન્શન રોડ, વડોદરા-૩૯૦૦૨૩.

☎ (૦૨૬૫) ૨૩૯૧૬૯૬ (મો.) ૯૮૨૫૨૧૨૯૯૬

Email : saurin108@yahoo.in

શ્રી હિમાંશુભાઈ એન. શેઠ

એ-૨/૪૧, અશોક સમ્રાટ, ત્રીજે માળે,

દફતરી રોડ, ગૌશાળા લેન,

બીના જ્વેલર્સની ઉપર,

મલાડ (ઈ.) મુંબઈ-૪૦૦૦૮૭.

☎ (૦૨૨) ૩૨૪૩૮૪૩૪

(મો.) ૯૩૨૨૨૬૪૮૫૧

Email : divyaratna_108@yahoo.co.in

✧ જામનગર :

શ્રી ઉદયભાઈ શાહ

C/o. મહાવીર અગરબત્તી વર્ક્સ,

C-9, સુપર માર્કેટ, જયશ્રી ટોકીઝની સામે,

જામનગર-૩૬૧૦૦૧.

☎ (૦૨૮૮) ૨૬૭૮૫૧૩ (મો.) ૯૭૨૬૯૯૩૯૯૦

Email : karan.u.shah@hotmail.com

✧ રાજકોટ :

શ્રી કમલેશભાઈ દામાણી

“જિનાશા”, ૨૭, કરણપરા,

રાજકોટ-૩૬૦૦૦૧.

☎ (૦૨૮૧) ૨૨૩૩૧૨૦

(મો.) ૯૪૨૭૧૬૮૬૧૩

Email : shree_veer@hotmail.com

પ્રકાશકીય

સુજ્ઞ વાચકો !

પ્રણામ...

અંધકારમાં ટોચ વગર અથડાતી વ્યક્તિ દયાપાત્ર છે, તો તેનાથી પણ ટોચ કઈ રીતે વાપરવી તે ન જાણનાર વ્યક્તિ વધુ દયાપાત્ર છે.

કારણ ?

તે વ્યક્તિ પાસે સાધન હોવા છતાં પણ તેની જરૂરી જાણકારીના અભાવે તેનો ઉપયોગ નહીં કરી શકે.

તેવી જ રીતે...

અંધકારભર્યા સંસારમાં જિનશાસનની પ્રાપ્તિ વગર ભટકતો જીવ ચોક્કસ દયાપાત્ર છે, પરંતુ જિનશાસનની પ્રાપ્તિ બાદ પણ જો જીવ તેનાં રહસ્યજ્ઞાન વગરનો જ રહ્યો, તો તે વધારે દયાપાત્ર છે;

કેમ કે દુઃખમય અને પાપમય સંસારમાંથી છૂટવા માત્ર જિનશાસન પ્રાપ્તિ પર્યાપ્ત નથી, પરંતુ તેની પ્રાપ્તિ બાદ શાસનનાં ઊંડાણભર્યા રહસ્યોના જ્ઞાન દ્વારા શાસન પ્રત્યે અતૂટ બહુમાન અને સાધનામાર્ગનો દૃઢ સંકલ્પ જરૂરી છે. અન્યથા ભાગ્યે દીધેલ જિનશાસનનો લાભ તે વ્યક્તિ પૂર્ણતયા ઉઠાવી નહીં શકે.

અમને ગૌરવ છે કે, જિનશાસનનાં આ જ રહસ્યોને ગીતાર્થગંગા સંસ્થા દ્વારા ૧૦૮ મુખ્ય અને અવાંતર ૧૦,૦૦૮ વિષયોના માધ્યમે ઉજાગર કરાવવા અમે ભાગ્યશાળી થયા છીએ.

અહીં દરેક વિષય સંબંધી ભિન્ન-ભિન્ન શાસ્ત્રોમાં વેરાયેલાં રહસ્યમય શાસ્ત્રવચનોનું એકત્રીકરણ થાય છે. ત્યારબાદ તેમાં દેખાતા વિરોધાભાસોના નિરાકરણ સાથે પરસ્પર સંદર્ભ જોડવા દ્વારા તેમાં છુપાયેલાં રહસ્યોનો આવિષ્કાર કરવામાં આવે છે.

જો કે, આ રહસ્યો અસામાન્ય શક્તિશાળી સિવાયના લોકોને સીધાં પચતાં નથી; કેમ કે તે દુર્ગમ જિનશાસનના નિયોડરૂપ હોવાથી અતિ દુર્ગમ છે. તેથી અમારી સંસ્થાના માર્ગદર્શક પ.પૂ. આ.ભ. શ્રીમદ્વિજય યુગભૂષણસૂરીશ્વરજી મ. સા.એ પ્રસ્તુત રહસ્યોને વ્યાખ્યાનો સ્વરૂપે સુગમ શૈલીમાં, શાસ્ત્રીય અને આધુનિક દરેક પરિપ્રેક્ષ્યમાં પીરસ્યાં છે અને પીરસશે. જેમાંથી એક ધર્મતીર્થ વિષયક પ્રવચનોનો અર્ધાંશ પ્રગટ થયેલ છે.

અલબત્ત, આ શૈલીની સુગમતાજન્ય લંબાણને કારણે અમુક વિષય સુધી વિવેચનની મર્યાદા બંધાઈ જાય છે, માટે શ્રીસંઘને પૂર્ણ લાભ મળે તે હેતુથી ત્યારબાદના વિષયો સંબંધી અખૂટ રહસ્યગર્ભિત શાસ્ત્રવચનોનો પરસ્પર અનુસંધાન સાથે સંગ્રહ પ્રગટ કરવામાં આવશે, જેને આજની ભાષા Encyclopedia (વિશ્વકોષ) કહે છે.

તેમાં તે તે વિષય સંબંધી દૂરનો સંબંધ ધરાવતાં શાસ્ત્રવચનો પણ તે વિષયક રહસ્યજ્ઞાનમાં ઉપયોગી હોવાને કારણે સંગૃહીત થશે અને આ સંગ્રહરૂપ બીજ દ્વારા ભવિષ્યમાં સમગ્ર શ્રીસંઘને શાસનનાં રહસ્યજ્ઞાનની પ્રાપ્તિમાં તૈયાર સામગ્રી પૂરી પડશે.

‘વિદ્વાનેવ વિજાનાતિ વિદ્વજ્જનપરિશ્રમમ્’ એ ઉક્તિ અનુસાર વિદ્વાનો દ્વારા થતું આ વિદ્વદ્ભોગ્ય અને અશ્રુતપૂર્વ કાર્ય ઘણા પુરુષાર્થ ઉપરાંત પુષ્કળ સામ્રાજી અને સમય પણ માંગે છે.

બીજી બાજુ, શ્રી સંઘ તરફથી સ્વ. પૂ. મુનિપ્રવર શ્રી મોહજિતવિજયજી મ. સા., પ.પૂ. આ.ભ. શ્રીમદ્વિજય યુગભૂષણસૂરીશ્વરજી મ. સા.નાં પ્રવચનો અને પંડિતવર્ય શ્રી પ્રવીણભાઈ મોતા કૃત શાસ્ત્રનાં વિવેચનો શાસનનાં રહસ્યો સુધી પહોંચવાની કડી સ્વરૂપ હોવાથી પ્રસિદ્ધ કરવાની માંગણીઓ પણ વારંવાર આવે છે.

જો કે, આ પ્રવૃત્તિ સંસ્થાના મૂળ લક્ષ્યથી સહેજ ફેંટાય છે, છતાં વચગાળાના સમયમાં, મૂળ કાર્યને જરા પણ અટકાવ્યા વગર પ્રસ્તુત કાર્યને સંલગ્ન પ્રવૃત્તિ તરીકે સ્વીકારીએ છીએ. તેના અન્વયે પ્રસ્તુત પુસ્તક પ્રકાશિત કરતાં આનંદ અનુભવાય છે.

ઉપરોક્ત દરેક કાર્યોને શ્રીસંઘ ખોબે-ખોબે સહર્ષ વધાવશે, અનુમોદશે અને સહાયક થશે તેવી અભિલાષા સહ...

‘શ્રુતદેવતા ભવન’, ૫, જૈન મર્યન્ટ સોસાયટી,
ફતેહપુરા રોડ, પાલડી, અમદાવાદ-૭.

ગીતાર્થ ગંગાનું ટ્રસ્ટીગણ
અને શ્રુતભક્તો

ગીતાર્થ ગંગાનાં પ્રકાશનો

પ. પૂ. મુનિપ્રવર શ્રી મોહજિતવિજયજી મહારાજ
(મોટા પંડિત મ. સા.)ના પ્રવચનનાં પુસ્તકો

૧. આશ્રવ અને અનુબંધ
૨. પુદ્ગલ વોસિરાવવાની ક્રિયા
૩. ચારિત્રાચાર

પ. પૂ. આ. ભ. શ્રીમદ્વિજય યુગભૂષણસૂરીશ્વરજી મહારાજ
(પંડિત મ. સા.) કૃત, સંપાદિત અને પ્રવચનનાં પુસ્તકો

૧. શ્રાવકનાં બાર વ્રતોના વિકલ્પો
૨. શ્રાવકનાં બાર વ્રતોના વિકલ્પો (હિન્દી આવૃત્તિ)
૩. યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય
૪. કર્મવાદ કર્ણિકા
૫. કર્મવાદ કર્ણિકા (હિન્દી આવૃત્તિ)
૬. સદ્ગતિ તમારા હાથમાં !
૭. સદ્ગતિ આપકે હાથ મેં ! (હિન્દી આવૃત્તિ)
૮. દર્શનાચાર
૯. શાસન સ્થાપના
૧૦. શાસન સ્થાપના (હિન્દી આવૃત્તિ)
૧૧. અનેકાંતવાદ
૧૨. પ્રશ્નોત્તરી
૧૩. પ્રશ્નોત્તરી (હિન્દી આવૃત્તિ)
૧૪. ચિત્તવૃત્તિ
૧૫. ચિત્તવૃત્તિ (હિન્દી આવૃત્તિ)
૧૬. ચાલો, મોક્ષનું સાચું સ્વરૂપ સમજીએ
૧૭. મનોવિજય અને આત્મશુદ્ધિ
૧૮. ભાગવતી પ્રવ્રજ્યા પરિચય
૧૯. ભાવધર્મ ભાગ-૧ (પ્રણિધાન)

૨૦. ભાવધર્મ ભાગ-૨ (પ્રવૃત્તિ, વિઘ્નજય, સિદ્ધિ, વિનિયોગ)
૨૧. લોકોત્તર દાનધર્મ “અનુકંપા”
૨૨. કુદરતી આફતમાં જૈનનું કર્તવ્ય
૨૩. ધર્મરક્ષા પ્રવચન શ્રેણી ભાગ-૧
૨૪. જૈનશાસન સ્વતંત્ર ધર્મ કે સંપ્રદાય ?
૨૫. જિનશાસન સ્વતંત્ર ધર્મ યા સંપ્રદાય ? (હિન્દી આવૃત્તિ)
૨૬. Is Jaina Order Independent Religion or Denomination ? (અંગ્રેજી આવૃત્તિ)
૨૭. Status of religion in modern Nation State theory (અંગ્રેજી આવૃત્તિ)
૨૮. ગૃહજિનાલય મહામંગલકારી
૨૯. શ્રી ઉપધાન માર્ગોપદેશિકા

સંપાદક :- પ. પૂ. પંન્યાસ શ્રી અરિહંતસાગરજી મહારાજ સાહબ

૧. પાક્ષિક અતિચાર

ગીતાર્થ ગંગા દ્વારા પ્રકાશિત અન્ય પુસ્તકોની યાદી

૧. શ્રી સમેતશિખરજીની સંવેદના
૨. શ્રી નવપદ આરાધના વિધિ
૩. સ્વતંત્ર ભારતમાં ધર્મ પરતંત્ર !!!!!
૪. સ્વતંત્ર ભારત મેં ધર્મ પરતંત્ર !!!!! (હિન્દી આવૃત્તિ)
૫. Right to Freedom of Religion !!!!!
૬. ‘રક્ષાધર્મ’ અભિયાન
૭. ‘Rakshadharma’ Abhiyaan
૮. સેવો પાસ સંખેસરો
૯. સેવો પાસ સંખેસરો (હિન્દી આવૃત્તિ)

- સંકલનકર્તા : જ્યોતિષભાઈ શાહ
 સંકલનકર્તા : જ્યોતિષભાઈ શાહ
 સંકલનકર્તા : ધર્મતીર્થ રક્ષા સમિતિ
 સંકલનકર્તા : ધર્મતીર્થ રક્ષા સમિતિ
 સંકલનકર્તા : ધર્મતીર્થ રક્ષા સમિતિ
 સંકલનકર્તા : ધર્મતીર્થ રક્ષા સમિતિ
 સંકલનકર્તા : ધર્મતીર્થ રક્ષા સમિતિ
 સંકલનકર્તા : જ્યોતિષભાઈ શાહ
 સંકલનકર્તા : જ્યોતિષભાઈ શાહ

ગીતાર્થ ગંગા દ્વારા પ્રકાશિત વિવેચનના ગ્રંથો

વિવેચનકાર :- પંડિતવર્ય શ્રી પ્રવીણચંદ્ર ખીમજી મોતા

૧. યોગવિંશિકા શબ્દશઃ વિવેચન
૨. અધ્યાત્મઉપનિષત્ પ્રકરણ શબ્દશઃ વિવેચન
૩. અધ્યાત્મમતપરીક્ષા શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૧
૪. અધ્યાત્મમતપરીક્ષા શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૨
૫. અધ્યાત્મમતપરીક્ષા શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૩
૬. વિંશતિવિંશિકા શબ્દશઃ વિવેચન પૂર્વાર્ધ
૭. વિંશતિવિંશિકા શબ્દશઃ વિવેચન ઉત્તરાર્ધ
૮. આરાધક-વિરાધક ચતુર્ભંગી શબ્દશઃ વિવેચન
૯. સમ્યક્ત્વ ષટ્સ્થાન ચઉપર્ણ શબ્દશઃ વિવેચન
૧૦. અધ્યાત્મસાર શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૧
૧૧. પ્રતિમાશતક શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૧
૧૨. પ્રતિમાશતક શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૨
૧૩. કૂપદૃષ્ટાંત વિશદીકરણ શબ્દશઃ વિવેચન
૧૪. પંચસૂત્ર શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૧ (સૂત્ર ૧-૨)
૧૫. સૂત્રના પરિણામદર્શક ચત્વરિણિ ભાગ-૧
૧૬. પંચસૂત્ર શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૨ (સૂત્ર ૩-૪-૫)
૧૭. સામાચારી પ્રકરણ શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૧
૧૮. સામાચારી પ્રકરણ શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૨
૧૯. પ્રતિમાશતક શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૩
૨૦. દાનદ્વાત્રિંશિકા-૧ શબ્દશઃ વિવેચન
૨૧. મિત્રાદ્વાત્રિંશિકા-૨૧ શબ્દશઃ વિવેચન
૨૨. યોગશતક શબ્દશઃ વિવેચન
૨૩. પંચવસ્તુક પ્રકરણ શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૧
૨૪. યોગભેદદ્વાત્રિંશિકા-૧૮ શબ્દશઃ વિવેચન

૨૫. યોગવિવેકદ્વાત્રિંશિકા-૧૯ શબ્દશઃ વિવેચન
૨૬. સાધુસામગ્ર્યદ્વાત્રિંશિકા-૬ શબ્દશઃ વિવેચન
૨૭. ભિક્ષુદ્વાત્રિંશિકા-૨૭ શબ્દશઃ વિવેચન
૨૮. દીક્ષાદ્વાત્રિંશિકા-૨૮ શબ્દશઃ વિવેચન
૨૯. યોગદૃષ્ટિની સજ્ઞાય શબ્દશઃ વિવેચન
૩૦. કેવલિભુક્તિવ્યવસ્થાપનદ્વાત્રિંશિકા-૩૦ શબ્દશઃ વિવેચન
૩૧. પાતાંજલયોગલક્ષણવિચારદ્વાત્રિંશિકા-૧૧ શબ્દશઃ વિવેચન
૩૨. જ્ઞાનસાર શબ્દશઃ વિવેચન
૩૩. સંથારા પોરિસી સૂત્રનો ભાવાનુવાદ અને હિંસાષ્ટક શબ્દશઃ વિવેચન
૩૪. જિનમહત્ત્વદ્વાત્રિંશિકા-૪ શબ્દશઃ વિવેચન
૩૫. સમ્યગ્દૃષ્ટિદ્વાત્રિંશિકા-૧૫ શબ્દશઃ વિવેચન
૩૬. યોગલક્ષણદ્વાત્રિંશિકા-૧૦ શબ્દશઃ વિવેચન
૩૭. ભુક્તિઅલ્પેષપ્રાધાન્યદ્વાત્રિંશિકા-૧૩ શબ્દશઃ વિવેચન
૩૮. અપુનર્બંધકદ્વાત્રિંશિકા-૧૪ શબ્દશઃ વિવેચન
૩૯. યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૧
૪૦. યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૨
૪૧. યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૩
૪૨. અધ્યાત્મસાર શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૨
૪૩. અધ્યાત્મસાર શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૩
૪૪. ચતિલક્ષણસમુચ્ચય પ્રકરણ શબ્દશઃ વિવેચન
૪૫. દૈવપુરુષકારદ્વાત્રિંશિકા-૧૭ શબ્દશઃ વિવેચન
૪૬. તારાદિત્રયદ્વાત્રિંશિકા-૨૨ શબ્દશઃ વિવેચન
૪૭. કુતર્કગ્રહનિવૃત્તિદ્વાત્રિંશિકા-૨૩ શબ્દશઃ વિવેચન
૪૮. સદ્દૃષ્ટિદ્વાત્રિંશિકા-૨૪ શબ્દશઃ વિવેચન
૪૯. પંચવસ્તુક પ્રકરણ શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૨
૫૦. માર્ગદ્વાત્રિંશિકા-૩ શબ્દશઃ વિવેચન
૫૧. દેશનાદ્વાત્રિંશિકા-૨ શબ્દશઃ વિવેચન
૫૨. જિનભક્તિદ્વાત્રિંશિકા-૫ શબ્દશઃ વિવેચન
૫૩. યોગાવતારદ્વાત્રિંશિકા-૨૦ શબ્દશઃ વિવેચન

૫૪. યોગમાહાત્મ્યદ્વાત્રિંશિકા-૨૬ શબ્દશઃ વિવેચન
૫૫. સજ્જનસ્તુતિદ્વાત્રિંશિકા-૩૨ શબ્દશઃ વિવેચન
૫૬. પૂર્વસેવાદ્વાત્રિંશિકા-૧૨ શબ્દશઃ વિવેચન
૫૭. ઈશાનુગ્રહવિચારદ્વાત્રિંશિકા-૧૬ શબ્દશઃ વિવેચન
૫૮. કલેશહાનોપાયદ્વાત્રિંશિકા-૨૫ શબ્દશઃ વિવેચન
૫૯. વિનયદ્વાત્રિંશિકા-૨૯ શબ્દશઃ વિવેચન
૬૦. શ્રી સીમંધરસ્વામીને વિનંતીરૂપ ૧૨૫ ગાથાનું સ્તવન શબ્દશઃ વિવેચન
૬૧. પ્રતિમાશતક શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૪
૬૨. પંચવસ્તુક પ્રકરણ શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૩
૬૩. પંચવસ્તુક પ્રકરણ શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૪
૬૪. ગુરુતત્ત્વવિનિશ્ચય શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૧
૬૫. ગુરુતત્ત્વવિનિશ્ચય શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૨
૬૬. મુક્તિદ્વાત્રિંશિકા-૩૧ શબ્દશઃ વિવેચન
૬૭. યોગસાર પ્રકરણ શબ્દશઃ વિવેચન
૬૮. શ્રી સીમંધરસ્વામીનું ૩૫૦ ગાથાનું સ્તવન શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૧
૬૯. શ્રી સીમંધરસ્વામીનું ૩૫૦ ગાથાનું સ્તવન શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૨
૭૦. તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્ર શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૧
૭૧. ષોડશક પ્રકરણ શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૧
૭૨. પ્રતિકમણ હેતુગર્ભિત સ્વાધ્યાય શબ્દશઃ વિવેચન
૭૩. કથાદ્વાત્રિંશિકા-૯ શબ્દશઃ વિવેચન
૭૪. અધ્યાત્મસાર શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૪
૭૫. અધ્યાત્મસાર શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૫
૭૬. અધ્યાત્મસાર શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૬
૭૭. નવતત્ત્વ પ્રકરણ શબ્દશઃ વિવેચન
૭૮. ૧૫૦ ગાથાનું હૂંડીનું સ્તવન શબ્દશઃ વિવેચન
૭૯. પંચવસ્તુક પ્રકરણ શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૫
૮૦. પંચવસ્તુક પ્રકરણ શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૬
૮૧. ષોડશક પ્રકરણ શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૨

૮૨. અમૃતવેલની મોટી સજ્ઞાય અને નિશ્ચય-વ્યવહાર ગર્ભિત શ્રી શાંતિજિન સ્તવન તથા શ્રી સીમંધરસ્વામી સ્તવન શબ્દશઃ વિવેચન
૮૩. પંચવસ્તુક પ્રકરણ શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૭
૮૪. આનંદઘન ચોવીશી શબ્દશઃ વિવેચન
૮૫. પક્ષ્મીસૂત્ર (પાક્ષિકસૂત્ર) શબ્દશઃ વિવેચન
૮૬. ધર્મપરીક્ષા પ્રકરણ શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૧
૮૭. ઉપદેશરહસ્ય શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૧
૮૮. ઉપદેશરહસ્ય શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૨
૮૯. ઉપદેશરહસ્ય શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૩
૯૦. પાતંજલયોગસૂત્ર શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૧
૯૧. પાતંજલયોગસૂત્ર શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૨
૯૨. ધર્મબિંદુ પ્રકરણ શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૧
૯૩. ધર્મબિંદુ પ્રકરણ શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૨
૯૪. ધર્મબિંદુ પ્રકરણ શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૩
૯૫. યોગબિંદુ શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૧
૯૬. યોગબિંદુ શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૨
૯૭. યોગબિંદુ શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૩
૯૮. દ્રવ્યગુણપર્યાયનો રાસ શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૧
૯૯. વાદદ્વાત્રિશિકા-૮ શબ્દશઃ વિવેચન
૧૦૦. ધર્મસંગ્રહ શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૧
૧૦૧. ધર્મસંગ્રહ શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૨
૧૦૨. ધર્મસંગ્રહ શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૩
૧૦૩. સકલાર્હત્-સ્તોત્ર અને અજિતશાંતિ સ્તવન શબ્દશઃ વિવેચન
૧૦૪. પગામસિજ્જા શબ્દશઃ વિવેચન
૧૦૫. સમ્યક્ત્વના સડસઠ બોલ સ્વાધ્યાય શબ્દશઃ વિવેચન
૧૦૬. ધર્મવ્યવસ્થાદ્વાત્રિશિકા-૭ શબ્દશઃ વિવેચન
૧૦૭. દેવસિંચ રાઈચ પ્રતિક્રમણ સૂત્ર શબ્દશઃ વિવેચન
૧૦૮. સંમતિતર્ક પ્રકરણ શ્લોકસ્પર્શી ટીકા પ્રાયઃ શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૧

૧૦૯. સંમતિતર્ક પ્રકરણ શ્લોકસ્પર્શી ટીકા પ્રાયઃ શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૨
૧૧૦. વૈરાગ્યકલ્પલતા પ્રથમ સ્તબક શબ્દશઃ વિવેચન
૧૧૧. શાંતસુધારસ શબ્દશઃ વિવેચન
૧૧૨. ભારભાવના શબ્દશઃ વિવેચન
૧૧૩. ભાષારહસ્ય પ્રકરણ શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૧
૧૧૪. ભાષારહસ્ય પ્રકરણ શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૨
૧૧૫. ધર્મસંગ્રહ શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૪
૧૧૬. ધર્મસંગ્રહ શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૫
૧૧૭. વીતરાગ સ્તોત્ર પ્રાયઃ શબ્દશઃ વિવેચન
૧૧૮. દ્રવ્યગુણપર્યાયનો રાસ શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૨
૧૧૯. દ્રવ્યગુણપર્યાયના રાસના છૂટા બોલ રાસના આધારે વિવેચન
૧૨૦. તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્ર શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૨
૧૨૧. તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્ર શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૩
૧૨૨. તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્ર શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૪
૧૨૩. ધર્મપરીક્ષા શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૨
૧૨૪. લલિતવિસ્તર શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૧
૧૨૫. લલિતવિસ્તર શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૨
૧૨૬. લલિતવિસ્તર શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૩
૧૨૭. ૧૮ પાપસ્થાનક સ્વાધ્યાય, અમૃતવેલની નાની સજ્જાય, ‘સાયો જૈન’ પદ અને ‘વીરોની પ્રભુભક્તિ’ પદ શબ્દશઃ વિવેચન
૧૨૮. સમ્મતિતર્ક પ્રકરણ શ્લોકસ્પર્શી ટીકા પ્રાયઃ શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૩
૧૨૯. ઉપમિતિભવપ્રપંચા કથા (પ્રથમ પ્રસ્તાવ) શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૧

ગીતાર્થ ગંગા અંતર્ગત ગંગોત્રી ગ્રંથમાળા દ્વારા પ્રકાશિત ગ્રંથો

૧. ધર્મતીર્થ ભાગ-૧

૨. ધર્મતીર્થ ભાગ-૨

ઉપમિતિભવપ્રપંચા કથા ભાગ-૧ની

ઉપમિતિ દ્વારા ભવના પ્રપંચની કથા એટલે સંસારી જીવો કષાયોને વશ અને નોકષાયોને વશ ભવ પ્રપંચમાં કઈ રીતે પરિભ્રમણ કરે છે અને કષાયોને અને નોકષાયોના ઉન્મૂલન દ્વારા કઈ રીતે સુગતિઓની પરંપરા દ્વારા મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે, તેનું યથાર્થ બોધ કરાવા અર્થે અંતરંગ ગુણોને અને અંતરંગ દોષોને નગરાદિની ઉપમા દ્વારા જેમાં વર્ણન કરાયું હોય તેવો ગ્રંથ એ પ્રસ્તુત ઉપમિતિ ભવ પ્રપંચ કથા છે.

અનંતકાળથી સંસારમાં પરિભ્રમણ કરનાર જીવ કોઈક રીતે કર્મની લઘુતાને પ્રાપ્ત કરે છે, ત્યારે સન્માર્ગ પ્રાપ્ત કરે છે, તેવી યોગ્યતાને પામેલા જીવો પણ કેટલાક સુગુરુના મહાપ્રયત્નથી મોક્ષમાર્ગને પ્રાપ્ત કરે છે, કેટલાક મધ્યમ પ્રયત્નથી પ્રાપ્ત કરે છે, તો કેટલાક ગુરુના અલ્પ પ્રયત્નથી માર્ગને પ્રાપ્ત કરે છે, જેનાથી તે જીવોને હિતની પરંપરાની પ્રાપ્તિ થાય છે. આવી યોગ્યતાને પામેલા જીવોમાં પણ બહુલતાએ ઘણા પ્રયત્નથી માર્ગને પામે તેવા જીવો હોય છે. વળી ઘણા ગુરુના પ્રયત્નથી માર્ગને પામવા છતાં નિમિત્તોને પામીને તે જીવો ફરી માર્ગથી દૂર થાય છે તોપણ ભગવાનના શાસનના પરમાર્થને પામેલા ગુણવાન ગુરુ યોગ્ય જીવો પ્રત્યે અત્યંત દયાળુ હોય છે અને સદા વિચારે છે કે કોઈક રીતે યોગ્યતાને પામેલો જીવ ફરી સન્માર્ગને પ્રાપ્ત કરીને સંસારનો ક્ષય કરે તે માટે હું શું કરું ? એ પ્રમાણે વિચારીને કેવલ યોગ્ય જીવના ઉપકાર અર્થે અત્યંત શ્રમ કરીને તે જીવને સન્માર્ગ પ્રાપ્ત કરાવવા યત્ન કરે છે. કઈ રીતે કષ્ટ સાધ્ય એવા યોગ્ય જીવને ઉપદેશાદિ દ્વારા સુગુરુ સન્માર્ગ પ્રાપ્ત કરાવે છે અને સુગુરુના પ્રસાદથી સદ્બુદ્ધિને પામીને અંતરંગ ગુણસંપત્તિથી રહિત દ્રમક તુલ્ય સંસારી જીવ સુગુરુના પસાયથી કઈ રીતે અંતરંગ ગુણસંપત્તિને પ્રાપ્ત કરે છે, જેનાથી તે જીવને આલોકમાં પણ સુખની પરંપરા પ્રાપ્ત થાય છે. પરલોકમાં સુગતિની પરંપરા પ્રાપ્ત થાય છે અને અંતે સર્વ ઉપદ્રવ રહિત તે જીવ મોક્ષસુખને પ્રાપ્ત કરે છે. તેમાં સુગુરુ કઈ રીતે પ્રબલ કારણ છે, તેનો યથાર્થ બોધ પ્રથમ પ્રસ્તાવમાં કરાવેલ છે. તેથી નિપુણતાપૂર્વક પ્રસ્તુત ગ્રંથનું અધ્યયન કરવાથી યોગ્ય જીવો સુગુરુના પ્રસાદને પ્રસ્તુત ગ્રંથથી પણ પ્રાપ્ત કરીને પોતાની યોગ્યતાનુસાર હિતને પ્રાપ્ત કરી શકે છે. માટે નિપુણ પ્રજ્ઞાપૂર્વક પ્રસ્તુત અધ્યયનનું વાચન, મનન, ચિંતન કરવું જોઈએ, જેથી કલ્યાણની પ્રાપ્તિ થાય.

પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં સંસ્કૃત ભાષેલા જીવોને યથાર્થ બોધ થાય અને ગ્રંથના બળથી પદાર્થને યથાર્થ યોજન

કરી શકે તે અર્થે ગ્રંથના મૂળ શબ્દો ગ્રહણ કરીને ઘણા સ્થાને ‘=’ ચિ ન દ્વારા તેનો અર્થ લખેલ છે. તેથી સંસ્કૃત નહીં ભણેલા જીવોને એકવાક્યતાથી વાચવામાં કંઈક કઠિન જણાશે તોપણ તે ‘=’ ચિ નનું તાત્પર્ય પ્રતિસંધાન કરીને વાંચશે તો યથાર્થ બોધ થશે.

છન્નસ્થપણામાં જિનેશ્વર પરમાત્માની વાણીથી વિપરીત કે ગ્રંથકારશ્રીના આશયથી વિરુદ્ધ કાંઈ લખાયું હોય તેનું ત્રિવિધે ત્રિવિધે મિચ્છા મિ દુક્કડં.

વિ.સં. ૨૦૭૦, ચૈત્ર વદ-૧૨
તા. ૨૬-૪-૨૦૧૪, શનિવાર,
૩૦૨, વિમલવિહાર, સરસ્વતી સોસાયટી,
પાલડી, અમદાવાદ-૭.
ફોન : ૦૭૯-૩૨૪૪૭૦૧૪

- પ્રવીણચંદ્ર ખીમજી મોતા

❀❀❀ અનુક્રમણિકા ❀❀❀

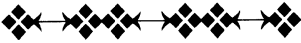
ક્રમ	વિષય	પાના નં.
૧.	ગ્રંથકારશ્રીનું મંગલાચરણ	૧
૨.	ગ્રંથની પ્રસ્તાવના	૩
૩.	કથાના પ્રકારો	૭
૪.	શ્રોતાના ભેદો	૯
૫.	કથાઓની પ્રશસ્તિ	૧૧
૬.	અધિકારનું કથન	૧૫
૭.	આ કથાની સાર્થકતા	૨૦
૮.	ઉપમિતિભવપ્રપંચકથાનો સંક્ષિપ્ત અંશ	૨૨
૯.	દુર્જન અને સજ્જનનો વિવેક	૨૬
૧૦.	કથામુખ મહાપુરનું વર્ણન	૨૯
૧૧.	ભિખારીનું વર્ણન	૩૧
૧૨.	રંકને રાજમંદિરના દ્વારની પ્રાપ્તિ	૩૬
૧૩.	તે રાજ્યમંદિરનું વર્ણન	૩૭
૧૪.	ભિખારીનો શુભ સંકલ્પ	૪૧
૧૫.	મહારાજાનો દૃષ્ટિપાત	૪૩
૧૬.	રંકને ભિક્ષાના દાનનો પ્રયત્ન	૪૮
૧૭.	દ્રમકની તુચ્છ કલ્પનાઓ	૪૯
૧૮.	રસોડાના અધિકારીની વિચારણા	૫૧
૧૯.	વિમલાલોક અંજનનો પ્રયોગ	૫૫
૧૯.	પાણીના પાનજનિતગુણ	૫૬
૨૦.	કદમ્બમાં મૂર્ચ્છા	૫૯
૨૧.	ધર્મબોધકર દ્વારા દ્રમકને પરમાત્મનું પ્રદાન	૬૭
૨૨.	પરમાત્મ ભક્ષણનો પ્રભાવ	૬૮
૨૩.	ધર્મબોધકર દ્વારા દ્રમકને ઉપદેશ	૬૯

ક્રમ	વિષય	પાના નં.
૨૪.	વિશ્વસ્ત એવા દ્રમકનું ધર્મબોધકરને પોતાના આશયનું પ્રકાશન	૭૩
૨૫.	સદ્ ત્રણ ઔષધના અધિકારી અને ઇતરનો નિર્દેશ	૮૦
૨૬.	સત્રથી અને કદમ્બના અલ્પ-અધિક સેવનથી જનિત ગુણ અને દોષો	૮૫
૨૭.	તદ્દયાનો ઉપદેશ અને દ્રમકનું અપથ્યમાં લંપટપણું	૮૮
૨૮.	સદ્બુદ્ધિની પરિચારણા	૯૨
૨૯.	સદ્બુદ્ધિના સંસર્ગથી થનારા ગુણો	૯૭
૩૦.	સદ્બુદ્ધિને કારણે દ્રમકને થતા શુભ સંકલ્પો	૧૦૨
૩૧.	દ્રમક દ્વારા કરાયેલ કદમ્બનો ત્યાગ અને મહાકલ્યાણકનું ગ્રહણ તથા તેનો પ્રભાવ	૧૦૫
૩૨.	સત્રથીને દેવાની ઇચ્છા અને નિષ્ફલતા	૧૦૯
૩૩.	કાષ્ઠના પાત્રમાં ઔષધત્રયનું સ્થાપન	૧૧૩
૩૪.	વિચક્ષણા વડેઈસદ્બુદ્ધિ વડે, કહેવાયેલા દાનના ઉપાયો	૧૧૪
૩૫.	દૃષ્ટાંતનું યોજન	૧૧૬
૩૬.	વિદ્વાનોનો સન્માર્ગ	૧૨૧
૩૭.	સંસારને નગરની ઉપમા	૧૨૩
૩૮.	દેશનાદાતા અનુસુંદર કેવલી દ્વારા પોતાને દ્રમકની ઉપમા	૧૨૭
૩૯.	જીવને વિવેકના અભાવમાં થતી કુચેષ્ટાઓ	૧૩૪
૪૦.	જીવની નરકગતિની વેદનાઓ	૧૩૫
૪૧.	તિર્યગગતિનાં દુઃખ-વેદનાઓ	૧૩૬
૪૨.	મનુષ્યગતિની વેદનાઓ	૧૩૭
૪૩.	દેવગતિમાં અનેક પ્રકારની વેદનાઓ	૧૩૭
૪૪.	દ્રમકના કુવિકલ્પોનો ઉપનય	૧૩૮
૪૫.	સંસારી જીવની મનોરથમાળા	૧૪૯
૪૬.	અર્થ-કામમાં આસક્ત જીવોની ચેષ્ટાઓ તથા સંકલ્પોની હારમાળા	૧૫૭
૪૭.	જીવની અતૃપ્તિ	૧૬૭
૪૮.	અર્થ-કામના વિકારો	૧૬૮

ક્રમ	વિષય	પાના નં.
૪૯.	જીવની બુદ્ધિનું વિપરીતપણું	૧૭૯
૫૦.	અચરમાવર્તમાં જીવનું સમગ્ર યોનિસ્થાનમાં પરિભ્રમણ	૧૭૧
૫૧.	વિવક્ષાથી કાળનું વૈવિધ્ય	૧૭૩
૫૨.	તીર્થંકરનું સુસ્થિતનૃપત્વ	૧૭૩
૫૩.	સ્વકર્મવિવર નામનો દ્વારપાળ	૧૭૫
૫૪.	સર્વજ્ઞ શાસનનું રાજમંદિરત્વ	૧૭૭
૫૫.	સર્વજ્ઞના શાસનમાં રહેલ જીવનું સ્વરૂપ	૧૭૯
૫૬.	આચાર્યને રાજાની, ઉપાધ્યાયને અમાત્યની અને ગીતાર્થોને મહાયોદ્ધાની ઉપમા	૧૮૪
૫૭.	ગણચિંતકોને નિયુક્તની ઉપમા	૧૮૬
૫૮.	સાધુઓને તળવર્ગીની ઉપમા	૧૮૭
૫૯.	સાધ્વીઓને સ્થવિરાની ઉપમા	૧૮૮
૬૦.	શ્રમણોપાસકોને સુભટોની ઉપમા	૧૮૯
૬૧.	શ્રાવિકાઓને વિલાસિનીઓની ઉપમા	૧૯૩
૬૨.	જૈનશાસનમાં રહેલાઓના નિરુપચરિત વિષયભોગોનું વર્ણન	૧૯૬
૬૩.	પુણ્યાનુબંધીપુણ્યનું ફળ	૧૯૭
૬૪.	પાપાનુબંધીપુણ્યનું ફળ	૧૯૮
૬૫.	અનુષંગથી ભોગોની પ્રાપ્તિ	૧૯૯
૬૬.	જીવની જિનમત સંબંધી જિજ્ઞાસા અને તેના દર્શનથી થયેલ આનંદ	૨૦૧
૬૭.	ભદ્રકભાવવર્તી જીવનો વ્યતિકર	૨૦૩
૬૮.	દ્રમકને રાજાસ્વરૂપ તીર્થંકરનું દર્શન	૨૦૫
૬૯.	ઈશ્વરઅનુગ્રહ	૨૦૬
૭૦.	આચાર્ય દ્વારા નક્કી કરાયેલ જીવની યોગ્યતા	૨૦૮
૭૧.	આચાર્ય ભગવંતની મનોવ્યથા તથા સમાધિ	૨૦૯
૭૨.	ધર્માચાર્યની કરુણા તથા સદુપદેશ	૨૧૫
૭૩.	જીવના કુવિકલ્પોનો વિનાશ	૨૧૬

ક્રમ	વિષય	પાના નં.
૭૪.	સન્માર્ગની દેશના	૨૧૮
૭૫.	ભિક્ષાના દાન માટે બોલાવવાનો ઉપનય	૨૨૩
૭૬.	દ્રમકની કુવિકલ્પની કલ્લોલમાલાનો ઉપનય	૨૨૫
૭૭.	મિથ્યાદૃષ્ટિવના વિકલ્પો	૨૨૯
૭૮.	દેશકનું સ્વરૂપ	૨૩૧
૭૯.	મિથ્યાદૃષ્ટિવની પ્રવૃત્તિ	૨૩૩
૮૦.	સદ્ગુરુની ચિંતા	૨૩૫
૮૧.	ભેષજત્રયીની ઉપમાવાળી રત્નત્રયીનું માહાત્મ્ય	૨૩૭
૮૨.	દ્રમકને પ્રકટપણે અંજનનો પ્રયોગ	૨૪૩
૮૩.	આચાર્ય ભગવંત દ્વારા દ્રમકને પુનઃ પ્રતિબોધનો આરંભ	૨૪૬
૮૪.	સમ્યગ્દર્શપ્રાપ્તિ પૂર્વે જીવની દશા	૨૪૭
૮૫.	તત્ત્વપ્રીતિકર પાણીના પાનની અનિચ્છાનો ઉપનય	૨૪૯
૮૬.	અર્થપુરુષાર્થની ખ્યાતિ	૨૫૨
૮૭.	કામપુરુષાર્થની ખ્યાતિ	૨૫૫
૮૮.	ધર્મપુરુષાર્થ જ પ્રધાન	૨૫૮
૮૯.	ધર્મના સ્વરૂપનું વર્ણન	૨૬૪
૯૦.	સમ્યગ્દર્શનનું સ્વરૂપ	૨૬૭
૯૧.	તત્ત્વપ્રીતિકર પાણીના પાનનો ઉપનય	૨૭૧
૯૨.	સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિનું માહાત્મ્ય	૨૭૩
૯૩.	જીવના શુભસંકલ્પો	૨૭૫
૯૪.	બે પ્રકારના કુવિકલ્પો	૨૭૭
૯૫.	કષાય અને નોકષાયનો પ્રભાવ	૨૭૯
૯૬.	મોહનું વિજૃંભિત	૨૮૧
૯૭.	ધર્મબોધકર દ્વારા પ્રયુક્ત પરુષવચનના ઉપદેશનો ઉપનય	૨૮૨
૯૮.	દ્રમક કદમ્બત્યાગના વચનથી વિલ્વલીભૂત થયો તે કથનનો ઉપનય	૨૮૮

ક્રમ	વિષય	પાના નં.
૯૯.	ધર્મબોધકરના પુનઃ ચિંતનનો ઉપનય અર્થાત્ ધર્મગુરુનું ભાવકારુણ્ય	૨૯૧
૧૦૦.	ધન આદિ આત્મક કદમ્બના દોષો અને ધર્મરૂપ પરમાત્માના ગુણો	૨૯૪
૧૦૧.	દ્રમકે કરેલ મિશ્રભોજનના આગ્રહનો ઉપનય	૨૯૯
૧૦૨.	આચાર્ય ભગવંતે બતાવેલ ભગવાનનું મહત્વ	૩૦૩
૧૦૩.	સંસારત્યાગની અશક્તિનું દ્રમકનું કથન	૩૦૭
૧૦૪.	સ્થૈર્યભાવનું અભિમુખપણું	૩૦૯
૧૦૫.	દ્રમક દ્વારા પોતાના આકૂતનું કથન	૩૧૦
૧૦૬.	દ્રમકની ગુરુ ઉપર આસ્થા	૩૧૧
૧૦૭.	દ્રમકને ગુરુનું વિશેષતાથી સૂચન	૩૧૪
૧૦૮.	ભાવરોગોના સાધ્યત્વ-અસાધ્યત્વનો વિચાર	૩૧૫
૧૦૯.	દ્રમક દ્વારા દેશવિરતિનું ગ્રહણ	૩૧૯
૧૧૦.	ધર્મના ઉત્સાહની મંદતા	૩૨૦
૧૧૧.	મંદ સંવેગથી કરાતા વ્રતનું માહાત્મ્ય અને તેની અનભિજ્ઞતા	૩૨૨
૧૧૨.	મૂર્ચ્છાથી પરિગ્રહ આદિમાં જીવની પ્રવૃત્તિ	૩૨૪
૧૧૩.	સંસારી જીવને ગુરુની પ્રાપ્તિ	૩૨૬
૧૧૪.	દ્રમકની પ્રાર્થના અને ગુરુનો ઉદ્ધમ	૩૨૮
૧૧૫.	દ્રમક વડે પોતાના અનુભવનું કથન તથા પ્રાર્થના	૩૩૦
૧૧૬.	ગુરુ ભગવંતો પાસેથી સદ્બુદ્ધિની પ્રાપ્તિ	૩૩૨
૧૧૭.	ઉપદેશનું દાન	૩૩૪
૧૧૮.	સદ્બુદ્ધિનો પ્રભાવ	૩૩૭
૧૧૯.	દ્રમકને સદ્બુદ્ધિ વડે અપાયેલ સાવધાની અને આંદોલિત મન	૩૩૯
૧૨૦.	દીક્ષાની કઠિનતાનો વિચાર	૩૪૪
૧૨૧.	આસ્વાદિત પ્રશમસુખવાળા દ્રમકને સંવેગની વૃદ્ધિ અને વૈરાગ્યમાં સ્થિર બુદ્ધિ	૩૪૬
૧૨૨.	દીક્ષાનું ગ્રહણ	૩૫૦
૧૨૩.	દીક્ષિત થયેલ દ્રમકના સપુણ્યક નામની સાર્થકતા	૩૫૨

ક્રમ	વિષય	પાના નં.
૧૨૪.	રાગાદિ ભાવરોગોની વિશેષથી તનુતા	૩૫૪
૧૨૫.	દ્રમકને પોતાને પ્રાપ્ત થયેલ જ્ઞાનાદિ ત્રયના વિનિયોગની ઇચ્છા	૩૫૭
૧૨૬.	મોટા વડે કરાયેલ ગૌરવથી ગર્વનો અતિરેક	૩૫૯
૧૨૭.	પરોપકાર માટે પરને ઉપદેશનો પ્રયાસ	૩૬૨
૧૨૮.	જ્ઞાન આદિના ઉપદેશથી સર્વની અનુગ્રાહકતા માટે પ્રસ્તુત કથાની રચના	૩૬૬
૧૨૯.	ઉપમિતિભવપ્રપંચા કથા શ્રવણ માટે વિનંતી	૩૬૭
૧૩૦.	પીઠબંધનો ઉપસંહાર	૩૬૯
		

ૐ હ્રીં અર્હ નમઃ ।
ૐ હ્રીં શ્રી શંખેશ્વરપાર્શ્વનાથાય નમઃ ।
ૐ નમઃ ।

પૂ. સિદ્ધર્ષિ ગણિ વિરચિત
ઉપમિતિભવપ્રપંચા કથા

શબ્દશઃ વિવેચન
ભાગ-૧

પ્રથમ પ્રસ્તાવ : પીઠબંધ

ગ્રન્થકારકૃતમંગલમ્

નમો નિર્નાશિતાશેષમહામોહહિમાર્તયે ।

લોકાલોકામલાલોકભાસ્વતે પરમાત્મને ॥૧॥

ગ્રંથકારશ્રીનું મંગલાચરણ

નાશ કરાઈ છે સમગ્ર મહામોહરૂપી હિમની પીડા જેમના વડે એવા, લોક અને અલોકને
નિર્મળ પ્રકાશ આપવામાં સૂર્ય સમાન પરમાત્માને નમસ્કાર કરું છું. ॥૧॥

શ્લોક :-

નમો વિશુદ્ધધર્માય, સ્વરૂપપરિપૂર્તયે ।

નમો વિકારવિસ્તારગોચરાતીતમૂર્તયે ॥૨॥

શ્લોકાર્થ :-

વિશુદ્ધ ધર્મવાળા, પોતાના રૂપમાં પરિપૂર્તિવાળાને નમસ્કાર કરું છું. વિકારના વિસ્તારના
વિષયને ઓળંગી ગયેલા સ્વરૂપવાળા પરમાત્માને નમસ્કાર કરું છું. ॥૨॥

શ્લોક :-

નમો ભુવનસંતાપિરાગકેસરિદારિણે ।
પ્રશમામૃતતૃપ્તાય, નાભેયાય મહાત્મને ॥૩॥

શ્લોકાર્થ :-

ભુવનને સંતાપ કરનારા રાગકેસરીને ફાડી નાખનારા, પ્રશમના અમૃતથી તૃપ્ત થયેલા, મહાત્મા નાભિ રાજના પુત્રને નમસ્કાર કરું છું. ॥૩॥

શ્લોક :-

નમો દ્વેષગજેન્દ્રારિકુમ્ભનિર્ભેદકારિણે ।
અજિતાદિજિનસ્તોમસિંહાય વિમલાત્મને ॥૪॥

શ્લોકાર્થ :-

વિમલ છે આત્મા જેમનો એવા દ્વેષગજેન્દ્રરૂપ શત્રુના કુંભસ્થળનો ભેદ કરનારા શ્રી અજિતનાથ આદિ જિનસામૂહ એવા સિંહોને નમસ્કાર કરું છું. ॥૪॥

શ્લોક :-

નમો દલિતદોષાય, મિથ્યાદર્શનસૂદિને ।
મકરધ્વજનાશાય, વીરાય વિગતદ્વિષે ॥૫॥

શ્લોકાર્થ :-

દળી નાંખ્યા છે દોષ જેમણે એવા, મિથ્યાદર્શનનો નાશ કરનારા, કામદેવનો નાશ કરનારા, ચાલ્યા ગયા છે શત્રુ જેમના એવા વીરભગવાનને નમસ્કાર કરું છું. ॥૫॥

અથવા=અથવા,

શ્લોક :-

અંતરઙ્ગમહાસૈન્યં, સમસ્તજનતાપકમ્ ।
દલિતં લીલયા યેન, કેનચિત્ તં નમામ્યહમ્ ॥૬॥

શ્લોકાર્થ :-

સઘળા લોકને તાપ કરનારું અંતરંગ મહાસૈન્ય જે કોઈ વડે લીલાથી હણી નખાયું, તેને હું નમું છું. ॥૬॥

શ્લોક :-

સમસ્તવસ્તુવિસ્તારવિચારાપારગોચરમ્ ।
વચો જૈનેશ્વરં વન્દે, સૂદિતાખિલકલ્મષમ્ ॥૭॥

શ્લોકાર્થ :-

સમસ્ત વસ્તુના વિસ્તારના વિચારથી અપાર વિષયવાળા, કાઠી નખાઈ છે સઘળી કાળાશ (કુયુક્તિઓ) જેમાંથી એવા જૈનેશ્વર પ્રવચનને હું વંદન કરું છું. ॥૭॥

શ્લોક :-

મુખેન્દોરંશુભિર્વ્યાપ્તં, યા બિભર્તિ વિકસ્વરમ્ ।
કરે પદ્મમચિન્ત્યેન, ધામ્ના તાં નૌમિ દેવતામ્ ॥૮॥

શ્લોકાર્થ :-

જે=સરસ્વતી, અર્થિત્ય તેજ વડે હાથમાં મુખરૂપી ચંદ્રનાં કિરણોથી વ્યાપ્ત, વિકસ્વર (ખીલેલા) કમળને ધારણ કરે છે તે દેવતાની (સરસ્વતીની) હું સ્તુતિ કરું છું. ॥૮॥

શ્લોક :-

પરોપદેશપ્રવણો, માદૃશોઽપિ પ્રજાયતે ।
યત્પ્રભાવાત્રમસ્તેભ્યઃ, સદ્ગુરુભ્યો વિશેષતઃ ॥૯॥

શ્લોકાર્થ :-

મારા જેવો પણ જેમના પ્રભાવથી પરને ઉપદેશ આપવામાં હોંશિયાર થાય છે તે સદ્ગુરુઓને વિશેષથી નમસ્કાર કરું છું. ॥૯॥

ગ્રન્થપ્રસ્તાવના

શ્લોક :-

ઇત્થં કૃતનમસ્કારઃ, શાન્તવિઘ્નવિનાયકઃ ।
વિવક્ષિતાર્થપ્રસ્તાવં, રચયિષ્યે નિરાકુલઃ ॥૧૦॥

ગ્રંથની પ્રસ્તાવના

શ્લોકાર્થ :-

આ રીતે કરાયેલા નમસ્કારવાળો, શાંત કરાયેલા વિઘ્નના સમૂહવાળો=અત્યાર સુધી ઉત્તમ

પુરુષોને કરાયેલા નમસ્કારને કારણે ગ્રંથનિષ્પત્તિમાં આવતાં અંતરંગ પ્રતિભાનાં આવારક કર્મ શાંત થયાં છે અને બહિરંગ વિઘ્નો શાંત થયાં છે જેનાં એવો, તેના કારણે નિરાકુલ હું વિવક્ષિત અર્થવાળા પ્રસ્તાવને રચીશ. ॥૧૦॥

શ્લોક :-

ઇહાતિદુર્લભં પ્રાપ્ય, માનુષ્યં ભવ્યજન્તુના ।
તતઃ કુલાદિસામગ્રીમાસાદ્ય શુભકર્મણા ॥૧૧॥
હેયં હાનોચિતં સર્વં, કર્તવ્યં કરણોચિતમ્ ।
શ્લાઘ્યં શ્લાઘોચિતં વસ્તુ, શ્રોતવ્યં શ્રવણોચિતમ્ ॥૧૨॥ યુગ્મમ્

શ્લોકાર્થ :-

અહીં સંસારમાં, અતિદુર્લભ એવા મનુષ્યભવને પામીને, ત્યારપછી શુભ કર્મ વડે કુલાદિસામગ્રીને પ્રાપ્ત કરીને ભવ્ય પ્રાણીએ ત્યાગ કરવાને ઉચિત સર્વ ત્યાગ કરવું જોઈએ, કરણને ઉચિત સર્વ કરવું જોઈએ, વખાણવાને ઉચિત સર્વ વસ્તુ વખાણવી જોઈએ, સાંભળવાને ઉચિત સર્વ સાંભળવું જોઈએ. ॥૧૧-૧૨॥

તત્ર=ત્યાગ=હાનાદિમાં,

શ્લોક :-

યત્કિઞ્ચિચ્ચિત્તમાલિન્યકારણં મોક્ષવારણમ્ ।
મનોવાક્કાયકર્મેહ, હેયં તત્ સ્વહિતૈષિણા ॥૧૩॥

શ્લોકાર્થ :-

અહીં=સંસારમાં, જે કંઈ ચિતના માલિન્યનું કારણ, મોક્ષને અટકાવનાર, મન-વચન-કાયાનું કર્મ=ક્રિયા, તે પોતાનું હિત ઈચ્છનારાએ ત્યાગ કરવું જોઈએ. અર્થાત્ સ્વભૂમિકા અનુસાર ત્રણ ગુપ્તિઓમાં યત્ન કરવો જોઈએ. ॥૧૩॥

શ્લોક :-

હારનીહારગોક્ષીરકુન્દેન્દુવિશદં મનઃ ।
કૃતં યત્ કુરુતે કર્મ, કર્તવ્યં તન્મનીષિણા ॥૧૪॥

શ્લોકાર્થ :-

હાર, બરફ, ગાયનું દૂધ, મયકુંદનું ફૂલ અને ચંદ્ર જેવું નિર્મળ કરાયેલું મન જે કર્મ કરે

છે તે મનીષીએ કરવું જોઈએ=વીતરાગતાને અભિમુખ શુક્લ મન થાય તેવું કૃત્ય કરવું જોઈએ. ॥૧૪॥

શ્લોક :-

શ્લાઘનીયઃ પુનર્નિત્યં, વિશુદ્ધેનાન્તરાત્મના ।
ત્રિલોકનાથસ્તદ્ધર્મો, યે ચ તત્ર વ્યવસ્થિતાઃ ॥૧૫॥

શ્લોકાર્થ :-

વળી ત્રિલોકનાથ, તેમનો ધર્મ અને ત્યાં=ધર્મમાં, જેઓ રહેલા છે, તેઓ હંમેશાં વિશુદ્ધ અન્તરાત્માથી વખાણવા જોઈએ. ॥૧૫॥

શ્લોક :-

શ્રોતવ્યં ભાવતઃ સારં, શ્રદ્ધાસંશુદ્ધબુદ્ધિના ।
નિઃશેષદોષમોષાય, વચઃ સર્વજ્ઞભાષિતમ્ ॥૧૬॥

શ્લોકાર્થ :-

શ્રદ્ધાથી સંશુદ્ધ થયેલી બુદ્ધિથી સમગ્ર દોષના નાશ માટે શ્રેષ્ઠ એવું સર્વજ્ઞનું વચન ભાવથી સાંભળવું જોઈએ. ॥૧૬॥

શ્લોક :-

તદેતત્ પ્રસ્તુતં તાવત્તદેવ જગતે હિતમ્ ।
શ્રોતવ્યમિતિ સંચિન્ત્ય, વચઃ સર્વજ્ઞભાષિતમ્ ॥૧૭॥

શ્લોકાર્થ :-

સર્વજ્ઞથી કહેવાયેલું વચન સાંભળવું જોઈએ. એ પ્રમાણે વિચારીને તે આ=સર્વજ્ઞનું વચન, પ્રસ્તુત છે, તે જ જગત માટે હિત છે. ॥૧૭॥

શ્લોક :-

તતસ્તદનુસારેણ, મહામોહાદિસૂદની ।
નિર્દિષ્ટભવવિસ્તારા, કથેયમભિધાસ્યતે ॥૧૮॥

શ્લોકાર્થ :-

તેથી=સર્વજ્ઞનું વચન જ જગત માટે હિત છે તેથી, મહામોહાદિનો નાશ કરનારી, બતાવ્યો છે ભવનો વિસ્તાર જેમાં એવી આ કથા તેના અનુસારથી=સર્વજ્ઞના વચન અનુસારથી, કહેવાશે. ॥૧૮॥

તથાહિ=તે આ પ્રમાણે—

શ્લોક :-

પઞ્ચાશ્રવમહાદોષા, હૃષીકાણાં ચ પઞ્ચકમ્ ।
મહામોહયુતાનાં ચ, કષાયાણાં ચતુષ્ટયમ્ ॥૧૧॥
મિથ્યાત્વરાગદ્વેષાદિરૂપં યચ્ચાન્તરં બલમ્ ।
તદ્દોષાવેદકં સર્વં, વચઃ સર્વજ્ઞભાષિતમ્ ॥૧૨૦॥ યુગ્મમ્

શ્લોકાર્થ :-

પાંચ આશ્રવ ૩૫ મહાદોષો છે અને મહામોહયુક્ત જીવોની પાંચ ઇન્દ્રિયો છે અને ચાર કષાયો છે અને મિથ્યાત્વ, રાગ, દ્વેષાદિ૩૫ જે આંતરિક સૈન્ય છે, તેના દોષોને જણાવનારું સર્વ વચન સર્વજ્ઞથી કહેવાયેલું છે. ॥૧૯-૨૦॥

તથા=અને,

શ્લોક :-

જ્ઞાનદર્શનચારિત્રસંતોષપ્રશમાત્મકમ્ ।
તપઃસંયમસત્યાદિભટકોટિસમાકુલમ્ ॥૧૨૧॥
યચ્ચાન્તરં બલં તસ્ય, ગુણસંભારગૌરવમ્ ।
વર્ણયત્યેવ જૈનેન્દ્રં, વચનં હિ પદે પદે ॥૧૨૨॥ યુગ્મમ્

શ્લોકાર્થ :-

જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, સંતોષ, પ્રશમાત્મક, તપ, સંયમ, સત્ય આદિ કરોડો સુભટોથી ભરપૂર જે આંતર સૈન્ય છે તેના ગુણસમૂહના ગૌરવને જૈનેન્દ્ર વચન સ્થાને સ્થાને નિશ્ચયે વર્ણવે જ છે. ॥૧૨૧-૨૨॥

તથા=અને,

શ્લોક :-

એકેન્દ્રિયાદિભેદેન, દુઃખરૂપમનન્તકમ્ ।
ભવપ્રપઞ્ચં જૈનેન્દ્રં, વચનં કથયત્યલમ્ ॥૧૨૩॥

सा क्लिष्टचित्तहेतुत्वात्पापसंबन्धकारिका ।
तेन दुर्गतिवर्त्तन्याः, प्रापणे प्रवणा मता ॥२७॥

શ્લોકાર્થ :-

તે=અર્થની કથા, ક્લિષ્ટ ચિત્તનું કારણપણું હોવાથી પાપ સંબંધને કરનારી છે, તેથી દુર્ગતિના માર્ગને પ્રાપ્ત કરાવવામાં કુશળ મનાઈ છે. ॥૨૭॥

શ્લોક :-

કામોપાદાનગર્ભાર્થા, વયોદાક્ષિણ્યસૂચિકા ।

અનુરાગેદ્દિગતાદ્યુત્થા, કથા કામસ્ય વર્ણિતા ॥૨૮॥

શ્લોકાર્થ :-

કામનું ગ્રહણ જેનો ગર્ભિત અર્થ છે એવી, વયને અને દાક્ષિણ્યને સૂચવનારી, અનુરાગના હાવ-ભાવાદિથી ઊઠેલી કામની કથા કહેવાઈ છે. ॥૨૮॥

શ્લોક :-

સા મલીમસકામેષુ, રાગોત્કર્ષવિધાયિકા ।

વિપર્યાસકરી તેન, હેતુભૂતૈવ દુર્ગતેઃ ॥૨૯॥

શ્લોકાર્થ :-

તે=કામકથા, મલિન એવાં કામોમાં રાગના ઉત્કર્ષને કરનારી છે, વિપર્યાસને કરનારી છે. તેથી દુર્ગતિના હેતુભૂત જ છે. ॥૨૯॥

શ્લોક :-

દયાદાનક્ષમાદ્યેષુ, ધર્માદ્ગેષુ પ્રતિષ્ઠિતા ।

ધર્મોપાદેયતાગર્ભા, બુદ્ધૈર્ધર્મકથોચ્યતે ॥૩૦॥

શ્લોકાર્થ :-

દયા, દાન, ક્ષમા આદિ ધર્મનાં અંગોમાં પ્રતિષ્ઠા પામેલી, ધર્મની ઉપાદેયતા=આદરવાલાયકપણું છે ગર્ભમાં એવી ધર્મકથા બુદ્ધજનો વડે કહેવાઈ છે. ॥૩૦॥

શ્લોક :-

સાઽક્લિષ્ટચિત્તહેતુત્વાત્પુણ્યકર્મવિનિર્જરે ।

વિધત્તે તેન વિજ્ઞેયા, કારણં નાકમોક્ષયોઃ ॥૩૧॥

શ્લોકાર્થ :-

તે=ધર્મકથા, અકિલિષ્ટ ચિત્તનું હેતુપણું હોવાથી=કષાયોનાં ક્ષયોપશમભાવરૂપ અકિલિષ્ટ ચિત્તનું હેતુપણું હોવાથી, પુણ્યને અને કર્મની વિશેષ નિર્જરાને કરે છે, તેથી સ્વર્ગનું અને મોક્ષનું કારણ બાબતી. ॥૩૧॥

શ્લોક :-

ત્રિવર્ગસાધનોપાયપ્રતિપાદનતત્પરા ।

યાઽનેકરસસારાર્થા, સા સંકીર્ણકથોચ્યતે ॥૩૨॥

શ્લોકાર્થ :-

ત્રણ વર્ગના સાધવાના ઉપાયને કહેવામાં તત્પર, અનેક રસના સારભૂત અર્થવાળી જે કથા છે તે સંકીર્ણકથા કહેવાય છે. ॥૩૨॥

શ્લોક :-

ચિત્રાભિપ્રાયહેતુત્વાદનેકફલદાયિકા ।

વિદગ્ધતાવિધાને ચ, સા હેતુરિવ વર્તતે ॥૩૩॥

શ્લોકાર્થ :-

ચિત્ર=વિચિત્ર અભિપ્રાયનું હેતુપણું હોવાથી અનેક ફલને આપનારી તે=સંકીર્ણકથા, નિપુણતા કરવામાં કારણ જેવી વર્તે છે. ॥૩૩॥

શ્લોક :-

શ્રોતારોઽપિ ચતુર્ભેદાસ્તાસાં સન્તીહ માનવાઃ ।

તેષાં સંક્ષેપતો વક્ષ્યે, લક્ષણં તન્નિબોધત ॥૩૪॥

શ્લોકાર્થ :-

તેઓના (તે કથાઓના) સાંભળનારા પણ માનવો અહીં=સંસારમાં ચાર પ્રકારે છે. તેઓના=તે શ્રોતાઓના, લક્ષણને સંક્ષેપથી હું કહીશ, તેને તમે સાંભળો. ॥૩૪॥

શ્રોતૃભેદાઃ

શ્લોક :-

માયાશોકભયક્રોધલોભમોહમદાન્વિતાઃ ।

યે વાઙ્મન્તિ કથામાર્થી, તામસાસ્તે નરાધમાઃ ॥૩૫॥

શ્રોતાના ભેદો

શ્લોકાર્થ :-

માયા, શોક, ભય, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ્યથી યુક્ત તામસ્પ્રકૃતિવાળા જેઓ અર્થ સંબંધી કથાને ઇચ્છે છે તેઓ નરાધમ છે.

જેઓ આ લોકમાં પણ ભોગનાં સુખોને જોતા નથી, માત્ર અર્થસંચયમાં જ પ્રીતિને ધારણ કરે છે તેઓ કોઈ પ્રકારના સુખને જોઈ શકતા નથી માટે નરાધમ છે. અને તેઓ માયા આદિ ભાવોથી ગ્રસ્ત છે. આ લોક અને પરલોકમાં અત્યંત દુઃખી છે. ॥૩૫॥

શ્લોક :-

યે રાગગ્રસ્તમનસો, વિવેકવિકલા નરાઃ ।

કથામિચ્છન્તિ કામસ્ય, રાજસાસ્તે વિમધ્યમાઃ ॥૩૬॥

શ્લોકાર્થ :-

રાગથી ગ્રસ્ત મનવાળા, વિવેક રહિત રાજસ્ પ્રકૃતિવાળા જે મનુષ્યો કામની કથાને ઇચ્છે છે, તેઓ વિમધ્યમ છે.

પ્રત્યક્ષ દેખાતાં સુખોને સુખરૂપે જોનાર છે, આત્માના નિરાકુળભાવના સુખને જોનારા નથી તેથી મધ્યમ છે; કેમ કે ધનસંચયમાં જ માત્ર રસ લેનારા નથી પણ કામનાં સુખોને પ્રધાનરૂપે ઇચ્છે છે. ॥૩૭॥

શ્લોક :-

મોક્ષાકાઙ્ક્ષૈકતાનેન, ચેતસાઽભિલષન્તિ યે ।

શુદ્ધાં ધર્મકથામેવ, સાત્ત્વિકાસ્તે નરોત્તમાઃ ॥૩૮॥

શ્લોકાર્થ :-

મોક્ષની ઇચ્છામાં એકતાન ચિત્ત વડે જેઓ શુદ્ધ ધર્મકથાને જ ઇચ્છે છે, સાત્ત્વિક પ્રકૃતિવાળા તેઓ નરોત્તમ છે.

કષાયથી અનાકુળ આત્મામાં સુખ છે અને કષાયની આકુળતામાં દુઃખ છે તેમ જોનારા છે તેથી સંપૂર્ણ કષાયના અને કર્મના ઉપદ્રવ વગરના મોક્ષને જ સાર માને છે માટે ઉત્તમ છે. ॥૩૯॥

શ્લોક :-

યે લોકદ્વયસાપેક્ષાઃ, કિઞ્ચિત્સત્ત્વયુતા નરાઃ ।

કથામિચ્છન્તિ સંકીર્ણા, જ્ઞેયાસ્તે વરમધ્યમાઃ ॥૪૦॥

શ્લોકાર્થ :-

બન્ને લોકની અપેક્ષાવાળા કંઈક સત્ત્વયુક્ત જે મનુષ્યો સંકીર્ણકથાને ઇચ્છે છે તેઓ વરમધ્યમ જાણવા.

આ લોકમાં સજ્જનની જેમ ધન કમાવાની ઇચ્છાવાળા છે, નીતિપૂર્વક કામ સેવવાની ઇચ્છાવાળા છે જેથી પરલોકમાં અહિત ન થાય તેનો વિચાર કરે છે અને ધર્મના અવિરોધથી અર્થકામને પણ સેવે છે તેઓ મધ્યમજીવોમાં શ્રેષ્ઠ છે. ॥૩૮॥

કથાપ્રશસ્તિ:

શ્લોક :-

તત્રૈવં સ્થિતે—

રજસ્તમોઽનુગાઃ સત્ત્વાઃ, સ્વયમેવાર્થકામયોઃ ।

રજ્યન્તે ધર્મશાસ્તારમવધૂય નિવારકમ્ ॥૩૯॥

કથાઓની પ્રશસ્તિ

શ્લોકાર્થ :-

ત્યાં=શ્રોતાના ભેદોમાં, આ પ્રમાણે હોતે છતે=પૂર્વમાં વર્ણન કર્યું એ પ્રમાણે શ્રોતાનો ભેદ હોતે છતે, નિવારક એવા=અર્થકામના નિવારક એવા, ધર્મશાસ્તાની અવગણના કરીને રાગને અને દ્રેષને અનુસરનારા પ્રાણીઓ સ્વયં જ અર્થ-કામમાં રંગાય છે. ॥૩૯॥

શ્લોક :-

રાગદ્વેષમહામોહરૂપં તેષાં શિખિત્રયમ્ ।

અર્થકામકથાસર્પિરાહુત્યા વર્દ્ધતે પરમ્ ॥૪૦॥

શ્લોકાર્થ :-

તેઓના=તે પ્રાણીઓના, રાગ-દ્રેષ અને મહામોહ રૂપ ત્રણ પ્રકારનો અગ્નિ અર્થકથા અને કામકથા રૂપ ધીની આહુતિથી અત્યંત વધે છે. ॥૪૦॥

શ્લોક :-

કેકાયિતં મયૂરાણાં, યથોત્કળટકવર્દ્ધનમ્ ।

પાપેષુ વર્દ્ધિતોત્સાહા, કથા કામાર્થયોસ્તથા ॥૪૧॥

શ્લોકાર્થ :-

જેમ મોરનો કેકારવ ઉત્કંટકને વધારનારો છે, તેમ પાપોમાં ઉત્સાહને વધારનારી કામની અને અર્થની કથા છે. ॥૪૧॥

શ્લોક :-

કથાં કામાર્થયોસ્તસ્માન્ન કુર્વીત કદાચન ।

કઃ ક્ષતે ક્ષારનિક્ષેપં, વિદધીત વિચક્ષણઃ ? ॥૪૨॥

શ્લોકાર્થ :-

તેથી ક્યારે પણ કામની અને અર્થની કથા કરવી જોઈએ નહિ, વિચક્ષણ એવો કોણ ઘા ઉપર ક્ષાર નાખે ? અર્થાત્ ઘા ઉપર ખાર નાંખવા જેવી કામ-અર્થની કથાને કોણ કરે ? ॥૪૨॥

શ્લોક :-

પરોપકારશીલેન, કર્તવ્યં તન્મનીષિણા ।

હિતં સમસ્તજન્તુભ્યો, યેનેહ સ્યાદમુત્ર ચ ॥૪૩॥

શ્લોકાર્થ :-

પરોપકાર સ્વભાવવાળા બુદ્ધિમાન પુરુષે જેનાથી આલોકમાં અને પરલોકમાં બધા જીવોનું હિત થાય તે કરવું જોઈએ. ॥૪૩॥

શ્લોક :-

તેન યદ્યપિ લોકાનામિષ્ટા કામાર્થયોઃ કથા ।

તથાઽપિ વિદુષા ત્યાજ્યા, યેન પર્યન્તદારુણા ॥૪૪॥

શ્લોકાર્થ :-

તે કારણથી જો કે લોકોને કામની અને અર્થની કથા ઈષ્ટ છે તોપણ વિદ્વાને ત્યાગ કરવો જોઈએ=અર્થની અને કામની કથા કરવી જોઈએ નહીં જે કારણથી (કામની અને અર્થની કથા) અંતમાં (પરિણામમાં) ભયંકર છે. ॥૪૪॥

તદેતદવગમ્ય=તેથી આને (આ સ્થિતિને) જાણીને -

શ્લોક :-

ઇહામુત્ર ચ જન્તૂનાં, સર્વેષામમૃતોપમામ્ ।

શુદ્ધાં ધર્મકથાં ધન્યાઃ, કુર્વન્તિ હિતકામ્યયા ॥૪૫॥

શ્લોકાર્થ :-

આલોકમાં અને પરલોકમાં સર્વ પ્રાણીઓને અમૃત સમાન શુદ્ધ ધર્મકથાને ધન્ય પુરુષો હિતની ઇચ્છાથી કરે છે. ॥૪૫॥

શ્લોક :-

આક્ષેપકારણીં મત્વા, સંકીર્ણામપિ સત્કથામ્ ।
માર્ગાવતારકારિત્વાત્, કેચિદિચ્છન્તિ સૂરયઃ ॥૪૬॥

શ્લોકાર્થ :-

આક્ષેપ કરનારી માનીને સંકીર્ણ એવી પણ સત્કથાને માર્ગમાં અવતાર કરવાપણું હોવાથી કેટલાક આચાર્યો ઇચ્છે છે. ॥૪૬॥

શ્લોક :-

કિલાત્ર યો યથા જન્તુઃ, શક્યતે બોધભાજનમ્ ।
કર્તુ તથૈવ તદ્બોધ્યે, વિધેયો હિતકારિભિઃ ॥૪૭॥

શ્લોકાર્થ :-

ખરેખર ! અહીં જે પ્રાણી જે પ્રમાણે બોધનું ભાજન કરવા માટે શક્ય છે તે બોધ્યમાં=લાયક જીવમાં, તે પ્રમાણે જ હિતકારીએ યત્ન કરવો જોઈએ. ॥૪૭॥

શ્લોક :-

ન ચાદૌ મુઘ્ધબુદ્ધીનાં, ધર્મો મનસિ ભાસતે ।
કામાર્થકથનાત્તેન, તેષામાક્ષિપ્યતે મનઃ ॥૪૮॥

શ્લોકાર્થ :-

અને શરૂઆતમાં મુઘ્ધ બુદ્ધિવાળાઓના મનમાં ધર્મ રુચતો નથી, તેથી કામના અને અર્થના કથનથી તેઓના મનનું આકર્ષણ કરાય છે. ॥૪૮॥

શ્લોક :-

આક્ષિપ્તાસ્તે તતઃ શક્યા, ધર્મ ગ્રાહયિતું નરાઃ ।
વિક્ષેપદ્વારતસ્તેન, સંકીર્ણા સા કથોચ્યતે ॥૪૯॥

શ્લોકાર્થ :-

ત્યારપછી આકર્ષિત કરાયેલા તે મનુષ્યો ધર્મ ગ્રહણ કરાવવા માટે શક્ય છે, તેથી વિક્ષેપદ્રારથી સંકીર્ણ એવી કથા કહેવાય છે. ॥૪૯॥

શ્લોક :-

તસ્માદેષા કથા શુદ્ધધર્મસ્યૈવ વિધાસ્યતે ।

ભજન્તી તદ્ગુણાપેક્ષાં, ક્વચિત્સંકીર્ણરૂપતામ્ ॥૫૦॥

શ્લોકાર્થ :-

તે કારણથી તેના ગુણની અપેક્ષાવાળી=શુદ્ધ ધર્મના ગુણની અપેક્ષાવાળી, કોઈક સ્થાનમાં સંકીર્ણરૂપતાને પામતી શુદ્ધ ધર્મની જ આ કથા કહેવાશે.

પ્રસ્તુત કથા ધર્મની જ કથા કહેવાશે છતાં કોઈ કોઈ સ્થાનમાં શુદ્ધ ધર્મની કથાના ગુણની કરવાના આશયથી અર્થકામથી સંકીર્ણરૂપતાને પણ આ કથા પામશે. ॥૫૦॥

અન્યચ્ચ=અને બીજું,

શ્લોક :-

સંસ્કૃતા પ્રાકૃતા ચેતિ, ભાષે પ્રાધાન્યમર્હતઃ ।

તત્રાપિ સંસ્કૃતા તાવદ્ દુર્વિદગ્ધહૃદિ સ્થિતા ॥૫૧॥

શ્લોકાર્થ :-

સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત એ બે ભાષા પ્રાધાન્યને યોગ્ય છે, ત્યાં પણ=તે બે ભાષામાં પણ, સંસ્કૃત ભાષા ચતુરના હૃદયમાં રહેલી છે. ॥૫૧॥

શ્લોક :-

બાલાનામપિ સદ્બોધકારિણી કર્ણપેશલા ।

તથાપિ પ્રાકૃતા ભાષા, ન તેષામપિ ભાસતે ॥૫૨॥

શ્લોકાર્થ :-

બાલ જીવોને પણ સદ્બોધને કરનારી કાનને સુખકારી છે=પ્રસ્તુત ગ્રંથની સંસ્કૃત ભાષા સુખને કરનારી છે; કેમ કે પ્રસ્તુત ગ્રંથની રચના સરળ છે. તોપણ પ્રાકૃત ભાષા તેઓને પણ=બુદ્ધિમાન પુરુષોને પણ, રુચતી નથી. બાળ જીવોને પ્રાકૃત ભાષા અધિક પ્રિય છે તોપણ ચતુર પુરુષોને પણ પ્રાકૃત ભાષા રુચતી નથી. ॥૫૨॥

શ્લોક :-

ઉપાયે સતિ કર્ત્તવ્યં, સર્વેષાં ચિત્તરञ्जनम् ।
અતસ્તદનુરોધેન, સંસ્કૃતેયં કરિષ્યતે ॥૫૩॥

શ્લોકાર્થ :-

ઉપાય હોતે છતે સર્વનું ચિત્તરञ्जन કરવું જોઈએ, આથી સર્વને ઉપકાર થાય તેના અનુરોધથી=બાળ અને ચતુર બંને જીવોને ઉપકાર થાય તેના અનુસરણથી, આ=કથા, સંસ્કૃત કરાશે. ॥૫૩॥

શ્લોક :-

ન ચેયમતિગૂઢાર્થા, ન દીર્ઘૈર્વાક્યદण्डकैः ।
ન ચાપ્રસिद्धपर्यायैस्तेन सर्वजनोचिता ॥૫૪॥

શ્લોકાર્થ :-

અને આ કથા અતિ ગૂઢ અર્થવાળી નથી, દીર્ઘ એવા વાક્યદંડકો વડે રચાઈ નથી. અપ્રસિદ્ધ પર્યાયો વડે રચાઈ નથી અર્થાત્ અપ્રસિદ્ધ પર્યાયોવાળી નથી, તેથી સર્વ લોકને બાળ અને ચતુર બધા જીવોને ઉચિત છે. ॥૫૪॥

अधिकारनिरूपणम्

શ્લોક :-

કથાશરીરમેતસ્યા, નામ્નૈવ પ્રતિપાદિતમ્ ।
ભવપ્રપञ्चો વ્યાજેન, યતોઽસ્યામુપમીયતે ॥૫૫॥

અધિકારનું કથન

શ્લોકાર્થ :-

આનું=પ્રસ્તુત ગ્રંથનું, કથાશરીર નામથી જ=ગ્રંથના નામથી જ, પ્રતિપાદન કરાયું છે, જે કારણથી બહાનાથી=કથાના બહાનાથી, આ કથામાં ભવનો પ્રપંચ=વિસ્તાર, ઉપમાન કરાવાય છે. ॥૫૫॥

શ્લોક :-

યતોઽનુભૂયમાનોઽપિ, પરોક્ષ ઇવ લક્ષ્યતે ।
અયં સંસારવિસ્તારસ્તતો વ્યાખ્યાનમર્હતિ ॥૫૬॥

શ્લોકાર્થ :-

જે કારણથી અનુભવાતો પણ આ સંસારનો વિસ્તાર પરોક્ષ જેવો દેખાય છે, તેથી વિશેષથી કહેવાને યોગ્ય છે. ॥૫૬॥

અથવા=અથવા,

શ્લોક :-

ભ્રાન્તિવ્યામોહનાશાય, સ્મૃતિબીજપ્રબોધનમ્ ।

કથાર્થસંગ્રહં કૃત્વા, શરીરમિદમુચ્યતે ॥૫૭॥

શ્લોકાર્થ :-

ભ્રાન્તિ અને વ્યામોહના નાશને માટે સ્મૃતિબીજનું પ્રબોધન છે જેમાં એવા કથાના અર્થના સંગ્રહને કરીને આ શરીર કહેવાય છે. ॥૫૭॥

શ્લોક :-

દ્વિવિધેયં કથા તાવદન્તરङ्ગા તથેતરા ।

શરીરમન્તરङ्ગાયાસ્ત્રેદમભિધીયતે ॥૫૮॥

શ્લોકાર્થ :-

આ કથા બે પ્રકારે છે અંતરંગ અને બાહ્ય, ત્યાં આ અંતરંગ કથાનું શરીર (ગાથા ૮૩ સુધી) કહેવાય છે. ॥૫૮॥

શ્લોક :-

પ્રસ્તાવાસ્તાવદષ્ટાત્ર, વિધાસ્યન્તે પરિસ્ફુટાઃ ।

પ્રત્યેકં તેષુ વક્તવ્યો, યોઽર્થસ્તં મે નિબોધત ॥૫૯॥

શ્લોકાર્થ :-

અહીં=પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં, પ્રગટ એવા આઠ પ્રસ્તાવો કરાશે, તેઓમાં પ્રત્યેક પ્રસ્તાવને આશ્રયને જે અર્થ વક્તવ્ય છે મારા તે અર્થને સાંભળો. ॥૫૯॥

શ્લોક :-

પ્રસ્તાવે પ્રથમે તાવન્નિબદ્ધા યેન હેતુના ।

ઇયં કથા મયેદૃક્ષા, સ હેતુઃ પ્રતિપાદ્યતે ॥૬૦॥

શ્લોકાર્થ :-

મારા વડે આ કથા આવા પ્રકારની જે હેતુથી નિબદ્ધ કરાઈ તે હેતુ પ્રથમ પ્રસ્તાવમાં કહેવાય છે. ॥૬૦॥

શ્લોક :-

દ્વિતીયે ભવ્યપુરુષો, માનુષ્યં પ્રાપ્ય સુન્દરમ્ ।
 યથાઽત્મહિતજિજ્ઞાસુઃ, સમાસાદ્ય સદાગમમ્ ॥૬૧॥
 તદન્તિકસ્થઃ સંસારિજીવસ્ય ચરિતં યથા ।
 શ્રુત્વાઽગૃહીતસંકેતાવ્યાજાત્ તેનૈવ સૂચિતમ્ ॥૬૨॥
 તિર્યગ્વક્તવ્યતાબદ્ધં, સાર્દ્ધં પ્રજ્ઞાવિશાલયા ।
 વિચારયતિ નિઃશેષં, તદિદં પ્રતિપાદ્યતે ॥૬૩॥ ચતુર્ભિઃ કલાપકમ્

શ્લોકાર્થ :-

સુંદર એવા મનુષ્ય ભવને પ્રાપ્ત કરીને આત્મહિતનો જિજ્ઞાસુ એવો ભવ્યપુરુષ સદાગમને મેળવીને જે પ્રકારે તેની પાસે રહેલો છે=સદાગમ પાસે રહેલો છે, જે પ્રકારે અગૃહીત સંકેતાના બહાનાથી સંસારી જીવના ચરિત્રને સાંભળીને તેના વડે જ=સંસારી જીવ વડે જ, સૂચન કરાયેલ તિર્યગ્ વક્તવ્યતાથી બદ્ધ સમગ્રને=તિર્યચગતિના સ્વરૂપને કહેનાર એવા સમગ્ર કથનને પ્રજ્ઞાવિશાલા સાથે વિચારે છે તે આ બીજા પ્રસ્તાવમાં પ્રતિપાદન કરાય છે. ॥૬૧-૬૨-૬૩॥

શ્લોક :-

તથા તૃતીયપ્રસ્તાવે, હિંસાક્રોધવશાનુગઃ ।
 સ્પર્શનેન્દ્રિયમૂઢશ્ચ, યથા દુઃખૈર્વિબાધિતઃ ॥૬૪॥
 સંસારિજીવઃ સંસારે, ભ્રષ્ટો માનુષ્યજન્મતઃ ।
 ઇદં સંસારિજીવસ્ય, મુખેનૈવ નિવેદ્યતે ॥૬૫॥ યુગ્મમ્

શ્લોકાર્થ :-

તથા ત્રીજા પ્રસ્તાવમાં, હિંસાના અને ક્રોધના વશને અનુસરનારો જીવ અને સ્પર્શેન્દ્રિયથી મૂઢ થયેલો જીવ જે પ્રકારે દુઃખોથી પીડાયેલો સંસારી જીવ સંસારમાં મનુષ્યજન્મથી ભ્રષ્ટ થયો, સંસારી જીવના મુખ વડે જ આ (સર્વ વૃતાન્ત) કહેવાય છે. ॥૬૪-૬૫॥

શ્લોક :-

પુનશ્ચતુર્થપ્રસ્તાવે, માનજિહ્વાનૃતેષુ ભોઃ ! ।
 રક્તઃ સંસારિજીવોઽસૌ, યથા દુઃખૈઃ પ્રપીડિતઃ ॥૬૬॥
 ભૂયશ્ચાનન્તસંસારમપારં દુઃખપૂરિતઃ ।
 યથા ભ્રાન્ત ઇદં સર્વં, સવિશેષં નિગદ્યતે ॥૬૭॥ યુગ્મમ્

શ્લોકાર્થ :-

વળી ચોથા પ્રસ્તાવમાં માનને વશ થયેલ, રસનેન્દ્રિયમાં અને અસત્યમાં આસક્ત એવો આ સંસારી જીવ જે રીતે દુઃખથી પીડાયો. વારંવાર અપાર એવા અનંત સંસારને દુઃખથી પૂરણ કરાયો. જે રીતે ભ્રમણ કરાયું આ સર્વ વિશેષથી કહેવાય છે. ॥૬૬-૬૭॥

શ્લોક :-

પ્રસ્તાવે પञ્ચમે ત્વત્ર, વિપાકઃ સ્તેયમાયયોઃ ।
 ઉક્તઃ સંસારિજીવેન, તથા ઘ્રાણેન્દ્રિયસ્ય ચ ॥૬૮॥
 તથાઽત્ર ષષ્ઠપ્રસ્તાવે, લોભમૈથુનચક્ષુષામ્ ।
 વિપાકો વર્ણ્યતે તેન, યોઽનુભૂતઃ પુરાઽત્મના ॥૬૯॥ યુગ્મમ્

શ્લોકાર્થ :-

વળી આ પાંચમા પ્રસ્તાવમાં સંસારી જીવ વડે કહેવાયેલો ચોર્યનો અને માયાનો તથા ઘ્રાણેન્દ્રિયનો વિપાક અને આ છઠ્ઠા પ્રસ્તાવમાં લોભ, મૈથુન અને ચક્ષુરિન્દ્રિયનો વિપાક તેના વડે=સંસારી જીવ વડે, વર્ણન કરાય છે. જે પહેલાં પોતાનાથી અનુભવાયેલો છે. ॥૬૮-૬૯॥

શ્લોક :-

પ્રસ્તાવે સપ્તમે સર્વં, મહામોહવિજૃમ્ભિતમ્ ।
 પરિગ્રહસ્ય શ્રોત્રેણ, સહિતસ્યેહ વર્ણિતમ્ ॥૭૦॥

શ્લોકાર્થ :-

અહીં=પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં, સાતમા પ્રસ્તાવમાં સર્વ મહામોહનો વિલાસ, શ્રોત્રેન્દ્રિય સહિત પરિગ્રહનું વર્ણન કરાયું છે. ॥૭૦॥

કિંતુ=પરંતુ —

શ્લોક :-

તૃતીયાત્સપ્તમં યાવદત્ર પ્રસ્તાવપજ્ચકે ।
તસ્ય સંસારિજીવસ્ય, યદ્વૃત્તાન્તકદમ્બકમ્ ॥૭૧॥
તત્કિઞ્ચિત્તસ્ય સંપન્નં, કિઞ્ચિદન્યૈર્નિવેદિતમ્ ।
તથાઽપિ તત્પ્રતીતત્વાત્સર્વં તસ્યેતિ વર્ણિતમ્ ॥૭૨॥ યુગ્મમ્

શ્લોકાર્થ :-

અહીં ત્રીજાથી સાતમા સુધી પાંચ પ્રસ્તાવમાં તે સંસારી જીવનો જે વૃત્તાન્તનો સમૂહ છે તે કંઈક તેને પ્રાપ્ત થયેલો છે, કંઈક બીજા વડે નિવેદન કરાયેલો છે તોપણ તેનું=તે વૃત્તાંતનું, પ્રતીતપણું હોવાથી=બીજા વડે નિવેદન કરાયેલા પ્રસ્તાવનું પણ તે જીવને તે સ્વરૂપે પ્રતીતપણું હોવાથી, સર્વ તેનું=તે જીવનું, એ પ્રમાણે વર્ણન કરાયું છે. ॥૭૧-૭૨॥

શ્લોક :-

અષ્ટમે મીલિતં સર્વં પ્રસ્તાવે પૂર્વસૂચિતમ્ ।
તેન સંસારિજીવેન, વિહિતં ચાત્મને હિતમ્ ॥૭૩॥

શ્લોકાર્થ :-

તે સંસારી જીવ વડે પૂર્વસૂચિત સર્વ આઠમા પ્રસ્તાવમાં મેળવ્યું અર્થાત્ કહ્યું અને પોતાનું હિત કરાયું. ॥૭૩॥

શ્લોક :-

તચ્ચ સંસારિજીવસ્ય, વૃત્તં ભવવિરજ્જનમ્ ।
આકર્ણ્ય ભવ્યપુરુષઃ, પ્રબુદ્ધ ઇતિ કથ્યતે ॥૭૪॥

શ્લોકાર્થ :-

અને સંસારી જીવના ભવથી વૈરાગ્ય પમાડનારા તે વૃત્તને=તે વૃત્તાંતને, સાંભળીને ભવ્યપુરુષ બોધ પામ્યો એ પ્રમાણે કહેવાય છે. ॥૭૪॥

શ્લોક :-

તથા સંસારિજીવેન, ભૂયો ભૂયઃ પ્રચોદિતા ।
બુદ્ધાઽગૃહીતસંકેતા, કૃચ્છ્રેણેતિ નિવેદ્યતે ॥૭૫॥

શ્લોકાર્થ :-

તથા સંસારી જીવ વડે ફરી ફરી પ્રેરણા કરાયેલી અગૃહીતસંકેતા કષ્ટથી બોધ પામી એ પ્રમાણે કહેવાય છે. ॥૭૫॥

શ્લોક :-

આસાદ્ય નિર્મલાચાર્ય, કેવલાલોકભાસ્કરમ્ ।

સમસ્તોઽપ્યાત્મવૃત્તાન્તઃ, પૃષ્ઠઃ શિષ્ટોઽવધારિતઃ ॥૭૬॥

શ્લોકાર્થ :-

કેવળજ્ઞાનરૂપી સૂર્યથી ચુક્ત એવા નિર્મલાચાર્યને પામીને સંઘળો પણ પોતાનો વૃતાંત પુછાયો=અનુસુંદર ચક્રવર્તી વડે પુછાયો, કહેવાયો=નિર્મલાચાર્ય વડે કહેવાયો, અવધારણ કરાયો=અનુસુંદર ચક્રવર્તી વડે પોતાની બુદ્ધિમાં નિર્ણય કરાયો. ॥૭૬॥

શ્લોક :-

તતઃ સદાગમાદુચ્ચૈર્ભૂયો ભૂયઃ સ્થિરીકૃતઃ ।

સંજાતાવધિના તેન, તતોઽયં પ્રતિપાદિતઃ ॥૭૭॥

શ્લોકાર્થ :-

ત્યારપછી સદાગમથી વારંવાર અત્યંત સ્થિર કરાયો=અનુસુંદર ચક્રવર્તી વડે તે બોધ અત્યંત સ્થિર કરાયો, થયેલા અવધિજ્ઞાનવાળા એવા તેના વડે=અનુસુંદર ચક્રવર્તી વડે, ત્યારપછી આ પ્રતિપાદન કરાયો છે=પ્રસ્તુત પોતાનો પ્રસંગ પ્રતિપાદન કરાયો છે. ॥૭૭॥

કથા સાર્થકતા

અન્યચ્ચ=અને બીજું,

શ્લોક :-

ઇહાન્તરઙ્ગલોકાનાં, જ્ઞાનં જલ્પો ગમાગમમ્ ।

વિવાહો બન્ધુતેત્યાદિ, સર્વા લોકસ્થિતિઃ કૃતા ॥૭૮॥

આ કથાની સાર્થકતા

શ્લોકાર્થ :-

અહીં પ્રસ્તુત કથાનકમાં, અંતરંગ લોકોનું જ્ઞાન, વાતચીત, ગમન, આગમન, વિવાહ, બંધુતા

વગેરે સર્વ લોકસ્થિતિ કરાઈ છે=લોકમાં જે પ્રકારે વ્યવહાર પ્રવર્તે છે તે પ્રમાણે તેનું વર્ણન કરાયું છે. ॥૭૮॥

શ્લોક :-

સા ચ દુષ્ટા ન વિજ્ઞેયા, યતોઽપેક્ષ્ય ગુણાન્તરમ્ ।

ઉપમાદ્વારતઃ સર્વા, બોધાર્થ સા નિવેદિતા ॥૭૯॥

શ્લોકાર્થ :-

અને તે=અંતરંગ લોકોની લોકસ્થિતિ કરાઈ તે, દુષ્ટ ન જાણવી, જે કારણથી ગુણાન્તરની અપેક્ષા કરીને ઉપમાથી સર્વ તે=અંતરંગ લોકસ્થિતિ, બોધને માટે નિવેદન કરાઈ છે. ॥૭૯॥

યતઃ=જે કારણથી,

શ્લોક :-

પ્રત્યક્ષાનુભવાત્સિદ્ધં, યુક્તિતો યન્ન દુષ્યતિ ।

સત્કલ્પિતોપમાનં તત્સિદ્ધાન્તેઽપ્યુપલભ્યતે ॥૮૦॥

શ્લોકાર્થ :-

પ્રત્યક્ષથી (તથા) અનુભવથી સિદ્ધ એવું ‘સત્’ છે એ પ્રકારની કલ્પિત ઉપમાનવાળું જે યુક્તિથી દૂષિત થતું નથી, તે સિદ્ધાંતમાં પણ પ્રાપ્ત થાય છે. ॥૮૦॥

તથાહિ યથાઽવશ્યકે=તે આ પ્રમાણે – જેમ આવશ્યકમાં,

શ્લોક :-

સાક્ષેપં મુદ્ગશૈલસ્ય, પુષ્કલાવર્તકસ્ય ચ ।

સ્પર્દ્ધા સર્પાશ્ચ કોપાદ્યા, નાગદત્તકથાનકે ॥૮૧॥

શ્લોકાર્થ :-

સાક્ષેપ સહિત મગશૈલીયા પથ્થરની અને પુષ્કરાવર્તભેદની સ્પર્ધા અને નાગદત્તના કથાનકમાં કોપ આદિ સર્પો ઉપમાનથી કહેવાયા છે. ॥૮૧॥

તથા=અને,

શ્લોક :-

પિણ્ડૈષણાયાં મત્સ્યેન, કથિતં નિજચેષ્ટિતમ્ ।

ઉત્તરાધ્યયનેષ્વેવં, સંદિષ્ટં શુષ્કપત્રકૈઃ ॥૮૨॥

શ્લોકાર્થ :-

પિંડેષણામાં માછલા વડે પોતાનું ચેષ્ટિત કહેવાયું, એ પ્રમાણે ઉત્તરાધ્યયનોમાં સુકાં પાંદડાંઓ વડે દેખાડાયું. ॥૮૨॥

શ્લોક :-

અતસ્તદનુસારેણ, સર્વં યદભિધાસ્યતે ।
અત્રાપિ યુક્તિયુક્તં તદ્વિજ્ઞેયમુપમાનતઃ ॥૮૩॥

શ્લોકાર્થ :-

આથી તેના અનુસારથી=આવશ્યકાદિમાં સત્કલ્પિત ઉપમાન વડે જે સર્વ કહેવાયું છે તેના અનુસારથી, અહીં પણ તે=અંતરંગ લોકનું જે વર્ણન કર્યું છે તે, ઉપમાનથી યુક્તિયુક્ત જાણવું. ॥૮૩॥

શ્લોક :-

તદેતદન્તરઙ્ગાયાઃ, શરીરં પ્રતિપાદિતમ્ ।
બહિરઙ્ગકથાયાસ્તુ, શરીરમિદમુચ્યતે ॥૮૪॥

શ્લોકાર્થ :-

તે આ અંતરંગ કથાનું શરીર કહેવાયું છે, વળી બહિરંગકથાનું શરીર આ કહેવાય છે. ॥૮૪॥

સંક્ષિપ્તકથાંશઃ

શ્લોક :-

પૂર્વવિદેહે સન્મેરોઃ, સુકચ્છવિજયપ્રભુઃ ।
ક્ષેમપુર્યાં સમુદ્ભૂતશ્ચક્રવર્ત્યનુસુન્દરઃ ॥૮૫॥

ઉપમિતિભવપ્રપંચકથાનો સંક્ષિપ્ત અંશ

શ્લોકાર્થ :-

પૂર્વ વિદેહમાં મેરુપર્વત પાસે સુકચ્છ વિજયનો સ્વામી અનુસુંદર ચક્રવર્તી ક્ષેમપુરીમાં ઉત્પન્ન થયો. ॥૮૫॥

શ્લોક :-

સ ચ સ્વાયુષ્કપર્યન્તે, નિજદેશદિદૃક્ષયા ।
વિનિર્ગતો વિલાસેન, પ્રાપ્તઃ શઙ્ખપુરેઽન્યદા ॥૮૬॥

શ્લોકાર્થ :-

અને તે પોતાના આયુષ્યના અંત સમયમાં પોતાના દેશ જોવાની ઇચ્છાથી વિલાસપૂર્વક=આડંબર સહિત, નીકળ્યો, એકવાર શંખપુરમાં પહોંચ્યો. ॥૮૬॥

શ્લોક :-

તત્ર ચિત્તરમોદ્યાને, મનોનન્દનનામકે ।

જૈને સમન્તભદ્રાખ્યાઃ, સૂરયો ભવને સ્થિતાઃ ॥૮૭॥

શ્લોકાર્થ :-

ત્યાં=શંખપુરમાં, ચિત્તરમ ઉદ્યાનમાં મનોનંદન નામના જૈન ભવનમાં સમંતભદ્ર નામે આચાર્ય રહેલા છે. ॥૮૭॥

શ્લોક :-

અભૂચ્ચ તત્સમીપસ્થા, મહાભદ્રા પ્રવર્તિની ।

તથા સુલલિતા નામ, રાજપુત્રી સુમુગ્ધિકા ॥૮૮॥

શ્લોકાર્થ :-

મહાભદ્રા પ્રવર્તિની અને સુમુગ્ધ એવી સુલલિતા નામની રાજપુત્રી તેમની પાસે=સમંતભદ્રાચાર્ય પાસે રહેલાં હતાં. ॥૮૮॥

શ્લોક :-

તથાઽન્યઃ પુણ્ડરીકાખ્યઃ, સમીપે રાજદારકઃ ।

આસીત્સમન્તભદ્રાણાં, તદા સંસચ્ચ પુષ્કલા ॥૮૯॥

શ્લોકાર્થ :-

અને ત્યારે સમન્તભદ્રાચાર્યની પાસે બીજો પુંડરીક નામે રાજકુમાર અને પુષ્કળ પર્ષદા હતી. ॥૮૯॥

તતશ્ચ=અને તેથી=જ્યાં તે સૂરિવરો હતા ત્યાં શંખપુરમાં વિલાસ કરતો અનુસુંદર ચક્રવર્તી પહોંચ્યો તેથી.

શ્લોક :-

કૃતભૂરિમહાપાપં, દૃષ્ટ્વા તં ચક્રવર્તિનમ્ ।

જ્ઞાનાલોકેન તે ધીરાઃ, સૂરયઃ પ્રાહુરીદૃશમ્ ॥૯૦॥

શ્લોકાર્થ :-

કરાયેલા ઘણા મહાપાપવાળા તે ચક્રવર્તીને જ્ઞાનના પ્રકાશથી જોઈને ધીર એવા તે સૂરિ આ પ્રકારે કહે છે. ॥૯૦॥

શ્લોક :-

यस्य कोलाहलो लोके, श्रूयते नीयतेऽधुना ।
संसारिजीवनामायं, तस्करो वध्यधामनि ॥૯૧॥

શ્લોકાર્થ :-

જેનો કોલાહલ લોકમાં સંભળાય છે. સંસારીજીવ નામનો આ ચોર હમણાં વધ્યસ્થાનમાં લઈ જવાય છે. ॥૯૧॥

શ્લોક :-

एतत् सूरैर्वचः श्रुत्वा, महाभद्रा व्यचिन्तयत् ।
कश्चिन्नरकगाम्येष, जीवो योऽवर्णि सूरिभिः ॥૯૨॥

શ્લોકાર્થ :-

સૂરિના આ વચનને સાંભળીને મહાભદ્રાએ વિચાર્યું કોઈક નરકગામી આ જીવ છે જે સૂરિ વડે વર્ણન કરાયો. ॥૯૨॥

શ્લોક :-

ततः सा करुणोपेता, तत्समीपमुपागता ।
तद्दर्शनाच्च संजातं, ज्ञानं तस्य स्वगोचरम् ॥૯૩॥

શ્લોકાર્થ :-

તેથી કરુણાયુક્ત એવી તેણી તે ચોરની પાસે આવી અને તેના=મહાભદ્રાના, દર્શનથી તેને=તે ચક્રવર્તીને પોતાના વિષયમાં જ્ઞાન થયું. ॥૯૩॥

શ્લોક :-

ततो विज्ञाय वृत्तान्तं, तस्कराकारधारकः ।
भूत्वा वैक्रियलब्ध्याऽसौ, तया सार्द्धं समागतः ॥૯૪॥

શ્લોકાર્થ :-

ત્યારપછી વૃત્તાંતને જાણીને=સૂરિએ કહેલા વૃત્તાંતને જાણીને, વૈકિયલબ્ધિ વડે તરુકરઆકારને ધારણ કરનારો થઈને આ=ચક્રવર્તી, તેણીની સાથે=મહાભદ્રા સાધ્વીજીની સાથે, આવ્યો. ॥૯૪॥

શ્લોક :-

તતઃ સા રાજપુત્રી તં, પપ્રચ્છ વિહિતાદરમ્ ।

નિઃશેષચૌર્યવૃત્તાન્તં, સોઽપ્યુક્તસ્તેન સૂરિણા ॥૯૫॥

શ્લોકાર્થ :-

ત્યારપછી તે રાજપુત્રીએ તેને આદરપૂર્વક સમગ્રચૌર્યવૃત્તાંત પૂછ્યો, તે સૂરિ વડે તે પણ=ચોર પણ, કહેવાયો=આ સર્વના બોધ માટે તું પોતાનો વૃત્તાંત કહે એ પ્રમાણે ચોર પણ કહેવાયો. ॥૯૫॥

શ્લોક :-

ભવપ્રપજ્વમાત્મીયં, તસ્યા બોધવિધિત્સયા ।

ઉપમાદ્વારતઃ પ્રાહ, તીવ્રં સંવેગકારણમ્ ॥૯૬॥

શ્લોકાર્થ :-

તેણીને=રાજપુત્રીને, બોધ કરાવાની ઇચ્છાથી તીવ્ર સંવેગનું કારણ એવો પોતાના ભવનો વિસ્તાર ઉપમાદ્વારથી કહે છે. ॥૯૬॥

શ્લોક :-

શ્રુત્વા ચ તં પ્રબુદ્ધોઽસૌ, લઘુકર્મતયા સ્વયમ્ ।

પુણ્ડરીકઃ ક્ષણાદેવ, પ્રસન્નશ્રવણાદપિ ॥૯૭॥

શ્લોકાર્થ :-

અને તેને સાંભળીને=અનુસુંદર ચક્રવર્તીએ પોતાનો ભવપ્રપંચ કહ્યો તેને સાંભળીને, આ પુંડરીક રાજકુમાર લઘુકર્મપણાથી પ્રસંગના શ્રવણથી પણ ક્ષણમાં જ સ્વયં બોધ પામ્યો. ॥૯૭॥

શ્લોક :-

સા પુનઃ કથિતેઽપ્યુચ્ચૈઃ, પ્રાચીનમલદોષતઃ ।

અબુદ્ધ્યમાના તેનૈવ ભૂયો ભૂયઃ પ્રચોદિતા ॥૯૮॥

શ્લોકાર્થ :-

વળી તેણી=રાજપુત્રી અગૃહીતસંકેતા, અત્યંત કહેવાયે છે પણ=ભવપ્રપંચ સ્પષ્ટ કહેવાયે છે પણ, પ્રાચીનમલના=પૂર્વ કર્મમલના, દોષથી નહિ બોધ પામતી તેના વડે જ=અનુસુંદર ચક્રવર્તી વડે જ, ફરી ફરી પ્રેરણા કરાઈ. ॥૯૮॥

શ્લોક :-

અથ કૃચ્છ્રેણ સાઽપ્યેવં, પ્રબુદ્ધા વિહિતં તતઃ ।

સર્વૈરેવાત્મનઃ શ્રેયો ગતાનિ ચ શિવાલયમ્ ॥૯૯॥

શ્લોકાર્થ :-

ત્યારપછી આ રીતે=વારંવાર અનુસુંદર ચક્રવર્તી વડે પ્રેરણા કરાઈ એ રીતે, કષ્ટથી તેણી પણ બોધ પામી, તેથી=અનુસુંદર ચક્રવર્તીના વર્ણનથી રાજકુમાર અને તે રાજપુત્રી બોધ પામી તેથી, સર્વ વડે જ પોતાનું હિત કરાયું અને શિવાલય ગયા. ॥૯૯॥

શ્લોક :-

કથાશરીરમેતચ્ચ, ધારણીયં સ્વમાનસે ।

પ્રસ્તાવે ચાષ્ટમે સર્વમિદં વ્યક્તીભવિષ્યતિ ॥૧૦૦॥

શ્લોકાર્થ :-

અને આ કથાશરીર પોતાના માનસમાં ધારણ કરવું અને આઠમા પ્રસ્તાવમાં આ સર્વ પ્રગટ થશે. ॥૧૦૦॥

દુર્જનસજ્જનવિવેકઃ

एवं स्थिते=આ પ્રમાણે હોતે છે -

શ્લોક :-

यतः सर्वज्ञसिद्धान्तवचनामृतसागरात् ।

निष्यन्दबिन्दुभूतेयमाकृष्टा परमार्थतः ॥૧૦૧॥

દુર્જન અને સજ્જનનો વિવેક

શ્લોકાર્થ :-

જે કારણથી પરમાર્થથી આ કથા સર્વજ્ઞના સિદ્ધાંતવચનરૂપી અમૃતના સાગરમાંથી સારરૂપ ઝરણાના બિંદુભૂત ઉદ્ધાર કરાયેલી છે. ॥૧૦૧॥

શ્લોક :-

તતો દુર્જનવર્ગોઽસ્યાઃ, શ્રવણં નાપ્તુમર્હતિ ।
કાલકૂટવિષં નૈવ, યુજ્યતેઽમૃતબિન્દુના ॥૧૦૨॥

શ્લોકાર્થ :-

તે કારણથી=પૂર્વ શ્લોકમાં કહ્યું એ પ્રકારે સાર બિંદુભૂત છે તે કારણથી, દુર્જનવર્ગ આ કથાના શ્રવણને પામવાને યોગ્ય થતો નથી, કાલકૂટ વિષ અમૃતબિંદુ સાથે જોડાતું નથી જ. ॥૧૦૨॥

શ્લોક :-

અતો દુર્જનવર્ગસ્ય, નેહ દોષવિચારણમ્ ।
ક્રિયતે પાપકારિણ્યા, પાપાનાં કથયાઽપ્યલમ્ ॥૧૦૩॥

શ્લોકાર્થ :-

આથી અહીં=પ્રસ્તુત કથામાં, દુર્જનવર્ગની દોષવિચારણા કરાતી નથી, પાપીઓની પાપકારિણી કથા વડે પણ સર્થ. ॥૧૦૩॥

શ્લોક :-

સ્તુતોઽપિ દુર્જનઃ કાવ્યે, દોષમેવ પ્રકાશયેત્ ।
નિન્દિતસ્તુ વિશેષેણ, યુક્તાઽતોઽસ્યાવધીરણા ॥૧૦૪॥

શ્લોકાર્થ :-

સ્તુતિ કરાયેલો પણ દુર્જન કાવ્યમાં દોષને જ પ્રકાશન કરે, નિંદા કરાયેલો તે વિશેષથી દોષને પ્રકાશન કરે, આથી આની ઉપેક્ષા યોગ્ય છે. ॥૧૦૪॥

અથવા=અથવા,

શ્લોક :-

નિન્દાયામાત્મદૌર્જન્યં, સ્તવેઽપ્યનૃતભાષણમ્ ।
ભવેદ્ દુર્જનવર્ગસ્ય, તતો યુક્તાઽપકર્ણના ॥૧૦૫॥

શ્લોકાર્થ :-

દુર્જનવર્ગની નિંદામાં આત્મદૌર્જન્ય થાય અને સ્તવમાં અસત્ય ભાષણ થાય, તેથી ઉપેક્ષા યોગ્ય છે. ॥૧૦૫॥

શ્લોક :-

તતોઽસ્યા લઘુકર્માણઃ, ક્ષીરનીરધિસંનિભાઃ ।
ગમ્भीરહૃદયા ભવ્યાઃ, સજ્જનાઃ શ્રવણોચિતાઃ ॥૧૦૬॥

શ્લોકાર્થ :-

તેથી લઘુકર્મી ક્ષીરસમુદ્ર જેવા ગંભીર હૃદયવાળા યોગ્ય સજ્જનો આ કથાના શ્રવણને યોગ્ય છે. ॥૧૦૬॥

શ્લોક :-

તેષામપિ ન કર્તવ્યા, નિન્દા નાપિ પ્રશંસનમ્ ।
મૌનમેવ પરં શ્રેયઃ, તત્રેદં હન્ત કારણમ્ ॥૧૦૭॥

શ્લોકાર્થ :-

તેઓની પણ=સજ્જનોની પણ, નિંદા કરવી નહીં, પ્રશંસા પણ નહીં, પરંતુ મૌન જ કલ્યાણકારી છે, ખરેખર ! ત્યાં=સજ્જનોની પ્રશંસા કે નિંદા નહીં કરવામાં, આ=આગળ કહેવાય છે એ, કારણ છે. ॥૧૦૭॥

શ્લોક :-

તત્રિન્દાયાં મહાપાપમનન્તગુણશાલિનામ્ ।
સ્તવોઽપિ દુષ્કરસ્તેષાં, માદૃશૈર્જડબુદ્ધિભિઃ ॥૧૦૮॥

શ્લોકાર્થ :-

અનંત ગુણશાલી એવા તેઓની=સજ્જનોની નિંદામાં મહાપાપ છે, તેઓનું સ્તવ પણ મારા જેવા જડબુદ્ધિવાળા વડે દુષ્કર છે. ॥૧૦૮॥

કિञ્ચ=વળી,

શ્લોક :-

અસ્તુતા અપિ તે કાવ્યે, પશ્યન્તિ ગુણમઞ્જસા ।
દોષાનાચ્છાદયન્ત્યેવ, પ્રકૃતિઃ સા મહાત્મનામ્ ॥૧૦૯॥

શ્લોકાર્થ :-

કાવ્યમાં નહિ સ્તુતિ કરાયેલા પણ તેઓ=સજ્જનો, જલ્દીથી ગુણને જુએ છે, દોષોને આચ્છાદન કરે જ છે. મહાત્માઓની તે પ્રકૃતિ છે. ॥૧૦૯॥

શ્લોક :-

અતસ્તેષાં સ્તવેનાલં કેવલં તે મહાધિયઃ ।
અભ્યર્થનીયાઃ શ્રવણે, તેનેદમભિધીયતે ॥૧૧૦॥

શ્લોકાર્થ :-

આથી તેઓના=સજ્જનોના, સ્તવન વડે સર્વ, ફક્ત તે મહાત્માઓ શ્રવણમાં પ્રાર્થના કરવા યોગ્ય છે, તેથી આ પ્રમાણે કહેવાય છે. ॥૧૧૦॥

શ્લોક :-

ભો ભવ્યાઃ ! સુમનીભૂય, કર્ણં દત્વા નિબોધત ।
યૂયં મદનુરોધેન, વક્ષ્યમાણં મયા ક્ષણમ્ ॥૧૧૧॥

શ્લોકાર્થ :-

હે ભવ્યો ! તમે સારા મનવાળા થઈને મારા આગ્રહથી મારા વડે કહેવાશે તે કાન દઈને ક્ષણભર સાંભળો. ॥૧૧૧॥

કથામુખં મહાપુરવર્ણનમ્

શ્લોક :-

અનન્તજનસંપૂર્ણમસ્તિ લોકે સનાતનમ્ ।
અદૃષ્ટમૂલપર્યન્તં, નામ કિઞ્ચિન્મહાપુરમ્ ॥૧૧૨॥

કથામુખ મહાપુરનું વર્ણન

શ્લોકાર્થ :-

અનંતા લોકથી ભરેલા લોકમાં કાયમ રહેનારું, નથી જોવાયાં મૂળ અને અંત જેનાં એવું અદૃષ્ટમૂલપર્યંત નામનું કોઈક મહાનગર છે. ॥૧૧૨॥

તच्च कीदृशम्=અને તે કેવું છે —

શ્લોક :-

અપ્રોત્તુઙ્ગમનોહારિસૌધપદ્ધતિસંકુલમ્ ।
અલબ્ધમૂલપર્યન્તં, હૃદ્યમાર્ગવિરાજિતમ્ ॥૧૧૩॥

શ્લોકાર્થ :-

વાદળની જેમ ઊંચા મનોહર મહેલોની શ્રેણીથી વ્યાપ્ત, નહિ પ્રાપ્ત થયેલ મૂળ અને અંતવાળું હાટના માર્ગોથી શોભતું મહાપુર છે, એમ શ્લોક-૧૨૦ સાથે અન્વય છે. ॥૧૧૩॥

શ્લોક :-

અપારૈર્ભૂરિવિસ્તારૈર્નાનાપણ્યૈઃ પ્રપૂરિતમ્ ।

પણ્યાનાં મૂલ્યભૂતાભિરાકીર્ણં રત્નકોટિભિઃ ॥૧૧૪॥

શ્લોકાર્થ :-

પાર વગરના ઘણા વિસ્તારવાળા અનેક પ્રકારના કરિયાણાથી ભરેલ કરિયાણાના મૂલ્યભૂત કોડો રત્નથી યુક્ત હાટમાર્ગથી શોભતું મહાનગર છે એમ પૂર્વના શ્લોક સાથે સંબંધ છે. ॥૧૧૪॥

શ્લોક :-

વિચિત્રચિત્રવિન્યાસૈર્ભ્રાજતે દેવમન્દિરૈઃ ।

આક્ષિપ્તબાલહૃદયૈર્નિશ્ચલીકૃતલોચનૈઃ ॥૧૧૫॥

શ્લોકાર્થ :-

આકર્ષણ કરાયાં છે બાળકોનાં હૃદય જેના વડે, નિશ્ચલ કરાયાં છે લોચન જેના વડે એવાં વિચિત્ર ચિત્રથી ચિત્રામણ કરેલાં દેવમંદિરો વડે (મહાનગર) શોભે છે. ॥૧૧૫॥

શ્લોક :-

વાચાલબાલસંઘાતૈર્લસત્કલકલાકુલમ્ ।

અલઙ્ઘ્યતુઙ્ગપ્રાકારવલયેન વિવેષ્ટિતમ્ ॥૧૧૬॥

શ્લોકાર્થ :-

વાચાળ એવા બાળકોના સમૂહ વડે અત્યંત ઘોંઘાટથી વ્યાપ્ત થયેલું, ન ઓળંગી શકાય એવા ઊંચા કિલ્લાના વલય વડે વીંટળાયેલું મહાનગર છે. ॥૧૧૬॥

શ્લોક :-

અલબ્ધમધ્યગમ્ભીરં, ખાતિકાજલદુર્ગમમ્ ।

વિલસલ્લોલકલ્લોલૈઃ, સરોભિઃ કૃતવિસ્મયમ્ ॥૧૧૭॥

શ્લોકાર્થ :-

નહિ પ્રાપ્ત થયેલા મધ્ય ભાગથી ગંભીર, ખાઈમાં ભરેલા જલના કારણે દુઃખે ગમન કરી શકાય એવું, વિલાસ કરતાં ચપળ કલ્લોલવાળાં સરોવરો વડે કરાયેલા વિસ્મયવાળું (મહાપુર) છે. ॥૧૧૭॥

શ્લોક :-

ઘોરાન્ધકૂપસંઘાતૈઃ, શત્રૂણાં ત્રાસહેતુભિઃ ।
સમન્તાદુપગૂઢં ચ, પ્રાકારાભ્યર્ણવર્ત્તિભિઃ ॥૧૧૮॥

શ્લોકાર્થ :-

શત્રુઓના ત્રાસનું કારણ, કિલ્લાની પાસે રહેલા એવા અત્યંત અંધકારવાળા કૂવાના સમૂહ વડે ચારે બાજુથી વ્યાપ્ત એવું (મહાપુર છે) એમ અન્વય છે. ॥૧૧૮॥

શ્લોક :-

ભ્રમદ્ભ્રમરઙ્ગઙ્કારતારસંગીતસુન્દરૈઃ ।
નાનાપુષ્પફલાકીર્ણૈર્ભાતિ ચામરકાનનૈઃ ॥૧૧૯॥

શ્લોકાર્થ :-

ભમતા ભમરાઓના ઝંકારથી ઊઠેલા મધુર સંગીતથી સુંદર જુદાં જુદાં પુષ્પો અને ફળોથી લચી પડેલા એવા દેવલોકના બગીચાઓથી શોભે છે. ॥૧૧૯॥

શ્લોક :-

અનેકાશ્ચર્યભૂયિષ્ઠં, તત્ત્વમત્કારકારણમ્ ।
અદૃષ્ટમૂલપર્યન્તમીદૃશં હિ મહાપુરમ્ ॥૧૨૦॥ અષ્ટભિઃ કુલકમ્

શ્લોકાર્થ :-

અનેક આશ્ચર્યોથી ભરપૂર, ચમત્કારનું કારણ તે અદૃષ્ટમૂલપર્યન્ત મહાપુર આવા પ્રકારનું છે=ઉપરમાં વર્ણન કર્યું એવા પ્રકારનું છે. ॥૧૨૦॥

રઙ્કવર્ણનમ્

શ્લોક :-

તત્ર નિષ્પુણ્યકો નામ, કશ્ચિદ્રઙ્કો મહોદરઃ ।
નિર્નષ્ટબન્ધુર્દુર્બુદ્ધિરર્થપૌરુષવર્જિતઃ ॥૧૨૧॥

ભિખારીનું વર્ણન

શ્લોકાર્થ :-

ત્યાં=તે નગરમાં, નાશ પામ્યા છે બંધુ=સ્વજનો જેના એવો, દુર્બુદ્ધિવાળો, અર્થ પુરુષાર્થથી રહિત મોટા પેટવાળો કોઈક નિષ્પ્રયક નામે રંક છે. ॥૧૨૧॥

શ્લોક :-

ક્ષુધાક્ષામતનુર્ભિક્ષામાદાય ઘટકર્પરમ્ ।
પર્યટન્યનિશં દીનો, નિન્દ્યમાનો ગૃહે ગૃહે ॥૧૨૨॥

શ્લોકાર્થ :-

ક્ષુધાથી પાતળા થયેલા શરીરવાળો, દીન એવો તે રંક ભિક્ષાને માટે ઘડાના ઠીકરાને લઈને નિંદાતો ઘરે ઘરે નિરંતર ભટકે છે. ॥૧૨૨॥

શ્લોક :-

અનાથો ભૂમિશયનઘૃષ્ટપાર્શ્વત્રિકઃ પરમ્ ।
ધૂલીધૂસરસર્વાઙ્ગશ્ચીરિકાજાલમાલિતઃ ॥૧૨૩॥

શ્લોકાર્થ :-

અનાથ, પૃથ્વી ઉપર સૂઈ રહેવાથી ઘસાઈ ગયાં છે ત્રણ પડખાં જેનાં એવો, અત્યંત ધૂળથી ખરડાયેલાં સર્વ અંગોવાળો લઘર-વઘર કપડાંવાળો ચીથરેહાલ. ॥૧૨૩॥

શ્લોક :-

દુર્દાન્તિદિમ્ભસંઘાતૈસ્તાડ્યમાનઃ ક્ષણે ક્ષણે ।
ચષ્ટિમુષ્ટિમહાલોષ્ટપ્રહારૈર્જર્જરીકૃતઃ ॥૧૨૪॥

શ્લોકાર્થ :-

અત્યંત તોફાની બાળકોના સમૂહો વડે ક્ષણે ક્ષણે તાડન કરાતો, લાકડી, મૂઠી અને મોટા ટેફાના પ્રહારો વડે અધમૂઓ કરાયેલો (જીર્ણ કરાયેલો). ॥૧૨૪॥

શ્લોક :-

સર્વાઙ્ગીણમહાઘાતતાપાનુગતચેતનઃ ।
હા માતસ્ત્રાયતામિત્થં, દૈન્યવિક્રોશવિક્લવઃ ॥૧૨૫॥

શ્લોકાર્થ :-

સર્વ અંગે થતા મહાઘાતના તાપથી યુક્ત ચૈતન્યવાળો, ‘હા માતા રક્ષણ કરો’ એ રીતે દીનતાના પોકારો કરનારો. ॥૧૨૫॥

શ્લોક :-

સોન્માદઃ સજ્વરઃ કુષ્ઠી, સપામઃ શૂલપીડિતઃ ।

નિલયઃ સર્વરોગાણાં, વેદનાવેગવિત્વલઃ ॥૧૨૬॥

શ્લોકાર્થ :-

ઉન્માદ સહિત, જ્વર સહિત, કોટ, ખણજ સહિત, શૂળથી પીડાયેલો સર્વ રોગોનું ઘર વેદનાના વેગથી વિત્વળ થયેલો. ॥૧૨૬॥

શ્લોક :-

શીતોષ્ણદંશમશકક્ષુત્પિપાસાદ્યુપદ્રવૈઃ ।

બાધ્યમાનો મહાઘોરનારકોપમવેદનઃ ॥૧૨૭॥

શ્લોકાર્થ :-

શીત, ઉષ્ણ, દંશ-મશક, ક્ષુધા, પિપાસા આદિ ઉપદ્રવો વડે પીડાતો મહાભયંકર નારક જેવી વેદનાવાળો. ॥૧૨૭॥

શ્લોક :-

કૃપાસ્પદં સતાં દૃષ્ટો, હાસ્યસ્થાનં સ માનિનામ્ ।

બાલાનાં ક્રીડનાવાસો, દૃષ્ટાન્તઃ પાપકર્મણામ્ ॥૧૨૮॥

શ્લોકાર્થ :-

માની પુરુષોને હાસ્યનું સ્થાન, બાળકોને ક્રીડા કરવાનો આવાસ, પાપકર્મનું દૃષ્ટાંત એવો તે સજ્જનોને કૃપાનું સ્થાન જોવાયેલો છે. ॥૧૨૮॥

શ્લોક :-

અન્યેઽપિ બહવઃ સન્તિ, રોરાસ્ત્ર મહાપુરે ।

કેવલં તાદૃશઃ પ્રાયો, નાસ્તિ નિર્ભાગ્યશેખરઃ ॥૧૨૯॥

શ્લોકાર્થ :-

તે મહાપુરમાં બીજા પણ ઘણા રંકો (નિષ્પુણ્યકો) છે, ફક્ત તેવા પ્રકારનો નિર્ભાગ્ય શેખર પ્રાયઃ નથી. ॥૧૨૯॥

શ્લોક :-

તસ્ય તસ્ય ગૃહે લપ્સ્યે, ભિક્ષામિત્યાદિ ચિન્તયન્ ।
ધ્યાનમાપૂરયન્ રૌદ્રં, વિકલ્પાકુલમાનસઃ ॥૧૩૦॥

શ્લોકાર્થ :-

તેના તેના ઘરમાં ભિક્ષાને મેળવીશ વગેરે વિચારતો, રૌદ્ર ધ્યાનને કરતો, વિકલ્પોથી વ્યાકુળ માનસવાળો. ॥૧૩૦॥

શ્લોક :-

સ કિઞ્ચિન્નૈવ લભતે, કેવલં પરિતામ્યતિ ।
કદન્નલેશમાત્રં તુ, રાજ્યવત્પ્રાપ્ય તુષ્યતિ ॥૧૩૧॥

શ્લોકાર્થ :-

તે કંઈપણ મેળવતો નથી, ફક્ત દુઃખી થાય છે, કદન્નના લેશ માત્રને પ્રાપ્ત કરીને રાજ્યવત્ (જાણે રાજ્ય મળ્યું હોય તેમ) ખુશી થાય છે. ॥૧૩૧॥

શ્લોક :-

અવજ્ઞયા જનૈર્દત્તં, ભુજ્જાનસ્તત્ કદન્નકમ્ ।
શક્રાદપિ બિભેત્યુચ્ચૈરયમેતદ્ ગ્રહીષ્યતિ ॥૧૩૨॥

શ્લોકાર્થ :-

અવજ્ઞાથી લોકો વડે અપાયેલા તે કદન્નને ખાતો ઇન્દ્રથી પણ અત્યંત ભય પામે છે, આ=ઇન્દ્ર, આને ગ્રહણ કરશે. ॥૧૩૨॥

શ્લોક :-

તૃપ્તિસ્તેનાપિ નૈવાસ્ય, બુભુક્ષા વર્ધ્ધતે પરમ્ ।
જીર્યત્તત્પીડયત્યેનં, કૃત્વા વાતવિસૂચિકામ્ ॥૧૩૩॥

શ્લોકાર્થ :-

આને=રંકને, તેના વડે પણ=કદન વડે પણ, તૃપ્તિ નથી જ, કેવલ ભૂખ વધે છે, જીર્ણ થતું તે=કદન, વાતવિસૂચિકાને કરીને આને=દ્રમકને પીડા કરે છે. ॥૧૩૩॥

શ્લોક :-

અન્યચ્ચ સર્વરોગાણાં, નિદાનં તદુદાહતમ્ ।

તદેવ પૂર્વરોગાણામભિવૃદ્ધિકરં પરમ્ ॥૧૩૪॥

શ્લોકાર્થ :-

અને બીજું તે=કદન સર્વ રોગોનું કારણ કહેવાયું છે, તે જ=કદન જ, પૂર્વરોગોની અત્યંત વૃદ્ધિ કરનાર છે. ॥૧૩૪॥

શ્લોક :-

સ ચ તન્મન્યતે ચારુ, વરાકો નાન્યદીક્ષતે ।

સુસ્વાદુભોજનાસ્વાદો, ન સ્વપ્નેઽપ્યસ્ય ગોચરઃ ॥૧૩૫॥

શ્લોકાર્થ :-

અને તે વરાક=બિચારો તેને=કદનને, સુંદર માને છે, અન્યને જોતો નથી, સુસ્વાદુ ભોજનનો આસ્વાદ સ્વપ્નમાં પણ આનો વિષય નથી. ॥૧૩૫॥

શ્લોક :-

ઉચ્ચાવચેષુ ગેહેષુ, નાનાકારાસુ વીથિષુ ।

બહુશસ્તત્પુરં તેન, ભ્રાન્તમશ્રાન્તચેતસા ॥૧૩૬॥

શ્લોકાર્થ :-

જુદા જુદા આકારવાળી શેરીઓમાં, ઊંચાં-નીચાં ઘરોમાં, નહિ થાકેલા ચિત્તવાળા એવા તે રંક વડે ઘણીવાર તે નગરમાં ભ્રમીયું. ॥૧૩૬॥

શ્લોક :-

एवं पर्यटतस्तस्य, महापापहतात्मनः ।

न ज्ञायते कियान् कालो, दुःखग्रस्तस्य लङ्घितः ॥૧૩૭॥

શ્લોકાર્થ :-

આ પ્રમાણે ભટકતા, મહાપાપથી હણાયેલા આત્માવાળા, દુઃખથી ગ્રસ્ત થયેલા એવા તેનો કેટલો કાળ પસાર કરાયો તે જણાતું નથી. ॥૧૩૭॥

દ્વારપ્રાપ્તિ:

શ્લોક :-

અથ તત્ર પુરે રાજા, સુસ્થિતો નામ વિશ્રુતઃ ।

સમસ્તસત્ત્વસદ્ઘસ્ય, સ્વભાવાદતિવત્સલઃ ॥૧૩૮॥

રંકને રાજમંદિરના દ્વારની પ્રાપ્તિ

શ્લોકાર્થ :-

તે નગરમાં સર્વ પ્રાણીસમૂહને સ્વભાવથી અતિવત્સલ એવો સુસ્થિત નામે રાજા સંભળાયો છે. ॥૧૩૮॥

શ્લોક :-

અટાટ્યમાનોઽસૌ રઙ્કઃ, સંપ્રાપ્તસ્તસ્ય મન્દિરમ્ ।

સ્વકર્મવિવરો નામ, તત્રાઽઽસ્તે દ્વારપાલકઃ ॥૧૩૯॥

શ્લોકાર્થ :-

ભટકતો એવો આ રંક તેના=સુસ્થિતના, મંદિરે પહોંચ્યો, ત્યાં સ્વકર્મવિવર નામે દ્વારપાલ છે. ॥૧૩૯॥

શ્લોક :-

સ દ્વારપાલસ્તં રોરં, દૃષ્ટ્વાઽતિકરુણાસ્પદમ્ ।

પ્રાવેશયત્કૃપાલુત્વાદપૂર્વં રાજ્યમન્દિરમ્ ॥૧૪૦॥

શ્લોકાર્થ :-

અતિકરુણાના સ્થાન એવા તે રોરને=રંકને, જોઈને કૃપાલુપણું હોવાથી અપૂર્વ એવા રાજ્યમંદિરમાં તે દ્વારપાલે પ્રવેશ કરાવ્યો. ॥૧૪૦॥

રાજમન્દિરવર્ણનમ્

શ્લોક :-

તચ્ચ કીદૃશમ્—

રત્નરાશિપ્રભાજ્વાલૈસ્તમોબાધાવિવર્જિતમ્ ।

રસનાનૂપુરાદ્યુત્થભૂષણારાવસુન્દરમ્ ॥૧૪૧॥

તે રાજ્યમંદિરનું વર્ણન

શ્લોકાર્થ :-

અને તે=રાજભુવન કેવું છે — રત્નના સમૂહની પ્રભાનાં કિરણો વડે અંધકારની બાધાથી રહિત રસના=કંદોરો, નૂપુર આદિથી ઊઠેલા ભૂષણના અવાજથી સુંદર રાજમંદિર શોભે છે એમ શ્લોક-૧૫૦ સાથે અન્વય છે. ॥૧૪૧॥

શ્લોક :-

દેવપટ્ટાંશુકોલ્લોચલોલમૌક્તિકમાલિકમ્ ।

તામ્બૂલલાલિતાશેષલોકવક્ત્રમનોહરમ્ ॥૧૪૨॥

શ્લોકાર્થ :-

દૈવીવસ્ત્રના ચંદરવામાં લટકતી મોતીની માળાવાળું, તાંબુલથી લાલન કરાયેલા સઘળા લોકોના મુખથી મનોહર. ॥૧૪૨॥

શ્લોક :-

વિચિત્રભક્તિવિન્યાસૈર્ગન્ધોદ્ધુરસુવર્ણકૈઃ ।

આકીર્ણ પ્રાહ્લગ્ણં માલ્યૈઃ, કલાલિકુલગીતિભિઃ ॥૧૪૩॥

શ્લોકાર્થ :-

વિચિત્ર પ્રકારની રચનાવાળી, સુગંધયુક્ત સારા વર્ણવાળી, સુંદર ભમરાના સમૂહના ગુંજારવાળી માળાઓથી વ્યાપ્ત પ્રાંગણવાળું તે રાજમંદિર છે. ॥૧૪૩॥

શ્લોક :-

વિલેપનવિમર્દન, કર્દમીકૃતભૂમિકમ્ ।

પ્રહૃષ્ટસત્ત્વસંદોહવાદિતાનન્દમર્દલમ્ ॥૧૪૪॥

શ્લોકાર્થ :-

વિલેપનના છંટકાવથી આદ્ર થયેલી ભૂમિવાળું, હર્ષિત થયેલા પ્રાણીઓના સમૂહથી વગડાયેલા આનંદના વાજિંત્રવાળું તે રાજમંદિર છે. ॥૧૪૪॥

શ્લોક :-

અન્તર્જ્વલન્મહાતેજઃપ્રલયીભૂતશત્રુભિઃ ।

બહિઃપ્રશાન્તવ્યાપારૈ, રાજવૃન્દૈરધિષ્ઠિતમ્ ॥૧૪૫॥

શ્લોકાર્થ :-

અંદર ઝળકતા મહાતેજથી નાશ કરાયા છે શત્રુઓ જેમના વડે, બહારથી પ્રશાંત વ્યાપારવાળા એવા રાજવૃન્દોથી અધિષ્ઠિત થયેલું રાજમંદિર છે. ॥૧૪૫॥

શ્લોક :-

સાક્ષાદ્ભૂતજગચ્છેઃ, પ્રજ્ઞાઽવજ્ઞાતવૈરિકૈઃ ।

સમસ્તનીતિશાસ્ત્રજ્ઞૈર્મન્ત્રિભિઃ પરિપૂરિતમ્ ॥૧૪૬॥

શ્લોકાર્થ :-

સાક્ષાદ્ભૂત છે જગતની ચેષ્ટા જેમને એવા, પ્રજ્ઞાથી અવજ્ઞા કરાયા છે વૈરી જેમના વડે એવા, સમસ્ત નીતિશાસ્ત્રને જાણનારા મંત્રીઓ વડે ભરેલું રાજમંદિર છે. ॥૧૪૬॥

શ્લોક :-

પુરઃ પરેતભર્તારં, ચેઽભિવીક્ષ્ય રણાઙ્ગણે ।

ન ક્ષુભ્યન્તિ મહાયોધાસ્તૈરસઙ્ખ્યૈર્નિષેવિતમ્ ॥૧૪૭॥

શ્લોકાર્થ :-

જે મહાયોધાઓ રણાંગણમાં સન્મુખ ચમરાજને જોઈને ક્ષોભ પામતા નથી, તે અસંખ્ય મહાયોધાઓ વડે સેવાયેલું રાજમંદિર છે. ॥૧૪૭॥

શ્લોક :-

કોટીકોટીઃ પુરાણાં ચે, પાલયન્તિ નિરાકુલાઃ ।

ગ્રામાકરાનસંખ્યાંશ્ચ, વ્યાપ્તં તાદૃગ્નિયુક્તકૈઃ ॥૧૪૮॥

શ્લોકાર્થ :-

નિરાકુલ થયેલા જેઓ કોડાકોડી નગરોને અને અસંખ્ય ગામો-આકરોને પાલન કરે છે તેવા નિયોજકો વડે ભરેલું રાજમંદિર છે. ॥૧૪૮॥

શ્લોક :-

યેડત્યન્તવત્સલા ભર્તુર્ગાઢં વિક્રમશાલિનઃ ।

આકીર્ણં તાદૃશૈરન્તર્ભૂરિભિસ્તલવર્ગિકૈઃ ॥૧૪૯॥

શ્લોકાર્થ :-

ગાઢ પરાક્રમથી શોભતા એવા જેઓ સ્વામી પ્રત્યે અત્યંત વત્સલ છે=અત્યંત ભક્તિવાળા છે, તેવા ઘણા તલવર્ગિકો (કોટવાળો) વડે અંદરથી ભરેલું છે. ॥૧૪૯॥

શ્લોક :-

પ્રમત્તપ્રમદાલોકનિવારણપરાયણૈઃ ।

નિવૃત્તવિષયાસદ્ગૈ, રાજતે સ્થવિરાજનૈઃ ॥૧૫૦॥

શ્લોકાર્થ :-

પ્રમત્ત એવી સ્ત્રીઓને નિવારણ કરવામાં પરાયણ, વિષયનો આસંગ નિવૃત્ત થયો છે એવા સ્થવિરાજન વડે (સાધ્વીઓ વડે) શોભે છે. ॥૧૫૦॥

શ્લોક :-

અનેકભટસંઘાતૈરાકીર્ણં તત્સમન્તતઃ ।

લસદ્વિલાસિનીસાર્થૈર્નિર્જિતામરધામકમ્ ॥૧૫૧॥

શ્લોકાર્થ :-

અનેક સુભટોના સમૂહો વડે ચારે બાજુથી વ્યાપ્ત થયેલું, મનોહર વિલાસિનીઓના સમૂહો વડે જિતાયું છે અમરધામ એવું તે રાજમંદિર શોભે છે. ॥૧૫૧॥

શ્લોક :-

કલકણ્ઠૈઃ પ્રયોગજ્ઞૈર્ગાયદ્ભિર્ગાયનૈઃ પરૈઃ ।

વીणाવેણુરવોન્મિશ્રૈઃ, શ્રોત્રાનન્દવિધાયકમ્ ॥૧૫૨॥

શ્લોકાર્થ :-

મધુર કંઠવાળા, પ્રયોગને જાણનારા, એવા ગાયકો વડે વીણા-વેણુના અવાજથી મિશ્ર એવા શ્રેષ્ઠ ગાયનોથી શ્રોતાને આનંદ કરનારું રાજમંદિર શોભે છે. ॥૧૫૨॥

શ્લોક :-

વિચિત્રચિત્રવિન્યાસૈશ્વિચિત્તાક્ષેપવિધાયિભિઃ ।

સદ્રૂપૈરતિસૌન્દર્યાન્નિશ્ચલીકૃતલોચનમ્ ॥૧૫૩॥

શ્લોકાર્થ :-

વિચિત્ર ચિત્રની રચનાવાળાં, ચિત્રને આક્ષેપ કરનારાં સુંદર રૂપો વડે અતિસૌન્દર્યથી નિશ્ચલ કરાયેલા લોચનવાળું રાજમંદિર છે. ॥૧૫૩॥

શ્લોક :-

ચન્દનાગરુકપૂર્મૃગનાભિપુરઃસરૈઃ ।

અતિગન્ધોદ્ધૃરૈર્દ્રવ્યૈર્ઘ્રાણમોદનકારણમ્ ॥૧૫૪॥

શ્લોકાર્થ :-

ચંદન, અગરુ, કપૂર, કસ્તૂરી વગેરે અતિ સુગંધી દ્રવ્યો વડે નાસિકાને આનંદનું કારણ રાજમંદિર છે. ॥૧૫૪॥

શ્લોક :-

કોમલાંશુકતૂલ્યાદિલલનાલોકયોગતઃ ।

સ્પર્શપ્રમુદિતાશેષતદ્યોગ્યજનવૃન્દકમ્ ॥૧૫૫॥

શ્લોકાર્થ :-

કોમળ વસ્ત્રની પથારી વગેરે અને સ્ત્રીલોકના યોગથી સ્પર્શ વડે આનંદિત કરાયેલા સમગ્ર તેને યોગ્ય એવા=ઉત્તમભોગોને યોગ્ય એવા, જનવૃંદવાળું રાજમંદિર છે. ॥૧૫૫॥

શ્લોક :-

મનઃપ્રીતિસમુત્પાદકારણૈ રસનોત્સવૈઃ ।

સ્વસ્થીભૂતાખિલપ્રાણિસંઘાતં ભોજનૈઃ પરૈઃ ॥૧૫૬॥

શ્લોકાર્થ :-

મનની પ્રીતિ ઉત્પન્ન કરવામાં કારણ એવાં, જિંદગાના ઉત્સવવાળાં એવાં શ્રેષ્ઠ ભોજનો વડે સ્વસ્થ કરાયેલા સકલ પ્રાણીસમૂહવાળું રાજમંદિર શોભે છે, એમ શ્લોક-૧૫૦માં રાજતે=સાથે અન્વય છે. ॥૧૫૬॥

રઙ્કસ્ય શુભસંકલ્પ:

શ્લોક :-

સમસ્તેન્દ્રિયનિર્વાણકારણં વીક્ષ્ય તત્ત્વતઃ ।

સ રઙ્કશ્ચિન્તયત્યેવં, કિમેતદિતિ વિસ્મિતઃ ॥૧૫૭॥

ભિખારીનો શુભ સંકલ્પ

શ્લોકાર્થ :-

તત્ત્વથી સમસ્ત ઈન્દ્રિયોની તૃપ્તિના કારણ એવા રાજભવનને જોઈને આ શું છે ? એ પ્રમાણે વિસ્મય પામેલો તે રંક આ પ્રમાણે વિચારે છે. ॥૧૫૭॥

શ્લોક :-

સોન્માદત્વાન્ન જાનાતિ, વિશેષં તસ્ય તત્ત્વતઃ ।

તથાપિ હૃદયાકૂટે, સ્ફુરિતં લબ્ધચેતસઃ ॥૧૫૮॥

શ્લોકાર્થ :-

ઉન્માદસહિતપણાને કારણે તે રંક, તત્ત્વથી તેના=રાજભવનના, વિશેષને જાણતો નથી તોપણ પ્રાપ્ત થયેલી ચેતનાવાળા તેને હૃદયના અભિપ્રાયમાં સ્ફુરાયમાન થયું. ॥૧૫૮॥

શ્લોક :-

યદિદં દૃશ્યતે રાજભવનં સતતોત્સવમ્ ।

દ્વારપાલપ્રસાદેન, મયા દૃષ્ટમપૂર્વકમ્. ॥૧૫૯॥

શ્લોકાર્થ :-

જે આ રાજભવન સતત ઉત્સવવાળું દેખાય છે તે દ્વારપાલના પ્રસાદથી મારા વડે અપૂર્વ જોવાયું. ॥૧૫૯॥

શ્લોક :-

અહં હિ બહુશઃ પૂર્વમસ્ય દ્વારિ પરિભ્રમન્ ।
દ્વારપાલૈર્મહાપાપૈઃ, પ્રાપ્તઃ પ્રાપ્તો નિરાકૃતઃ ॥૧૬૦॥

શ્લોકાર્થ :-

પૂર્વે હું ઘણીવાર ભટકતો આના (રાજભવનના) દ્વારમાં વારંવાર પ્રાપ્ત થયેલો મહાપાપી એવા દ્વારપાલો વડે કાઢી મુકાયો. ॥૧૬૦॥

શ્લોક :-

સત્યં નિષ્પુણ્યકોઽસ્મીતિ, યેનેદં દેવદુર્લભમ્ ।
ન દૃષ્ટં પ્રાગ્ ન ચોપાયો, દર્શનાર્થં મયા કૃતઃ ॥૧૬૧॥

શ્લોકાર્થ :-

ખરેખર હું નિષ્પુણ્યક છું, જેથી આ દેવદુર્લભ (રાજભવન) પહેલાં ન જોવાયું અને જોવા માટે મારા વડે ઉપાય ન કરાયો. ॥૧૬૧॥

શ્લોક :-

કદાચિન્નૈવ મે પૂર્વ, મોહોપહતચેતસઃ ।
જિજ્ઞાસામાત્રમપ્યાસીત્, કીદૃશં રાજમન્દિરમ્ ॥૧૬૨॥

શ્લોકાર્થ :-

મોહથી હણાયેલા ચિત્તવાળા મને રાજમંદિર કેવું છે ? એ પ્રમાણે પૂર્વે ક્યારેય જિજ્ઞાસા માત્ર પણ ન જ હતી. ॥૧૬૨॥

શ્લોક :-

નિર્ભાગ્યસ્યાપિ કૃપયા, ચિત્તાહ્લાદવિધાયકમ્ ।
અયં મે પરમો બન્ધુર્યેનેદં દર્શિતં મમ ॥૧૬૩॥

શ્લોકાર્થ :-

નિર્ભાગ્ય એવા પણ મને ચિત્તને આહ્લાદ કરનારું આ=રાજભવન, કૃપાથી જેના વડે દેખાડાયું એ મારો પરમ બંધુ છે. ॥૧૬૩॥

શ્લોક :-

एते धन्यतमा लोकाः, सर्वद्वन्द्वविवर्जिताः ।
प्रहृष्टचित्ता मोदन्ते, सततं येऽत्र मन्दिरे ॥१६४॥

શ્લોકાર્થ :-

આ લોકો ધન્યતમ છે, જેઓ સર્વ દ્વન્દ્વથી રહિત થયેલા, હર્ષિત ચિત્તવાળા આ મંદિરમાં સતત આનંદ કરે છે. ॥૧૬૪॥

શ્લોક :-

यावत्स चिन्तयत्येवं, द्रमको लब्धचेतनः ।
तावद्यत्तत्र संपन्नं, तदिदानीं निबोधत ॥१६५॥

શ્લોકાર્થ :-

પ્રાપ્ત થયેલી ચેતનાવાળો દ્રમક જેટલામાં આ પ્રમાણે વિચારે છે તેટલામાં જે ત્યાં પ્રાપ્ત થયું તે સાંભળો. ॥૧૬૫॥

राजेन्द्रदृष्टिपातः

શ્લોક :-

प्रासादशिखरे रम्ये, सप्तमे भूमिकातले ।
तत्राऽस्ते लीलयाऽसीनः, स राजा परमेश्वरः ॥१६६॥
अधस्ताद्वर्ति तत्सर्वं, नानाव्यापारमञ्जसा ।
नगरं सततानन्दं, समन्तादवलोकयन् ॥१६७॥ युग्मम्

મહારાજાનો દૃષ્ટિપાત

શ્લોકાર્થ :-

ત્યાં મનોહર એવા પ્રાસાદના શિખર ઉપર સાતમા માળે પરમેશ્વર એવા તે રાજા નીચે રહેલા, નાના=જુદા જુદા વ્યાપારવાળા, સતત આનંદવાળા સર્વ તે નગરને ચારે બાજુથી શીઘ્ર જોતા લીલા વડે બેઠેલા છે. ॥૧૬૬-૧૬૭॥

શ્લોક :-

ન કિઞ્ચિન્નગરે તત્ર, બહિશ્ચ ખલુ વર્તતે ।
વસ્તુ યત્ર ભવેદ્ દૃષ્ટેર્ગોચરસ્તસ્ય પશ્યતઃ ॥૧૬૮॥

શ્લોકાર્થ :-

તે નગરમાં અને બહાર ખરેખર તેવી કોઈ વસ્તુ નથી જે જોતા એવા તેની (રાજાની) દૃષ્ટિનો વિષય ન થાય. ॥૧૬૮॥

શ્લોક :-

અતઃ પ્રવિષ્ટં તં રોરં, ગાઢં બીભત્સદર્શનમ્ ।
મહારોગભરાક્રાન્તં, શિષ્ટાનાં કરુણાસ્પદમ્ ॥૧૬૯॥

શ્લોકાર્થ :-

આથી અત્યંત બીભત્સ (કદરૂપું) છે દર્શન જેનું, મહારોગના સમૂહથી આક્રાન્ત, શિષ્ટપુરુષોને કરુણાનું સ્થાન એવા પ્રવેશ કરેલા તે દ્રમકને જાણે ધોયેલા પાપવાળો કયો એમ શ્લોક-૧૭૦ સાથે સંબંધ છે. ॥૧૬૯॥

શ્લોક :-

કારુણ્યાદિવ રાજેન્દ્રઃ, સ મહાત્માઽમલેક્ષણઃ ।
સ્વદૃષ્ટિવૃષ્ટિપાતેન, પૂતપાપમિવાકરોત્ ॥૧૭૦॥

શ્લોકાર્થ :-

નિર્મળ આંખવાળા (કેવળજ્ઞાનવાળા) તે મહાત્મા રાજેન્દ્રે જાણે કારુણ્યથી પોતાની દૃષ્ટિરૂપી વૃષ્ટિના પાતથી (તે દ્રમકને) જાણે ધોયેલા પાપવાળો કયો. ॥૧૭૦॥

શ્લોક :-

ધર્મબોધકરો નામ, મહાનસનિયુક્તકઃ ।
સ રાજદૃષ્ટિં તાં તત્ર, પતન્તીં નિરવર્ણયત્ ॥૧૭૧॥

શ્લોકાર્થ :-

ધર્મબોધકર નામવાળા રસોડાના નિયોજક એવા તેણે ત્યાં=તે દ્રમક ઉપર, પડતી એવી તે રાજાની દૃષ્ટિને જોઈ. ॥૧૭૧॥

શ્લોક :-

અથાસૌ ચિન્તયત્યેવં, તદા સાકૂતમાનસઃ ।

કિમેતદ્દ્ભુતં નામ, સામ્પ્રતં દૃશ્યતે મયા ॥૧૭૨॥

શ્લોકાર્થ :-

હવે, ત્યારે સાભિપ્રાય માનસવાળા આ=મહાનસ નિયોજક, આ પ્રમાણે વિચારે છે, ખરેખર હમણાં મારા વડે શું આ અદ્ભુત=આશ્ચર્ય, જોવાય છે ? ॥૧૭૨॥

શ્લોક :-

યસ્ય દૃષ્ટિં વિશેષેણ, દદાતિ પરમેશ્વરઃ ।

તૂર્ણં ત્રિભુવનસ્યાપિ, સ રાજા જાયતે નરઃ ॥૧૭૩॥

શ્લોકાર્થ :-

પરમેશ્વર જેને વિશેષથી દૃષ્ટિને આપે છે તે માણસ જલ્દીથી ત્રણે ભુવનનો રાજા થાય છે. ॥૧૭૩॥

શ્લોક :-

અયં તુ દ્રમકો દીનો, રોગગ્રસ્તશરીરકઃ ।

અલક્ષ્મીભાજનં મૂઠો, જગદુદ્વેગકારણમ્ ॥૧૭૪॥

શ્લોકાર્થ :-

આ દ્રમક તો દીન, રોગથી ગ્રસ્ત થયેલા શરીરવાળો, અલક્ષ્મીનું ભાજન (નિર્ધન), મૂઠ, જગતને ઉદ્વેગનું કારણ છે. ॥૧૭૪॥

શ્લોક :-

આલોચ્યમાનોઽપિ કથં, પૌર્વાપર્યેણ યુજ્યતે ।

તદસ્યોપરિ પાતોઽયં, સદૃષ્ટેઃ પારમેશ્વરઃ ? ॥૧૭૫॥

શ્લોકાર્થ :-

તે કારણથી આની ઉપર સદૃષ્ટિનો પરમેશ્વર સંબંધી આ પાત પૂર્વાપરભાવથી વિચાર કરાતો પણ કેવી રીતે ઘટે ? અર્થાત્ ઘટે નહીં. ॥૧૭૫॥

શ્લોક :-

હું ! જ્ઞાતમેષ એવાત્ર, હેતુરસ્ય નિરીક્ષણે ।
સ્વકર્મવિવરેણાત્ર, યસ્માદેષ પ્રવેશિતઃ ॥૧૭૬॥

શ્લોકાર્થ :-

હું != 'હા !' ખરેખર જણાયું અહીં આના નિરીક્ષણમાં આ જ હેતુ છે, જે કારણથી સ્વકર્મવિવર વડે અહીં=આ રાજમંદિરમાં આ=દ્રમક પ્રવેશ કરાવાયો. ॥૧૭૬॥

શ્લોક :-

સ્વકર્મવિવરશ્ચાયં, નાપરીક્ષિતકારકઃ ।
તેનાયં રાજરાજેન, સમ્યગ્દૃષ્ટ્યા વિલોકિતઃ ॥૧૭૭॥

શ્લોકાર્થ :-

અને અપરિણીત કાર્યને કરનારો આ સ્વકર્મવિવર નથી, તેથી રાજના રાજ વડે યથાર્થદૃષ્ટિથી આ=દ્રમક જોવાયો છે. ॥૧૭૭॥

શ્લોક :-

અન્યચ્ચ પક્ષપાતોઽત્ર, ભવને યસ્ય જાયતે ।
પરમેશ્વરપાદાનાં, સ પ્રિયત્વં પ્રપદ્યતે ॥૧૭૮॥

શ્લોકાર્થ :-

અને બીજું આ ભવનમાં જેને પક્ષપાત થાય છે તે પૂજ્ય પરમેશ્વરના પ્રિયપણને પ્રાપ્ત કરે છે. ॥૧૭૮॥

શ્લોક :-

અયં ચ નેત્રરોગેણ, નિતરાં પરિપીડિતઃ ।
એતદ્વિદૃક્ષ્યાઽત્યર્થમુન્મિષત્યેવ લોચને ॥૧૭૯॥

શ્લોકાર્થ :-

અને આ (દ્રમક) નેત્રરોગથી અત્યંત પીડાયેલો છે, આને જોવાની ઈચ્છાથી=ભવનને જોવાની ઈચ્છાથી, નેત્રોને અત્યંત ખોલે જ છે. ॥૧૭૯॥

શ્લોક :-

દર્શનાદસ્ય સહસા, ગાઢં બીભત્સદર્શનમ્ ।
પ્રમોદાદ્ વદનં મન્યે, લભતે દર્શનીયતામ્ ॥૧૮૦॥

શ્લોકાર્થ :-

હું માનું છું કે ગાઢ બીભત્સદર્શનવાળું (દ્રમકનું) મુખ આના=ભવનના, દર્શનથી પ્રમોદના કારણે સહસા જોવા યોગ્યપણાને પામે છે. ॥૧૮૦॥

શ્લોક :-

રોમાઞ્ચયતિ ચાઙ્ગાનિ, ધૂલીધૂસરિતાન્યયમ્ ।
તતોઽનુરાગો જાતોઽસ્ય, ભવને તેન વીક્ષ્યતે ॥૧૮૧॥

શ્લોકાર્થ :-

અને આ (દ્રમક) ધૂળથી ખરડાયેલાં અંગોને રોમાંચ પમાડે છે, તેથી તેના વડે=રોમાંચ વડે, આનો=દ્રમકનો, ભવન ઉપર થયેલો અનુરાગ જોવાય છે. ॥૧૮૧॥

શ્લોક :-

તતોઽયં દ્રમકાકારં, બિભ્રાણોઽપ્યધુના સ્ફુટમ્ ।
રાજાવલોકનાદેવ, વસ્તુત્વં પ્રતિપત્સ્યતે ॥૧૮૨॥

શ્લોકાર્થ :-

તેથી હમણાં દ્રમકના આકારને ધારણ કરતો પણ આ=દ્રમક, રાજાના અવલોકનથી જ પ્રગટ વસ્તુપણાને સ્વીકારશે. ॥૧૮૨॥

શ્લોક :-

ઇત્યાકલય્ય તસ્યાસૌ, કરુણાપ્રવણોઽભવત્ ।
સત્યં તત્ શ્રૂયતે લોકે, યથા રાજા તથા પ્રજાઃ ॥૧૮૩॥

શ્લોકાર્થ :-

આ પ્રમાણે વિચારીને તેની ઉપર આ (ધર્મબોધકર) કરુણાથી યુક્ત થયા, લોકમાં તે સત્ય સંભળાય છે. જે પ્રમાણે રાજા તે પ્રમાણે પ્રજા=જેવો રાજા તેવી પ્રજા. ॥૧૮૩॥

રંકભિક્ષાદાનપ્રયત્ન:

શ્લોક :-

અથાદરવશાત્તૂર્ણ, તસ્ય મૂલમુપાગમત્ ।
 એહોહિ દીયતે તુભ્યમિત્યેવં તમવોચત ॥૧૮૪॥
 રંકને ભિક્ષાના દાનનો પ્રયત્ન

શ્લોકાર્થ :-

હવે આદરના વશથી જલ્દી તેની પાસે=દ્રમકની પાસે, (ધર્મજોધકર) આવ્યા (તથા) આવ, આવ, તને અપાય છે એ પ્રમાણે તેને=દ્રમકને, કહ્યું. ॥૧૮૪॥

શ્લોક :-

કદર્થનાર્થમાયાતા: પશ્ચાલ્લગ્ના: સુદારુણા: ।
 દુર્દાન્તિહિમ્ભા યે તસ્ય, દૃષ્ટ્વા તં તે પલાયિતા: ॥૧૮૫॥

શ્લોકાર્થ :-

જે કદર્થના કરવા માટે આવેલા, તેની પાછળ પડેલા, અત્યંત ભયંકર, દુ:ખે કરીને દમન કરી શકાય એવા બાળકો હતા તેઓ તેને જોઈને=ધર્મજોધકરને જોઈને, નાસી ગયા. ॥૧૮૫॥

શ્લોક :-

ભિક્ષાચરોચિતે દેશે, સ તં નીત્વા પ્રયત્નત: ।
 ધર્મબોધકરસ્તસ્મૈ, દાનાય જનમાદિશત્ ॥૧૮૬॥

શ્લોકાર્થ :-

ભિક્ષાચરોને ઉચિત દેશમાં પ્રયત્નથી તેને લઈ જઈને તે ધર્મજોધકરે તેને આપવા માટે માણસને આદેશ કર્યો. ॥૧૮૬॥

શ્લોક :-

અથાસ્તિ તદ્વયા નામ, દુહિતા તસ્ય સુન્દરા ।
 સા તદ્વચનમાકર્ણ્ય, સંભ્રમેણ સમુત્થિતા ॥૧૮૭॥

શ્લોકાર્થ :-

હવે તેની=ધર્મજોધકરની, તદ્વયા નામની સુંદર પુત્રી છે તે તેના વચનને સાંભળીને સંભ્રમથી ઊઠી. ॥૧૮૭॥

શ્લોક :-

સમસ્તગદનિર્ણાશિ, વર્ણોજ:પુષ્ટિવર્દ્ધનમ્ ।
 સુગન્ધિ સુરસં સ્નિગ્ધં, દેવાનામપિ દુર્લભમ્ ॥૧૮૮॥
 મહાકલ્યાણકં નામ, પરમાન્નં મનોહરમ્ ।
 સા તદાદાય વેગેન, તત્સમીપમુપાગતા ॥૧૮૯॥ યુગ્મમ્

શ્લોકાર્થ :-

તેણી=તદ્દેયા, સમસ્ત રોગનો નાશ કરનાર, વર્ણથી ઓજસ અને પુષ્ટિને વધારનાર, સુગંધી, સારા રસવાળા, સ્નિગ્ધ, દેવોને પણ અતિ દુર્લભ એવા મહાકલ્યાણક નામના મનોહર પરમાન્નને લઈને વેગથી તેની પાસે આવી. ॥૧૮૮-૧૮૯॥

દ્રમકકુવિકલ્પ: =પરમાન્ન લઈને આવેલી તદ્દેયાને જોઈને દ્રમક કેવા કુવિકલ્પ કરે છે ? તે કહે છે -

શ્લોક :-

ઇતશ્ચ નીયમાનોઽસૌ, દ્રમકઃ પર્યચિન્તયત્ ।
 તુચ્છાભિપ્રાયવશતઃ, શઙ્કયાઽઽકુલમાનસઃ ॥૧૯૦॥

શ્લોકાર્થ :-

અને આ બાજુ લઈ જવાતા, શંકાથી આકુલ માનસવાળા આ દ્રમકે તુચ્છ અભિપ્રાયના વશથી વિચાર્યું. ॥૧૯૦॥

દ્રમકતુચ્છકલ્પના

શ્લોક :-

યદયં માં સમાહૂય, પુરુષો નયતિ સ્વયમ્ ।
 ભિક્ષાર્થં કિલ નૈવૈતત્, સુન્દરં મમ ભાસતે ॥૧૯૧॥

દ્રમકની તુચ્છ કલ્પનાઓ

શ્લોકાર્થ :-

જે કારણથી મને બોલાવીને આ પુરુષ સ્વયં ભિક્ષાને માટે લઈ જાય છે, ખરેખર મને આ સુંદર લાગતું નથી જ. ॥૧૯૧॥

શ્લોક :-

ભિક્ષાયાઃ પૂરિતપ્રાયમિદં હિ ઘટકર્પરમ્ ।
તદેષ વિજને નીત્વા, નૂનમુદ્દાલયિષ્યતિ ॥૧૧૨॥

શ્લોકાર્થ :-

ભિક્ષાથી પ્રાયઃ ભરાયેલું આ ઘટકર્પર=ઘડાનું ઠીકરું, છે તેને આ=ધર્મબોધકર, એકાંતમાં લઈ જઈને નક્કી પડાવી લેશે. ॥૧૧૨॥

શ્લોક :-

તત્ કિં નશ્યામિ સહસા ? ભક્ષયામ્યુપવિશ્ય વા ? ।
ન કાર્યં ભિક્ષયેત્યુક્ત્વા, યદ્વા ગચ્છામિ સત્વરમ્ ॥૧૧૩॥

શ્લોકાર્થ :-

તેથી હું શું એકદમ નાસી જાઉં ? અથવા બેસીને જાઉં ? અથવા ભિક્ષા વડે કાર્ય નથી (મારે ભિક્ષા નથી જોઈતી) એ પ્રમાણે કહીને જલ્દી જાઉં ? ॥૧૧૩॥

શ્લોક :-

ઇત્યનેકવિકલ્પૈશ્ચ, ભયં તસ્ય વિવર્દ્ધતે ।
તદ્વશાન્નૈવ જાનીતે, ક્વાહં યાતઃ ક્વ ચ સ્થિતઃ ॥૧૧૪॥

શ્લોકાર્થ :-

અને આ પ્રમાણે અનેક વિકલ્પો વડે તેનો ભય વધે છે તેના વશથી હું ક્યાં લઈ જવાયો અને ક્યાં રહ્યો છું તે જાણતો નથી જ. ॥૧૧૪॥

શ્લોક :-

ગાઢમૂર્છાભિભૂતત્વાત્સંરક્ષણનિમિત્તકમ્ ।
રૌદ્રધ્યાનં સમાપૂર્ય, મીલિતે તેન લોચને ॥૧૧૫॥

શ્લોકાર્થ :-

ગાઢ મૂર્છાથી અભિભૂતપણું હોવાથી સંરક્ષણનિમિત્તવાળા રૌદ્રધ્યાનને પૂરીને તેના વડે બંને લોચન બિડાયાં. ॥૧૧૫॥

શ્લોક :-

સમસ્તેન્દ્રિયવૃત્તીનાં, વ્યાપારોપરતેઃ ક્ષણાત્ ।
નાસૌ ચેતયતે કિઞ્ચિત્, કાષ્ઠવન્નષ્ટચેતનઃ ॥૧૧૬॥

શ્લોકાર્થ :-

સમસ્ત ઇન્દ્રિયની વૃત્તિઓના વ્યાપારોના અટકવાથી ક્ષણને માટે કાષ્ઠની જેમ નષ્ટ થયેલા ચેતનવાળો આ કંઈપણ ચેતના પામતો નથી. ॥૧૧૬॥

શ્લોક :-

ગૃહાણેતિ ચ જલ્પન્તીં, ભૂયો ભૂયઃ સમાકુલામ્ ।
તતોઽસૌ દ્રમકોઽપુણ્યો, ન જાનાત્યેવ કન્યકામ્ ॥૧૧૭॥

શ્લોકાર્થ :-

અને તું ગ્રહણ કર એમ પ્રમાણે ફરી ફરી બોલતી આકુલ એવી કન્યાને જાણતો નથી જ, તેથી આ દ્રમક પુણ્યરહિત છે. ॥૧૧૭॥

શ્લોક :-

સર્વરોગકરં તુચ્છં, કદત્રં ન ભવિષ્યતિ ।
ઇતિ ધ્યાનેન નષ્ટાત્મા, તાં સુધાં નાવબુદ્ધ્યતે ॥૧૧૮॥

શ્લોકાર્થ :-

સર્વ રોગને કરનારું તુચ્છ કદત્ર નહીં રહે=મારું કદત્ર નહીં રહે, એ પ્રમાણે ધ્યાનથી નષ્ટ આત્માવાળો દ્રમક તે અમૃતને જાણતો નથી. ॥૧૧૮॥

મહાનસનિયુક્તકવિચારણા

શ્લોક :-

પ્રત્યક્ષં તમસંભાવ્યં, વૃત્તાન્તં વીક્ષ્ય વિસ્મિતઃ ।
સ તદા ચિન્તયત્યેવં, મહાનસનિયુક્તકઃ ॥૧૧૯॥

રસોડાના અધિકારીની વિચારણા

શ્લોકાર્થ :-

અસંભાવ્ય એવા તે પ્રત્યક્ષ વૃત્તાન્તને જોઈને વિસ્મિત થયેલો તે રસોડાનો અધિકારી ત્યારે આ પ્રમાણે વિચારે છે. ॥૧૮૯॥

શ્લોક :-

કિમેષ દ્રમકશ્ચારુ, દીયમાનમપિ સ્ફુટમ્ ।
પરમાત્રં ન ગૃહ્ણાતિ ? દદાત્યપિ ચ નોત્તરમ્ ? ॥૨૦૦॥

શ્લોકાર્થ :-

આ દ્રમક પ્રગટ રીતે અપાતા પણ સુંદર પરમાજ્ઞને કેમ ગ્રહણ કરતો નથી ? અને ઉત્તરને પણ આપતો નથી ? ॥૨૦૦॥

શ્લોક :-

વિદ્રાણવદનોડત્યન્તં, નિમીલિતવિલોચનઃ ।
હૃતસર્વસ્વવન્મોહાદ્, સંજાતઃ કાષ્ઠકીલવત્ ॥૨૦૧॥

શ્લોકાર્થ :-

મ્હાન વદનવાળો, અત્યંત બંધ થયેલા લોચનવાળો, જાણે સર્વસ્વ હરાઈ ગયું હોય તેવો મોહથી લાકડાના ખીલા જેવો થયો. ॥૨૦૧॥

શ્લોક :-

તદયં નોચિતો મન્યે, પરમાત્રસ્ય પાપભાક્ ।
યદ્વા નાસ્ય વરાકસ્ય, દોષોડયમુપલભ્યતે ॥૨૦૨॥

શ્લોકાર્થ :-

તે કારણથી આ પાપી પરમાજ્ઞને ઉચિત નથી એમ હું માનું છું અથવા આ બિચારાનો આ દોષ જણાતો નથી. ॥૨૦૨॥

શ્લોક :-

અયં હિ રોગજાલેન, બહિરન્તશ્ચ વેષ્ટિતઃ ।
વેદનાવિદ્વલો મન્યે, ન હિ જાનાતિ કિઞ્ચન ॥૨૦૩॥

શ્લોકાર્થ :-

રોગજાળ વડે આ=દ્રમક, બહારથી અને અંદરથી ઘેરાયેલો, વેદનાથી વિદ્વજ થયેલો કંઈપણ જાણતો નથી, એમ હું માનું છું. ॥૨૦૩॥

શ્લોક :-

અન્યથા કથમેતત્સ્યાત્, કદન્નલવલમ્પટઃ ।

અમૃતાસ્વાદમપ્યેષ, ન ગૃહ્ણીયાત્સચેતનઃ ? ॥૨૦૪॥

શ્લોકાર્થ :-

અન્યથા=જો આમ ન હોય તો, આ કેમ થાય ? કદન્નલવલંપટ, સચેતન એવો આ દ્રમક અમૃતના આસ્વાદવાળા પરમાત્માને પણ કેમ ગ્રહણ ન કરે ? ॥૨૦૪॥

શ્લોક :-

તદયં નિર્ગદો હન્ત, કેનોપાયેન જાયતે ? ।

આ જ્ઞાતં વિદ્યતે ચારુ, મમૈતદ્ ભેષજત્રયમ્ ॥૨૦૫॥

શ્લોકાર્થ :-

તેથી આ કયા ઉપાયથી નીરોગી થાય ? હં..... જાણું, મારું આ ભેષજત્રય (ઔષધત્રિક) સુંદર વિદ્યમાન છે. ॥૨૦૫॥

શ્લોક :-

યત્તાવદ્વિમલાલોકં, નામ મે પરમાઝ્જનમ્ ।

સમસ્તનેત્રરોગાણાં, તદપાકરણક્ષમમ્ ॥૨૦૬॥

શ્લોકાર્થ :-

વિમલાલોક નામનું મારું જે પરમ અંજન છે તે સમસ્ત નેત્રના રોગોને નાશ કરવામાં સમર્થ છે. ॥૨૦૬॥

શ્લોક :-

સૂક્ષ્મવ્યવહિતાતીતભાવિભાવવિલોકને ।

પરમં કારણં મન્યે, પ્રયુક્તં તદ્વિધાનતઃ ॥૨૦૭॥

શ્લોકાર્થ :-

વિધિથી પ્રયોગ કરાયેલું તે વિમલાલોક અંજન સૂક્ષ્મ-દૂર રહેલ-ભૂત-ભાવિ ભાવોને જોવામાં પરમ કારણ છે એમ હું માનું છું. ॥૨૦૭॥

શ્લોક :-

તત્ત્વપ્રીતિકરં નામ, યચ્ચ તીર્થોદકં પરમ્ ।
વિદ્યતે મમ તત્સર્વરોગતાનવકારણમ્ ॥૨૦૮॥

શ્લોકાર્થ :-

અને જે માટે તત્ત્વપ્રીતિકર નામનું પરમ તીર્થોદક વિદ્યમાન છે તે સર્વ રોગને પાતળા કરવાનું કારણ છે. ॥૨૦૮॥

શ્લોક :-

વિશેષાત્પુનરુન્માદસૂદનં તદુદાહતમ્ ।
દૃઢં ચ પટુદૃષ્ટિત્વે, કારણં વર્ણિતં બુદ્ધેઃ ॥૨૦૯॥

શ્લોકાર્થ :-

વળી વિશેષથી તે તીર્થોદક ઉન્માદને નાશ કરનારું કહેવાયું છે અને બુદ્ધજનો વડે પટુદૃષ્ટિપણમાં દૃઢ કારણ કહેવાયું છે. ॥૨૦૯॥

શ્લોક :-

મહાકલ્યાણકં નામ, યચ્ચૈતદુપદૌકિતમ્ ।
પરમાત્રમિદં સર્વગદનિર્મૂલનક્ષમમ્ ॥૨૧૦॥

શ્લોકાર્થ :-

અને જે આ મહાકલ્યાણ નામનું પરમાત્મ દ્રમકને આપવા માટે સન્મુખ કરાયું છે એ સર્વ રોગને નિર્મૂલ કરવામાં સમર્થ છે. ॥૨૧૦॥

શ્લોક :-

પ્રયુજ્યમાનં વિધિના, વર્ણં પુષ્ટિં ધૃતિં બલમ્ ।
મનઃપ્રસાદમૌર્જિત્યં, વયઃસ્તમ્ભં સવીર્યતામ્ ॥૨૧૧॥
તથાઽજરામરત્વં ચ, કુર્યાદેતન્ન સંશયઃ ।
નાતઃ પરતરં મન્યે, લોકેઽપિ પરમૌષધમ્ ॥૨૧૨॥

શ્લોકાર્થ :-

વિધિથી પ્રયોગ કરાતું આ (ઔષધ) વર્ણ, પુષ્ટિ, ધૃતિ, બળ, મનની પ્રસન્નતા, ઔર્જિત્ય, વચનું સ્તંભન, સવીર્યતા, અને આ=ઔષધ, અજરામરપણું કરે એ સંશય નથી, લોકમાં પણ આનાથી અત્યંત શ્રેષ્ઠ પરમ ઔષધ નથી એમ હું માનું છું. ॥૨૧૧-૨૧૨॥

શ્લોક :-

તદેનમમુના સમ્યક્, ત્રયેણાપિ તપસ્વિનમ્ ।
વ્યાધિભ્યો મોચયામીતિ, ચિત્તે તેનાવધારિતમ્ ॥૨૧૩॥

શ્લોકાર્થ :-

તેથી આ તપસ્વીને આ ત્રણે પણ ઔષધ વડે સારી રીતે વ્યાધિઓથી હું છોડાવું એ પ્રમાણે ચિત્તમાં તેના વડે=ધર્મબોધકર વડે, અવધારણ કરાયું. ॥૨૧૩॥

વિમલાલોકપ્રયોગ:

શ્લોક :-

તતઃ શલાકામાદાય, વિન્યસ્યાગ્રે તદઞ્જનમ્ ।
તસ્ય ધૂનયતો ગ્રીવામઞ્જિતે તેન લોચને ॥૨૧૪॥

વિમલાલોક અંજનનો પ્રયોગ

શ્લોકાર્થ :-

ત્યારપછી સળીને લઈને તે અંજન (સળીના) અગ્રભાગમાં મૂકીને ડોકને ઘુણાવતા એવા તેનાં બે લોચનો તેના વડે=ધર્મબોધકર વડે, અંજન્યાં. ॥૨૧૪॥

શ્લોક :-

પ્રહ્લાદકત્વાચ્છીતત્વાદચિન્ત્યગુણયોગતઃ ।
તદનન્તરમેવાસ્ય, ચેતના પુનરાગતા ॥૨૧૫॥

શ્લોકાર્થ :-

પ્રહ્લાદકપણું હોવાથી, શીતપણું હોવાથી, અચિન્ત્યગુણનો યોગ થવાના કારણે, તેના અનંતર જ=અંજનના અનંતર જ, આને=દ્રમકને, ફરી ચેતના આવી. ॥૨૧૫॥

શ્લોક :-

ક્ષણાદુન્મીલિતં ચક્ષુર્વિનષ્ટા ઇવ તદ્ગદાઃ ।
મનાગાહલાદિતશ્ચિત્તે, કિમેતદિતિ મન્યતે ॥૨૧૬॥

શ્લોકાર્થ :-

ક્ષણમાં ચક્ષુ ઊઘડી, તેના રોગો જાણે નાશી ગયા, ચિત્તમાં જરાક આહ્લાદ થયો, આ શું એ પ્રમાણે માને છે. ॥૨૧૬॥

શ્લોક :-

તથાપિ ચ તદાકૂતં, ભિક્ષારક્ષણલક્ષણમ્ ।
પૂર્વાવેધવશાત્રૈવ, સમ્યગસ્ય નિવર્તતે ॥૨૧૭॥

શ્લોકાર્થ :-

તોપણ પૂર્વના સંસ્કારના વશથી ભિક્ષારક્ષણ સ્વરૂપ તે અભિપ્રાય આનો=દ્રમકનો, સમ્યગ્ નિવર્તન થતો નથી જ. ॥૨૧૭॥

શ્લોક :-

વિજનં વર્તતે હન્ત, લાસ્યત્યેનાં વ્યચિન્તયત્ ।
[ન. મુ] નંષ્ટુકામો દિગન્તેષુ, દૃષ્ટિં ધત્તે પુનઃ પુનઃ ॥૨૧૮॥

શ્લોકાર્થ :-

નિર્જન જગ્યા છે, આને=કદજીને લઈ લેશે એ પ્રમાણે તેણે વિચાર્યું, નાસી જવાની ઇચ્છાવાળો વારંવાર દિગંતમાં=દિશાઓમાં નજર નાખે છે. ॥૨૧૮॥

પયઃપાનજનિતગુણઃ

શ્લોક :-

અથાઙ્ગનવશાદ્ દૃષ્ટ્વા, પુરઃ સંજાતચેતનમ્ ।
તં રોરં મધુરૈર્વાક્યૈર્ધર્મબોધકરોઽબ્રવીત્ ॥૨૧૯॥

પાણીના પાનજનિતગુણ

શ્લોકાર્થ :-

અંજનના વશથી થયેલા ચેતનવાળા તે રોરને આગળ જોઈને મધુર વાક્યો વડે ધર્મબોધકરે કહ્યું. ॥૨૧૯॥

શ્લોક :-

પિબેદમુદકં ભદ્ર ! તાપોપશમકારણમ્ ।
યેન તે સ્વસ્થતા સમ્યક્, શરીરસ્યોપજાયતે ॥૨૨૦॥

શ્લોકાર્થ :-

હે ભદ્ર ! તાપના ઉપશમનું કારણ એવું આ પાણી પી, જેથી તને શરીરની સારી રીતે સ્વસ્થતા પ્રાપ્ત થાય. ॥૨૨૦॥

શ્લોક :-

સ તુ શઙ્કાઽઽકુલાઽઽકૂતઃ, કિમનેન ભવિષ્યતિ ।
ન જાને ઇતિ મૂઢાત્મા, નોદકં પાતુમિચ્છતિ ॥૨૨૧॥

શ્લોકાર્થ :-

વળી તે શંકાથી વ્યાકુલ વિચારવાળો ‘આના વડે શું થશે ?’ (તે) હું જાણતો નથી એ પ્રમાણે મૂઢાત્મા પાણી પીવાને ઇચ્છતો નથી. ॥૨૨૧॥

શ્લોક :-

કૃપાપરીતચિત્તેન, હિતત્વાત્તદનિચ્છતઃ ।
બલાદ્દિવૃત્ય વદનં, સલિલં તસ્ય ગાલિતમ્ ॥૨૨૨॥

શ્લોકાર્થ :-

કૃપાથી ચુક્ત ચિત્તવાળા ધર્મબોધકર વડે હિતપણું હોવાથી તેને નહિ ઇચ્છતા તેના=રોરના, મુખને બલાત્કારે ખોલીને તેને પાણી પાચું. ॥૨૨૨॥

શ્લોક :-

તચ્છીતમમૃતાસ્વાદં, ચિત્તાહ્લાદકરં પરમ્ ।
નીરમીરિતસંતાપં, પીત્વા સ્વસ્થ ઇવાભવત્ ॥૨૨૩॥

શ્લોકાર્થ :-

ઠંડા અમૃતના આસ્વાદવાળા, ચિત્તને આહ્લાદ કરનાર, નાશ પામ્યો છે સંતાપ જેના વડે એવા શ્રેષ્ઠ, તે પાણીને પીને સ્વસ્થ જેવો થયો. ॥૨૨૩॥

શ્લોક :-

નષ્ટપ્રાયમહોન્માદો, જાતાન્યગદતાનવઃ ।
ક્ષણાદ્વિગતદાહાર્તિસ્તતોઽસૌ સમપદ્યત ॥૨૨૪॥

શ્લોકાર્થ :-

ત્યારપછી નષ્ટપ્રાયઃ થયો છે મહા ઉન્માદ જેનો, થયું છે અન્ય રોગનું પાતળાપણું એવો આ= દ્રમક, ક્ષણમાં ગયેલા દાહની પીડાવાળો થયો. ॥૨૨૪॥

શ્લોક :-

સુપ્રસન્નેન્દ્રિયગ્રામઃ, સ્વસ્થેનૈવાન્તરાત્મના ।
સોઽચિન્તયદિદં ચિત્તે, કિઞ્ચિદ્વિમલચેતનઃ ॥૨૨૫॥

શ્લોકાર્થ :-

સ્વસ્થ જ અંતરાત્માથી=મનથી સુપ્રસન્ન ઇન્દ્રિયના સમૂહવાળા, કંઈક નિર્મળ ચેતનાવાળા એવા તેણે ચિત્તમાં આ પ્રમાણે વિચાર્યું. ॥૨૨૫॥

શ્લોક :-

મહામોહહતેનાહો, નરોઽયમતિવત્સલઃ ।
મયા મહાત્મા પાપેન, વઙ્ચકત્વેન કલ્પિતઃ ॥૨૨૬॥

શ્લોકાર્થ :-

મહામોહથી હણાયેલા પાપી એવા મારા વડે અતિવત્સલ મહાત્મા એવા આ નર=ધર્મજોષકર વંચકપણથી કલ્પના કરાયા. ॥૨૨૬॥

શ્લોક :-

મમાઙ્ગનપ્રયોગેણ, વિહિતા પટુદૃષ્ટિતા ।
અનેન તોયપાનેન, જનિતા સ્વસ્થતા પરા ॥૨૨૭॥

શ્લોકાર્થ :-

આના વડે=ધર્મજોષકર વડે, અંજનના પ્રયોગ વડે મારી પટુદૃષ્ટિ કરાઈ, પાણીના પાન વડે અત્યંત સ્વસ્થતા ઉત્પન્ન કરાઈ. ॥૨૨૭॥

શ્લોક :-

તસ્માન્મહોપકારીતિ, કિમસ્યોપકૃતં મયા ? ।
મહાનુભાવતાં મુક્ત્વા, નાન્યદસ્ય પ્રવર્ત્તકમ્ ॥૨૨૮॥

શ્લોકાર્થ :-

તેથી મહાઉપકારી છે એથી મારા વડે આનો શું ઉપકાર કરાયો ? મહાનુભાવતાને છોડીને બીજું આનું પ્રવર્તક નથી. ॥૨૨૮॥

કદન્નમૂર્છા

શ્લોક :-

एवं चिन्तयतोऽप्यस्य, मूर्च्छा तत्र कदन्नके ।
गाढं भावितचित्तत्वान्न कथञ्चिन्निवर्तते ॥२२९॥

કદન્નમાં મૂર્છા

શ્લોકાર્થ :-

એ પ્રમાણે ચિંતવતા પણ તે કદન્નકમાં અત્યંત ભાવિતચિત્તપણું હોવાથી આની મૂર્છા કોઈ રીતે નિવર્તન પામતી નથી. ॥૨૨૯॥

શ્લોક :-

अथ तद्भोजने दृष्टिं, पातयन्तं मुहुर्मुहुः ।
विदित्वा तदभिप्रायमितरस्तमभाषत ॥२३०॥

શ્લોકાર્થ :-

હવે કદન્ન ભોજનમાં વારંવાર દૃષ્ટિપાતને કરતા તેને=દ્રમકને, તેના અભિપ્રાયને જાણીને ઇતરે=ધર્મબોધકરે, કહ્યું. ॥૨૩૦॥

શ્લોક :-

अरे द्रमक ! दुर्बुद्धे ! किमिदं नावबुध्यसे ? ।
यदेषा कन्यका तुभ्यं, परमान्नं प्रयच्छति ॥२३१॥

શ્લોકાર્થ :-

અરે દ્રમક ! દુર્બુદ્ધિ ! આ કન્યા તને જે પરમાન્ન આપે છે એ શું તું જાણતો નથી ? ॥૨૩૧॥

શ્લોક :-

ભવન્તિ રોરાઃ પ્રાયેણ, બહવોઽન્યેઽપિ પાપિનઃ ।
ત્વત્સમો નાસ્તિ નિર્ભાગ્યો, મયૈતત્પરિનિશ્ચિતમ્ ॥૨૩૨॥

શ્લોકાર્થ :-

પ્રાયઃ બીજ પણ ઘણા પાપી એવા દ્રમકો છે, તારા સમાન નિર્ભાગ્ય નથી, મારા વડે આ નિશ્ચય કરાયો છે. ॥૨૩૨॥

શ્લોક :-

યસ્ત્વં કદન્નલામ્પટ્યાત્સુધાઽઽકારમિદં મયા ।
દાપ્યમાનં ન ગૃહ્ણાસિ, પરમાન્નમનાકુલઃ ॥૨૩૩॥

શ્લોકાર્થ :-

કદન્નના લંપટપણથી મારા વડે અપાતા અમૃતના આકારવાળા આ પરમાન્નને અનાકુલ એવો જે તું ગ્રહણ કરતો નથી. ॥૨૩૩॥

શ્લોક :-

અન્યેઽસ્માત્સદ્ધનો બાહ્યાઃ, સત્ત્વાસ્તિષ્ઠન્તિ દુઃખિતાઃ ।
તેષુ નૈવાદરોઽસ્માકં, ન તે રાજાઽવલોકિતાઃ ॥૨૩૪॥

શ્લોકાર્થ :-

અમારા ભવનથી બહાર બીજા દુઃખિત પ્રાણીઓ રહેલા છે તેઓ રાજા વડે જોવાયા નથી. તેઓમાં=તે જીવોમાં, અમારો આદર નથી જ. ॥૨૩૪॥

શ્લોક :-

યતસ્ત્વં ભવનં દૃષ્ટ્વા, મનાગાહલાદિતો હૃદિ ।
તવોપરિ નરેન્દ્રસ્ય, દયાઽતોઽસ્તીતિ ગમ્યતે ॥૨૩૫॥

શ્લોકાર્થ :-

જે કારણથી તું ભવનને જોઈને હૃદયમાં જરાક આત્લાહ પામ્યો આથી તારા ઉપર નરેન્દ્રની દયા છે એ પ્રમાણે જણાય છે. ॥૨૩૫॥

શ્લોક :-

પ્રિયે પ્રિયં સદા કુર્યુઃ, સ્વામિનઃ સેવકા ઇતિ ।
યો ન્યાયસ્તદ્વિધાનાર્થ, વયં ત્વયિ દયાલવઃ ॥૨૩૬॥

શ્લોકાર્થ :-

સ્વામિના પ્રિયમાં સેવકોએ હંમેશાં પ્રિયને કરવું જોઈએ એ પ્રમાણે જે ન્યાય છે તેને કરવાને માટે અમે તારા ઉપર દયાવાળા છીએ. ॥૨૩૬॥

શ્લોક :-

અમૂઢલક્ષ્યો રાજાઽયં, નાપાત્રે કુરુતે મતિમ્ ।
અવષ્ટમ્ભઃ કિલાસ્માકં, સ ત્વયા વિતથીકૃતઃ ॥૨૩૭॥

શ્લોકાર્થ :-

અમૂઢલક્ષ્યવાળા આ રાજા અપાત્રમાં મતિને કરતા નથી, જરેજર અમારો તે વિશ્વાસ તારા વડે ખોટો કરાયો. ॥૨૩૭॥

શ્લોક :-

ઇદં હિ મધુરાસ્વાદં, સર્વવ્યાધિનિર્બહ્નમ્ ।
નાદત્સે ત્વં કથં તુચ્છે, કદન્ને બદ્ધમાનસઃ ? ॥૨૩૮॥

શ્લોકાર્થ :-

તુચ્છ કદન્નમાં બદ્ધ માનસવાળો તું મધુર આસ્વાદવાળા, સર્વ વ્યાધિનો નાશ કરનારા આને= પરમાન્નને, કેમ ગ્રહણ કરતો નથી. ॥૨૩૮॥

શ્લોક :-

અતસ્ત્યજેદં દુર્બુદ્ધે ! ગૃહાણેદં વિશેષતઃ ।
યત્પ્રભાવાદિમે પશ્ય, મોદન્તે સદ્ગજન્તવઃ ॥૨૩૯॥

શ્લોકાર્થ :-

આથી હે દુર્બુદ્ધિ ! આનો ત્યાગ કર, આને વિશેષથી ગ્રહણ કર, તું જો, જેના પ્રભાવથી આ ભવનના પ્રાણીઓ આનંદ પામે છે. ॥૨૩૯॥

શ્લોક :-

તતઃ સંજાતવિશ્વાસસ્તથાઽઽવિર્ભૂતનિર્ણયઃ ।
તત્ત્યાગવચનાદ્વીનસ્તં પ્રતીદમવોચત ॥૨૪૦॥

શ્લોકાર્થ :-

તેથી=ધર્મબોધકરે ગાથા-૨૩૯માં કહ્યું તેથી, થયેલા વિશ્વાસવાળો અને થયેલા નિર્ણયવાળો તેના ત્યાગના વચનથી દીન થયેલો (દ્રમક) તેના પ્રતિ આ પ્રમાણે બોલ્યો. ॥૨૪૦॥

શ્લોક :-

યદેતદ્ ગદિતં નાથૈસ્તત્સત્યં મમ ભાસતે ।
કિન્તુ વિજ્ઞપયામ્યેકં, વચનં તન્નિબોધત ॥૨૪૧॥

શ્લોકાર્થ :-

નાથ વડે જે આ કહેવાયું તે મને સત્ય લાગે છે, પરંતુ એક વિનંતી કરું છું તે વચનને સાંભળો. ॥૨૪૧॥

શ્લોક :-

યદિદં ભોજનં નાથ ! વર્તતે કર્પરોદરે ।
પ્રાણેભ્યોઽપિ વિશેષેણ, સ્વભાવાદતિવલ્લભમ્ ॥૨૪૨॥
ઉપાર્જિતં ચ ક્લેશેન, કાલે નિર્વાહકં તથા ।
ઇદં તુ તાવકં નાહં, જાનામિ નનુ કીદૃશમ્ ॥૨૪૩॥

શ્લોકાર્થ :-

હે નાથ ! કર્પરના મધ્યમાં જે આ ભોજન છે તે પ્રાણથી પણ વિશેષરૂપે સ્વભાવથી અતિવલ્લભ છે અને ક્લેશ વડે મેળવેલું છે તથા કાળમાં=દીર્ઘકાળમાં નિર્વાહ કરનારું છે, વળી જરેખર તમારું આ પરમાત્મ કેવા પ્રકારનું હિતકારી છે તે હું જાણતો નથી. ॥૨૪૨-૨૪૩॥

શ્લોક :-

તદિદં નૈવ મોક્તવ્યં, મયા સ્વામિન્ ! કથञ્ચન ।
યદિ દેયં સહાનેન, દાપય સ્વં ચ ભોજનમ્ ॥૨૪૪॥

શ્લોકાર્થ :-

તેથી હે સ્વામિન્ ! આ=કદન્ન, મારા વડે કોઈપણ રીતે છોડવા યોગ્ય નથી જ, અને જો આની સાથે આપવા યોગ્ય હોય તો પોતાના ભોજનને તમે અપાવો. ॥૨૪૪॥

શ્લોક :-

इतरस्तु तदाकर्ण्य, मनसा पर्यचिन्तयत् ।
पश्यताचिन्त्यसामर्थ्यं, महामोहविजृम्भितम् ॥૨૪૫॥

શ્લોકાર્થ :-

વળી, બીજાએ=ધર્મબોધકરે, તેને સાંભળીને મનથી વિચાર્યું, જુઓ અચિંત્ય સામર્થ્યવાળો મહામોહનો વિલાસ છે. ॥૨૪૫॥

શ્લોક :-

यदयं द्रमको मोहात्सर्वव्याधिकरे रतः ।
अस्मिन् कदन्नके नैतत्तृणाय मम मन्यते ॥૨૪૬॥

શ્લોકાર્થ :-

જે કારણથી સર્વ વ્યાધિકર એવા આ કદન્નમાં મોહથી રક્ત થયેલો આ દ્રમક તૃણ માટે=તૃણ જેવા કદન્ન માટે, મારા આ પરમાન્નને સ્વીકારતો નથી. ॥૨૪૬॥

શ્લોક :-

तथापि किञ्चिद् भूयोऽपि, शिक्षयामि तपस्विनम् ।
यदि मोहो विलीयेत, स्यादस्मै हितमुत्तमम् ॥૨૪૭॥

શ્લોકાર્થ :-

તોપણ તપસ્વીને ફરી પણ કંઈક શીખવું, જો મોહ વિલય પામે તો આનું=દ્રમકનું, ઉત્તમ હિત થાય. ॥૨૪૭॥

શ્લોક :-

इत्याकलय्य तेनोक्तं, भद्र ! किं नावगच्छसि ? ।
एतन्निमित्तकाः सर्वे, रोगास्तव शरीरके ॥૨૪૮॥

શ્લોકાર્થ :-

એ પ્રમાણે વિચારીને તેના વડે કહેવાયું, હે ભદ્ર ! શું તું જાણતો નથી ? તારા શરીરમાં સર્વ રોગો આના=કદનના, નિમિત્તવાળા છે. ॥૨૪૮॥

શ્લોક :-

एतद्धि भक्षितं सर्वैः, सर्वदोषप्रकोपनम् ।

जायते नितरां तेन, त्यक्तव्यं शुद्धबुद्धिभिः ॥૨૪૯॥

શ્લોકાર્થ :-

હિ=જે કારણથી, સર્વ જીવો વડે ભક્ષણ કરાયેલું આ કદન સર્વ દોષોને પ્રકોપન કરનાર અત્યંત થાય છે તે કારણથી શુદ્ધબુદ્ધિવાળા જીવોએ ત્યાગ કરવું જોઈએ. ॥૨૪૯॥

શ્લોક :-

तवापि भासते भद्र ! विपर्यासादिदं हृदि ।

यदि स्वादं पुनर्वेत्सि, मामकान्नस्य तत्त्वतः ॥૨૫૦॥

ततस्त्वं वार्यमाणोऽपि, त्यजस्येवेदमात्मना ।

को नामामृतमास्वाद्य, विषमापातुमिच्छति ? ॥૨૫૧॥ युग्मम्

શ્લોકાર્થ :-

હે ભદ્ર ! વિપર્યાસથી તારા પણ હૃદયમાં આ=કદન, સારું લાગે છે. જો મારા અન્નના સ્વાદને તત્ત્વથી તું જાણે તો તું વારણ કરાતો પણ પોતાની મેળે આનો=કદનનો, ત્યાગ કરે જ, અમૃતનો આસ્વાદ કરીને ખરેખર કોણ ઝેર પીવાને ઇચ્છે ? ॥૨૫૦-૨૫૧॥

શ્લોક :-

अन्यच्चाञ्जनसामर्थ्यं, माहात्म्यं सलिलस्य च ।

किं न दृष्टं त्वया ? येन, मद्बचो नानुतिष्ठसि ॥૨૫૨॥

શ્લોકાર્થ :-

અને બીજું અંજનનું સામર્થ્ય અને પાણીનું માહાત્મ્ય શું તારા વડે ન જોવાયું ? જેથી મારા વચનને અનુસરતો નથી. ॥૨૫૨॥

શ્લોક :-

યચ્ચોક્તમર્જિતં ક્લેશાદિદં મુઞ્ચામિ નો તતઃ ।

તત્રાપિ શ્રૂયતાં સૌમ્ય ! મોહં હિત્વા ત્વયાઽધુના ॥૨૫૩॥

શ્લોકાર્થ :-

અને જે કહેવાયું - ક્લેશથી આ મેળવેલું છે તેથી હું છોડતો નથી ત્યાં પણ=તેના વિષયમાં પણ હે સૌમ્ય ! મોહને છોડીને હમણાં તારે સાંભળવું જોઈએ=હું આગળમાં કહું છું તે સાંભળવું જોઈએ. ॥૨૫૩॥

શ્લોક :-

યેનૈવોપાર્જિતં ક્લેશાત્, ક્લેશરૂપં ચ વર્તતે ।

ક્લેશસ્ય ચ પુનર્હેતુસ્તેનૈવેદં વિમુચ્યતે ॥૨૫૪॥

શ્લોકાર્થ :-

જે કારણથી જ ક્લેશથી ઉપાર્જન કરાયું અને ક્લેશરૂપ વર્તે છે અને વળી ક્લેશનું કારણ છે, તે કારણથી જ આ=કદન્ન છોડાય છે. ॥૨૫૪॥

શ્લોક :-

યચ્ચોક્તં ન ત્યજામીદં, કાલે નિર્વાહકં યતઃ ।

તત્રાપ્યાકર્ણ્યતાં તાવત્યક્ત્વા તત્ર વિપર્યયમ્ ॥૨૫૫॥

શ્લોકાર્થ :-

અને જે કહેવાયું કે આ કદન્ન હું છોડતો નથી જે કારણથી આપત્તિકાલમાં નિર્વાહ કરનાર છે, તે કદન્નમાં વિપર્યયનો ત્યાગ કરીને તેમાં પણ=તે વિષયમાં તારે સાંભળવું જોઈએ=આપત્તિકાલે નિર્વાહ કરનાર છે તે વિષયમાં તારે સાંભળવું જોઈએ. ॥૨૫૫॥

શ્લોક :-

અનન્તદુઃખસંતાનહેતુર્નિર્વાહિ યદ્યપિ ।

એતદ્ધિ કિં ત્વયા સ્થેયં, દુઃખગ્રસ્તેન સર્વદા ? ॥૨૫૬॥

શ્લોકાર્થ :-

જો કે નિર્વાહ કરનારું આ કદન્ન અનંત દુઃખની પરંપરાનું કારણ છે, ખરેખર શું હંમેશાં તારે દુઃખથી ગ્રસ્ત રહેવું છે ? ॥૨૫૬॥

શ્લોક :-

ઇદં તુ તાવકં નાહં, જાનામિ નનુ કીદૃશમ્ ।
યદુક્તં તત્ર વિશ્રબ્ધો, વક્ષ્યમાણં મયા શૃણુ ॥૨૫૭॥

શ્લોકાર્થ :-

વળી તમારું આ=પરમાત્મ, કેવું છે તે હું જાણતો નથી તેમાં=કદબાં, વિશ્વાસ પામેલા એવા તારા વડે જે કહેવાયું મારા વડે વક્ષ્યમાણ એવું તું સાંભળ. ॥૨૫૭॥

શ્લોક :-

ક્લેશં વિના સદાકાલં, પ્રયચ્છામિ યથેચ્છયા ।
પરમાત્રમિદં તુભ્યં, ગૃહાણ ત્વમનાકુલઃ ॥૨૫૮॥

શ્લોકાર્થ :-

ક્લેશ વિના સદા કાળ ઈચ્છા પ્રમાણે હું તને આ પરમાત્મ આપીશ. અનાકુલ એવો તું ગ્રહણ કર. ॥૨૫૮॥

શ્લોક :-

સમૂલકાષં કષતિ, સર્વવ્યાધીનિદં હિ તે ।
તુષ્ટિં પુષ્ટિં બલં વર્ણં, વીર્યાદીન્ વર્ધ્યત્યપિ ॥૨૫૯॥

શ્લોકાર્થ :-

હિ=ખરેખર, આ=પરમાત્મ, તારા સર્વ વ્યાધિને મૂલથી નાશ કરે છે. તુષ્ટિ, પુષ્ટિ, બલ, વર્ણ, વીર્યાદિને વધારે પણ છે. ॥૨૫૯॥

શ્લોક :-

કિં ચાનેનાક્ષયો ભૂત્વા, સતતાનન્દપૂરિતઃ ।
યથાઽયમાસ્તે રાજેન્દ્રઃ સ્થાસ્યસ્યેતદ્બલાત્તથા ॥૨૬૦॥

શ્લોકાર્થ :-

વળી આના વડે=પરમાત્મ વડે, અક્ષય થઈને સતત આનંદથી પુરાયેલા જે રીતે આ રાજેન્દ્ર રહે છે, તે રીતે આના બળથી તું રહીશ. ॥૨૬૦॥

શ્લોક :-

તતો મુઞ્ચાગ્રહં ભદ્ર ! ત્યજેદં રોગકારણમ્ ।
ગૃહાણેદં મહાનન્દકારણં પરમૌષધમ્ ॥૨૬૧॥

શ્લોકાર્થ :-

તેથી હે ભદ્ર ! આગ્રહને મૂક, રોગના કારણ એવા આનો=કદજનો ત્યાગ કર, મહાનંદના કારણ એવા આ પરમ ઔષધને ગ્રહણ કર. ॥૨૬૧॥

પરમાન્નદાનમ્

સ ગ્રાહ=તે કહે છે —

શ્લોક :-

ત્યક્તમાત્રેઽસ્મિન્, મિયેઽહં સ્નેહવિભ્રમાત્ ।
ભટ્ટારક ! તતો દેહિ, સત્યસ્મિન્મે સ્વભેષજમ્ ॥૨૬૨॥

ધર્મબોધકર દ્વારા દ્રમકને પરમાજ્ઞનું પ્રદાન

શ્લોકાર્થ :-

આ=કદજનો ત્યાગ માત્ર કરાયે છે સ્નેહના વિભ્રમથી હું મરીશ, તેથી હે પૂજ્ય ! આ હોતે છે મને પોતાનું ઔષધ આપો. ॥૨૬૨॥

શ્લોક :-

તતો વિજ્ઞાય નિર્બન્ધમિતરઃ પર્યકલ્પયત્ ।
નૈવાસ્ય શિક્ષણોપાયો, વિદ્યતેઽન્યોઽધુના સ્ફુટમ્ ॥૨૬૩॥

શ્લોકાર્થ :-

ત્યાર પછી આગ્રહને જાણીને ઇતરે=ધર્મબોધકરે, વિચાર્યું, હમણાં આના=દ્રમકના, શિક્ષણનો બીજો ઉપાય પ્રગટ વિદ્યમાન નથી. ॥૨૬૩॥

શ્લોક :-

તતોઽત્ર વિદ્યમાનેઽપિ, દીયતામિદમૌષધમ્ ।
પશ્ચાદ્વિજ્ઞાતસદ્ભાવઃ, સ્વયમેવ વિહાસ્યતિ ॥૨૬૪॥

શ્લોકાર્થ :-

તેથી આ=કદન, વિધમાન હોતે છતે પણ આ ઔષધ અપાય, પાછળથી જાણ્યો છે સારો ભાવ જેણે એવો તે=દ્રમક, સ્વયં જ ત્યાગ કરશે. ॥૨૬૪॥

શ્લોક :-

इत्याकलय्य तेनोक्तो, गृह्यतां भद्र ! साम्प्रतम् ।
परमान्नमिदं सद्यो, गृहीत्वा चोपभुज्यताम् ॥२६५॥

શ્લોકાર્થ :-

આ પ્રમાણે વિચારીને તેના વડે=ધર્મબોધકર વડે, કહેવાયું, હે ભદ્ર ! હમણાં આ પરમાન્ન ગ્રહણ કરાય, અને જલ્દી ગ્રહણ કરીને ઉપયોગ કરાય (જલ્દી તું ખા.) ॥૨૬૫॥

परमान्नभक्षणस्य प्रभावः

શ્લોક :-

एवं भवतु तेनोक्ते, संज्ञिता तेन तद्वया ।
दत्तं तया गृहीत्वा तत्तेन तत्रैव भक्षितम् ॥२६६॥

परमान्न ભક્ષણનો પ્રભાવ

શ્લોકાર્થ :-

એ પ્રમાણે થાવ, તેના વડે કહેવાયે છતે તેના વડે=ધર્મબોધકર વડે, તે દયા સંજ્ઞા કરાઈ, (ઈશારો કરાયો) તેણી વડે અપાયું, તે પરમાન્નને ગ્રહણ કરીને તેના વડે=દ્રમક વડે, ત્યાં જ ખવાયું. ॥૨૬૬॥

શ્લોક :-

ततस्तदुपयोगेन, बुभुक्षा शान्तिमागता ।
नष्टा इव गदव्राता, येऽस्य सर्वाङ्गसंभवाः ॥२६७॥

શ્લોકાર્થ :-

ત્યારપછી તેના=પરમાન્નના, ઉપયોગથી ભૂખ શાંત પામી, આના=દ્રમકના, સર્વ અંગમાં ઉત્પન્ન થયેલા જે રોગનો સમૂહ નાશ પામેલા જેવા થયો. ॥૨૬૭॥

શ્લોક :-

યાઽસાવઞ્જનસંપાદ્યા, યા ચ સા સલિલોદ્ભવા ।
સુખાસિકા ક્ષણાત્તસ્ય, સાઽનન્તગુણતાં ગતા ॥૨૬૮॥

શ્લોકાર્થ :-

જે આ અંજનથી પ્રાપ્ત થયેલી અને જે તે પાણીથી ઉત્પન્ન થયેલી તેની તે સુખાસિકા ક્ષણમાં અનંતગુણપણને પામી. ॥૨૬૮॥

શ્લોક :-

અથ પ્રાદુર્ભવદ્ભક્તિર્નષ્ટાશઙ્કઃ પ્રમોદિતઃ ।
સ તં પ્રત્યાહ નાન્યોઽસ્તિ, નાથો મે ભવતો વિના ॥૨૬૯॥

શ્લોકાર્થ :-

હવે પ્રગટ થયેલી ભક્તિવાળો, નષ્ટ થયેલી આશંકાવાળો, પ્રમોદ પામેલો તે=દ્રમક, તેના પ્રતિ=ધર્મબોધકર પ્રતિ, કહે છે તમારા વિના મારે બીજો નાથ નથી. ॥૨૬૯॥

શ્લોક :-

યતોઽનુપકૃતૈરેવ, ભવદ્ભિર્ભાગ્યવર્જિતઃ ।
અહં સર્વાધમોઽપ્યેવમેતાવદનુકમ્પિતઃ ॥૨૭૦॥

શ્લોકાર્થ :-

જે કારણથી અનુપકૃત જ એવા આપના વડે ભાગ્યરહિત, સર્વથી અધમ પણ એવો હું આ પ્રમાણે આટલી અનુકંપા કરાયો. ॥૨૭૦॥

દ્રમકાયોપદેશઃ

શ્લોક :-

ઇતરઃ પ્રાહ યદ્યેવમુપવિશ્ય ક્ષણં ત્વયા ।
શ્રૂયતાં યદહં વચ્મિ, શ્રુત્વા તચ્ચ સમાચર ॥૨૭૧॥

ધર્મબોધકર દ્વારા દ્રમકને ઉપદેશ

શ્લોકાર્થ :-

બીજો=ધર્મબોધકર, કહે છે – જો એ પ્રમાણે છે તો ક્ષણવાર બેસીને હું જે કહું છું તે તારા વડે સાંભળાય અને તેને સાંભળીને તું આચરણ કર. ॥૨૭૧॥

શ્લોક :-

અથોપવિષ્ટે વિશ્રબ્ધં, તસ્મિન્સ પ્રાહ ચારુભિઃ ।

મનઃપ્રહ્લાદયંસ્તસ્ય, વચોભિર્હિતકામ્યયા ॥૨૭૨॥

શ્લોકાર્થ :-

હવે તે દ્રમક વિશ્વાસથી બેઠે છતે સુંદર વચનો વડે તેના=દ્રમકના મનને આનંદ પમાડતા તેણે=ધર્મબોધકરે, હિતની ઇચ્છાથી કહ્યું. ॥૨૭૨॥

શ્લોક :-

યદભ્યધાયિ ભવતા, નાથોઽન્યો નાસ્તિ મેઽધુના ।

તન્ન વાચ્યં યતઃ સ્વામી, તવ (નશ્ચ?) નૃપોત્તમઃ ॥૨૭૩॥

શ્લોકાર્થ :-

જે તારા વડે કહેવાયું, હમણાં મારે બીજે નાથ નથી, તે કહેવું જોઈએ નહિ, જે કારણથી શ્રેષ્ઠ નૃપોત્તમ તમારો અને અમારો સ્વામી છે. ॥૨૭૩॥

શ્લોક :-

અયં હિ ભગવાન્નાથો, ભુવનેઽપિ ચરાચરે ।

વિશેષતઃ પુનર્યેઽન્ન, ભવને સન્તિ જન્તવઃ ॥૨૭૪॥

શ્લોકાર્થ :-

ચરાચર ભુવનમાં પણ આ ભગવાન નાથ છે, વળી જે પ્રાણીઓ આ ભુવનમાં રહે છે, તે પ્રાણીઓના વિશેષથી નાથ છે. ॥૨૭૪॥

શ્લોક :-

યેઽસ્ય કિઙ્કરતાં યાન્તિ, નરાઃ કલ્યાણભાગિનઃ ।

તેષામલ્પેન કાલેન, ભુવનં કિઙ્કરાયતે ॥૨૭૫॥

શ્લોકાર્થ :-

કલ્યાણને ભજનારા જે મનુષ્યો આના=નાથના, કિંકરપણને પામે છે, અત્યકાલ વડે ભુવન તેઓનું કિંકર થાય છે. ॥૨૭૫॥

શ્લોક :-

યેઽત્યન્તપાપિનઃ સત્ત્વા, યે નૈવ સુખભાજનમ્ ।
તે વરાકા નરેન્દ્રસ્ય, નામાપ્યસ્ય ન જાનતે ॥૨૭૬॥

શ્લોકાર્થ :-

જેઓ અત્યંત પાપી પ્રાણીઓ છે, જેઓ સુખનું ભાજન નથી જ, તેઓ બિચારા આ નરેન્દ્રના નામને પણ જાણતા નથી. ॥૨૭૬॥

શ્લોક :-

યે ભાવિભદ્રા દૃશ્યન્તે, સદનેઽસ્ય મહાત્મનઃ ।
તેષાં સ્વકર્મવિવરો, દદાત્યત્ર પ્રવેશકમ્ ॥૨૭૭॥

શ્લોકાર્થ :-

આ મહાત્માના સદનમાં જેઓ ભાવિભદ્ર દેખાય છે તેઓને સ્વકર્મવિવર (દ્વારપાળ) અહીં= ભુવનમાં, પ્રવેશ આપે છે. ॥૨૭૭॥

શ્લોક :-

વસ્તુતઃ પ્રતિપદ્યન્તે, તેઽમું નાસ્ત્યત્ર સંશયઃ ।
વિશેષાજ્ઞાનતે મુઘ્ધાઃ, પશ્ચાત્તે કથિતં મયા ॥૨૭૮॥

શ્લોકાર્થ :-

તેઓ વાસ્તવિક રીતે આને=નરેન્દ્રને, સ્વીકારે છે, આમાં સંશય નથી, મુઘ્ધ જીવો પાછળથી વિશેષથી જાણે છે, મારા વડે (પહેલા) તને કહેવાયું. ॥૨૭૮॥

શ્લોક :-

તદેષ નાથસ્તે ભદ્ર ! જાત એવ નરેશ્વરઃ ।
યતઃપ્રભૃતિ પ્રાસાદેઽસ્મિન્, પ્રવિષ્ટસ્ત્વં સુપુણ્યકઃ ॥૨૭૯॥

શ્લોકાર્થ :-

તેથી હે ભદ્ર ! આ નરેશ્વર તારા નાથ થયા જ છે, જ્યારથી માંડીને સુપુણ્યક એવો તું આ પ્રાસાદમાં પ્રવેશ કરાવાયો છે. ॥૨૭૯॥

શ્લોક :-

કેવલં તુ વિશેષેણ, મદ્વચસ્તઃ પ્રપદ્યતામ્ ।
યાવજ્જીવમયં નાથો, ભવતા શુદ્ધચેતસા ॥૨૮૦॥

શ્લોકાર્થ :-

ફક્ત શુદ્ધ ચિત્તવાળા એવા તારા વડે કેવલ મારા વચનથી વિશેષ રૂપે જીવનપર્યંત આ નાથ સ્વીકારાઓ. ॥૨૮૦॥

શ્લોક :-

વિશેષતઃ પુનર્યેઽસ્ય, ગુણાસ્તાનવભોત્સ્યસે ।
યથા યથા ગદા દેહે, યાસ્યન્તિ તવ તાનવમ્ ॥૨૮૧॥

શ્લોકાર્થ :-

વળી, આના=નરેન્દ્રના, જે ગુણો છે તેને=ગુણોને, વિશેષથી જેમ જેમ તું જાણીશ, તેમ તેમ તારા દેહમાં રોગો અલ્પતાને પામશે. ॥૨૮૧॥

શ્લોક :-

અયં ચ તાનવોપાયોઽમીષાં નાશે ચ કારણમ્ ।
ભેષજત્રિતયસ્યાસ્ય, પરિભોગઃ ક્ષણે ક્ષણે ॥૨૮૨॥

શ્લોકાર્થ :-

અને આ ઔષધત્રયનો ક્ષણે ક્ષણે પરિભોગ આ રોગોના તાનવનો ઉપાય અને આ રોગોના નાશમાં કારણ છે. ॥૨૮૨॥

શ્લોક :-

તત્સૌમ્ય ! સ્થીયતામત્ર, ભવને મુક્તસંશયમ્ ।
ત્વયા ત્રયમિદં યુક્ત્યા, ભુજ્જાનેન પ્રતિક્ષણમ્ ॥૨૮૩॥

શ્લોકાર્થ :-

તેથી હે સૌમ્ય ! યુક્તિ વડે પ્રતિક્ષણ આ ત્રણને=ત્રણ ઔષધને, ભોજન કરતા એવા તારા વડે આ ભુવનમાં સંશયરહિત રહેવું જોઈએ. ॥૨૮૩॥

શ્લોક :-

તતસ્ત્વં દલિતાશેષરોગત્રાતો નરેશ્વરમ્ ।
વિશેષતઃ સમારાધ્ય, ભવિતાઽસિ નૃપોત્તમઃ ॥૨૮૪॥

શ્લોકાર્થ :-

ત્યારપછી નરેશ્વરને વિશેષથી આરાધીને નાશ કર્યો છે સમગ્ર રોગનો સમૂહ જેણે એવો તું નૃપોત્તમ થનાર છો. ॥૨૮૪॥

શ્લોક :-

इयं च तद्वया तुभ्यं, दास्यत्येतद्दिने दिने ।
किमत्र बहुनोक्तेन ? भोक्तव्यं भेषजत्रयम् ॥२८५॥

શ્લોકાર્થ :-

અને આ તદ્દયા તને દરરોજ આને=ભેષજત્રયને, આપશે, અહીં બહુ કહેવા વડે શું ? ઔષધત્રયનું તારે સેવન કરવું જોઈએ. ॥૨૮૫॥

શ્લોક :-

ततः प्रह्लादितः स्वान्ते, वचनैस्तस्य कोमलैः ।
स्वाकूतमुररीकृत्य, स एवं द्रमकोऽब्रवीत् ॥२८६॥

શ્લોકાર્થ :-

ત્યારપછી તેનાં=ધર્મબોધકરનાં, કોમળ વચનો વડે પોતાના અંતઃકરણમાં પ્રહલાદ પામેલો તે દ્રમક પોતાના અભિપ્રાયને આશ્રયીને આ પ્રમાણે બોલ્યો. ॥૨૮૬॥

विश्वस्तस्य तस्य स्वाशयप्रकाशः

શ્લોક :-

इदं नाद्यापि शक्नोमि, पापस्त्यक्तुं कदन्नकम् ।
अन्यत्तु यन्मया किञ्चित्, कर्त्तव्यं तत्समादिश ॥२८७॥

विश्वस्त એવા દ્રમકનું ધર્મબોધકરને પોતાના આશયનું પ્રકાશન

શ્લોકાર્થ :-

પાપી એવો હું હજુ પણ આ કદન્નને ત્યાગ કરવાને શક્તિમાન નથી, બીજું વળી જે કંઈ મારા વડે કરવા યોગ્ય છે તેનો આદેશ કરો. ॥૨૮૭॥

શ્લોક :-

તત્શ્રુત્વા સ્ફુરિતં ચિત્તે, ધર્મબોધકરે તદા ।
ભુદ્ધ્વેદં ત્રયમિત્યુક્તઃ, કિમેવં વત ભાષતે ॥૨૮૮॥

શ્લોકાર્થ :-

ત્યારે તે સાંભળીને ધર્મબોધકરના ચિત્તમાં સ્ફુરાયમાન થયું, ‘આ ત્રણને તું ભોગવ’ એ પ્રમાણે કહેવાયેલો આ પ્રમાણે કેમ બોલે છે ? ॥૨૮૮॥

શ્લોક :-

આ જ્ઞાતમેષ તુચ્છત્વાદેવં ચિન્તયતે હ્રદિ ।
ભોજનત્યાજનાર્થો મે, સર્વોઽયં વિસ્તરો ગિરામ્ ॥૨૮૯॥

શ્લોકાર્થ :-

હે.... જાણ્યું, આ=દ્રમક, તુચ્છપણાથી હૃદયમાં આ પ્રમાણે વિચારે છે, ભોજનના ત્યાજન અર્થવાળો મારો આ સર્વ વાણીનો વિસ્તાર છે. ॥૨૮૯॥

શ્લોક :-

ક્લિષ્ટચિત્તા જગત્સર્વં, મન્યન્તે દુષ્ટમાનસમ્ ।
શુદ્ધાભિસન્ધયઃ સર્વં, શુદ્ધચિત્તં વિજાનતે ॥૨૯૦॥

શ્લોકાર્થ :-

ક્લિષ્ટ ચિત્તવાળા જીવો સર્વ જગતને દુષ્ટ માનસવાળા માને છે, શુદ્ધ અભિપ્રાયવાળા જીવો સર્વ જગતને શુદ્ધ ચિત્તવાળા જાણે છે. ॥૨૯૦॥

શ્લોક :-

તતો વિહસ્ય તેનોક્તં, મા ભૈષીર્ભદ્ર ! કિઞ્ચન ।
નાધુના ત્યાજયામીદમન્નમેધિ નિરાકુલઃ ॥૨૯૧॥

શ્લોકાર્થ :-

ત્યારપછી હસીને તેના વડે=ધર્મબોધકર વડે, કહેવાયું. હે ભદ્ર ! તું ભય પામ નહિ, હમણાં હું કંઈપણ આ અન્નને=કદન્નને, ત્યાગ કરાવતો નથી, નિરાકુલ એવો તું થા. ॥૨૯૧॥

શ્લોક :-

અહમત્યાજયં પૂર્વ, તવૈવ હિતકામ્યયા ।

યદિ નો રોચતે તુભ્યં તૂર્ણીભાવોઽત્ર મે મતઃ ॥૨૧૨॥

શ્લોકાર્થ :-

મેં પૂર્વે તારા જ હિતની ઇચ્છાથી ત્યાગ કરાવ્યું, જે તને ગમતું નથી તો અહીં મારો મૌનભાવ મનાયો છે. ॥૨૧૨॥

શ્લોક :-

યચ્ચૈતદુપદિષ્ટં તે, પ્રાક્ કર્તવ્યતયા મયા ।

તદત્ર ભવતા કિઞ્ચિત્, કિં સમ્યગવધારિતમ્? ॥૨૧૩॥

શ્લોકાર્થ :-

અને મારા વડે કર્તવ્યપણાથી તને પૂર્વે જે આ ઉપદેશ કરાયું એમાં=મારા ઉપદેશમાં, તારા વડે તે કંઈક શું સારી રીતે અવધારણ કરાયું ? ॥૨૧૩॥

શ્લોક :-

સોઽબ્રવીત્રૈવ તન્નાથ ! કિઞ્ચિત્સંલક્ષિતં મયા ।

કેવલં પેશલાલાપૈસ્તાવકૈર્મોદિતો હ્રદિ ॥૨૧૪॥

શ્લોકાર્થ :-

તેણે કહ્યું - હે નાથ ! મારા વડે તે કંઈપણ લક્ષ અપાયું નથી જ, ફક્ત તમારા સુંદર આલાપો વડે હૃદયમાં આનંદ પામ્યો. ॥૨૧૪॥

શ્લોક :-

અજ્ઞાતપરમાર્થાઽપિ, સતાં નૂનં સરસ્વતી ।

ચેતોઽતિસુન્દરત્વેન, પ્રીણયત્યેવ દેહિનામ્ ॥૨૧૫॥

શ્લોકાર્થ :-

પરમાર્થ જાણ્યો નથી એવી પણ સજ્જનોની વાણી અતિસુંદરપણાથી જરેજર પ્રાણીઓના ચિત્તને ખુશ કરે છે જ. ॥૨૧૫॥

શ્લોક :-

અન્યત્ર ચેતસો ન્યાસો, નયને તવ સંમુખે ।
વિશત્યેકેન કર્ણેન, વચો યાતીતરેણ મે ॥૨૧૬॥

શ્લોકાર્થ :-

મારાં બે - નયનો તમારી સામે હતાં, ચિત્તનું સ્થાપન બીજે ઠેકાણે હતું, વચન મારા એક કાનથી પ્રવેશ કરે છે, ઇતરથી=બીજા કાનથી, જાય છે. ॥૨૧૬॥

શ્લોક :-

યચ્ચાત્ર મનસો નાથ ! વૈધુર્યે મમ કારણમ્ ।
તત્સામ્પ્રતં ભયાપાયાત્, કથયામિ નિરાકુલઃ ॥૨૧૭॥

શ્લોકાર્થ :-

હે નાથ ! અને અહીં મારા મનના વિલ્વળપણમાં જે કારણ છે તે હમણાં ભયના નાશથી નિરાકુલ એવો હું કહું છું. ॥૨૧૭॥

શ્લોક :-

યદા હ્યાકારિતઃ પૂર્વ, ભવદ્ભિઃ કરુણાપરૈઃ ।
અહમન્નપ્રદાનાર્થ, તદા મે હૃદિ વર્તતે ॥૨૧૮॥

શ્લોકાર્થ :-

જ્યારે કરુણા તત્પર એવા તમારા વડે પૂર્વે અન્ન આપવા માટે ખરેખર હું બોલાવાયો ત્યારે મારા હૃદયમાં વર્તે છે. (શું વર્તે છે ?) તે નિરાકુલ એવો હું કહું છું એમ શ્લોક-૨૧૮ સાથે અન્વય છે. ॥૨૧૮॥

શ્લોક :-

લાસ્યત્યેષ ક્વચિન્નીત્વા, મામકં ભોજનં નરઃ ।
તદાકૂતવશાદ્ ગાઢં, ધ્યાત્વાઽચેતનતાં ગતઃ ॥૨૧૯॥

શ્લોકાર્થ :-

આ માણસ કોઈ સ્થાનમાં લઈ જઈને મારા ભોજનને લઈ લેશે, તે આશયના વશથી અત્યંત વિચારીને હું અચેતનતાને પામ્યો. ॥૨૧૯॥

શ્લોક :-

યદા પ્રબોધિતઃ પશ્ચાદઙ્જનેન સુવત્સલૈઃ ।
ભવદ્ભિશ્ચિન્તિતં તૂર્ણં, નશ્યામીતિ તદા મયા ॥૩૦૦॥

શ્લોકાર્થ :-

જ્યારે સુવત્સલ એવા આપના વડે પાછળથી અંજન વડે જગાડાયો ત્યારે જલ્દીથી હું નાસી જાઉં એ પ્રમાણે મારા વડે વિચારાયું. ॥૩૦૦॥

શ્લોક :-

યદા તુ તોયપાનેન, શીતીકૃત્ય વપુર્મમ ।
કૃતં સંભાષણં નાથૈસ્તદા વિશ્રમ્ભમાગતઃ ॥૩૦૧॥

શ્લોકાર્થ :-

જ્યારે વળી પાણીના પાન વડે મારું શરીર ઠંડું કરીને નાથ વડે સંભાષણ કરાયું ત્યારે વિશ્વાસને પામ્યો. ॥૩૦૧॥

શ્લોક :-

ચિન્તિતં ચ મયા યોડયં, મમૈવમુપકારકઃ ।
સ મહાભૂતિસંપન્નઃ, કથં સ્યાદન્નહારકઃ ? ॥૩૦૨॥

શ્લોકાર્થ :-

અને મારા વડે વિચારાયું, જે આ=આ પુરુષ, આ પ્રમાણે મારા ઉપકારક છે, મહાસંપત્તિથી સંપન્ન એવા તે કેવી રીતે અન્નને હરણ કરનારા થાય ? ॥૩૦૨॥

શ્લોક :-

વિમુઞ્ચેદં ગૃહાણેદં, યદા નાથૈઃ પ્રજલ્પિતમ્ ।
તદા કિં કરવાણીતિ, ચિત્તેનાકુલતાં ગતઃ ॥૩૦૩॥

શ્લોકાર્થ :-

આને=કદમ્બને, મૂક અને આને=પરમાન્નને, ગ્રહણ કર, જ્યારે નાથ વડે કહેવાયું, ત્યારે હું શું કરું એ પ્રમાણે ચિત્ત વડે આકુલતાને પામ્યો. ॥૩૦૩॥

શ્લોક :-

નૈષ તાવત્સ્વયં લાતિ, ત્યાજયત્યેવ કેવલમ્ ।
ત્યક્તું નૈતચ્ચ શક્નોમિ, કિં વદામિ તદુત્તરમ્? ॥૩૦૪॥

શ્લોકાર્થ :-

આ (ધર્મબોધકર) સ્વયં તો લેતા નથી, ફક્ત ત્યાગ જ કરાવે છે અને આને=કદબ્બને, ત્યાગ કરવાને માટે હું શક્તિમાન નથી, તો શું ઉત્તર આપું ? ॥૩૦૪॥

શ્લોક :-

સત્યસ્મિન્ દેહિ મે ભોજ્યમિત્યુક્તે દાપિતં ત્વયા ।
તદાસ્વાદાત્પુનર્જાતિં, મમાયમતિવત્સલઃ ॥૩૦૫॥

શ્લોકાર્થ :-

આ હોતે છતે મને ભોજ્યને આપો એ પ્રમાણે કહેવાયે છતે તમારા વડે અપાવાયું, તેના આસ્વાદથી વળી જણાયું, આ મારા અતિ વત્સલ છે. ॥૩૦૫॥

શ્લોક :-

તત્ કિમસ્ય વચઃ કુર્વન્, મુજ્ચામીદં સ્વભોજનમ્? ।
મરિષ્યે નનુ મુક્તેઽસ્મિન્, મૂર્છયાઽઽકુલચેતનઃ ॥૩૦૬॥

શ્લોકાર્થ :-

તેથી શું આના વચનને કરતો આ પોતાના ભોજનને હું મૂકું ? જરેખર આ મુકાયે છતે મૂર્છાથી આકુલ ચેતનવાળો હું મરીશ. ॥૩૦૬॥

શ્લોક :-

અયં વક્તિ હિતત્વેન, શક્તોઽસ્યસ્ય ન મોચને ।
અહો વ્યસનમાપન્નં, મમેદમતિદુસ્તરમ્ ॥૩૦૭॥

શ્લોકાર્થ :-

આ=ધર્મબોધકર, હિતપણાથી કહે છે, આને=કદબ્બને, છોડવામાં હું શક્તિવાળો નથી, અહો મને દુઃખેથી તરી શકાય એવું આ સંકટ પ્રાપ્ત થયું. ॥૩૦૭॥

શ્લોક :-

एवमाकुलचित्तस्य, यन्नाथैर्बहु भाषितम् ।
तन्मे भृतघटस्येव, लुठित्वा पार्श्वतो गतम् ॥३०८॥

શ્લોકાર્થ :-

આ પ્રમાણે આકુલચિત્તવાળા મને નાથ વડે જે ઘણું કહેવાયું, તે ભરેલા ઘડાની જેમ મારા પડખેથી ઢળીને ગયું. ॥૩૦૮॥

શ્લોક :-

नाधुना त्याजयामीति, भवद्भिर्ज्ञातमानसैः ।
इदानीं पुनरादिष्टे, मनाग् जातो निराकुलः ॥३०९॥

શ્લોકાર્થ :-

જાણ્યું છે માનસ જેમણે એવા આપના વડે હમણાં હું ત્યાગ કરાવતો નથી એ પ્રમાણે હાલમાં ફરી કહેવાયે છતે જરાક નિરાકુલ થયો. ॥૩૦૯॥

શ્લોક :-

तद् ब्रूत साम्प्रतं नाथाः ! कर्त्तव्यं पापकर्मणा ।
यन्मयेदृशचित्तेन, येनाहमवधारये ॥३१०॥

શ્લોકાર્થ :-

હે નાથ ! આવા પ્રકારના ચિત્તવાળા, પાપકર્મવાળા એવા મારા વડે હમણાં જે કરવા યોગ્ય છે તેને કહો, જેથી હું અવધારણ કરું. ॥૩૧૦॥

શ્લોક :-

तदाकर्ण्य दयाऽऽढ्येन, यदुक्तं प्राक् समासतः ।
सविस्तरतरं तस्मै, तत्पुनः प्रतिपादितम् ॥३११॥

શ્લોકાર્થ :-

તે સાંભળીને દયાથી યુક્ત એવા તેમના વડે જે પહેલાં ટૂંકમાં કહેવાયું હતું તે ફરીથી તેને અત્યંત વિસ્તારથી સમજાવ્યું. ॥૩૧૧॥

સત્ત્રય્યધિકારીતરનિર્દેશ:

શ્લોક :-

તતોઽઙ્ગનજલાન્નાનાં, નરેન્દ્રસ્ય વિશેષતઃ ।

પ્રાયોઽજ્ઞાતગુણં જ્ઞાત્વા, તં પ્રતીદમભાષત ॥૩૧૨॥

સદ્ બ્રહ્મ ઔષધના અધિકારી અને ઇતરનો નિર્દેશ

શ્લોકાર્થ :-

ત્યારપછી નરેન્દ્રના અંજન-જલ-અન્નના વિશેષથી પ્રાયઃ અજ્ઞાતગુણવાળા દ્રમકને જાણીને ધર્મબોધકરે તેના પ્રત્યે આ=નીચેના શ્લોકમાં કહેવાશે તે, કહ્યું. ॥૩૧૨॥

શ્લોક :-

અહં તાત ! નરેન્દ્રેણ, પ્રાગાદિષ્ટો યથા ત્વયા ।

યોગ્યેભ્ય એવ દાતવ્યં, મદીયં ભેષજત્રયમ્ ॥૩૧૩॥

શ્લોકાર્થ :-

હે વત્સ ! નરેન્દ્ર વડે હું પૂર્વે આદેશ કરાવ્યો, જે આ પ્રમાણે — તારા વડે યોગ્ય પુરુષોને જ મારું ઔષધત્રય આપવું જોઈએ. ॥૩૧૩॥

શ્લોક :-

અયોગ્યદત્તં નૈવૈતદુપકારં પ્રકલ્પયેત્ ।

પ્રત્યુતાનર્થસંતાનં, વિદધાતિ વિશેષતઃ ॥૩૧૪॥

શ્લોકાર્થ :-

અયોગ્યને આપેલું આ=ઔષધત્રય ઉપકારને કરવા સમર્થ નથી જ, ઊલટું વિશેષથી અનર્થની પરંપરાને કરે છે. ॥૩૧૪॥

શ્લોક :-

મયા પૃષ્ઠં તદા નાથ ! કથં જ્ઞાસ્યામિ તાનહમ્ ।

તતઃ પ્રત્યુક્તવાન્ રાજા, તેષામાખ્યામિ લક્ષણમ્ ॥૩૧૫॥

શ્લોકાર્થ :-

ત્યારે મારા વડે પુછાયું, હે નાથ ! તેઓને હું કેવી રીતે જાણીશ ? ત્યારે રાજાએ કહ્યું, હું તેઓના લક્ષણને કહું છું. ॥૩૧૫॥

શ્લોક :-

ये तावदस्य नाद्यापि, रोगिणो योग्यतां गताः ।
स्वकर्मविवरस्तेषां, न गृहेऽत्र प्रवेशकः ॥३१६॥

શ્લોકાર્થ :-

જે રોગીઓ હજુ પણ આની યોગ્યતાને પામ્યા નથી તેઓને સ્વકર્મવિવર આ ગૃહમાં= ભવનમાં, પ્રવેશ કરાવનાર નથી. ॥૩૧૬॥

શ્લોક :-

सोऽप्यादिष्टो मया पूर्व, ये योग्या भेषजत्रये ।
प्रवेशनीयास्ते नान्ये, भवनेऽत्र त्वया नराः ॥३१७॥

શ્લોકાર્થ :-

તે=સ્વકર્મવિવર, પણ મારા વડે પહેલાં આદેશ કરાયેલો છે, જે મનુષ્યો ઔષધત્રયને યોગ્ય છે તેઓ આ ભવનમાં તારા વડે પ્રવેશ કરાવવા, બીજા નહિ. ॥૩૧૭॥

શ્લોક :-

प्रविष्टा अपि ये दृष्ट्वा, मोदन्ते नैव मद्गृहम् ।
येषां न मामिका दृष्टिर्विशेषेण निरीक्षिका ॥३१८॥
ते ह्यन्यद्वारपालेन, स्युः कथञ्चित्प्रवेशिताः ।
त्वयाऽपि लिङ्गतो ज्ञात्वा, वर्जनीयाः प्रयत्नतः ॥३१९॥ युग्मम्

શ્લોકાર્થ :-

પ્રવેશ કરાયેલા પણ જેઓ મારા ગૃહને જોઈને ખુશ થતા નથી જ, જેઓને મારી દૃષ્ટિ વિશેષથી જોવાઈ નથી, તે જ અન્ય દ્વારપાલ વડે કોઈક રીતે પ્રવેશ કરાયેલા હોય છે. તારા વડે પણ લિંગથી જાણીને પ્રયત્નથી ત્યાગ કરવા. ॥૩૧૮-૩૧૯॥

શ્લોક :-

ये मन्मन्दिरमालोक्य, जायन्ते हृष्टचेतनाः ।
रोगिणो भाविभद्रत्वात्रिरीक्षेऽहं विशेषतः ॥३२०॥

શ્લોકાર્થ :-

જે રોગીઓ મારા મંદિરને જોઈને હર્ષિત ચેતનવાળા થાય છે (તેઓને) ભાવિભદ્રપણથી હું વિશેષથી જોઉં છું. ॥૩૨૦॥

શ્લોક :-

स्वकर्मविवरानीता, ये मया च विलोकिताः ।
ते ज्ञेयास्त्रितयस्यास्य, पात्रभूतास्त्वया नराः ॥३२१॥

શ્લોકાર્થ :-

જેઓ સ્વકર્મવિવરથી લવાયેલા અને મારા વડે જોવાયેલા છે. તે મનુષ્યો તારે આ ઔષધત્રયીના પાત્રભૂત જાણવા. ॥૩૨૧॥

શ્લોક :-

तेषां तु निकषस्थानमिदमेवौषधत्रयम् ।
प्रयुज्यमानं स्वगुणैः, संग्रहेतरकारकम् ॥३२२॥

શ્લોકાર્થ :-

તેઓના=રોગીના, ઘાતનું સ્થાન આ જ પ્રયોગ કરાતું ઔષધત્રય સ્વગુણો વડે=ઔષધના ગુણો વડે, સંગ્રહ અને ઇતરને=અસંગ્રહને, કરનારું છે=ગુણોનો સંગ્રહ અને દોષોનો અસંગ્રહ કરનાર છે. ॥૩૨૨॥

શ્લોક :-

येभ्योऽदो रोचते चित्ते, प्रयुक्तं गुणकारकम् ।
अक्लेशतो विशेषेण, ते सुसाध्या प्रकीर्तिताः ॥३२३॥

શ્લોકાર્થ :-

પ્રયોગ કરાયેલું, ગુણને કરનારું આ=ઔષધત્રય, જેઓને ચિત્તમાં ગમે છે તેઓ અક્લેશને કારણે વિશેષથી સુસાધ્ય કહેવાયા છે. ॥૩૨૩॥

શ્લોક :-

ये नादितः प्रपद्यन्ते, बलाद्येषां विगाल्यते ।
कालक्षेपेण ते ज्ञेयाः, कृच्छ्रसाध्यास्त्वयाऽनुगाः ॥३२४॥

શ્લોકાર્થ :-

જેઓ શરૂઆતથી સ્વીકારતા નથી, જેઓને કાલક્ષેપથી બલાત્કારે પિવડાવાય છે, અનુસરનારા તે મનુષ્યો તારા વડે કષ્ટસાધ્ય જાણવા. ॥૩૨૪॥

શ્લોક :-

येभ्यो न रोचतेऽत्यर्थं, न क्रामति नियोजितम् ।
द्वेष्टारो दायकेऽप्यस्य, ते त्वसाध्या नराधमाः ॥३२५॥

શ્લોકાર્થ :-

જેઓને ‘આ ઔષધત્રય’ અત્યંત ગમતું નથી, નિયોજન કરાયેલું ઔષધ પરિણમન પામતું નથી, આ ઔષધને આપનાર ઉપર પણ દ્વેષ કરનારા છે તે નરાધમો અસાધ્ય છે. ॥૩૨૫॥

શ્લોક :-

तदेतद्राजराजेन, मम यत्सम्प्रदायितम् ।
तेन ते कृच्छ्रसाध्यत्वं, लक्षणेन विभाव्यते ॥३२६॥

શ્લોકાર્થ :-

તે આ રાજરાજેશ્વર વડે મને જે સંપ્રદાયથી કહેવાયું તે લક્ષણથી તારું કષ્ટસાધ્યપણું જણાય છે. ॥૩૨૬॥

શ્લોક :-

अन्यच्च ये प्रपद्यन्ते, भावतोऽमुं नरेश्वरम् ।
यावज्जीवं विशेषेण, नाथं निःशङ्कमानसाः ॥३२७॥
अचिन्त्यवीर्यसंपूर्णा, निःशेषगदबर्हिणी ।
तेषामेव गुणं धत्ते, मदीया भेषजक्रिया ॥३२८॥ युग्मम्

શ્લોકાર્થ :-

અને બીજું-નિઃશંકમાનસવાળા જેઓ આ નરેશ્વરને વિશેષથી નાથરૂપે યાવજીવ ભાવથી

સ્વીકારે છે તેઓને જ અચિંત્ય વીર્યથી સંપૂર્ણ, સમગ્ર રોગનો નાશ કરનારી મારી ભેષજક્રિયા ગુણને કરે છે. ॥૩૨૭-૩૨૮॥

શ્લોક :-

અતસ્ત્વં પ્રતિપદ્યસ્વ, નાથત્વેન નૃપોત્તમમ્ ।
ભાવસારં મહાત્માનો, ભક્તિગ્રાહ્યા યતઃ સ્મૃતાઃ ॥૩૨૯॥

શ્લોકાર્થ :-

આથી તું નૃપોત્તમને અત્યંત ભાવપૂર્વક નાથપણથી સ્વીકાર, જે કારણથી મહાત્માઓ ભક્તિગ્રાહ્ય કહેવાયા છે. ॥૩૨૯॥

શ્લોક :-

અનન્તાસ્તાત ! રોગાર્તા, ભક્તિતોડમું નૃપોત્તમમ્ ।
પ્રપદ્ય સ્વામિભાવેન, હૃષ્ટા જાતાઃ કૃતક્રિયાઃ ॥૩૩૦॥

શ્લોકાર્થ :-

હે દ્રમક ! રોગથી પીડાતા અનંતા જીવો આ નૃપોત્તમને ભક્તિપૂર્વક સ્વામીભાવથી સ્વીકારીને હર્ષિત થયેલા, કરાયેલી ઓષધક્રિયાવાળા (નીરોગી) થયા. ॥૩૩૦॥

શ્લોક :-

બલિનસ્તાવકા રોગા, અપથ્યે લમ્પટં મનઃ ।
મહાયત્નં વિના નાત્ર, લક્ષ્યતે ગદસંક્ષયઃ ॥૩૩૧॥

શ્લોકાર્થ :-

તારા રોગો બળવાન છે, મન અપથ્યમાં લંપટ છે, મહાયત્ન વિના અહીં રોગનો સંક્ષય જણાતો નથી. ॥૩૩૧॥

શ્લોક :-

તદ્વત્સ ! પ્રયતો ભૂત્વા, કૃત્વા સ્વં નિશ્ચલં મનઃ ।
સ્થિત્વા નિરાકુલોડત્રૈવ, વિતતે રાજમન્દિરે ॥૩૩૨॥
આદાય કન્યકાહસ્તાત્પ્રયુજ્જાનઃ ક્ષણે ક્ષણે ।
ભેષજત્રયમેતત્ત્વં, કરુષ્વારોગ્યમાત્મનઃ ॥૩૩૩॥ યુગ્મમ્

શ્લોકાર્થ :-

તેથી હે વત્સ ! આદરવાળો થઈને પોતાના મનને નિશ્ચલ કરીને, વિસ્તાર પામેલા આ જ રાજમંદિરમાં રહીને, કન્યાના હાથથી આ ઔષધત્રયને ગ્રહણ કરીને દરેક ક્ષણે પ્રયોગ કરતો, નિરાકુલ એવો તું પોતાના આરોગ્યને કર. ॥૩૩૨-૩૩૩॥

સત્ત્રયકદન્નાલ્પાધિકસેવનજનિતગુણદોષાઃ

શ્લોક :-

તતસ્તથેતિ ભાવેન, ગૃહીતં તેન તદ્વચઃ ।

તેનાપિ તદ્વચા તસ્ય, વિહિતા પરિચારિકા ॥૩૩૪॥

સત્ત્રયી અને કદન્નના અલ્પ-અધિક સેવનથી જનિત ગુણ અને દોષો

શ્લોકાર્થ :-

ત્યારપછી તેમ થાવ એ પ્રમાણે તેના વડે તેનું વચન ભાવથી ગ્રહણ કરાયું, તેના વડે પણ=ધર્મબોધકર વડે પણ, તદ્વચા તેની સેવિકા કરાઈ. ॥૩૩૪॥

શ્લોક :-

તતઃ કૃત્વૈકદેશેન, ભિક્ષાપાત્રમનારતમ્ ।

તદેવ પાલયન્ કાલં, કિયન્તમપિ સંસ્થિતઃ ॥૩૩૫॥

શ્લોકાર્થ :-

ત્યારપછી ભિક્ષાપાત્રને એક દેશથી કરીને=પરમાજ્ઞ માટે એક દેશથી કરીને, નિરંતર તેની જ સારસંભાળ કરતો કેટલોક કાળ રહ્યો. ॥૩૩૫॥

શ્લોક :-

દદાતિ તદ્વચા તસ્મૈ, ત્રિતયં તદહર્નિશમ્ ।

કદન્ને મૂર્છિતસ્યાસ્ય કેવલં તત્ર નાદરઃ ॥૩૩૬॥

શ્લોકાર્થ :-

તદ્વચા તેને દરરોજ તે ત્રિતય=ઔષધત્રય, આપે છે, કદન્નમાં મૂર્છિત થયેલા આને ફક્ત તેમાં=ઔષધત્રયમાં, આદર નથી. ॥૩૩૬॥

શ્લોક :-

પ્રાયેણ બહુ ભુક્તેઽસૌ, તન્મોહેન કુભોજનમ્ ।
યત્પુનસ્તદ્વાદત્તં, તદ્ વ્રજત્યુપદંશતામ્ ॥૩૩૭॥

શ્લોકાર્થ :-

આ દ્રમક પ્રાયઃ મોહથી તે કુભોજન ઘણું ખાય છે, જે વળી તદ્દયાથી અપાયેલું તે અલ્પ સામર્થવાળું થાય છે. ॥૩૩૭॥

શ્લોક :-

અઙ્ગનં ચ તયા પ્રોક્તો, નિધત્તે નેત્રયોઃ ક્વચિત્ ।
તચ્ચ તીર્થોદકં પાતું, તદ્વચસઃ પ્રવર્તતે ॥૩૩૮॥

શ્લોકાર્થ :-

અને તેણી વડે કહેવાયેલો ક્યારેક બે નેત્રોમાં અંજનને ધારણ કરે છે અને તે તીર્થનું પાણી પીવાને માટે તેના વચનથી પ્રવર્તે છે. ॥૩૩૮॥

શ્લોક :-

મહાકલ્યાણકં દત્તં, સંભ્રમેણ તયા બહુ ।
ભુક્ત્વાઽલ્પં હેલયા શેષં, કર્પરે નિદધાતિ સઃ ॥૩૩૯॥

શ્લોકાર્થ :-

સંભ્રમથી તેણી વડે ઘણું મહાકલ્યાણક ભોજન અપાયું, કીડાથી થોડું ખાઈને તે શેષને ઠીકરામાં નાખે છે. ॥૩૩૯॥

શ્લોક :-

તત્સાંનિધ્યગુણાત્તચ્ચ, તસ્યાન્નં સંપ્રવર્ધતે ।
અદત્તોઽર્હનિશં તસ્માન્નિષ્ઠાં નૈવ પ્રપદ્યતે ॥૩૪૦॥

શ્લોકાર્થ :-

અને તેના સાંનિધ્યગુણથી તેનું તે અન્ન પ્રકૃષ્ટથી વધે છે, તેમાંથી દરરોજ ખાતા એવા કદન્નની નિષ્ઠાને=સમાપ્તિને પ્રાપ્ત કરતો નથી જ. ॥૩૪૦॥

શ્લોક :-

તતો ગાઢતરં તુષ્ટો, વૃદ્ધિં દૃષ્ટ્વા સ્વભોજને ।
ન ચાસૌ તદ્વિજાનીતે, યન્માહાત્મ્યેન વર્દ્ધતે ॥૩૪૧॥

શ્લોકાર્થ :-

તેથી=કદન્ન વધે છે તેથી, પોતાના ભોજનમાં વૃદ્ધિને જોઈને અત્યંત ખુશ થયેલો આ=દ્રમક, જેના=ઔષધત્રયના, માહાત્મ્યથી વધે છે. તેને જાણતો નથી. ॥૩૪૧॥

શ્લોક :-

કેવલં તત્ર ગૃહ્ણાત્મા, ત્રિતયે શિથિલાદરઃ ।
જાનન્નપિ ન જાનાતિ, કાલં નયતિ મોહિતઃ ॥૩૪૨॥

શ્લોકાર્થ :-

ફક્ત ત્યાં=કદન્નમાં, આસક્ત આત્મા ઔષધત્રયમાં શિથિલઆદરવાળો જાણતો પણ=ઔષધના મહાત્મથી મારું કદન્ન વધે છે એ પ્રમાણે જાણતો પણ જાણતો નથી. મોહ પામેલો કાલને પસાર કરે છે. ॥૩૪૨॥

શ્લોક :-

અર્હર્નિશમપથ્યં તદ્, ભુજ્જાનઃ કુક્ષિમાનતઃ ।
ત્રિતયેનાદરાસ્વાદી, ન રોગોચ્છેદભાજનમ્ ॥૩૪૩॥

શ્લોકાર્થ :-

કુક્ષિપ્રમાણથી નિરંતર તે અપથ્યને ખાતો, ત્રિતયીમાં અનાદરથી ખાનારો રોગના ઉચ્છેદનું ભાજન નથી. ॥૩૪૩॥

શ્લોક :-

તાવન્માત્રેણ ભુક્તેન, કિન્તુ તસ્ય ગુણો મહાન્ ।
કૃતસ્ત્રયેણ તે રોગા, આનીતા તેન યાપ્યતામ્ ॥૩૪૪॥

શ્લોકાર્થ :-

પરંતુ તેટલું માત્ર ખાવાથી તેને મહાન ગુણ કરાયો, તે ઔષધત્રય વડે તે રોગો અલ્પપણને પામ્યા. ॥૩૪૪॥

શ્લોક :-

તથાપ્યાત્મજ્ઞતાઽભવાદુલ્બળત્વાદપથ્યતઃ ।

ક્વચિદ્વિકારમાત્મીયં, દર્શયન્તિ શરીરકે ॥૩૪૫॥

શ્લોકાર્થ :-

તોપણ આત્મજ્ઞતાના અભાવથી, અપથ્યનું પ્રબલપણું હોવાથી ક્યારેક શરીરમાં પોતાના વિકારને=કદજ પોતાના વિકારને, દેખાડે છે. ॥૩૪૫॥

શ્લોક :-

ક્વચિચ્છૂલં ક્વચિદ્વાહઃ, ક્વચિન્મૂર્છા ક્વચિજ્જ્વરઃ ।

ક્વચિચ્છર્દિ ક્વચિજ્જાડ્યં, ક્વચિદ્ હૃત્પાર્શ્વવેદના ॥૩૪૬॥

ક્વચિદુન્માદસન્તાપઃ, પથ્યે ક્વચિદરોચકઃ ।

તૈ રોગૈર્વિક્રિયાપન્નૈઃ, શરીરસ્ય પ્રજાયતે ॥૩૪૭॥ યુગ્મમ્

શ્લોકાર્થ :-

શરીરની વિક્રિયાને પામેલા તે રોગો વડે ક્યારેક શૂલ, ક્યારેક દાહ, ક્યારેક મૂર્છા, ક્યારેક જ્વર, ક્યારેક શર્દિ, ક્યારેક જડ્ય, ક્યારેક હૃદય પડખાની વેદના, ક્યારેક ઉન્માદનો સંતાપ, ક્યારેક પથ્યમાં અરોચક થાય છે. ॥૩૪૬-૩૪૭॥

તદ્યોપદેશઃ દ્રમકસ્ય ચાપથ્યલામ્પટ્યમ્

શ્લોક :-

કદાચિત્તદ્વયા દૃષ્ટ્વા, તં વિકારૈરુપદ્વૃતમ્ ।

આક્રન્દન્તં કૃપોપેતા, સંચિન્ત્યેત્યમભાષત ॥૩૪૮॥

તદ્દેશાનો ઉપદેશ અને દ્રમકનું અપથ્યમાં લંપટપણું

શ્લોકાર્થ :-

ક્યારેક વિકારોથી ઉપદ્રવ પામેલા, આકંદ કરતા તેને જોઈને કૃપાયુક્ત તદ્દેશાને વિચારીને આ પ્રમાણે કહ્યું. ॥૩૪૮॥

શ્લોક :-

કથિતં તાત ! તાતેન, યદન્નં તવ વલ્લભમ્ ।

એતન્નિમિત્તકાઃ સર્વે, રોગાસ્તવ શરીરકે ॥૩૪૯॥

શ્લોકાર્થ :-

હે દ્રમક ! તાત વડે કહેવાયું છે, જે અજ્ઞ તને વલ્લભ છે એના=કદજ્ઞના, નિમિત્તવાળા સર્વ રોગો તારા શરીરમાં છે. ॥૩૪૯॥

શ્લોક :-

તથાપિ દૃષ્ટવૃત્તાન્તા, મા ભૂદાકુલતા તવ ।
તદ્ ભક્ષયન્તં દૃષ્ટ્વાઽપિ, ભવન્તં નૈવ વારયે ॥૩૫૦॥

શ્લોકાર્થ :-

તોપણ જોવાયેલા વૃતાન્તવાળી (હું) તેને ભક્ષણ કરતાને જોઈને પણ તને આકુળતા ન થાવ (એ હેતુથી) અટકાવતી નથી જ. ॥૩૫૦॥

શ્લોક :-

પરમસ્વાસ્થ્યહેતૌ તે, શૈથિલ્યં ભેષજત્રયે ।
એતત્તુ રોચતે તુભ્યં, સર્વસન્તાપકારણમ્ ॥૩૫૧॥

શ્લોકાર્થ :-

પરમ સ્વાસ્થ્યના કારણ એવા ઔષધત્રયમાં તારું શૈથિલ્ય છે, વળી સર્વ સંતાપનું કારણ એવું આ=કદજ્ઞ, તને ગમે છે. ॥૩૫૧॥

શ્લોક :-

અધુના ક્રન્દતો નાસ્તિ, હેતુઃ સ્વાસ્થ્યસ્ય કારકઃ ।
અપથ્યેઽત્યર્થ સક્તાનાં, ન લગત્યેવ ભેષજમ્ ॥૩૫૨॥

શ્લોકાર્થ :-

હાલમાં આકંઠ કરતા તને સ્વાસ્થ્યને કરનાર એવું કારણ નથી, અપથ્યમાં અત્યંત આસક્ત થયેલાને ભેષજ અસર કરતું નથી જ. ॥૩૫૨॥

શ્લોક :-

અપવાદો મમાપ્યત્ર, યતસ્તે પરિચારિકા ।
પ્રત્યહં ન ચ શક્નોમિ, કર્તુ સ્વાસ્થ્યં તવાધુના ॥૩૫૩॥

શ્લોકાર્થ :-

અહીં=લોકમાં, મારો પણ અપવાદ થાય છે, જે કારણથી હંમેશાં તારી પરિચારિકા છું અને તારા સ્વાસ્થ્યને હમણાં કરવાને માટે હું શક્તિમાન નથી. ॥૩૫૩॥

શ્લોક :-

इतरः प्राह यद्येवं, वारणीयस्त्वयाऽमुतः ।
अभिलाषातिरेकेण, न त्यक्तुं स्वयमुत्सहे ॥૩૫૪॥

શ્લોકાર્થ :-

બીજો (દ્રમક) કહે છે – જો આ પ્રમાણે છે તો તારે આનાથી=કદજ્ઞથી, વારણ કરવું, અભિલાષના અતિરેકથી સ્વયં ત્યાગ કરવાને માટે હું ઉત્સાહિત થતો નથી. ॥૩૫૪॥

શ્લોક :-

कदाचित्त्वत्प्रभावेण, स्तोकस्तोकं विमुञ्चतः ।
सर्वत्यागेऽपि शक्तिर्मे, कदन्नस्य भविष्यति ॥૩૫૫॥

શ્લોકાર્થ :-

તારા પ્રભાવથી થોડું થોડું ત્યાગ કરતા એવા મારી ક્યારેક કદજ્ઞના સર્વ ત્યાગમાં પણ શક્તિ થશે. ॥૩૫૫॥

શ્લોક :-

साधु साधूदितं भद्र ! युक्तमेतद् भवादृशाम् ।
इत्युक्त्वाऽधिकमश्नन्तं, सा कदन्नं न्यवारयत् ॥૩૫૬॥

શ્લોકાર્થ :-

હે ભદ્ર ! સાધું સુંદર કહેવાયું, તારા જેવાને આ યુક્ત છે, એ પ્રમાણે કહીને તેણી અધિક કદજ્ઞને ખાતા એવા તેને અટકાવતી હતી. ॥૩૫૬॥

શ્લોક :-

ततस्तत्परिहारेण, रोगा यान्त्यस्य तानवम् ।
न जायतेऽधिका पीडा, लगत्यङ्गे च भेषजम् ॥૩૫૭॥

શ્લોકાર્થ :-

તેથી તેના પરિહારથી આના રોગો અત્યપણાને પામે છે, અધિક પીડા થતી નથી અને શરીરમાં ઔષધ ગુણને કરે છે. ॥૩૫૭॥

શ્લોક :-

કેવલં સા યદાઽભ્યર્ણો, તદા પથ્યેન તિષ્ઠતિ ।

અપથ્યમલ્પમશ્નાતિ જાયતે તેન યાપ્યતા ॥૩૫૮॥

શ્લોકાર્થ :-

ફક્ત તેણી જ્યારે પાસે હોય ત્યારે પથ્યથી દ્રમક રહે છે, અપથ્ય થોડું ખાય છે, તેનાથી યાપ્યતા=રોગોની અલ્પતા થાય છે. ॥૩૫૮॥

શ્લોક :-

યદા તુ સા વિદૂરસ્થા, લામ્પટચાત્તત્કદન્નકમ્ ।

ભૂરિ નિર્ભેષજં સોઽત્તિ, તેનાજીર્ણેન પીડ્યતે ॥૩૫૯॥

શ્લોકાર્થ :-

વળી જ્યારે દૂર રહેલી એવી તે હોય ત્યારે લંપટપણાથી તે રોર ઔષધ વગર ઘણા તે કદજીને ખાય છે, તેથી અજીર્ણથી પીડાય છે. ॥૩૫૯॥

શ્લોક :-

ઇતશ્ચ તદ્વયા તેન, ધર્મબોધકરેણ સા ।

પ્રાગેવાશેષલોકસ્ય, પાલકત્વે નિયોજિતા ॥૩૬૦॥

શ્લોકાર્થ :-

અને આ બાજુ તે ધર્મબોધકર વડે પહેલેથી જ તે તદ્વયા સઘળા લોકના પાલકપણામાં નિયોજન કરાયેલી છે. ॥૩૬૦॥

શ્લોક :-

સાઽનન્તસત્ત્વસઙ્ઘાતવ્યાપારકરણોદ્યતા ।

તન્મૂલે ક્વચિદેવાઽઽસ્તે, શેષકાલં સ મુત્કલઃ ॥૩૬૧॥

શ્લોકાર્થ :-

અનંતા પ્રાણીઓના સમૂહના વ્યાપાર કરાવવામાં ઉદ્યમવાળી તેણી=તદ્દયા, તેના મૂલમાં=દ્રમકની પાસે, ક્યારેક જ રહે છે, શેષકાળમાં તે રોર સ્વતંત્ર રહે છે. ॥૩૬૧॥

શ્લોક :-

અપથ્યભક્ષણાઽસક્તઃ, સ કેનચિદવારિતઃ ।

વિકારૈર્બાધ્યતે ભૂયસ્તે દરાસ્તે ચ મેણઢકાઃ ॥૩૬૨॥

શ્લોકાર્થ :-

અપથ્ય ખાવામાં આસક્ત એવો તે કોઈનાથી નહિ અટકાવાયેલો વિકારો વડે ઘણી પીડા પામે છે, તે બીલો અને તે દેડકા જેવો ન્યાય થાય છે. ॥૩૬૨॥

સદ્બુદ્ધિપરિચારણા

શ્લોક :-

કદાચિત્પીડિતો દૃષ્ટો, ધર્મબોધકરેણ સઃ ।

સોઽવાદીત્ કિમિદં ભદ્ર ! સ ચાશેષં ન્યવેદયત્ ॥૩૬૩॥

સદ્બુદ્ધિની પરિચારણા

શ્લોકાર્થ :-

ક્યારેક પીડા પામેલો એવો તે ધર્મબોધકર વડે જોવાયો, તેણે કહ્યું હે ભદ્ર ! આ શું ? અને તેણે સર્વ વિગત કહી. ॥૩૬૩॥

શ્લોક :-

इयं हि तद्वया नित्यं, न मत्पार्श्वेऽवतिष्ठते ।

तद्वैकल्याच्च मे रोगाः, प्रभवन्ति विशेषतः ॥૩૬૪॥

શ્લોકાર્થ :-

જે કારણથી આ તદ્દયા હંમેશાં મારી પાસે રહેતી નથી અને તેના વૈકલ્યથી=તદ્દયાના રહિતપણાથી, મારા રોગો વિશેષથી પ્રગટ થાય છે. ॥૩૬૪॥

શ્લોક :-

तस्मान्नाथास्तथा यूयं, कुरुध्वं यत्नमुत्तमम् ।

यथा पीडा न मे देहे, स्वप्नान्तेऽप्युपजायते ॥૩૬૫॥

શ્લોકાર્થ :-

અને તેથી હે નાથ ! તમે તે રીતે ઉત્તમ યત્નને કરો જે રીતે મારા દેહ વિશે સ્વપ્નમાં પણ પીડા ઉત્પન્ન ન થાય. ॥૩૬૫॥

શ્લોક :-

સ પ્રાહ વત્સ ! તે પીડા, જાયતેઽપથ્યસેવનાત્ ।
ઇયં તુ તદ્વયા વ્યગ્રા, કર્માન્તરનિયોગતઃ ॥૩૬૬॥

શ્લોકાર્થ :-

તેણે=ધર્મબોધકરે, કહ્યું – હે વત્સ ! તને પીડા અપથ્યના સેવનથી થાય છે, વળી આ તદ્વયા બીજા કાર્યમાં રોકાયેલી હોવાથી વ્યગ્ર છે. ॥૩૬૬॥

શ્લોક :-

યા વારણં વિધત્તે તે, સદૈવાપથ્યમશ્નતઃ ।
યદિ સ્યાત્તાદૃશી કાચિત્, ક્રિયતે પરિચારિકા ॥૩૬૭॥

શ્લોકાર્થ :-

અપથ્યને જાતા એવા તને જે હંમેશાં જ વારણ કરે જો હોય, તો તેવા પ્રકારની કોઈ પરિચારિકા કરાય છે. ॥૩૬૭॥

શ્લોક :-

કેવલં ત્વમનાત્મજઃ, પથ્યસેવાપરાઙ્મુખઃ ।
કદન્નભક્ષણોદ્યુક્તસ્તસ્ય કિં કરવાણિ તે? ॥૩૬૮॥

શ્લોકાર્થ :-

કેવલ પથ્ય સેવાથી પરાઙ્મુખ અનાત્મજ એવો તું કદન્ન જાવામાં ઉદ્યમવાળો છે, તે=તારા, તેના=કદન્નના, ભક્ષણને હું શું કરું ? ॥૩૬૮॥

શ્લોક :-

ઇતરસ્ત્વાહ મા મૈવં, નાથા ! વદત સામ્પ્રતમ્ ।
નૈવાહં યુષ્મદાદેશં, લઙ્ઘયામિ કથञ્ચન ॥૩૬૯॥

શ્લોકાર્થ :-

વળી બીજો (રોર) કહે છે — નાથ ! એ પ્રમાણે ન બોલો, આપના આદેશને હું હમણાં કોઈ રીતે ઉલ્લંઘન કરતો નથી જ. ॥૩૬૯॥

શ્લોક :-

તદાકર્ણ્ય મનાગ્ દ્યાત્વા, ક્ષણમાત્રમવોચત ।
ધર્મબોધકરસ્તસ્મૈ, હિતાયોદ્યતમાનસઃ ॥૩૭૦॥

શ્લોકાર્થ :-

તેને સાંભળીને હિતને માટે ઉદ્યત માનસવાળા ધર્મબોધકરે ક્ષણમાત્ર થોડું વિચારીને તેને કહ્યું. ॥૩૭૦॥

શ્લોક :-

અસ્તિ મે વચનાયત્તા, સદ્બુદ્ધિર્નામ દારિકા ।
તાં તે કરોમિ નિર્વ્યગ્રાં, વિશેષપરિચારિકામ્ ॥૩૭૧॥

શ્લોકાર્થ :-

મારા વચનને આધીન સદ્બુદ્ધિ નામે (બાલિકા છે) પુત્રી છે, નિર્વ્યગ્ર એવી તેણીને તારી વિશેષપરિચારિકા કરું છું. ॥૩૭૧॥

શ્લોક :-

સા હિ સંનિહિતા નિત્યં, પથ્યાપથ્યવિવેચિકા ।
તુભ્યમેવ મયા દત્તા, મા કાર્ષીશ્ચિત્તવૈક્લવમ્ ॥૩૭૨॥

શ્લોકાર્થ :-

પથ્ય-અપથ્યનો વિભાગ કરનારી તેણી હંમેશાં પાસે રહેલી મારા વડે તને જ અપાયેલી છે, ચિત્તની વિદ્વળતાને તું ન કર. ॥૩૭૨॥

શ્લોક :-

કેવલં સા વિશેષજ્ઞા, વૈપરીત્યવિધાયિનામ્ ।
અનાદરવતાં પુંસાં, નોપકારાય વર્તતે ॥૩૭૩॥

શ્લોકાર્થ :-

વિશેષને જાણનારી એવી તેણી વિપરીત કરનારા અનાદરવાળા પુરુષોને ફક્ત ઉપકારને માટે થતી નથી. ॥૩૭૩॥

શ્લોક :-

યદિ તેઽસ્તિ સુખાકાઙ્ક્ષા, દુઃખેભ્યો યદિ તે ભયમ્ ।
તતઃ સા વક્તિ યત્કિંચિત્, કર્તું યુક્તં તદેવ તે ॥૩૭૪॥

શ્લોકાર્થ :-

જો તને સુખની આકાંક્ષા છે, જો તને દુઃખોથી ભય છે તો તેણી જે કંઈ કહે છે તે જ તારે કરવાને માટે યોગ્ય છે. ॥૩૭૪॥

શ્લોક :-

एष एव ममादेशो, यत्तदादेशवर्तनम् ।
तस्यै न रोचते यस्तु, नैव मह्यं स रोचते ॥૩૭૫॥

શ્લોકાર્થ :-

તેણીના આદેશનું જે વર્તન એ જ મારો આદેશ છે, તેણીને જે ગમતું નથી તે મને ગમતું નથી જ. ॥૩૭૫॥

શ્લોક :-

अनेककार्ययुक्ताऽपि तद्वया क्वचिदेत्य ते ।
प्रतिजागरणं भद्र ! करिष्यत्यन्तराऽन्तरा ॥૩૭૬॥

શ્લોકાર્થ :-

હે ભદ્ર ! અનેકકાર્યમાં રોકાયેલી પણ તદ્દય ક્યારેક આવીને તને વચ્ચે વચ્ચે જાગૃત કરશે. ॥૩૭૬॥

શ્લોક :-

केवलं परमार्थस्ते, कथ्यते हितकाम्यया ।
सद्बुद्धौ सततं यत्नः, कर्तव्यः सुखमिच्छता ॥૩૭૭॥

શ્લોકાર્થ :-

ફક્ત હિતની ઇચ્છાથી પરમાર્થ તને કહેવાય છે, સુખને ઇચ્છતા તારા વડે સદ્બુદ્ધિમાં હંમેશાં યત્ન કરવો જોઈએ. ॥૩૭૭॥

શ્લોક :-

ये मूढाः सम्यगाराध्य, सप्रसादां न कुर्वते ।
एनां तेषां न राजेन्द्रो, नाहं नान्यः प्रसीदति ॥३७८॥

શ્લોકાર્થ :-

જે મૂઠ જીવો આને=સદ્બુદ્ધિને, સમ્યગ્ આરાધીને સપ્રસાદવાળી કરતા નથી તેઓને વિષે રાજેન્દ્ર પ્રસન્ન થતા નથી, હું પ્રસન્ન થતો નથી, બીજો પ્રસન્ન થતો નથી. ॥૩૭૮॥

શ્લોક :-

अप्रसादहता नित्यं, जायन्ते दुःखभाजनम् ।
ते यतोऽन्यो न लोकेऽपि, हेतुरस्ति सुखप्रदः ॥३७९॥

શ્લોકાર્થ :-

અપ્રસાદથી હણાયેલા તેઓ હંમેશાં દુઃખનું ભાજન થાય છે, જે કારણથી લોકમાં પણ સુખને આપનાર અન્ય હેતુ નથી. ॥૩૭૯॥

શ્લોક :-

स्वाधीना वर्त्तते यस्माद्, दूरस्था मद्धिधादयः ।
तवेयं सुखहेतुत्वे, तस्मादाराद्धमर्हसि ॥३८०॥

શ્લોકાર્થ :-

જે કારણથી મારા જેવાઓ દૂર રહેલા છે આ=સદ્બુદ્ધિ, તને સુખના હેતુપણમાં સ્વાધીન વર્તે છે, તે કારણથી આરાધના માટે યોગ્ય છે=તારે આની આરાધના કરવી જોઈએ. ॥૩૮૦॥

શ્લોક :-

एवं भवतु तेनोक्ते, कृता सा परिचारिका ।
ततःप्रभृति निश्चिन्तो, धर्मबोधकरोऽभवत् ॥३८१॥

શ્લોકાર્થ :-

આ પ્રમાણે થાવ, તેના વડે કહેવાયે છતે તેણી પરિચારિકા કરાઈ, ત્યારથી માંડીને ધર્મબોધકર નિશ્ચિંત થયા. ॥૩૮૧॥

સદ્બુદ્ધિસંસર્ગજગુણ:

શ્લોક :-

યાવદાસ્તે દિનાન્યેષા, કતિચિત્તસ્ય પાર્શ્વગા ।

તાવદ્યત્તત્ર સંપન્નં, તદિદાનીં નિબોધત ॥૩૮૨॥

સદ્બુદ્ધિના સંસર્ગથી થનારા ગુણો

શ્લોકાર્થ :-

જેટલા કેટલાક દિવસો આ=સદ્બુદ્ધિ, તેની પાસે છે ત્યાં સુધી ત્યાં જે પ્રાપ્ત થયું તેને હમણાં સાંભળો. ॥૩૮૨॥

શ્લોક :-

અતિલૌલ્યેન યઃ પૂર્વ, ખાદન્નપિ ન તૃપ્યતિ ।

કદન્નં ભૂરિ નૈવાત્તિ, તસ્ય ચિન્તાપિ તદ્ ગતા ॥૩૮૩॥

શ્લોકાર્થ :-

પૂર્વે અત્યંત આસક્તિથી કદન્નને ખાતો પણ જે=દ્રમક, તૃપ્તિ પામતો ન હતો, તે (હવે) - ઘણા કદન્નને ખાતો નથી જ. તે કારણથી તેની=કદન્નની ચિંતા પણ ગઈ. ॥૩૮૩॥

શ્લોક :-

પૂર્વાભ્યાસાત્ ક્વચિદ્ ભુક્તે, કેવલં તૃપ્તિકારણમ્ ।

જાયતે ન ચ તત્સ્વાસ્થ્યં, વિહન્યાદ્ ગૃદ્ધ્યભાવતઃ ॥૩૮૪॥

શ્લોકાર્થ :-

પૂર્વના અભ્યાસથી ક્યારેક ખાય છે, ફક્ત તૃપ્તિનું કારણ થાય છે અને ગૃદ્ધિના અભાવને કારણે તેનું સ્વાસ્થ્ય હણાતું નથી. ॥૩૮૪॥

શ્લોક :-

યોઽકાર્ષીદુપરોધેન, મહતા ભેષજત્રયમ્ ।

સ્વયં તસ્ય બલાત્તસ્મિન્, અભિલાષોઽભિવર્દ્ધતે ॥૩૮૫॥

શ્લોકાર્થ :-

જે=દ્રમક, ઘણા આગ્રહથી ઔષધત્રયને કરતો હતો, તેમાં=ઔષધત્રયમાં, સ્વયં તેનો અભિલાષ અત્યંત વધે છે. ॥૩૮૫॥

શ્લોક :-

અહિતે ગૃદ્ધ્યભાવેન, હિતે ચાભિનિવેશતઃ ।

યત્તદા તસ્ય સંપન્નં, તચ્ચેદમભિધીયતે ॥૩૮૬॥

શ્લોકાર્થ :-

અહિતમાં આસક્તિના અભાવથી અને હિતમાં આગ્રહ હોવાથી ત્યારે તેને જે પ્રાપ્ત થયું છે તે આ કહેવાય છે. ॥૩૮૬॥

શ્લોક :-

બાધન્તે નૈવ તે રોગાઃ, શરીરં જાતતાનવાઃ ।

યાઽપિ પીડા ભવેત્ ક્વાપિ, સાઽપિ શીઘ્રં નિવર્તતે ॥૩૮૭॥

શ્લોકાર્થ :-

પાતળા થયેલા તે રોગો શરીરને પીડા કરતા નથી જ, ક્યાંય પણ જે પીડા થાય, તે પણ જલ્દી ચાલી જાય છે. ॥૩૮૭॥

શ્લોક :-

વિજ્ઞાતશ્ચ સુખાસ્વાદો, નષ્ટા બીભત્સરૂપતા ।

ગાઢં ચ વર્તતે તોષઃ, સ્વસ્થત્વાત્તસ્ય ચેતસિ ॥૩૮૮॥

શ્લોકાર્થ :-

અને સુખનો આસ્વાદ જણાયો, બીભત્સરૂપતા નાશ પામી અને સ્વસ્થપણું થવાથી તેના ચિત્તમાં અત્યંત સંતોષ વર્તે છે. ॥૩૮૮॥

શ્લોક :-

અન્યદાઽત્યન્તહૃષ્ટેન, મનસા રહસિ સ્થિતઃ ।

સદ્બુદ્ધ્યા સાર્દ્ધમેવં સ, જલ્પતિ સ્મ નિરાકુલઃ ॥૩૮૯॥

શ્લોકાર્થ :-

એકાંતમાં રહેલો ક્યારેક અત્યંત હર્ષિત થયેલા મન વડે સદ્બુદ્ધિની સાથે નિરાકુલ એવો તે આ પ્રમાણે વાત કરતો હતો. ॥૩૮૯॥

શ્લોક :-

ભદ્રે ! કિમિદમાશ્ચર્ય, શરીરે મમ વર્તતે ।
 એતદ્દુઃખાકરં પૂર્વ, યત્સુખાકરતાં ગતમ્ ? ॥૩૯૦॥

શ્લોકાર્થ :-

હે ભદ્રે ! મારા શરીરમાં આ શું આશ્ચર્ય વર્તે છે ? જે પૂર્વે દુઃખની ખાણ હતું એ હવે સુખની ખાણપણને પામ્યું. ॥૩૯૦॥

શ્લોક :-

સા પ્રાહ જ્ઞાતમેતત્તે, સમ્યક્ પથ્યનિષેવણાત્ ।
 સમસ્તદોષમૂલેઽસ્મિન્નહિતે લોલ્યવર્જનાત્ ॥૩૯૧॥

શ્લોકાર્થ :-

તેણીએ કહ્યું - સમ્યક્ પથ્યના સેવનથી, સમસ્તદોષનું મૂળ અહિતકારી એવા આમાં=કદન્નમાં, આસક્તિના ત્યાગથી તને આ જ્ઞાત છે=આ અનુભૂત છે. ॥૩૯૧॥

શ્લોક :-

મત્સાન્નિધ્યાચ્ચ તે ભદ્ર ! ભુઞ્જાનસ્ય કદન્નકમ્ ।
 પ્રાગભ્યાસવશાચ્ચિત્તે, લજ્જાઽત્યર્થ પ્રજાયતે ॥૩૯૨॥

શ્લોકાર્થ :-

અને હે ભદ્ર ! પૂર્વના અભ્યાસના વશથી કદન્નને ખાતા એવા તને મારા સાંનિધ્યથી ચિત્તમાં અત્યંત લજ્જા ઉત્પન્ન થાય છે. ॥૩૯૨॥

શ્લોક :-

લજ્જયા તસ્ય સમ્ભોગોઽકાર્યરૂપઃ પ્રકાશતે ।
 તત્તશ્ચ ગૃદ્ધ્યયોગેન કામચારો નિવર્તતે ॥૩૯૩॥

શ્લોકાર્થ :-

લજજાથી તેનો સંભોગ અકાર્યરૂપે જણાય છે અને તેથી ગૃહિણી અયોગ થવાથી કામચાર=ઈચ્છા પ્રમાણે વર્તન નિવર્તન પામે છે. ॥૩૯૩॥

શ્લોક :-

તતસ્તદ્ભુક્તમપ્યङ्ગો, નાત્યર્થ રોગવર્દ્ધનમ્ ।
તેનૈષાઽઽહ્લાદસંવેદ્યા, જાતા તવ સુખાસિકા ॥૩૯૪॥

શ્લોકાર્થ :-

તેથી તે ખવાયેલું પણ શરીરમાં અત્યંત રોગ વધારનારું થતું નથી, તેના કારણે આહ્લાદથી સંવેદ્ય એવી આ સુખાસિકા તને થઈ. ॥૩૯૪॥

શ્લોક :-

ઇતરસ્ત્વાહ યદ્યેવં, સર્વથાઽપિ ત્યજામ્યહમ્ ।
અદઃ કદન્નં મે યેન, જાયતે સુખમુત્તમમ્ ॥૩૯૫॥

શ્લોકાર્થ :-

વળી, ઇતરે=રોરે, કહું-જો એ પ્રમાણે છે તો આ કદન્નને હું સર્વથા પણ ત્યાગ કરું છું, જેથી મને ઉત્તમ સુખ થાય. ॥૩૯૫॥

શ્લોક :-

સા ત્વાહ યુજ્યતે કિન્તુ, સમ્યગાલોચ્ય સંત્યજ ।
મા ભૂત્તે સ્નેહદોષેણ, પ્રાગિવાઽઽકુલતા પુનઃ ॥૩૯૬॥

શ્લોકાર્થ :-

વળી તેણીએ કહું - યોગ્ય છે, પરંતુ સારી રીતે વિચારીને ત્યાગ કર, સ્નેહના દોષથી=કદન્નમાં મમતાના દોષથી, પહેલાની જેમ તને ફરી આકુળતા ન થાય. ॥૩૯૬॥

શ્લોક :-

યદિ ત્યક્તે પુનસ્તેઽત્ર, સ્નેહાબન્ધોઽનુવર્ત્તતે ।
તતોઽત્યાગો વરઃ કસ્માત્? સ્નેહોઽસ્મિન્ રોગવર્ધકઃ ॥૩૯૭॥

શ્લોકાર્થ :-

જો વળી ત્યાગ કરાયે છતે તને અહીં=કદન્નમાં ફરી સ્નેહનો આ બંધ=રાગ અનુવર્તન પામે તો અત્યાગ શ્રેષ્ઠ છે, કયા કારણથી ? કદન્નમાં સ્નેહ રોગ વધારનાર છે. ॥૩૯૭॥

શ્લોક :-

અલ્પાલ્પમશ્નતોઽપ્યેતદ્ ભેષજત્રયસેવનાત્ ।

સામ્પ્રતં યાપ્યતાં તેઽસ્તિ, સાઽપિ ચાત્યન્તદુર્લભા ॥૩૯૮॥

શ્લોકાર્થ :-

ભેષજત્રયના સેવનને કારણે આને=કદન્નને, થોડું થોડું ખાતા પણ તને હમણાં રોગોની શાંતતા છે, અને તે પણ=રોગોની શાંતતા પણ, અત્યંત દુર્લભ છે. ॥૩૯૮॥

શ્લોક :-

સર્વત્યાગં પુનઃ કૃત્વા, યઃ સ્યાત્તદભિલાષુકઃ ।

યાપ્યતામપિ નાપ્નોતિ, સ મહામોહદોષતઃ ॥૩૯૯॥

શ્લોકાર્થ :-

વળી સર્વ ત્યાગ કરીને જે તેનો=કદન્નનો, અભિલાષી થાય, તે મહામોહના દોષથી રોગોની શાંતતાને પણ પામતો નથી. ॥૩૯૯॥

શ્લોક :-

તદેતત્સમ્યગાલોચ્ય, યદિ ચેતસિ ભાસતે ।

તતોઽસ્ય સર્વથા ત્યાગો, યુજ્યતે કર્તુમુત્તમૈઃ ॥૪૦૦॥

શ્લોકાર્થ :-

તે આ સમ્યગ્ વિચારીને જો ચિત્તમાં ભાસે તો ઉત્તમપુરુષો વડે આનો સર્વથા ત્યાગ કરવો ઘટે છે. ॥૪૦૦॥

શ્લોક :-

સદ્બુદ્ધેસ્તદ્વચઃ શ્રુત્વા, મનાગ્ દોલાયિતં મનઃ ।

તસ્ય કિં કરવાણીતિ, નાસ્તિ સમ્યગ્ વિનિશ્ચયઃ ॥૪૦૧॥

શ્લોકાર્થ :-

સદ્બુદ્ધિના તે વચનને સાંભળીને મન જરાક ડોલાયમાન થયું, શું કરું એ પ્રમાણે સમ્યગ્ નિશ્ચય તેને થતો નથી. ॥૪૦૧॥

શ્લોક :-

અન્યદા પરિભુજ્યોચ્ચૈર્મહાકલ્યાણકં બહુ ।
તત્ કદત્રં તતસ્તેન, પ્રાશિતં લીલયા કિલ ॥૪૦૨॥

શ્લોકાર્થ :-

એકવાર અત્યંત ઘણું મહાકલ્યાણક ભોગવીને, ત્યારપછી તેના વડે તે કદત્ર નિશ્ચયે રમતથી ખવાયું. ॥૪૦૨॥

શ્લોક :-

તતઃ સદત્રતૃપ્તત્વાત્, સદ્બુદ્ધેઃ સન્નિધાનતઃ ।
તતશ્ચ તૈર્ગુણૈશ્ચિત્તે, તદાનીં પ્રતિભાસતે ॥૪૦૩॥

શ્લોકાર્થ :-

ત્યારપછી સારા અન્ન વડે તૃપ્તપણું હોવાથી, સદ્બુદ્ધિના સમીપપણાને કારણે અને તેનાથી= સદ્બુદ્ધિથી ચિત્તમાં ત્યારે તે ગુણોથી પ્રતિભાસ થાય છે, શું પ્રતિભાસ થાય છે ? તે આગળ બતાવે છે. ॥૪૦૩॥

દ્રમકસ્ય શુભસંકલ્પાઃ

શ્લોક :-

અહો કુથિતમત્યર્થ, લજ્જનીયં મલાવિલમ્ ।
બીભત્સં વિરસં નિન્દ્યં, સર્વદોષૌઘભાજનમ્ ॥૪૦૪॥
ઇદં મે ભોજનં મોહસ્તથાઽપિ ન નિવર્તતે ।
નૈતત્યાગાદૃતે મન્યે, નિર્વ્યગ્રં સુખમાપ્યતે ॥૪૦૫॥ યુગ્મમ્
સદ્બુદ્ધિને કારણે દ્રમકને થતા શુભ સંકલ્પો

શ્લોકાર્થ :-

અહો મારું આ ભોજન અત્યંત ખરાબ, શરમાવા યોગ્ય, મલથી યુક્ત, ખરાબરૂપવાળું, ખરાબ

રસવાળું, નિંદા કરવા યોગ્ય, સર્વ દોષોના સમૂહનું ભાજન છે તોપણ મોહ નિવર્તન પામતો નથી, હું માનું છું કે આના ત્યાગ વિના નિર્વ્યગ્ર સુખ પમાતું નથી. ॥૪૦૪-૪૦૫॥

શ્લોક :-

ત્યક્તેઽપિ પૂર્વલૌલ્યેન, કદાચિન્મે સ્મૃતિર્ભવેત્ ।

સદ્બુદ્ધ્યા સાઽપિ દુઃખૌઘકારિણીતિ નિવેદિતમ્ ॥૪૦૬॥

શ્લોકાર્થ :-

ત્યાગ કરાયે છતે પણ પૂર્વની આસક્તિથી કદાચ મને સ્મૃતિ થાય, તે પણ=સ્મૃતિ પણ, દુઃખના સમૂહને કરનારી છે એ પ્રમાણે સદ્બુદ્ધિ વડે કહેવાયેલું છે. ॥૪૦૬॥

શ્લોક :-

અત્યક્તે દુઃખજલધૌ, સર્વદા સ્થેયમઞ્જસા ।

તદત્ર કિં કરોમીતિ, પાપોઽહં સત્ત્વર્જિતઃ ? ॥૪૦૭॥

શ્લોકાર્થ :-

ત્યાગ નહિ કરાયે છતે હંમેશાં દુઃખસમુદ્રમાં રહેવું પડે તે કારણથી સત્ત્વ રહિત પાપી એવો હું અહીં=કદજ્ઞના ત્યાગના વિષયમાં, શીઘ્ર શું કરું ? ॥૪૦૭॥

અથવા=અથવા

શ્લોક :-

કિમેતૈઃ ક્રિયતે મોહાદાલજાલવિચિન્તનૈઃ ।

મુઞ્ચામિ સર્વથાઽપીદં, યદ્ ભાવ્યં તદ્ ભવિષ્યતિ ॥૪૦૮॥

શ્લોકાર્થ :-

મોહથી આ આલખલ વિચારવા વડે શું કરાય ? સર્વથા પણ આને હું મૂકું છું, જે થવાનું હશે તે થશે. ॥૪૦૮॥

શ્લોક :-

યદ્વા કિમત્ર યદ્ ભાવ્યમ્ ? ન ભવત્યેવ મે સ્મૃતિઃ ।

કો નામ રાજ્યમાસાદ્ય, સ્મરેચ્છણ્ડાલરૂપતામ્ ? ॥૪૦૯॥

શ્લોકાર્થ :-

અથવા અહીં=કદન્ન ત્યાગમાં જે થવા યોગ્ય શું છે ? મને સ્મૃતિ=કદન્નની સ્મૃતિ, થશે નહીં જ, ખરેખર કોણ રાજ્યને મેળવીને ચંડાલરૂપપણાનું સ્મરણ કરે ? ॥૪૦૯॥

શ્લોક :-

एवं निश्चित्य तेनोक्ता, सद्बुद्धिः क्षालयस्व मे ।
भद्रे ! भाजनमेतत्त्वं, हित्वा सर्वं कदन्नकम् ॥૪૧૦॥

શ્લોકાર્થ :-

એ પ્રમાણે નિશ્ચય કરીને તેના વડે સદ્બુદ્ધિ કહેવાઈ, હે ભદ્રે ! સર્વ કદન્નકનો ત્યાગ કરીને તું મારા આ ભાજનને સાફ કર. ॥૪૧૦॥

શ્લોક :-

तयोक्तं पृच्छ्यतां तावद्धर्मबोधकरस्त्वया ।
काले न विक्रियां याति, सम्यगालोच्य यत् कृतम् ॥૪૧૧॥

શ્લોકાર્થ :-

તેણી વડે કહેવાયું – તારા વડે ધર્મબોધકરને પુછાય, સારી રીતે વિચારીને જે કરાયું હોય તે કાળે=અવસરે, વિક્રિયાને પામતું નથી. ॥૪૧૧॥

શ્લોક :-

ततः सहैव सद्बुद्ध्या, धर्मबोधकरान्तिके ।
गत्वा सर्वोऽपि वृत्तान्तस्तेन तस्मै निवेदितः ॥૪૧૨॥

શ્લોકાર્થ :-

ત્યારપછી સદ્બુદ્ધિની સાથે જ ધર્મબોધકર પાસે જઈને સર્વ હકીકત તેના વડે=દ્રમક વડે, તેને=ધર્મબોધકરને નિવેદન કરાઈ. ॥૪૧૨॥

શ્લોક :-

साधु साधु कृतं भद्र ! धर्मबोधकरोऽब्रवीत् ।
केवलं निश्चयः कार्यो, येन नो यासि हास्यताम् ॥૪૧૩॥

શ્લોકાર્થ :-

ધર્મબોધકર બોલ્યા — હે ભદ્ર ! સુંદર સુંદર કરાયું, ફક્ત દંઠ નિશ્ચય કરવો જોઈએ, જેથી તું હાસ્યપણને ન પામે. ॥૪૧૩॥

શ્લોક :-

સોઽવાદીત્ કિમિદં નાથાઃ ! ભૂયો ભૂયો વિકથ્યતે ।
 ઇષ મે નિશ્ચયસ્તસ્મિન્ન મનોઽપિ પ્રવર્તતે ॥૪૧૪॥

શ્લોકાર્થ :-

તે બોલ્યો — નાથ ! આ શું ફરી ફરી કહેવાય છે ? તેમાં મન પણ જતું નથી. આ મારો નિશ્ચય છે. ॥૪૧૪॥

કદન્નમહાકલ્યાણકત્યાગગ્રહણે તત્પ્રભાવશ્ચ

શ્લોક :-

તતોઽશેષજનૈઃ સાર્દ્ધં, પર્યાલોચ્ય વિચક્ષણઃ ।
 અત્યાજયત્સ તત્પાત્રં, સજ્જલૈઃ પર્યશોધયત્ ॥૪૧૫॥
 દ્રમક દ્વારા કરાયેલ કદન્નનો ત્યાગ અને
 મહાકલ્યાણકનું ગ્રહણ તથા તેનો પ્રભાવ

શ્લોકાર્થ :-

ત્યારપછી બધા લોકોની સાથે વિચાર કરીને વિચક્ષણે (ધર્મબોધકરે) ત્યાગ=કદન્નનો ત્યાગ, કરાવ્યો, તેણે તે પાત્રને ચોકખા પાણીથી સાફ કર્યું. ॥૪૧૫॥

શ્લોક :-

મહાકલ્યાણકસ્યોચ્ચૈસ્તત્ પુનઃ પર્યપૂરયત્ ।
 પ્રમોદાતિશયાત્તત્ર, દિને વૃદ્ધિમકારયત્ ॥૪૧૬॥

શ્લોકાર્થ :-

વળી, તે=પાત્ર ભર્યું, પ્રમોદના અતિશયથી તે દિવસે મહાકલ્યાણકની અત્યંત વૃદ્ધિ કરાવી. ॥૪૧૬॥

શ્લોક :-

ધર્મબોધકરો હૃષ્ટસ્તદ્વયા પ્રમદોદ્ધરા ।
સદ્બુદ્ધિર્વૃદ્ધિતાનન્દા, મુદિતં રાજમન્દિરમ્ ॥૪૧૭॥

શ્લોકાર્થ :-

ધર્મબોધકર હર્ષ પામ્યા, તદ્વયા અત્યંત હર્ષવાળી થઈ, સદ્બુદ્ધિ વધેલા આનંદવાળી થઈ, રાજમંદિર આનંદ પામ્યું. ॥૪૧૭॥

શ્લોક :-

પ્રવૃત્તશ્ચ જને વાદો, યોડયં રાજાડવલોકિતઃ ।
ધર્મબોધકરસ્યેષ્ટસ્તદ્વયાપરિપાલિતઃ ॥૪૧૮॥
સદ્બુદ્ધ્યાડધિષ્ઠિતો નિત્યમપથ્યત્યાગકારકઃ ।
ભેષજત્રયસેવિત્વાદ્ રોગૌઘૈર્મુક્તકલ્પકઃ ॥૪૧૯॥
સ નો નિષ્પુણ્યકઃ કિન્તુ, મહાત્મૈષ સપુણ્યકઃ ।
તતસ્તદૈવ સંજાતં, નામાસ્યેતિ સપુણ્યકઃ ॥૪૨૦॥ ત્રિભિર્વિશેષકમ્

શ્લોકાર્થ :-

અને લોકમાં વાતો થવા લાગી, જે આ રાજા વડે જોવાયો, ધર્મબોધકરને ઈષ્ટ થયો, તદ્વયાથી પરિપાલન કરાયો, નિત્ય અપથ્યનો ત્યાગ કરનારો સદ્બુદ્ધિથી અધિષ્ઠિત થયો, ઔષધત્રયનું સેવિતપણું હોવાથી રોગોના સમૂહથી મુક્ત જેવો, તે નિષ્પુણ્યક નથી, પરંતુ આ સપુણ્યક મહાત્મા છે, તેથી ત્યારે જ આનું નામ સપુણ્યક મહાત્મા એ પ્રમાણે થયું. ॥૪૧૮-૪૧૯-૪૨૦॥

શ્લોક :-

કુતઃ પુણ્યવિહીનાનાં, સામગ્રી ભવતીદૃશી ? ।
જન્મદારિદ્ર્યભાગ્ નૈવ, ચક્રવર્તિત્વભાજનમ્ ॥૪૨૧॥

શ્લોકાર્થ :-

પુણ્ય રહિતોને આવા પ્રકારની સામગ્રી ક્યાંથી થાય ? જન્મથી દારિદ્ર્યને ભજનારો ચક્રવર્તીપણાનું ભાજન થતો નથી જ. ॥૪૨૧॥

શ્લોક :-

સદ્બુદ્ધિતદ્વયાયોગાત્તિષ્ઠિ રાજમન્દિરે ।
તતઃ પ્રભૃતિ યત્તસ્ય, સંપન્નં તન્નિબોધત ॥૪૨૨॥

શ્લોકાર્થ :-

સદ્બુદ્ધિના અને તદ્વ્યાના યોગથી રાજમંદિરમાં રહે છે, ત્યારથી માંડીને તેને જે પ્રાપ્ત થયું તે સાંભળો. ॥૪૨૨॥

શ્લોક :-

અપથ્યાભાવતો નાસ્તિ, પીડા દેહે પરિસ્ફુટા ।
ક્વચિત્સૂક્ષ્માલ્પકાલા ચ, યદિ સ્યાત્પૂર્વદોષજા ॥૪૨૩॥

શ્લોકાર્થ :-

અપથ્યના અભાવથી શરીરમાં પ્રગટ પીડા નથી, જે પૂર્વ દોષથી થયેલી પીડા ક્યારેક થાય તો અલ્પકાલવાળી અને સૂક્ષ્મ થાય. ॥૪૨૩॥

શ્લોક :-

તતઃ સ્વયં ગતાકાઙ્ક્ષો, લોકવ્યાપારશૂન્યધીઃ ।
વિથક્તે વિમલાલોકં, નેત્રયોરઞ્જનં સદા ॥૪૨૪॥

શ્લોકાર્થ :-

ત્યારપછી સ્વયં ગયેલી આકાંક્ષાવાળો, લોકવ્યાપારમાં શૂન્ય બુદ્ધિવાળો હંમેશાં નેત્રમાં વિમલાલોક અંજન આંજે છે. ॥૪૨૪॥

શ્લોક :-

તત્ત્વપ્રીતિકરં તોયં, પિબત્યશ્રાન્તમાનસઃ ।
મહાકલ્યાણકં ભુક્તે, તત્સદન્નમનારતમ્ ॥૪૨૫॥

શ્લોકાર્થ :-

નહિ થાકેલા માનસવાળો તત્ત્વપ્રીતિકર પાણીને પીવે છે, તે મહાકલ્યાણક એવા સારા અન્નને નિરંતર ખાય છે. ॥૪૨૫॥

શ્લોક :-

તતો બલં ધૃતિઃ સ્વાસ્થ્યં, કાન્તિરોજઃ પ્રસન્નતા ।
બુદ્ધિઃ પાટવમક્ષાણાં, વર્દ્ધતેઽસ્ય પ્રતિક્ષણમ્ ॥૪૨૬॥

શ્લોકાર્થ :-

તેથી આનું બળ, ધીરજ, સ્વાસ્થ્ય, કાંતિ, ઓજસ્વપરાક્રમ, પ્રસન્નતા, બુદ્ધિ, ઇન્દ્રિયોનું પાટવ દરેક ક્ષણે વધે છે. ॥૪૨૬॥

શ્લોક :-

નાદ્યાપિ સમ્યગારોગ્યં, બહુત્વાદ્ રોગસન્તતેઃ ।
જાયતે કેવલં દેહે, વિશેષો દૃશ્યતે મહાન્ ॥૪૨૭॥

શ્લોકાર્થ :-

હજુ પણ રોગની સન્તતિનું બહુપણું હોવાથી સારી રીતે આરોગ્ય થતું નથી, ફક્ત શરીરમાં ઘણો વિશેષ=સુધારો દેખાય છે. ॥૪૨૭॥

શ્લોક :-

યઃ પ્રેતભૂતઃ પ્રાગાસીદ્ ગાઢં બીભત્સદર્શનઃ ।
સ તાવદેષ સંપન્નો, માનુષાકારધારકઃ ॥૪૨૮॥

શ્લોકાર્થ :-

જે પહેલાં અત્યંત બીભત્સદર્શનવાળો ભૂત જેવો જણાતો હતો તે આ મનુષ્યના આકારને ધારણ કરનારો પ્રાપ્ત થયો. ॥૪૨૮॥

શ્લોક :-

યે રોરભાવે ભાવાઃ પ્રાગભ્યસ્તાસ્તે ન સન્તિ ।
તુચ્છતાક્લીબતાલૌલ્યશોકમોહભ્રમાદયઃ ॥૪૨૯॥

શ્લોકાર્થ :-

રોરપણામાં પૂર્વે જે ભાવો અભ્યાસ કરાયેલા હતા તુચ્છતા, ક્લીબતા (દીનતા), લૌલ્ય, શોક, મોહ, ભ્રમ આદિ તે નથી. ॥૪૨૯॥

શ્લોક :-

ત્રયોપભોગાત્તે સર્વે, નષ્ટપ્રાયસ્તયા તદા ।
ન બાધકા મનાગ્ જાતાસ્તેનાસૌ સ્ફીતમાનસઃ ॥૪૩૦॥

શ્લોકાર્થ :-

ઔષધત્રયના ઉપભોગથી તે સર્વે ત્યારે નષ્ટપ્રાય:પણથી અત્ય થયેલા બાધક થતા નથી, તેથી આ તેજસ્વી મનવાળો થયો. ॥૪૩૦॥

સત્ત્રયીદાનાદરઃ નિષ્ફલતા ચ

શ્લોક :-

અન્યદાઽત્યન્તહૃષ્ટાત્મા, સદ્બુદ્ધિં પરિપૃચ્છતિ ।
ભદ્રે ! ત્રયમિદં લબ્ધં, મયૈતત્ કેન કર્મણા? ॥૪૩૧॥
સત્ત્રયીને દેવાની ઇચ્છા અને નિષ્ફલતા

શ્લોકાર્થ :-

એકવાર અત્યંત હર્ષિત થયેલો સદ્બુદ્ધિને પૂછે છે, હે ભદ્રે ! મારા વડે આ ત્રય=ઔષધત્રય, કયા કર્મથી મેળવાયું ? ॥૪૩૧॥

શ્લોક :-

તયોક્તં તાત ! લભ્યન્તે, સર્વેઽર્થા દત્તપૂર્વકાઃ ।
ઇતિ વાર્તા જને તેન, દત્તમેતત્ ક્વચિત્ત્વયા ॥૪૩૨॥

શ્લોકાર્થ :-

તેણી વડે=સદ્બુદ્ધિ વડે, કહેવાયું — હે વત્સ ! સર્વે અર્થો પૂર્વે અપાયેલા પ્રાપ્ત કરાય છે એ પ્રમાણે લોકમાં વાર્તા છે, તેથી તારા વડે ક્યારેક આ=ભેષજત્રય અપાયું છે. ॥૪૩૨॥

શ્લોક :-

તતઃ સ ચિન્તયત્યેવં, વિતીર્ણં યદિ લભ્યતે ।
ઇદં સકલકલ્યાણકારણં ભેષજત્રયમ્ ॥૪૩૩॥
ઇદાનીં ચારુપાત્રેભ્યઃ, પ્રયચ્છામિ વિશેષતઃ ।
પુનર્જન્માન્તરે યેન, સંપદ્યેતેદમક્ષયમ્ ॥૪૩૪॥

શ્લોકાર્થ :-

અત્યંત નિર્ગુણ પણ મહાન પુરુષો વડે કરાયેલા ગૌરવવાળો ખરેખર અભિમાની થાય છે જેમ આ અધમ દ્રમક. ॥૪૩૮॥

શ્લોક :-

તત્ર યે મન્દિરે લોકાસ્તે સર્વે ત્રયભોજનાઃ ।

તદ્બલાદેવ નિશ્ચિન્તાઃ, સંજાતાઃ પરમેશ્વરાઃ ॥૪૩૯॥

શ્લોકાર્થ :-

ત્યાં મંદિરમાં જે લોકો છે તેઓ સર્વે ઔષધત્રયને ભોજનવાળા છે, તેના બલથી જ=તે ઔષધના સેવનના બળથી જ, પરમ ઐશ્વર્યવાળા નિશ્ચિન્ત થયેલા છે. ॥૪૩૯॥

શ્લોક :-

પ્રવિષ્ટમાત્રા દૃશ્યન્તે, તાદૃશા યેઽપિ નિઃસ્વકાઃ ।

તેઽન્યેભ્ય એવ તદ્ ભૂરિ, લભન્તે ભેષજત્રયમ્ ॥૪૪૦॥

શ્લોકાર્થ :-

જેઓ પણ ધન રહિત પ્રવિષ્ટમાત્ર તેવા=પ્રસ્તુત દ્રમક જેવા, દેખાય છે તેઓ બીજાઓ પાસેથી જ તે ઔષધત્રય ઘણું મેળવે છે. ॥૪૪૦॥

શ્લોક :-

તતો ન કશ્ચિત્તન્મૂલે, તદર્થમુપતિષ્ઠતે ।

સ દિક્ષુ નિક્ષિપંશ્ચક્ષુર્યાચમાનં પ્રતીક્ષતે ॥૪૪૧॥

શ્લોકાર્થ :-

તેથી કોઈ તેની પાસે તેને માટે=ઔષધત્રયને માટે આવતો નથી, દિશાઓમાં ચક્ષુને નાખતો તે ચાચકની પ્રતીક્ષા કરે છે. ॥૪૪૧॥

શ્લોક :-

સ્થિત્વાઽપિ કાલં ભૂયાંસમલબ્ધપ્રાર્થકસ્તતઃ ।

સદ્બુદ્ધિં પુનરપ્યેષ, તદર્થં પરિપૃચ્છતિ ॥૪૪૨॥

શ્લોકાર્થ :-

અત્યંત નિર્ગુણ પણ મહાન પુરુષો વડે કરાયેલા ગૌરવવાળો ખરેખર અભિમાની થાય છે જેમ આ અધમ દ્રમક. ॥૪૩૮॥

શ્લોક :-

તત્ર યે મન્દિરે લોકાસ્તે સર્વે ત્રયભોજનાઃ ।

તદ્બલાદેવ નિશ્ચિન્તાઃ, સંજાતાઃ પરમેશ્વરાઃ ॥૪૩૯॥

શ્લોકાર્થ :-

ત્યાં મંદિરમાં જે લોકો છે તેઓ સર્વે ઔષધત્રયને ભોજનવાળા છે, તેના બલથી જ=તે ઔષધના સેવનના બળથી જ, પરમ ઐશ્વર્યવાળા નિશ્ચિત થયેલા છે. ॥૪૩૯॥

શ્લોક :-

પ્રવિષ્ટમાત્રા દૃશ્યન્તે, તાદૃશા યેઽપિ નિઃસ્વકાઃ ।

તેઽન્યેભ્ય એવ તદ્ ભૂરિ, લભન્તે ભેષજત્રયમ્ ॥૪૪૦॥

શ્લોકાર્થ :-

જેઓ પણ ધન રહિત પ્રવિષ્ટમાત્ર તેવા=પ્રસ્તુત દ્રમક જેવા, દેખાય છે તેઓ બીજાઓ પાસેથી જ તે ઔષધત્રય ઘણું મેળવે છે. ॥૪૪૦॥

શ્લોક :-

તતો ન કશ્ચિત્તન્મૂલે, તદર્થમુપતિષ્ઠતે ।

સ દિક્ષુ નિક્ષિપંશ્ચક્ષુર્યાચમાનં પ્રતીક્ષતે ॥૪૪૧॥

શ્લોકાર્થ :-

તેથી કોઈ તેની પાસે તેને માટે=ઔષધત્રયને માટે આવતો નથી, દિશાઓમાં ચક્ષુને નાખતો તે યાચકની પ્રતીક્ષા કરે છે. ॥૪૪૧॥

શ્લોક :-

સ્થિત્વાઽપિ કાલં ભૂયાંસમલબ્ધપ્રાર્થકસ્તતઃ ।

સદ્બુદ્ધિં પુનરપ્યેષ, તદર્થં પરિપૃચ્છતિ ॥૪૪૨॥

શ્લોકાર્થ :-

ઘણો કાળ રહીને પણ નથી પ્રાપ્ત કર્યા પ્રાર્થના કરનાર પુરુષ જેણે એવો આ ત્યારપછી ફરી પણ સદ્બુદ્ધિને તેને માટે પુછે છે. ॥૪૪૨॥

સા પ્રાહ=તેણી કહે છે —

શ્લોક :-

ભદ્ર ! નિર્ગત્ય, ઘોષણાપૂર્વકં ત્વયા ।

દીયતાં યદિ ગૃહ્ણીયુઃ, કેચિત્સ્યાદતિસુન્દરમ્ ॥૪૪૩॥

શ્લોકાર્થ :-

હે ભદ્ર ! નીકળીને ઘોષણાપૂર્વક તારા વડે અપાય, જો કોઈ ગ્રહણ કરે તો અતિસુંદર થાય. ॥૪૪૩॥

દાનોદ્ઘોષણા હાસ્યં ચ=દ્રમક સદ્બુદ્ધિના કહેવાથી દાનની ઉદ્ઘોષણા કરે છે અને લોકો હસે છે —

શ્લોક :-

તતોઽસૌ ઘોષયત્યુચ્ચૈર્મદીયં ભેષજત્રયમ્ ।

લોકા ! ગૃહ્ણીત ગૃહ્ણીત, ગૃહે તસ્મિન્નટાટ્યતે ॥૪૪૪॥

શ્લોકાર્થ :-

તેથી=સદ્બુદ્ધિએ ઘોષણા કરવાનું કહ્યું તેથી, આ અત્યંત ઘોષણા કરે છે, હે લોકો ! મારા ભેષજત્રયને ગ્રહણ કરો, ગ્રહણ કરો. તે ઘરમાં=તે રાજમંદિરમાં, વારંવાર ભટકે છે. ॥૪૪૪॥

શ્લોક :-

તતઃ પૂત્કુર્વતસ્તસ્માદ્, ગૃહ્ણીયુરતિતુચ્છકાઃ ।

યે તત્ર તદ્વિધાઃ કેચિદ્, અન્યેષાં તુ હૃદિ સ્થિતમ્ ॥૪૪૫॥

શ્લોકાર્થ :-

ત્યારપછી તે રાજમંદિરમાં જે કોઈ તેના જેવા અતિતુચ્છ જીવો છે તે લોકો પોકાર કરતાં તેની પાસેથી ઔષધત્રય ગ્રહણ કરે છે. વળી બીજાના હૃદયમાં રહેલું છે=શું રહેલું છે ? તે આગળના શ્લોકમાં બતાવે છે. ॥૪૪૫॥

શ્લોક :-

અહો પ્રાગ્ દૃષ્ટદારિદ્ર્યો, રોરોઽયં મત્તતાં ગતઃ ।
રાજવર્ણવશેનાસ્માન્, ગ્રાહયત્યાત્મભેષજમ્ ॥૪૪૬॥

શ્લોકાર્થ :-

અહો ! પૂર્વે જોવાયેલા દરિદ્રતાવાળો, આ રોર=રંક, મત્તપણને પામેલો છે, રાજવર્ણના વશથી=રાજની પ્રશંસાના વશથી, અમને પોતાનું ઔષધ ગ્રહણ કરાવે છે. ॥૪૪૬॥

શ્લોક :-

તતઃ કેચિદ્ધસન્ત્યુચ્ચૈઃ, કેચિદુત્પ્રાસયન્તિ તમ્ ।
અન્યે પરાઙ્મુખીભૂય, તિષ્ઠન્તિ વિગતાદરાઃ ॥૪૪૭॥

શ્લોકાર્થ :-

તેથી કેટલાક અત્યંત હસે છે, કેટલાક તેને મશ્કરીનું સ્થાન કરે છે, પરાઙ્મુખ રહીને બીજા આદર વગરના રહે છે. ॥૪૪૭॥

શ્લોક :-

અથ તં તાદૃશં વીક્ષ્ય, દાનોત્સાહવિબાધકમ્ ।
જનવ્યાપારમાગત્ય, સદ્બુદ્ધેઃ કથયત્યસૌ ॥૪૪૮॥

શ્લોકાર્થ :-

હવે દાનના ઉત્સાહમાં બાધક એવા તેવા પ્રકારના તે જનવ્યાપારને જોઈને આ (સપુણ્યક) સદ્બુદ્ધિને આવીને કહે છે. ॥૪૪૮॥

કાષ્ઠપાત્ર્યાં સત્ત્રયીપ્રતિષ્ઠા

શ્લોક :-

ગૃહ્ણન્તિ દ્રમકા ભદ્રે ! ન ગૃહ્ણન્તિ મહાજનાઃ ।
મમેચ્છા યદિ સર્વેષામેતેષામુપયુજ્યતે ॥૪૪૯॥

કાષ્ઠના પાત્રમાં ઔષધત્રયનું સ્થાપન

શ્લોકાર્થ :-

હે ભદ્ર ! સદ્બુદ્ધિ ! દ્રમકો ગ્રહણ કરે છે, મહાજનો ગ્રહણ કરતા નથી, મારી ઈચ્છા છે જે સર્વ જીવોને આ ઉપયોગી થાય. ॥૪૪૯॥

શ્લોક :-

પર્યાલોચે દૃઢં પટ્વી, વર્ત્તસે વિમલેક્ષણે ! ।

તદત્ર હેતુર્વિદ્યેત, ગ્રાહણેઽસ્ય મહાત્મનામ્ ॥૪૫૦॥

શ્લોકાર્થ :-

હે વિમળ આંખોવાળી ! સદ્બુદ્ધિ ! પર્યાલોચનમાં તું અત્યંત હોંશિયાર છે તે કારણથી, અહીં=રાજમંદિરમાં, મહાત્માઓને આના=ઔષધત્રયના, ગ્રહણ કરાવવામાં, હેતુને તું જાણતી હોઈશ. ॥૪૫૦॥

શ્લોક :-

તદાકર્ણ્ય મહાકાર્યે, નિયુક્તાઽહમનેન ભોઃ ! ।

ચિન્તયન્તી મહાધ્યાનં, પ્રવિષ્ટા સા વિચક્ષણા ॥૪૫૧॥

શ્લોકાર્થ :-

તે સાંભળીને અરે ! આના વડે હું મોટાકાર્યમાં જોડાવાઈ, (મને મોટું કામ સોપાયું) એમ વિચારતી તે વિચક્ષણા મહાધ્યાનમાં પ્રવેશી. ॥૪૫૧॥

વિચક્ષણાકથિતાદાનોપાયાઃ

શ્લોક :-

અથ નિશ્ચિત્ય ગર્ભાર્થં, કાર્યસ્યેત્યમભાષત ।

એક એવાત્ર હેતુઃ સ્યાદ્, ગ્રાહણે સર્વસંશ્રયઃ ॥૪૫૨॥

વિચક્ષણા વડે=સદ્બુદ્ધિ વડે, કહેવાયેલા દાનના ઉપાયો

શ્લોકાર્થ :-

હવે કાર્યના ગર્ભિત અર્થનો નિશ્ચય કરીને આ પ્રમાણે તેણીએ કહ્યું – ગ્રહણ કરાવવામાં સર્વના આશ્રયવાળો અહીં એક જ હેતુ થાય. ॥૪૫૨॥

શ્લોક :-

રાજાઽજિરે વિધાયેદં, કાષ્ટપાત્ર્યાં જનાકુલે ।

વસ્તુત્રયં વિશાલાયાં, તિષ્ઠ વિશ્રબ્ધમાનસઃ ॥૪૫૩॥

શ્લોકાર્થ :-

જનાકુલ એવા રાજમાર્ગમાં આ વસ્તુત્રયને વિશાળ એવી લાકડાની પાત્રીમાં સ્થાપન કરીને વિશ્વાસ પામેલા માનસવાળો તું ઊભો રહે. ॥૪૫૩॥

શ્લોક :-

સ્વયમેવ ગ્રહીષ્યન્તિ, શૂન્યં દૃષ્ટ્વા તદર્થિનઃ ।
સ્મરન્તો રોરભાવં હિ, ત્વત્કરાત્ તે ન ગૃહ્ણતે ॥૪૫૪॥

શ્લોકાર્થ :-

શૂન્ય જોઈને તેના અર્થીઓ સ્વયં જ ગ્રહણ કરશે, હિ=જે કારણથી, તારા રોરભાવને સ્મરણ કરતા તારા હાથથી ગ્રહણ કરતા નથી. ॥૪૫૪॥

શ્લોક :-

આદદ્યાત્ કશ્ચિદેકોઽપિ, યદિ તત્સગુણો નરઃ ।
તેન સ્યાત્તારિતો મન્યે, યત્ એતદુદાહતમ્ ॥૪૫૫॥

શ્લોકાર્થ :-

જો કોઈ એક પણ સુગુણ નર તેને ગ્રહણ કરે, તેનાથી તું તારેલો થાય એમ હું માનું છું, જે કારણથી આ કહેવાયેલું છે. ॥૪૫૫॥

શ્લોક :-

કિઞ્ચિજ્ઞાનમયં પાત્રં, કિઞ્ચિત્પાત્રં તપોમયમ્ ।
આગમિષ્યતિ યત્પાત્રં, તત્પાત્રં તારયિષ્યતિ ॥૪૫૬॥

શ્લોકાર્થ :-

કોઈક પાત્ર જ્ઞાનમય છે, કોઈક પાત્ર તપોમય છે, જે પાત્ર આવશે તે પાત્રને તારશે=તારું ભેષજ તારશે. ॥૪૫૬॥

શ્લોક :-

તતોઽસૌ વર્દ્ધિતાનન્દસ્તસ્યા વચનકૌશલૈઃ ।
વિધત્તે તત્તથૈવેતિ, તત્રેદમભિધીયતે ॥૪૫૭॥

શ્લોકાર્થ :-

તેથી તેણીના વચનકૌશલ્ય વડે વધેલા આનંદવાળો આ ‘તે તેમ જ છે’ એ પ્રમાણે ધારણ કરે છે, ત્યાં આ કહેવાય છે. ॥૪૫૭॥

શ્લોક :-

પ્રયુક્તં તાદૃશેનાપિ, યે ગ્રહીષ્યન્તિ માનવાઃ ।

તે ભવિષ્યન્તિ નીરોગા, યત્ ત્રયં તત્ર કારણમ્ ॥૪૫૮॥

શ્લોકાર્થ :-

તેવા વડે પણ પ્રયોગ કરાયેલું ઔષધત્રય જે માનવો ગ્રહણ કરશે તેઓ નીરોગી થશે, જે કારણથી ત્યાં ઔષધત્રય કારણ છે. ॥૪૫૮॥

અન્યચ્ચ=અને બીજું,

શ્લોક :-

યાવદર્થં નિસૃષ્ટત્વાદ્, ગ્રહણે તદનુગ્રહાત્ ।

અનુકમ્પાપરસ્તત્ર, સર્વસ્તલ્લાતુમર્હતિ ॥૪૫૯॥

શ્લોકાર્થ :-

બધા માટે સર્જન કરાયેલું હોવાથી=બધા યોગ્ય જીવો માટે ગ્રંથકારશ્રીએ પ્રસ્તુત ગ્રંથનું સર્જન કરેલું હોવાથી, ગ્રહણમાં=યોગ્ય જીવો દ્વારા પ્રસ્તુત ગ્રંથના અધ્યયનમાં, તેઓનો અનુગ્રહ હોવાથી, ત્યાં=તે જીવોમાં, અનુકંપાપર છે=ગ્રંથકારશ્રી અનુકંપાપર છે તે કારણથી સર્વ જીવો ગ્રહણ કરવા માટે યોગ્ય છે=પ્રસ્તુત ગ્રંથને રાજમંદિરમાં રહેલા સર્વ જીવો ગ્રહણ કરવા માટે યોગ્ય છે. ॥૪૫૯॥

દાર્ષ્ટાન્તિકઘટના

શ્લોક :-

एष तावत्समासेन, दृष्टान्तः प्रतिपादितः ।

अधुनोपनयं यूयं, कथ्यमानं निबोधत ॥૪૬૦॥

દૃષ્ટાંતનું યોજન

શ્લોકાર્થ :-

સમાસથી=સંક્ષેપથી, આ દૃષ્ટાંત કહેવાયું, હમણાં કહેવાતા ઉપનયને તમે સાંભળો. ॥૪૬૦॥

શ્લોક :-

અદૃષ્ટમૂલપર્યન્તં, યદત્ર કથિતં પુરમ્ ।
સોઽયં સંસારવિસ્તારોઽદૃષ્ટપારઃ પ્રતીયતામ્ ॥૪૬૧॥

શ્લોકાર્થ :-

અહીં જે અદૃષ્ટમૂલપર્યન્ત નગર કહેવાયું, તે, નથી જોવાયો છેડો જેનો એવો આ સંસારનો વિસ્તાર જાણો. ॥૪૬૧॥

શ્લોક :-

મહામોહહતોઽનન્તદુઃખાગ્રાતો વિપુણ્યકઃ ।
પૂર્વં મદીયજીવોઽયં, સ રોર ઇતિ ગૃહ્યતામ્ ॥૪૬૨॥

શ્લોકાર્થ :-

મહામોહથી હણાયેલો, અનંત દુઃખથી ઘેરાયેલો, પુણ્ય રહિત પૂર્વે આ મારો જીવ તે રોર એ પ્રમાણે ગ્રહણ કરાય. ॥૪૬૨॥

શ્લોક :-

ભિક્ષાધારતયા યત્તસ્ય ઘટકર્પરમ્ ।
તદાયુર્ગુણદોષાણામાશ્રયસ્તદ્ધિ વર્ત્તતે ॥૪૬૩॥

શ્લોકાર્થ :-

ભિક્ષાના આધારપણાથી જે તેનું ઘટકર્પર કહેવાયું. હિ=જે કારણથી, તે ગુણદોષોનો આશ્રય એવું તેનું આયુષ્ય છે. ॥૪૬૩॥

શ્લોક :-

ડિમ્ભાઃ કુતીર્થિકા ગ્રાહ્યા, વેદના ક્લિષ્ટચિત્તતા ।
રોગા રાગાદયો જ્ઞેયા, અજીર્ણં કર્મસન્ધયઃ ॥૪૬૪॥

શ્લોકાર્થ :-

બાળકો કુતીર્થિકો ગ્રહણ કરવા, ક્લિષ્ટચિત્તપણું વેદના, રાગાદિ રોગો જાણવા, કર્મસંધય એ અજીર્ણ જાણવું. ॥૪૬૪॥

શ્લોક :-

ભોગાઃ પુત્રકલત્રાદ્યા, યચ્ચ સંસારકારણમ્ ।
તજ્જીવગૃહ્ધિહેતુત્વાત્, કદન્નમભિધીયતે ॥૪૬૫॥

શ્લોકાર્થ :-

અને પુત્ર-કલત્રાદિ ભોગો જે સંસારનું કારણ છે, જીવની આસક્તિનું હેતુપણું હોવાથી તે કદન્ન કહેવાય છે. ॥૪૬૫॥

શ્લોક :-

યશ્ચાસૌ સુસ્થિતો નામ, મહારાજઃ પ્રકાશિતઃ ।
જાનીત પરમાત્માનં, સર્વજ્ઞં તં જિનેશ્વરમ્ ॥૪૬૬॥

શ્લોકાર્થ :-

અને જે આ સુસ્થિત નામે મહારાજા કહેવાયા, તે સર્વજ્ઞ એવા જિનેશ્વર પરમાત્માને તમે જાણો. ॥૪૬૬॥

શ્લોક :-

યચ્ચ તજ્જનિતાનન્દં, ગદિતં રાજમન્દિરમ્ ।
અનન્તભૂતિસંપન્નં, તત્ જ્ઞેયં જિનશાસનમ્ ॥૪૬૭॥

શ્લોકાર્થ :-

અને તેમનાથી ઉત્પન્ન થયેલા આનંદવાળું જે રાજમંદિર કહેવાયું તે અનંત વૈભવથી યુક્ત જિનશાસન જાણવું. ॥૪૬૭॥

શ્લોક :-

સ્વકર્મવિવરો નામ, યઃ પ્રોક્તો દ્વારપાલકઃ ।
આત્મીયકર્મવિચ્છેદો, યથાર્થોઽસાવુદાહતઃ ॥૪૬૮॥

શ્લોકાર્થ :-

સ્વકર્મવિવર નામે જે દ્વારપાલ કહેવાયેલો છે એ યથાર્થ=જે પ્રમાણે અર્થ છે, તે પ્રકારના અર્થવાળો પોતાના કર્મનો વિચ્છેદ કહેવાયો. ॥૪૬૮॥

શ્લોક :-

યે ચાન્યે સૂચિતાસ્ત્ર, દ્વારપાલાઃ પ્રવેશકાઃ ।
તે મોહાજ્ઞાનલોભાદ્યા વિજ્ઞેયાસ્તત્ત્વચિન્તકૈઃ ॥૪૬૧॥

શ્લોકાર્થ :-

અને ત્યાં=તે રાજમંદિરમાં, બીજા જે પ્રવેશ કરાવનાર દ્વારપાલો સૂચન કરાયા તેઓ મોહ, અજ્ઞાન, લોભ આદિ તત્ત્વચિંતકોએ જાણવા. ॥૪૬૧॥

શ્લોક :-

આચાર્યાસ્ત્ર રાજાન, ઉપાધ્યાયાસ્તુ મન્ત્રિણઃ ।
ગીતાર્થવૃષભા યોદ્ધા, ગણચિન્તાનિયુક્તકાઃ ॥૪૭૦॥

શ્લોકાર્થ :-

ત્યાં રાજાઓ આચાર્યો, મંત્રીઓ વળી ઉપાધ્યાયો, યોદ્ધાઓ ગીતાર્થવૃષભો, ગણને સાચવવામાં નિયોજન કરાયેલા છે. ॥૪૭૦॥

શ્લોક :-

સામાન્યભિક્ષવઃ સર્વે, વિજ્ઞેયાસ્તલવર્ગિકાઃ ।
આર્યાસ્તુ તત્ર સદ્ગૃહે, પ્રશાન્તાઃ સ્થવિરા જનાઃ ॥૪૭૧॥

શ્લોકાર્થ :-

કોટવાળો સર્વ સામાન્યભિક્ષુઓ જાણવા, આર્યાઓ વળી તે સારા ઘરમાં (રાજમંદિરમાં) પ્રશાંત એવી સ્થવિરા લોકો આર્યાઓ છે=સાધ્વીઓ છે. ॥૪૭૧॥

શ્લોક :-

ભટૌઘાઃ શ્રાદ્ધસંઘાતાસ્તદ્રક્ષાબદ્ધમાનસાઃ ।
જ્ઞેયા વિલાસિનીસાર્થા, ભક્તાસ્તત્રમદાગણાઃ ॥૪૭૨॥

શ્લોકાર્થ :-

સુભટોના સમૂહો તેની=રાજમંદિરની, રક્ષામાં બદ્ધમાનસવાળા શ્રાવકોનો સમૂહ, વિલાસિનીઓનાં ટોળાંઓ તેની પ્રમદાગણ=રાજમંદિરની શ્રેષ્ઠ સ્ત્રીઓનો ગણ, એવી ભક્તાણીઓ જાણવાં (શ્રાવિકાઓ જાણવાં). ॥૪૭૨॥

શ્લોક :-

શબ્દાદિવિષયાનન્દવર્ણનં પુનરત્ર યત્ ।
તદેવમર્થં સદ્ધર્માજ્જાયન્તે તેऽપિ સુન્દરાઃ ॥૪૭૩॥

શ્લોકાર્થ :-

જે વળી અહીં શબ્દાદિ વિષયોના આનંદનું વર્ણન છે તે આવા સ્વરૂપવાળું સદ્ધર્મથી થાય છે તે પણ=શબ્દાદિ વિષયો પણ, સુંદર છે. ॥૪૭૩॥

શ્લોક :-

ધર્મબોધકરો જ્ઞેયઃ સૂરિયો મત્પ્રબોધકઃ ।
તદ્વયા તસ્ય યા જાતા, મમોપરિ મહાકૃપા ॥૪૭૪॥

શ્લોકાર્થ :-

જે મને પ્રતિબોધ કરનારા આચાર્ય ધર્મબોધકર જાણવા, તેની જે તદ્દયા તેની=ધર્મબોધકરની, મારા ઉપર જે મહાકૃપા થઈ તે તદ્દયા. ॥૪૭૪॥

શ્લોક :-

જ્ઞાનમઞ્જનમુદ્દિષ્ટં, સમ્યક્ત્વં જલમુચ્યતે ।
ચારિત્રમત્ર વિજ્ઞેયં, પરમાત્રં મનીષિભિઃ ॥૪૭૫॥

શ્લોકાર્થ :-

જ્ઞાન અંજન કહેવાયું, સમ્યક્ત્વ જલ કહેવાયું છે, અહીં=કથામાં મનીષીઓ વડે ચારિત્ર પરમાત્મ જાણવું. ॥૪૭૫॥

શ્લોક :-

સદ્બુદ્ધિઃ શોભના બુદ્ધિઃ, સન્માર્ગે યા પ્રવર્ત્તિકા ।
કાષ્ઠપાત્રી ત્રયાધારા, વક્ષ્યમાણા કથોચ્યતે ॥૪૭૬॥

શ્લોકાર્થ :-

જે સન્માર્ગમાં પ્રવર્તન કરાવનારી શોભનબુદ્ધિ છે તે સદ્બુદ્ધિ છે, ઔષધત્રયનો આધાર કાષ્ઠપાત્રી વક્ષ્યમાણ કથા કહેવાય છે. ॥૪૭૬॥

શ્લોક :-

एषा समासतस्तावत्, कृता सामान्ययोजना ।
विशेषयोजना व्यक्तं, गद्येनोदाहरिष्यते ॥४७७॥

શ્લોકાર્થ :-

આ સમાસથી તેટલી સામાન્યયોજના કરાઈ, વિશેષયોજના પ્રગટ ગદ્ય વડે કહેવાશે. ॥૪૭૭॥

પ્રથમ પ્રસ્તાવનો ઉપનય પ્રારંભ

ઉપનય :-

વિદુષાં સન્માર્ગ:

તત્રેહ તાવત્તત્ત્વવિદુષામેષ માર્ગો યદુત—‘તેષાં કલ્યાણાભિનિવેશિતયા નિષ્પ્રયોજનો વિકલ્પો ન ચેતસિ વિવર્તતે, અથ કદાચિદભાવિતાવસ્થાયાં વિવર્તતે તથાપિ તે ન નિર્નિમિત્તં ભાષન્તે, અથ કદાચિદતત્ત્વજ્ઞજનન્તર્ગતતયા ભાષેરન્ તથાપિ ન નિર્હેતુકં ચેષ્ટન્તે, યદિ પુનસ્તે નિષ્કારણં ચેષ્ટેરન્ તતોઽતત્ત્વજ્ઞજનસાર્થાદવિશિષ્ટતયા તત્ત્વવિત્તા વિશીર્યેત, તસ્માત્તત્ત્વવેદિષ્વાત્મનોઽન્તર્ભાવમભિલષતા સકલકાલં સર્વેણ સ્વવિકલ્પજલ્પાચરણાનાં સાર્થકત્વં યત્નતઃ પરિચિન્તનીયમ્, તદ્વેદિનાં ચ પુરતઃ કીર્તનીયમ્, તે હિ નિરર્થકેષ્વપ્યાત્મવિકલ્પજલ્પવ્યાપારેષુ સાર્થકત્વબુદ્ધિં કુર્વન્તમનુકમ્પયા વારયેયુઃ’

ઇતિ । અતો મયાઽપિ સ્વપ્રવૃત્તેઃ સાર્થકત્વમાવેદયતેમામુપમિતિભવપ્રપજ્ઞાભિધાનાં કથામારબ્ધ્યુકામેન કથાનકં દૃષ્ટાન્તદ્વારેણ સૂચિતમ્, તદેતદ્વદ્યવધારિતં ભો ભવ્યાસ્તતો મદનુરોધેન વિહાય વિક્ષેપાન્તરં અસ્ય દાર્ષ્ટાન્તિકમર્થમાકર્ણયત ।

ઉપનયાર્થ :-

વિદ્વાનોનો સન્માર્ગ

‘તત્ર’ એ વાક્ય પ્રસ્તાવમાં છે, અહીં=સંસારમાં, તત્ત્વના જાણનારાઓનો=સંસારની વાસ્તવિક સ્થિતિ અને તેના ઉચ્છેદના ઉપાયને જાણનારાઓનો, આ માર્ગ છે=આગળમાં કહેવાય છે એ ઉચિતપ્રવૃત્તિ રૂપ માર્ગ છે, તાવત્ શબ્દ વાક્ય અલંકારમાં છે અને તત્ત્વ જાણનારાઓની ઉચિત પ્રવૃત્તિ રૂપ જે માર્ગ છે તે ‘યદુત’થી સ્પષ્ટ કરે છે —

તેઓને=તત્ત્વના જાણનારાઓને, કલ્યાણનો અભિનિવેશ હોવાને કારણે=વિષમ એવા સંસારથી

પાર પામવાના ઉપાય પ્રત્યે બદ્ધ રાગ હોવાથી તે સેવવાનો આગ્રહ હોવાને કારણે, નિષ્પ્રયોજન વિકલ્પ=કલ્યાણની પ્રાપ્તિનું કારણ ન હોય તેવો વિચાર, ચિત્તમાં વર્તતો નથી. અથ=હવે, કદાચિત્ અભાવિત અવસ્થામાં=તત્ત્વને જાણનાર પણ તત્ત્વથી ભાવિત ન હોય તેવી અવસ્થામાં, વર્તે=મોહનાશનું પ્રયોજન ન હોય તેવો વિકલ્પ વર્તે, તોપણ તેઓ નિર્નિમિત્ત બોલતા નથી=ચિત્તમાં ઊઠેલા નિષ્પ્રયોજન વિકલ્પને અનુરૂપ એવું નિર્નિમિત્ત બોલતા નથી. હવે કદાચિત્ અતત્ત્વજ્ઞ જનના અન્તર્ગતપણાને કારણે=કોઈક એવા નિમિત્તે અતત્ત્વજ્ઞ જીવો સાથે બેસવાનો પ્રસંગ હોવાને કારણે, બોલે=સહસા ક્યારેક એ પ્રકારે બોલે, તોપણ નિર્હેતુક ચેષ્ટા કરતા નથી=તત્ત્વને જાણનારાઓ મોહધારાની વૃદ્ધિ કરે તેવી કોઈ કાથિક ચેષ્ટા કરતા નથી, અને જો વળી, તેઓ=તત્ત્વને જાણનારાઓ, નિષ્કારણ ચેષ્ટા કરે તો અતત્ત્વજ્ઞજનના સમુદાયથી અવિશિષ્ટપણું હોવાને કારણે=અતત્ત્વજ્ઞ જનોની જેમ નિરર્થક મન, વચન, કાયાની પ્રવૃત્તિ હોવાથી અતત્ત્વજ્ઞજનના સમાનપણું હોવાના કારણે, તત્ત્વનું જાણવાપણું નાશ પામે=પૂર્વમાં યત્નથી પ્રગટ કરાયેલા તત્ત્વને જાણવાપણાનો નાશ થવાનો પ્રારંભ થાય. તે કારણથી=તત્ત્વના જાણનારાઓને કલ્યાણનો અભિનિવેશ હોવાને કારણે મન, વચન, કાયાની નિષ્પ્રયોજન પ્રવૃત્તિ કરતા નથી તે કારણથી, તત્ત્વવેદીઓમાં પોતાનો અન્તર્ભાવ કરવાના અભિલાષવાળા પુરુષ વડે સર્વકાલ સર્વથી=સર્વપ્રકારથી, સ્વવિકલ્પ, જલ્પ અને આચરણાઓનું=પોતાના મનના વિકલ્પો, વચનના જલ્પો અને કાયાની આચરણાઓનું, સાર્થકપણું યત્નથી પરિચિન્તન કરવું જોઈએ=વિચારવું જોઈએ, અને તેના જાણનારાઓની આગળ કીર્તન કરવું જોઈએ=દિવસ દરમિયાન પોતે મન, વચન, કાયાની જે કોઈ પ્રવૃત્તિ કરી છે તે સર્વ તેઓને કહેવી જોઈએ હિ=જે કારણથી, તેઓ=જે તત્ત્વવેદીઓને સન્મુખ તમે તમારા વિકલ્પ, જલ્પ, આચરણાઓને પ્રગટ કરેલ છે તેઓ, નિરર્થક પણ=મોક્ષપ્રાપ્તિને અનુકૂળ ન હોય તેવા પણ, પોતાના વિકલ્પ, જલ્પ અને વ્યાપારોમાં સાર્થકપણાની બુદ્ધિને=મોક્ષપ્રાપ્તિને અનુકૂળ પ્રવૃત્તિ કરું છું એ પ્રકારની સાર્થકપણાની બુદ્ધિને, કરતા એવા તેને=પોતાની પાસે પ્રગટ કરનાર યોગ્ય જીવને, અનુકંપાથી=તે યોગ્ય જીવની હિતચિંતાથી, વારણ કરે. આથી સ્વપ્રવૃત્તિના સાર્થકપણાને આવેદન કરતા આ ઉપમિતિભવપ્રપંચકથાને કહેવાની ઈચ્છાવાળા એવા મારા વડે પણ=ગ્રંથકારશ્રી વડે પણ, કથાનક દૃષ્ટાંત દ્વારા નિવેદન કરાયું છે. તે આ=ગ્રંથકારશ્રીએ 'તત્ર ઇહ તાવત્'થી માંડીને અત્યાર સુધી કહ્યું એ, જો અવધારણ કરાયું છે તો હે ભવ્યજીવો, મારા અનુરોધથી વિક્ષેપાન્તરનો ત્યાગ કરીને આના=પૂર્વમાં વર્ણન કરાયેલી કથાના, દાષ્ટાંતિક અર્થને સાંભળો (જેના દ્વારા ગ્રંથકારની સ્વપ્રવૃત્તિના સાર્થકત્વનો બોધ થવાથી યોગ્ય જીવ પણ પોતાની સાર્થક પ્રવૃત્તિનો યથાર્થ નિર્ણય કરી શકે માટે ગ્રંથકારશ્રી તેને સાંભળવા માટે યોગ્ય જીવોને અનુરોધ કરે છે.)

ભાવાર્થ :-

સંસારના વાસ્તવિક સ્વરૂપને જાણનારા અને સર્વકર્મ રહિત એવી મુક્ત અવસ્થાના વાસ્તવિક સ્વરૂપને જાણનારા અને તેની પ્રાપ્તિનો એક ઉપાય જિનવચનનાનુસાર ઉચિત પ્રવૃત્તિ છે તેનો સ્પષ્ટબોધ જેઓને છે

તેઓ તત્ત્વને જાણનારા છે. અને તેઓને પોતાનો આત્મા વર્તમાનમાં દુઃખી ન થાય, ભાવિમાં દુઃખની પરંપરાને પ્રાપ્ત ન કરે અને સાધના કરીને પૂર્ણ સુખમય મુક્ત અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરે એ પ્રમાણેની ઉચિત પ્રવૃત્તિ રૂપ પોતાના કલ્યાણમાં અભિનિવેશ હોય છે. અર્થાત્ એ પ્રકારે જ પ્રયત્ન કરવાનો દૃઢ આગ્રહ હોય છે. આથી જ તત્ત્વને જાણનારાઓ હંમેશાં તત્ત્વથી આત્માને ભાવિત રાખે છે. જેથી તેઓની મન, વચન, કાયાની સર્વ પ્રવૃત્તિ મોક્ષના પ્રયોજનવાળી બને, આથી જ તત્ત્વથી ભાવિત અવિરત સમ્યગ્દૃષ્ટિ પણ કામની ઇચ્છા થાય ત્યારે “સલ્લં કામા વિષં કામા” ઇત્યાદિ કામના અનર્થકારી સ્વરૂપનું ભાવન કરે છે. આ રીતે શાસ્ત્રવચનનોથી આત્માને ભાવિત કરીને જો વિકાર શાંત થતા હોય તો વિકારના કલેશથી આત્માનું રક્ષણ કરવા યત્ન કરે છે અને તે પ્રકારે ભાવન કરવા છતાં વિકાર શાંત ન થાય તો ભગવાનની આજ્ઞાનું સ્મરણ કરીને વિકારમાં ચિત્ત સંશ્લેષ ન પામે, પરંતુ ઇચ્છાની આકુળતા શાંત થાય તે રીતે સંવેગપૂર્વક ભોગાદિની પ્રવૃત્તિ કરે છે. જેથી ગુણસ્થાનકકૃત ધ્રુવબંધી પ્રકૃતિ સિવાય અન્ય કોઈ પાપપ્રકૃતિનો બંધ થાય નહીં, પરંતુ મોક્ષને અનુકૂળ એવા પુણ્યાનુબંધી પુણ્યનો જ બંધ થાય છે. તેથી સમ્યગ્દૃષ્ટિ આદિ જીવો પ્રાયઃ આત્માને તત્ત્વથી ભાવિત રાખે છે. છતાં ક્યારેક તત્ત્વથી અભાવિતદશા હોય ત્યારે મનમાં કલ્યાણનું કારણ ન હોય તેવા નિરર્થક વિકલ્પો પણ ઊઠે છે, આથી પ્રમાદને વશ હોય ત્યારે ભોગાદિની ઇચ્છા થાય છતાં તેના નિવર્તન માટે “સલ્લં કામાદિ”નું સ્મરણ ન પણ થાય તોપણ બહુલતાએ તે મહાત્માઓ તરત જાગૃત થઈને નિરર્થક વિકલ્પોનું નિવર્તન કરવા યત્ન કરે છે, તોપણ નિરર્થક વિકલ્પોનું નિવર્તન ન થાય તો તે નિરર્થક વિકલ્પોને અનુરૂપ એવા નિરર્થક વચનનો પ્રયોગ કરીને પોતાના વિકારોની વૃદ્ધિ કરતા નથી. વળી ક્યારેક અતત્ત્વજ્ઞ જીવોની વચ્ચે બેસવાનો પ્રસંગ હોય તો સહસા બોલવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય તોપણ નિરર્થક ચેષ્ટા કરીને પોતાના મનુષ્યભવને નિષ્ફળ કરતા નથી. માટે તત્ત્વવેદીમાં પોતાનો અંતર્ભાવ કરવાની ઇચ્છાવાળા જીવોએ સદા સર્વ પ્રકારથી પોતાની મન, વચન, કાયાની પ્રવૃત્તિ પોતાના આત્માના હિતને અનુકૂળ છે કે નહીં તેનો નિર્ણય કરવા યત્ન કરવો જોઈએ. અને તત્ત્વને જાણનારા એવા કલ્યાણમિત્રો આદિ પાસે પોતાની મન, વચન, કાયાની પ્રવૃત્તિ જે પ્રકારે દિવસ દરમ્યાન થાય છે. તેને પ્રગટ કરીને તેઓના વચનના બળથી અનુચિત પ્રવૃત્તિથી પોતાનું રક્ષણ કરવા યત્ન કરવો જોઈએ.

વળી પોતાની કઈ પ્રવૃત્તિ નિરર્થક છે, કઈ પ્રવૃત્તિ સાર્થક છે તેનો યોગ્ય જીવને બોધ કરાવવા અર્થે જ ગ્રંથકારશ્રીએ પ્રસ્તુત ગ્રંથ રચેલ છે તેથી જ યોગ્ય જીવને આ ગ્રંથ સાંભળવાનો અનુરોધ ગ્રંથકારશ્રી કરે છે.

ઉપનય :-

સંસૃતે: નગરકલ્પના

તત્ર યત્તાવદ્ અદૃષ્ટમૂલપર્યન્તં નામ નગરમનેકજનાકુલં સદાસ્થાયુકમાખ્યાતં સોડયમનાદિનિ-
ધનોડવિચ્છિન્નરૂપોડનન્તજન્તુત્રાતપૂરિતઃ સંસારો દ્રષ્ટવ્યઃ, તથાહિ—યુજ્યતેડસ્ય નગરસ્ય નગરતા
કલ્પયિતું, યતોડત્ર ધવલગૃહાયન્તે દેવલોકાદિસ્થાનાનિ, હૃદ્માર્ગાયન્તે પરાપરજન્મપદ્ધતયઃ,
વિવિધપણ્યાયન્તે નાનાકારસુખદુઃખાનિ, તદનુરૂપમૂલ્યાયન્તે બહુવિધપુણ્યાપુણ્યાનિ, વિચિત્ર-

ચિત્રોજ્જ્વલદેવકુલાયન્તે સુગતકળભક્ષાક્ષપાદકપિલાદિપ્રણીતકુમતાનિ પૌર્વાપર્યપર્યાલોચનવિકલ-મુગ્ધજનચિત્તાક્ષેપકારિતયા, સહર્ષપ્રબલકલકલોપેતદુર્દાન્તબાલકલાપાયન્તે ક્રોધાદયઃ કષાયાઃ સકલવિવેકિમહાલોકચિત્તોદ્વેગહેતુતયા, તુઙ્ગપ્રાકારાયતે મહામોહોડલઙ્ઘ્યતયા વેષ્ટકતયા ચ, મહાપરિચ્છાયતે રાગદ્વેષાત્મિકા તૃષ્ણા વિષયજલદુષ્પૂરતયાડતિગમ્भीરતયા ચ, વિસ્તીર્ણમહાસરાયન્તે શબ્દાદયો વિષયાઃ પ્રબલજલકલ્લોલાકુલતયા વિપર્યસ્તજનશકુનાધારતયા ચ, ગમ્भीરાન્થકૂપાયન્તે પ્રિયવિપ્રયોગાનિષ્ટસંયોગસ્વજનમરણધનહરણાદયો ભાવાઃ ત્રાસહેતુતયા અદૃષ્ટમૂલતયા ચ, વિશાલા-રામકાનનાયન્તે જન્તુદેહાઃ હૃષીકમનશ્ચઞ્ચરીકનિલયનકારણતયા સ્વકર્મવિવિધવિટપિકુસુમ-ફલભરપૂરિતતયા, ચેતિ ।

ઉપનયાર્થ :-

સંસારને નગરની ઉપમા

ત્યાં=પૂર્વમાં કથા કહી ત્યાં, જે અદૃષ્ટમૂલપર્યન્ત નામનું નગર અનેક જીવોથી આકુલ સદા સ્થિર રહેવાના સ્વભાવવાળું કહેવાયું તે આ=પ્રત્યક્ષથી દેખાતું અનાદિ નિધન=આદિ અને અંત વગરનો, અવિચ્છિન્નરૂપવાળો અનંત જીવોના સમૂહથી પુરાયેલો સંસાર જાણવો. તે આ પ્રમાણે —

આ નગરની=સંસારરૂપી નગરની, નગરતા કલ્પના કરવા માટે ઘટે છે. જે કારણથી અહીં=સંસારરૂપી નગરમાં, દેવલોક આદિ સ્થાનો સુંદર ઘરો જેવાં છે. પર-અપર જન્મની પદ્ધતિઓ બજારમાર્ગ જેવી છે=એક ભવમાંથી બીજા ભવમાં જન્મ લેવાને અનુકૂળ જે અધ્યવસાય સ્થાનો છે તે અધ્યવસાય સ્થાનો દ્વારા જીવ કર્મને બાંધીને તે તે કર્મના બળથી તે તે ભવમાં જાય છે તેમ તે હટમાર્ગો દ્વારા દેવલોક આદિ સ્થાનમાં જાય છે માટે પર-અપરની જન્મની પદ્ધતિઓ બજારમાર્ગ જેવી છે. જુદા જુદા પ્રકારનાં સુખદુઃખો વિવિધ પ્રકારની ભોગસામગ્રી જેવાં છે. તેને અનુરૂપ મૂલ્ય જેવાં બહુપ્રકારનાં પુણ્ય અને પાપકર્મો છે=જીવના અધ્યવસાયથી બંધાયેલાં કર્મો છે, વળી, વિચિત્ર ઉજ્જવળ દેવકુલ જેવા સુગત, કણ્ણભક્ષ, અક્ષપાદ, કપિલ આદિ પ્રાણીત કુમતો છે; કેમ કે પૂર્વ અપર પર્યાલોચનથી વિકલ મુગ્ધ જનના ચિત્તનું આક્ષેપકારિપણું છે=મુગ્ધ જીવોના ચિત્તને આકર્ષણ કરે છે. ક્રોધાદિ કષાયો સહર્ષ પ્રબળ કલકલથી યુક્ત દુર્દાન્ત બાળકના સમૂહ જેવી આચરણાઓ કરે છે; કેમ કે સકલવિવેકી મહાલોકનાં ચિત્તના ઉદ્વેગનું હેતુપણું છે.

નાના છોકરાઓ અત્યંત તોફાન કરતા હોય અને તેઓને તે તોફાન કરતા અટકાવવા અતિદુષ્કર હોય, તેઓને જોઈ સર્વ વિવેકી જીવોને ઉદ્વેગ થાય છે, તેમ પોતાની ચિત્તવૃત્તિમાં કલકલ કરતા ક્રોધાદિ કષાયોને જોઈને નિરાકુલ અવસ્થા જેઓને પ્રિય છે તેવા વિવેકી જીવોને પોતાના ચિત્તમાં વર્તતા કષાયોને કારણે ઉદ્વેગ થાય છે, માટે ક્રોધાદિ કષાયોને કલકલ કરતા દુર્દાન્ત બાળક જેવા કહેવાય છે. વળી, અવિવેકી જીવોને કલકલ કરતા બાળકો પ્રીતિ ઉત્પન્ન કરે છે તેમ મોહથી મૂઢ જીવોને પોતાના કષાયો પણ પોતાને

પ્રીતિ કરનારા છે. પોતાના ઇષ્ટને સાધનારા છે તેમ જ ભાસે છે.

મહામોહ રૂપ મિથ્યાત્વ ઊંચા કિલ્લા જેવું આચરણ કરે છે; કેમ કે અલંઘ્યપણું છે અને વેષ્ટકપણું છે.

જેમ નગરને ચારે બાજુ ઉલ્લંઘન ન કરી શકાય તેવો ઊંચો કિલ્લો હોય છે તેમ જીવમાં મિથ્યાત્વરૂપ મહામોહ ચારે બાજુ વીંટળાયેલો છે અને તેનું ઉલ્લંઘન અતિદુષ્કર છે, તેથી અનાદિકાળથી જીવ મહામોહનું ઉલ્લંઘન કરીને સંસારથી પર થવા યત્ન કરી શકતો નથી. તેથી સંસારરૂપી નગરમાં જીવને જકડી રાખનાર મોટા કિલ્લા જેવો મહામોહ છે.

રાગદ્વેષાત્મિકા તૃષ્ણા મોટી ખાઈ જેવું આચરણ કરે છે=મહામોહરૂપ કિલ્લાની આજુબાજુ મોટી ખાઈ, જેવું આચરણ કરે છે; કેમ કે વિષયરૂપી જલથી ખરાબ રીતે પુરાયેલી છે અને અતિગંભીરપણું છે. અર્થાત્ ઊંડાણવાળી છે.

જેમ નગરના કિલ્લાની આજુબાજુ મોટી ખાઈ હોય છે અને જે ખરાબ જળથી ભરાયેલી હોય છે અને ઊંડાણવાળી હોય છે, તેથી તેનું ઉલ્લંઘન કરવું દુષ્કર હોય છે તેમ આત્મા પણ સંસારરૂપી નગરમાં મહામોહરૂપ કિલ્લાને ઓળંગવા માટે અસમર્થ કોઈક રીતે કિલ્લાને ઓળંગે તોપણ તે ખાઈને ઓળંગવા માટે અસમર્થ છે અને તેમાં વિષયરૂપી ખરાબ જલ પુરાયેલું હોવાથી તે ખરાબ પાણીમાં જ ખૂંપી જાય છે અને ઊંડાણવાળી હોવાથી તેમાં જ ડૂબે છે, તેમ તૃષ્ણામાં જ સંસારી જીવો ડૂબે છે.

વળી, સંસારરૂપી નગરમાં શબ્દાદિ વિષયો વિસ્તીર્ણ મોટા સરોવરો જેવું આચરણ કરે છે; કેમ કે પ્રબળ જલકલ્લોલથી આકુલપણું છે અને વિપર્યસ્ત લોકરૂપ શકુનપક્ષીના સુખનું આધારપણું છે.

જેમ સંસારમાં સરોવરો વિસ્તીર્ણ અને મોટાં હોય તો તેમાં પ્રબળ પાણીના કલકલભાવથી આકુળતા વર્તે છે અને પાણીમાં રમત કરવાની ઇચ્છાવાળા જીવોને સુખનો આધાર તે સરોવર બને છે. તેમ સંસારી જીવોના ચિત્તમાં શબ્દાદિ વિષયો પ્રબળ કલ્લોલથી આકુલતા ઉત્પન્ન કરે છે અને વિપર્યાસ બુદ્ધિવાળા જીવોને તે શબ્દાદિ વિષયો સુખના આધારરૂપ જણાય છે.

પ્રિયનો વિયોગ અને અનિષ્ટનો સંયોગ, સ્વજનનું મરણ અને ધનના હરણ આદિ ભાવો ગંભીર અંધકૂવા જેવું આચરણ કરે છે; કેમ કે ત્રાસનું હેતુપણું છે અને અદૃષ્ટમૂલપણું છે.

કોઈ નગરમાં ઊંડા સૂકા અંધકારવાળા કૂવા હોય તો તે કૂવો જોવામાં આવે તો અત્યંત ભેંકાર જેવા હોવાથી અત્યંત ત્રાસનું કારણ બને છે અને તેનું તળિયું દેખાતું નથી. તેમ સંસારી જીવોને જેનું મૂળ ન દેખાય એવા પ્રિયના વિયોગો અકસ્માત પ્રાપ્ત થાય છે, અકસ્માત અનિષ્ટના સંયોગો પ્રાપ્ત થાય છે, અકસ્માત સ્વજનનું મરણ પ્રાપ્ત થાય છે અને અકસ્માત જ ધનહરણાદિ થાય છે અને તેનાથી તે જીવો ત્રાસ પામે છે, માટે નગરમાં ઊંડા અંધકૂવા જેવા આ સર્વભાવો છે.

જીવોનાં શરીરો વિશાલ બગીચા અને જંગલ જેવાં છે; કેમ કે ઈન્દ્રિય અને મનરૂપી ભમરાના નિવાસનું કારણપણું છે. અને સ્વકર્મરૂપી વિવિધ પ્રકારનાં વૃક્ષો, પુષ્પો અને ફૂલના ભારથી પૂરિતપણું છે.

સંસારી જીવોના દેહોમાં પાંચ ઇન્દ્રિયો અને મનરૂપી ભમરાનો નિવાસ છે અને પોતાના કર્મરૂપી વિવિધ

પ્રકારનાં વૃક્ષો છે. અને તે વૃક્ષો ઉપર સુગંધી કે દુર્ગંધી પુષ્પો, અને સ્વાદિષ્ટ કે કટુ એવાં ફલો પોતાના દેહથી તેઓને પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી જેમ વિશાલ બગીચા અને જંગલો વિવિધ વૃક્ષો, ફલો અને પુષ્પોથી ભરપૂર છે. અને ભમરાઓ ત્યાં નિવાસ કરીને રહેલા હોય છે એવા સંસારી જીવોના દેહ છે.

ભાવાર્થ :-

સામાન્યથી કોઈ નગરને જોવામાં આવે ત્યારે તે નગરનું સ્વરૂપ બુદ્ધિમાં રાખીને તેના જેવું આ સંસારરૂપી નગર છે, તે બતાવતાં કહે છે. જેમ નગરનું કોઈક નામ હોય છે તેમ સંસારરૂપી નગરનું અદૃષ્ટમૂલપર્યંત એ પ્રકારનું નામ છે; કેમ કે સંસાર અનાદિનો છે અને ક્યારેય અંત થવાનો નથી. ફક્ત જેઓ સાધના કરીને મોક્ષમાં જાય છે. તેઓ આ સંસાર નગરમાંથી નીકળીને અનુપદ્રવવાળા મોક્ષનગરમાં વસે છે. વળી, નગરને જોવાથી ત્યાં સુંદર ઘરો દેખાય છે, તેમ સંસારરૂપી નગરમાં દેવલોક આદિ સ્થાનો છે. તેથી, જેમ પુણ્યશાળી જીવો સુંદર નિવાસોને ભોગવનારા હોય છે, તેમ પુણ્યશાળી જીવો દેવલોકનાં સ્થાનોમાં વસે છે. વળી, તે નગરમાં એક સ્થાનેથી બીજે સ્થાને જવાના બજારમાર્ગો દેખાય છે, તેમ સંસારી જીવો તે તે પ્રકારના અધ્યવસાયો દ્વારા અન્ય અન્ય ભવનું આયુષ્ય બાંધીને તે આયુષ્યના બળથી સુંદર ગતિઓમાં, ખરાબ ગતિઓમાં જાય છે. તેથી એક જન્મમાંથી બીજા જન્મમાં જવાની જે આ વ્યવસ્થા કર્મકૃત છે, તે હટ્ટમાર્ગ જેવી છે. વળી, નગરમાં ઘણા પ્રકારની સુંદર કે અસુંદર ભોગસામગ્રી હોય છે, તેવી રીતે સંસારી જીવોને સંસારમાં જુદા જુદા પ્રકારના સુખદુઃખરૂપ ભોગો પ્રાપ્ત થાય છે અને સંસારમાં મૂલ્ય આપીને સામગ્રીની ખરીદી થાય છે તેમ જીવ પુણ્યપાપરૂપ મૂલ્ય દ્વારા સુખદુઃખની ખરીદી કરે છે. વળી, નગરમાં જુદા જુદા દર્શનનાં દેવકુલો હોય છે, જેઓ મુગ્ધ જીવોને આકર્ષીને સ્વસ્વદર્શનના રાગવાળા કરે છે અને બુદ્ધિનો વિપર્યાસ કરાવે છે. તેવી રીતે અન્યદર્શનના કુમતો અને સ્થૂલથી ભગવાનના શાસનને કહેનારા પણ સ્વમતિથી ચાલનારા કુમતો ઉજ્જવલ દેવકુલો જેવા જણાય છે. અર્થાત્ આ સુંદર ધર્મનાં સ્થાનો છે તેવું જણાય છે. વસ્તુતઃ મુગ્ધ જીવોને વિપર્યાસ કરાવીને વિનાશ કરનારાં છે. વળી, નગરમાં કેટલાક તોફાની છોકરાઓ સતત તોફાન કરીને વિવેકી લોકોને ઉદ્વેગ પેદા કરાવે છે તેમ, જે લોકોને આત્માના પારમાર્થિક સ્વરૂપનો બોધ થયો છે, તેઓને કષાયોથી અનાકુળ એવી આત્માની સ્વસ્થતા જ અત્યંત પ્રિય છે, તેથી તેવા મહાત્માઓ સદા પોતાની નિરાકુલ અવસ્થા સ્થિર-સ્થિરતર થાય તે રીતે, તત્ત્વનું ભાવન કરે છે, છતાં અનાદિના અભ્યાસના કારણે ચિત્તમાં કોઠાદિ કષાયોમાંથી કોઈ કષાયો જ્યારે કલકલ કરે છે ત્યારે તેઓને ઉદ્વેગ થાય છે અને જણાય છે કે જેઓનું દમન દુષ્કર છે તેવા કલકલ કરનારા બાળકો જેવા કષાયો મને પીડે છે. વળી, જે જીવમાં સંસારના વાસ્તવિક સ્વરૂપને જોવામાં વિપર્યાસ કરે અને આત્માનું મુક્ત અવસ્થાનું સ્વરૂપ જોવામાં વિપર્યાસ કરે તેવો મહામોહનો પરિણામ વર્તે છે અર્થાત્ મિથ્યાત્વનો પરિણામ વર્તે છે, જે સંસારરૂપી નગર માટે મોટા કિલ્લા જેવો છે તેનાથી સંસારરૂપી નગર સુરક્ષિત રહે છે, વળી આ મહામોહરૂપી કિલ્લાનું ઉલ્લંઘન કરીને સંસારી જીવ મોક્ષમાં જઈ શકે નહીં, તેવો અલંબ્ય મહામોહ છે, અને જીવની આસપાસ ચારે બાજુ મહામોહ વીંટળાયેલો છે. જેથી જીવ જે કાંઈ જુએ છે તે મિથ્યાત્વથી વિપર્યસ્ત થઈને જુએ છે. જેના કારણે સંસારરૂપી કેદખાનામાંથી નીકળવા પ્રયત્ન કરી

શકતો નથી. વળી, જેમ નગરની આજુબાજુ રક્ષણ માટે કિલ્લો હોય છે તેમ તે કિલ્લાની આજુબાજુ મોટી ખાઈ હોય છે. જેમાં ગંદું પાણી ભરાયેલું હોય છે. અને તે ખાઈ અતિ ઊંડી હોય છે જેથી તે ખાઈને ઓળંગીને કિલ્લા ઉપર કોઈ ચડવા યત્ન કરી શકે નહીં. તેમ જીવમાં રાગ-દ્વેષ સ્વરૂપ બાહ્યપદાર્થની તૃષ્ણા છે તે મોટી ખાઈ જેવી છે અને જેમાં ઇન્દ્રિયોના વિષયરૂપી પાણી ભરાયેલું છે તેથી જીવ તે વિષયો રૂપી કાદવમાં ખૂચી જાય છે, અને તે ખાઈ અતિગંભીર છે તેથી તે તૃષ્ણા જીવને ઊંડે ઊંડે લઈ જાય છે, પરંતુ બહાર નીકળવાનો પ્રયત્ન થતો નથી. જેથી સંસારરૂપી નગર તે ખાઈથી સુરક્ષિત રહે છે. વળી, નગરમાં મોટાં સરોવરો હોય છે જેમાં પાણીના કલ્લોલો વર્તતા હોય છે અને ન્હાવાના રસિયા જીવોને સુખનું સાધન જણાય છે તેમ સંસારમાં શબ્દાદિ વિષયો મોટાં સરોવરો જેવા છે. જેના વિષયક સંસારી જીવોના ચિત્તમાં સતત કલ્લોલો વર્તે છે. અને વિપરીત બુદ્ધિવાળા સંસારી જીવોને તે સુખનો આધાર જણાય છે.

વસ્તુતઃ આત્માની નિરાકુલ અવસ્થા સુખરૂપ છે. વિષયોમાં વર્તતી આકુળતા જીવની વિડંબના છે. છતાં વિપરીત બુદ્ધિવાળા જીવોને તે વિષયો મધુર જણાય છે. વળી, નગરમાં કેટલાક ઊંડા અવાવરા કૂવા હોય છે, જેને જોવાથી ત્રાસ ઉત્પન્ન થાય છે અને અંધકાર હોવાથી તેનું મૂળ દેખાતું નથી, તેમ સંસારમાં પ્રિયના વિયોગો આદિ ભાવો સંસારી જીવોને ત્રાસના હેતુ બને છે અને તેની ઉત્પત્તિના સ્થાનરૂપ મૂળ દેખાતું નથી. પરંતુ અકસ્માત જ પ્રિયનો વિયોગ આદિ પ્રાપ્ત થાય છે. વળી, સંસારી જીવોના દેહો વિશાલ બગીચા અને જંગલ જેવા છે. જેમ બગીચામાં અને જંગલમાં વૃક્ષો, પુષ્પો અને ફળ હોય છે અને ભ્રમરાઓ ફરતા હોય છે તેમ સંસારી જીવોના દેહમાં ઇન્દ્રિય અને મનરૂપી ભ્રમરાઓ ફરતા હોય છે. વળી, પોતાનું કાર્મણ શરીર રૂપ કર્મ વિવિધ પ્રકારનાં વૃક્ષો જેવું છે, જેમાં સુંદર અને અસુંદર પુષ્પો અને ફળો વર્તે છે, તેમ સંસારી જીવોનાં વિવિધ પ્રકારનાં કર્મોને કારણે સુંદર-અસુંદર કર્મના વિપાકો જીવને પ્રાપ્ત થાય છે. અને તેનો આધાર જીવનું શરીર છે.

ઉપનય :-

સ્વસ્ય દ્રમકોપમા

યસ્તુ તત્ર નગરે નિષ્પુણ્યકો નામ દ્રમકઃ કથિતઃ સોઽત્ર સંસારનગરે સર્વજ્ઞશાસનપ્રાપ્તેઃ પૂર્વ પુણ્યરહિતતયા યથાર્થાભિધાનો મદીયજીવો દ્રષ્ટવ્યઃ । યથાઽસૌ દ્રમકો મહોદરઃ તથાઽયમપિ જીવો વિષયકદશનદુષ્પૂરત્વાન્મહોદરઃ । યથાસૌ દ્રમકઃ પ્રલીનબન્ધુર્ગસ્તથાઽયમપિ જીવોઽનાદૌ ભવભ્રમણે કેવલો જાયતે, કેવલો મ્રિયતે, કેવલશ્ચ સ્વકર્મપરિણતિઢૌકિતં સુખદુઃખમનુભવતિ ઇત્યતો નાસ્ય પરમાર્થતઃ કશ્ચિદ્બન્ધુરસ્તિ । યથાઽસૌ રોરો દુષ્ટબુદ્ધિસ્તથાઽયમપિ જીવોઽતિવિપર્યસ્તો, યતોઽનન્ત-દુઃખહેતૂન્ વિષયાનાસાદ્ય પરિતુષ્પ્યતિ, પરમાર્થશત્રૂન્ કષાયાન્ બન્ધૂનિવ સેવતે, પરમાર્થતોઽન્ધત્વમપિ મિથ્યાત્વં પટુદૃષ્ટિરૂપતયા ગૃહ્ણાતિ, નરકપાતહેતુભૂતામપ્યવિરતિં પ્રમોદકારણમાકલયતિ, અનેકાનર્થસાર્થપ્રવર્તકમપિ પ્રમાદકદમ્બકમત્યન્તસ્નિગ્ધમિત્રવૃન્દમિવ પશ્યતિ, ધર્મધનહારિતયા

ચરટકલ્પાનપિ દુષ્ટમનોવાક્કાયયોગાન્ પુત્રાનિવ બહુધનાર્જનશીલાન્ મન્યતે, નિબિડબન્ધનોપમાનમપિ પુત્રકલત્રધનકનકાદીનાહ્લાદાતિરેકહેતૂન્ પર્યાલોચયતીતિ ।

ઉપનયાર્થ :-

દેશનાદાતા અનુસુંદર કેવલી દ્વારા પોતાને દ્રમકની ઉપમા

તે નગરમાં=પૂર્વમાં વર્ણન કર્યું તે નગરમાં, જે વળી, નિષ્પુણ્યક નામનો ભિખારી કહેવાયો=કથાનકમાં કહેવાયો, તે=ભિખારી, આ સંસારરૂપી નગરમાં સર્વજ્ઞના શાસનની પ્રાપ્તિ પૂર્વે પુણ્યરહિતપણું હોવાથી યથાર્થ નામવાળો=દ્રમક એ પ્રકારના યથાર્થ નામવાળો, મારો જીવ જાણાવો=ગ્રંથકારશ્રીનો આત્મા જાણાવો. જે પ્રમાણે આ દ્રમક=કથાનકમાં કહેવાયેલો દ્રમક, મોટા પેટવાળો હતો તે પ્રમાણે આ પણ જીવ=પોતાનો આત્મા પણ, વિષયરૂપી કુત્સિત ભોજનથી દુષ્પૂરપણું હોવાથી=પૂરી ન શકાય તેવી સ્થિતિ હોવાથી, મહાઉદરવાળો છે.

શરીરની અપેક્ષાએ મહાઉદરવાળો નથી. પરંતુ વિષયોની ઉત્કટ ઇચ્છા હોવાથી વિષયોની ગમે એટલી વૃદ્ધિથી પણ ચિત્ત સંતોષ ન પામે તેવા મહાઉદરવાળો છે.

જે પ્રમાણે આ ભિખારી નષ્ટ થયેલા બંધુવર્ગવાળો છે તે પ્રમાણે આ પણ જીવ=ગ્રંથકારશ્રીનો પણ જીવ, અનાદિભવભ્રમણમાં કેવલ થાય છે=એકલો જન્મે છે, એકલો મરે છે અને એકલો સ્વકર્મની પરિણાતિથી પ્રાપ્ત થયેલા સુખદુઃખને અનુભવે છે, આથી આનો=સંસારી જીવનો, પરમાર્થથી કોઈ બંધુ નથી=સામાન્યથી વિશાળ કુટુંબમાં જન્મેલા હોય ત્યારે સ્થૂલબુદ્ધિથી અનેક બંધુવર્ગ હોય છે, પરંતુ એક ભવમાંથી બીજા ભવમાં લઈ જઈને કર્મ જીવની વિડંબના કરતું હોય ત્યારે જીવનું રક્ષણ કરે તેવો કોઈ બંધુ નથી. ફક્ત જેઓએ દર્શન મોહનીયના ક્ષયોપશમથી અનુવિદ્ય એવું પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય ઉપાર્જન કર્યું છે તે પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય બંધુની જેમ તેની સાથે જનાર છે. પરંતુ સર્વજ્ઞના શાસનની પ્રાપ્તિ પૂર્વે ગ્રંથકારશ્રીના જીવનો તેવો કોઈ બંધુ ન હતો માટે બંધુરહિત હતા. જે પ્રમાણે આ ભિખારીની દુષ્ટબુદ્ધિ છે તે પ્રમાણે આ પણ જીવ=ગ્રંથકારશ્રીનો પણ જીવ, અતિવિપર્યસ્ત છે. જે કારણથી અનંત દુઃખના હેતુ એવા વિષયોને પામીને તોષ પામે છે, પરમાર્થથી શત્રુ એવા કષાયોને બંધુની જેમ માને છે, પરમાર્થથી અંધપણારૂપ પણ મિથ્યાત્વને પટ્ટદૃષ્ટિરૂપપણાથી ગ્રહણ કરે છે, નરકના પાતના હેતુરૂપ પણ અવિરતિને પ્રમોદનું કારણ જાણે છે, અનેક અનર્થના સમુદાયના પ્રવર્તક પણ પ્રમાદના સમૂહને અત્યંત સ્નિગ્ધમિત્રના સમૂહની જેમ જુએ છે, ધર્મરૂપી ધનનું હરણ કરનારા હોવાથી ચોરટા જેવા દુષ્ટ મન, વચન, કાયાના યોગોને પુત્રની જેમ બહુ ધનઅર્જન કરવાના સ્વભાવવાળા માને છે, નિબિડબંધનની ઉપમાનવાળા પણ પુત્ર, સ્ત્રી, ધન, સુવર્ણાદિને આદલાદના અતિરેકના હેતુનું પર્યાલોચન કરે છે.

વસ્તુતઃ જીવને આત્માના પારમાર્થિક સ્વરૂપનો બોધ ન હોય ત્યારે દેહથી અભિન્ન પોતે છે, તેવી વિપર્યસ્ત બુદ્ધિ હોય છે, તેથી જે ઇન્દ્રિયોના વિષયો જીવને વિલ્વળ કરીને કર્મબંધની પ્રાપ્તિ કરવા દ્વારા

અનંત દુઃખના હેતુ છે તે વિષયોને પ્રાપ્ત કરીને પરિતોષ પામે છે, જે વિપર્યાસનું કાર્ય છે. વળી, કષાયો જીવને તત્કાલ જ વ્યાકુળ કરનારા હોવા છતાં અને અનર્થની પરંપરાને કરનારા હોવા છતાં બંધુ જેવા લાગે છે. આથી જ રાગ મધ જેવો લાગે છે. વળી, ક્રોધ કાર્યનો સાધક છે, તેમ જણાય છે. માનાદિવૃત્તિ પ્રીતિને કરનાર બને છે, તે સર્વ વિપર્યાસરૂપ છે. વળી, બાહ્યપદાર્થોમાં સુખબુદ્ધિ કરીને કષાયોથી અને કર્મોથી થતી આત્માની વિડંબનાને જોવા માટે અસમર્થ થાય છે તે અંધપણું છે તોપણ હું કુશળતાપૂર્વક ધનાદિ અર્જન કરી શકું છું તેમ માનીને પોતાના મિથ્યાત્વને પટુદૃષ્ટિરૂપે માને છે, જે વિપર્યાસરૂપ છે. વળી, પાપની અવિરતિ નરકપાતનો હેતુ હોવા છતાં ધનાદિની પ્રાપ્તિનું કારણ છે, તેમ માનીને પ્રમોદનું કારણ જાણે છે, જે વિપર્યાસ રૂપ છે. વળી, નિદ્રા વિકથા આદિ પ્રમાદનો સમુદાય મનુષ્યભવને નિરર્થક કરીને અનર્થની પરંપરાને કરનાર હોવા છતાં અતિસ્નિગ્ધમિત્ર જેવો માને છે. વળી, દુષ્ટ એવા મન, વચન, કાયાના યોગો સંસારના ભાવોથી સતત આત્માને વાસિત કરનાર હોવાથી, ધર્મરૂપી ધનને હરણ કરનાર ચોરટા જેવા છે. છતાં પોતાના દુષ્ટ મન, વચન, કાયાના યોગોથી વૈભવ મળે છે માટે ઘણું ધન કમાનારા પુત્ર જેવા તે દુષ્ટ મન, વચન, કાયાના યોગો સંસારી જીવને જણાય છે તે વિપર્યાસ છે. વળી, પુત્રાદિ સર્વ પરિવાર આત્માને ગાઢ બંધન કરનાર હોવા છતાં પણ આલ્લાદનાં કારણ જણાય છે, આ સર્વવિપર્યાસને કારણે તે ભિખારી સંસારમાં વિપરીત બુદ્ધિવાળો હતો, તેમ કહેલ છે.

ભાવાર્થ :-

પૂર્વમાં સંસારરૂપી નગર કેવું છે, તે બતાવ્યું. ત્યારપછી સંસારરૂપી નગરમાં ભગવાનના શાસનની પ્રાપ્તિ પૂર્વે જીવ પુણ્યના ઉદયથી મનુષ્ય પામેલો હોય, રૂપસંપન્ન હોય, ધનાઢ્ય હોય તોપણ તત્ત્વને જોવાની નિર્મળદૃષ્ટિનું કારણ બને તેવા પુણ્યથી રહિત હોવાને કારણે ભિખારી જેવો છે અને સંસારમાં ભટકતા ભિખારીઓ ભૂખ્યા એકલા અટૂલા દુઃખી દુઃખી ફરતા હોય છે તેના જેવો બાહ્યથી પોતે ન પણ હોય તોપણ પરમાર્થની દૃષ્ટિએ તો ધર્મની પ્રાપ્તિ પૂર્વે સંસારી જીવ તેવો છે. આથી જ મોટા પેટવાળા દ્રમકની જેમ આ સંસારી જીવ સદ્ગતિનું કારણ બને તેવા પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય વગરનો છે અને જેમ તે ભિખારી ખરાબ ભોજન કરીને વિપરીત બુદ્ધિવાળો હોય છે, તેમ આ સંસારી જીવ પણ અસાર એવા બાહ્ય ભાવોમાં આનંદ લેવાની વૃત્તિવાળો હોવાથી વિપરીત બુદ્ધિવાળો છે. તેથી જે જે ભાવો પોતાને અહિત કરનારા છે તે તે ભાવો તેને સુંદર જણાય છે, જેમ ધાતુ વિપર્યય નામના રોગીને કુપથ્ય જ સુખનું કારણ જણાય છે, તેથી તે કુપથ્ય સેવીને જ અધિક અધિક દુઃખી થાય છે, છતાં તેને તે કુપથ્યથી મને સુખ થાય છે, તેમ ભ્રમ થાય છે. તે રીતે ભગવાનના શાસનના પરમાર્થની પ્રાપ્તિ વગરના જીવોને પોતાની અહિતકારી પ્રવૃત્તિ હિતકારી જ જણાય છે.

ઉપનય :-

યથાઽસૌ દ્રમકો દારિદ્ર્યોપહતસ્તથાઽયમપિ જીવઃ સદ્ધર્મવરાટિકામાત્રેણાપિ શૂન્યત્વાદારિદ્ર્યા-
ક્રાન્તમૂર્તિઃ । યથાઽસૌ રોરઃ પૌરુષવિકલસ્તથાઽયમપિ જીવઃ સ્વકર્મહેતૂચ્છેદવીર્યવિકલતયા પુરુષકાર-

રહિતો વિજ્ઞેયઃ । યથાઽસૌ દ્રમકઃ ક્ષુત્ક્ષામશરીરસ્તથાઽયમપિ જીવઃ સકલકાલં વિષયબુભુક્ષાઽનિવૃત્તે-
 રત્યન્તર્કષિતશરીરો જ્ઞાતવ્યઃ । યથાઽસૌ રોરોઽનાથઃ કથિતસ્તથાઽયમપિ જીવઃ સર્વજ્ઞરૂપનાથા-
 પ્રતિપત્તેરનાથો દ્રષ્ટવ્યઃ । યથાઽસૌ દ્રમકો ભૂમિશયનેન ગાઢં ઘૃષ્ટપાશ્વર્થત્રિકઃ પ્રતિપાદિતસ્તથાઽયમપિ
 જીવઃ સદાઽતિપરુષપાપભૂમિવિલોઠનેન નિતરાં દલિતસમસ્તાઙ્ગોપાઙ્ગો દ્રષ્ટવ્યઃ । યથાઽસૌ દ્રમકો
 ધૂલિધૂસરસર્વાઙ્ગો દર્શિતસ્તથાઽયમપિ જીવો બદ્ધમાનપાપપરમાણુધૂલિધૂસરસમસ્તશરીરો વિજ્ઞેયઃ ।
 યથાઽસૌ રોરશ્ચીરિકાજાલમાલિતો ગદિતસ્તથાઽયમપિ જીવો મહામોહકલાલક્ષણાભિર્લઘુચેલપતાકાભિઃ
 સમન્તાત્પરિકરિતમૂર્તિરતીવબીભત્સદર્શનો વર્તતે । યથાઽસૌ દ્રમકો નિન્દ્યમાનો દીનશ્ચાખ્યાતસ્તથાઽયમપિ
 જીવોઽવાપ્તવિવેકૈર્નિન્દ્યતે સદ્ભિઃ, ભયશોકાદિક્લિષ્ટકર્મપરિપૂર્ણતયા ચાત્યન્તદીનો વિજ્ઞેયઃ । યથાઽસૌ
 તત્ર નગરેઽનવરતં ગૃહે ગૃહે ભિક્ષાં પર્યટતીત્યુક્તસ્તથાઽયમપિ જીવઃ સંસારનગરેઽપરાપરજન્મલક્ષણેષુ
 ઉચ્ચાવચેષુ ગેહેષુ વિષયકદન્નાશાપાશવશીકૃતોઽનવરતં ભ્રમતીતિ । યત્પુનસ્તસ્ય ભિક્ષાધારં ઘટકર્પરમાખ્યાતં
 તદસ્ય જીવદ્રમકસ્યાયુષ્કં વિજ્ઞેયં, યતસ્તદેવ તદુપભોગ્યસ્ય વિષયકદન્નાદેશ્ચારિત્રમહાકલ્યાણકાદેશ્ચાશ્રયો
 વર્તતે, યતશ્ચ તદેવ ગૃહીત્વા ભૂયો ભૂયોઽસ્મિન્ સંસારનગરેઽયં જીવઃ પર્યટતીતિ ।

ઉપનયાર્થ :-

જે પ્રમાણે આ દ્રમક દારિદ્ર્યથી ઉપહત છે, તે પ્રમાણે આ પણ જીવ=ગ્રંથકારશ્રીનો આ જીવ, સદ્ધર્મની કોડિમાત્રથી પણ શૂન્યપણું હોવાથી દારિદ્ર્યથી આકાન્તમૂર્તિ છે.

જેમ કોઈ ભિખારી પાસે લેશ પણ ધન ન હોય તો તે અત્યંત દરિદ્ર કહેવાય છે તેમ જેઓને માત્ર બાહ્યપદાર્થો જ સુખનાં સાધનો છે, તેવી સ્થિર બુદ્ધિ છે, તેના કારણે આત્માના કષાયોની વિલ્વળતાને લેશ પણ જોવાને અભિમુખ થયા નથી, તેવા ભગવાનના શાસનની પ્રાપ્તિ પૂર્વના જીવો ધનાઢ્ય હોય તોપણ ધર્મરૂપી ધન વગરના હોવાથી દારિદ્ર્યથી આકાન્તમૂર્તિ છે.

જે પ્રમાણે આ ભિખારી=પૂર્વમાં વર્ણન કરાયેલી કથામાં બતાવેલો ભિખારી, પુરુષાર્થવિકલ છે, તે પ્રમાણે આ પણ જીવ=ધર્મની પ્રાપ્તિ પૂર્વનો ગ્રંથકારશ્રીનો જીવ, સ્વકર્મના હેતુના ઉચ્છેદના વીર્યથી વિકલપણું હોવાને કારણે પુરુષકાર રહિત જાણવો. અર્થાત્ જેમ, અતિદરિદ્ર એવા ભિખારીમાં ધન અર્જવની શક્તિ નથી, તેમ પોતાના આત્મા ઉપર લાગેલાં અનર્થકારી એવાં ધાતીકર્મોના હેતુ એવા મિથ્યાત્વાદિભાવોના ઉચ્છેદનું વીર્ય જેઓમાં નથી, તેઓ ધર્મરૂપી ધન કમાવા માટે પુરુષકાર રહિત જાણવા. જે પ્રમાણે આ ભિખારી=કથામાં કહેલો આ ભિખારી, ક્ષુધાથી ક્ષીણ થયેલા શરીરવાળો હતો તે પ્રમાણે આ પણ જીવ હંમેશાં વિષયરૂપી ભૂખની અનિવૃત્તિને કારણે અત્યંત ક્ષીણ થયેલા શરીરવાળો જાણવો.

જેમ તે ભિખારીને આહારની પ્રાપ્તિના અભાવને કારણે ક્ષીણ થયેલું શરીર હતું તેમ ધર્મની પ્રાપ્તિ પૂર્વે આ જીવને પણ બાહ્ય વિષયોની ઇચ્છા સહેજ પણ શાંત થતી નહોતી, પરંતુ ભસ્મ રોગવાળાની જેમ ગમે

તેટલા વિષયો ભોગવે તોપણ તૃપ્ત થતો ન હતો તેથી અત્યંત ક્ષીણ શરીરવાળો જાણવો અર્થાત્ સર્વથા રત્નત્રયીરૂપ ભાવધાતુ ક્ષીણ થયેલી છે તેવો જાણવો.

જે પ્રમાણે આ ભિખારી=કથામાં કહેલો ભિખારી, અનાથ કહેવાયો તે પ્રમાણે આ પાણ જીવ સર્વજ્ઞરૂપ નાથની અપ્રાપ્તિ હોવાથી અનાથ જાણવો.

જેમ કોઈ ભિખારીને તેની ચિંતા કરનાર કોઈ નાથ ન હોય તો પશુની જેમ બધાથી તે કદર્થના પામે છે, તેમ જેઓને સર્વજ્ઞના સ્વરૂપનો લેશ પણ બોધ નથી તેથી ભાવથી સર્વજ્ઞના શરણને સ્વીકાર કરી શકતા નથી તેવા અશરણ જીવોને કમો જે જે કદર્થના કરે છે, તેનાથી કોઈ તેનું રક્ષણ કરી શકતું નથી.

જે પ્રમાણે કથામાં તે ભિખારી ભૂમિમાં સૂવાને કારણે ત્રણેય પાસાંએથી અત્યંત ઘસાયેલ કહેવાયો તે પ્રમાણે આ જીવ પાણ સદા અતિ કઠોર પાપ ભૂમિ પર આલોટવાને કારણે અત્યંત ક્ષીણ થયેલા સર્વાંગવાળો જાણવો.

જેમ ભિખારીઓ પાસે સૂવાનું કોઈ સારું સ્થાન નથી હોતુ ત્યારે ગમે તેવી ભૂમિ ઉપર સૂઈને રાત્રિ પસાર કરે છે, તેથી તેના શરીરનાં અંગો સર્વ બાજુએથી ઘસાયેલાં હોય છે, તેમ જે જીવોને પરમાર્થથી ભગવાનનું શાસન પ્રાપ્ત થયું નથી. તેઓનું ચિત્ત આરંભ-સમારંભ પ્રવૃત્તિવાળું કે મૂર્ચ્છિત જીવો જેવી પ્રવૃત્તિવાળું હોય છે. જે અતિકઠોર પાપભૂમિ છે, તેના ઉપર આલોટવાને કારણે તે જીવો બાહ્યથી સમૃદ્ધિવાળા હોય, ભોગવિલાસ કરતા હોય તોપણ તેમનો આત્મારૂપ દેહ બધાં પાપોથી નષ્ટપ્રાય: જેવો થયેલો છે. જેથી અનેક જાતની યાતનાઓ તે જીવોને પ્રાપ્ત થાય છે.

જે પ્રમાણે આ ભિખારી ધૂળથી ખરડાયેલાં સર્વ અંગવાળો બતાવાયો તે પ્રમાણે આ પાણ જીવ બધ્યમાનપાપ પરમાણુ રૂપી ધૂળથી ખરડાયેલા સમસ્ત શરીરવાળો જાણવો.

દૃષ્ટાંતમાં બતાવેલ ભિખારી રસ્તામાં સૂતો હોવાને કારણે ધૂળથી ખરડાયેલા શરીરવાળો કથાનકમાં બતાવ્યો તે પ્રમાણે ભાવથી સર્વજ્ઞના શાસનની પ્રાપ્તિ પૂર્વે સંસારી જીવ સતત બાહ્ય પદાર્થોમાં સંશ્લેષ કરીને પાપ પરમાણુઓ બાંધે છે જેનાથી તેનો આત્મારૂપી દેહ અત્યંત મલિન જણાય છે.

જે રીતે આ ભિખારી ચીંથરાઓનાં જાળાંઓથી લપેટાયેલો કહેવાયો તે પ્રમાણે આ પાણ જીવ મહામોહની ક્લારૂપ ચીંથરાની પતાકાઓથી ચારે બાજુથી પરિકરિતમૂર્તિવાળો, અત્યંત બીભત્સદર્શનવાળો વર્તે છે=દૃષ્ટાંતમાં બતાવેલ ભિખારી શરીરથી જ ચીંથરાથી લપેટાયેલો બીભત્સ દેખાતો હતો. તેમ તત્ત્વની પ્રાપ્તિ પૂર્વે વૈભવસંપન્ન પાણ સંસારી જીવ બાહ્યથી રૂપસંપન્ન હોય તોપણ અત્યંત મોહને કારણે વિપરીત બુદ્ધિવાળો હોવાથી ભાવથી મોહનાં ચીંથરાંઓથી તેનો આત્મા ચારે બાજુ ઘેરાયેલો છે તેથી વિચારકને તે જીવ અત્યંત બીભત્સ દેખાય છે, જે પ્રમાણે આ દ્રમક નિંદાતો=લોકોથી નિંદા કરાતો, અને દીન કહેવાયો=કથાનકમાં કહેવાયો, તે પ્રમાણે આ પાણ જીવ પ્રાપ્ત થયેલા વિવેકવાળા સજ્જનો વડે નિંદાય છે અને ભય-શોકાદિ કિલ્લકર્મથી પરિપૂર્ણ હોવાને કારણે અત્યંત દીન જાણવો.

કથાનકમાં કહેવાયેલો ભિખારી અત્યંત બીભત્સ હોવાથી લોકો તેને ‘આ મૂર્ખ છે’ એમ કહીને નિંદા કરતા હતા અને તે ભિખારી દીનની જેમ બધા પાસે યાચના કરતો હતો, તેથી દીન દેખાતો હતો, તેમ ભગવાનના શાસનની પ્રાપ્તિ પૂર્વે ગ્રંથકારશ્રીનો પણ સંસારી જીવ વિવેકી લોકો વડે નિંદાપાત્ર હતો. અર્થાત્ આ જીવ મનુષ્યભવને પામીને લેશ પણ આત્માનું હિત સાધતો નથી, પરંતુ મૂઢની જેમ ભોગવિલાસમાં જ રક્ત છે માટે ભિખારીની જેમ તેનો મનુષ્યભવ નિષ્ફળ છે. વળી, સંસારમાં જેમ તે ભિખારી દીન હતો તેમ ભગવાનના શાસનની પ્રાપ્તિ પહેલાં વૈભવસંપન્ન પણ જીવ બાહ્ય નિમિત્તો પ્રમાણે જ ભાવો કરનાર હોવાથી ભય-શોકાદિ ક્લિષ્ટકર્મોથી પરિપૂર્ણ છે તેથી કોઈક વિષમ સંયોગ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે સ્પષ્ટ દીનતા દેખાય છે માટે તત્ત્વદૃષ્ટિથી તેઓ કલ્યાણને નહીં જોનારા હોવાથી અત્યંત દીન છે.

જે પ્રમાણે આ ભિખારી તે નગરમાં સતત ઘરે-ઘરે ભિક્ષા માટે ભટકે છે એ પ્રમાણે કથામાં કહેવાયું તે પ્રમાણે આ પણ જીવ સંસારરૂપી નગરમાં અપર-અપર જન્મરૂપ ઊંચાં-નીચાં ઘરોમાં વિષયરૂપી કદન્નની આશારૂપી પાશથી વશ કરાયેલો સતત ભમે છે.

કથાનકમાં કહેલો ભિખારી ભિક્ષા માટે જેમ ઘરે-ઘરે ભટકે છે, તેમ સંસારી જીવ અન્ય-અન્ય ભવોમાં ક્યારેક શ્રીમંત કુળમાં જન્મે છે, ક્યારેક દરિદ્ર કુળમાં જન્મે છે, ક્યારેક નરકમાં જન્મે છે, ક્યારેક દેવગતિમાં જન્મે છે, તે સર્વ ભવોમાં આત્માની પ્રકૃતિને ખરાબ કરનાર એવા કુત્સિત ભોજનરૂપ પુદ્ગલના ભોગો પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાને વશ થઈને સતત તે તે ભવોમાં ભમે છે.

જે વળી તે ભિખારીનો ભિક્ષાનો આધાર ઘટનું ઠીકરું કહેવાયું તે આ જીવરૂપી દ્રમકનું આયુષ્ય જાણવું. જે કારણથી તે જ=આયુષ્ય જ, તેના ઉપભોગનો=વિષયરૂપી કદન્ન આદિના અને ચારિત્રરૂપી મહાકલ્યાણરૂપ પરમાત્મના ઉપભોગનો, આશ્રય વર્તે છે.

દૃષ્ટાંતમાં બતાવેલ ભિખારી ઘટનું ઠીકરું લઈને ભીખ માંગવા જાય છે. તેમ સંસારી જીવ આયુષ્યરૂપી ઠીકરું લઈને દરેક ભવમાં તેના ભોગની સામગ્રીરૂપ ભોજનને પ્રાપ્ત કરે છે અને તે આયુષ્યરૂપી ઠીકરું વિષયરૂપી ખરાબ ભોજનનો પણ આધાર છે અને ચારિત્રરૂપી મહાપરમાત્મનો પણ આધાર છે, તેથી જેઓ મનુષ્ય આયુષ્યને પામીને માત્ર વિષયમાં લંપટ થાય છે તેઓ તે ઠીકરામાં કુત્સિત ભોજન મેળવે છે અને જેઓ દેહના બળથી જ તત્ત્વનું ભાવન કરીને આત્માને મોહથી અનાકુળ કરવા યત્ન કરે છે તેઓ સ્વસ્થ અવસ્થારૂપ ચારિત્રનું ભાજન બને છે.

અને જે રીતે તેને જ ગ્રહણ કરીને=આયુષ્યરૂપી ઠીકરાને ગ્રહણ કરીને, ફરી-ફરી આ સંસારનગરમાં આ જીવ પર્યટન કરે છે એથી આયુષ્ય જ તેનું સુંદર કે અસુંદર ભોજનનું ભાજન છે એમ અન્વય છે.

ભાવાર્થ :-

તે સંસારનગરમાં વિપર્યાસ બુદ્ધિવાળો ગ્રંથકારશ્રીનો આત્મા કેવો છે. તે બતાવ્યાં પછી જેમ તે કથાનકમાં તે ભિખારી અતિદરિદ્ર, ધન કમાવાની શક્તિ વગરનો હતો, ભૂખ્યા એવા તે ભિખારીને પૂરતું ભોજન મળતું ન હોવાથી ક્ષીણ શરીરવાળો હતો, તેમ સંસારી જીવ ધર્મની પ્રાપ્તિ પૂર્વે ગુણસંપત્તિરૂપ ધન વગરનો

હોવાથી પરમાર્થથી દરિદ્ર જ છે. સંસારમાં ધન કમાવાની શક્તિ હોવા છતાં પોતાના કર્મનાશ કરવાને અનુકૂળ લેશ પણ શક્તિ નહિ હોવાથી ગુણસંપત્તિને પ્રાપ્ત કરવા માટે અસમર્થ હતો. તત્ત્વને સ્પર્શો તેવા ભાવો નહીં હોવાથી આત્મારૂપી શરીર અતિ ક્ષીણ હતું અને સંસારી જીવને ધનાદિથી તૃપ્તિ થતી ન હતી. તેથી આત્મારૂપી શરીર અતિદુર્બલ થયેલ છે.

વળી તે ભિખારીને કોઈ સ્વામીની પ્રાપ્તિ ન હતી તેથી અનાથની જેમ સંસારમાં ભટકતો હતો તેમ જેને પરમાર્થથી સર્વજ્ઞરૂપી નાથ નથી મળ્યા તેઓ ક્યારેય પણ સંસારમાં સુરક્ષિત નથી તેમ ગ્રંથકારશ્રીનો જીવ પણ અનાથ હતો. વળી ધર્મની પ્રાપ્તિ પૂર્વે સદા આરંભ-સમારંભ કરીને સંસારી જીવ અતિપાપો બાંધે છે જેનાથી તેનું આત્મારૂપી શરીર અતિક્ષીણ શક્તિવાળું હતું. વળી સતત ખરાબ કર્મો બાંધીને આત્માના પારમાર્થિક દેહને ભિખારીની જેમ સંસારી જીવ પોતાનો વિનાશ કરતો હતો. વળી મહામોહની અનેક કદર્થનાને પામતો પરમાર્થ દૃષ્ટિએ અત્યંત બીભત્સદર્શનવાળો હતો તેથી આપ્ત પુરુષો તેને તેવી સ્થિતિમાં જોઈને કહે છે કે ખરેખર આ જીવનો મનુષ્યભવ નિષ્ફળ પ્રાય: છે.

વળી, આ જીવ માત્ર બાહ્યપદાર્થો ઉપર જ પોતાના સુખદુઃખની કલ્પના કરનાર હોવાથી સતત તે બાહ્ય સામગ્રીના રક્ષણમાં જ અને તેના તેવા પ્રકારના સંયોગમાં ભય આદિ ભાવોથી વ્યાકુળ થાય છે માટે અત્યંત દીન છે. જ્યારે ભગવાનના વચનથી ભાવિત થયેલા જીવને તુચ્છ પદાર્થોના નાશનો તેવો ભય નથી જેવો ભય આત્મસમૃદ્ધિના નાશથી છે તેથી સતત અપ્રમાદથી તેનું રક્ષણ કરવા યત્ન કરે છે માટે તેવા મહાત્માઓ પ્રાય: દીનભાવને ધારણ કરતા નથી. પરંતુ ભગવાનના શાસનની અપ્રાપ્તિને કારણે સંસારી જીવ દીન છે. વળી ભિખારીની જેમ સુંદર ભવો કે અસુંદર ભવોને પામીને વિષયોને મેળવવા માટે જ સદા યત્ન કરે છે. પરંતુ આત્મસંપત્તિ માટે યત્ન કરતો નથી, તેનું કારણ ભગવાનના વચનના પરમાર્થનું અજ્ઞાન જ છે.

વળી, આયુષ્યરૂપી ઘટતા ઠીકરામાં તે ભિખારી વિષયોરૂપી કદન્ન ગ્રહણ કરે છે અને મહાત્માઓ ચારિત્રરૂપ મહાકલ્યાણને પ્રાપ્ત કરે છે, જેનાથી ભાવ આરોગ્યની વૃદ્ધિ થાય છે અને ભગવાનના શાસનની પ્રાપ્તિ પૂર્વે જીવો આયુષ્યરૂપી ઠીકરું લઈને દરેક ગતિમાં ભટકે છે અને માત્ર વિષયરૂપી કદન્નને જ ખાય છે, આ પ્રકારની સ્થિતિ ભગવાનના શાસનની પ્રાપ્તિ પૂર્વે સર્વ જીવોની છે. ક્વચિત્ બાહ્યથી જૈન કુળમાં જન્મ્યા હોય તોપણ વિવેકચક્ષુ પ્રગટે નહિ ત્યાં સુધી માત્ર બાહ્યપદાર્થોમાં જ સુખ અને બાહ્યપદાર્થોથી જ દુઃખ દેખાય છે. તેથી દરેક ભવના આયુષ્યરૂપ ઠીકરાને ગ્રહણ કરીને વિષયોની ભીખ માંગતો સંસારી જીવ ફરી-ફરી આ સંસારમાં ભટકે છે.

ઉપનય :-

ये तु तस्य द्रमकस्य दुर्दान्तिडिम्भसंघाता यष्टिमुष्टिमहालोष्टप्रहारैः क्षणे क्षणे ताडयन्तः शरीरं जर्जरयन्तीति निदर्शितास्तेऽस्य जीवस्य कुविकल्पास्तत्संपादकाः कुतर्कग्रन्थास्तत्प्रणेतारो वा कुतीर्थिका विज्ञेयाः, ते हि यदा यदाऽमुं जीवं वराकं पश्यन्ति तदा तदा कुहेतुशतमुद्गरघातपातैरस्य तत्त्वाभिमुख्यरूपं शरीरं जर्जरयन्ति ।

વિવેકાભાવે કુચેષ્ટા:

તતશ્ચ તૈર્જર્જરિતશરીરોઽયં જીવો ન જાનીતે કાર્યાકાર્યવિચારં, ન લક્ષયતિ ભક્ષ્યાભક્ષ્યવિશેષં, નાકલયતિ પેયાપેયસ્વરૂપં, નાવબુદ્ધ્યતે હેયોપાદેયવિભાગં, નાવગચ્છતિ સ્વપરયોર્ગુણદોષનિમિત્તમપીતિ । તતોઽસૌ કુતર્કશ્રાન્તચિત્તશ્ચિન્તયતિ -નાસ્તિ પરલોકો, ન વિદ્યતે કુશલાકુશલકર્મ્મણાં ફલં, ન સંભવતિ ખલ્વયમાત્મા, નોપપદ્યતે સર્વજ્ઞઃ, ન ઘટતે તદુપદિષ્ટો મોક્ષમાર્ગ ઇતિ, તતોઽસાવતત્ત્વાભિનિવિષ્ટચિત્તો હિનસ્તિ પ્રાણિનો, ભાષતેઽલીકમાદત્તે પરધનં, રમતે મૈથુને, પરદારેષુ વા, ગૃહ્ણાતિ પરિગ્રહં, ન કરોતિ ચેચ્છાપરિમાણં, ભક્ષયતિ માંસમાસ્વાદયતિ મદ્યં, ન ગૃહ્ણાતિ સદુપદેશં, પ્રકાશયતિ કુમાર્ગં, નિન્દતિ વન્દનીયાન્, વન્દતેઽવન્દનીયાન્, ગચ્છતિ સ્વપરયોર્ગુણદોષનિમિત્તં, વદતિ પરાવર્ણ-વાદમાચરતિ સમસ્તપાતકાનીતિ ।

ઉપનયાર્થ :-

વળી જે દુર્દાન્ત બાળકોનો સમૂહ લાકડી, મૂઠી, મોટાં ઢેફાંઓના પ્રહારથી ક્ષણે-ક્ષણે તાડન કરતા, તે ભિખારીના શરીરને જર્જરિત કરે છે. એ પ્રમાણે કથાનકમાં બતાવ્યું તે આ જીવના કુવિકલ્પો અને તે કુવિકલ્પના સંપાદક કુતર્કગ્રંથો અને તે ગ્રંથોના રચનારા કુતીર્થિકો જાણવા.

તે ભિખારી અત્યંત દીન હોવાથી કુતૂહલ પ્રિય એવા નાના છોકરાઓ સતત તેને કોઈક લાકડીથી, કોઈક મૂઠીથી, કોઈક ઢેફાથી પ્રહાર કરીને તે ભિખારીને અતિ દુઃખિત કરતા હતા તેમ ભગવાનના શાસનની પ્રાપ્તિ પૂર્વે નિરર્થક વિચારરૂપ કુવિકલ્પો, તેના સંપાદન કરનારા કુતર્કગ્રંથો અને તે ગ્રંથોને બતાવનારા કુતીર્થિકો તે જીવને સતત કદર્થના કરીને તે રીતે દુઃખી કરતા હતા જેથી તે જીવ તત્ત્વની પ્રાપ્તિને અભિમુખ થઈ શકતો ન હતો અને દુઃખી દુઃખી સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતો હતો.

હિ=જે કારણથી, તેઓ=પ્રહાર કરનારા કુવિકલ્પ આદિ એવા તે ત્રણમાંથી કોઈપણ, જ્યારે જ્યારે આ જીવને વરાક=રાંકડો, જુએ છે=તત્ત્વને સ્વપ્રજ્ઞાથી વિચારી શકે તેવી મતિ નથી પરંતુ શુભ ઉપદેશ મળે તો કદાચ તત્ત્વ સન્મુખ થાય તેવો હોય અને કુઉપદેશ મળે તો અતત્ત્વ તરફ થાય તેવો હોય તેવા વરાકને કે તત્ત્વ સન્મુખ ન થાય તેવા વરાકને જુએ છે, ત્યારે કુહેતુરૂપ સેંકડો મુદ્ગરના ઘાતના પાપ વડે આનું=સંસારી જીવનું, તત્ત્વાભિમુખ શરીર જર્જરિત કરે છે.

અથડાતા, કુટાતા કોઈક રીતે જીવ તત્ત્વને અભિમુખ થાય તેવા કંઈક અલ્પકર્મવાળો થયો હોય તેવા પણ જીવોને ક્યારેક સ્વાભાવિક કુવિકલ્પો ઊઠે છે જેથી તત્ત્વાભિમુખતા નાશ પામે છે, ક્યારેક કુવિકલ્પોને પ્રાપ્ત કરાવનારા કુતર્કગ્રંથો તેને પ્રાપ્ત થાય છે, જેનાથી તેનું તત્ત્વભિમુખ શરીર વિનાશ પામે છે, તો વળી ક્યારેક કુતર્કોને કરાવનારા કુતીર્થિકો અન્યદર્શનમાં રહેલા કે સ્વદર્શનમાં પણ રહેલા જીવને અયથાર્થ ઉપદેશ આપીને તેના તત્ત્વાભિમુખ શરીરનો નાશ કરે છે.

જીવને વિવેકના અભાવમાં થતી કુચેષ્ટાઓ

અને ત્યારપછી તેઓ વડે=કુવિકલ્પો આદિ વડે, જર્જરિત થયેલા શરીરવાળો આ જીવ કાર્ય અકાર્યનો વિચાર જાણતો નથી અર્થાત્ મારે શું ઉચિત કરવું જોઈએ અને શું અનુચિત ન કરવું જોઈએ જેથી મારો મનુષ્યભવ સફળ થાય તે જાણતો નથી. ભક્ષ્યાભક્ષ્યને જાણતો નથી. અર્થાત્ પોતાની ઈન્દ્રિયોને જે અનુકૂલ લાગે તે સર્વને ભક્ષ્યરૂપે સ્વીકારે છે. પેય-અપેયના સ્વરૂપને જાણતો નથી અને હેય-ઉપાદેયના વિભાગને જાણતો નથી. અર્થાત્ કેવા ભાવો પોતે ન કરવા જોઈએ અને કેવા ઉચિત ભાવો પોતે કરવા જોઈએ તેને જાણતો નથી. સ્વપરના ગુણદોષના નિમિત્તને જાણતો નથી. અર્થાત્ પોતાની પ્રવૃત્તિથી પોતાને શું હિત થશે ? અથવા પોતાની પ્રવૃત્તિથી પરને શું અનર્થ થશે ? તે જાણતો નથી. તેથી આ જીવ કુતર્કથી શ્રાંત થયેલા ચિત્તવાળો અર્થાત્ કુતર્કયુક્ત ચિત્તવાળો, વિચારે છે — પરલોક નથી, કુશલ-અકુશલ કર્મોનું ફળ નથી, આ આત્મા સંભવતો નથી, સર્વજ્ઞ કોઈ થતું નથી. તેમનો બતાવેલો મોક્ષમાર્ગ ઘટતો નથી. આ પ્રકારે નાસ્તિકતાના કુવિકલ્પો કરીને ત્યારપછી આ=જીવ અતત્ત્વના અભિનિવિષ્ટ ચિત્તવાળો=જેનાથી વર્તમાનમાં બાહ્યસુખ દેખાય તેવા જ અતત્ત્વ પ્રત્યે બદ્ધરુચિવાળો, પ્રાણીઓની હિંસા કરે છે. મૃષાવાદ કરે છે. પરધનને ગ્રહણ કરે છે. મૈથુન કે પરસ્ત્રીઓમાં રમે છે. પરિગ્રહને ગ્રહણ કરે છે અને ઈચ્છાઓમાં પરિમાણને કરતો નથી=પોતાને જે જે ઈચ્છાઓ વર્તે છે તેમાં સંવર કરવા કોઈ યત્ન કરતો નથી. માંસનું ભક્ષણ કરે છે. મધનું આસ્વાદન કરે છે. સદ્ઉપદેશને ગ્રહણ કરતો નથી કુમાર્ગનું પ્રકાશન કરે છે=અર્થાત્ પોતાના સ્વજનઆદિમાં આત્મા-પરલોક કાંઈ નથી એ પ્રકારે પ્રકાશન કરે છે, વંદનીય એવા સાધુઓની નિંદા કરે છે અર્થાત્ નિરર્થક ચેષ્ટારૂપ આ પ્રકારનો તેઓના ધર્મનો આચાર છે એમ લોકોને કહે છે. અવંદનીયને વંદન કરે છે=ધનઆદિની પ્રાપ્તિને કારણે તેવા મોટા માણસોને નમસ્કાર કરે છે. અથવા તત્ત્વને નહિ બતાવનારા યથા-તથા ઉપદેશ આપનારા અન્ય દર્શનવાળા કે સ્વદર્શનવાળા અવંદનીયને વંદન કરે છે. સ્વપરના ગુણદોષના નિમિત્તને સ્વીકારે છે=પોતાને જેનાથી તુચ્છ લાભ મળે તેવા નિમિત્તને સ્વીકારે છે અને પોતાના તુચ્છ લાભ અર્થે બીજાને અનર્થ થાય તેવા નિમિત્તને સ્વીકારે છે અને પરના અવાર્ણવાદને બોલે છે. અર્થાત્ કોઈની પણ કોઈ પ્રવૃત્તિ પોતાને ઉચિત ન જણાય કે પોતાને અનિષ્ટ કરનાર જણાય તો વિચાર્યા વગર તેની નિંદા કરે છે અને સમસ્ત પાપો સેવે છે,

જીવસ્ય નરકવેદના:

તતો બધ્નાતિ નિબિઙ્ઠં ભૂરિકર્મજાલં, પતત્યેષ જીવો નરકેષુ, તત્ર ચ પતિતઃ પચ્યતે કુમ્ભીપાકેન, વિપાટ્યતે ક્રકચપાટનેન, આરોહ્યતે વજ્રકણ્ટકાકુલાસુ શાલ્મલીષુ, પાચ્યતે સન્દંશકૈર્મુખં વિવૃત્ય કલકલાયમાનં તપ્તં ત્રપુ, ભક્ષ્યન્તે નિજમાંસાનિ, ભૃજ્યન્તેઽત્યન્તસન્તપ્તભ્રાષ્ટ્રેષુ, તાર્યતે પૂયવસારુધિર-

ક્લેદમૂત્રાન્નકલુષાં વૈતરણીં, છિદ્યતેઽસિપત્રવનેષુ સ્વપાપભરપ્રેરિતૈઃ પરમાધાર્મિકસુરૈરિતિ । તથા સમસ્ત-
પુદ્ગલરાશિભક્ષણેઽપિ નોપશામ્યતિ બુભુક્ષા, નિઃશેષજલધિપાનેઽપિ નાપગચ્છતિ તર્ષઃ, અભિભૂયતે
શીતવેદનયા, કદર્થ્યતે તાપાતિરેકેણ, તથોદીરયન્તિ ચ તદન્યનારકા નાનાકારાણિ દુઃખાનિ, તતશ્ચાયં
જીવો ગાઢતાપાનુગતો હા માતર્હા નાથાસ્ત્રાયધ્વં ત્રાયધ્વમિતિ વિક્લવમાક્રોશતિ, ન ચાસ્ય તત્ર
ગાત્રત્રાયકઃ કશ્ચિદ્વિદ્યતે ।

જીવની નરકગતિની વેદનાઓ

તેથી અત્યંત નિબિડ કર્મજાળાને બાંધે છે, તેનાથી આ જીવ નરકમાં પડે છે, અને ત્યાં પડેલો=નરકમાં પડેલો, કુંભીપાક દ્વારા પકાવાય છે, કરવતદ્વારા તેના વિભાગો કરાય છે, વજના કાંટા જેવા શાલ્મલી વૃક્ષો ઉપર આરોહણ કરાય છે. સાણસા દ્વારા મુખને પહોળું કરીને ઊંડાણ તપાવેલું સીસું પિવડાવાય છે. પોતાના શરીરનાં જ માંસો ખવડાવાય છે. અત્યંત તપાવેલા ભાજનોમાં તેને શેકવામાં આવે છે. વળી પરુ, વસા, રુધિર, ક્લેદ, મૂત્ર, આંતરડાથી કલુષિત એવી વૈતરણી નદીમાં તરાવવામાં આવે છે. વળી તલવારના પત્ર જેવાં વનોમાં પોતાના પાપના સમૂહથી પ્રેરિત એવા પરમાધામી દેવો વડે આ નારકી જીવ છેદન કરાય છે.

આ પ્રકારે સંસારી જીવ વિપર્યાસ બુદ્ધિને કારણે જે અનર્થો પામે છે તે સમ્યક્ ભાવન કરવાથી પણ જીવોની વિપર્યાસ બુદ્ધિ નિવર્તન પામે છે. પરંતુ સર્વજ્ઞના શાસનને નહિ પામેલો એવો ગ્રંથકારશ્રીનો જીવ પૂર્વમાં આ રીતે જ પાપો કરીને નરકાદિ ભવોમાં અનેક વિડંબનાઓ પામેલ તે પ્રસ્તુત કુવિકલ્પોનું ફળ છે તેમ બતાવેલ છે.

વળી નારકીમાં બધા પુદ્ગલરાશિના ભક્ષણમાં પણ ભૂખ ન શમે તેવી ક્ષુધા છે. સંપૂર્ણ સમુદ્રોના પાનમાં પણ તૃષ્ણા દૂર ન થાય તેવી તીવ્ર તૃષ્ણા છે. વળી નરકોમાં શીતવેદનાથી અભિભૂત થાય છે વળી તાપના અતિશયથી નરકોમાં કદર્થના પામે છે. વળી અન્ય નારકીઓ પરસ્પર અનેક પ્રકારનાં દુઃખો ઉત્પન્ન કરે છે. અર્થાત્ નારકીઓ ભવ પ્રત્યે ખરાબ લેશ્યા હોવાને કારણે એકબીજાને ઉપદ્રવ કરવાની વૃત્તિવાળા જ હોય છે. તેથી આ જીવ ગાઢ તાપથી અનુગત નરકમાં રહેલો હે માતા, હે નાથ ! મારું રક્ષણ કરો ! રક્ષણ કરો ! એ રીતે મોટેથી ચીસો પાડે છે અને આના શરીરને રક્ષણ કરનારા ત્યાં નરકમાં કોઈ વિધમાન નથી.

તિર્યગ્ગતિદુઃખવેદનાઃ

કથञ્ચિદુત્તીર્ણોઽપિ નરકાદિવાધ્યતે તિર્યક્ષુ વર્તમાનઃ, કથમ્? વાહ્યતે ભારં, કુટ્યતે લકુટાદિભિઃ, છિદ્યન્તેઽસ્ય કર્ણપુચ્છાદયઃ ખાદ્યતે કૃમિજાલૈઃ, સહતે બુભુક્ષાં, મ્રિયતે પિપાસયા, તુદ્યતે નાનાકાર-
યાતનાભિરિતિ ।

તિર્યચગતિનાં દુઃખ-વેદનાઓ

કોઈક રીતે નરકમાંથી નીકળેલો પાણી જીવ તિર્યચોના ભવોમાં વર્તતો બાધાઓ પામે છે ? અર્થાત્ નરક આયુષ્ય ક્ષય થવાથી ત્યાંથી નીકળેલ તિર્યચ આદિ ભવોને પામીને આ જીવ અનેક બાધા પામે છે. જે ભગવાનના શાસનની અપ્રાપ્તિનું ફળ છે. કઈ રીતે તિર્યચો બાધા પામે છે તે સ્પષ્ટ કરે છે —

તિર્યચગતિમાં જીવ ભારને વહન કરાય છે, લાકડીઓથી કુટાય છે, આના=તિર્યચરૂપ જીવના, કાન, પુચ્છાદિ છેદાય છે. શરીરમાં લાગેલા કૃમિનાં જાળાંઓથી ખવાય છે, બુભુક્ષાને સહન કરે છે=ક્ષુધાને સહન કરે છે. પિપાસાથી મરે છે=અસહ્ય ગરમીને કારણે પાણીની અપ્રાપ્તિને કારણે મરે છે. અનેક પ્રકારની યાતનાઓથી તિર્યચના ભવોમાં પીડાય છે.

મનુજગતિવેદના:

તતઃ કથજ્વિદવાપ્તમનુષ્યભવોઽપ્યેષ જીવઃ પીડ્યત એવ દુઃખૈઃ, કથમ્? તદુચ્યતે ક્લેશયન્ત્ય-નન્તરોગત્રાતાઃ, જર્જરયન્તિ જરાવિકારાઃ, દોદૂયન્તે દુર્જનાઃ, વિહ્વલયન્તીષ્ટવિયોગાઃ, પરિદેવયન્ત્યનિષ્ટ-સંયોગાઃ, વિસંસ્થુલયન્તિ ધનહરણાનિ, આકુલયન્તિ સ્વજનમરણાનિ, વિહ્વલયન્તિ નાનાઽધ્યસનાનીતિ ।

મનુષ્યગતિની વેદનાઓ

ત્યારપછી કોઈક રીતે પ્રાપ્ત થયેલા મનુષ્યભવવાળો પાણી આ જીવ અનેક દુઃખોથી પીડાય છે. કેવી રીતે પીડાય છે ? તેને કહે છે અનેક પ્રકારના રોગના સમૂહો તેને ક્લેશ કરે છે. જરાના વિકારો શરીરને જર્જરિત કરે છે. દુર્જનપુરુષો તેને દુભાવે છે. અર્થાત્ નબળો જાણીને સતત તેને હેરાન કરે છે. ઈષ્ટના વિયોગો તેને વિદ્વળ કરે છે=મનુષ્યપાણાને પામેલા જીવને પુણ્યથી ઈષ્ટપદાર્થો મળેલા હોય છતાં પુણ્યની સમાપ્તિ થવાથી તેનો વિયોગ થાય ત્યારે તે જીવ દુઃખી દુઃખી થાય છે, અનિષ્ટના સંયોગો તેને અત્યંત પીડિત કરે છે. ધનનાં હરણો તેને અત્યંત વ્યાકુળ કરે છે. સ્વજનનાં મરણો તેને આકુળ કરે છે જુદાં-જુદાં ક્લેશકારી અધ્યવસાયસ્થાનો તેને વિદ્વળ કરે છે.

વિબુધજન્મનિ નાનાવેદના:

તથા કથજ્વિલ્લબ્ધવિબુધજન્માપ્યેષ જીવો ગ્રસ્યત એવ નાનાવેદનાભિઃ, તથાહિ—આજ્ઞાપ્યતે વિવશઃ શક્રાદિભિઃ, ખિદ્યતે પરોત્કર્ષદર્શનેન, જીર્યતે પ્રાગ્ભવકૃતપ્રમાદસ્મરણેન, દન્દહ્યતેઽસ્વાધીનામર-સુન્દરીપ્રાર્થનેન, શલ્યતે તન્નિદાનચિન્તનેન, નિન્દ્યતે મહર્દ્ધિકદેવવૃન્દેન, વિલપત્યાત્મનશ્ચવનદર્શનેન, આક્રન્દતિ ગાઢપ્રાપ્તાસન્નમૃત્યુઃ, પતતિ સમસ્તાશુચિનિદાને ગર્ભકલમલ ઇતિ ।

દેવગતિમાં અનેક પ્રકારની વેદનાઓ

અને કોઈક રીતે પ્રાપ્ત થયો છે દેવનો ભવ એવો આ જીવ અનેક વેદનાઓથી દુઃખી થાય છે.

તે આ પ્રમાણે — શકાદિ વડે પરવશ એવો તે આજ્ઞા કરાય છે. પરના ઉત્કર્ષના દર્શનથી ખેદ પામે છે=પોતાની પાસે ઘણી દેવની સમૃદ્ધિ હોવા છતાં પોતાનાથી અધિક સમૃદ્ધિવાળા દેવોને જોઈને હંમેશાં પોતાની તુચ્છ પ્રકૃતિને કારણે ખેદ પામે છે. પૂર્વભવમાં કરાયેલા પ્રમાદના સ્મરણથી સતત જૂરે છે અર્થાત્ મેં પૂર્વભવમાં તેવા ઉત્કર્ષવાળો દેવભવ મળે તેવો યત્ન કર્યો નહિ જેથી આજે મને હીન સામગ્રી મળી છે તે પ્રકારે વિભંગજ્ઞાનથી જાણીને જૂરે છે. અસ્વાધીન એવી દેવીઓની પ્રાર્થનાથી બળે છે=જે અપરિગૃહીત દેવીઓ છે તેઓ પ્રત્યે પોતાને કોઈક રીતે રાગ થાય છતાં તે દેવીઓ તેને સ્વીકારે નહીં ત્યારે વારંવાર પ્રાર્થના કરીને બળ્યા કરે છે. તેના નિદાનના ચિંતવનથી=તે અસ્વાધીન દેવીની પ્રાપ્તિના ઉપાયના ચિંતવનથી, હંમેશાં ચિંત શલ્યવાળું રહે છે અર્થાત્ શું ઉપાય કરું કે જેથી તે દેવી સ્વાધીન થાય તે પ્રકારની વિચારણાઓથી દુઃખી થાય છે. મોટા ઋદ્ધિવાળા દેવો વડે નિંદાય છે અર્થાત્ તેને તુચ્છ અને નાનો ગણે છે તેથી ઋદ્ધિવાળા દેવો વડે તે જીવ દુઃખી થાય છે. પોતાના ચ્યવનના દર્શનથી વિલાપ કરે છે. ગાઢ પ્રાપ્ત આસન્ન મૃત્યુવાળો આ જીવ આકંદ કરે છે, સમસ્ત અશુચિના સ્થાનભૂત ગર્ભરૂપી કાદવમાં પડે છે અર્થાત્ દેવભવમાંથી ચ્યવીને મનુષ્ય કે તિર્યચ યોનિમાં માતાના ગર્ભમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

દ્રમકકુવિકલ્પોપનય:

एवं स्थिते-यद् द्रमकं वर्णयताऽभ्यधायि यदुत— सर्वाङ्गीणमहाघाततापानुगतचेतनः ।

હા માતસ્ત્રાયતામિત્થં દૈન્યવિક્રોશવિકલ્વ ।।૧૨૫।। ઇતિ, તદસ્યાપિ જીવસ્ય તુલ્યમેવ દ્રષ્ટવ્યમ્, ત(ય)સ્માદસ્યાઃ સર્વસ્યા મહાનર્થપરમ્પરાયાશ્ચા(ઃસ્વા)-ત્મગતાઃ કુવિકલ્પાસ્તત્સમ્પાદકાઃ કુદર્શનગ્રન્થા-સ્તત્રપ્રણેતારશ્ચ કુતીર્થિકાઃ કારણમિતિ । યત્તૂનાદાદયસ્તસ્ય દ્રમકસ્ય રોગા નિર્દિષ્ટાસ્તેઽસ્ય જીવસ્ય મહામોહાદયો વિજ્ઞેયાઃ । તત્ર મોહો મિથ્યાત્વં, તદુન્માદ ઇવ વર્ત્તતે સમસ્તાકાર્યપ્રવૃત્તિહેતુતયા, જ્વર ઇવ રાગઃ સર્વાઙ્ગીણમહાતાપનિમિત્તતયા, શૂલમિવ દ્વેષો ગાઢહૃદયવેદનાકારણતયા, પામેવ કામસ્તીવ્રવિષયા-ભિલાષકણ્ઠકારિતયા, ગલત્કુષ્ઠમિવ ભયશોકારતિસમ્પાદ્યં દૈન્યં જનજુગુપ્સાહેતુતયા ચિત્તોદ્વેગવિધાયિતયા ચ, નેત્રરોગ ઇવાજ્ઞાનં વિવેકદૃષ્ટિવિઘાતનિમિત્તતયા, જલોદરમિવ પ્રમાદઃ સદનુષ્ઠાનોત્સાહઘાતકતયેતિ ।

દ્રમકના કુવિકલ્પોનો ઉપનય

આ પ્રમાણે હોતે છતે જે દ્રમકને વર્ણન કરતા ગ્રંથકારશ્રી વડે કથાનકમાં કહેવાયું. શું કહેવાયું ? તે ‘યદુત’થી બતાવે છે — સર્વ અંગોના મહાઘાતના તાપથી અનુગત ચેતનવાળો તે ભિખારી હે માતા ! મારું રક્ષણ કરો એ પ્રમાણે દીનપણાથી આકુળ-વ્યાકુળ વર્તે છે તે આ જીવનું તુલ્ય જ જાણાયું. જે કારણથી આ સર્વ મહા અનર્થપરંપરાનું=પૂર્વમાં ચારગતિ વિષયક જે સર્વ અનર્થની પરંપરા દર્શાવી તેનું, આત્મગત કુવિકલ્પો તેના સંપાદક કુદર્શન ગ્રંથો અને તેના પ્રણેતા એવા કુતીર્થિકો કારણ છે, જે વળી ઉન્માદ આદિ તે દ્રમકના રોગો બતાવાયા, તે રોગો આ જીવના

મહામોહાદિ જાણવા=કથાનકમાં કહ્યું કે તે ભિખારીના શરીરમાં ઘણા રોગો હતા તે સર્વ રોગો આત્મામાં વર્તતા મિથ્યાત્વ અને કષાયોનું કાલુષ્ય છે તેમ જાણવું, ત્યાં=મહામોહાદિમાં, મોહ મિથ્યાત્વ છે તે ઉન્માદની જેમ વર્તે છે; કેમ કે સમસ્ત અકાર્યની પ્રવૃત્તિનું હેતુપણું છે.

જીવ પોતાને દેહથી અભિન્ન જ જોઈને માત્ર દેહને સામે રાખીને સુખદુઃખની વિચારણા કરે છે અને તેના કારણે જે અકાર્યો કરીને અનર્થો પ્રાપ્ત કરે છે તે સર્વેનું કારણ સંસારના ઉચ્છેદના ઉપાયરૂપ સમ્યક્ અવલોકન કરવામાં બાધક એવો મિથ્યાત્વનો ઉદય છે.

વળી જ્વરના જેવો રાગ છે; કેમ કે સર્વ અંગમાં મહાતાપનું નિમિત્તપણું છે.

શરીરમાં જ્વર રોગ આવે છે ત્યારે શરીર અતિઉષ્ણ થાય છે તેમ રાગથી સંસારી જીવ આકુળ થાય છે તેથી આકુળ થઈને તે તે પ્રકારની ભોગાદિ પ્રવૃત્તિમાં પ્રયત્ન કરીને આકુળતા શમાવવા યત્ન કરે છે વસ્તુતઃ વિવેક નથી તેથી તે જીવો રાગાદિ રૂપ જ્વર મટાડવા યત્ન કરતા નથી વળી સમ્યગ્દૃષ્ટિ રાગાદિ જ્વરને જ્વરરૂપે જાણીને મટાડવા ઉચિત ઔષધ કરે છે.

શૂળના જેવો=માથાના દુખાવા જેવો, દ્વેષ છે; કેમ કે હૃદયમાં ગાઢ વેદનાનું કારણપણું છે અર્થાત્ જીવને દ્વેષ થાય છે ત્યારે ક્રોધથી સતત આકુળ-વ્યાકુળ થાય છે તેથી દ્વેષ માથાના દુખાવા જેવો છે. વળી ખરજવા જેવો કામ છે; કેમ કે તીવ્ર વિષયના અભિલાષરૂપ ખાણજને કરનાર છે. અર્થાત્ જેમ શરીરમાં ખાણજ ઊપડે છે, ત્યારે તે ખાણજ મીઠી લાગે છે તોપણ તે ખાણજ શરીરની વિકૃતિ છે, તેમ વિષયોની ઈચ્છા એ ખાણજ જેવી છે તેથી ઈચ્છાથી આત્મા સતત આકુળ રહે છે. વળી ગળતા કોઢ જેવા ભય, શોક, અરતિને સંપન્ન કરનાર દીનતા છે; કેમ કે વિવેકી લોકોને જુગુપ્સાનું હેતુપણું છે અને પોતાના પણ ચિત્તમાં ઉદ્વેગનું હેતુપણું છે.

જેમ ગળતો કોઢ પોતાને પણ વિલ્વળ કરે છે અને લોકોને પણ જુગુપ્સા કરાવે છે. તેમ આત્મામાં ભય, શોક, અરતિને ઉત્પન્ન કરનાર જે દીનપણું છે તે પોતાને પણ ઉદ્વેગ કરે છે અને બીજા જીવોને પણ તેના પ્રત્યે જુગુપ્સા કરાવે છે અર્થાત્ દીનપુરુષ કોઈને જોવો ગમતો નથી.

અને નેત્રના રોગ જેવું અજ્ઞાન છે; કેમ કે વિવેકદૃષ્ટિના વિઘાતનું નિમિત્ત કારણ છે,

જેમ કોઈના ચક્ષુમાં રોગ હોય તો વસ્તુને સ્પષ્ટ જોઈ શકે નહીં, તેથી વસ્તુના સ્વરૂપમાં ભ્રમ થવાની સંભાવના રહે છે તેમ સંસારી જીવોને પોતાના આત્માના નિરાકુલ સ્વરૂપનું જે અજ્ઞાન છે તે નેત્રરોગ જેવું છે અને તેના કારણે સુખનો અર્થી પણ જીવ વાસ્તવિક સુખ અને વાસ્તવિક દુઃખના સ્વરૂપનો વિવેક કરી શકતો નથી. આથી જ આત્માની કષાયની વ્યાકુળતારૂપ દુઃખને દૂર કરવાના ઉપાયની ઉપેક્ષા કરીને અસાર એવા બાહ્યભોગોમાં પ્રયત્ન કરીને કષાયોની વૃદ્ધિ કરે છે, તેથી વિવેકદૃષ્ટિને નાશ કરવાનું નિમિત્ત અજ્ઞાન છે.

જલોદર જેવો પ્રમાદ છે; કેમ કે સદ્અનુષ્ઠાનના ઉત્સાહનું ઘાતકપણું છે.

જેમ જલોદરવાળા જીવો દેહથી જડ જેવા હોય છે તેથી ધનઅર્જન આદિ ઉચિત સંસારનાં કૃત્યોને

કરવામાં ઉત્સાહિત થતા નથી. તેમ આત્માને માટે જલોદર જેવો પ્રમાદ દોષ છે. તેથી આત્માના હિતને કરવા માટે ઉચિત શાસ્ત્રઅધ્યયનાદિ ક્રિયામાં સંસારી જીવો ઉત્સાહિત થતા નથી.

ભાવાર્થ :-

સંસારરૂપી નગરમાં ભટકતા સર્વજ્ઞની પ્રાપ્તિની પૂર્વના પોતાના આત્માનું ભિખારી સ્વરૂપ બતાવ્યા પછી કહ્યું કે તે ભિખારીને નાના છોકરાઓ અનેક રીતે કદર્થના કરતા હતા તેમ સંસારી જીવોને આત્મામાં વર્તતા કુવિકલ્પો અને કુવિકલ્પના નિષ્પાદક નિમિત્તો જીવને સતત હેરાન કરે છે. તેથી સંસારી જીવના આત્માને તે કુવિકલ્પો સતત જર્જરિત કરે છે અને તેના કારણે જ જીવ પોતાના હિતની વિચારણા કર્યા વગર મૂઢની જેમ ચારગતિઓમાં પરિભ્રમણ કરે છે અને તે ચારગતિઓમાં અનેક પ્રકારની કદર્થનાઓ પામે છે. તે સર્વ કદર્થનાઓનું કારણ આત્મામાં ઉત્પન્ન થતા કુવિકલ્પો છે અને સર્વજ્ઞના શાસનની પ્રાપ્તિ પૂર્વે તે કુવિકલ્પની કદર્થનાના બળથી સંસારી જીવો ચારગતિની વિડંબના ફરી-ફરી પ્રાપ્ત કરે છે અને દુઃખી દુઃખી થાય છે. વળી, કથાનકમાં કહેલ કે તે ભિખારીના શરીરમાં ઉન્માદાદિ અનેક રોગ હતા તેમ ભગવાનના શાસનની પ્રાપ્તિ પૂર્વે જીવમાં મિથ્યાત્વરૂપી ઉન્માદ વર્તે છે તેથી જ આત્માની સ્વસ્થતા માટે શું કરવું ઉચિત છે તેનો લેશ વિચાર કર્યા વગર મૂઢની જેમ વર્તે છે. વળી તે ભિખારીના શરીરમાં જ્વર આદિ અનેક રોગો હતા તેમ સંસારી જીવોના આત્મામાં રાગ, દ્વેષ, આદિ અનેક રોગો વર્તે છે જેથી સંસારી જીવો સદા દુઃખી દુઃખી છે.

ઉપનય :-

તતશ્ચાયં જીવો મિથ્યાત્વાદિભિરેતૈર્ભાવરોગૈર્વિદ્વલીકૃતો ન કિઞ્ચિચ્ચેતયતે તતશ્ચ યદેતત્ સામ્પ્રતમેવ ન જાનીતે કાર્યાકાર્યવિચારં, ન લક્ષયતિ ભક્ષ્યાભક્ષ્યવિશેષમિત્યાદ્યનધ્યવસાયરૂપં મહાતમઃ પ્રતિપાદિતં, યે ચ નાસ્તિ પરલોક ઇત્યાદયો વિપર્યાસવિકલ્પાઃ પ્રતિપાદિતાસ્તેઽસ્ય દ્વયસ્યાપ્યુત્પત્તૌ બાહ્યાઃ કુતર્ક-ગ્રન્થાદયઃ સહકારિકારણભાવેનોત્પાદકાઃ, એતે તુ રાગદ્વેષમોહાદય આન્તરા ઉપાદાનકારણભાવેન જનકાઃ, તસ્માત્પૂર્વોક્તા સર્વાનર્થપરમ્પરા પરમાર્થતો ગાઢતરમેતજ્જન્યાઽપિ વિજ્ઞેયા । કિઞ્ચ કુશાસ્ત્ર-સંસ્કારાદયઃ કાદાચિત્કાઃ, એતે તુ રાગાદયસ્તદુત્પાદને સકલકાલભાવિનઃ । અન્યચ્ચ — કુદર્શનશ્રવણાદયો ભવન્તોઽપિ ભવેયુર્વાઽનર્થપરમ્પરાકારણં ન વેતિ વ્યભિચારિણઃ, એતે તુ રાગાદયો ભવન્તોઽવશ્યંતયા મહાનર્થગર્તપાતં કુર્વન્ત્યેવ, નાસ્ત્યત્ર વ્યભિચારો, યતસ્તૈરભિભૂતોઽયં જીવઃ પ્રવિશતિ મહાતમોઽજ્ઞાનરૂપં, વિધત્તે નાનાવિધવિપર્યાસવિકલ્પાન્, અનુતિષ્ઠતિ કદનુષ્ઠાનશતાનિ, સઙ્ચિનોતિ ગુરુતરકર્મભારં, તતસ્તત્પરિણત્યા ક્વચિજ્જાયતે સુરેષુ, ક્વચિદુત્પદ્યતે માનુષેષુ, ક્વચિદાસાદયતિ પશુભાવં, ક્વચિત્પતતિ મહાનરકેષુ । તતશ્ચ-તદેવ પ્રાક્પ્રતિપાદિતસ્વરૂપં મહાદુઃખસન્તાનમનવરતમરઘટ્ટઘટીયન્ત્રન્યાયેનાનન્તશો-ઽનુભવદ્વારેણ પરાવર્તયતીતિ ।

ઉપનયાર્થ :-

તેથી=સર્વજ્ઞની પ્રાપ્તિ પૂર્વે સંસારમાં ભટકતા દ્રમકને ઉન્માદ આદિ અનેક રોગો હતા તેથી, આ જીવ=સંસારી જીવ, મિથ્યાત્વાદિ આ ભાવરોગો વડે વિલ્વળ કરાયેલો કંઈ જાણતો નથી.

શરીર સાથે અત્યંત અભેદ બુદ્ધિ હોવાથી માત્ર શરીરજન્ય અને માનાદિ કષાયજન્ય સુખોમાં જ સુખબુદ્ધિવાળો હોવાથી આત્માના પારમાર્થિક સુખોને સમજી શકે તેવી તેની ચેતના નષ્ટ થઈ ગઈ છે.

અને તેથી=સંસારી જીવ ભાવરોગોથી વિલ્વળ થયેલો છે તેથી, જે આ હમાણાં જ ‘ભક્ષ્યાભક્ષ્ય વિશેષને જાણતો નથી’ ઇત્યાદિ અનધ્યવસાયરૂપ મહાતમ પ્રતિપાદન કરાયું અને ‘પરલોક નથી’ ઇત્યાદિ જે વિપર્યાસ વિકલ્પો પ્રતિપાદન કરાયા તે આ બંનેની પાણ ઉત્પત્તિમાં કુતર્કગ્રંથ આદિ સહકારીકારણપણાથી ઉત્પાદકો છે. વળી, આ અંતરંગ રાગદ્વેષ, મોહાદિ ઉપાદાન કારણપણાથી જનકો છે=બંનેના જનકો છે, તે કારણથી પૂર્વમાં કહેવાયેલી=ચારગતિઓની પરિભ્રમણરૂપ પૂર્વમાં કહેવાયેલી, સર્વ અનર્થ પરંપરા પરમાર્થથી ગાઢતર આનાથી જન્ય પાણ જાણવી=અંતરંગભાવરોગોથી જન્ય પાણ જાણવી.

જીવમાં મિથ્યાત્વાદિ મોહના પરિણામો અત્યંત વર્તે છે. ત્યારે ભક્ષ્ય શું છે ? અભક્ષ્ય શું છે ? કર્તવ્ય શું છે ? અકર્તવ્ય શું છે ? તેના વિષયમાં કોઈ અધ્યવસાય થતો નથી. પરંતુ ઇન્દ્રિયજન્ય સુખ, શાતાજન્ય સુખ અને માનસન્માનઆદિ જન્ય રતિનું સુખ તેને સર્વસ્વ જણાય છે, તે મહાતમ સ્વરૂપ છે અર્થાત્ પોતાના નિરાકુલ સ્વરૂપને જોવામાં બાધક એવા મહાતમ સ્વરૂપ છે. વળી, ક્યારેક ‘પરલોક નથી’ ઇત્યાદિ કુવિકલ્પો ઉત્પન્ન થાય ત્યારે કોઈક રીતે જીવનો તત્ત્વને અભિમુખ પરિણામ થયો હોય તો તે આ કુવિકલ્પોથી નાશ પામે છે અને હિતાહિતમાં અનધ્યવસાય રૂપ મહાતમ અને પરલોક નથી ઇત્યાદિ કુવિકલ્પો તે બંનેમાં કુતર્કગ્રંથો સહકારી કારણથી ઉત્પાદક છે; કેમ કે કુતર્કગ્રંથો વિપરીત બોધ કરાવીને તેવા કુવિકલ્પો કરાવે છે. વળી, આત્મામાં વર્તતા રાગ-દ્વેષ કે મોહના પરિણામો ઉપાદાન કારણપણાથી જ મહાતમ રૂપ કુવિકલ્પના જનક છે; કેમ કે ભોગમાં ગાઢ રાગ ભક્ષ્યાભક્ષ્ય આદિના અંધકારને ઉત્પન્ન કરે છે. અને તત્ત્વને જોવામાં મિથ્યાત્વમોહનીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ નહીં થયો હોવાથી કુવિકલ્પો ઊઠે છે, માટે જીવને જે સંસારની અનર્થની પરંપરાની પ્રાપ્તિ થાય છે તે બધાનું કારણ આત્મામાં વર્તતા રાગ-દ્વેષ અને મિથ્યાત્વરૂપ મહામોહ જ કારણ છે, માટે સંસારની વિડંબનાથી પર થવાના અર્થી જીવે સતત તત્ત્વને જોવામાં બાધક એવા વિપર્યાસને અને તુચ્છ પદાર્થોમાં થતા રાગાદિભાવોની આકુળતાને જાણવા યત્ન કરવો જોઈએ અને આત્માના નિરાકુલ સ્વભાવ માટે સદા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

વળી, કુશાસ્ત્રના સંસ્કારો ક્યારેક હોય છે. અર્થાત્ મનુષ્ય આદિ ભવોને પામીને કુશાસ્ત્ર આદિ સાંભળવાના પ્રસંગમાં પ્રાપ્ત થાય છે. વળી, મહાતમની અને કુવિકલ્પોની ઉત્પત્તિમાં આ રાગાદિ સકલ કાલ રહેલા છે.

આથી જ પશુઆદિ ભવોમાં, એકેન્દ્રિયાદિના ભવોમાં કુશાસ્ત્રનું શ્રવણ નહિ હોવા છતાં રાગાદિને

કારણે ભક્ષ્યાભક્ષ્યઆદિ અનધ્યવસાયરૂપ મહાતમ સદા વર્તે છે જેથી સર્વ અનર્થની પરંપરા પ્રાપ્ત થાય છે.

વળી, બીજું કુદર્શનતા શ્રવણ આદિ થવા છતાં પણ અનર્થની પરંપરાનું કારણ થાય અથવા ન થાય એ પ્રકારે વ્યભિચાર છે. વળી, રાગાદિ થતા અવશ્યપણાથી મહાઅનર્થની ગતિમાં પાતને કરે છે, તેમાં વ્યભિચાર નથી.

કોઈક જીવને કુશાસ્ત્રશ્રવણનો પ્રસંગ હોય છતાં અંતરંગ વિવેકચક્ષુ હોય તો કુશાસ્ત્રથી પણ કુવિકલ્પો થતા નથી અને કેટલાકને સુશાસ્ત્રથી પણ થાય છે, માટે કુશાસ્ત્રશ્રવણ એકાંતે અનર્થની પરંપરાનું કારણ નથી. વળી, જે જીવોમાં રાગાદિ થાય છે, તેઓ અવશ્ય તે રાગાદિને અનુરૂપ ક્લિષ્ટકર્મો બાંધીને દુર્ગતિની પરંપરાને પ્રાપ્ત કરે છે. માટે રાગાદિભાવો એકાંતે અનર્થોની પરંપરાનું જ કારણ છે.

જે કારણથી તેઓ વડે=રાગાદિ ભાવો વડે, અભિભૂત થયેલો જીવ મહાતમરૂપ અજ્ઞાનમાં પ્રવેશ કરે છે. અનેક પ્રકારના વિપર્યાસના વિકલ્પો કરે છે. સેંકડો કદનુષ્ઠાનો કરે છે. ગુરુતર એવા કર્મભારને એકઠા કરે છે, તેથી તેની પરિણતિથી ક્યારેક દેવલોકમાં જાય છે. ક્યારેક મનુષ્યમાં જાય છે ક્યારેક પશુભવને પામે છે. ક્યારેક મહાનરકોમાં પડે છે.

ગાઢ અજ્ઞાનને કારણે આત્માનું હિત શું છે ? તે નહીં જાણતો તે જીવ પછી બાહ્ય શુભઅનુષ્ઠાન કરીને શુભલેશ્યાને પ્રાપ્ત કરે છે ત્યારે મિથ્યાત્વથી સંવલિત પુણ્યપ્રકૃતિરૂપ ગુરુતર કર્મભારને કારણે ક્યારેક દેવલોકમાં જાય છે. ક્યારેક મિથ્યાત્વથી સંવલિત જ ગુરુતર કર્મભાર રૂપ પુણ્યપ્રકૃતિને કારણે મનુષ્યભવને પામે છે. ક્યારેક મિથ્યાત્વથી સંવલિત ગુરુતર કર્મભાર રૂપ પાપપ્રકૃતિથી પશુભવને પામે છે તો ક્યારેક મિથ્યાત્વથી સંવલિત ગુરુતર કર્મભાર રૂપ અત્યંત પાપપ્રકૃતિને કારણે મહાનરકોમાં પડે છે.

અને તેથી તેને જ=ચારગતિઓના પરિભ્રમણને જ, પૂર્વમાં પ્રતિપાદન કરાયેલા સ્વરૂપવાળા મહાદુઃખના સંતાનને સતત અરઘદૃઘટી યન્ત્ર વ્યાયથી અનુભવ દ્વારા અનંતી વખત પરાવર્તન કરે છે.

સર્વજ્ઞના શાસનની પારમાર્થિક પ્રાપ્તિ પૂર્વે જીવમાં અત્યંત અજ્ઞાન હોવાને કારણે પોતાના હિતને જાણવા માટે અસમર્થ હોવાથી બાહ્યપદાર્થો જ તેને કેટલાક હિત રૂપ અને કેટલાક અહિત રૂપ જણાય છે. અને તે બાહ્યપદાર્થોના જ ગ્રહણ અને પરિત્યાગ માટે વિવિધ પ્રકારના સંકલેશો કરીને કૂવા ઉપર રહેલા રેંટના ન્યાયથી ચાર ગતિને અનુભવ દ્વારા અનંતી વખત પરાવર્તન કરે છે.

ભાવાર્થ :-

જીવમાં અનાદિકાળથી સ્થિર થયેલ રાગ-દ્વેષ અને મહામોહનો પરિણામ વર્તે છે તેથી રાગાદિ ભાવોથી સતત વિલ્વળ વર્તે છે, અને તેના કારણે મનુષ્યભવની પ્રાપ્તિ કરીને શું ભક્ષ્ય છે ? શું અભક્ષ્ય છે ? શું મારા માટે કર્તવ્ય છે ? શું મારા માટે અકર્તવ્ય છે ? તેનો કોઈ વિચાર કર્યા વગર વિષયોની લાલસાથી સુખ માટે જ યત્ન કરતો હોવા છતાં ગાઢ અંધકારને કારણે તત્કાલ પણ ભાવરોગની આકુળતા વધારે છે. અને ભાવિના અનર્થોની પરંપરાને પ્રાપ્ત કરે છે. વળી, ક્યારેક પરલોકઆદિની વાતો સાંભળવા મળે તોપણ દૃઢ વિપર્યાસ હોવાને કારણે તેને કુવિકલ્પો જ થાય છે કે “પરલોક નથી, આત્મા નથી” આ રીતે કુવિકલ્પો

કરીને પરલોકના હિતની ઉપેક્ષા કરે છે. કષાયોની વિડંબના વર્તમાનમાં થાય છે તે પણ દેખાતી નથી. માત્ર તુચ્છ વિષયોના સુખમાં ગૃહિ કરીને અનર્થોની પરંપરાને જ પ્રાપ્ત કરે છે. અને તેને આ પ્રકારના કુવિકલ્પ મુખ્યરૂપે અંદરમાં વર્તતા કષાયોથી જ થાય છે. તોપણ કુશાસ્ત્રોનું શ્રવણ વગેરે પણ ક્યારેક તે પ્રકારના કુવિકલ્પો પ્રત્યે નિમિત્તભાવરૂપ બને છે. છતાં તે કુશાસ્ત્રો વગેરે રાગાદિની વૃદ્ધિ કરીને જ અનર્થોની પ્રાપ્તિ કરાવે છે. માટે વિવેકીએ તત્ત્વના વિષયમાં ગાઢ અજ્ઞાનરૂપ મોહનો નાશ કરવા જ યત્ન કરવો જોઈએ, છતાં ભગવાનના શાસનની પારમાર્થિક પ્રાપ્તિ પૂર્વે આ જીવમાં ગાઢ અંધકાર વર્તતો હોવાથી અનેક કુવિકલ્પો કરીને આરંભ-સમારંભની પ્રવૃત્તિઓ કરે છે. અને ઘણા કર્મના ભારથી ભારે થઈને ચારગતિઓમાં ભટકે છે તેમાં ક્યારેક તીર્થકરો આદિ પાસે દેવતા વગેરેને આવતા જોઈને તેવા સુખના અભિલાષવાળો થઈને બાહ્ય ધર્માનુષ્ઠાન કરે છે. તોપણ ગાઢ અજ્ઞાનતાને કારણે સંસારના બીજરૂપ અવીતરાગભાવની અનર્થકારિતાને તે જીવ લેશ પણ જાણી શકતો નથી. તેથી કંઈક ધર્માનુષ્ઠાન કરીને વિપર્યાસથી યુક્ત તે દેવભવમાં જાય છે અને ભોગમાં ગાઢ લિપ્સા કરીને ચારગતિઓમાં ફરે છે. ક્યારેક મનુષ્યભવને પામે છે ત્યારે પણ ગાઢ વિપર્યાસથી યુક્ત કોઈક રીતે પ્રાપ્ત થયેલા તે મનુષ્યભવને આરંભ-સમારંભમાં પ્રવર્તાવીને ચારગતિઓનાં પરિભ્રમણને પામે છે. વળી, વિપર્યાસથી યુક્ત પાપ કરીને ક્યારેક પશુભવને પામે છે. અને ક્યારેક અત્યંત ક્લિષ્ટભાવો કરીને મહાનરકોમાં અર્થાત્ ઘોર કદર્થના રૂપ નરકોમાં પડે છે.

આ રીતે ભગવાનના શાસનની પ્રાપ્તિ ન થાય ત્યાં સુધી જીવ દરેક ભવમાં તે તે ગતિમાં સંભવે એવી અનર્થોની પરંપરાને અનુભવ દ્વારા અનંતી વખત પરાવર્તન કરે છે. પરંતુ તે કદર્થનાનો અંત ક્યારેય પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. માટે વિવેકી પુરુષે સંસારના પરિભ્રમણના બીજરૂપ અને સર્વ અનર્થની પરંપરાના કારણભૂત રાગ-દ્વેષ અને વિપર્યાસરૂપ મિથ્યાત્વના પારમાર્થિક સ્વરૂપનું જ્ઞાન કરીને તેને ક્ષીણ કરવા યત્ન કરવો જોઈએ. આથી જ વિવેકસંપન્ન જીવો સતત ભગવાનના વચનના પરમાર્થને જાણવા યત્ન કરે છે. ભગવાનના વચનના પરમાર્થને જાણનારા સુસાધુઓની ઉપાસના કરે છે. અને રાગ-દ્વેષ, મોહથી પર એવા તીર્થકરોની પ્રતિમાની ભક્તિ કરીને તેમના તુલ્ય થવા માટે સદા યત્ન કરે છે.

ઉપનય :-

एवञ्च स्थिते-यत्तद्द्रमकवर्णने प्रत्यपादि यदुत—

‘शीतोष्णदंशमशकक्षुत्पिपासाद्युपद्रवैः ।

बाध्यमानो महाघोरनारकोपमवेदनः ॥१२७॥ इति,

तदत्र जीवरोरे समर्गलतरं मन्तव्यमिति अत एव च यदुक्तं- यदुत, असौ द्रमकः

कृपास्पदं सतां दृष्टो, हास्यस्थानं स मानिनाम् ।

बालानां क्रीडनावાસો, દૃષ્ટાન્તઃ પાપકર્મણામ્ ॥૧૨૮॥

તદત્રાપિ જીવે સકલં યોજનીયમ્, તથાહિ—સતતમસાતસંતતિજમ્બાલગ્રસ્તોઽયં જીવો દૃશ્ય-

માનોઽત્યન્તસાત્મીભૂતપ્રશમસુખરસાનાં ભગવતાં સત્સાધૂનાં ભવત્યેવ કૃપાસ્થાનં, ક્લિષ્ટ્યમાનેષુ સકલકાલં કરુણાભાવનાભાવિતચિત્તત્વાત્તેષાં, તથા માનિનામિવ વીરરસવશેન તપશ્ચરણકરણોદ્યતમતીનાં સરાગસંયતાનાં ભવત્યેવાયં જીવો હાસ્યસ્થાનં, ધર્માચ્ચપુરુષાર્થસાધનવિકલસ્ય કીદૃશી ખલ્વસ્ય પુરુષતેતિ તેષામનાદરદૃષ્ટેઃ । તથા બાલાનાં મિથ્યાત્વાધ્માતમનસાં તથાવિધલોકાનાં કથજ્વિદવાપ્તવિષયસુખલવાનાં ભવત્યેવાયં પાપિષ્ઠજીવઃ ક્રીડનાવાસઃ, દૃશ્યન્તે હિ ધનગર્વોદ્ધુરચિત્તૈસ્તથાવિધકર્મ્મકરાદયો નાનાપ્રકારં વિડમ્બ્યમાનાઃ । તથા પાપકર્મ્મણાં ફલપ્રરૂપણાવસરે ભવત્યે(વૈ)વંવિધો જીવો દૃષ્ટાન્તઃ, તથાહિ-ભગવન્તઃ પાપકાર્યાણિ દર્શયન્તો ભવ્યજન્તૂનાં સંવેગજનનાર્થમીદૃશજીવાનેવ દૃષ્ટાન્તયન્તીતિ ।

ઉપનયાર્થ :-

આ પ્રકારે સ્થિત હોતે છતે=સર્વજ્ઞના શાસનની પ્રાપ્તિ પૂર્વે દ્રમક એવો ગ્રંથકારનો આત્મા ચારગતિઓમાં અનંતી વખત અનેક પ્રકારની કદર્યનાઓ અનુભવ દ્વારા પરાવર્તન કરે છે એ પ્રમાણે સ્થિત હોતે છતે, તે દ્રમકના વર્ણનમાં=પૂર્વમાં કથા કહી તે કથાના દ્રમકના વર્ણનમાં, જે કહેવાયું, શું કહેવાયું ? તે યદુતથી બતાવે છે —

શીત-ઉષ્ણ વેદના, મચ્છરોના ડંસો, ક્ષુધા, પિપાસા આદિ ઉપદ્રવોથી બાધા પામતો તે ભિખારી મહાધોર નરકની વેદનાની ઉપમાવાળો છે. એ પ્રમાણે કહેવાયું તે આ જીવરૂપ ભિખારીમાં સમાન રીતે જાણવું. ॥૧૨૭॥

તે નગરમાં અત્યંત દરિદ્ર એવો તે ભિખારી ઠંડી, ગરમી આદિ ઉપદ્રવોથી અત્યંત બાધા પામતો હતો તેથી નરકની વેદના જેવી પીડાના અનુભવવાળો છે તેમ કહ્યું તે સંસારી જીવમાં સમાન ઘટે છે; કેમ કે ભગવાનના શાસનની પ્રાપ્તિ પૂર્વે ચારે ગતિઓમાં તે જીવ સતત અનેક બાધાઓથી દુઃખી દુઃખી થાય છે, પછી તુચ્છ બાહ્ય પુણ્ય હોય તો પણ અંતરંગ કષાયોથી સતત પીડાય છે, જેના ફળરૂપે સાક્ષાત્ નરકાદિની વેદનાઓ પણ અનેક વખત અનુભવે છે.

અને આથી જ જે કહેવાયું કે આ ભિખારી સંત પુરુષોને કૃપાનું સ્થાન જોવાયો, તે=તે ભિખારી, માની જીવોને હાસ્યનું સ્થાન જોવાયો અને બાળ જીવોને ક્રીડાનો આવાસ છે અને પાપકર્મનું દૃષ્ટાંત છે. ॥૧૨૮॥

તે આ પણ જીવમાં=સર્વજ્ઞની પ્રાપ્તિ પૂર્વેના સંસારી જીવમાં, સકલ પણ યોજન કરવું. તે આ પ્રમાણે — સતત અસાતાની=દુઃખની સંતતિના સમૂહથી ગ્રસ્ત દેખાતો આ જીવ અત્યંત સાત્મીભૂત પ્રશમસુખના રસવાળા ભગવાન સદ્સાધુઓની કૃપાનું સ્થાન થાય છે; કેમ કે તેઓનું=સદ્સાધુઓનું, ક્લિષ્ટમાન જીવોમાં સકળકાળ કરુણાભાવનાથી ભાવિત ચિત્તપાણું છે અને માનીઓના જેવા વીરરસથી તપ, ચરણ, કરણમાં ઉદ્યત મતિવાળા સરાગ સંયમવાળા સાધુઓને આ જીવ હાસ્યનું સ્થાન થાય જ છે. કેમ હાસ્યનું સ્થાન થાય છે ? તેથી હેતુ કહે છે — ધર્મ નામના પુરુષાર્થના સાધનથી વિકલ આની=દ્રમકની, પુરુષતા કેવા પ્રકારની છે ? એ પ્રમાણે તેઓને=સરાગ સંયમવાળા મહાત્માઓને,

અનાદર દૃષ્ટિ છે. મિથ્યાત્વથી વ્યાપ્ત ચિત્તવાળા, તેવા પ્રકારના લોકો, કંઈક વિષયસુખના લેશને પામેલા એવા બાળ જીવોને આ પાપિષ્ઠ જીવ કીડાનો વાસ થાય છે.

વિષયમાં અવિચારક હોવાથી બાલ અને પોતાની મળેલી સંપત્તિમાં અવિચારક એવા મિથ્યાત્વથી અધ્માત ચિત્તવાળા કોઈક રીતે પ્રાપ્ત થયેલા વિષયસુખ લવવાળા તત્ત્વદૃષ્ટિથી બાલ એવા તેવા પ્રકારના લોકોને=જે જીવો ભગવાનના શાસનને પામ્યા નથી તેવા પ્રકારના જીવો મિથ્યાત્વથી અતિશય આકાંતચિત્તવાળા છે. તેથી આત્મહિત માટે બાલ જેવા છે અને કોઈક રીતે ભૂતકાળમાં પુણ્ય કરીને કંઈક ભૌતિક સામગ્રી પ્રાપ્ત કરી છે તેવા બાળ જીવોને આ પાપી જીવ કીડાનો આવાસ થાય છે.

હિ=જે કારણથી, ધનના ગર્વથી ઉદ્ભૂત ચિત્તવાળા જીવો વડે તેવા પ્રકારનાં સામાન્ય કાર્યો કરનારા જીવો નાના પ્રકારે વિડંબના કરતા દેખાય છે અને પાપકર્મોના ફળની પ્રરૂપણાના અવસરમાં આવા પ્રકારનો જીવ મહાત્માઓ વડે દૃષ્ટાંતરૂપે કહેવાય છે તે આ પ્રમાણે — ભગવાન એવા સુસાધુ પાપકર્મને બતાવતા ભવ્યજીવોને સંવેગ ઉત્પન્ન કરાવવા અર્થે આવા પ્રકારના જીવોને જ દૃષ્ટાંતરૂપે બતાવે છે.

ભગવાનના શાસનની પ્રાપ્તિ પૂર્વે ધર્મરૂપી ધન વગરનો એવો જીવ ક્વચિત્ બાહ્ય સમૃદ્ધિવાળો હોવા છતાં ભાવથી દરિદ્ર હોવાને કારણે અત્યંત પ્રશમરસવાળા મહાત્માઓને કૃપાનું સ્થાન બને છે અર્થાત્ તેઓને જોઈને તેઓને તેવા જીવ પ્રત્યે કરુણા જ થાય છે; કેમ કે ધર્મરૂપી ધન વગરનો આ જીવ સંસારમાં સર્વ કદર્થના પામે તેવી સ્થિતિવાળો છે. વળી, જેઓ મોક્ષને અનુકૂળ પરાક્રમ ફોરવનારા સરાગ સંયમવાળા સુસાધુઓ છે તેઓને પોતાનો મનુષ્યભવ સફળ છે, ક્ષુદ્ર જીવો જેવો પોતાનો મનુષ્યભવ નથી તે પ્રકારે પ્રશસ્તમાન વર્તે છે, તેથી ધર્મથી પરાક્રમુખ આરંભ-સમારંભ કરનારા જીવને જોઈને તે જીવ તેઓને માટે હાસ્યનું સ્થાન બને છે. અર્થાત્ તેઓ વિચારે છે કે ધર્મ માટે લેશ પણ પુરુષાર્થ નથી કરતા તેવા જીવોનું પુરુષપણું ક્યાં છે અર્થાત્ સર્વથા સત્ત્વહીન છે. આ પ્રકારે તેઓના નિષ્ફળ જીવનને જોઈને સુસાધુને જે અનાદર થાય છે તે જ તે લોકોનો ઉપહાસ છે. વળી, સંસારમાં ધનાઢ્ય લોકો સામાન્ય જીવો પ્રત્યે ઉપહાસ કરતા હોય છે તેની ઠેકડી ઉડાડતા હોય છે તેવી રીતે ભગવાનના શાસનની પ્રાપ્તિ પૂર્વે આ ભિખારી જે ભવમાં અત્યંત સામાન્ય ભોગસામગ્રીવાળો છે તેને જોઈને ધનાઢ્ય લોકો તેની વિડંબના કરે છે. વળી, મહાત્માઓ જ્યારે પાપકર્મોનું વર્ણન કરવા બેસે ત્યારે ભગવાનના શાસનને નહીં પામેલા અને અતિપાપકર્મના ઉદયવાળા જીવોના જ દૃષ્ટાંતને બતાવે છે. જેથી પાપકર્મનું સાક્ષાત્ ફળ જોઈને યોગ્ય જીવોને સંવેગ થાય છે.

ઉપનય :-

યત્પુનરવાચિ યદુત—

અન્યેઽપિ બહવઃ સન્તિ, રોરાસ્ત્ર મહાપુરે।

કેવલં તાદૃશઃ પ્રાયો, નાસ્તિ નિર્ભાગ્યશેખરઃ ॥૧૨૯॥ ઇતિ।

તદેતદાત્મીયજીવસ્યાત્યન્તવિપરીતચારિતામનુભવતાઽભિહિતં મયા । યોઽયં મદીયજીવોઽધરિતજાત્યન્ધ-
ભાવોઽસ્ય મહામોહોઽપહસ્તિતનરકતાપોઽસ્ય રાગઃ, ઉપમાગોચરાતીતોઽસ્ય પરેષુ દ્વેષઃ, અપહસિત-
વૈશ્વાનરોઽસ્ય ક્રોધો, લઘૂકૃતમહાશૈલરાજોઽસ્ય માનો, વિનિર્જિતભુજગવનિતાગતિરસ્ય માયા,
દર્શિતસ્વયમ્ભૂરમણસાગરલઘુભાવોઽસ્ય લોભઃ, સ્વપ્નપિપાસાકારમસ્ય વિષયલામ્પટ્યં ભગવદ્ધર્મપ્રાપ્તેઃ
પ્રાગાસીત્, સ્વસંવેદનસિદ્ધમેતત્ । અહમેવં તર્કયામિ નૈવમુલ્બળદોષતા પ્રાયોઽન્યજીવાનાં, યથા
ચૈતત્સોપપત્તિકં ભવતિ તથોત્તરત્ર પ્રતિબોધાવસરે વિસ્તરેણાભિધાસ્યામઃ ।

ઉપનયાર્થ :-

જે વળી કથાનકમાં કહેવાયું શું કહેવાયું ? તે યદુતથી બતાવે છે —

તે મહાનગરમાં અન્ય પણ ઘણા ભિખારીઓ છે; કેવલ તેવા પ્રકારનો નિર્ભાગ્યશેખર ભિખારી
પ્રાયઃ તે નગરમાં નથી. ॥૧૨૯॥

એથી=એ પ્રમાણે કહેવાયું એથી, કહે છે તે આ પોતાના જીવના અત્યંત વિપરીતચારિતાને
અનુભવતા મારા વડે=ગ્રંથકારશ્રી વડે કહેવાયું.

સંસારમાં ભગવાનના શાસનની પ્રાપ્તિ પૂર્વે ઘણા જીવો પરમાર્થથી ભિખારી જેવા જ હોય છે તોપણ
ગ્રંથકારશ્રીનો આત્મા તે વખતે અત્યંત ઉન્માદવાળો હતો, તેથી અન્ય ભિખારીઓ કરતાં પણ અત્યંત
નિર્ભાગ્યશેખર છે તે બતાવે છે.

કઈ રીતે ગ્રંથકારશ્રીનો આત્મા ભગવાનના શાસનની પ્રાપ્તિ પૂર્વે વિપરીત આચરનારો છે ? તે
સ્પષ્ટ કરે છે—

જે આ મારો જીવ અધરિત જાતિ અંધ ભાવવાળો છે તે આનો=જીવનો મહામોહ છે=મિથ્યાત્વ છે,
નરકના તાપને પણ અવગણના કરે તેવો આનો=જીવનો, રાગ છે, આનો=જીવનો, પરમાં ઉપમાગોચરાતીત
દ્વેષ છે. અગ્નિને પણ તુચ્છ બતાવે તેવો આનો=જીવનો, ક્રોધ છે. મોટા પર્વતને પણ નાનો બતાવે
તેવો આનો માન છે. સાપણની વક્તાને પણ અલ્પ બતાવે તેવી આની માયા છે. સ્વયંભૂરમણ
સમુદ્રને નાનો બતાવે તેવો આનો લોભ છે. સ્વપ્નમાં ઉત્પન્ન થયેલી તૃષાના આકારવાળું આનું
વિષયલામ્પટ્ય છે. ભગવાનના ધર્મની પ્રાપ્તિ પૂર્વે આ સર્વે ગ્રંથકારશ્રીના જીવમાં હતું એ સ્વસંવેદન
સિદ્ધ છે.

ભગવાનના શાસનની પ્રાપ્તિ પૂર્વે ગ્રંથકારશ્રીને જે મિથ્યાત્વ હતું તે જાત્યંધ પુરુષ કરતાં પણ અધિક
બલવાન હતું તેથી આત્માના હિતનો વિચાર લેશ પણ કરવા પોતે સમર્થ ન હતા, વળી નરકમાં જે બાહ્ય
અસહ્ય તાપ છે તેના કરતાં પણ અધિક અંતરંગ તુચ્છ બાહ્યપદાર્થોનો રાગ હતો જેથી માત્ર બાહ્યપદાર્થોમાં
જ આકર્ષણ થતું હતું, આત્માના હિતને અભિમુખ લેશ પણ રાગભાવ થતો ન હતો. વળી બીજા જીવો પ્રત્યે
કે પ્રતિકૂળ ભાવો પ્રત્યે અત્યંત દ્વેષ હતો કે જેની કોઈ ઉપમા આપી શકાય નહીં. જેમ કેટલાક જીવોને

કોઈના પ્રત્યે દ્વેષ થાય તો મરતાં સુધી તે નિવર્તન પામતો નથી અને ઘણા ભવો સુધી તે જીવને જોવા માત્રથી તેના પ્રત્યે દ્વેષ થાય છે તેથી ધર્મની પ્રાપ્તિ પૂર્વે ગ્રંથકારશ્રીને પણ તેવો જ દ્વેષ હતો, વળી અગ્નિ સાક્ષાત્ વસ્તુને બાળીને ભસ્મ કરે તેના કરતાં પણ અધિક ભગવાનના શાસનની પ્રાપ્તિ પૂર્વે ગ્રંથકારશ્રીને ક્રોધ હતો, આથી તે તે નિમિત્તોને પામીને સાક્ષાત્ આત્માને બાળતો ક્રોધ પણ પોતાને ક્રોધરૂપે જણાતો ન હતો. પરંતુ ઇષ્ટ પ્રાપ્તિનું સાધન જણાતું હતું, વળી મોટા પર્વત કરતાં પણ અધિક માન હતું તેથી જે કોઈ પ્રવૃત્તિ કરે ત્યાં સર્વત્ર માનની જ આકાંક્ષા થયા કરે છે અને લેશ પણ માન ધવાય તો સહન ન થાય તેવી પ્રકૃતિ હતી. વળી, માયા પણ અતિવક્ર સ્વભાવવાળી હતી જેથી અતિવક્ર એવી સાપણની ગતિ કરતાં પણ માયાની ગતિ અતિવક્ર હતી. વળી, લોભ પણ સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રને નાનો દેખાડે તેટલો વિશાળ હતો અને વિષયોનું લામ્પટય એટલું અતિશય હતું કે ક્યારેય ઇચ્છાનું શમન થતું ન હતું, ફક્ત ભગવાનના શાસનની પ્રાપ્તિ પૂર્વે તે તે ભવમાં તે તે કષાયો પ્રચુર હોવા છતાં તેવા પ્રકારના સંયોગને કારણે કોઈ ભવમાં ક્યારેક વ્યક્ત થતા ન હતા જેમ ભિખારીને માનકષાય ઘણો હોય છે તોપણ ભિખારી અવસ્થાને કારણે મોટા શ્રીમંતની જેમ માન અભિવ્યક્ત થતો નથી તે રીતે તે તે ભવમાં ભગવાનના શાસનની પ્રાપ્તિ પૂર્વે પણ સંયોગને અનુરૂપ કષાયો અભિવ્યક્ત થાય છે. પરંતુ ભગવાનના શાસનની પ્રાપ્તિ નહીં હોવાથી લેશ પણ આત્માની અનાકુળ અવસ્થાને અભિમુખ જીવ થતો નથી. એ પ્રકારે ધર્મની પ્રાપ્તિ પૂર્વે ગ્રંથકારશ્રીના જીવમાં જે કષાયો હતા તે સ્વસંવેદન સિદ્ધ છે.

આથી કહે છે હું આ પ્રમાણે તર્ક કરું છું આવી ઉલ્બણદોષતા=ઉત્કટદોષપણું પ્રાયઃ અવ્ય જીવોને નથી એ પ્રમાણે ગ્રંથકારશ્રી તર્ક કરે છે અને જે પ્રમાણે આ સંગત થાય છે, તે પ્રમાણે આગળમાં ત્યાં પ્રતિબોધના અવસરમાં વિસ્તારથી ગ્રંથકારશ્રી કહેશે.

પોતાનામાં ઉત્કટ દોષો હતા આથી જ પ્રતિબોધની પ્રાપ્તિમાં વારંવાર સ્ખલના થતી હતી તે સ્વયં ગ્રંથકારશ્રી વિસ્તારથી આગળ કહેશે.

ઉપનય :-

યત્તૂક્તં યથાઽસૌ રોરસ્ત્રાદૃષ્ટમૂલપર્યન્તે નગરે પ્રતિભવનં ભિક્ષામટન્નૈવં ચિન્તયતિ, યદુત—અમુકસ્ય દેવદત્તસ્ય બન્ધુમિત્રસ્ય જિનદત્તસ્ય ચ ગૃહેઽહં સ્નિગ્ધાં મૃષ્ટાં બહ્વીં સુસંસ્કૃતાં ભિક્ષાં લપ્સ્યે, તાં ચાહં તૂર્ણમાદાય યથાઽન્યે દ્રમકા ન પશ્યન્તિ તથૈકાન્તે યાસ્યામિ, તત્ર કિયતીમપિ ભોક્ષ્યે, શેષામન્યદિનાર્થં સ્થાપયિષ્યામિ, તે તુ દ્રમકાઃ કદાચિત્કુતશ્ચિત્રિમિત્તાન્માં લબ્ધલાભં જ્ઞાસ્યન્તિ, તતશ્ચાગત્ય યાચમાના મામુપદ્રવયિષ્યન્તિ, તતશ્ચ મ્રિયમાણેનાપિ મયા ન દાતવ્યા સા તેભ્યઃ, તતસ્તે બલામોટિકયા ગ્રહીષ્યન્તિ, તતોઽહં તૈઃ સહ યોદ્ધું પ્રારપ્સ્યે, તતસ્તે માં યષ્ટિમુષ્ટિલોષ્ટાદિભિસ્તાડયિષ્યન્તિ, તતોઽહં મહામુદ્ગરમાદાય તાનેકૈકં ચૂર્ણયિષ્યામિ, ક્વ યાન્તિ દૃષ્ટાસ્તે મયા પાપાઃ ? इत्येवमलीकविकल्पजालमालाकुलीकृतमानसः केवलं प्रतिक्षणं रौद्रध्यानमापूरयति, न पुनरसौ वराकः प्रतिगृहमटाट्यमानोऽपि किञ्चिद्

ભોજનજાતમાસાદયતિ, પ્રત્યુત હૃદયખેદમાત્મનોઽનન્તગુણં વિધત્તે । અથ કથઞ્ચિદૈવવશાત્કદન્નલેશ-
માત્રમાપ્નોતિ તદા મહારાજ્યાભિષેકમિવાસાદ્ય હર્ષાતિરેકાઞ્જગદપ્યાત્મનોઽથસ્તાન્મન્યતે તદેતત્સર્વમત્રાપિ
જીવે યોજનીયમ્ ।

તત્રાસ્ય સંસારેઽહર્નિશં પર્યટતો ય એતે શબ્દાદયો વિષયા યચ્ચૈતદ્બન્ધુવર્ગધનકનકાદિકં યચ્ચાન્યદપિ
ક્રીડાવિકથાદિકં સંસારકારણં તદ્ગૃહ્ણિહેતુતયા રાગાદિભાવરોગકારણત્વાત્ કર્મસંચયરૂપમહાઽર્જીર્ણ-
નિમિત્તત્વાચ્ચ કદન્નં વિજ્ઞેયં,

ઉપનયાર્થ :-

વળી જે કહેવાયું જેમ આ ભિખારી તે અદૃષ્ટમૂલપર્યન્ત નગરમાં દરેક ઘરે ભિક્ષાને માટે ભટકતો
આ પ્રમાણે ચિંતવન કરે છે. શું ચિંતવન કરે છે ? તે યદુતથી બતાવે છે. અમુક દેવદત્તબંધુ મિત્ર અને
જિનદત્તના ઘરમાં હું સ્નિગ્ધ મૃષ્ટ=શ્રેષ્ઠ કોટિની, ઘણી, સુસંસ્કૃત ભિક્ષાને પામીશ, તેને હું શીઘ્ર
ગ્રહણ કરીને જે પ્રમાણે બીજા દ્રમકો ન જુએ તે પ્રમાણે એકાંતમાં જઈશ, ત્યાં કેટલીક પાણ ભિક્ષાને
હું ભોગવીશ, શેષ બીજા દિવસ માટે સ્થાપન કરીશ, વળી તે ભિખારીઓ=બીજા ભિખારીઓ,
ક્યારેક કોઈક નિમિત્તથી મને પ્રાપ્ત થયેલી તેને જાણશે તેથી આવીને યાચના કરતાં મને ઉપદ્રવ
કરશે અને મરતા પાણ એવા મારા વડે તે ભિક્ષા તેઓને આપવા યોગ્ય નથી, તેથી તેઓ જબરદસ્તીથી
ગ્રહણ કરશે ત્યારે હું તેઓની સાથે યુદ્ધ પ્રારંભ કરીશ, તેથી તેઓ મને લાકડી, મૂઠી, ઢેફાં આદિથી
તાડન કરશે ત્યારે હું મહામુદ્ગરને ગ્રહણ કરીને તે એક-એકનું ચૂર્ણ કરીશ. મારા વડે જોવાયેલા તે
પાપી ક્યાં જશે ? આ પ્રમાણે=પૂર્વમાં વર્ણન કર્યું એ પ્રમાણે, ખોટા વિકલ્પના જાળાના સમૂહથી
આકુલિત માનસવાળો તે ભિખારી કેવલ પ્રતિક્ષણ રૌદ્રધ્યાન કરે છે. પરંતુ આ ભિખારી પ્રતિગૃહ
ભટકતો પાણ કંઈ ભોજનના સમૂહને પ્રાપ્ત કરતો નથી. ઊલટું પોતાના હૃદયના ખેદને અનંતગુણ
પ્રાપ્ત કરે છે અને કોઈક રીતે ભાગ્યના વશથી કદન્ન લેશ માત્ર પ્રાપ્ત કરે છે ત્યારે મોટા રાજ્યના
અભિષેકની જેમ પામીને=તે કદન્નને પામીને, હર્ષના અતિરેકથી જગતને પાણ પોતાનાથી તુચ્છ માને
છે. તે આ=પૂર્વમાં કથાનકમાં વર્ણન કર્યું તે આ, સર્વ પાણ આ જીવમાં=ભગવાનના શાસનની પ્રાપ્તિ
પૂર્વેના ગ્રંથકારશ્રીના જીવમાં, યોજન કરવું, કંઈ રીતે યોજન કરવું તે સ્પષ્ટ કરે છે. ત્યાં=ભિખારીના
કથાનકના યોજનમાં, આને=સતત સંસારમાં ભટકતા એવા ગ્રંથકારશ્રીના જીવને, જે શબ્દાદિ
વિષયો અને જે આ બંધુવર્ગ, ધન, સુવર્ણ આદિ અને જે અલ્પ પાણ કીડા-વિકથાદિ સંસારનું કારણ
છે તે ગૃહિની કારણતા હોવાથી, રાગાદિ ભાવરોગની કારણતા હોવાથી અને કર્મસંચયરૂપ મહાઅજીર્ણનું
નિમિત્તપણું હોવાથી કદન્ન જાણવું.

જેમ કદન્ન શરીરના રોગને વધારે છે તેમ ભગવાનના શાસનની પ્રાપ્તિ પૂર્વે બાહ્ય પદાર્થોની પ્રાપ્તિ,
બાહ્ય પદાર્થોના ભોગોની પ્રવૃત્તિઓ વગેરે જીવમાં ગૃહિની જ વૃદ્ધિ કરે છે. તેથી રાગાદિ ભાવરોગો
ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ પામે છે, અને કર્મસંચયરૂપ મહાઅજીર્ણ પ્રાપ્ત થાય છે. માટે જેમ તે ભિખારી કદન્નને

મેળવીને તેના દ્વારા પોતાના રોગોની વૃદ્ધિ કરતો હતો અને તેને અજીર્ણ થવાથી તે કદમ્બના ભોગથી જ દુઃખી થતો હતો, તેમ વીતરાગના પારમાર્થિક સ્વરૂપનો લેશ પણ જેને બોધ નથી, તેથી ભગવાનનું શાસન પ્રાપ્ત થયું નથી, તેવા જીવો વિષયોને ભોગવીને, માન-સન્માનાદિ મેળવીને, ક્રીડા-વિકથાદિ કરીને અંતરંગ ભાવરોગની વૃદ્ધિ કરે છે અને કર્મસંચયરૂપ અજીર્ણને પ્રાપ્ત કરે છે. જેથી દુર્ગતિઓની પરંપરાને જ પ્રાપ્ત કરે છે અને ભગવાનના શાસનને પ્રાપ્ત કર્યા પછી વિવેકી જીવો સતત ભગવાનના વચનથી આત્માને વાસિત કરે છે અને અનાદિ સંસ્કારને કારણે જ્યારે ભોગાદિની ઇચ્છા થાય છે ત્યારે પણ આ ભોગાદિની સામગ્રી ગૃહિની વૃદ્ધિ દ્વારા ભાવરોગોની વૃદ્ધિનું કારણ છે. તેવું જાણતા હોવાથી ‘સલ્લં કામા’ ઇત્યાદિ શાસ્ત્રવચન દ્વારા આત્માને ભાવિત કરીને વિકારના શમન માટે યત્ન કરે છે અને વિકાર અત્યંત શાંત ન થાય તોપણ તે ભોગની પ્રવૃત્તિ ગૃહિનું કારણ ન બને તે રીતે વિવેકપૂર્વક ભોગવે છે. જેથી તે ભોગથી પણ ભાવરોગની વૃદ્ધિ થતી નથી; કેમ કે ભોગ વગર ભોગની ઇચ્છા શમન ન થાય તો ભોગની પ્રવૃત્તિ દ્વારા તેવા વિકારો શાંત થવાથી આત્માની સ્વસ્થતાને જ તે જીવો પ્રાપ્ત કરે છે. આથી જ ભગવાનના શાસનને પામીને ચક્રવર્તીઓ પણ ભોગોને ભોગવીને સંસારના અંતનું કારણ બને તેવા સંયમને અનુકૂળ ઉત્તમ ચિત્તને પ્રાપ્ત કરે છે અને તેવું ચિત્ત થવાથી સંયમગ્રહણ કરીને તે ભવમાં કે પરિમિતભવમાં મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે. માટે તેવા જીવો માટે તે વિષયો કદમ્બ બનતા નથી. પરંતુ ભગવાનના શાસનની પ્રાપ્તિ પૂર્વે તે દ્રમકને પ્રાપ્ત થયેલા સર્વ ભોગો કદમ્બ સ્વરૂપે હતા.

ઉપનય :-

સંસારિજીવસ્ય મનોરથમાલા

તતશ્ચાયમપિ મહામોહગ્રસ્તો જીવશ્ચિન્તયતિ યદુત—

‘પરિણેષ્યામ્યહમનત્પયોષિતઃ તાશ્ચ રૂપેણ પરાજેષ્યન્તિ ત્રિભુવનં, સૌભાગ્યેનાભિમુખયિષ્યન્તિ મકરધ્વજં, વિલાસૈઃ ક્ષોભયિષ્યન્તિ મુનિહૃદયાનિ, કલાભિરુપહસિષ્યન્તિ બૃહસ્પતિં, વિજ્ઞાનેન રઙ્ગયિષ્યન્તિ અતિદુર્વિદગ્ધજનચિત્તાનીતિ તાસાં ચાહં ભવિષ્યામિ સુતરાં હૃદયવલ્લભઃ, ન સહિષ્યન્તે તાઃ પરપુરુષગન્ધમપિ, ન લઙ્ઘયિષ્યન્તિ મમ કદાચિદાજ્ઞાં, કરિષ્યન્તિ મે સતતં ચિત્તાનન્દાતિરેકં, પ્રસાદયિષ્યન્તિ માં દર્શિતકૃત્રિમકોપવિકારં, વિધાસ્યન્તિ કામોત્કોચકરણપટૂનિ ચાટુશતાનિ, પ્રકટયિષ્યન્તીઙ્ગિતાકારૈર્મે હૃદયસદ્ભાવં, હરિષ્યન્તિ નાનાવિકારબિબ્બોકૈર્મે માનસં, હનિષ્યન્તિ મામનવરતં તાઃ પરસ્પરેર્ષ્યા સાભિલાષં કટાક્ષવિક્ષેપૈરિતિ। તથા ભવિષ્યતિ મે વિનીતો દક્ષઃ શુચિઃ સુવેષોઽવસરજ્ઞો હૃદયગ્રાહી મય્યનુરક્તઃ સમસ્તોપચારકુશલઃ શૌર્યૌદાર્યસમ્પન્નઃ સકલકલાકૌશલોપેતઃ પ્રતિપત્તિનિપુણોઽપહસિત-શક્રપરિકરઃ પરિકર ઇતિ।

તથા ભવિષ્યન્તિ મે નિજયશઃશુભ્રસુધાધવલતયા સ્વચિત્તસન્નિભા અત્યુચ્ચતયા ચ હિમગિરિસઙ્કાશા

વિચિત્રચિત્રોજ્જ્વલાઃ વિતાનમાલોપશોભિતાઃ શાલભજ્જિકાદ્યનેકનયનાનન્દકારિરૂપરચનાકલિતા
 બહુવિધશાલાવિશાલા નાનાપ્રકારપ્રકોષ્ટવિન્યાસા અતિવિસ્તીર્ણાનેકાકારાસ્થાનમણ્ડપપરિકરિતાઃ
 સમન્તાન્મહાપ્રાકારપરિક્ષિપ્તા અપહસિતવિબુધાધિપાવાસાઃ સપ્તભૂમિકાદયો ભૂયાંસઃ પ્રાસાદાઃ, તથા
 કરિષ્યન્તિ મે ભવને સતતં પ્રકાશં મરકતેન્દ્રનીલમહાનીલકર્કેતનપદ્મરાગવજ્રવૈડૂર્યેન્દુકાન્તસૂર્યકાન્ત-
 ચૂડામણિપુષ્પરાગાદિરત્નરાશયઃ, તથા વિરાજિષ્યન્તે મમ મન્દિરે સમન્તાત્પીતોદ્યોતમાદર્શયન્તો હાટકકૂટાઃ,
 તથા ભવિષ્યન્તિ મમ સદનેઽનન્તતયા હિરણ્યધાન્યકુપ્યાદિકમનાસ્થાસ્થાનમ્, તથા નન્દયિષ્યન્તિ મે
 હૃદયં મુકુટાઙ્ગદકુણ્ડલપ્રાલમ્બાદયો ભૂષણવિશેષાઃ, તથા જનયિષ્યન્તિ મે ચિત્તરતિં ચીનાંશુકપટ્ટાંશુક-
 દેવાંશુકપ્રભૃતયો વસ્ત્રવિસ્તારાઃ, તથા વર્દ્ધયિષ્યન્તિ મે માનસાનન્દં મણિકનકવિચિત્રભક્તિમણિટરાજત-
 ક્રીડાપર્વતકલિતાનિ, દીર્ઘિકાગુજ્જાલિકાયન્ત્રવાપિકાદ્યનેકવિધજલાશયમનોહરાણિ બકુલપુત્રાગનાગા-
 શોકચમ્પકપ્રભૃતિવિવિધવિટપિજાતિવિસ્તારાણિ પચ્ચવર્ણગન્ધબન્ધુરકુસુમભરાનમ્રશાખાપર્યન્તાનિ
 કુમુદકોકનદાદિજલરુહચારુણિ ભ્રમદ્ભૃઙ્ગઙ્ગઙ્કારસારતારોપગીતાનિ પ્રાસાદસમીપવર્ત્તીનિ લીલો-
 પવનાનિ, પ્રમોદયિષ્યન્તિ માં નિર્જિતદિનકરસ્યન્દસૌન્દર્યા રથસઙ્ઘાતાઃ, હર્ષયિષ્યન્તિ મામપહસ્તિત-
 સુરાધિપહસ્તિમાહાત્મ્યાનાં વરકરિણાં કોટયઃ, તોષયિષ્યન્તિ મામધરિતવિબુધપતિહરિરયા હયકોટિકોટયઃ,
 સમુલ્લાસયિષ્યન્તિ મે મનસિ પ્રમદાતિરેકં પુરતો ધાવન્તોઽનુરક્તા અપરપરાકરણપટવઃ પરસ્પરમભિત્ર-
 ચેતોવૃત્તયો ન ચાત્યન્તસંહતાઃ સઙ્ખ્યાતીતાઃ પદાતિસઙ્ઘાતાઃ, રજ્જયિષ્યન્તિ મે પ્રતિદિનં પ્રણતિલાલસાનિ
 રાજવૃન્દાનિ કિરીટમણિમરીચિજાલૈશ્ચરણારવિન્દમ્, ભવિષ્યામ્યહં ભૂરિભૂમિમણ્ડલાધિપતિઃ, તન્ત્રયિષ્યન્તિ
 મે સમસ્તકાર્યાણિ પ્રજ્ઞાઽવજ્ઞાતસુરમન્ત્રિણોઽમાત્યમહત્તમાઃ, તદિદં સુસંસ્કૃતભિક્ષાલાભેચ્છાતુલ્યં વિજ્ઞેયમ્।

ઉપનયાર્થ :-

સંસારી જીવની મનોરથમાળા

ત્યારપછી મહામોહથી ગ્રસ્ત થયેલો આ પાણ જીવ વિચાર કરે છે. શું વિચાર કરે છે ? તે ‘યદુત’થી
 બતાવે છે. હું ઘણી સ્ત્રીઓને પરણીશ અને તેઓ રૂપથી ત્રણેય ભુવનને પરાજિત કરશે. સૌભાગ્યથી
 કામદેવનો પરાભવ કરશે. વિલાસ વડે મુનિઓના હૃદયને ક્ષોભિત કરશે અર્થાત્ અત્યંત વિલાસવાળી
 હશે. કલાઓ વડે બૃહસ્પતિને પાછો કરશે. વિજ્ઞાન વડે અતિબુદ્ધિમાનોના ચિત્તને રંજિત કરશે અને
 તેઓનો=તે સ્ત્રીઓનો, હું અત્યંત હૃદયનો વલ્લભ થઈશ અને તેઓ પરપુરુષની ગંધ પાણ સહન નહીં
 કરે, મારી આજ્ઞાને ક્યારેય પાણ ઉલ્લંઘન નહીં કરે. મારા ચિત્તના આનંદના અતિરેકને સતત કરશે,
 બતાવેલો છે કૃત્રિમ કોપના વિકારવાળા મારા ઉપર તેઓ પ્રસાદ કરશે. અર્થાત્ કૃત્રિમ કોપવિકારને
 બતાવવા દ્વારા મારા ઉપર પ્રીતિને જ અભિવ્યક્ત કરશે, કામના ઉદ્ગ્રેકને કરવામાં પટુ એવાં પ્રિય
 વાક્યોને કરશે, ઈંગિત આકારો વડે મારા હૃદયના સદ્ભાવને પ્રગટ કરશે, જુદા જુદા પ્રકારના

વિકારના ચાળાઓ વડે મારા મનનું હરણ કરશે, પરસ્પર ઈર્ષ્યાથી=મારી સ્ત્રીઓ પરસ્પર ઈર્ષ્યાથી, અભિલાષપૂર્વક કટાક્ષના વિક્ષેપો વડે તેઓ મને સતત હણશે=મને સતત આનંદિત કરશે, અને મારો વિનીત, દક્ષ, શુચિસુંદરવેષવાળો, અવસરને જાણનારો, હૃદયને ગ્રહણ કરનાર=મારા ભાવોને ગ્રહણ કરનાર, મારામાં અનુરક્ત, સમસ્ત ઉપચારમાં કુશળ, શૌર્ય-ઔદાર્યથી સંપન્ન, સર્વ કલા કૌશલથી યુક્ત, આગતા-સ્વાગતા કરવામાં નિપુણ, શકના પરિવાર કરતાં પણ ચડિયાતો પરિવાર થશે.

અને મારા ઘણા પ્રાસાદો થશે. કેવા થશે ? તેનું સ્વરૂપ બતાવે છે — પોતાના યશ જેવા ઉજ્જવળ અને અમૃત જેવા શ્રેષ્ઠ હોવાને કારણે પોતાના ચિત્ત જેવા પ્રાસાદો થશે અને અતિ ઉચ્ચપણું હોવાને કારણે હિમગિરિ જેવા પ્રાસાદો થશે. વળી, વિચિત્ર જુદા જુદા પ્રકારના ઉજ્જવળ વિસ્તૃતમાળાઓથી શોભિત તે પ્રાસાદો થશે. વળી, સાલભંજિકાદિ અનેક ચક્ષુને આનંદ કરનારી રચનાથી કલિત બહુ પ્રકારની શાળાઓવાળા=વિભાગોવાળા, વિશાળ પ્રાસાદો થશે, જુદા જુદા પ્રકારના પ્રકોષ્ઠના વિન્યાસવાળા=જુદા જુદા પ્રકારના દરવાજાના ચોકઠાના એક ભાગના સ્થાપનવાળા, અતિ વિસ્તીર્ણ અનેક આકારવાળાં સ્થાનો અને મંડપથી પરિકરિત એવા પ્રાસાદો થશે. વળી, તે પ્રાસાદો ચારે બાજુથી મોટા કિલ્લાઓથી ઘેરાયેલા હશે. વળી, દેવતાઓના આવાસને પણ જાંબા કરે તેવા સાત ભૂમિકાવાળા ઘણા મારા પ્રાસાદો હશે. વળી, મારા ભવનને સતત પ્રકાશિત કરશે. કોણ કરશે ? તેથી કહે છે — મરકત, ઈન્દ્રનીલ, મહાનીલ, કર્કેતન, પદ્મરાગ, વજ્ર વૈડૂર્ય, ચંદ્રકાંતમણિ, સૂર્યકાંતમણિ, ચૂડામણિ, પુષ્પરાગાદિ રત્નની રાશિઓ મારા ભવનને પ્રકાશિત કરશે એમ અન્વય છે. વળી, મારા મંદિરમાં ચારેબાજુ પીત ઉઘોતને બતાવતા સુવર્ણના કુટો શોભતા હશે અને મારા ગૃહમાં અનંતપણાથી હિરણ્ય, ધાન્ય, કુખ્યાદિ કલ્પનાતીત થશે અને મુગટ, બાજુબંધ, કુંડલ, માળાઓ વગેરે ભૂષણવિશેષો મારા હૃદયને આનંદિત કરશે અને ચીનાંશુક, પટાંશુક, અને દેવાંશુક વગેરે વસ્ત્રના વિસ્તારો મારા ચિત્તની રતિને ઉત્પન્ન કરશે. મણિ, સુવર્ણના ચિત્ર વિભાગથી મંડિત શોભતા ક્રીડાપર્વતથી કલિત એવાં લીલાઉપવનો મારા માનસના આનંદને વધારશે. તે લીલા કરવાનાં ઉપવનો કેવાં છે ? તે સ્પષ્ટ કરે છે — દીર્ઘિકા=નાની વાવો ગુંજાલિકા, ચંત્રવાપિકા આદિ અનેક પ્રકારનાં જલાશયથી મનોહર હશે. વળી, બહુલ, પુન્નગ, નાગ, અશોક, ચંપક વગેરે વિવિધ પ્રકારનાં વૃક્ષોના સમૂહથી વિસ્તારવાળાં હશે. વળી, તે વૃક્ષો પાંચવર્ણવાળાં, સુંદર ગંધવાળાં, મનોહર કુસુમથી ભરાયેલાં, નમ્રશાખાવાળાં હશે, વળી કુમુદ, કોકનદઆદિ કમળોથી તે લીલાઉપવનો શોભતાં હશે, વળી, ભ્રમરાઓના ઝંકારની સુંદર સંગતિથી રમ્ય ધ્વનિવાળાં હશે. વળી, લીલાઉપવનો પોતાના પ્રાસાદના સમીપવર્તી હશે. વળી, જીતી લીધું છે સૂર્યના રથના સૌંદર્યને એવા રથના સમૂહો મને પ્રમોદ કરશે, ઈન્દ્રના હાથીઓના માહાત્મ્યને પણ ક્ષીણ કર્યો છે તેવા કોડ શ્રેષ્ઠ હાથીઓ મારા ચિત્તને હર્ષિત કરશે. વળી ઈન્દ્રોના ઘોડાઓ કરતાં પણ અધિક સમર્થ એવા કોડો ઘોડાઓ મારા ચિત્તને તોષ આપશે. વળી, સંખ્યાતીત પાયદળો મારા મનમાં પ્રમોદના અતિરેકને ઉલ્લસિત કરશે. તેઓ કેવાં છે ? તે બતાવતાં કહે છે — મારી આગળ દોડતા, મારામાં અનુરક્ત, શત્રુઓનો પરાભવ કરવામાં પટુ અને તે પાયદળો પરસ્પર એકચિત્તવાળાં

હોવા છતાં અત્યંત સંહત પાણ નથી. અર્થાત્ જો પરસ્પર બધાં એકચિત્તવાળાં થાય તો મને પાણ ઉખેડીને રાજ્ય લેવાવાળાં થાય, તેથી તેઓ પરસ્પર સંહત નથી. વળી, યુદ્ધકાળમાં બધાં સ્વામીને વફાદાર થઈને લડે તેવા અભિન્ન ચિત્તવાળાં પાણ થાય. વળી, નમસ્કારની લાલસાવાળા રાજાનાં વૃંદો અને મુગટના મણિમાં વર્તતાં કિરણોનાં જાળાં વડે મારા ચરણકમલને પ્રતિદિન રંજિત કરશે. હું ઘણા ભૂમિમંડલનો અધિપતિ થઈશ, પ્રજાથી અવજા કરી છે દેવતાઓના મંત્રીઓની જેણે એવા અમાત્ય મહત્તમો મારાં સમસ્ત કાર્યોની તંત્રણા કરશે. તે આ=અત્યાર સુધી વાર્ણન કર્યું તે આ સુસંસ્કૃત, ભિક્ષાના લાભની ઈચ્છાતુલ્ય જાણવું.

સુસંસ્કૃત ભિક્ષાને પ્રાપ્ત કરવાની ઈચ્છા થયેલી તેના જેવી સર્વજ્ઞ શાસનની પ્રાપ્તિ પૂર્વે રાજકુળમાં જન્માદિના કારણે ગ્રંથકારશ્રીના જીવને ઈચ્છાઓ થતી હતી. જેમ તે ભિખારીને સારાં ઘરોમાં 'સુંદર ભિક્ષા લેવાની ઈચ્છા' હતી તેના જેવી જ સંસારી જીવને સુંદર બાહ્યભોગોની ઈચ્છા ધર્મપ્રાપ્તિ પૂર્વે થાય છે. વસ્તુતઃ વિવેકસંપન્ન જીવને ધર્મપ્રધાન ચિત્ત જ સ્વસ્થતાનું કારણ જણાય છે, ભોગની ઈચ્છા વિકારરૂપ જણાય છે એવા મહાત્માઓ ઉત્તમ પણ ભોગો ભોગની ઈચ્છાને શમન માટે કરતા હોય તોપણ હંમેશાં આત્માની સ્વસ્થતાના સુખના અર્થી હોય છે. તે જીવો ચિત્તની સમાધિરૂપ સ્વસ્થતામાં પ્રબળ કારણરૂપ ધર્મની જ વિશેષ વિશેષ પ્રાપ્તિની ઈચ્છા કરે છે. પરંતુ ભગવાનના શાસનની પ્રાપ્તિ પૂર્વેના જીવોને ભોગ-જન્ય સુખ સિવાય અંતરંગ સ્વસ્થતાના સુખને જાણી શકતા નથી તેથી પૂર્વમાં વર્ણન કરાયેલી તેવી ઈચ્છાઓથી આકુળ થઈને સદા તે ભિખારીની જેમ દુઃખી જ રહે છે.

ઉપનય :-

પુનશ્ચ ચિન્તયતિ—તતોઽહમતિસમૃદ્ધતયા નિશ્ચિન્તતયા ચ પરિપૂર્ણસમગ્રસામગ્રીકઃ કરિષ્યામિ વિધિના કુટીપ્રાવેશિકં રસાયનં, તતસ્તદુપયોગાત્ સંપત્સ્યતે મે વલીપલિતખાલિત્યવ્યઙ્ગાદિવિકલં જરામરણવિકારરહિતં દેવકુમારાધિકતરદ્યુતિવિતાનં નિઃશેષવિષયોપભોગભાજનં મહાપ્રાણં શરીરમ્। તદિદં લબ્ધ્યભિક્ષસ્યૈકાન્તગમનમનૌરથસમમવગન્તવ્યમ્।

ભૂયશ્ચ મન્યતે-તતોઽહમતિપ્રમુદિતચેતા ગમ્भीરરતિસાગરાવગાઢસ્તેન લલનાકલાપેન સાર્દ્ધં લલમાનઃ ખલ્વેવં કરિષ્યે યદુત—ક્વચિદનવરતપ્રવૃત્તમદનરસપરવશોઽનારતસુરતવિનોદેન સ્પર્શનેન્દ્રિયં પ્રીણયિષ્યે। ક્વચિદ્રસનેન્દ્રિયોત્સવદ્વારેણ સ્વસ્થીકૃતાશેષહૃષીકવર્ગાન્મનોઞ્જરસાનાસ્વાદયિષ્યે। ક્વચિદતિ-સુરભિકર્પૂરાનુવિદ્ધમલયજકશ્મીરજકુરઙ્ગમદાદિવિલેપનદ્વારેણ ચ પઞ્ચસુગન્ધિકતામ્બૂલાસ્વાદનવ્યાજેન ચાહં ઘ્રાણેન્દ્રિયં તર્પયિષ્યે। ક્વચિદનારતતાઙિતમુરુજધ્વનિસનાથમમરસુન્દરીવિભ્રમલલનાલોકસમ્પાદિત-મનેકાકારકરણાઙ્ગહારમનોહરં પ્રેક્ષણકમીક્ષમાણશ્ચક્ષુરિન્દ્રિયાનન્દં વિદ્યાસ્યે। ક્વચિત્કલકળતતત્રયોગ-વિશારદજનપ્રયુક્તં વેણુવીળામૃદઙ્ગકાકલીગીતાદિસ્વનમાકર્ણયન્ શ્રોત્રેન્દ્રિયમાહ્લાદયિષ્યે। ક્વચિત્પુનર-ખિલકલાકલાપકૌશલોપેતૈઃ સમાનવયોભિઃ સમર્પિતહૃદયસર્વસ્વૈઃ શૌર્યૌદાર્યવીર્યવૈર્યરપહસિતમકરધ્વજ-

સૌન્દર્યૈર્મિત્રવર્ગૈઃ સાર્દ્ધં નાનાવિધક્રીડાવિલાસૈ રમમાણઃ સમગ્રેન્દ્રિયગ્રામમાહ્લાદાતિરેકમાસ્કન્દયિષ્યામીતિ । તદિદમેકાન્તે ભિક્ષાભક્ષણાકાઙ્ક્ષાસદૃશમવસેયમ્ ।

ઉપનયાર્થ :-

વળી, ભગવાનના શાસનની પ્રાપ્તિ પૂર્વે તે સંસારી જીવ ચિંતવન કરે છે કે ત્યારપછી=અત્યાર સુધી જે મનોરથો કર્યા તે મનોરથોને અનુરૂપ હું વૈભવસંપન્ન થઈ જઈશ ત્યારપછી, અતિસમૃદ્ધ હોવાને કારણે અને નિશ્ચિંતપણું હોવાને કારણે પરિપૂર્ણ સમગ્ર સામગ્રીવાળો હું વિધિપૂર્વક કુટિપ્રાવેશિક રસાયનને કરીશ, અર્થાત્ જીવનમાં કોઈ સામગ્રીની ન્યૂનતા ન હોવાથી સંપન્ન થયેલો હું વિધિપૂર્વક કુટિપ્રાવેશિક રસાયનને કરીશ. ત્યારપછી તેના ઉપભોગથી વલી પલિત ખાલિત્યથી વ્યંગાદિવિકલ=શરીરની કરચલીઓ, માથાના વાળ ઘોળા થવા રૂપ પલિત અને ખાલી ચઢવી આદિ શરીરની ખામીઓથી વિકલ, જરા-મરણ વિકારથી રહિત દેવકુમારથી અધિકતર પ્રકાશને કરનારું, નિઃશેષ વિષય ઉપભોગનું ભાજન એવું મહાપ્રાણ શરીર મને પ્રાપ્ત થશે, તે આ=સંસારી જીવ, વિચારે છે તે આ, પ્રાપ્ત થયેલી ભિક્ષાવાળા દ્રમકનો એકાંતગમનનો મનોરથ જાણવો.

જેમ તે ભિખારી વિચારતો હતો કે શ્રેષ્ઠ ઘરોમાંથી સુંદર ભોજન પ્રાપ્ત કરીને હું એકાંતમાં જઈને તેનો ઉપભોગ કરીશ, કોઈને મારી ભિક્ષા આપીશ નહીં. તેમ ભગવાનના શાસનની પ્રાપ્તિ પૂર્વે ભોગવિલાસ માત્રમાં સારબુદ્ધિવાળા જીવોને મનોરથો થાય છે કે આ ઉત્તમ વૈભવને પામ્યા પછી હું મારું શરીર તેવું સુંદર બનાવું કે જેથી કોઈ વિકારો દેહમાં થાય નહીં અને હું બધા વિષયો ભોગવીને અત્યંત આનંદ માણું. વસ્તુતઃ તેવા ઉત્તમભોગને પામેલા પણ ભગવાનના શાસનવર્તી જીવો હંમેશાં આત્માના નિરાકુલ અવસ્થાના અર્થી હોય છે. તેથી ભૂતકાળના પુણ્યથી વિપુલ પ્રમાણમાં ભોગસામગ્રી મળેલી હોય તોપણ હંમેશાં આત્માને તત્ત્વથી ભાવિત કરીને ઇચ્છાઓના ઉચ્છેદ માટે જ યત્ન કરે છે. અને સંયમ ગ્રહણ કરીને અધિક સુખી થવાના મનોરથો કરે છે. પરંતુ બાહ્ય મનોરથો કરીને આત્માને કાલુષ્યવાળો કરતા નથી. જ્યારે ભગવાનના શાસનની પ્રાપ્તિ પૂર્વે સંસારીજીવો આવા જ દેહ આદિના અસાર ભાવોને પ્રાપ્ત કરવાના મનોરથો કરે છે.

વળી, ફરી માને છે=ભગવાનના શાસનની પ્રાપ્તિ પૂર્વે તે જીવો મનોરથ કરે છે. શું મનોરથો કરે છે ? તે બતાવે છે — ત્યારપછી=કુટિપ્રાવેશિક રસાયણ ઉપભોગ કરીને સુંદર દેહ કર્યા પછી, હું અતિ પ્રમુદિત ચિત્તવાળો ઊંડા રતિસાગરમાં અવગાઢ થયેલો તે સ્ત્રીઓના સમૂહ સાથે રમતો આ પ્રમાણે કરીશ. શું કરીશ ? તે ‘ચદ્રુત’થી બતાવે છે — ક્યારેક સતત પ્રવર્તતા કામરસને પરવશ એવો હું સુંદર સ્ત્રીઓની સાથે વિનોદથી સ્પર્શેન્દ્રિયને પ્રીતિને અનુભવીશ. (આ પ્રકારે વિચારીને કામવૃત્તિના મનોરથો દ્વારા જ આનંદ લેવા વિકલ્પો કરે છે અને ઇચ્છા શાંત નહીં થયેલી હોવાથી ઇચ્છાની આકુળતાની વ્યથાને જ સર્વજ્ઞના શાસનની પ્રાપ્તિ પૂર્વે આ જીવ કરે છે.) વળી, ક્યારેક રસેન્દ્રિયના ઉત્સવ દ્વારા સ્વસ્થ કરાયેલ બધી ઇન્દ્રિયોવાળા એવા મનોજ્ઞ રસોના આસ્વાદને હું કરીશ અર્થાત્ ભગવાનના શાસનની પ્રાપ્તિ પૂર્વે માત્ર બાહ્ય ભોગોમાં જ તત્ત્વને જોનારા જીવો સુંદર ભોજન

આદિના નિમિત્તને લઈને બધી ઇન્દ્રિયોના આનંદ લેવાના મનોરથો કરે છે. ક્યારેક અતિસુંદર કપૂરથી અનુવિદ્ય ચંદન, કેસર, કસ્તૂરી આદિના વિલેપન દ્વારા અને પાંચ પ્રકારના સુગંધી તાંબૂલના આસ્વાદનના નિમિત્તથી હું દ્રાણોન્દ્રિયને તૃપ્ત કરીશ, ક્યારેક સતત વગાડાયેલા તબલાના ધ્વનિથી યુક્ત દેવોની દેવાંગનાઓ સદૃશ સુંદર સ્ત્રીઓના અવલોકનથી સમ્પાદિત અનેક પ્રકારના આકારવાળાં મનોહર નાટકોને જોતો ચક્ષુઇન્દ્રિયના આનંદને પ્રાપ્ત કરીશ, ક્વચિત્ સુંદર કંઠવાળા તેના પ્રયોગમાં વિશારદ લોકોથી=પંડિત લોકોથી, પ્રયુક્ત, વેણુ, વીણા, ઢોલ, કાકલીગીત આદિના=મનોહરગીત આદિના, ધ્વનિને સાંભળતો એવો હું શ્રોત્રેન્દ્રિયના આહ્લાદને કરીશ. ક્યારેક વળી, બધી કલાઓના સમૂહમાં કુશલપણથી યુક્ત સમાન વયવાળા સમર્પિત હૃદયસર્વસ્વ શૌર્ય, ઔદાર્ય, વીર્યના અતિશયથી હસી કાઢ્યો છે કામદેવના સૌંદર્યને એવા મિત્રવર્ગની સાથે અનેક પ્રકારના કીડાના વિલાસોથી રમતો આહ્લાદના અતિરેકવાળી એવી બધી ઇન્દ્રિયોના સમૂહને હું પ્રાપ્ત કરીશ. તે આ=અત્યાર સુધી વર્ણન કર્યું તે આ, એકાંતમાં ભિક્ષાભક્ષણ આકાંક્ષા સદૃશ=કથામાં કહેવાયેલા ભિખારીએ એકાંતમાં ભિક્ષા ખાવાની ઇચ્છા કરેલી તેવી ભિક્ષાના ભક્ષણની ઇચ્છા સદૃશ, જાણવું.

સર્વજ્ઞના શાસનની પ્રાપ્તિના પૂર્વેના સંસારી જીવના મનોરથો છે. આથી જે જીવોને ભગવાનના શાસનની પ્રાપ્તિ થઈ છે તેઓને પુણ્યના સહકારથી ભોગસામગ્રી મળેલી હોય અને વિપુલ ભોગસામગ્રી હોવાને કારણે વિપુલ પ્રમાણમાં ભોગાદિ કરતા હોય તોપણ ભગવાનના શાસનની પ્રાપ્તિના કારણે પૂર્વભવમાં બાંધેલા પુણ્યના બળથી તે ભોગસામગ્રીકાળમાં પણ વિવેકદૃષ્ટિ પ્રગટ થાય છે. તેથી આત્માની સંકલેશ વગરની અવસ્થા શ્રેયકારી છે. તેમ ભાવન કરીને ભોગાદિમાં પણ સંશ્લેષ અલ્પ, અલ્પતર કરવા યત્ન કરે છે. જેથી તેઓના ભોગો પણ વિવેકથી યુક્ત હોવાને કારણે અનર્થના કારણ બનતા નથી અને ભગવાનના શાસનની પ્રાપ્તિ પૂર્વે અવિવેક જ પ્રચુર હોવાથી માત્ર બાહ્ય સામગ્રીમાં જ સુખબુદ્ધિ વર્તે છે. તેથી તેને અધિક અધિક પ્રાપ્ત કરવાના મનોરથો કરે છે. તેથી ભિખારીની જેમ કદમ્બ ખાવાના તે મનોરથો છે.

ઉપનય :-

ચિન્તયતિ ચ-તતો મમૈવં નિરતિશયસુખાનુભવદ્વારેણ તિષ્ઠતો ભૂયાંસં કાલં સમુત્પત્સ્યન્તે સુરકુમારાકારધારકાણિ રિપુસુન્દરીહૃદયદાહદાયકાનિ ચ સમાહ્લાદિતસમસ્તબન્ધુર્વગ્રણયિજનનાના-પ્રકૃતીની મત્પ્રતિબિમ્બકસંકાશાનિ સુતશતાનિ, તતોઽહં સમ્પૂર્ણાશેષમનોરથવિસ્તારઃ પ્રત્યસ્તમિતપ્રત્યૂહ-સમૂહોઽનન્તકાલં યથેષ્ટચેષ્ટયા વિચરિષ્યામિ । સોઽયં ભૂરિદિનાર્થં સ્થાપનમનોરથ ઇવ વર્તતે ।

યત્ પુનરાલોચયતિ યદુત—અથ કદાચિત્ તથાભૂતં મામકીનં સંપત્પ્રકર્ષં શેષનૃપતયઃ શ્રોષ્યન્તિ, તતસ્તે મત્સરાધ્માત્તચેતસઃ સર્વેઽપિ સંભૂય મદ્વિષયેષૂપ્પલ્લવં વિધાસ્યન્તિ, તતોઽહં તેષામુપરિ ચતુરઙ્ગ-સેનયાઽવિક્ષેપેણ યાસ્યામિ, તતસ્તે સ્વબલાવલેપવશેન મયા સહ સઙ્ગ્રામં કરિષ્યન્તિ, તતો ભવિષ્યતિ

પ્રભૂતકાલિકો મહારણવિમર્દઃ, તતસ્તે પરસ્પરં સંહતતયા ભૂરિસાધનતયા ચ મનાગ્ મમાક્રમિષ્યન્તિ, તતોઽહમભિવર્દ્ધિતક્રોધાબન્ધતયા પ્રાદુર્ભૂતપ્રબલરણોત્સાહસ્તાનેકૈકં સબલં ચૂર્ણયિષ્યે, નાસ્તિ સમસ્તાનામપિ પાતાલેઽપિ પ્રવિષ્ટાનાં મયા બદ્ધાનાં મોક્ષ ઇતિ, તદિદં રોરરણકાણ્ડવિઙ્ગવરસમાનમવબોદ્ધવ્યમ્।

ઉપનયાર્થ :-

અને ચિંતવન કરે છે=સંસારી જીવ ભગવાનના શાસનની પ્રાપ્તિ પૂર્વે વિચારે છે. ત્યારપછી=બધી ઈન્દ્રિયોના આદલાદને કર્યા પછી, મને આ રીતે=પૂર્વેમાં મનોરથો કર્યા એ રીતે, નિરતિશય સુખના અનુભવ દ્વારા રહેતાં ઘણો કાલ પસાર થશે, સુરકુમાર આકારને ધારણ કરનારા, શત્રુઓની સ્ત્રીઓના હૃદયને પીડા કરનારા, અત્યંત આદલાદિક કર્યા છે સમસ્ત બંધુવર્ગને, પ્રીતિવાળા લોકોને અને અનેક પ્રકારની પ્રજાને જેમણે એવા મારા પ્રતિબિંબ જેવા સેંકડો પુત્ર થશે. તેથી સંપૂર્ણ અશેષ મનોરથના વિસ્તારવાળો, દૂર કર્યો છે સર્વ આપત્તિઓનો સમૂહ જેણે એવો હું અનંતકાળ=દીર્ઘકાળ, યથેષ્ટચેષ્ટાથી વિચરીશ. તે આ ઘણા દિવસો માટે સ્થાપનના મનોરથ જેવો જાણવો=તે નગરમાં ફરતા ભિખારીએ મનોરથો કરેલા કે હું પ્રચુર ભિક્ષા મેળવ્યા પછી ઈચ્છા પ્રમાણે ખાઈશ અને વધારાની ભિક્ષા ઘણા દિવસો માટે સ્થાપન કરીને રાખીશ તેમ ભગવાનના શાસનની પ્રાપ્તિ પૂર્વે ભોગને સર્વસ્વ જોનારા જીવો વિશિષ્ટ-વિશિષ્ટતર ઐશ્વર્યના લાભના મનોરથો જ કરે છે. અને તેના ભોગના જ મનોરથો કરે છે.

જે વળી તે સંસારી જીવ આલોચન કરે છે. તે ‘યદુત્’થી બતાવે છે — હવે કદાચિત્ તેવા પ્રકારના મારા સંપત્તિના પ્રકર્ષને શેષ રાજાઓ જાણશે, તેથી મત્સરથી આધ્માત ચિત્તવાળા થયેલા એવા તેઓ સર્વ પાણ મળીને મારાં નગરોમાં ઉપદ્રવ કરશે. તેથી હું તેઓ ઉપર=એકઠા થઈને આવેલા તે રાજા ઉપર, ચતુરંગસેનાથી વિક્ષેપ વગર આક્રમણ કરીશ, તેથી=હું આક્રમણ કરીશ તેથી, તેઓ પોતાના સેનાના બળના વશથી મારી સાથે સંગ્રામને કરશે. તેથી ઘણો કાળ મહાયુદ્ધનો વિમર્દ થશે. ત્યારપછી તે પરસ્પર એકઠા થયેલા હોવાથી અને ઘણું સાધનપણું હોવાને કારણે થોડાક મને આક્રમણ કરશે. તેથી અભિવર્ધિત થયેલા કોપનું અબંધનપણું હોવાને કારણે પ્રાદુર્ભાવ થયેલો છે પ્રબળ યુદ્ધનો ઉત્સાહ જેને એવો હું એક-એક એવા તેઓને સેનાસહિત ચૂર્ણ કરીશ, પાતાલમાં પાણ પ્રવિષ્ટ એવા મારાથી બંધાયેલા સમસ્ત તે રાજાઓનો મોક્ષ નથી. તે આ ભિખારીના અકાંડ વિઙ્ગવર સમાન=સ્વકલ્પનાથી કરાયેલા યુદ્ધ સમાન, જાણવું.

જેમ તે ભિખારી સુંદર ભિક્ષા મળશે તો હું એકાંતમાં તેને ખાઈશ અને બીજા ભિખારીઓ મારી પાસેથી તે લેવા આવશે ત્યારે હું તેઓને મુદ્ગરથી ચૂરી નાખીશ તેવા વિકલ્પો કરે છે તેમ મોટા રાજવી આદિ અવસ્થામાં પામેલ અને ભગવાનના શાસનને નહીં પામેલ સંસારી જીવ આત્માના હિતનું ભાવન કરવાનું છોડીને પુદ્ગલની સમૃદ્ધિને વધારવાના જ પ્રસંગ વગર વિકલ્પો કરે છે તે ભિખારીના નિરર્થક વિચાર તુલ્ય જ છે.

ઉપનય :-

ભૂયશ્ચ ભાવયતિ-તતોઽહમવજિતસમસ્તપૃથિવીભાવિરાજવૃન્દત્વાલ્લપ્સ્યે ચક્રવર્તિરાજ્યમહાભિષેકમ્, તતો નાસ્તિ વસ્તુ તત્ત્રિભુવને યન્મે ન સમ્પત્સ્યત ઇતિ । એવમેષ જીવો રાજપુત્રાદ્યવસ્થાયાં વર્તમાનો બહુશો નિષ્પ્રયોજનવિકલ્પપરમ્પરયાઽઽત્માનમાકુલયતિ, તતશ્ચ રૌદ્રધ્યાનમાપૂરયતિ, તતો બધ્નાતિ નિબિઙ્ કર્મ, તતઃ પતતિ મહાનરકેષુ, ન ચેહ તથાઽપિ ખિદ્યમાનોઽપિ પૂર્વોપાર્જિતપુણ્યવિકલઃ સ્વહૃદયતાપં વિમુચ્યાપરં કઞ્ચનાર્થમાસાદયતિ । તદનેનૈતલ્લક્ષણીયં-યદા ખલ્વેષ જીવો નરપતિસુતાદ્યવસ્થાયામતિવિશાલચિત્તતયા કિલાપકર્ણિતતુચ્છવસ્તુગોચરમનોરથો બૃહદર્થપ્રાર્થકતયા સ્વબુદ્ધ્યૈવ મહાભિપ્રાયસ્તદાપિ વિદિતપ્રશમામૃતાસ્વાદનસુખરસાનાં વિજ્ઞાતવિષયવિષયવિપાકદારુણભાવાનાં સિદ્ધિવધૂસમ્બન્ધ-બદ્ધાધ્યવસાયાનાં ભગવતાં સત્સાધૂનાં ક્ષુદ્રદ્રમકપ્રાયઃ પ્રતિભાસતે, કિં પુનઃ શેષાસ્વવસ્થાસ્વિતિ ? ।

ઉપનયાર્થ :-

વળી, ફરીથી તે ભાવન કરે છે — ત્યારપછી હું સમસ્ત પૃથ્વી ઉપર રહેલા રાજાના સમૂહને જીતેલો હોવાથી ચક્રવર્તી રાજ્યના મહાઅભિષેકને પ્રાપ્ત કરીશ. તેથી ત્રણ ભુવનમાં તે વસ્તુ નથી જે મને પ્રાપ્ત થઈ ન હોય આ રીતે=અત્યાર સુધી વર્ણન કર્યું એ રીતે, આ જીવ=ભગવાનના શાસનને નહીં પામેલો જીવ, રાજપુત્રાદિ અવસ્થામાં વર્તતો ઘણી વખત નિષ્પ્રયોજન વિકલ્પોની પરંપરાથી આત્માને આકુળ કરે છે અને તેનાથી=વિકલ્પોની આકુળતાથી, રૌદ્રધ્યાનને પૂરે છે. તેનાથી=રૌદ્રધ્યાન પ્રગટ થવાથી, નિબિઙ્ કર્મ બાંધે છે. તેનાથી=બંધાયેલાં એવાં તે કર્મોથી, મહાનરકોમાં પડે છે અને અહીં=મનુષ્યભવમાં, તે પ્રકારે ખેદ કરતો પણ=મોટા રાજવી થવાના મનોરથોને કરીને કલેશ કરતો પણ, પૂર્વઉપાર્જિત પુણ્યથી રહિત=કરાયેલા મનોરથો અનુસાર તે સર્વને પ્રાપ્ત કરી શકે તેવા પૂર્વોપાર્જિત પુણ્યથી રહિત, પોતાના હૃદયતાપને છોડીને=તે પ્રકારની કલ્પના દ્વારા રૌદ્રધ્યાનજનિત હૃદયતાપને છોડીને, બીજા કોઈ અર્થને પ્રાપ્ત કરતો નથી. તે કારણથી=પૂર્વમાં કહ્યું=આ જીવ હૃદયતાપને છોડીને બીજું કાંઈ પ્રાપ્ત કરતો નથી તે કારણથી, આના દ્વારા આ=આગળમાં કહેવાય છે એ, જાણવું જ્યારે ખરેખર આ જીવ રાજપુત્રાદિ અવસ્થામાં અતિવિશાલ ચિત્તપણું હોવાને કારણે ખરેખર છોડી દીધા છે તુચ્છ વસ્તુગોચર મનોરથો જેણે એવો મોટા અર્થના પ્રાર્થકપણારૂપ સ્વબુદ્ધિથી જ મહાઅભિપ્રાયવાળો એવો જીવ ત્યારે પણ જાણેલા પ્રશમ અમૃતના આસ્વાદન સુખના રસવાળા, વિષયના દારુણવિપાક રૂપ વિષભાવને જાણનારા, મોક્ષ સાથે સંબંધ થયેલા બદ્ધ અધ્યવસાયવાળા, ભગવાન, સત્ સાધુઓને ક્ષુદ્રદ્રમક જેવો=મોટા અભિપ્રાયવાળો રાજપુત્ર પણ ક્ષુદ્ર દ્રમક જેવો, પ્રતિભાસે છે. તો વળી, શેષ અવસ્થાવાળા જીવો વિશે શું કહેવું ?

જે મહાત્માઓને શાસ્ત્રવચનના ભાવોથી પ્રશમસુખ દેખાય છે. વિષયો દારુણવિપાકવાળા વિષ જેવા જણાય છે. મોક્ષ સાથે જેઓનું ચિત્ત સદાય બદ્ધ અધ્યવસાયવાળું છે. તેથી સતત મોક્ષના એક ઉપાયરૂપ

પ્રશમરસમાં યત્ન કરનારા છે તેવા મહાત્માઓને રાજપુત્ર પણ મોટા મોટા રાજ્યની પ્રાપ્તિના જે વિકલ્પો કરે છે તે રાજપુત્ર પણ ભિખારી જેવો જ જણાય છે; કેમ કે તે ભિખારી પણ ભિક્ષાને પ્રાપ્ત કરવા જે વિકલ્પો કરે છે તેમ રાજપુત્ર પણ વિષયોને મેળવવા વિકલ્પો કરે છે. ફક્ત ભગવાનના શાસનની પ્રાપ્તિ ન થયેલી હોવાથી સંસારી જીવોને બાહ્યસમૃદ્ધિથી મોટા જણાતા રાજપુત્રાદિ પુણ્યશાળી જણાય છે. પરમાર્થથી તો કલેશનાશમાં યત્ન કરનારા જ યોગ્ય જીવો પુણ્યશાળી છે; કેમ કે કલેશના શમનથી સુખનો અનુભવ કરે છે.

અર્થકામસક્તાનાં ચેષ્ટા: સંકલ્પમાલાશ્ચ

તથાહિ—દ્વિજાતિવણિજકાભીરાન્ત્યજાદિભાવેષુ વર્તમાનોઽયં જીવોઽદૃષ્ટતત્ત્વમાર્ગો વરાકસ્તુચ્છાઽભિ-
પ્રાયતયા ક્વચિદ્ દ્વિત્રાણામપિ ક્ષુદ્રગ્રામાણાં લાભં ચક્રવર્તિત્વં મન્યતે, ક્વચિત્ ક્ષેત્રખણ્ડમાત્રપ્રભુત્વમપિ
મહામણ્ડલિકત્વમાકલયતિ, ક્વચિજ્જારકુલટામપ્યમરસુન્દરીં કલ્પયતિ, ક્વચિદ્દેશવિરૂપમપ્યાત્માનાં
મકરધ્વજરૂપં ચિન્તયતિ, ક્વચિન્માતઙ્ગપાટકાકારમપ્યાત્મપરિજનં શક્રપરિવારમિવ પશ્યતિ, ક્વચિદ્
દ્રવિણસ્ય ત્રિચતુરાણાં, સહસ્રાણાં શતાનાં વિંશતીનાં રૂપકાણામપિ લાભં કોટીશ્વરત્ત્વમવગચ્છતિ,
ક્વચિત્પચ્ચષાણામપિ ધાન્યદ્રોણાનામુત્પત્તિં ધનદવિભવતુલ્યાં લક્ષયતિ, ક્વચિત્સ્વકુટુમ્બભરણમપિ
મહારાજ્યમવબુદ્ધ્યતે, ક્વચિદ્દુષ્પૂરોદરદરીપૂરણમપિ મહોત્સવાઽઽકારં જાનીતે, ક્વચિદ્ભિક્ષાવાપ્તિમપિ
જીવિતાવાપ્તિં નિશ્ચિનોતિ, ક્વચિદન્યં શબ્દાદિવિષયોપભોગનિરતમુદ્વીક્ષ્ય રાજાદિકં શક્રોઽયં, દેવોઽયં,
વન્દ્યોઽયં, પુણ્યભાગયં, મહાત્માઽયં પુરુષો, યદિ મમાઽપ્યેવં સમ્પદ્યન્તે વિષયાસ્તતોઽહમપ્યેવં વિલસામીતિ
ચિન્તયન્પરિતામ્યતિ। તથાવિદ્યાઽઽકૂતવિડમ્બિતશ્ચ તદર્થં કરોતિ ભૂભુજાં સેવાં, પર્યુપાસ્તે તાન્
સર્વદા, દર્શયતિ વિનયં, વદત્યનુકૂલં, શોકાઽઽક્રાન્તોઽપિ હસતિ તેષુ હસત્સુ, સજ્જાતજાતસ્વપુત્રહર્ષ-
પ્રકર્ષોઽપિ રોદિતિ તેષુ રુદત્સુ, નિજશત્રૂનપિ સ્તૌતિ તદભિમતાન્, સ્વપરમસુહદોઽપિ નિન્દતિ તદ્દ્વિષો,
ધાવતિ પુરતો રાત્રિન્દિવં, મર્દયતિ ચિત્રદેહોઽપિ તચ્ચરણાન્, ક્ષાલયત્યશુચિસ્થાનાનિ, વિધત્તે તદ્વચનાત્સર્વ-
જઘન્યકર્માણિ, પ્રવિશતિ કૃતાન્તવદનકુહર ઇવ રણમુખે, સમર્પયતિ કરવાલાદિઘાતાનામાત્મહૃદયં,
મ્રિયતે ધનકામોઽપૂર્ણકામ એવ વરાકઃ। તથા પ્રારભતે કૃષીં, ચિદ્યતે સર્વમહોરાત્રં, વાહયતિ હલં,
અનુભવત્યટવ્યાં પશુભાવં, વિમર્દયતિ નાનાપ્રકારાન્ પ્રાણિનઃ, પરિતપ્યતે વૃષ્ટ્યભાવેન, બાધ્યતે બીજનાશેન।
તથા વિધત્તે વાણિજ્યં, ભાષતેઽલીકં, મુષ્ણાતિ વિશ્રબ્ધમુગ્ધલોકાન્, યાતિ દેશાન્તરેષુ, સહતે શીતવેદનાં,
ક્ષમતે તાપસન્તાપં, તિતિક્ષતે બુભુક્ષાં, ન ગણયતિ પિપાસાં, અનુભવતિ ત્રાસાઽઽયાસાદીનિ દુઃખશતાનિ,
પ્રવિશતિ મહારૌદ્રસમુદ્રે, પ્રલીયતે યાનપાત્રભઙ્ગેન, ભવતિ ભક્ષ્યં જલચરાણામ્। તથા ભ્રમતિ
ગિરિકન્દરોદરેષુ, આસ્કન્દત્યસુરવિવરાણિ, નિભાલયતિ રસકૂપિકાં, ભક્ષ્યતે તદારક્ષરાક્ષસૈઃ। તથાઽવ-
લમ્બતે મહાસાહસં, યાતિ રાત્રૌ શ્મશાનેષુ, વહતિ મૃતકલેવરાણિ, વિક્રીણાતિ મહામાંસં, સાધયતિ

વિકરાલવેતાલં, નિપાત્યતે તેન કુપિતેન। તથાઽભ્યસ્યતિ ખન્યવાદં, નિરીક્ષતે નિધાનલક્ષણાનિ, તુષ્યતિ તદ્દર્શનેન, દદાતિ રાત્રૌ તદ્ગ્રહણાર્થં ભૂતબલિં, દૂયતે તદદ્ગારભૂતભાજનવીક્ષણેન। તથાઽનુશીલયતિ ધાતુવાદં, સમુપચરતિ નરેન્દ્રવૃન્દં, ગૃહ્ણાતિ તદુપદેશં, મીલયતિ મૂલજાતાનિ, સમાહરતિ ધાતુમૃત્તિકાં, સમુપઢૌકયતિ પારદં, ક્લિશ્યતે તસ્ય જારણચારણમારણકરણેન, ધમતે રાત્રિન્દિવં, પૂત્કરોતિ પ્રતિક્ષણં, હૃષ્યતિ પીતશ્વેતક્રિયયોર્લેશસિદ્ધૌ, ખાદત્યહર્નિશમાશામોદકાન્, વ્યયીકરોતિ તદર્થં શેષમપિ ધનલવં, માર્યતે દુઃસાધિતકર્મવિભ્રમેણ। તથા વિષયોપભોગસમ્પત્તયે ધનાર્થમેવ ચાયં જીવઃ કુરુતે ચૌર્યં, રમતે દ્યૂતમારાધયતિ યક્ષિણીં, પરિજપતિ મન્ત્રાન્, ગણયતિ જ્યોતિષીં, પ્રયુઙ્ક્તે નિમિત્તં, આવર્જયતિ લોકહૃદયં, અભ્યસ્યતિ સકલં કલાકલાપં, કિમ્ બહુના? તન્નાસ્તિ યત્ર કરોતિ, તત્ર વિદ્યતે યત્ર વદતિ, તત્ર સમ્ભવતિ યત્ર ચિન્તયતિ, ન ચ તથાપ્યયમનવરતમિતશ્ચેતશ્ચ તદર્થં બંધ્રમ્યમાણઃ પ્રાગ્વિહિતપુણ્યશૂન્યઃ સમભિલષિતાર્થસ્ય તિલતુષત્રિભાગમાત્રમપિ પ્રાપ્નોતિ, કેવલં સ્વચિન્તસન્તાપમાર્તરૌદ્રધ્યાને, ગુરુતરકર્મભારં, તદ્દ્વારેણ દુર્ગતિં ચાત્મનોઽભિવર્દ્યતીતિ।

અર્થ-કામમાં આસક્ત જીવોની ચેષ્ટાઓ તથા સંકલ્પોની હારમાળા

કઈ રીતે તે મહાત્માઓ શેષ જીવોને પાણી ક્ષુદ્ર દ્રમક જેવો જુએ છે તે 'તથાહિ'થી સ્પષ્ટ કરે છે. દ્વિજાતિ, વણિક, આભીર, અલ્પ જાતિ આદિ ભાવોમાં વર્તતો આ જીવ અદૃષ્ટતત્ત્વમાર્ગવાળો વરાક તુચ્છ અભિપ્રાયને કારણે ક્યારેક બે, ત્રણ પાણી ક્ષુદ્રગામોના લાભને ચકવર્તિપાણાંરૂપે માને છે. ક્યારેક ક્ષેત્રખંડમાત્રના પ્રભુત્વને પાણી મહાખંડલિકપાણાંરૂપે જાણે છે. ક્યારેક જારકુલટા પાણી=પરપુરુષમાં લંપટ એવી પાણી, સ્ત્રીને અમરસુંદરી માને છે. ક્યારેક દેશથી વિરૂપ પાણી પોતાને કામદેવ જેવો વિચારે છે. ક્યારેક હરિજનના સમૂહના આકારવાળા પોતાના પરિજનને શકપરિવારની જેમ જુએ છે. ક્યારેક ધનના ત્રણ. ચાર હજાર, સેંકડો વીશ આદિ સંખ્યાવાળા રૂપિયાઓના લાભને કોટીશ્વરપણું જાણે છે. ક્યારેક ૫૦ પાણી ધાન્યદ્રોણની ઉત્પત્તિને કુબેરના વૈભવતુલ્ય જાણે છે. ક્યારેક પોતાના કુટુંબનું ભરણપોષણ પાણી મહારાજ્યની જેમ જાણે છે. ક્યારેક દુઃખે કરીને પૂરી શકાય એવા પેટના ખાડાના પૂરણને પાણી મોટા ઉત્સવના સ્વરૂપને જાણે છે. ક્યારેક ભિક્ષાની પ્રાપ્તિ પાણી જીવિતની પ્રાપ્તિ માને છે. ક્યારેક શબ્દાદિ વિષયના ઉપભોગમાં નિરત એવા અન્ય રાજાદિને જોઈને, આ શક છે, આ દેવ છે, આ વંદનને યોગ્ય છે, પુણ્યશાળી છે, આ મહાત્મા છે, જો મને પાણી આ પ્રમાણે વિષયો થાય તો હું પાણી આ રીતે વિલાસ કરું એ પ્રમાણે ચિંતવન કરતો પરિતાપને પામે છે. એવા પ્રકારના વિચારોથી વિહંબના પામેલો તેના માટે=તે વિલાસોને માટે, રાજાઓની સેવા કરે છે. તેઓની હંમેશાં પર્યુપાસના કરે છે. વિનય બતાવે છે, તેઓને અનુકૂળ બોલે છે, તેઓ હસે છતે શોકથી આકાંત પાણી હસે છે. પોતાના પુત્રાદિની પ્રાપ્તિને કારણે પોતાને હર્ષનો પ્રકર્ષ વર્તતો હોય તોપણ તેઓ રહે છતે રડવા માંડે છે. તેઓને અભિમત પોતાના શત્રુની પાણી સ્તુતિ કરે છે. પોતાનો પરમ મિત્ર પાણી તેઓનો શત્રુ હોય

તો નિંદા કરે છે. તેઓની આગળ રાતદિવસ કૃયા કરે છે. ખિન્ન દેહવાળો પણ તેઓના પગને દબાવે છે. મોટા માણસોના અશુચિનાં સ્થાનોને સાફ કરે છે. તેમના વચનથી=મોટા માણસોના વચનથી, સર્વ હલકાં કાર્યો કરે છે. વળી મોટા માણસોની મહેરબાની મેળવવા માટે મૃત્યુના મુખ જેવા રણસંગ્રામમાં પ્રવેશ કરે છે. તલવાર આદિના ઘાતોને સહન કરે છે. અને ધનની કામનાવાળો, નહીં પુરાયેલી ઈચ્છાવાળો રાંકડો મરે છે. અને ખેતી વગેરે કરે છે. દિવસ રાત ખેદ કરે છે, હળને વહન કરે છે, અટવીમાં પશુભાવને અનુભવે છે, અનેક પ્રકારના જીવોની હિંસા કરે છે. વળી વરસાદના અભાવને કારણે પરિતાપ પામે છે, બીજનાશને કારણે દુઃખી થાય છે અને વિવિધ પ્રકારના વાણિજ્યને કરે છે. જૂઠું બોલે છે. વિશ્વસનીય એવા મુઘ્ધ લોકોને લૂંટે છે. દેશાંતરમાં જાય છે. શીતવેદનાને સહન કરે છે. તાપના સંતાપને સહન કરે છે. ભૂખને સહન કરે છે. તૃષ્ણાને ગણતો નથી. ત્રાસને કરનારાં સેંકડો દુઃખોને અનુભવે છે. મહારૌદ્ર રૂપી સમુદ્રમાં પ્રવેશ કરે છે. વહાણના ભંગથી મહાસમુદ્રમાં ડૂબે છે. જલચરોનો ભક્ષ્ય થાય છે. અને પર્વતો અને ગુફાઓમાં ભમે છે, દેવતાઓના વિવરોને પ્રાપ્ત કરે છે અર્થાત્ કોઈ-કોઈક દેવતાના આવાસોને પ્રાપ્ત કરીને તેના તરફથી ઉપદ્રવોને પ્રાપ્ત કરે છે. રસકૂપિકાને જુએ છે અને તેના આરક્ષક એવા રાક્ષસો વડે તેનું ભક્ષણ કરાય છે. અને મહાસાહસનું અવલંબન લે છે અર્થાત્ ધનાદિ પ્રાપ્તિ માટે જીવનના જોખમે પ્રયત્નો કરે છે. રાત્રિમાં શ્મશાનમાં જાય છે. મરેલાં ક્લેવરોને વહન કરે છે. મોટા માંસના ઘંધાઓ કરે છે. વિકરાળ વેતાલને સાધે છે. અને તેના કોપથી નિપાતને પામે છે અર્થાત્ વિનાશને પામે છે. અને ધાતુવાદનો અભ્યાસ કરે છે. નિધાનનાં ભક્ષણોનું નિરીક્ષણ કરે છે. નિધાનના દર્શનથી તોષ પામે છે, રાત્રિમાં નિધાનના ગ્રહણ માટે ભૂતને બલિ આપે છે અને નિધાનને બદલે અંગારાથી ભરાયેલા ભાજનને જોઈને દુભાય છે. અને ધાતુવાદને અનુસરણ કરે છે. રાજાઓના સમુદાયની સેવા કરે છે. તેમના ઉપદેશને=રાજાઓના ઉપદેશને, ગ્રહણ કરે છે. મૂળોના સમૂહને એકઠા કરે છે=જડીબુટ્ટીઓને એકઠી કરે છે. ધાતુની માટીને એકઠી કરે છે. પારાને બહાર કાઢે છે=ખાણમાંથી બહાર કાઢે છે. અને તેના=પારાના, જારણ, ચારણ, મારણ કરણ દ્વારા ક્લેશને પામે છે. રાત-દિવસ ધન કમાવા માટે ધમધમે છે. પ્રતિક્ષણ પૂત્કારો કરે છે અર્થાત્ સતત આ કાર્ય કરું આ કાર્ય કરું જેથી ધન મળે એ પ્રકારે પોકાર કરે છે. પીતની ક્રિયાના અને શ્વેતક્રિયાના લેશની સિદ્ધિમાં=સુવર્ણ અને ચાંદીને પ્રાપ્ત કરવા વિષયક કોઈ ધાતુવાદની ક્રિયાની સિદ્ધિમાં, હર્ષિત થાય છે. વળી, હંમેશાં આશારૂપી લાડવાઓને ખાય છે, તેના માટે=ભવિષ્યની ધનની પ્રાપ્તિ માટે, શેષ પણ ધનલવનો=પોતાની પાસે વિદ્યમાન ધનલવનો, વ્યય કરે છે. દુઃસાધિત કર્મના વિભ્રમથી મૃત્યુ પામે છે. અને વિષયઉપભોગની સંપત્તિ માટે=વિષયઉપભોગની સામગ્રી માટે, અને ધન માટે આ જીવ ચોરી કરે છે. જુગાર રમે છે. યક્ષિણીની આરાધના કરે છે. મંત્રોનો પરિજ્ઞાપ કરે છે. જ્યોતિષીઓને ધનવિષયક પૃચ્છા કરે છે. નિમિત્તોને પ્રવર્તાવે છે=ધનપ્રાપ્તિનાં નિમિત્તોમાં યત્ન કરે છે. લોકહૃદયનું આવર્જન કરે છે. બધા પ્રકારની કલાઓના અભ્યાસને કરે છે. વધારે શું કહેવું ? તે નથી જે નથી કરતો=ધનપ્રાપ્તિ માટે ઉપભોગ પ્રાપ્તિ માટે જે જે શક્ય જણાય

તે સર્વ કરે છે. તે વિદ્યમાન નથી જે બોલતો નથી=ધનપ્રાપ્તિ માટે અને ભોગાદિ માટે જે જે ઉચિત કે અનુચિત બોલવું ઉપયોગી જણાય તે સર્વ બોલે છે. તે સંભવતું નથી, જે ચિંતવન કરતો નથી= ધનપ્રાપ્તિ માટે જે અને ભોગપ્રાપ્તિ માટે જે જે ઉપાયો વિષયક તેની ભૂમિકા હોય તે સર્વભૂમિકાના તે વિચારો કરે છે. અને તોપણ=મન, વચન, અને કાયાની દરેક પ્રકારની પ્રવૃત્તિ કરે છે તોપણ, સતત તેના માટે ધનાદિ માટે આમતેમ ભમતો, પૂર્વમાં કરાયેલા પુણ્યથી શૂન્ય એવો તે જીવ, ઈચ્છિત અર્થના તલના ફોતરાના ત્રિભાગ માત્રને પ્રાપ્ત કરતો નથી. ફક્ત સ્વમતિના સંતાપને આર્તરૌદ્રધ્યાનમાં પ્રવર્તતો ગુરુતર કર્મભારને અને તેના દ્વારા આત્માની દુર્ગતિની વૃદ્ધિ કરે છે.

ભગવાનના શાસનની પ્રાપ્તિ પૂર્વે માત્ર બાહ્યભોગોમાં સુખને જોનારા અને તેના ઉપાયભૂત ધનાદિ સામગ્રીને જોનારા જીવોને આત્મામાં વર્તતા સંતાપનું કે આર્તરૌદ્રધ્યાન પરિણામનો ક્યારેય વિચાર થતો નથી જ્યારે ભગવાનના શાસનને પામેલા જીવો ક્વચિત્ ભોગાદિના અર્થી હોય અને તેના માટે ધનાદિના પ્રાપ્તિના પણ વિચારો કરતા હોય તોપણ ચિત્તના અક્લેશભાવને જ સુખરૂપે જોનારા છે તેથી નિરર્થક સંતાપો કરીને કે આર્તરૌદ્રધ્યાન કરીને ગુરુતર કર્મોના ભારને પ્રાપ્ત કરતા નથી. પરંતુ હંમેશાં ભગવાનના વચનથી ભાવિત થઈને શક્તિ અનુસાર ક્લેશના શમન માટે યત્ન કરે છે અને ભોગાદિની ઇચ્છા થાય છે, તેથી ભોગાદિમાં અને ધનાદિમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે તોપણ વીતરાગભાવ જ આત્માની સ્વસ્થતારૂપ છે તેવો બોધ હોવાથી હંમેશાં શક્તિ અનુસાર તુચ્છ બાહ્ય પદાર્થોની ઇચ્છાને શાંત કરવા યત્ન કરે છે. જ્યારે ભગવાનના શાસનની પ્રાપ્તિ પૂર્વે પુણ્ય ન હોય તોપણ જે કંઈ મન, વચન, કાયાની પ્રવૃત્તિ કરે છે, તે સર્વ ધનાદિ અર્થે જ કરે છે અને સતત આર્તરૌદ્રધ્યાન વધારીને દુર્ગતિઓમાં ભમે છે.

ઉપનય :-

यदि पुनः कथञ्चित्पूर्वविहितपुण्यलवः स्यात् ततोऽयं जीवस्तदुदयेन धनसहस्रादिकं वा, अभिमतभार्या वा, स्वशरीरसौन्दर्यं वा, विनीतपरिजनं वा, धान्यसञ्चयं वा कतिचिद् ग्रामप्रभुत्वं वा, राज्यादिकं वा प्राप्नुयादपि ततश्च यथाऽसौ द्रमकः कदन्नलेशमात्रलाभात्तुष्टः, तथाऽयमपि जीवो माद्यति हृदये, मदसन्निपातग्रस्तहृदयश्च नाकर्णयति विज्ञापनानि, न पश्यति शेषलोकं, न नामयति ग्रीवां, न भाषते प्रगुणवचनैः, अकाण्ड एव निमीलयति चक्षुषी, अपमानयति गुरुसंहतिमपि। अतोऽयमेवंविध-
तुच्छाऽभिप्रायहतस्वरूपो जीवो ज्ञानादिरत्नभरपरिपूर्णतया परमेश्वराणां भगवतां मुनिपुङ्गवानां क्षुद्रद्रमकेभ्योऽप्यधमतमः कथं न प्रतिभासते? यदा पशुभावे नरकेषु वा वर्ततेऽयं जीवस्तदा विशेषतो द्रमकोपमामतिलङ्घते, यतो विवेकधनानां महर्षीणां य एते किल शक्रादयो देवा महर्द्धयो महाद्युतयो निरुपचरितशब्दादिविषयोपभोगभाजनं द्राघीयः स्थितिकास्तेऽपि यदि सम्यग्दर्शनरत्नविकलाः स्युस्तदा महादारिद्र्यभराक्रान्तमूर्त्तयो विद्युल्लताविलसितचटुलजीविताश्च प्रतिभासन्ते, किं पुनः शेषाः संसारोदर-
विवरवर्त्तिनो जन्तवः? इति।

ઉપનયાર્થ :-

જો વળી, કોઈક રીતે પૂર્વમાં કરાયેલા પુણ્યલવવાળો થાય=ભગવાનના શાસનની પ્રાપ્તિ પૂર્વનો સંસારી જીવ પુણ્યલવવાળો થાય, તેથી આ જીવ તેના ઉદયથી=તે પુણ્યના ઉદયથી, હજારાદિ સંખ્યામાં ધનાદિને પ્રાપ્ત કરે, પોતાની ઈચ્છિત એવી સ્ત્રીને પ્રાપ્ત કરે, સ્વશરીરના સૌંદર્યને પ્રાપ્ત કરે, વિનયવાળા પરિવારને પ્રાપ્ત કરે, અથવા ધાન્યસંચયને પ્રાપ્ત કરે, કેટલાક ગામના સ્વામી થાય અથવા રાજ્યાદિકને પ્રાપ્ત કરે પણ અને તેથી જે પ્રમાણે આ ભિખારી=કથામાં કહેવાયેલો ભિખારી, કદાચ લેશ માત્રના લાભથી તોષ પામેલો હતો તે પ્રમાણે આ પણ જીવ હૃદયમાં મદ કરે છે. અર્થાત્ હું સર્વ અન્ય કરતાં બુદ્ધિશાળી છું, સર્વ ઈષ્ટને પ્રાપ્ત કરવા સમર્થ છું ઇત્યાદિ મદ કરે છે. અને મદના સંનિપાતથી ગ્રસ્ત થયેલા હૃદયવાળો કોઈનાં સૂચનોને સાંભળતો નથી. બીજા લોકોને જોતો નથી. અર્થાત્ બીજા લોકોને તુચ્છ અને અસાર જુએ છે. કોઈને મસ્તક નમાવતો નથી. સુંદર વચનો વડે બોલતો નથી. અકાંડ જ ચક્ષુ બંધ કરે છે=કોઈનું વર્તન ઉચિત હોય છતાં પોતાને ન ગમે તો પોતાની અરુચિને અભિવ્યક્ત કરવા ચક્ષુ બંધ કરે છે, વડીલોના સંહતિને=સમૂહને પણ અપમાનિત કરે છે. આથી આવા પ્રકારના તુચ્છ અભિપ્રાયથી હણાયેલા સ્વરૂપવાળો આ જીવ=ભગવાનના શાસનની પ્રાપ્તિ પૂર્વનો જીવ, જ્ઞાનાદિ રત્નના સમૂહથી પરિપૂર્ણ હોવાને કારણે પરમ ઐશ્વર્યવાળા ભગવાન મુનિપુંગવોને=મુનિઓને, ક્ષુદ્ર ભિખારીઓથી પણ અધમતમ કેમ પ્રતિભાસ ન થાય ? અર્થાત્ મહાત્માઓને આવા તુચ્છ અભિપ્રાયવાળા જીવો અતિ ભિખારીઓ જેવા જણાય છે.

વળી જ્યારે પશુભાવમાં વર્તે છે અથવા નરકમાં વર્તે છે, ત્યારે વિશેષથી આ જીવ ભિખારીની ઉપમાનનું ઉલ્લંઘન કરે છે. જે કારણથી વિવેકી ધનવાળા મહર્ષિઓને ખરેખર મહાન ઋષિવાળા મહાદ્યુતિવાળા, નિરુપચરિત શબ્દાદિ વિષયના ઉપભોગના ભાજન, લાંબી સ્થિતિવાળા, જે આ શકાદિ દેવો છે, તેઓ પણ જો સમ્યગ્દર્શનરત્નથી વિકલ હોય તો મહાદારિદ્રના ભારથી આકાંતમૂર્તિવાળા=અંતરંગ ગુણસમૃદ્ધિની અપેક્ષાએ અત્યંત દરિદ્રમૂર્તિ, વિદ્યુત્પ્લતાથી વિલસિત ચટુલ જીવિતવાળા=અનંતકાળની અપેક્ષાએ અલ્પજીવિતવાળા, પ્રતિભાસિત થાય છે. તો વળી શેષ સંસારઉદરવર્તી જીવોનું તો શું કહેવું ? અર્થાત્ તેઓ તો અંતરંગ અને બહિરંગ સર્વ રીતે દરિદ્ર જ છે.

ભાવાર્થ :-

ભગવાનના શાસનની પ્રાપ્તિ પૂર્વે સંસારી જીવ ચારગતિમાં કઈ રીતે પરાવર્તન પામે છે અને કઈ રીતે અનંતકાળ પસાર કરે છે તેનું વર્ણન કર્યું. આ પ્રકારે સંસારના પરિભ્રમણની સ્થિતિ હોતે છતે કથાનકમાં કહેવાયું કે તે ભિખારી અનેક પ્રકારના ઉપદ્રવોથી મહાઘોર નરકની વેદનાને અનુભવે છે. તે વસ્તુ સંસારી જીવમાં સમાન જાણવી; કેમ કે ચારગતિઓમાં કષાયોથી આકુળ થઈને જીવ સદા કદર્થના જ પામે છે. આથી જ તેવા જીવોને જોઈને કહ્યું કે સંતપુરુષોને આ જીવ કૃપાનું સ્થાન છે; કેમ કે સંતપુરુષો સંસારની વાસ્તવિક સ્થિતિને જોનારા છે. સંસારથી નિસ્તાર માટે મહાપરાક્રમ કરનારા છે અને આ સંસારી જીવ

માત્ર ભોગમાં જ રત થઈને મનુષ્યભવ નિષ્ફળ કરે છે. તે જોઈને સંતપુરુષોને તેવા જીવો કદાચ બાહ્યથી સમૃદ્ધિવાળા હોય કે સમૃદ્ધિ વગરના હોય તોપણ દયાપાત્ર દેખાય છે. વળી, જેઓ ભગવાનના શાસનને પામીને મહાપરાક્રમ ફોરવી રહ્યા છે અને પોતાની સંયમપ્રાપ્તિને કારણે પોતાના પ્રત્યે કંઈક માન છે કે હું સદ્ભાગ્યવાળો છું જેથી તત્ત્વને જાણીને આત્મહિત સાધું છું તેવા સરાગસંયમી સાધુને સંસારની અંદર ભોગવિલાસમાં રત જીવ હાસ્યનું સ્થાન બને છે; કેમ કે તેઓ વિચારે છે કે મનુષ્યભવ પામીને પણ પોતાના હિત પ્રત્યે નિરપેક્ષ એવો આ જીવ પોતાનો જન્મ નિષ્ફળ કરે છે. વળી, અધિક પુણ્યવાળા જીવો અલ્પપુણ્યવાળા જીવોની ઠેકડી ઉડાડે છે તે પણ સામાન્ય જીવો પુન્યશાળી જીવો માટે હાસ્યનું સ્થાન છે. વળી મહાત્માઓ પાપનું ફળ સાક્ષાત્ શું છે તે બતાવવા માટે તુચ્છ પ્રકૃતિવાળા, ભોગ પાછળ મનુષ્યભવ નિષ્ફળ કરનારા અને પુણ્યહીન જીવો દૃષ્ટાંતરૂપે કહે છે. જેથી યોગ્ય જીવોને સંવેગ ઉત્પન્ન થાય છે. વળી, ગ્રંથકારશ્રીએ કહ્યું કે તે નગરમાં ઘણા ભિખારી હતા, પરંતુ પોતે તે સર્વમાં નિર્ભાગ્યશેખર હતો; કેમ કે ભગવાનના શાસનની પ્રાપ્તિ પૂર્વે પોતાનામાં વર્તતા મૂઢ ભાવને કારણે જે પ્રકારે કષાયો પ્રકર્ષવાળા દેખાતા હતા તેને જોઈને ગ્રંથકારશ્રીને થયું કે મારા જેવા અન્ય પણ કષાયવાળા જીવો સંસારનગરમાં છે છતાં તેવા ઉત્કટ કષાયવાળા જીવોમાં પોતે હતા તેથી ભગવાનના શાસનની પ્રાપ્તિ પોતાને દુર્લભ થઈ હતી. માટે પોતાનો જીવ નિર્ભાગ્યશેખર હતો. વળી, ભગવાનના શાસનની પ્રાપ્તિ પૂર્વે પોતાનો જીવ કોઈક રાજકુળાદિમાં જન્મે છે ત્યારે મોટાં મોટાં રાજ્યોની પ્રાપ્તિ અને વિલાસોના વિચારો કરીને પોતાનો આત્મા સતત ઇચ્છાઓથી આકુળ થઈને દુઃખી થતો હતો. છતાં પોતે દુઃખી છે અને કષાયથી આકુળ છે ઇત્યાદિ વિચારણા ન થાય તેવી જ પોતાનામાં મૂઢતા હતી. તેથી તેવા વૈભવવાળા મનુષ્યભવ પણ પોતે વ્યર્થ પૂરા કર્યા. માટે પોતે નિર્ભાગ્યશેખર હતા. વળી, તે સિવાય મધ્યમકક્ષાના વૈભવવાળા ભવો પ્રાપ્ત થયા ત્યારે પણ દરેક ભવોમાં અધિક-અધિક ધનની, ભોગોની લાલસા કરીને કેવલ અંતસ્તાપને જ પ્રાપ્ત કરીને ભગવાનના શાસનની પ્રાપ્તિ પૂર્વે પોતાના ભવોને પોતે નિષ્ફળ કર્યા, જેના ફળ રૂપે અનેક વખત નરકની અને તિર્યંચની અનેક કદર્થનાઓ પોતાને પ્રાપ્ત થઈ. તેથી જ્યાં સુધી ભગવાનના શાસનની પ્રાપ્તિ ન થઈ ત્યાં સુધી આ જીવ સદા વ્યાકુળ ચિત્તવાળો થઈને પોતાના જ હાથે પોતાનો વિનાશ કરનારો હતો. તેથી ધન મળે તો ગર્વથી ઉદ્ભવ થઈને બધાને તુચ્છ ગણીને કષાયોની વૃદ્ધિ કરતો હતો. સંતાપની વૃદ્ધિ કરતો હતો અને ધનાદિ ન મળે ત્યારે દીનભાવથી મનુષ્યભવ નિષ્ફળ કરતો હતો માટે નિર્ભાગ્યશેખર હતો. વળી પશુ ભવમાં અને નરકમાં પોતાનો આત્મા અત્યંત દયાપાત્ર સ્થિતિમાં હતો. તેથી વિવેકી એવા મહાત્માઓને ચારે ગતિમાં વર્તતા ભગવાનના શાસનની પ્રાપ્તિ વગરના જીવો ભિખારીતુલ્ય જ જણાય છે; કેમ કે અંતરંગ ગુણસંપત્તિરૂપ ધનથી રહિત હોવાને કારણે તેઓના દરેક ભવો કેવલ કલેશવૃદ્ધિનું કારણ બને છે.

ઉપનય :-

યથા ચાસૌ દ્રમકઃ અવજ્ઞયા જનૈર્દત્તં તત્કદત્રં ભુજ્ઞાનઃ શક્રાદપિ શઙ્કતે, યદુત—અયં મમૈતદુ-
હાલયિષ્યતિ તથાઽયમપિ જીવો મહામોહોપહતઃ તદ્દ્રવિણકલત્રાદિકં કથજ્ઞિતાવતા ક્લેશજાલેનોપાર્જિતં

યદાઽનુભવતિ, તદા બિભેતિ તસ્કરેભ્યઃ, ત્રસ્યતિ નરપતિભ્યઃ, કમ્પતે ભયેન દાયાદેભ્યઃ, ઉદ્વિજતે યાચકેભ્યઃ, કિમ્ બહુનાઽત્ર જલ્પિતેન? અત્યન્તનિઃસ્પૃહમુનિપુઙ્ગવેભ્યોઽપિ શઙ્કતે, યદુત—એતે મહતા વચનરચનાઽઽટોપેન માં પ્રતાર્ય નૂનમેતદ્ ગ્રહીતુમિચ્છન્તિ, તથાવિધગાઢમૂર્છાવિષાભિભૂતચિત્ત-શ્ચિન્તયત્યેવં-હન્ત ! ધક્ષ્યતે મમૈતદ્ દ્રવિણજાતં ચિત્રભાનુના, પ્લાવયિષ્યતે વા સલિલપ્રવાહેન, હરિષ્યતે વા ચૌરાદિભિરતઃ સુરક્ષિતં કરોમિ। તતોઽસહાયઃ શેષજનાઽવિશ્રમ્ભિતયા રાત્રાવુત્થાય ખનત્યતિદૂરં ભૂતલં, નિધત્તે તત્તત્ર નિભૂતસઞ્ચારઃ, પુનઃ પૂરયિત્વા ગર્ત્તં કુરુતે સમં ભૂતલં, વિકિરતિ તસ્યોપરિ ધૂલિકચવરાદિકં, સમ્પાદયતિ કિલાઽલક્ષ્યં સ્વાકૂતેન, [મા] પુનર્ન જ્ઞાસ્યામિ સ્વદેશમિતિ વિધત્તે વિવિધાનિ ચિહ્નાનિ, પ્રયોજનાન્તરેણ તદ્દેશેન સઞ્ચરન્તમપરં જનં મુહુર્મુહુર્નિભાલયતિ, કથઞ્ચિત્તદ્દેશે યાન્તીં તદ્દૃષ્ટિં શઙ્કતે-આ ! જ્ઞાતમેતેન, અતો મૂર્છાદન્દહ્યમાનમાનસો ન લભતે રાત્રૌ નિદ્રાં, પુનરુત્થાય તત્પ્રદેશાત્તદુત્ખનતિ, નિધત્તે ચ પ્રદેશાન્તરે, નિરીક્ષતે પુનઃ પુનર્દિગન્તરેષુ સભયં નિક્ષિપંશ્ચક્ષુઃ યદુત—માં કશ્ચિદ્ દ્રક્ષ્યતીતિ, વ્યાપારાન્તરમપિ સ કેવલં કાયેન કરોતિ ચેતસ્તુ તત્પ્રતિબન્ધબન્ધનબદ્ધં તતઃ સ્થાનાદન્યત્ર પદમપિ ન ચલતીતિ। અથ કથઞ્ચિત્તથાવિધયત્નશતૈરપિ તેન રક્ષ્યમાણમપરો લક્ષ્યેત્ ગૃહ્ણીયાચ્ચ તતોઽસાવકાણ્ડવઞ્ચપાતનિર્દલિતશરીર ઇવ હા તાત ! હા માતઃ ! હા ભ્રાતરિતિ વિક્લવમારા(ર)ટ્યમાનઃ સકલવિવેકિલોકં કરુણાપરીતચિત્તતાં પ્રાપયતિ, અતિમૂર્છાવ્યાઘ્રાઽઽઘ્રાતચેતનો મ્રિયતે વા। તદિદં ધનલવપ્રતિબદ્ધચેતોવૃત્તીનાં વિલસિતમુપદર્શિતમ્।

ઉપનયાર્થ :-

જે પ્રમાણે અવજ્ઞાથી લોકો વડે અપાયેલું તે કદાચ ભોગવતો આ ભિખારી શકથી પાણ શંકા કરે છે. જે આ પ્રમાણે — મારું આ=કદાચ, આ જીવ જૂંટવી લેશે તે પ્રમાણે આ પાણ ગ્રંથકારશ્રીનો જીવ મહામોહથી ઉપહત થયેલો તે ધન, સ્ત્રીઆદિને કોઈક રીતે તેટલા ક્લેશના સમૂહથી જ્યારે ઉપાઞ્જિત કરીને અનુભવે છે=ભોગવે છે, ત્યારે ચોરોથી ડરે છે. રાજાઓથી ત્રાસ પામે છે. માંગનારાઓથી ભય દ્વારા કાંપે છે. યાચકોથી ઉદ્વેગ પામે છે. આમાં વધારે કહેવાથી શું ? અત્યંત નિઃસ્પૃહમુનિઓથી પાણ શંકા કરે છે તે શંકા ‘યદુત’થી સ્પષ્ટ કરે છે. આ મહાત્માઓ મોટા વચન રચનાના આટોપથી મને ઠગીને ખરેખર આ ધન ગ્રહણ કરવાની ઈચ્છા કરે છે. તેવા પ્રકારની ગાઢ મૂર્છા છતાં વિષથી અભિભૂત થયેલા ચિત્તવાળો આ પ્રમાણે વિચારે છે, મારા આ ધનનો સમૂહ અગ્નિથી બનશે, પાણીના પ્રવાહથી તણાઈ જશે, અથવા ચોરાદિથી હરણ કરાશે, આથી સુરક્ષિત કરું, તેથી શેષ લોકોમાં અવિશ્વાસ હોવાને કારણે અસહાય=એકલો, રાત્રિમાં ઊઠીને અતિ દૂર ભૂમિને ખોદે છે ત્યાં=તે ભૂમિમાં, નિભૂતસંચારવાળો એવો તે=ધીમે પગલે કોઈ ન જોઈ શકે એ પ્રકારના સંચારવાળો એવો તે દ્રમક, તે ધનને દાટે છે. વળી, ગર્તાને પૂરીને સમાન ભૂતલને કરે છે. તેના ઉપર=પોતે દાટેલા ધનના ઉપર, ધૂળ, કચરો આદિ નાંખે છે. ખરેખર પોતાના અભિપ્રાયથી અલક્ષ્યનું સંપાદન કરે છે.

અર્થાત્ મેં ધન દાટેલું છે તેવું કોઈ ન જાણી શકે તે પ્રકારે અલક્ષ્યનું સંપાદન કરે છે. વળી, સ્વદેશને= દાટેલા સ્થાનને, હું ઓળખી ન શકું એમ નહીં તે માટે આજુબાજુની ભૂમિકામાં વિવિધ ચિહ્નો કરે છે=પોતે જે સ્થાને ધન દાટ્યું છે તે સ્થાનને જાણવા માટે ચોક્કસ નિયત ભૂમિકા દૂર કોઈક વૃક્ષાદિ કે અન્ય સ્થાનોમાં તે પ્રકારનાં ચિહ્નો કરે છે, જેથી તે સ્થાનથી આ દિશામાં કેટલે દૂર પોતે ધન દાટ્યું છે. તેનો નિર્ણય કરી શકે. પ્રયોજનાંતરથી તે દેશથી પસાર થતા બીજા લોકોને વારંવાર જુએ છે. કોઈક રીતે તે દેશમાં=પોતાના દાટેલા સ્થાનના દેશમાં, તે પુરુષની દૃષ્ટિને જોઈને શંકા કરે છે. શું શંકા કરે છે ? તે બતાવે છે — ખરેખર આના વડે=તે દેશમાં જનારા પુરુષ વડે, જ્ઞાત છે=મારું દાટેલું ધન જણાયું છે, આથી મૂર્છાથી અત્યંત બળતા માનસવાળો=પોતાના દાટેલા ધન પ્રત્યેની મૂર્છાથી અત્યંત બળતા માનસવાળો, રાત્રિમાં નિદ્રાને પ્રાપ્ત કરતો નથી. વળી, ઊઠીને=રાત્રિમાં ઊઠીને, તે પ્રદેશથી તેને ખોદે છે અને પોતાનું દાટેલું ધન અન્ય સ્થાનમાં દાટે છે. વળી, બધી દિશાઓમાં ભયપૂર્વક ચક્ષુને ફેરવતો જોયા કરે છે. શું જુએ છે ? તે કહે છે — મને કોઈ જુએ છે એ પ્રકારે જુએ છે. વળી, ધન દાટ્યા પછી અન્ય વ્યાપાર પણ તે કેવલ કાયાથી કરે છે. ચિત્ત તો તે ધનના રાગના બંધનથી બંધાયેલો છે. તેથી તે સ્થાનથી અન્યત્ર પગ પણ ચાલતા નથી. હવે કોઈક રીતે તેવા પ્રકારના હજારો ચત્તથી પણ તેના દ્વારા રક્ષણ કરાતું ધન બીજો જાણે અને ગ્રહણ કરી લે તો આ જીવ અચાનક વીજળીના પાતથી નિર્દલિત શરીરવાળાની જેમ હે તાત ! હે માત ! હે ભાઈ ! આ પ્રમાણે રડતો, મારું સર્વસ્વ હરણ થયું એ પ્રમાણે બૂમો પાડતો સકલ વિવેકી લોકોને કરુણાથી યુક્ત ચિત્તતાને પ્રાપ્ત કરાવે છે અથવા અતિ મૂર્છાથી વ્યાધાત ચિત્તવાળો મરે છે. તે આ ધનલવ પ્રત્યે બદ્ધ ચિત્તવૃત્તિવાળા જીવોનું વિલસિત બતાવ્યું.

ભાવાર્થ :-

પૂર્વમાં કથાનકમાં કહ્યું કે ભિખારીને લોકો દ્વારા અવજ્ઞાથી અપાયેલું કદમ્બ મળેલું અને તેને પ્રાપ્ત કરીને તે ભિખારી શકાદિ જેવા મહાસંપત્તિવાળા જીવોથી પણ શંકા કરે છે કે આ લોકો મારું આ કદમ્બ લઈ લેશે તેનો ઉપનય આ પ્રમાણે છે. ભગવાનના શાસનની પ્રાપ્તિ પૂર્વે અત્યંત મોહથી યુક્ત જીવોને બાહ્યસંપત્તિ મોહધારાની વૃદ્ધિનું કારણ હોવાથી તેઓ માટે બાહ્યસંપત્તિ કદમ્બ જેવી છે; કેમ કે તેવી સંપત્તિ તેઓ કલેશ કરીને પ્રાપ્ત કરે છે. પ્રાપ્ત થયેલી સંપત્તિના રક્ષણ અર્થે સદા કલેશ કરે છે તેથી ભાવરોગની વૃદ્ધિનું કારણ તે સંપત્તિ છે માટે કદમ્બ છે. અને જેઓ ભગવાનના શાસનને પામેલા છે તેવા શ્રાવકો પોતાની ચિત્તની ભૂમિકાને અનુરૂપ ધનાર્જનાદિ કરે છે તોપણ તેઓને પ્રાપ્ત થયેલું ધનાદિ મૂર્છાથી વૃદ્ધિનું કારણ બનતું નથી. પરંતુ સંપૂર્ણ કલેશ વગરના ભગવાનની ભક્તિ કરનારા એવા તેઓ ધનનો વ્યય કરીને ભગવાનની ભક્તિ કરે છે અને તે ભક્તિ દ્વારા આત્માને વીતરાગ સ્વરૂપથી ભાવન કરે છે અને વિચારે છે કે વીતરાગના ગુણોથી આત્માને વાસિત કરવામાં વપરાયેલું ધન જ સાર્થક છે. વળી, સંસારના સર્વ ભાવો પ્રત્યે નિઃસ્પૃહી એવા મુનિઓની ભક્તિ કરીને મુનિઓ જેવા નિઃસ્પૃહી થવાનો ચત્ત કરે છે. અને વિચારે છે કે આવા ઉત્તમ પુરુષોની ભક્તિમાં વપરાયેલું મારું ધન જ સફળ છે. વળી, પોતે પણ જીવનમાં કલેશ ન

થાય તે રીતે સ્વસ્થ જીવન જીવવા માટે ધનનો વ્યય કરીને અધિક-અધિક ક્લેશ વગરના જીવનને અનુકૂળ બળસંચય કરવા યત્ન કરે છે. જેથી તેઓને પ્રાપ્ત થયેલું ધન પણ બહુલતાએ કદમ્નરૂપ બનતું નથી. પરંતુ જેઓને ભગવાનના શાસનની લેશ પણ પ્રાપ્તિ નથી તેઓને ઇન્દ્રિયોના સુખથી અતિરિક્ત અન્ય કોઈ સુખ દેખાતું નથી અને તેના ઉપાયભૂત ધનમાં જ સુખ દેખાય છે તેથી ધનમાં ગૃહિની વૃદ્ધિ કરીને તેઓ સંકલેશને જ પામે છે. માટે તેઓ માટે ધનાદિ ભોગસામગ્રી કદમ્નરૂપ બને છે. અને વિવેકી શ્રાવકો ધનાદિ દ્વારા પણ ચિત્તની સ્વસ્થતારૂપ ધર્મની જ વૃદ્ધિ કરે છે. તેથી તેઓને ધનમાં ગૃહિ થતી નથી. પરંતુ બહુલતાએ વીતરાગતા, નિઃસ્પૃહતા, અસંગભાવમાં જ ગૃહિ થાય છે. છતાં સાધુની જેમ સંપૂર્ણ નિઃસ્પૃહી નથી માટે વિવેકી શ્રાવક ધન અર્જન કર્યા પછી જેમ ભોગાદિમાં વાપરે, ધર્મ અર્થે વાપરે તેમ ભવિષ્યમાં આપત્તિકાળમાં ઉપયોગી થાય તે અર્થે કોઈક એવા એકાંત સ્થળમાં ધનને સ્થાપન કરે છે તોપણ તે ધન પ્રત્યે વિવેકી શ્રાવકનું માનસ અત્યંત મૂર્છાવાળું હોતું નથી. પરંતુ વિવેકપૂર્વક ઉચિત સ્થાને ધનને દાટે છે અને ભવિતવ્યતાના યોગે તે ધન અન્ય કોઈને તે સ્થાન ખોદતાં પ્રાપ્ત થઈ જાય તોપણ ભગવાનના શાસનની પ્રાપ્તિ થયેલી હોવાથી વિચારે છે કે મારું તે પ્રકારનું જ ભૂતકાળનું કોઈક કર્મ છે જેથી ભવિષ્ય અર્થે સંચય કરેલું ધન પણ આ રીતે નાશ પામ્યું તેમ વિચારીને તે સંયોગ અનુસાર ચિત્તને ક્લેશથી રહિત કરવા યત્ન કરે છે. પરંતુ ભગવાનના શાસનની પ્રાપ્તિ પૂર્વેના જીવો ધનમાં અત્યંત ગૃહિવાળા હોય છે. તેથી તેવા જીવો ધન પ્રાપ્ત કરીને તેના રક્ષણની ચિંતા કરીને સદા ક્લેશને જ અનુભવે છે. જ્યારે ભગવાનના શાસનને પામેલા જીવો પ્રાયઃ ધનપ્રાપ્તિ વખતે પણ અલ્પ ક્લેશ કરે છે. ક્વચિત્ ઘણા શ્રમથી પ્રાપ્ત થયેલા ધનનો પણ કોઈક રીતે નાશ થાય ત્યારે ક્ષણભર ક્લેશ થાય તોપણ જેઓ સદા ભાવસાધુ થવાના મનોરથો કરે છે તેવા વિવેકી શ્રાવકો ઉત્તમ ચિત્તને કારણે શીઘ્ર ક્લેશ રહિત અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરે છે.

ઉપનય :-

તથા ગૃહિણીપ્રતિબન્ધગ્રહગ્રહીતવિગ્રહઃ અપિ ર્ષ્યાશલ્યવિતુદ્યમાનમાનસઃ ખલ્વેષ જીવસ્તસ્યાઃ પરવીક્ષણરક્ષણાક્ષણિકઃ સન્ન નિઃસરતિ ગેહાત્, ન સ્વપિતિ રજન્યાં, ત્યજતિ માતાપિતરૌ, શિથિલયતિ બન્ધુવર્ગાન્, ન દદાતિ પરમસુહદોઽપિ સ્વગૃહે ઢૌકં, અવધીરયતિ ધર્મકાર્યાણિ, ન ગણયતિ લોકવચનીયતાં, કેવલં તસ્યા એવ મુખમનવરતમીક્ષમાણસ્તામેવ ચ પરમાત્મમૂર્તિમિવ યોગી નિવૃત્તાશેષવ્યાપારો ધ્યાયત્રેવાસ્તે, તસ્ય(તસ્યા) ચ યદેવ સા કુરુતે તત્સુન્દરં, યદેવ સા ભાષતે તદેવાનન્દકારિ, યત્સા વિચિન્તયતિ તદેવેઙ્ગિતાકારૈર્વિજ્ઞાયાસૌ સમ્પાદનાર્હં મન્યતે। એવજ્વાકલયતિ મોહવિડમ્બિતેન મનસા યદુત—ઇયં મમાનુરક્તા હિતકારિણી, ન ચાન્યેદૃશી સૌન્દર્યોદાર્યસૌભાગ્યાદિગુણકલાપકલિતા જગતિ વિદ્યતે। અથ કદાચિત્તાં માતેતિ ભગિનીતિ [દેવતેત્યપિ મુ.] મન્યમાનઃ પરો વીક્ષતે તતોઽસૌ મન્દઃ મોહાત્ કુદ્યતીવ, વિદ્વલીભવતીવ, મૂર્છતીવ, મ્રિયતે ઇવ કિં કરોમીતિ ન જાનીતે। અથ સા વિયુજ્યતે, મ્રિયતે વા, તતોઽસાવપ્યાક્રન્દતિ, પરિદેવતે, મ્રિયતે વા। અથ સા કથજ્વિદુઃશીલતયા પરપુરુષચારિણી

સ્યાત્ પરપુરુષા વા બલાત્તાં સમાક્રમ્ય ગૃહ્ણીયુઃ, તતોડસૌ મહામોહવિહ્વલો યાવજ્જીવં હૃદયદાહેન જીર્યતે, પ્રાણૈર્વા વિયુજ્યતે દુઃખાસિકાતિરેકેણેતિ। તદેવમેકૈકવસ્તુપ્રતિબન્ધબદ્ધહૃદયોડયં જીવો દુઃખપરમ્પરામાસાદયતિ, તથાપિ વિપર્યસ્તતયા તદ્રક્ષણપ્રવળમનાઃ સર્વથા શઙ્કતે મમેદમયં હરિષ્યતીતિ।

ઉપનયાર્થ :-

વળી, સ્ત્રીના પ્રતિબંધના ગ્રહથી ગૃહીત વિગ્રહવાળો=શરીરવાળો, પણ ઈર્ષ્યાશત્યથી વિતુઘમાન માનસવાળો=વ્યાકુળ માનસવાળો, આ જીવ તેણીના=પોતાની સ્ત્રીના, બીજા દ્વારા જોવાથી રક્ષણમાં અક્ષણિક=તત્પર, છતો ઘરની બહાર જતો નથી. રાત્રિએ સૂતો નથી. માતા-પિતાનો ત્યાગ કરે છે. બંધુવર્ગોને શિથિલ કરે છે. પરમમિત્રોને પણ ઘરમાં આવવા દેતો નથી. ધર્મકાર્યોની અવગણના કરે છે. લોકની નિંદનીયતાને ગણતો નથી. કેવલ તેણીનું જ=પોતાની સ્ત્રીનું જ, મુખ સતત જોતો અને યોગીઓ પરમાત્માની મૂર્તિનું ધ્યાન કરે છે તેમ નિવૃત્ત થયેલા અશેષ વ્યાપારવાળો એવો તે પુરુષ તેણીનું=પોતાની સ્ત્રીનું, સતત ધ્યાન કરતો જ રહે છે. અને તે સ્ત્રી જે જ કરે છે તે જ સુંદર માને છે. તે=તેની સ્ત્રી, જે બોલે છે તે જ આનંદને કરનારું છે. તે જે વિચારે છે, તે જ ઇંચિતાકાર વડે જાણીને આ જીવ તેના સંપાદન યોગ્ય માને છે.

❖ ‘તસ્ય’ને સ્થાને ‘તસ્યા’ જોઈએ અને તેનો સ્ત્રીના સર્વ કથનની સાથે સંબંધ છે.

અને આ રીતે મોહવિડંબિત મન વડે જાણે છે. શું જાણે છે ? તે ‘યદુત્’થી બતાવે છે — મારામાં અનુરક્ત એવી આ સ્ત્રી હિતકારી છે. અને સૌંદર્ય, ઔદાર્ય, સૌભાગ્ય આદિ ગુણોના સમૂહથી કલિત અન્ય આવા પ્રકારની સ્ત્રી જગતમાં વિદ્યમાન નથી. હવે, કદાચિત્ત પોતાની સ્ત્રીને આ માતા છે, આ બહેન છે, આ દેવતા છે એ રીતે પણ માનતો કોઈ પર જુએ છે, તેથી મંદબુદ્ધિવાળો એવો આ મોહથી જાણે ક્રોધવાળો થાય છે. જાણે વિહ્વળ થાય છે. જાણે મૂર્ચ્છિત થાય છે. જાણે મરેલો હોય તેવો થાય છે. હું શું કરું ? તે જાણતો નથી હવે, તે=પોતાની સ્ત્રી, વિયોગ પામે અથવા મૃત્યુ પામે તો આ પણ જીવ=સ્ત્રી પ્રત્યેના અત્યંત રાગવાળો આ પણ જીવ, આકંદ કરે છે. વિલાપ કરે છે, અથવા મરે છે. તે સ્ત્રી કોઈક રીતે દુઃશીલપણાને કારણે પરપુરુષ સાથે સંબંધવાળી થાય અથવા પરપુરુષ બળાત્કારથી તેને આક્રમણ કરીને ગ્રહણ કરે ત્યારે મહામોહથી વિહ્વળ થયેલો એવો આ જીવ જિંદગી સુધી હૃદયના દાહથી વિહ્વળ થાય છે. પ્રાણોથી દુઃખના અતિરેકને કારણે વિયોગવાળો થાય છે અર્થાત્ મૃત્યુ પામે છે. આ રીતે એક એક વસ્તુ પ્રત્યેના પ્રતિબંધથી બદ્ધ હૃદયવાળો આ જીવ=જેમ સ્ત્રી પ્રત્યે રાગવાળો છે તેમ અન્ય અન્ય કોઈ વસ્તુ પ્રત્યેના પ્રતિબંધથી બદ્ધ હૃદયવાળો આ જીવ, દુઃખની પરંપરાને પ્રાપ્ત કરે છે. તોપણ વિપર્યાસપણાને કારણે તેના રક્ષણમાં તત્પર મનવાળો સર્વથા શંકા કરે છે. મારી આ વસ્તુને આ પુરુષ હરણ કરશે.

સંસારવર્તી જીવોને ક્યારેક સ્ત્રી પ્રત્યેનો, ક્યારેક અન્ય કોઈ વસ્તુ પ્રત્યેનો રાગ અતિશય થાય છે, ત્યારે તે નિમિત્તે દિવસ દરમ્યાન તે જીવો કેવલ કલેશને પ્રાપ્ત કરે છે છતાં તત્ત્વને જોવામાં મૂઠ હોવાથી આત્માની

વિલ્વળ અવસ્થાને લેશ પણ વિચાર કરતા નથી; કેમ કે ભગવાનના શાસનની લેશ પણ પ્રાપ્તિ થઈ નથી. વળી, જેઓને કોઈક રીતે કંઈક અંશથી પણ ભગવાનનું શાસન પ્રાપ્ત થયું છે તેઓ ક્વચિત્ બાહ્યપદાર્થો પ્રત્યેના અતિશય રાગવાળા હોય તોપણ આત્માની અકલેશ અવસ્થા તેઓને અત્યંત પ્રિય બને છે. આથી જ ભગવાનની ભક્તિ કરીને, સુસાધુની ભક્તિ કરીને તેમના જેવા અકલેશવાળા થવા યત્ન કરે છે. તેવા જીવોને રાગના વિષયભૂત સ્ત્રીઆદિનો વિયોગ થાય ત્યારે ક્વચિત્ કલેશ થાય તોપણ તેઓની સંસારના વાસ્તવિક સ્વરૂપના અવલોકન કરવાની પ્રકૃતિ હોવાથી સંસારના તે પ્રકારના સ્વરૂપનો વિચાર કરીને વિષયોથી ચિત્તને વિરક્ત કરવા જ પ્રયત્ન કરે છે. જેથી ભગવાનના શાસનની પ્રાપ્તિ પછી પ્રાયઃ જીવો કલેશને ક્ષીણ કરવામાં યત્ન કરનારા હોય છે અને જેઓને ભગવાનનું શાસન પ્રાપ્ત થયું નથી તેઓ કોઈક રીતે ધર્મનાં બાહ્ય અનુષ્ઠાનો કરતા હોય તોપણ પોતાની કલેશ પ્રકૃતિના ઉદ્રેકને શાંત કરવાનો વિચાર કરવાને બદલે તેની વૃદ્ધિ કરીને જ ચારગતિઓના પરિભ્રમણને પ્રાપ્ત કરે છે.

જીવસ્યાઽતૃપ્તિઃ

यथा च तस्य रोरस्य तेन कदत्रेनोदरपूरं पूरितस्यापि न तृप्तिः संपद्यते प्रत्युत प्रतिक्षणं सुतरां बुभुक्षाऽभिवर्धते इत्युक्तं, तथाऽस्यापि जीवस्यानेन धनविषयकलत्रादिना कदन्नप्रायेण पूर्यमाणस्यापि नाभिलाषविच्छेदः, किन्तिर्हि? गाढतरमभिवर्द्धते तत्तर्षः। तथाहि—यदि कथञ्चिद् द्रविणशतं सम्पद्यते ततः सहस्रमभिवृच्छति, अथ तदपि सञ्जायते ततो लक्षमाकाङ्क्षति, तत्सम्पत्तावपि कोटीमभिलषति, तल्लाभे राज्यं प्रार्थयति, अथ राजा जायते ततश्चक्रवर्त्तित्वं मृगयते, तत्संभवेऽपि विबुधत्वमन्विच्छति। अथ देवत्वमप्यास्कन्देत्ततः शक्रत्वमन्वेषयते, अथेन्द्रतामपि लभते ततोऽप्युत्तरोत्तरकल्याधिपतित्व-पिपासापर्यासितचेतसो नास्त्येवास्य जीवस्य मनोरथपरिपूर्तिः। यथाहि—गाढग्रीष्मे समन्ताद्भवदाहता-पितशरीरस्य पिपासाभिभूतचेतनस्य मूर्च्छया पतितस्य कस्यचित्पथिकस्य तत्रैव स्वप्नदर्शने सुबहून्यपि प्रबलकल्लोलमालाकुलानि महाजलाशयकदम्बकानि पीयमानान्यपि न तर्षापकर्षकं मनागपि सम्पादयन्ति तथाऽस्यापि जीवस्य धनविषयादीनि, तथाहि—अनादौ संसारे विपरिवर्त्तमानेनानन्तशः प्राप्तपूर्वा देवभवेषु निरुपचरितशब्दाद्युपभोगाः, आसादितान्यनन्तान्यनर्घेयरत्नकूटानि, विलसितं खण्डित-रतिविभ्रमैः सह विलासिनीसारथैः, क्रीडितं त्रिभुवनातिशायिनीभिर्नानાક્રીडाभिः, तथाऽप्ययं जीवो महाबुभुक्षाक्षामोदर इव शेषदिनभुक्तवृत्तान्तं न किञ्चिज्जानाति, केवलं तदભિલાષેण શુષ્યતીતિ।

જીવની અતૃપ્તિ

અને જે રીતે તે ભિખારીને=કથાનકમાં કહેવાયેલા તે ભિખારીને, તે કુત્સિત ભોજનથી પેટ ભરાયેલું હોવા છતાં પણ તૃપ્તિ થતી નથી. કિંતુ પ્રતિક્ષણ અત્યંત ભૂખ વધે છે તેમ કહેવાયું તે પ્રમાણે કદત્ર પ્રાયઃ ધન, વિષય, સ્ત્રીઆદિ વડે પુરાતો પણ આ જીવનો અભિલાષનો વિચ્છેદ થતો નથી. તો

શું ? ગાઢતર તેની તૃષ્ણા વધે છે. તે આ પ્રમાણે કોઈક રીતે સો સોનામહોર મળે તો હજારની ઇચ્છા કરે છે, તેની પ્રાપ્તિ થાય તો લાખની ઇચ્છા કરે છે. લાખની પ્રાપ્તિમાં કોટિની ઇચ્છા કરે છે. કોટિ સોનામહોરની પ્રાપ્તિમાં રાજ્યની ઇચ્છા કરે છે. હવે રાજા થાય તો ચક્રવર્તીપણું ઇચ્છે છે. ચક્રવર્તીપણાના સંભવમાં દેવપણું ઇચ્છે છે. હવે દેવપણું પ્રાપ્ત કરે તો શકપણાને ઇચ્છે છે. હવે ઇન્દ્રપણાને પ્રાપ્ત કરે તો પણા ઉત્તરોત્તરના ઇન્દ્રપણાની પિપાસાથી અતૃપ્ત થયેલ ચિત્તવાળો આ જીવના મનોરથની પૂર્તિ નથી. જે પ્રમાણે ગાઢ ગ્રીષ્મમાં ચારેબાજુથી દવના દાહથી તાપિત શરીરવાળા અને તૃષ્ણાથી અભિભૂત થયેલા ચિત્તવાળા, મૂર્છાથી જમીન ઉપર પડેલા કોઈક પથિકને ત્યાં જ સ્વપ્નદર્શનમાં ઘણું પણા પ્રબળ કલ્લોલના માળાઓથી આકુલ મહાજળાશયોના સમૂહ પીધા છતાં પણા તૃષ્ણાનો થોડો પણા અપકર્ષ પ્રાપ્ત થતો નથી. તે પ્રમાણે આ જીવને પણા ધનવિષયાદિની તૃપ્તિ થતી નથી. તથાહિથી તેને સ્પષ્ટ કરે છે. અનાદિ સંસારના ચારે ગતિઓમાં પરાવર્તન પામતા એવા જીવ વડે દેવભવોમાં અનંતી વખત નિરુપચરિત શબ્દાદિ ઉપભોગો પૂર્વે પ્રાપ્ત કરાયા, અનંત બહુમૂલ્યવાળા રત્નના પર્વતો પ્રાપ્ત કરાયા, ખંડિત કરાયો છે રતિનો વિભ્રમ એવી રૂપસંપન્ન સ્ત્રીઓ સાથે વિલાસ કરાયું, ત્રણેય ભુવનમાં અતિશયવાળી એવી અનેક પ્રકારની ક્રીડાઓથી આનંદ-પ્રમોદ કરાયો, તોપણ આ જીવ ઘણી ખાવાની ઇચ્છાથી ક્ષીણ થયેલા ઉદરવાળાની જેમ શેષદિનોમાં ખાધેલા વૃત્તાંતને=પૂર્વના ભવોમાં ઉત્તમભોગોને ભોગવ્યા તે વૃત્તાંતને, કંઈક જાણતો નથી. કેવલ તેના અભિલાષથી શોષ પામે છે.

ભગવાનના શાસનની પ્રાપ્તિ પૂર્વે દરેક જીવોએ પ્રાયઃ દેવાદિભવોમાં પણ અનંતી વખત શ્રેષ્ઠ ભોગો કર્યા હતા, તોપણ વિષયોની ભૂખ ક્યારેય શમન પામતી નથી. અને જેઓને ભગવાનના શાસનનો બોધ થાય છે. તેઓને સ્પષ્ટ નિર્ણય છે કે પોતાનો આત્મા શાશ્વત છે. અને અત્યાર સુધી ચારગતિઓમાં સતત ફર્યા કરે છે તેમાં નરક અને તિર્યંચમાં બહુલતાએ ભટકીને અનેક કદર્થના પામ્યો હોવા છતાં ક્યારેક ક્યારેક ભોગસામગ્રી આપાદક તુચ્છ પુણ્યના બળથી દેવાદિ ભવોને પામીને ભૂતકાળમાં અનંતી વખત ભોગો પણ કર્યા છતાં વિષયોની તૃષ્ણા ભોગથી ક્યારેય શમતી નથી. પરંતુ આત્માના નિરાકુળ સ્વભાવની ભાવનાથી જ ભોગની તૃષ્ણા શમે છે. અને તેનાથી જ જીવને સુખ થાય છે. આથી જ ભગવાનના શાસનને પામીને વિવેકસંપન્ન જીવો સતત આત્માના અનાકુળ સ્વભાવની ભાવના અર્થે જ ભગવદ્ભક્તિ, સુસાધુની ભક્તિ સદૃશાસ્ત્રોનું શ્રવણ કરે છે અને શક્તિ અનુસાર ત્યાગાદિ કરીને આત્માના સ્વભાવને પ્રગટ કરવા યત્ન કરે છે. છતાં તેવા જીવોને પણ ક્યારેક ભોગાદિની ઇચ્છા થાય તે પણ વિવેકપૂર્વક કરે છે જેથી ભોગની ભૂખ વૃદ્ધિ પામે નહીં. પરંતુ ભોગની તૃષ્ણા શાંત થાય. જ્યારે ભગવાનની શાસનની પ્રાપ્તિ પૂર્વે સર્વ જીવો કદન્નતુલ્ય ભોગોને ભોગવવા છતાં ક્યારેય તૃપ્તિને પામતો નથી.

અર્થકામવિકારા:

યત્તૂક્તં—તત્કદન્નં તેન દ્રમકેણ લૌલ્યેન ભુક્તં જીર્યંતિ, જીર્યમાણં પુનર્વાતવિસૂચિકાં વિધાય તં રોરં પીડયતિ ઇતિ તદેવં યોજનીયમ્-યદા રાગાદિપરીતચિત્તોઽયં જીવો ધનવિષયકલત્રાદિકં કદન્નકલ્પં

સ્વીકરોતિ તદાઽસ્ય કર્મસજ્ચયલક્ષણમજીર્ણં સમ્પદ્યતે, તતશ્ચ યદા તદુદયદ્વારેણ જીર્યતિ તદા નારકતિર્યઙ્નરામરભવભ્રમણલક્ષણાં વાતવિસૂચિકાં વિધાયૈનં જીવં નિતરાં કદર્થયતિ, યથા ચ તત્કદન્નં તસ્ય સર્વરોગાણાં નિદાનં પૂર્વોત્પન્નરોગાણાં ચાભિવૃદ્ધિકારણમત્યર્થમભિહિતં, તથેદમપિ રાગગ્રસ્તચિત્તેનાનેન જીવેનોપભુજ્યમાનં વિષયાદિકં મહામોહાદિલક્ષણાનાં પ્રાગુપવર્ણિતાનાં સમસ્તરોગાણાં ભવિષ્યતાં કારણં, પૂર્વનિર્વર્ણિતાનાં પુનરભિવૃદ્ધિहेतुभूतं वर्त्तते।

અર્થ-કામના વિકારો

વળી, કહેવાયું=કથાનકમાં કહેવાયું, તે કદન્ન તે ભિખારી વડે લોલુપતાથી ખવાયેલું અજીર્ણરૂપે થાય છે. વળી, અજીર્ણરૂપે થતું વાછૂટને કરીને તે ભિખારીને પીડા કરે છે. તે=કથાનકનું તે કથન, આ પ્રમાણે યોજન કરવું, જ્યારે રાગાદિથી યુક્ત ચિત્તવાળો આ જીવ કદન્ન જેવા ઘન, વિષય, સ્ત્રીઆદિને સ્વીકારે છે ત્યારે આને=આ જીવને, કર્મસંચય લક્ષણ અજીર્ણ થાય છે અને તેનાથી=તે કર્મથી, જ્યારે તેના ઉદય દ્વારા=તે કર્મના ઉદય દ્વારા, તે કર્મરૂપ અજીર્ણ પ્રગટ થાય છે ત્યારે નરક, તિર્યચ, મનુષ્ય અને દેવભવના ભ્રમણરૂપ વાછૂટને કરીને આ જીવને અત્યંત કદર્થના કરે છે=તે કર્મ અત્યંત કદર્થના કરે છે, અને જે પ્રમાણે તે કદન્ન=ભિખારી વડે ખવાયેલું કદન્ન, તેને=તે ભિખારીને, સર્વરોગોનું કારણ અને પૂર્વના ઉત્પન્ન થયેલા ભોગોની અભિવૃદ્ધિનું કારણ અત્યંત કહેવાયું તે પ્રમાણે રાગગ્રસ્ત ચિત્તવાળા આ જીવ વડે ભોગવાતા આ વિષયાદિક પણ મહામોહાદિ લક્ષણવાળા પૂર્વમાં વર્ણન કરાયેલા બધા રોગોની નિષ્પત્તિનું કારણ અને પૂર્વમાં નિષ્પન્ન કરાયેલા રોગોની અભિવૃદ્ધિનું હેતુ થાય છે.

જીવસ્ય બુદ્ધિવિપરીતતા

યથા ચ સ રોરઃ તદેવ કુભોજનં ચારુ મન્યતે, સુસ્વાદુભોજનાસ્વાદં તુ સ્વપ્નાન્તેઽપિ વરાકો નોપલભત ઇત્યુક્તં તથાઽયમપિ જીવો મહામોહગ્રસ્તચેતોવૃત્તિતયા યદિદમશેષદોષરાશિદૂષિતમુપવર્ણિત-સ્થિત્યા વિષયધનાદિકં તદેવાતિસુન્દરમાત્મહિતં ચ ચેતસિ કલ્પયતિ, યત્પુનઃ પારમાર્થિકં સ્વાધીન-નિરતિશયાઽઽનન્દસન્દોહદાયકં મહાકલ્યાણભૂતસચ્ચારિત્રરૂપં પરમાન્નં, તદયં વરાકો મહામોહનિદ્રાતિ-રોહિતસદ્વિવેકલોચનયુગલો ન કદાચિદાસાદયતિ, તથાહિ—યદ્યયમનાદૌ ભવભ્રમણે પૂર્વમેવ તત્ ક્વચિદલપ્સ્યત, તતોઽશેષક્લેશરાશિચ્છેદલક્ષણમોક્ષાઽવાપ્તેઃ નેયન્તં કાલં યાવત્સંસારગહને પર્યટિષ્ઠત્, યતશ્ચાયમદ્યાપિ બંધ્રમીતિ તતો નાનેન મદીયજીવેન સચ્ચરણરૂપં સદ્ભોજનં પ્રાગવાપ્તમિતિ નિશ્ચીયતે।

જીવની બુદ્ધિનું વિપરીતપણું

અને જે પ્રમાણે તે ભિખારી તે જ કુભોજન સુંદર માને છે, સુસ્વાદુ ભોજનના આસ્વાદને સ્વપ્નના અંતમાં પણ રોકડો પ્રાપ્ત કરતો નથી. તે પ્રમાણે કહેવાયું=કથાનકમાં કહેવાયું, તે પ્રમાણે

આ પણ જીવ=ભગવાનના શાસનની પ્રાપ્તિ પૂર્વેનો સંસારી જીવ, મહામોહથી ગ્રસ્ત ચિત્તવૃત્તિપણું હોવાને કારણે ઉપવર્ણિત સ્થિતિથી=પૂર્વમાં વર્ણન કરાયેલા કથન અનુસારથી, જે આ અશોષ દોષરાશિથી દૂષિત, વિષય, ધન આદિક છે તેને જ અતિસુંદર અને આત્મહિત ચિત્તમાં કલ્પે છે. જે વળી, પારમાર્થિક, સ્વાધીન, નિરતિશય આનંદના સમૂહને દેનાર, મહાકલ્યાણ સ્વરૂપ સદ્ચારિત્રરૂપ પરમાત્મા છે, તેને=તે પરમાત્માને, મહામોહની નિદ્રાથી તિરોહિત થયેલા સદ્વિવેકરૂપી લોચનયુગલવાળો આ રાંકડો=ભગવાનના શાસનની પ્રાપ્તિ પૂર્વેનો સંસારી જીવ, ક્યારેય પ્રાપ્ત કરતો નથી. તે પ્રમાણે જો આ જીવ અનાદિ ભવભ્રમણમાં પૂર્વે જ તેને=પરમાત્માને, ક્યારેક પ્રાપ્ત કર્યું હોત તો અશોષ ક્લેશ-રાશિના છેદરૂપ મોક્ષની અવાપ્તિ થવાથી=પ્રાપ્તિ થવાથી આટલો કાળ સુધી ગહન અટવીમાં ભટકત નહીં અને જે કારણથી આ જીવ હજી પણ ભમે છે તેથી આ મારા જીવ વડે સદચરણરૂપ સદ્ભોજન પૂર્વમાં ક્યારેય પ્રાપ્ત કરાયું નથી. એ પ્રમાણે નિશ્ચય થાય છે.

ભાવાર્થ :-

સંસારી જીવોને ભગવાનના શાસનની પ્રાપ્તિ પૂર્વે અનુકૂળ એવા બાહ્યપદાર્થોથી સુખ થાય છે અને પ્રતિકૂળ બાહ્યપદાર્થોથી દુઃખ થાય છે. તેવી સ્થિર બુદ્ધિ હોય છે. પરંતુ આત્માની અનાકુળ અવસ્થા પારમાર્થિક સુખ રૂપ છે તેની ગંધ માત્ર પ્રાપ્ત થયેલ નથી. તેથી જે જે બાહ્યપદાર્થો પોતાને તે તે ભવને કારણે સુખરૂપ બને છે તેમાં જ તેને ગાઢ આસક્તિ થાય છે. તેથી, કોઈક રીતે મનુષ્યભવને પામીને જ્યારે સ્ત્રીમાં અત્યંત રાગ થાય છે, ત્યારે તે સ્ત્રીઓ સાથે વિલાસ કરવાના કુવિકલ્પો કઈ રીતે કરે છે ? તેનું સ્વરૂપ ગ્રંથકારશ્રીએ બતાવેલ છે. ક્વચિત્ ભગવાનના શાસનને પામેલા જીવોને પણ વેદના ઉદયથી ભોગની ઇચ્છા થાય તોપણ તેઓનું માનસ આત્માની નિરાકુલ અવસ્થા પ્રત્યે અતિરાગવાળું હોય છે તેથી હંમેશાં ભગવદ્ભક્તિ આદિ કરીને વિકારોને શાંત કરવા યત્ન કરે છે. વળી સ્ત્રીઆદિ પ્રત્યે ભોગની ઇચ્છા થાય તોપણ તે મહાત્માઓ નિરર્થક કુવિકલ્પો કરીને બહુ કદર્થના પામતા નથી. જેમ, સ્થૂલિભદ્રને કોશા પ્રત્યે રાગ થયો, બારવર્ષ સુધી ત્યાં રહીને માત્ર ભોગવિલાસ કર્યો તોપણ તત્ત્વને જોનારી માર્ગાનુસારી પ્રજ્ઞા હોવાથી સહેજ નિમિત્તને પામીને સંસાર પ્રત્યે વિરક્તભાવ થયો, સંયમ ગ્રહણ કર્યું અને તે પ્રકારે ચિત્તને તત્ત્વથી ભાવિત કર્યું જેથી કોશા પ્રત્યેનો જે અલ્પરાગ હતો તે પણ નષ્ટપ્રાય: થયો. જ્યારે સર્વજ્ઞ શાસનની પ્રાપ્તિના પૂર્વે જીવોને ભોગથી ક્યારેય તૃપ્તિ થતી નથી. પરંતુ ભોગની ઇચ્છાની જ વૃદ્ધિ થાય છે. શરીર ભોગ કરવા અસમર્થ થાય તોપણ ચિત્તમાં તે વિકારો હંમેશાં પીડા કરે છે તેથી તે ભોગો તેના માટે કદન્ન સ્વરૂપ બને છે. તેનાથી વિકારોની જ વૃદ્ધિ થાય છે. અને જેમ કદન્ન ખાવાથી શરીરના રોગો વધે છે તેમ કર્મરૂપી રોગ વધવાને કારણે નરકાદિની પ્રાપ્તિરૂપ અનેક પીડાઓ તે જીવને પ્રાપ્ત થાય છે. વળી, તે જીવો કંઈક પુણ્યલવ કરીને મનુષ્ય કે દેવભવમાં આવે ત્યાં પણ વિકારી માનસ અત્યંત હોવાથી તેઓને તે ભોગો અતિકદર્થના કરનારા બને છે. વળી, તે કુભોજનને જ તે ભિખારી સુંદર માને છે. તેમ ભગવાનના શાસનની પ્રાપ્તિ પૂર્વે સંસારી જીવો પણ ક્લેશ કરાવનારા ભોગોને જ સુંદર માને છે. વળી આત્માની

સ્વસ્થતાને કરાવનાર મહાકલ્યાણના કારણીભૂત સદ્યારિત્રરૂપ સંયમગ્રહણ કરે તોપણ જ્યાં સુધી મહામોહની નિદ્રાથી તિરોહિત અવિવેકરૂપી ચક્ષુ છે ત્યાં સુધી તેઓ ચારિત્રાચારનું સેવન કઈ રીતે સુખાકારી છે તેને જાણી શકતા નથી. તેથી માત્ર બાહ્ય કષ્ટરૂપ ચારિત્રની ક્રિયાને કરીને દેવાદિ ભવમાં જાય છે. તોપણ વિષયોની જ વૃત્તિવાળા હોવાથી સર્વત્ર કલેશને જ પામે છે. પરંતુ મહાકલ્યાણભૂત સદ્યારિત્ર વર્તમાનમાં કઈ રીતે સુખાકાર છે ? કઈ રીતે સુખની પરંપરાનું કારણ છે ? તે જોઈ શકે તેવી દૃષ્ટિ પોતાને હજી પ્રાપ્ત થઈ નથી. કેમ પોતાને તેવી દૃષ્ટિ અત્યાર સુધી પ્રાપ્ત થઈ નથી ? તેમાં ગ્રંથકારશ્રી યુક્તિ આપે છે. જો અનાદિ ભવભ્રમણમાં પૂર્વે ક્યારેય પણ સદ્યારિત્રમાં જ ગાઢ રાગ થયો હોત તો તે મહાત્મા અત્યાર સુધીમાં ક્યારના મોક્ષમાં પહોંચી ગયા હોત; કેમ કે જેને પરમાત્મનું આસ્વાદન થાય છે તેને સતત પ્રાપ્ત કરવાની ઉત્કટ ઇચ્છા થાય છે. ક્વચિત્ સર્વવિરતિની શક્તિ ન હોય તોપણ પોતાની ભૂમિકાનુસાર સર્વવિરતિને અનુકૂળ શક્તિનો સંચય થાય તે રીતે યત્ન કરીને સતત ચિત્તને પરમાત્મના ગુણથી વાસિત કરે છે, જેમ ભોજનના રસિયા જીવને ભોજનની વાર્તામાં પણ રસ ઉત્પન્ન થાય છે, કામના રસિયા જીવને કામની વાર્તામાં પણ રસ ઉત્પન્ન થાય છે તેમ, પરમાત્મના રસિયા જીવને સદા પરમાત્મના ભોજનમાં જ ઉત્કટ ઇચ્છા વર્તે છે અને તેની પ્રાપ્તિ ન થાય તોપણ તેની વાર્તામાં જ તેને રસ આવે છે. આથી જ તેવા મહાત્માઓ સદ્યારિત્રને સેવનારા ઉત્તમપુરુષોના ચિત્તને વારંવાર યાદ કરે છે. તેના સ્વરૂપના ચિંતવનથી પણ તે મહાત્માનું ચિત્ત કલેશની અલ્પ-અલ્પતરતાને પ્રાપ્ત કરે છે તેથી, જો અનાદિભવમાં પરમાત્મનું આસ્વાદન પોતાને થયું હોત તો અવશ્ય પોતે અત્યાર સુધીમાં ક્યારના મોક્ષને પ્રાપ્ત કરત. પરંતુ હજી સુધી સંસારમાં પોતે ભટકે છે તેથી નક્કી થાય છે કે પૂર્વમાં ક્યારેય તે ઉત્તમભોજનને પોતે પ્રાપ્ત કરી શક્યો નથી.

ઉપનય :

અચરમાવર્તે જીવસ્ય સમગ્રયોનિસ્થાને પરિભ્રમણમ્

યત્પુનરભ્યધાયિ યથા—તદદૃષ્ટમૂલપર્યન્તં નગરમુચ્ચાવચેષુ ગેહેષુ ત્રિકચતુષ્કચત્વરાદિષુ નાનારૂપાસુ ચ રથ્યાસુ પર્યટતોડનવરતમશ્રાન્તચેતસાડનેન રોરેણાનન્તશઃ પરાવર્તિતમ્ ઇતિ, તદપિ સર્વમત્ર સમાનં વિજ્ઞેયં, યતોડમુનાપિ જીવેનાડનાદિતયા કાલસ્ય ભ્રમતાડનન્તપુદ્ગલપરાવર્ત્તાઃ પર્યન્તં નીતાઃ। યથા ચ તસ્ય ‘ભ્રમતો દ્રમકસ્ય તત્ર નગરે ન જ્ઞાયતે કિયાન્ કાલો લઙ્ઘિતઃ ઇત્યુક્તં તથા જીવભવભ્રમણકાલ-કલનમપિ ન પ્રતીતિગોચરચારિતામનુભવતિ, નિરાદિતયા તત્પરિચ્છેદસ્ય કર્તુમશક્તેરિતિ। તદેવમત્ર સંસારનગરોદરે મદીયજીવરોરોડયં કુવિકલ્પકુતર્કકુતીર્થિકલક્ષણૈર્દુર્દાન્તઙિમ્ભસંઘાતૈસ્તત્ત્વાભિમુખ્યરૂપે શરીરે વિપર્યાસસંપાદનલક્ષણયા તાઙનયા પ્રતિક્ષણં તાઙ્યમાનો મહામોહાદિરોગત્રાતગ્રસ્તશરીરસ્તદ્વશેન નરકાદિયાતનાસ્થાનેષુ મહાવેદનોદયદલિતસ્વરૂપોડત એવ વિવેકવિમલીભૂતચેતસાં કૃપાસ્થાનં પૌર્વાપર્યપર્યાલોચનવિકલાન્તઃકરણતયા તત્ત્વાવબોધવિપ્રકૃષ્ટોડત એવ પ્રાયઃ સર્વજીવેભ્યો જઘન્યતમોડત

એવ ધનવિષયાદિરૂપકદન્નદુરાશાપાશવશીકૃતઃ, કથઞ્ચિત્તલ્લેશલાભતુષ્ટોઽપિ તેનાઽતૃપ્તચેતાસ્તદુ-
પાર્જનવર્દ્ધનસંરક્ષણપ્રતિબદ્ધાન્તઃકરણસ્તદ્દ્વારેણ ચ ગૃહીતનિબિડગુરુતરાષ્ટ્રપ્રકારકર્મભારરૂપાઽનિષ્ઠિતા-
પથ્યપાથેયસ્તદુપભોગદ્વારેણ વિવર્દ્ધમાનરાગાદિરોગગણપીડિતસ્તથાપિ વિપર્યસ્તચિત્તતયા તદેવાનવરતં
ભુજ્જાનોઽપ્રાપ્તસચ્ચારિત્રરૂપપરમાત્રાઽઽસ્વાદોઽરઘદૃઘટીયન્ત્રન્યાયેનાઽનન્તપુદ્ગલપરાવર્તાન્ સમસ્તયોનિ-
સ્થાનાસ્કંદનદ્વારેણ પર્યટિત ઇતિ । અધુના પુનરસ્ય યત્સમ્પન્નં તદભિધીયતે ।

ઉપનયાર્થ :

અચરમાવર્તમાં જીવનું સમગ્ર યોનિસ્થાનમાં પરિભ્રમણ

જે વળી કહેવાયું=પૂર્વની કથામાં કહેવાયું, શું કહેવાયું તે ‘યથા’થી બતાવે છે તે અદૃષ્ટમૂલપર્યંત નગર છે. અને ઊંચાં-નીચાં ઘરોમાં ત્રણરસ્તા, ચારરસ્તા રૂપ નાના પ્રકારની શેરીઓમાં ભટકતા સતત અશ્રાંતચિત્તવાળા એવા આ ભિખારી વડે અનંતીવાર તે નગર પરાવર્તન કરાયું, તે પાણ સર્વ આ જીવમાં સમાન જાણવું. જે કારણથી કાલનું અનાદિપણું હોવાને કારણે ભમતા=ચારગતિમાં ભમતા, આ પાણ જીવ વડે અનંતપુદ્ગલ પરાવર્તો પૂર્ણ કરાયા. અને જે પ્રમાણે તેને ‘તે નગરમાં ભમતા ભિખારીને કેટલો કાળ પસાર થયો તે જણાતું નથી’ એ પ્રમાણે કહેવાયું તે પ્રમાણે જીવના ભવભ્રમણના કાલનું કલન પાણ પ્રતીતિના વિષયપણાને પ્રાપ્ત નથી; કેમ કે નિરાદિપણું હોવાને કારણે=સંસારનું આદિરહિતપણું હોવાને કારણે, તેના પરિચ્છેદને=બોધને, કરવા માટે અશક્તિ છે. તે પ્રમાણે આ રીતે આ સંસારનગર ઉદરમાં કુવિકલ્પ કુતર્ક કુતીર્થિક લક્ષણ દુર્દાંત બાળકોના સમૂહથી તત્વાભિમુખરૂપ શરીરના વિષયમાં વિપર્યાસ સંપાદન રૂપ તાડનથી પ્રતિક્ષણ તાડન કરાતો, મહામોહઆદિ રોગના સમૂહથી ગ્રસ્ત શરીરવાળો તેના વશથી=અંતરંગ રોગોના વશથી, નરકાદિ યાતનારૂપ સ્થાનોમાં મહાવેદનના ઉદયથી દલિત સ્વરૂપવાળો આ મારો જીવરૂપ રાંકડો છે આથી જ વિવેકથી વિમલીભૂતચિત્ત-વાળા મહાત્માઓને કૃપાનું સ્થાન છે. પૂર્વ-અપરના પર્યાલોચનથી વિકલ અંતઃકરણપણું હોવાથી તત્ત્વના અવબોધથી દૂર રહેલો છે આથી જ પ્રાયઃ સર્વજીવોથી જઘન્યતમ છે. આથી જ=સર્વજીવોથી જઘન્યતમ છે આથી જ, ધનવિષયાદિરૂપ કદન્નની દુરાશાના પાશથી વશ થયેલો કોઈક રીતે તેના લાભથી તુષ્ટ પાણ=ધનાદિના લાભથી તુષ્ટ પાણ, તેનાથી અતૃપ્તચિત્તવાળો તેના ઉપાર્જન, વર્દ્ધન, સંરક્ષણમાં પ્રતિબદ્ધ અંતઃકરણવાળો અને તેના દ્વારા=ધન, અર્જનાદિનાં કૃત્યો દ્વારા, ગ્રહણ કર્યા છે નિબિડગુરુતર અષ્ટપ્રકારના કર્મના ભારરૂપ અનિષ્ઠિતાને કરનાર એવા અપથ્ય પાથેયવાળો, તેના ઉપભોગ દ્વારા=તે કુપથ્યના ઉપભોગ દ્વારા, વધતા રાગાદિ રોગગણથી પીડાયેલો, તોપણ વિપર્યસ્ત ચિત્તપણું હોવાને કારણે તેને જ=તે કદન્નને જ, સતત ભોગવતો, અપ્રાપ્ત સત્યારિત્રરૂપ પરમાત્મના આસ્વાદવાળો, અને અરઘદૃઘટીયન્ત્રન્યાયથી અનંતપુદ્ગલપરાવર્તોને સમસ્ત યોનિસ્થાનની પ્રાપ્તિ દ્વારા ભટકે છે. હવે ફરી આને=આ ભિખારીને, જે પ્રાપ્ત થાય છે તેને કહે છે.

વિવક્ષાતઃ કાલનાનાત્વમ્

ઇહ ચ-ત્રિકાલવિષયતયાઽસ્ય વ્યતિકરસ્ય વિવક્ષયા સમસ્તકાલાભિધાયિભિરપિ પ્રત્યયૈરત્ર સર્વત્રાપિ કથાપ્રબન્ધે નિર્દેશઃ સઙ્ગતો દ્રષ્ટવ્યઃ, યતો વિવક્ષયા કારકવત્કાલોઽપિ વસ્તુસ્થિત્યૈકસ્વરૂપેઽપિ વસ્તુનિ નાનારૂપઃ પ્રયુક્તો દૃષ્ટોઽભીષ્ટશ્ચ શબ્દવિદાં, યથા-યોઽયં માર્ગો ગન્તવ્યઃ આ પાટલિપુત્રાત્ તત્ર કૂપોઽભૂદભવચ્ચ, બભૂવ, ભવિષ્યતિ, ભવિતેતિ વા, એતે સર્વેઽપિ કાલનિર્દેશા એકસ્મિન્નપિ કૂપાચ્ચે વસ્તુનિ વિવક્ષાવશેન સાધવો ભવન્તીત્યલમપ્રસ્તુતવિસ્તરેણેતિ ।

વિવક્ષાથી કાળનું વૈવિધ્ય

અને અહીં=સંસારના પરિભ્રમણમાં, આ વ્યતિકરનું ત્રિકાલવિષયપણું હોવાથી=ચારગતિમાં પરિભ્રમણ કરવા રૂપ વ્યતિકરનું ત્રિકાલવિષયપણું હોવાને કારણે, વિવક્ષાથી સમસ્તકાલને કહેનારા પાણ પ્રત્યયો વડે=પ્રયોગો વડે અહીં સર્વત્ર પાણ કથા પ્રબંધમાં નિર્દેશ સંગત જાણવો=સંસારી જીવોના પરિભ્રમણનું કથન પ્રસ્તુત કથાથી કરેલ હોવાને કારણે આ પ્રકારની કથા ત્રણેયકાળમાં બનતી હોય છે, તેથી ગ્રંથકારશ્રીને વિવક્ષાને કારણે ક્યારેક ભૂતકાળનો પ્રયોગ કર્યો છે, ક્યારેક વર્તમાનકાળનો પ્રયોગ કર્યો છે, ક્યારેક ભવિષ્યકાળનો પ્રયોગ કર્યા છે. તેથી ત્રણેયકાળમાં અભિધાન પ્રત્યયો વડે કથા પ્રબંધમાં=સર્વસ્થાનમાં, જે નિર્દેશ પ્રાપ્ત થાય છે તે સંગત જાણવો. જે કારણથી વિવક્ષાથી કારકની જેમ કાલ પાણ વસ્તુસ્થિતિથી એક સ્વરૂપ હોવા છતાં પાણ વસ્તુમાં જુદા જુદા સ્વરૂપવાળો પ્રયોગ કરાયેલો જોવાયો છે અને શબ્દની મર્યાદા જાણનારાઓને ત્રણકાળનો પ્રયોગ અભીષ્ટ છે તે ‘યથા’થી બતાવે છે. પાટલિપુત્ર સુધી આ માર્ગ ગન્તવ્ય છે=જાય છે ત્યાં કૂપ ‘અભૂત’ અને ‘અભવત્’, અથવા ‘બભૂવ’ અથવા ‘ભવિષ્યતિ’ અને ‘ભવિતા’ એક પાણ કૂપ નામની વસ્તુમાં આ સર્વ પાણ કાલના નિર્દેશો વિવક્ષાના વશથી સુંદર થાય છે. એથી પ્રસ્તુત કથનમાં વિસ્તાર વડે સર્યું.

જિનેશ્વરસ્ય સુસ્થિતનૃપતા

તત્ર યોઽસૌ તત્સ્વભાવતયા સમસ્તભૂતસંઘાતાત્યન્તવત્સલહૃદયઃ પ્રખ્યાતકીર્તિસ્તસ્મિન્નગરે સુસ્થિતાભિધાનો મહાનરેન્દ્રો દર્શિતઃ, સ ઇહ પરમાત્મા, જિનેશ્વરો, ભગવાન્, સર્વજ્ઞો વિજ્ઞેયઃ । સ એવ હિ પ્રલીનાઽશેષક્લેશરાશિતયાઽનન્તજ્ઞાનદર્શનવીર્યતયા નિરુપચરિતસ્વાધીનનિરતિશયાનન્તાનન્દસન્દોહ-સ્વરૂપતયા ચ પરમાર્થેન સુસ્થિતો ભવિતુમર્હતિ, ન શેષા અવિદ્યાદિક્લેશરાશિવશવર્તિનઃ અતિદુઃસ્થિતત્વા-ત્તેષામ્, સ એવ ચ ભગવાન્ સમસ્તભૂતસંઘાતસ્યાપિ સૂક્ષ્મરક્ષણોપદેશદાયિતયાઽક્ષેપેણ મોક્ષપ્રાપ્તિપ્રવણ-પ્રવચનાર્થપ્રણેતૃતયા ચ સ્વભાવેનૈવાતિવત્સલહૃદયઃ, સ એવ ચ પ્રખ્યાતકીર્તિઃ, નિઃશેષામરનરવિસરનાયકૈઃ પુરુહૂતચક્રવર્ત્યાદિભિઃ યતઃ સ એવ પ્રશસ્તમનોવાક્વાયવ્યાપારપરાયણૈરનવરતમભિષ્ટૃયતે, અત એવ ચાસાવેવાવિકલં મહારાજશબ્દમુદ્ગોદુમર્હતિ ।

તીર્થકરનું સુસ્થિતનૃપત્વ

ત્યાં=કથાનકમાં, જે આ તત્ સ્વભાવપાણાથી=તીર્થકરોનું તે પ્રકારનું સ્વભાવપણું હોવાને કારણે, સમસ્ત જીવોના સંઘાત પ્રત્યે અત્યંત વત્સલહૃદયવાળા પ્રખ્યાતકીર્તિવાળા તે નગરમાં સુસ્થિત નામના મહાનરેન્દ્ર બતાવાયા તે=મહાનરેન્દ્ર, અહીં=સંસારમાં, પરમાત્મા જિનેશ્વર ભગવાન સર્વજ્ઞ જાણવા. તે જ=પરમાત્મ જિનેશ્વર જ, અશેષ ક્લેશ રાશિપણું પ્રલીન હોવાને કારણે, અનંતજ્ઞાન, દર્શન, વીર્યપણું હોવાને કારણે, નિરુપચરિત સ્વાધીન નિરતિશય એવા અનંત આનંદના સમૂહનું સ્વરૂપપણું હોવાથી પરમાર્થથી સુસ્થિત થવા માટે યોગ્ય છે. શેષ અવિદ્યા આદિ ક્લેશરાશિવશવર્તી જીવો નહીં=સુસ્થિત થવા માટે યોગ્ય નથી; કેમ કે તેઓનું અતિ દુઃસ્થિતપણું છે. અને તે જ ભગવાન=સુસ્થિત નામના રાજા રૂપ ભગવાન, સમસ્ત જીવોના સંઘાતનું પણ સૂક્ષ્મ રક્ષાણના ઉપદેશના દાયીપાણાથી અને અક્ષેપથી, મોક્ષ પ્રાપ્તિમાં સમર્થ એવા પ્રવચનાર્થના પ્રણેતૃપાણાથી, સ્વભાવથી જ અતિવત્સલ હૃદયવાળા છે. અને તે જ=સર્વજીવો પ્રત્યે વાત્સલ્યવાળા ભગવાન જ, સર્વદેવો, મનુષ્યોના સમૂહના નાયક એવા ઈન્દ્ર ચક્રવર્તી આદિ વડે પ્રખ્યાત કીર્તિવાળા છે, જે કારણથી તે જ=તે ભગવાન જ, પ્રશસ્ત મન, વચન, કાયાના વ્યાપારમાં પરાયણ એવા ઈન્દ્ર-ચક્રવર્તી આદિ વડે સતત સ્તુતિ કરાય છે. અને આથી જ=ભગવાન સુસ્થિત છે, જગતના જીવો પ્રત્યે દયાળુ છે અને પ્રખ્યાતકીર્તિવાળા છે આથી જ, આ=ભગવાન, અવિકલ એવા મહારાજ શબ્દને વહન કરવા માટે યોગ્ય છે.

ભાવાર્થ :-

વળી, ગ્રંથકારે પૂર્વની કથામાં કહ્યું કે અદૃષ્ટમૂલપર્યંત નામના નગરમાં તે ભિખારી દરેક શેરીઓમાં અનંતી વખત ભીખ માટે ફરે છે તે વસ્તુતઃ સંસારી જીવમાં સંગત થાય છે; કેમ કે સંસારી જીવ અનાદિનો છે. અને દરેક ભવોમાં બાહ્ય ખાદ્યપદાર્થો, ભોગ્યપદાર્થો કે માન સન્માનાદિ કાષાયિકભાવોમાંથી આનંદ લેવાની વૃત્તિવાળો હોવાથી તે કદનને જ પ્રાપ્ત કરવા દરેક ગતિઓમાં યત્ન કરે છે. અને ભગવાનના શાસનની પ્રાપ્તિ પૂર્વે તેને પોતે આટલો કાળ સુધી આ રીતે કદર્થના પામ્યો છે તેનો કોઈ બોધ વર્તતો નથી, કેવળ તત્કાળ જ વૈષયિક સુખોમાં કે માનસન્માનનાં સુખોમાં રત એવો તે જીવ પ્રાપ્ત એવા મનુષ્યભવને પૂર્ણ કરીને નિષ્ફળ કરે છે. અને અન્ય ભવો પણ તે રીતે નિષ્ફળ કરે છે. વળી, કથાનકમાં કહ્યું કે ભિખારી પાછળ તેને હેરાન કરવા માટે કુવિકલ્પો, કુતર્ક, અને કુતીર્થરૂપ બાળકો પાછળ પડેલા અને તે જીવના તત્વાભિમુખ શરીરનો નાશ કરતા હતા. તે રીતે આ સંસારી જીવ પણ ક્યારેક કંઈક કર્મની અલ્પતા થાય ત્યારે આત્માના હિતની વિચારણા કરી શકે તેવો તત્વાભિમુખ બને છે. અથવા તત્વાભિમુખ થઈ શકે તેવી યોગ્યતાવાળો બને છે. પરંતુ તેના દૌર્ભાગ્યને કારણે તેવી સામગ્રી પામીને પરલોક આદિના વિષયમાં સંશય કરે તેવા કુવિકલ્પો થાય છે. પદાર્થને વાસ્તવિક જોનારી માર્ગાનુસારી પ્રજ્ઞાને બદલે કુતર્કો કરે તેવી મતિ થાય છે. વળી, કુઉપદેશકો તેમને મળી જાય છે. તેથી તત્ત્વને અભિમુખ થવાને બદલે તત્ત્વથી વિમુખ બુદ્ધિવાળા થાય છે. તેથી વિપર્યાસ થવાને કારણે તેઓના ભાવરોગો અતિશયિત થાય છે. જેને કારણે કર્મો બાંધીને નરકાદિ સ્થાનોમાં મહાવિડંબના પામે છે. તેથી ભગવાનની શાસનની પ્રાપ્તિ પૂર્વે ક્યારેક કર્મ પ્રચુર

વર્તે છે ત્યારે તીર્થંકર આદિનો યોગ પણ તત્ત્વને અભિમુખ જીવને થવા દેતો નથી. તો વળી ક્યારેક કંઈક કર્મના મલની અલ્પતા થાય છે. ત્યારે તીર્થંકર આદિનો યોગ થવાને બદલે કુતીર્થિકોનો યોગ થાય છે. ભગવાનના શાસનમાં રહેલા કુસાધુઓનો યોગ થાય છે. જેથી તત્ત્વાભિમુખ શરીર નાશ પામે છે. અને જેના કારણે દુર્ગતિઓની પરંપરાને પામે છે. જેમ, નેમિનાથ ભગવાનના કાળમાં સુમતિ નામના શ્રાવક કુસાધુઓની પાસે સંયમગ્રહણ કરીને પરમાધામી થયા આ રીતે, વિવેક વગર વિપર્યાસથી કર્મો બાંધીને ચારગતિઓમાં ભ્રમતા જીવોને જોઈને વિવેકી એવા મહાત્માઓને તે જીવ કૃપાનું સ્થાન થાય છે, અને પોતાનો આત્મા તેવો અત્યંત અવિવેકવાળો ભગવાનના શાસનની પ્રાપ્તિ પૂર્વે હોવાથી સર્વ જીવોથી અતિજઘન્યતમ છે. તેથી જ કદન્નને ખાઈને અરઘટ્ટઘટ્ટીન્યાયથી અનંતપુદ્ગલપરાવર્તનો સર્વ યોનિસ્થાનોની પ્રાપ્તિ દ્વારા પસાર કરે છે. આ રીતે તે દ્રમકનું સ્વરૂપ બતાવ્યા પછી કથાનકમાં કહ્યું કે તે નગરમાં સુસ્થિત નામના મહારાજા વર્તે છે. તે ભગવાન સર્વજ્ઞ છે; કેમ કે ભગવાને સર્વ કલેશનો નાશ કરીને સ્થિર એવું કેવલજ્ઞાન, સ્થિર એવું ક્ષાયિકવીર્ય અને સ્થિર એવું સર્વ કલેશરહિત સુખ પ્રાપ્ત કર્યું છે. તેથી, જેમ કોઈ રાજવી જીવનમાં સ્વસ્થ રીતે જીવતા હોય તેમ તીર્થંકરો સર્વ ઉપદ્રવો રહિત સુખમય અવસ્થામાં રહેલા છે. વળી, દયાળુ રાજા પ્રજાની હિતચિંતા કરે છે. તેમ, ભગવાન પણ સમસ્ત જીવોની હિતચિંતા કરનારા અતિવત્સલ હૃદયવાળા છે. તેથી, જગતના સર્વજીવોનું રક્ષણ થાય તેવો ઉપદેશ આપે છે. અને મોક્ષપ્રાપ્તિનું કારણ બને એવા પ્રવચનને બતાવે છે. જેનાથી સર્વજીવોનું હિત થાય છે. વળી, તે રાજા અત્યંત પ્રખ્યાત કીર્તિવાળા હતા એમ કથાનકમાં કહ્યું તેનું કારણ તીર્થંકરો દેવતાઓ, મનુષ્યો આદિ બધા વડે અત્યંત પૂજાય છે. તેથી, તેઓની કીર્તિ એક ઉત્તમપુરુષ તરીકે જગતમાં વિખ્યાત છે. માટે મહારાજા શબ્દોથી તીર્થંકરોને જ કહી શકાય, અન્યોને નહીં.

ઉપનય :-

સ્વકર્મવિવરો દ્વારપાલ:

યથા ચ સ રોર: ‘પર્યટંસ્તસ્ય મન્દિરદ્વારં કથજ્ઞિતપ્રાપ્ત:’, તત્ર ચ સ્વકર્મવિવરો નામ દ્વારપાલસ્તિષ્ઠતિ, તેન ચ કૃપાલુતયા તત્ર રાજભવને પ્રવેશિત: ઇત્યુક્તં તદેવમિહ યોજનીયમ્-તત્ર યદાઽસ્ય જીવસ્યાઽનાદિમતા યથાપ્રવૃત્તસંજ્ઞેન કરણેન કથજ્ઞિદ્ ઘર્ષણઘૂર્ણનન્યાયેનાયુષ્કર્વર્જિતાનાં સપ્તાનાં કર્મપ્રકૃતીનાં સ્થિતે: સમસ્તા અપિ સાગરોપમકોટીકોટય: પર્યન્તવર્તિનીમેકાં સાગરોપમકોટીકોટિં વિહાય ક્ષયમુપગતા ભવન્તિ, તસ્યા અપિ કિયન્માત્રં ક્ષીણં, તદાઽયં જીવસ્તસ્યાઽઽત્મનૃપતે: સમ્બન્ધિ યદેતદાચારાદિદૃષ્ટિવાદ-પર્યન્તં દ્વાદશાઙ્ગં પરમાગમરૂપં તદાધારભૂતચતુર્વર્ણશ્રીશ્રમણસઙ્ઘલક્ષણં વા મન્દિરં તસ્ય દ્વારિ પ્રાપ્તોઽભિધીયતે, તત્ર ચ પ્રવેશનપ્રવણ:-સ્વસ્ય=આત્મીયસ્ય, કર્મણો વિવરો=વિચ્છેદ:=સ્વકર્મવિવર: સ એવ યથાર્થાભિધાનો દ્વારપાલો ભવિતુમર્હતિ, અન્યેઽપિ રાગદ્વેષમોહાદયસ્તત્ર દ્વારપાલા વિદ્યન્તે, કેવલં તેઽસ્ય જીવસ્ય પ્રતિબન્ધકા, ન પુનસ્તત્ર પ્રવેશકા:, તથાહિ-અનન્તવારા: પ્રાપ્ત: પ્રાપ્તોઽયં

જીવસ્તૈર્નિરાક્રિયતે, યદ્યપિ ક્વચિદવસરે તત્ર તેઽપિ પ્રવેશયન્ત્યેનં તથાપિ તૈઃ પ્રવેશિતો ન પરમાર્થતઃ પ્રવેશિતો ભવતિ, રાગદ્વેષમોહાદ્યાકુલિતચિત્તા યદ્યપિ યતિશ્રાવકાદિચિહ્નાઃ ક્વચિદ્ ભવન્તિ, તથાપિ તે સર્વજ્ઞશાસનભવનાદ્ બહિર્ભૂતા દ્રષ્ટવ્યા इत्यુક્તં ભવતિ તતશ્ચાયં જીવસ્તેન સ્વકર્મવિવરદ્વારપાલેન તાવર્તીં ભુવં પ્રાપ્તો ગ્રન્થિભેદદ્વારેણ તત્ર સર્વજ્ઞશાસનમન્દિરે પ્રવેશિત इति યુક્તમભિધીયતે।

ઉપનયાર્થ :-

સ્વકર્મવિવર નામનો દ્વારપાળ

જે પ્રમાણે તે રાંકડો ભટકતો=સંસારરૂપી નગરમાં ભટકતો, તે મંદિરના દ્વારમાં કોઈક રીતે પ્રાપ્ત થયો=સુસ્થિત મહારાજાના રાજમહેલના દ્વારને કોઈક રીતે પ્રાપ્ત થયો. અને ત્યાં=તે સુસ્થિત રાજાના મંદિરના દ્વારમાં, સ્વકર્મવિવર નામનો દ્વારપાળ રહેલો છે. અને તેના વડે=સ્વકર્મવિવર નામના દ્વારપાળ વડે, કૃપાળુપાણું હોવાથી તે રાજમહેલમાં પ્રવેશ કરાવ્યો=તે રાંકડો પ્રવેશ કરાવ્યો. એ પ્રમાણે કથામાં કહેવાયું તે=કથાનું તે કથન, આ રીતે=આગળમાં બતાવે છે એ રીતે, અહીં=સંસારી જીવમાં, યોજન કરવું. ત્યાં=સંસારપરિભ્રમણકાળમાં, જ્યારે આ જીવની અનાદિમાન એવા યથાપ્રવૃત્તિકરણ સંજ્ઞાવાળા કરણથી કોઈક રીતે ધર્ષણઘૂર્ણનન્યાયથી=નદીમાં પડેલો પથ્થર ઘસાઈ ઘસાઈને ગોળ થાય એ ન્યાયથી, આયુષ્યકર્મ વર્જિત સાત કર્મોની સ્થિતિની પર્યંતવર્તિની એક કોટાકોટી સાગરોપમને છોડીને સમસ્ત પાણી કોટાકોટી સાગરોપમ ક્ષયપાણાને પામે છે. તેનું પાણી=એક સાગરોપમનું પાણી, કેટલુંક માત્ર ક્ષીણ થાય છે ત્યારે આ જીવ તે રાજાના સંબંધી જે આચારાદિ દૃષ્ટિવાદપર્યંત પરમ આગમરૂપ દ્વાદશાંગ અથવા તેના આધારભૂત ચાર વર્ણવાળા શ્રમણસંઘરૂપ મંદિર છે. તેના=મંદિરના, દ્વારમાં પ્રાપ્ત થયેલો કહેવાય છે અને ત્યાં પ્રવેશવામાં સમર્થ પોતાના કર્મ નામનો વિવર એ રૂપ સ્વકર્મવિવર, તે જ યથાર્થ નામવાળો દ્વારપાળ થવા માટે યોગ્ય છે. વળી, અન્ય રાગ-દ્વેષ-મોહાદિ ત્યાં દ્વારપાળો વિદ્યમાન છે. કેવલ તે દ્વારપાળો આ જીવને પ્રતિબંધક છે=ભગવાનના શાસનમાં પ્રવેશવામાં પ્રતિબંધક છે, પરંતુ ત્યાં=ભગવાનના શાસનરૂપી મંદિરમાં, પ્રવેશ કરાવનારા નથી. તે આ પ્રમાણે અનંતીવાર પ્રાપ્ત એવો આ જીવ=ચારગતિમાં ભ્રમણ કરતાં કરતાં કોઈક વખતે ગ્રંથિદેશમાં અનેક વખત પ્રાપ્ત થયેલો આ જીવ, તેઓ વડે=રાગ-દ્વેષાદિ દ્વારપાળો વડે, ભગવાનના શાસનમાં પ્રવેશ કરતાં નિરાકરણ કરાય છે — જો કે ત્યાં=ભગવાનના શાસનમાં, કોઈક અવસરે તેઓ પાણી=રાગ-દ્વેષ-મોહના પરિણામો પાણી, આ જીવને પ્રવેશ કરાવે છે=ધર્મ સાંભળવાની કે ધર્મની ક્રિયા કરવાની કોઈક પ્રવૃત્તિઓ કરાવે છે, તોપણ તેઓ વડે પ્રવેશ કરાવાયેલો=રાગ-દ્વેષ-મોહથી ભગવાનના શાસનમાં પ્રવેશ કરાવાયેલો, આ જીવ પરમાર્થથી પ્રવેશ કરાવેલો નથી. જોકે રાગ-દ્વેષ-મોહાદિ આકુળ ચિત્તવાળા જીવો યતિ, શ્રાવકાદિ ચિહ્નોવાળા ક્યારેક થાય છે તોપણ તે સર્વજ્ઞના શાસનના ભવનથી બહિર્ભૂત જ જાણવા. એ પ્રમાણે કહેવાયું. અને તેથી આ જીવ તે સ્વકર્મવિવર નામના દ્વારપાળ વડે તેટલી ભૂમિને પામેલો=ગ્રંથિભેદનું કારણ બને તેટલી ભૂમિને પામેલો, ગ્રંથિભેદ દ્વારા સર્વજ્ઞના શાસનમાં પ્રવેશિત કરાયો તે પ્રમાણે યુક્ત કહેવાયું છે.

ભાવાર્થ :-

પૂર્વમાં ગ્રંથકારશ્રીએ કથા બતાવી ત્યાં તે ભિખારી ભીખ અર્થે ફરતો કોઈક રીતે તે સર્વજ્ઞના શાસનરૂપી મંદિરદ્વારને પ્રાપ્ત થયો. અને સ્વકર્મવિવર નામના દ્વારપાળ વડે તે જીવને રાજભવનમાં પ્રવેશ કરાવાયો એમ કહેવાયું તેથી એ પ્રાપ્ત થાય કે આ જીવ અનાદિકાળથી સંસારમાં ભટકતાં ભટકતાં યથાપ્રવૃત્તિકરણ નામના પરિણામથી સાત કર્મોની સ્થિતિ અંતઃકોટાકોટિ કરે છે. ત્યારે ધર્મ કરવાને અભિમુખ વિવેક વગરનો પણ ભાવ થાય છે તેથી તે જીવ ક્યારેક સંસારના આશયથી, ક્યારેક માનસન્માનના આશયથી કે કોઈક અન્ય આશયથી ધર્મની અન્ય પ્રવૃત્તિ કરે છે. તોપણ ભગવાનના શાસનના પરમાર્થને જાણવા માટે સમર્થ થતો નથી; કેમ કે ભગવાનના શાસનમાં ભાવથી પ્રવેશ કરાવવામાં રાગ-દ્વેષ અને મોહનો પરિણામ બાધક છે અને જે વખતે જીવોને બાહ્ય પદાર્થોમાં જ સુખબુદ્ધિ વર્તે છે. તેઓને તે સુખના પ્રાપ્તિના ઉપાયરૂપે ધનઅર્જનાદિ દેખાય છે તેમ ગ્રંથિદેશમાં આવે છે ત્યારે ધર્મકૃત્યો પણ સુખના ઉપાયરૂપે દેખાય છે. તેથી ધર્મ કરીને પણ તેઓ બાહ્ય પદાર્થો વિષયક રાગભાવની જ પુષ્ટિ કરે છે. આ રીતે અનંતી વખત સંસારી જીવ ક્યારે ક્યારે તે જિનમંદિરમાં પ્રવેશ પામે છે. તોપણ રાગ-દ્વેષ-મોહ નામના દ્વારપાળો તેઓને ભાવથી પ્રવેશ કરવા દેતા નથી. પરંતુ જ્યારે જીવમાં કંઈક કર્મની વિશેષ લઘુતા થાય છે ત્યારે તેને તત્ત્વને જોવાની નિર્મળ પ્રજ્ઞા પ્રગટે છે. જે દર્શનમોહનીયના ક્ષયોપશમના પરિણામ રૂપ છે અને તે ક્ષયોપશમભાવ હોવાથી કર્મના વિવર સ્વરૂપ છે. તેથી તે કર્મવિવર નામના દ્વારપાળે તે જીવને ભગવાનના શાસનમાં ભાવથી પ્રવેશ કરાવ્યો એમ કહેવાય છે. અને જ્યારે જીવ દર્શનમોહનીયના ક્ષયોપશમથી ભગવાનના શાસનમાં પ્રવેશ પામે છે ત્યારે વીતરાગનું જેવું વીતરાગસ્વરૂપ છે, તેવું જ સ્વરૂપ જીવની સુંદર અવસ્થારૂપ છે તેવો બોધ થાય છે. તેથી ભગવાનના શાસનની દરેક પ્રવૃત્તિઓ કઈ રીતે વીતરાગતા સાથે પરમાર્થથી જોડાયેલી છે તે સ્વરૂપે જ તેને દેખાય છે અને જેઓ ભાવથી ભગવાનના શાસનમાં છે તેઓમાં વીતરાગતાને અનુકૂળ કેવા ઉત્તમભાવો છે તે સર્વ તે જીવને સ્પષ્ટ દેખાય છે. તેથી જેમ તે ભિખારીને તે રાજમંદિર અનેક પ્રકારની સમૃદ્ધિથી યુક્ત દેખાયું તેમ ભગવાનના શાસનને પામેલા જીવોને ભાવથી ભગવાનના શાસનમાં વર્તતા ઋષિઓ, મહર્ષિઓ, તીર્થંકરો, દેવો વગેરેમાં કેવા ઉત્તમભાવો વર્તે છે, તે સર્વ દેખાય છે. અને તે ભાવોથી ભગવાનનું શાસન શોભાયમાન છે તેમ જણાય છે. અને જેઓ પોતાના કર્મના ક્ષયોપશમથી ભગવાનના શાસનમાં પ્રવેશ્યા નથી. પરંતુ રાગ-દ્વેષ-મોહરૂપી દ્વારપાળથી પ્રવેશ કરાવાયા છે તેઓને ભાવથી ભગવાનનું શાસન કેવું છે તે દેખાતું નથી. તેથી પરમાર્થથી તેઓ રાજમંદિરમાં પ્રવેશેલા નથી.

ઉપનય :-**સર્વજ્ઞશાસનસ્ય રાજમન્દિરતા**

यथा च तेन कथानकोक्तेन तद्राजभवनमदृष्टपूर्वमनन्तविभूतिसंपन्नं राजामात्यमहायोधनियुक्तकतल-
वर्गिकैरधिष्ठितं स्थविराजनसनाथं सुभटसंघाताकीर्णं विलसद्विलासिनीसार्थं निरुपचरितशब्दादिविषयोप-

ભોગવિમર્દસુન્દરં સતતોત્સવં દૃષ્ટં તથાઽનેનાપિ જીવેન વજ્રવદ્ભેદોઽભિન્નપૂર્વશ્ચ સંસારે યઃ ક્લિષ્ટકર્મગ્રન્થિ-
સ્તદ્ભેદદ્વારેણ સ્વકર્મવિવરપ્રવેશિતેનેદં સર્વજ્ઞશાસનમન્દિરં તથાભૂતવિશેષણમેવ સકલમવલોક્યતે ।
તથાહિ—દૃશ્યન્તેઽત્ર મૌનીન્દ્રે પ્રવચનેઽપાસ્તાજ્ઞાનતમઃપટલપ્રસરા વિવિધરત્નનિકરાકારધારકા
વિલસદમલાલોકપ્રકાશિતભુવનભવનોદરા જ્ઞાનવિશેષાઃ । તથા વિરાજન્તેઽત્ર ભાગવતે પ્રવચને
સમ્પાદિતમુનિપુટ્કગવશરીરશોભનયા મનોહરમણિખચિતવિભૂષણવિશદાકારતાં દધાનાઃ સ્વત્વામશૌષધ્યાદયો
નાનર્દ્ધિવિશેષાઃ । તથા કુર્વન્તિ સુજનહૃદયાક્ષેપમત્ર જિનમતેઽતિસુન્દરતયા વિચિત્રવસ્ત્રવિસ્તારાઽઽકાર-
બહુવિધતપોવિશેષાઃ । તથા જનયન્તિ ચિત્તાત્લાદાતિરેકમત્ર પારમેશ્વરે મતે લોલોજ્જ્વલાંશુકોલ્લોચાવલમ્બિ-
મૌક્તિકાવચૂલરૂપતામાભિભ્રાણા રચનાસૌન્દર્યયોગિતયા ચરણકરણરૂપા મૂલોત્તરગુણાઃ, તથાવિધેઽત્ર
જૈનેન્દ્રદર્શને વર્તમાનાનાં ધન્યાનાં વક્ત્રસૌષ્ઠવગન્ધોત્કર્ષચિત્તાનન્દાતિરેકમુદારતામ્બૂલસન્નિભં સત્યવચનમ્ ।
તથા વ્યાપ્નુવન્તિ સ્વસૌરભોત્કર્ષેણ દિક્વચક્રવાલમત્ર ભાગવતે મતે મુનિમધુકરનિકરપ્રમોદહેતુતયા
વિચિત્રભક્તિવિન્યાસગ્રથિતતયા મનોહારિકુસુમપ્રચયાકારધારકાણ્યષ્ટાદશશીલાઙ્ગસહસ્રાણિ । તથા
નિર્વાપયતિ મિથ્યાત્વકષાયસન્તાપાનુગતાનિ ભવ્યસત્ત્વશરીરાણિ ગોશીર્ષચન્દનાદિવિલેપનસન્દોહદેશ્યતાં
દધાનમત્ર પારમેશ્વરદર્શને સમ્યગ્દર્શનમ્ ।

ઉપનયાર્થ :-

સર્વજ્ઞ શાસનનું રાજમંદિરત્વ

જે પ્રમાણે તે કથાનકમાં કહેવાયેલા તેના વડે=દ્રમક વડે, “તે રાજભવન અદૃષ્ટપૂર્વ અનંતવિભૂતિથી સંપન્ન, રાજા, અમાત્ય, મહાયોદ્ધા નિયુક્ત તલવર્ગથી અધિષ્ઠિત, સ્થવિરાજનથી યુક્ત, સુભટ સંઘાતથી આકીર્ણ, વિલાસ પામતી વિલાસિની એવી સ્ત્રીઓના સમુદાયવાળું, નિરુપચરિત શબ્દાદિ વિષયના ઉપભોગના વિમર્દથી સુંદર, સતત ઉત્સવવાળું જોવાયું” તે પ્રમાણે આ જીવ વડે પણ વજ્રની જેમ દુર્ભેદ અભિન્નપૂર્વ=ભૂતકાળમાં ભેદી નથી એવી, સંસારમાં જે ક્લિષ્ટકર્મ રૂપ ગ્રંથિ છે તેના ભેદ દ્વારા સ્વકર્મવિવરથી પ્રવેશ કરાવવા વડે તેવા પ્રકારના વિશેષણવાળું સકલ જ આ સર્વજ્ઞ શાસન મંદિર જોવાય છે. તે આ પ્રમાણે — અહીં=સંસારમાં, મૌનીન્દ્ર પ્રવચનમાં=ભગવાનના વચનરૂપ શાસ્ત્રોમાં, અપાસ્ત=દૂર કરેલા, અજ્ઞાનરૂપી અંધકારના પટલના પ્રસરવાળા, વિવિધ રત્નસમૂહના આકારને ધારણ કરનારા, વિલાસ કરતાં નિર્મળ આલોકથી પ્રકાશિત એવા ભુવનરૂપી ભવનના ઉદરવાળા જ્ઞાનવિશેષો દેખાય છે. અને અહીં ભાગવત પ્રવચનમાં સંપાદિત કરાયેલા મુનિરૂપી પુંગવોના શરીરની શોભાપાણાથી મનોહર મણિઓથી યુક્ત એવા વિભૂષણના વિશદ આકારને ધારણ કરનારી આમર્ષોષધિ આદિ અનેક ઋદ્ધિવિશેષો શોભે છે. અને અહીં જિનમતમાં અતિસુંદરપણું હોવાને કારણે વિચિત્રવસ્ત્રમાં વિસ્તારના આકારવાળા બહુ પ્રકારના તપવિશેષો સુજનના હૃદયને આકેષે કરે છે. અને આ પરમેશ્વરના શાસનમાં ચપલ ઉજ્જ્વલ વસ્ત્રવાળા ચંદરવામાં લટકતાં

મોતીઓની અવચૂલાને ધારણ કરતા ચરણકરણરૂપ મૂલ-ઉત્તર ગુણો રચનાસૌંદર્યના સંબંધપણાથી ચિત્તમાં આહ્લાદના અતિશયને ઉત્પન્ન કરે છે. તેવા પ્રકારના આ જૈનેન્દ્રદર્શનમાં વર્તતા એવા ધન્ય જીવોનું મુખની સુંદર ગંધના ઉત્કર્ષથી ચિત્તના આનંદના અતિરેકવાળું ઉદાર તાંબૂલ જેવું સત્ય વચન છે. અને ભાગવત મતમાં=ભગવાનના શાસનમાં, મુનિરૂપી ભમરાઓના સમૂહને પ્રમોદનું હેતુપણું હોવાથી અને વિવિધ પ્રકારના ભક્તિના વિન્યાસથી ગ્રથિતપણું હોવાને કારણે=અનેક પ્રકારની વીતરાગની ભક્તિના સ્થાપનથી અઢાર હજાર શીલાંગો પરસ્પર ગુંથાયેલા હોવાને કારણે, મનોહર પુષ્પોના સમૂહના આકારને ધારણ કરનારા અઢાર હજાર શીલાંગો પોતાના સૌરભના ઉત્કર્ષથી બધી દિશાઓને વ્યાપ્ત કરે છે. અને અહીં પારમેશ્વર દર્શનમાં ગોશીર્ષચંદનાદિ વિલેપનના સમૂહની સદૃશતાને ધારણ કરતું સમ્યગ્દર્શન, મિથ્યાત્વ અને કષાયના સંતાપથી અનુગત ભવ્યજીવોના શરીરોને નિર્વાપન કરે છે=શીતલતાને આપે છે.

સર્વજ્ઞશાસનસ્થિતજીવસ્વરૂપમ્

યતશ્ચાત્ર સર્વજ્ઞોપજ્ઞે સજ્ઞાનદર્શનચારિત્રપ્રધાને પ્રવચને વર્તન્તે ये जीवास्तैर्महाभागधेयैः स्थगितो नरकान्धकूपः, भग्नस्तिर्यग्गतिचारकावासः, निर्दलितानि कुमानुषत्वदुःखानि, विमर्दिताः कुदेवत्वमानस-सन्तापाः, प्रलयं नीतो मिथ्यात्ववेतालः, निष्पन्दीकृता रागादिशत्रवः, जरितप्रायं कर्मनिचयाऽजीर्णम्, अपकर्णिता जराविकाराः, अपहस्तितं मृत्युभयं, करतलवर्त्तीनि संपादितानि स्वर्गाऽपवर्गसुखानि अथवाऽवधीरितानि तैर्भगवन्मतस्थैर्जीवैः सांसारिकसुखानि, गृहीतो हेयबुद्ध्या समस्तोऽपि भवप्रपञ्चः, कृतं मोक्षैकतानमन्तःकरणम् न च तेषां परमपदप्राप्तिं प्रति व्यभिचाराशङ्का, न ह्युपाय उपेयव्यभिचारी, उपायश्चाप्रतिहतशक्तिकः परमपदप्राप्तेः सज्ज्ञानदर्शनचारित्रात्मको मार्गः, स च प्राप्तोऽस्माभिरिति । सज्जाते च तल्लाभे तेषामिति निश्चिता बुद्धिः-नास्त्यतः परं प्राप्तव्यम्, इत्याकलय्य विहितं प्रतिपूर्ण-मनोरथं चेतः, अत एव तेषां पारमेश्वरमतवर्त्तिनां जन्तूनां नास्त्येव शोको, न विद्यते दैन्यं, प्रलीनमौत्सुक्यं, व्यपगतोऽरतिविकारः, जुगुप्सनीया जुगुप्सा, असम्भवी चित्तोद्वेगः, अतिदूरवर्त्तिनी तृष्णा, समूल-काष्कषितः सन्त्रासः । किन्तर्हि ? तेषां मनसि वर्त्तते धીरતા, कृतास्पदा गम्भीरता, अतिप्रबलमौदार्यं, निरतिशयोऽवष्टम्भः, स्वाभाविकप्रशमसुखामृतानवरतास्वादनजनितचित्तोत्सवानां च तेषां પ્રબલરાગ-કલાવિકલાનામપિ પ્રવર્દ્ધતે રતિપ્રકર્ષઃ, વિનિહતમદગદાનામપિ વિવર્તતે ચેતસિ હર્ષઃ, સમવાસીચન્દન-કલ્પાનામપિ ન સમ્ભવત્યનન્તાનન્દવિચ્છેદઃ તતશ્ચ જૈનેન્દ્રશાસનસ્થાયિનો ભવ્યસત્ત્વાઃ સ્વાભાવિકહર્ષ-પ્રકર્ષમોદિતહૃદયતયા ગાયન્તિ પ્રતિક્ષણં પચ્ચપ્રકારસ્વાધ્યાયકરણવ્યાજેન, નૃત્યન્ત્યાચાર્યાદિદશવિધવૈય્યા-વૃત્ત્યાનુષ્ઠાનદ્વારેણ, વલ્ગન્તિ જિનજન્માભિષેકસમવસરણપૂજનયાત્રાદિસમ્પાદનવ્યાપારપરતયા, ઉત્કૃષ્ટ-સિંહનાદાદીનિ ચિત્તાનન્દકાર્યાણિ દર્શયન્તિ પરપ્રવાદિનિરાકરણચાતુર્યમાભિભ્રાણાઃ ક્વચિદવસરે, આનન્દ-

મર્દલસન્દોહાન્ વાદયન્ત્યેવ ભગવતામવતરણજન્મદીક્ષાજ્ઞાનનિર્વાળલક્ષણેષુ પઞ્ચસુ મહાકલ્યાણક-કાલેષુ, તસ્માદિદં મૌનીન્દ્રં પ્રવચનં સતતતાનન્દં પ્રલીનાશેષચિત્તસન્તાપં, ન ચાનેન જીવેન ક્વચિદપીદં પ્રાપ્તપૂર્વં ભાવસારતયા, ભવભ્રમણસદ્ભાવાદેવેદં નિશ્ચીયતે, ભાવસારમેતલ્લાભે હિ પ્રાગેવ મોક્ષપ્રાપ્તિઃ સંપદ્યેત, તદનેન યત્તદ્રાજભવનસ્ય કથાનકોક્તસ્ય વિશેષણદ્વયમકારિ યદુત 'અદૃષ્ટપૂર્વમનન્તવિભૂતિસમ્પન્નમ્' ઇતિ' તદસ્યાપિ સર્વજ્ઞાસનમન્દિરસ્ય દર્શિતમ્।

સર્વજ્ઞાના શાસનમાં રહેલ જીવનું સ્વરૂપ

જે કારણથી અહીં સર્વજ્ઞ વડે કહેવાયેલા સમ્યગ્જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર પ્રધાન પ્રવચનમાં જે જીવો વર્તે છે તે મહાભાગ્યશાળી જીવો વડે નરકરૂપી અંધકૂવો સ્થગિત કરાયો, તિર્યચગતિરૂપ કેદખાનું ભગ્ન કરાયું, કુમાનુષપાણાનાં દુઃખો નાશ કરાયાં. કુદેવત્વના માનસસંતાપો વિમર્દન કરાયા, મિથ્યાત્વવેતાલ પ્રલયને પ્રાપ્ત કરાયો=મૃતપ્રાયઃ કરાયો, રાગાદિ શત્રુઓ નિસ્પંદન કરાયા, કર્મનિયયરૂપ અજીર્ણ જરિતપ્રાય કરાયું=જીર્ણવસ્ત્ર જેવું કરાયું, જરાના વિકારો દૂર કરાયા. અર્થાત્ સંસાર પરિમિત થવાને કારણે પુનઃ પુનઃ જરાની પ્રાપ્તિ થવાની સંભાવના અલ્પ કરાઈ, મૃત્યુનો ભય દૂર કરાયો, સ્વર્ગ અને મોક્ષનાં સુખો હાથમાં સંપાદન કરાયાં, અથવા તે તે ભગવાનના મતમાં રહેલા જીવો વડે સાંસારિક સુખો અપમાનિત કરાયાં, સમસ્ત ભવપ્રપંચ હેચબુદ્ધિથી ગ્રહણ કરાયો. મોક્ષમાં એકતાનવાળું અંતઃકરણ કરાયું અને તેઓને=ભગવાનના શાસનને પામેલા જીવોને, પરમપદ એવા મોક્ષની પ્રાપ્તિ પ્રત્યે વ્યભિચારની આશંકા નથી. અર્થાત્ મને પ્રાપ્ત થશે કે નહીં થાય તે પ્રકારની આશંકા નથી. હિ=જે કારણથી, ઉપાય ઉપેયનો વ્યભિચારી નથી=ભગવાનના શાસનને પામેલા જીવો જે રીતે વીતરાગતા આદિ ગુણોથી આત્માને ભાવિત કરે છે, તે રૂપ ઉપાય ઉપેય એવા મોક્ષની સાથે વ્યભિચારી નથી. અને પરમપદની પ્રાપ્તિનો ઉપાય અપ્રતિહત શક્તિવાળા સમ્યગ્જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર સ્વરૂપ માર્ગ છે, અને તે અમારા વડે પ્રાપ્ત કરાયું છે એથી વ્યભિચારની શંકા નથી એમ અન્યથા છે. અને તેનો લાભ થયે છતે=રત્નત્રયીનો લાભ થયે છતે, તેઓને=ભગવાનના શાસનમાં પામેલા જીવોને, આ પ્રકારે=આગળમાં બતાવાયેલ એ પ્રકારે, નિશ્ચિત બુદ્ધિ છે. આનાથી પર=મોક્ષથી અન્ય, પ્રાપ્તવ્ય નથી. એ પ્રમાણે જાણીને પૂર્ણ મનોરથવાળું ચિત્ત કરાયું છે. આથી જ=ભગવાનના શાસનમાં રહેલા જીવોનું પૂર્ણ મનોરથવાળું ચિત્ત છે આથી જ, પારમેશ્વરમતવર્તી એવા તે જીવોને શોક નથી જ. દીનતા નથી. ઔત્સુક્ય પ્રલીન થયું=નષ્ટપ્રાયઃ થયું, અરતિનો વિકાર દૂર થયો. જુગુપ્સા જુગુપ્સનીય થઈ. ચિત્તનો ઉદ્વેગ અસંભવી થયો, તૃષ્ણા અતિદૂરવર્તી થઈ, સંત્રાસને મૂલથી જ નષ્ટ કર્યો છે. તો શું છે ? એથી કહે છે. તેઓના મનમાં ધીરતા વર્તે છે. ગંભીરતા આસ્પદ કરાઈ=હસ્તગત કરાઈ, ઔદાર્ય અતિપ્રબળ થયું, નિરતિશય અવષ્ટંભ છે=પ્રકર્ષવાળો વિશ્વાસ છે, અર્થાત્ હવે સંસાર ક્યાં છે એ પ્રકારનો અતિશય વિશ્વાસ છે. અને સ્વાભાવિક પ્રશમસુખના અમૃતના સતત આસ્વાદનથી જનિત ચિત્તના ઉત્સવવાળા, પ્રબળ રાગાદિ કલાથી વિકલ પાણ તેઓને=ભગવાનના

શાસનવર્તી જીવોને, રતિપ્રકર્ષ પ્રવર્ધમાન પામે છે. મદરૂપી રોગોને હણ્યા છે જેમણે એવા પાણ તેઓના ચિત્તમાં હર્ષ વર્તે છે, વાસી ચંદનની જેમ સમાનચિત્તવાળા પાણ તેઓને અનંત આનંદનો વિચ્છેદ સંભવતો નથી. અને તેથી જૈનેન્દ્રશાસનમાં રહેનારા ભવ્યજીવો સ્વાભાવિક હર્ષના પ્રકર્ષથી આનંદિત હૃદયપાણને કારણે પ્રતિક્ષણ પાંચ પ્રકારના સ્વાધ્યાય કરવાના નિમિત્તથી ગાય છે, આચાર્યાદિની દસ પ્રકારનાં વૈયાવચ્ચ આદિ અનુષ્ઠાન દ્વારા નૃત્ય કરે છે, જિનજન્માભિષેક, સમવસરણ, પૂજન, યાત્રાદિ, સંપાદનના વ્યાપારમાં તત્પરપણું હોવાથી ક્રૂદે છે. પરપ્રવાદિનિરાકરણમાં ચાતુર્યને ધારણ કરનારા એવા જીવો ક્વચિદ્ અવસરે ઉત્કૃષ્ટ સિંહનાદ આદિ ચિત્તનાં આનંદકાર્યોને બતાવે છે. ભગવાનના અવતરણ, જન્મ, દીક્ષા, જ્ઞાન અને નિર્વાણ પાંચ મહાકલ્યાણકોમાં આનંદને અભિવ્યક્ત કરનાર વાજિત્રોના સમૂહને વગાડે જ છે, તે કારણથી આ ભગવાનનું પ્રવચન સતત આનંદવાળું, પ્રલીન અશેષચિત્તના સંતાપવાળું છે અને આ જીવ વડે આ=ભગવાનનું વચન, ભાવસારપણા વડે ક્યારેય પાણ પૂર્વે પ્રાપ્ત નથી; કેમ કે ભવભ્રમણના સદ્ભાવથી જ=અત્યાર સુધી પોતે ભવભ્રમણ કરી રહેલ છે તેના સદ્ભાવથી જ, આ નિશ્ચય કરાય છે=પૂર્વમાં ભાવસારપણાથી ભગવાનના શાસનને પોતે પ્રાપ્ત કર્યું નથી એ નિશ્ચય કરાય છે. હિ=જે કારણથી, આ ભાવસાર પ્રાપ્ત થયે છે તે પૂર્વમાં વર્ણન કર્યું એવા ભાવથી સમૃદ્ધ ભગવાનના પ્રવચનના દર્શનની પ્રાપ્તિ થયે છે તે પૂર્વમાં જ મોક્ષની પ્રાપ્તિ સંપન્ન થાત, તે કારણથી આના દ્વારા કથાનકમાં કહેલ તે રાજભવનનાં જે બે વિશેષણ કરાયાં કે ‘અદૃષ્ટપૂર્વ અને અનંતવિભૂતિ સંપન્ન’ તે આ પાણ સર્વજ્ઞશાસનમંદિરનાં બતાવાયાં.

ભાવાર્થ :-

પૂર્વમાં દ્રમકની કથામાં કહ્યું કે તે દ્રમક વડે તે અનંત વિભૂતિથી સંપન્ન રાજભવન પૂર્વમાં ક્યારેય જોયેલું ન હતું. તેથી તે રાજભવનમાં કેવી વિભૂતિ છે તે પ્રથમ બતાવતાં કહે છે. જેમ કોઈ નગરમાં મોટો રાજવી હોય તેનો મહેલ રાજા, અમાત્ય મહાયોદ્ધા આદિથી સંકીર્ણ હોય છે. અને ઘણાં ભોગવિલાસનાં સાધનથી યુક્ત હોય છે તેવું જ રાજભવન અહીં વિદ્યમાન છે. અને જ્યારે જીવ વજના જેવી દુર્ભેદ એવી ક્લિષ્ટ કર્મગ્રંથિને ભેદે છે ત્યારે દર્શનમોહનીયના ક્ષયોપશમના બળથી તે જીવને ચારગતિના ભ્રમણરૂપ સંસારમાં ભગવાનના શાસનરૂપ મહેલ તેવા પ્રકારના વિશેષણવાળું જ દેખાય છે. ભગવાનનું શાસન તેવા પ્રકારના સ્વરૂપવાળું છે તે બતાવતાં કહે છે. જેઓને આત્માના નિરાકુલસ્વરૂપને જોનારી માર્ગાનુસારી મતિ પ્રગટી છે, તેઓને અંતરંગ ગુણોથી જ ભગવાનનું શાસન સુશોભિત છે તેમ દેખાય છે અને ભગવાનના શાસનમાં રહેલા જીવોનો ભગવાનના શાસન સાથે અભેદ કરીને તેઓને દેખાય છે કે ભગવાનના શાસનને પામેલા જીવો પ્રધાન રીતે શાસ્ત્રઅધ્યયન કરીને જગતના વાસ્તવિક સ્વરૂપનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે. આથી જ ભગવાનના શાસનમાં રહેલાં સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવિકા નિત્ય નવું નવું શ્રુત ભણીને તત્ત્વના પરમાર્થને સૂક્ષ્મ-સૂક્ષ્મતર જોનારાં બને છે, જે જ્ઞાન તેઓમાં રહેલા અજ્ઞાનરૂપી અંધકારને દૂર કરનારા વિવિધ પ્રકારના રત્નોના સમૂહ જેવું છે અને જગતવર્તી પદાર્થના યથાર્થ પ્રકાશને કરનાર છે. જેમ અતિદેદીપ્યમાન રત્નો અંધકારનો નાશ કરે છે તેમ વિવેકી જીવોમાં વર્તતું જ્ઞાન મોહરૂપ અંધકારનો નાશ કરે છે. વળી, જેમ

શ્રેષ્ઠ રત્નો અનેક પ્રકારના લાભને કરનારાં છે તેમ ભગવાનના શાસનમાં રહેલા જીવોમાં વર્તતું જ્ઞાન અનેક પ્રકારના જીવોના હિતને કરનારું હોવાથી કીમતી રત્ન જેવું છે અને જગતના સ્વરૂપને યથાર્થ પ્રકાશ કરનાર છે. તેથી, ભગવાનનું શાસન અનેક રત્નોથી વિવેકી જીવને પૂર્ણ દેખાય છે. વળી, ભગવાનના શાસનમાં રહેલા મુનિઓના શરીરની શોભાને કરનાર એવી આમર્શઔષધિ આદિ અનેક લબ્ધિઓ પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી, જેમ રાજમહેલમાં વર્તતા લોકો સુંદર આભૂષણોને ધારણ કરનારા છે તેમ ભગવાનના શાસનમાં વર્તતા મુનિઓ શમભાવના પરિણામના પ્રકર્ષને કારણે અનેક લબ્ધિઓને પ્રાપ્ત કરે છે. જેથી તેઓનો આત્મા અત્યંત સુશોભિત જણાય છે. જે ઉત્તમ વસ્ત્રને ધારણ કરનારા રાજમંદિરના પુરુષો જેવા ભગવાનના શાસનમાં રહેલા મુનિઓ શોભાયમાન દેખાય છે; કેમ કે અંતરંગ ગુણસમૃદ્ધિને સમૃદ્ધિરૂપે જોવાની નિર્ભળપ્રજ્ઞા ગ્રંથિભેદને કારણે જીવને પ્રાપ્ત થાય છે. વળી, ભગવાનના શાસનમાં ઘણા પ્રકારના તપવિશેષ છે, જેમ રાજમંદિર અનેક પ્રકારનાં સુંદર વસ્ત્રોથી સુશોભાયમાન હોય છે તેમ ભગવાનનું શાસન તે તપ-વિશેષથી શોભાયમાન થાય છે; કેમ કે મહાત્માઓ પોતાની ભૂમિકાનુસાર બાર પ્રકારનો તપ કરીને આત્માની નિર્લેપ પરિણતિને જ અતિશય કરતા હોય છે, તેથી ગ્રંથિભેદને કારણે તપ કરનારા જીવોની નિર્લેપ પરિણતિ જોઈને તે રાજમંદિર વિશેષ પ્રકારનાં વસ્ત્રોથી સુશોભિત છે તેવું રમ્ય જણાય છે. વળી, તે રાજમંદિરમાં રહેનારા મુનિઓ મૂલોત્તરગુણવાળા હોવાથી અનેક મોતીઓથી ગૂંથાયેલા સુંદર, ચંદરવાથી સુશોભિત હોય તેવું તે રાજમંદિર જણાય છે; કેમ કે નિર્ભળદૃષ્ટિવાળા જીવોને ચારિત્રની શ્રેષ્ઠ પરિણતિ જ અત્યંત રમ્ય જણાય છે, તેથી જ તેનાથી ભગવાનનું શાસન તેઓને અત્યંત સુશોભિત જણાય છે. વળી, રાજમંદિરમાં રહેનારા જીવો ઉત્તમ તાંબૂલ ખાનારા હોય છે, જેથી તેમના મુખમાંથી પણ સુગંધ આવતી હોય છે તેમ ભગવાનના શાસનમાં વર્તનારા મહાત્માઓ સત્યવચન બોલનારા હોય છે. તેથી વિવેકીને તેમનું સત્યવચન જોઈને તાંબૂલની સુગંધ આવતી હોય તેવું સુંદર મુખ જણાય છે. વળી, ભગવાનના શાસનમાં રહેતા મુનિઓ અઢાર હજાર શીલાંગને ધારણ કરનારા છે જે રાજમંદિરમાં રહેલા સુગંધી પુષ્પોથી ગૂંથાયેલી માળા જેવા સુશોભિત દેખાય છે; કેમ કે ઉત્તમ રાજમહેલમાં સુગંધી પુષ્પોની સુવાસ તે માળાઓથી સદા વિસ્તારને પામે છે. તેમ મુનિઓ અઢાર હજાર શીલાંગ દ્વારા આત્માના સુવાસનો સદા વિસ્તાર કરે છે. વળી, રાજમહેલમાં રહેનારા જીવો ઉત્તમ ચંદન કસ્તૂરી આદિ સુગંધી પદાર્થોનો શરીર ઉપર લેપ કરે છે જેથી શીતલતાનો અનુભવ થાય છે તેમ ભગવાનના શાસનને પામેલા જીવો સમ્યગ્દર્શન દ્વારા મિથ્યાત્વ અને કષાયના તાપોને શાંત કરે છે. તેથી તેઓનું શરીર, અત્યંત શીતલતાને વેદન કરાવે તેવું અને સુગંધમય અર્થાત્ સમભાવના પરિણામરૂપ સુગંધમય જણાય છે. વળી, ભગવાનના શાસનમાં રહેલા જીવો પોતાની ભૂમિકા અનુસાર રત્નત્રયીનું સેવન કરીને નરકના પાતની સ્થિતિ સદા માટે બંધ કરે છે. તિર્યંચોના ભવોમાં જવાની સંભાવના દૂર કરે છે. વળી, કુમાનુષ્ય અને કુદેવપણું ન પ્રાપ્ત થાય તેવી નિર્ભળ પરિણતિને પ્રાપ્ત કરે છે જેના કારણે આયુષ્ય પૂરું થાય તોપણ ઉત્તમ દેવભવ અને ઉત્તમ મનુષ્યભવને જ પ્રાપ્ત કરે છે. જેથી, ભગવાનના શાસનમાં વર્તતા જીવો સદા સુખી છે તેવું જ વિવેકી જીવોને દેખાય છે. વળી, ભગવાનના શાસનમાં રહેલા મહાત્માઓ મિથ્યાત્વ વૈતાલને

નષ્ટપ્રાય: કરે છે. રાગાદિ શત્રુઓને ક્ષીણ શક્તિવાળા કરે છે. કર્મના સમૂહ રૂપ અજીર્ણને નષ્ટપ્રાય: કરે છે. જરાના વિકારો દૂર કરે છે; કેમ કે દેહને જરા પ્રાપ્ત થાય તોપણ તેઓનું ચિત્ત તત્ત્વથી વાસિત હોવાને કારણે અધિક-અધિક યૌવન અવસ્થાને જ પ્રાપ્ત કરે છે. વળી, તેઓને મૃત્યુનો પણ ભય નથી; કેમ કે તત્ત્વને પામેલા ભગવાનના શાસનમાં રહેલા જીવોને મૃત્યુ વિશેષ પ્રકારના ઉત્તમભવની પ્રાપ્તિનું કારણ બને છે તેથી તેઓને માટે મૃત્યુ પણ ઉત્સવરૂપ છે. વળી, દેવલોકનાં અને મોક્ષનાં સુખો તેઓએ હાથમાં જ પ્રાપ્ત કર્યા છે; કેમ કે કર્મનાશને માટે ઉચિત ઉપાયની પ્રાપ્તિ થયેલી હોવાથી ધીરતાપૂર્વક સ્વશક્તિ અનુસાર કર્મનાશ માટે તેઓ ઉદ્યમ કરે છે તેથી આ ભવમાં સંપૂર્ણ કર્મનો નાશ ન કરી શકે તોપણ ઉત્તરના ભવમાં ઉત્તમ દેવભવને પામશે, ત્યાં પણ કર્મનાશને અનુકૂળ બળનો સંચય કરશે. વળી, વર્તમાનના મનુષ્યભવ કરતાં પણ શ્રેષ્ઠ મનુષ્યભવને પામીને વિશેષ પ્રકારનાં કર્મોનો નાશ કરશે. તેથી તેઓને માટે દેવલોકનાં અને મોક્ષનાં સુખો હાથમાં પ્રાપ્ત થયેલાં જેવા જ છે. વળી, ભગવાનના શાસનમાં રહેલા જીવોએ સાંસારિક વિકારજન્ય સુખોને હેયબુદ્ધિથી જોનારા છે અને સમસ્ત ભવપ્રપંચ તેમને અત્યંત ત્યાજ્ય દેખાય છે. મોક્ષને અભિમુખ એકતાનવાળું તેઓનું ચિત્ત છે. તેથી તેઓને સુનિશ્ચિત નિર્ણય છે કે અલ્પભવોમાં આપણે મોક્ષને પામશું; કેમ કે સંસારમાં સર્વત્ર ઉપાયથી ઉપેયની પ્રાપ્તિ થાય છે. તેથી પોતે અપ્રમાદભાવથી મોક્ષના ઉપાયો સેવે છે, માટે અવશ્ય તેનાથી પ્રાપ્તવ્ય એવો મોક્ષ પણ પ્રાપ્ત થશે. આથી તેઓને સ્થિર નિર્ણય છે કે મોક્ષથી અન્ય કોઈ શ્રેષ્ઠ પ્રાપ્તવ્ય વસ્તુ નથી. અને પોતાને અવશ્ય મોક્ષ પ્રાપ્ત થશે તેથી પરિપૂર્ણ મનોરથવાળું તેઓનું ચિત્ત વર્તે છે, તેથી ભગવાનના શાસનમાં રહેલા જીવોને પ્રતિકૂળ સંયોગમાં પણ શોક થતો નથી. પરંતુ ઉચિત ઉપાય દ્વારા મોહનાશને અનુકૂળ પ્રયત્ન કરવાનો ઉત્સાહ થાય છે વળી દીનતા આવતી નથી પરંતુ રત્નચિંતામણિથી અધિક યોગમાર્ગ પોતાને પ્રાપ્ત થયો છે તેથી ઉત્સાહથી જ કર્મનાશ માટે યત્ન કરે છે. વળી, તેઓને બાહ્યપદાર્થો વિષયક ઔત્સુક્ય થતું નથી. પરંતુ સતત મોહનાશના ઉચિત ઉપાયોનો પ્રયત્ન કરવાનો ઉત્સાહ થાય છે. રતિના વિકારો દૂર થાય છે. અને આત્માની સ્વસ્થતામાં જ રતિનો અનુભવ થાય છે. બાહ્યપદાર્થો પ્રત્યે જુગુપ્સા થતી નથી. પરંતુ પોતાના મલિન ભાવો પ્રત્યે જુગુપ્સા થાય છે. ચિત્તમાં ઉદ્વેગ થતો નથી. પરંતુ તત્ત્વને જાણ્યા પછી પણ ક્યારેક પ્રમાદ થાય ત્યારે ક્ષણભર વિચાર આવે છે કે હું વિરાધક છું અને તેમ વિચાર કરીને અપ્રમાદની જ વૃદ્ધિ કરે છે. બાહ્યપદાર્થોની તૃષ્ણા દૂર થાય છે કેવળ ગુણવૃદ્ધિની જ તૃષ્ણા થાય છે. વળી, બાહ્યનિમિત્તોથી ક્યારેય ત્રાસ પામતો નથી. પરંતુ સતત અંતરંગ શત્રુને નાશ કરવા માટે જ ઉદ્યમ કરે છે. ચિત્તમાં હંમેશાં ધીરતા વર્તે છે. તેથી ભગવાનના શાસનને પામીને ધૈર્યપૂર્વક ઉચિત અનુષ્ઠાનો સેવે છે જેથી કર્મની શક્તિને ક્ષીણ-ક્ષીણતર કરે છે. ગંભીરતાને કેળવે છે કે જેથી પોતાના ચિત્તના સૂક્ષ્મભાવોનું સદા અવલોકન કરીને હિતાનુકૂલ યત્ન કરે છે. વળી, પ્રકૃતિ અત્યંત ઉદાર બને છે જેથી કોઈ જીવનું અહિત થાય તેવો યત્ન સ્વપ્નમાં પણ કરતા નથી. વળી, તેઓને સ્થિર વિશ્વાસ છે કે અવશ્ય આ સંસારનો ઉચ્છેદ પોતે કરી શકશે. વળી, તેઓને કષાયોના ઉપશમજન્ય સુખ વધે છે તેથી ચિત્ત હંમેશાં આનંદિત હોય છે. વળી, રાગાદિ અલ્પ થયેલા હોવા છતાં આત્માની નિરાકુલ અવસ્થામાં રતિનો પ્રકર્ષ વર્તે છે. રોગ અત્યંત શાંત થવાને કારણે ચિત્તમાં હર્ષ વધે છે. આ પ્રકારના સર્વ ભાવો ભગવાનના શાસનમાં રહેલા ત્રણ ગુપ્તિઓથી ગુપ્ત એવા મુનિઓને વર્તે છે

તેથી તે રાજમંદિર સતત આનંદકલ્લોલવાળું ભિન્ન ગ્રંથિવાળા જીવોને દેખાય છે. અહીં ભગવાનના શાસનવર્તી મહામુનિઓને કોઈ શરીર ઉપર રંધો ચલાવતો હોય અને કોઈ ચંદનનો લેપ કરતો હોય તે બંને પ્રત્યે સમાન ચિત્ત વર્તે છે. તેઓને કોઈના દ્વારા શરીરના છેદન, ભેદનની ક્રિયા થતી હોય તોપણ આનંદનો વિચ્છેદ થતો નથી. આ પ્રકારે નિર્લેપચિત્તવાળા યોગીઓને તેવા પ્રકારનો શ્રેષ્ઠ આનંદ છે તેવું રહસ્ય ગ્રંથિભેદ કરનાર જીવને દેખાય છે. અને તેવા જિનશાસનમાં રહેલા સમ્યગ્દૃષ્ટિઆદિ જીવો પાંચ પ્રકારના સ્વાધ્યાય આદિ કરીને હંમેશાં પોતાના હર્ષના પ્રકર્ષની વૃદ્ધિ કરે છે; કેમ કે તે સ્વાધ્યાયથી જેમ જેમ તેઓનું ચિત્ત વાસિત થાય છે તેમ તેમ તેઓ મહામુનિઓના જેવા શ્રેષ્ઠ આનંદની નજીકની ભૂમિકાને સુખપૂર્વક પ્રાપ્ત કરી શકે છે. વળી, આચાર્ય આદિ ઉત્તમપુરુષોની વૈયાવચ્ચ કરીને પણ તે પ્રકારની શક્તિનો સંચય કરતા હોય ત્યારે હર્ષથી તેઓ નાચી રહ્યા છે તેવું તે રાજમંદિર જણાય છે. વળી, ભગવાનના અભિષેક આદિ પ્રસંગોમાં હર્ષથી ક્રૂદતા હોય તેવું જણાય છે; કેમ કે ઉત્તમપુરુષોના જન્મથી હર્ષિત થયેલું ચિત્ત ઉત્તમપુરુષોના તુલ્ય થવાને અભિમુખ બળનો સંચય થાય તે પ્રકારની ક્રિયા ભગવાનના શાસનને પામેલા જીવો કરે છે. વળી, ભગવાનના પ્રસંગો વખતે ચિત્તના આનંદની અભિવ્યક્તિ રૂપે ઉત્કૃષ્ટ સિંહનાદ આદિ કરે છે. અને ભગવાનના વચનના પરમાર્થને જાણનારા શ્રાવકો પ્રતિવાદીને નિરાકરણ કરીને અનેક જીવોને ધર્મપ્રાપ્તિનું કારણ બને તે રીતે સન્માર્ગની વૃદ્ધિ કરે છે. તેથી ભગવાનનું શાસન સતત આનંદવાળું, અશેષ ચિત્તસંતાપથી રહિત છે. અને આવું ભગવાનનું શાસન આ દ્રમક વડે ક્યારેય પણ પૂર્વમાં ભાવથી પ્રાપ્ત થયું નથી. આથી જ હજી સુધી ભવ-ભ્રમણ ચાલે છે. જેઓને ભાવથી આ ભગવાનનું શાસન પ્રાપ્ત થાય છે તેઓ પરિમિત ભવોમાં અવશ્ય મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે.

ઉપનય :-

આચાર્યોપાધ્યાયગીતાર્થાનાં રાજામાત્યમહાયોધોપમા:

સામ્પ્રતં યદુક્તં ‘રાજામાત્યમહાયોધનિયુક્તકતલવર્ગિકૈરધિષ્ઠિતમ્’ ઇતિ’ તદસ્યાપિ વિશેષણં નિદર્શ્યતે તત્રેહ ભગવચ્છાસનમન્દિરે રાજાનઃ સૂરયો વિજ્ઞેયાઃ, ત એવ હિ યતોઽન્તર્જ્વલતા મહાતપસ્તેજસા પ્રલયીભૂતરાગાદિશત્રુવર્ગાં બહિઃચ પ્રશાન્તવ્યાપારતયા જગદાનન્દહેતવઃ, ત એવ ચ ગુણરત્નપરિપૂર્ણલોકમધ્યે પ્રભુત્વયોગિતયા નિરુપચરિતરાજશબ્દવાચ્યાઃ । તથા મન્ત્રિણોઽત્રોપાધ્યાયા દ્રષ્ટવ્યાઃ, યતસ્તે વિદિતવીત-રાગાગમસારતયા સાક્ષાદ્ભૂતસમસ્તભુવનવ્યાપારાઃ, પ્રજ્ઞયાઽવજ્ઞાતરાગાદિવૈરિકસઙ્ઘા, રાહસ્યિકગ્રન્થેષુ કૌશલશાલિતયા સમસ્તનીતિશાસ્ત્રજ્ઞા ઇત્યુચ્યન્તે, ત એવ ચ સુબુદ્ધિવિભવપરિતુલિતભુવનતયા અવિકલમ-માત્યશબ્દમુદ્વહન્તો રાજન્તે, તથા મહાયોધાઃ ખલ્વત્ર ગીતાર્થવૃષભા દૃશ્યાઃ, યતસ્તે સત્ત્વભાવનાભાવિત-ચિત્તતયા ન ક્ષુભ્યન્તિ દૈવિકાદ્યુપસર્ગેષુ, ન બિભ્યતિ ઘોરપરીષદ્દેહ્યઃ, કિમ્ બહુના ? વૈવસ્વતસઙ્કાશમપિ પરમુપદ્રવકારિણં પુરોઽભિવીક્ષ્ય ન ત્રાસમુપગચ્છન્તિ, અત એવ તે ગચ્છકુલગણસઙ્ઘાનાં દ્રવ્યક્ષેત્રકાલા-પત્તિમગ્નાનાં પરં પરાકરણદ્વારેણ નિસ્તારકારિણ ઇતિ હેતોર્મહાયોધાઃ પ્રોચ્યન્તે ।

ઉપનયાર્થ :-

આચાર્યને રાજાની, ઉપાધ્યાયને અમાત્યની અને ગીતાર્થોને મહાયોદ્ધાની ઉપમા

હવે જે કહેવાયું=પૂર્વના કથાનકમાં કહેવાયું, કે રાજા, અમાત્ય, મહાયોધા, નિયુક્ત, તલવર્ગ=કોટવાલ આદિથી, અધિષ્ઠિત તે રાજમંદિર હતું તે આને પાણ=ભગવાનના શાસનને પાણ, વિશેષ બતાવે છે= કઈ રીતે રાજા આદિથી અધિષ્ઠિત છે ? તે સ્પષ્ટ કરે છે, તત્ર=વાક્યના પ્રસ્તાવમાં છે, અહીં ભગવાનના શાસનરૂપી મંદિરમાં રાજાઓ સૂરિઓ જાણવા, તેઓ જ જે કારણથી અંતરંગ જાજ્વલ્યમાન એવા મહાત્મ્યરૂપી તેજથી પ્રલયીભૂત રાગાદિ શત્રુઓના વર્ગવાળા છે અને બહારથી પ્રશાંત વ્યાપારપણું હોવાથી જગતના આનંદના હેતુ છે. અને તેઓ જ ગુણરત્નથી પરિપૂર્ણ લોકમાં પ્રભુપણાના યોગિપણાથી નિરુપચરિત રાજા શબ્દથી વાચ્ય છે.

જેમ રાજાઓ પોતાના તેજથી શત્રુવર્ગને હણે છે તેમ ભગવાનના શાસનની ધુરાને વહન કરનારા ભાવાચાર્યો અંતરંગ મોહનાશને અનુકૂળ જાજ્વલ્યમાન તેજવાળા હોવાથી તેઓના રાગાદિ શત્રુ નષ્ટપ્રાય: હોય છે. વળી, રાજા સુંદર હોય તો લોકોના આનંદનો હેતુ થાય છે. તેમ આચાર્યો છત્રીસ ગુણોથી કલિત હોવાને કારણે બાહ્યથી સર્વ પાપવ્યાપારથી નિવૃત્ત થયેલા હોવાને કારણે, ચિત્ત ભગવાનના વચનથી વાસિત થયેલ હોવાને કારણે પ્રશાંત વ્યાપારવાળા હોય છે. વળી, જેમ રાજા નગરના પ્રભુત્વને ધારણ કરે છે. તેમ, ગુણરત્નથી પરિપૂર્ણ એવા આચાર્યો ભગવાનના શાસનમાં વર્તતા સર્વ યોગ્ય જીવોને ઉચિત પ્રવૃત્તિ કરાવવામાં પ્રબળ કારણ હોવાથી તે સર્વના સ્વામી જેવા છે તેથી તેઓને રાજા શબ્દથી કહેવું તે ઉચિત જ છે.

અને મંત્રી અહીં=ભગવાનના શાસનમાં, ઉપાધ્યાય જાણવા, જે કારણથી વિદિત થયેલા વીતરાગના આગમના સારપણાને કારણે=વીતરાગના આગમના પરમાર્થને જાણનારા હોવાના કારણે, સાક્ષાત્ ભૂત સમસ્ત ભુવનના વ્યાપારવાળા=સંસારની કયા પ્રકારની વ્યવસ્થા છે અને તેમાં કયો જીવ કયું કૃત્ય કરીને હિત સાધી શકશે, કયું કૃત્ય કરીને હિત નહીં સાધી શકશે ઇત્યાદિ સર્વ પદાર્થોના ભાવોને જાણનારા, પ્રજાથી અવજ્ઞાત કર્યા છે રાગાદિ વૈરિક સમૂહ જેમણે એવા, રહસ્યભૂત એવા ગ્રંથોમાં કૌશલશાલિપણું હોવાને કારણે સમસ્ત નીતિશાસ્ત્રને જાણનારા છે=આત્માના હિત માટે કઈ નીતિ અપનાવવી જોઈએ અને અન્ય જીવોના હિત અર્થે કઈ નીતિ અપનાવવી જોઈએ તે બતાવનાર સર્વ નીતિશાસ્ત્રને જાણનારા છે એ પ્રમાણે કહેવાય છે. અને સુબુદ્ધિના વૈભવથી પરિતુલિતભુવનપણાને કારણે અવિકલ અમાત્ય શબ્દને વહન કરતા તેઓ જ શોભે છે=ઉપાધ્યાયો જ શોભે છે.

જેમ, મંત્રીઓ નગરની સર્વ વ્યવસ્થા કઈ રીતે સુબદ્ધ થાય તેના પરમાર્થને જાણનારા હોય છે તેમ ઉપાધ્યાય પણ ભગવાનના આગમના રહસ્યને જાણનારા હોવાથી ભગવાનના શાસનની વ્યવસ્થા કઈ રીતે સુબદ્ધ થઈ શકે તેના જાણનારા હોય છે. વળી, મંત્રીઓ અન્ય રાજાઓના બલાદિ પરિસ્થિતિને જાણનારા

હોય છે. તેથી, શત્રુઓના સાથે પ્રસંગ આવે તો શું ઉચિત છે તેનો નિર્ણય કરી શકે છે. તેમ મંત્રી જેવા ઉપાધ્યાય પણ સંસારની સર્વ વ્યવસ્થાના પરમાર્થને જાણનારા હોય છે તેથી આચાર્યોને ઉચિત સલાહ આપીને ભગવાનના શાસનની ધુરાને સુસ્થિર કરવામાં કારણ બને છે. વળી, જેમ મંત્રીઓ પ્રજાથી જ શત્રુવર્ગની અવજા કરનારા હોય છે એથી મંત્રીની પ્રજાથી જ રાજાના શત્રુઓ હંમેશાં ભય પામતા હોય છે. વળી, મંત્રીઓ સમસ્ત નીતિશાસ્ત્રને જાણનારા હોય છે. તેમ ઉપાધ્યાય ભગવાનના બતાવેલા રહસ્યભૂત ગ્રંથોમાં કુશળ હોવાથી મંત્રીતુલ્ય છે.

અને મહાયોદ્ધા અહીં=ભગવાનના શાસનમાં, ગીતાર્થ સાધુઓ જાણવા જે કારણથી તેઓ=ગીતાર્થ સાધુઓ, સત્ત્વભાવનાથી ભાવિત ચિત્તપણું હોવાને કારણે=મોક્ષમાર્ગને અનુકૂળ દૃઢ યત્ન કરવાનું કારણ બને તેવા આત્માના સાત્ત્વિક સ્વરૂપનું પુનઃ પુનઃ ભાવન કરીને ભાવિત ચિત્તવાળા હોવાથી, દૈવિક ઉપસર્ગ આદિમાં પણ શોક પામતા નથી, ઘોર પરિસહમાં ભય પામતા નથી. વધારે શું કહેવું ? સાક્ષાત્ મૃત્યુ જેવા પરમ ઉપદ્રવકારીને સામે જોઈને પણ ત્રાસ પામતા નથી. આથી જ=ગીતાર્થો સત્ત્વ ભાવનાથી ભાવિત હોવાથી જ, તેઓ=ગીતાર્થ સાધુઓ, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલની આપત્તિમાં મગ્ન એવા ગચ્છ, કુલ, ગણ, સંઘના જીવોને પરં પરાકરણ દ્વારા=પ્રકૃષ્ટ આપત્તિઓના નિરાકરણ દ્વારા, નિસ્તારને કરનારા છે. એ હેતુથી મહાયોદ્ધા કહેવાય છે.

ગીતાર્થ સાધુઓ ભગવાનના વચનના સૂક્ષ્મભાવોથી અત્યંત ભાવિત હોય છે તેથી પોતાના સંઘયણબળને અનુરૂપ મોહનાશને અનુકૂળ મહાસત્ત્વ તેઓનું સદા સ્ફુરાયમાન થાય છે. તેથી ઉપસર્ગ અને પરિસહો પણ તેઓને વ્યાકુળ કરી શકતા નથી. સંઘયણબળના અભાવને કારણે ક્વચિત્ ઉચિત ઉપાય દ્વારા તેનો પરિહાર કરે તોપણ ઉપસર્ગ પરિષહકાળમાં સમભાવની વૃદ્ધિને અનુકૂળ યત્નમાં તેઓ સ્ખલના પામતા નથી. વળી, ક્યારેક મૃત્યુ સામે આવે તોપણ મહાસાત્ત્વિક એવા તેઓ સમભાવનું દૃઢ અવલંબન લઈને સંયમનું રક્ષણ કરે તેવા છે આથી જ જેમ યોદ્ધાઓ શત્રુ સામે લડીને રાજાના પ્રજાજનોનું રક્ષણ કરે છે, તેમ ગીતાર્થ મહાત્માઓ સાધુના સમુદાયરૂપ ગચ્છ, કુળ, ગણ કે ચતુર્વિધ સંઘ કોઈ આપત્તિમાં આવેલ હોય ત્યારે પ્રકૃષ્ટ યત્ન કરીને યોદ્ધાની જેમ તેઓની આપત્તિઓનું નિરાકરણ કરે છે માટે ગીતાર્થ સાધુઓ મહાયોદ્ધા જેવા કહેવાય છે.

ગણચિન્તકાનાં નિયુક્તકોપમા:

નિયુક્તકા: પુનરત્ર ગણચિન્તકા ગ્રાહ્યા:, ત એવ યતો બાલવૃદ્ધરલાનપ્રાધૂર્ણકાદ્યનેકાકારાસહિષ્ણુ-પરિપાલ્યપુરુષસમાકુલા: કુલગણસઙ્ઘરૂપા: પુરકોટીકોટીર્ગચ્છરૂપાંશ્ચાસઙ્ઘ્યગ્રામાકરાન્ ગીતાર્થ-તયોત્સર્ગપવાદયો: સ્થાનવિનિયોગનિપુણા: પ્રાસુકૈષ્ણીયભક્તપાનભૈષજ્યોપકરણોપાશ્રયસંપાદનદ્વારેણ સકલકાલં નિરાકુલા: પાલયિતું ક્ષમા:, ત એવ ચાવિપરીતસ્થિત્યા આચાર્યનિયોગકારિતયા નિયુક્તક-ધ્વનિનાઽભિધેયા ભવિતુમર્હન્તિ।

ગણચિંતકોને નિયુક્તની ઉપમા

વળી, કથાનકમાં કહેવાયેલા નિયુક્ત અહીં=ભગવાનના શાસનમાં, ગણચિંતકોને જાણવા જે કારણથી, તેઓ જ=ગણચિંતકો જ, બાલ, વૃદ્ધ, ગ્લાન આદિ અનેક આકારવાળા શરીરથી અસહિષ્ણુનું પરિપાલન કરવા, યોગ્ય પુરુષોનું પરિપાલન કરવામાં સમાકુળ હોય છે. વળી ઉત્સર્ગ-અપવાદમાં ગીતાર્થપણું હોવાને કારણે સ્થાનવિનિયોગમાં નિપુણ, પ્રાસુક ઐષણીય એવું ભક્ત, પાત્ર, ઔષધ, ઉપકરણ અને ઉપાશ્રયના સંપાદન દ્વારા સકલકાલ કુલ, ગણ, સંઘરૂપ કોટાકોટી નગરો અને ગચ્છરૂપ અસંખ્ય ગ્રામ, આકારોનું નિરાકુળ પાલન કરવામાં સમર્થ છે. અને તેઓ જ=ગણચિંતકો જ, અવિપરીત સ્થિતિથી=ઉચિત પ્રવૃત્તિથી, આચાર્યના નિયોગનું કારીપણું હોવાથી=આચાર્યના આદેશનું સમ્યગ્ પાલન કરનારા હોવાથી, નિયુક્ત શબ્દથી અભિધેય થવા માટે યોગ્ય છે.

જેમ નિયુક્ત પુરુષો નગરનું ચોર આદિથી રક્ષણ કરે છે, રાજાની આજ્ઞાનું સમ્યગ્ પાલન કરે છે, તેમ ગણચિંતકો સુસાધુ આદિનું બાહ્ય ઉપદ્રવોથી ઉચિત રક્ષણ કરીને તેઓને સંયમયોગની વૃદ્ધિમાં સહાયક થાય છે. અને આચાર્યએ જે કાર્ય કરવા માટે તેમને સોંપ્યું છે તેને યથાર્થ કરીને પાર ઉતારે છે. માટે ગણચિંતકો તે રાજમંદિરમાં નિયુક્તો છે તેમ કહેલ છે.

સાધૂનાં નિયુક્તકોપમા:

તલવર્ગિકા: પુનરત્ર જૈનેન્દ્રશાસનભવને સામાન્યભિક્ષવો જ્ઞાતવ્યા:, યતસ્તે દત્તાવધાના: સંપાદયન્ત્યા-ચાર્યાદેશં, કુર્વન્ત્યુપાધ્યાયાજ્ઞાં, વિદધતિ ગીતાર્થવૃષભવિનયં, ન લઙ્ઘયન્તિ ગણચિન્તકપ્રયુક્તમર્યાદાં, નિયોજયન્ત્યાત્માનં ગચ્છકુલગણસઙ્ઘપ્રયોજનેષુ સ્વજીવિતવ્યવ્યયેનાપિ, નિર્વહન્તિ તેષામેવ ગચ્છાદીનામશિવાદ્યપાયવ્યતિકરેષુ, અત એવ તે શૂરતાભક્તતાવિનીતતાસ્વભાવાદલં તલવર્ગિકશબ્દવાચ્યા: । યતશ્ચેદં મૌનીન્દ્રશાસનભવનમનુજ્ઞાતં સૂરીણાં, ચિન્ત્યતે સદુપાધ્યાયૈ, રક્ષ્યતે ગીતાર્થવૃષભૈ:, પરિપુષ્ટિં નીયતે ગણચિન્તકૈ:, વિહિતનિશ્ચિન્તસમસ્તવ્યાપારં સામાન્યસાધુભિરતસ્તૈરધિષ્ઠિતમિત્યુચ્યતે ।

સાધુઓને તળવર્ગીની ઉપમા

વળી, તલવર્ગિકો=પૂર્વમાં કહેલી કથામાં જે તલવર્ગિકો કહ્યા તે અહીં, ભગવાનના શાસનરૂપી ભવનમાં સામાન્ય સાધુઓ જાણવા, જે કારણથી દત્તઅવધાનવાળા તેઓ આચાર્યના આદેશને સંપાદન કરે છે=આચાર્ય સંયમનાં અનુષ્ઠાનો કઈ રીતે નિર્જરાનું કારણ બને તે સૂક્ષ્મ બતાવે છે અને તે રીતે અવધારણ કરીને તેને સંપાદન કરે છે, જેથી સંયમના કંડકોની સદા વૃદ્ધિને પ્રાપ્ત કરે છે. વળી, ઉપાધ્યાયની આજ્ઞાને કરે છે=ઉપાધ્યાય શાસ્ત્રઅધ્યયન આદિ કરાવીને જે પ્રકારે શાસ્ત્રથી ભાવિત થવાનું સૂચન કરે છે, તે પ્રકારે જ ભાવિત થઈને સંચિત વીર્યવાળા થાય છે. ગીતાર્થ વૃષભના વિનયને કરે છે=સાધુઓ કઈ રીતે સંયમની વૃદ્ધિ કરી શકે તેમાં તેઓને સહાયક દ્વારા અને તેમના પાસેથી યોગમાર્ગના પરમાર્થને જાણવા માટે ઉચિત યત્નપૂર્વક વિનય કરે છે. ગણચિંતકોની પ્રયુક્ત

મર્યાદાઓનું ઉલ્લંઘન કરતા નથી=ગણાંચિતક સર્વ સાધુઓનું કેમ હિત થાય તેને અનુરૂપ ભક્તપાન આદિ સર્વ સામગ્રીનું સંપાદન કરે છે અને તેઓએ જે મર્યાદાઓ પોતાને કહેલ છે તે મર્યાદાને અનુસાર જ તે મહાત્માઓ પ્રયત્ન કરે છે, મર્યાદાઓનું ઉલ્લંઘન કરતા નથી. વળી, તે સામાન્ય સાધુઓ, ગચ્છ, કુલ, ગણો, સંઘના પ્રયોજનમાં સ્વજીવિતના વ્યયથી પાણ આત્માને નિયોજિત કરે છે. અર્થાત્ ગચ્છ, કુલ, ગણો, આદિના સર્વપ્રકારના ઉપદ્રવોને ટાળવા માટે શક્તિના પ્રકર્ષથી યત્ન કરે છે. તે ગચ્છાદિના જ અશિવ આદિ અપાયના વ્યતિકરોમાં નિર્વાહ કરે છે=ગચ્છ કુલ આદિનો નિર્વાહ કરે છે. આથી જ=સુસાધુઓ તલવર્ગી જેવા છે આથી જ, તેઓ શૂરતા, ભક્તતા, વિનીતતા સ્વભાવથી અત્યંત તલવર્ગી શબ્દથી વાચ્ય છે. જે કારણથી આ મૌનીન્દ્ર શાસનરૂપી ભવન સૂરિઓને અનુજ્ઞાત છે, સદ્ ઉપાધ્યાયોથી ચિંતા કરાય છે=મૌનીન્દ્રના શાસનની હિતચિંતા કરાય છે. ગીતાર્થો વૃષભો વડે રક્ષણ કરાય છે. ગણાંચિતકો વડે પરિપુષ્ટિને કરાય છે. સામાન્ય સાધુઓ વડે કરાયેલા સમસ્ત નિશ્ચિત વ્યાપારવાણું કરાય છે. આથી તેઓથી અધિષ્ઠિત છે એ પ્રમાણે કહેવાય છે.

ભાવાર્થ :-

કથાનકમાં કહેવાયેલ ભિખારી જે રાજમંદિર પાસે આવે છે અને કર્મવિવર નામના દ્વારપાળની કૃપાથી અંદર પ્રવેશ પ્રાપ્ત કરે છે. તે રાજમહેલના સ્વરૂપનું પૂર્વમાં કંઈક વર્ણન કર્યું જેથી વિશિષ્ટ પ્રકારના રાજમહેલ તુલ્ય ભગવાનનું શાસન સુંદર શોભાયમાન છે, તેવો વિવેકી પુરુષને બોધ થાય છે. વળી, તે રાજમહેલમાં રાજા વગેરે કોણ છે. તેનું સ્વરૂપ પ્રસ્તુતમાં બતાવેલ છે. જેનાથી બોધ થાય કે ભગવાનના શાસનમાં રહેલા આચાર્ય માત્ર સૂરિપદવીને ધારણ કરનારા નથી. પરંતુ ભગવાનના શાસનના અંતરવર્તી સર્વજીવોની ઉચિત હિતની ચિંતા કરનારા છે. જેમ સુંદર રાજા હંમેશાં પ્રજાના હિતની ચિંતા કરે અને પ્રજાનું હિત થાય તે પ્રકારે સર્વ યત્ન કરે, તેમ ભગવાનના શાસનની સર્વ ઉચિત વ્યવસ્થા તીર્થંકરોની ગેરહાજરીમાં તીર્થંકરતુલ્ય ભાવાચાર્ય કરે છે. જેનાથી ભગવાનના શાસનને પામેલા જીવો સુખપૂર્વક ઉચિત આરાધના કરીને આત્મહિત સાધી શકે છે. વળી, મંત્રી આદિ પણ પોતપોતાનું ઉચિત કૃત્ય કરીને તે રાજ્યની સુવ્યવસ્થાને સુસ્થિર કરે છે, તેમ ઉપાધ્યાય આદિ સર્વ મહાત્માઓ પોતપોતાનું ઉચિત કૃત્ય કરીને શાસનમાં પ્રવેશ પામેલા જીવોને કલેશકારી વિશિષ્ટ કર્મો ઉદયમાં ન હોય તો સુખપૂર્વક ધર્મના પાલનમાં સ્થિર કરે છે. એટલું જ નહીં પણ આચાર્ય આદિના અવલંબનના બળથી સર્વ ઉપદ્રવો રહિત આત્માની અવસ્થાની પ્રાપ્તિ માટે દૃઢ યત્ન કરવા સમર્થ બને છે. જેથી ભાવસમૃદ્ધિને અધિક અધિક પ્રાપ્ત કરીને અંતે પૂર્ણસુખમય મોક્ષને પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

ઉપનય :-

આર્યાણાં સ્થવિરોપમા

સામ્પ્રતં યદુક્તં ‘સ્થવિરાજનસનાથમ્ ઇતિ’ તદત્રાપિ જિનસંઘસદને યોજનીયમ્, તત્રેહ સ્થવિરા જનાઃ ખલ્વાર્યાલોકા મન્તવ્યાઃ, તથાહિ તે તત્ર પ્રમત્તપ્રમદાલોકનિવારણપરાયણા નિવૃત્તવિષયાસદ્ગાશ્ચ

વ્યાવર્ણિતાઃ, એતચ્ચોભયમપિ નિરુપચરિતમાર્યાલોકાનામેવ ઘટામાટીકતે, યતસ્ત એવ ધર્મકાર્યેષુ પ્રમાદપરતન્ત્રતયા સીદન્તં શ્રમણોપાસકલલનાલોકમાત્મીયશિષ્યકાર્વગ્ ચ પરોપકારકરણવ્યસનિતયા ભગવદાગમાભિહિતં મહાનિર્જરાકારણં સાધર્મિકવાત્સલ્યં ચાનુપાલયન્તઃ સ્મારણવારણચોદનાદાનદ્વારેણ કાપથપ્રસ્થિતમનવરતં નિવારયન્તિ, સન્માર્ગે ચાવતારયન્તિ, ત એવ ચ વિદિતવિષયવિષયવિષમવિપાકતયા વિષયેભ્યો નિવૃત્તચિત્તાઃ સન્તો રમન્તે સંયમે, ક્રીડન્તિ તપોવિશેષવિધાનૈઃ, રજ્યન્તેઽનારતસ્વાધ્યાયકરણે, ન સેવન્તે પ્રમાદવૃન્દં, સમાચરન્તિ નિર્વિચારમાચાર્યાદેશમિતિ ।

ઉપનયાર્થ :-

સાધ્વીઓને સ્થવિરાની ઉપમા

હવે જે કહેવાયું=કથાનકમાં તે રાજમંદિર કેવું છે તેના વિષયમાં જે કહેવાયું, શું કહેવાયું ? તે સ્પષ્ટ કરે છે. સ્થવિરાજનથી યુક્ત આ રાજમંદિર છે. તે અહીં પણ જિનસંઘ રૂપી રાજમંદિરમાં યોજન કરવું, કઈ રીતે યોજન કરવું ? તે સ્પષ્ટ કરે છે. તત્ર વાક્ય પ્રસ્તાવમાં છે. અહીં=ભગવાનના શાસનમાં, સ્થવિરા જનો આર્યાલોક જાણવા=સાધ્વીઓ જાણવી, તે આ પ્રમાણે — તેઓ ત્યાં=ભગવાનના શાસનમાં, પ્રમત સ્ત્રીલોકને=શ્રાવિકાઓને, નિવારણમાં પરાયણ, નિવૃત્ત વિષયોના સંગવાળી કહેવાઈ છે=ભગવાનના શાસનમાં રહેલી સાધ્વીઓ પ્રમાદી શ્રાવિકાઓને સન્માર્ગનો સૂક્ષ્મબોધ કરાવીને મોહનાશને અનુકૂળ ઉચિત દિશાઓ બતાવે છે અને સ્વયં સર્વત્ર અસંગ પરિણતિવાળાં હોય છે. અને આ બંને પણ વિશેષણો સાધ્વીઓને જ નિરુપચરિત ઘટે છે. જે કારણથી તેઓ જ=સાધ્વીઓ જ, ધર્મકાર્યમાં પ્રમાદના પરતંત્રપણાને કારણે સીદાતી શ્રમણોપાસિકારૂપ શ્રાવિકાના સમૂહને અને પોતાની શિષ્યાવર્ગને પરોપકાર કરવામાં વ્યસનીપણું હોવાને કારણે અને ભગવાનના આગમમાં કહેલ મહાનિર્જરાના કારણે એવા સાધર્મિકવાત્સલ્યનું અનુપાલન કરતી, સ્મારણ, વારણ, ચોદન કરવા દ્વારા કુત્સિતપથમાં પ્રસ્થિત એવા તેઓને સતત નિવારણ કરે છે. અને સન્માર્ગમાં અવતાર કરે છે. તેઓ જ=સાધ્વીઓ જ, વિષયરૂપી વિષનું વિષમ વિપાકપણું વિદિત હોવાને કારણે વિષયોથી નિવૃત્ત ચિત્તવાળી છતી સંયમમાં રમે છે=પાંચ ઈન્દ્રિયોના સંવરરૂપ સંયમમાં રમે છે. તપના વિશેષ વિધાનો વડે કીડા કરે છે=તપોવિશેષના સેવન દ્વારા ચિત્તને અણહારી ભાવો આદિમાં રમાડે છે. સતત સ્વાધ્યાયકરણમાં રંજિત થાય છે=ભગવાનના શ્રુતજ્ઞાનથી તે રીતે આત્માને વાસિત કરે છે જેથી તેઓનો રાગ શ્રુતથી નિયંત્રિત ઉચિતભાવોમાં જ વર્તે છે. પ્રમાદના સમૂહને સેવતી નથી. આચાર્યના આદેશને નિર્વિચાર આચરે છે=તેઓને સ્થિર વિશ્વાસ હોવાથી અર્થાત્ આચાર્યના આદેશ સર્વ કલ્યાણનું કારણ છે તેવો સ્વ-અનુભવ અનુસાર નિર્ણય હોવાથી વિકલ્પ વગર તેનું આચરણ કરે છે.

શ્રમણોપાસકાનાં સુભટોપમા

યચ્ચોક્તમ્ ‘સુભટસંઘાતાકીર્ણં તદ્રાજભવનમ્’ ઇતિ’ તેઽત્ર ભગવચ્છાસને સુભટસંઘાતાઃ શ્રમણોપાસક-

સમૂહા દ્રષ્ટવ્યાઃ, યતસ્ત એવ સમસ્તમપીદં વ્યાપ્નુવન્ત્યતિપ્રચુરતયા, તથાહિ—અસંખ્યેયા વિદ્યન્તે દેવેષુ, સંખ્યેયાઃ સન્તિ મનુજેષુ, ભૂરિપ્રકારાઃ સદ્ગીતાસ્તે તિર્યક્ષુ, બહવઃ સન્તિ નરકેષ્વિતિ। ત એવ ચ શૌર્યૌદાર્યગામ્ભીર્યયોગિતયા ભગવચ્છાસનપ્રત્યનીકાનાં મિથ્યાત્વાધ્માતસત્ત્વરૂપાણાં યોધસંઘાતાનામુ-
ચ્ચાટનચાતુર્યં બિભ્રાણા નિરુપચરિતપ્રવૃત્તિનિમિત્તં સુભટશબ્દં સ્વીકુર્વતે યતશ્ચૈતે સદા ધ્યાયન્તિ સર્વજ્ઞમહારાજં, સમારાધયન્તિ સૂરિરાજવૃન્દાનિ, સમાચરન્ત્યુપાધ્યાયામાત્યોપદેશં, પ્રવર્તન્તે ગીતાર્થવૃષભ-
મહાયોધવચનેન સર્વધર્મકાર્યેષુ, વિતરન્તિ વિધિના સદાત્માડનુગ્રહધિયા નિયુક્તસ્થાનીયેભ્યઃ સાધુ-
વર્ગોપગ્રહનિરતેભ્યો ગણચિન્તકેભ્યો વસ્ત્રપાત્રભક્તપાનભેષજાસનસંસ્તારકવસત્યાદિકમ્, નમસ્કુર્વન્તિ વિશુદ્ધમનોવાક્કાયૈસ્તલવર્ગિકકલ્પમદ્યદીક્ષિતાદિભેદભિન્નં સકલમપિ સામાન્યસાધુજનં, વન્દન્તે ભક્તિભરનિર્ભરહૃદયાઃ સ્થવિરાજન-સ્થાનીયમાર્યાલોકં, પ્રોત્સાહયન્તિ સમસ્તધર્મકાર્યેષુ વિલાસિનીસાર્થ-
સ્થાનીયં શ્રાવિકાજનં, અનુશીલયન્તિ સકલકાલં જિનજન્માભિષેકનન્દીશ્વરવરદ્વીપજિનયાત્રા-
મર્ત્યલોકપર્વસ્નાત્રાદિલક્ષણાનિ તત્ર જિનશાસનસદને નિત્યનૈમિત્તિકાનિ, કિમ્ બહુનોક્તેન? તે હિ ભાવતઃ સર્વજ્ઞશાસનં વિમુચ્ય નાન્યત્કિઞ્ચિત્પશ્યન્તિ, નાકર્ણયન્તિ, ન જાનન્તિ, ન શ્રદ્ધધતે, ન રોચયન્તિ, નાનુપાલયન્તિ, કિન્તર્હિ? તદેવ સકલકલ્યાણકારણં મન્યન્તે ઇતિ। અતોડતિભક્તતયા સર્વજ્ઞમહારાજાદીનામભિપ્રેતા ઇતિ કૃત્વા તસ્યૈવ મન્દિરસ્ય મધ્યવાસિનો વિનીતમહર્દ્ધિકમહા-
કુટુમ્બિકકલ્પાસ્તે દ્રષ્ટવ્યાઃ, અન્યાદૃશાં કુતસ્તત્ર ભવને વાસ ઇતિ?।

શ્રમણોપાસકોને સુભટોની ઉપમા

અને જે કહેવાયું=કથાનકમાં કહેવાયું. ‘સુભટના સમૂહથી આકીર્ણ તે રાજભુવન છે.’ તે સુભટનો સમૂહ અહીં ભગવાનના શાસનના શ્રાવકનો સમૂહ જાણવો. જે કારણથી તેઓ જ=શ્રાવકનો સમૂહ જ, અતિ પ્રચુરપણાને કારણે સમસ્ત પણ આ=ભગવાનનું શાસન વ્યાપ્ત થાય છે. તે આ પ્રમાણે — અસંખ્યાતા દેવભવમાં વિદ્યમાન છે=શ્રાવકો વિદ્યમાન છે. મનુષ્યમાં સંખ્યાતા શ્રાવકો વિદ્યમાન છે. વળી, તિર્યચોમાં ઘણા પ્રકારના શ્રાવકો કહેવાયા છે. વળી, નરકોમાં પણ ઘણા શ્રાવકો છે. અને તેઓ જ=ચારેય ગતિમાં રહેલા શ્રાવકો જ, શૌર્ય, ઔદાર્ય, ગાંભીર્યના યોગિપણાથી, મિથ્યાત્વથી આધ્માત જીવોરૂપ યોદ્ધાઓના સમૂહ એવા ભગવાનના શાસનના પ્રત્યનીકોના ઉચ્ચાટનમાં ચાતુર્યને ધારણ કરતા નિરુપચરિત પ્રવૃત્તિ નિમિત્ત એવા સુભટ શબ્દને સ્વીકારે છે. જે કારણથી એઓ=ભગવાનના શાસનમાં રહેલા શ્રાવકો, હંમેશાં સર્વજ્ઞ મહારાજનું ધ્યાન કરે છે=તીર્થકરોની ભક્તિ કરીને તેઓના ગુણમાં તબ્બ થવા યત્ન કરે છે, સૂરિરાજવૃન્દોનું સમારાધન કરે છે=ભગવાનના શાસનમાં વર્તતા સર્વ ભાવાચાર્યોના ગુણોનું સ્મરણ કરીને એમના તુલ્ય થવા માટે તેમના ગુણોથી આત્માને વાસિત કરવા યત્ન કરે છે, ઉપાધ્યાયરૂપ અમાત્યના ઉપદેશનું આચરણ કરે છે=ઉપાધ્યાય ભગવાનના વચનનો જે જે રહસ્યો બતાવીને પોતાની ભૂમિકા અનુસાર ઉચિત કૃત્યો કરવાનો ઉપદેશ આપે છે

તેને જીવનમાં સમ્યગ્ રીતે પ્રગટ કરવા યત્ન કરે છે. ગીતાર્થ વૃષભરૂપ મહાયોધાના વચનથી સર્વ ધર્મકાર્યમાં પ્રવર્તે છે=ગીતાર્થ સાધુઓ તે તે શ્રાવકોને તે તે ભૂમિકાનુસાર ક્યાં કૃત્યો કઈ રીતે કરીને સર્વવિરતિને અનુકૂળ શક્તિનો સંચય થાય તેનો ઉચિત ઉપદેશ આપે છે અને ભગવાનના શાસનમાં રહેલા શ્રાવકો તે ઉપદેશને યથાર્થ અવધારણ કરીને સર્વ ધર્મકાર્યમાં પ્રવર્તે છે, વિધિથી હંમેશાં આત્માની અનુગ્રહબુદ્ધિથી નિયુક્ત સ્થાનીય સાધુવર્ગના ઉપગ્રહમાં નિરત એવા ગણાધિતકોને વસ્ત્ર, પાત્ર, ભક્તપાન, ઔષધ, આસન, સંચારો, વસતિ આદિનું દાન કરે છે=વિવેકી શ્રાવકો દાન કરે છે. વિશુદ્ધ મનોવાક્કાય વડે તલવર્ગી જેવા અદ્ય દીક્ષિત આદિ ભેદથી ભિન્ન=ભેદવાળા, સકલ પાણ સામાન્ય સાધુજનને નમસ્કાર કરે છે. ભક્તિના ભરપૂર હૃદયવાળા એવા શ્રાવકો સ્થવિરા સ્થાનીય આર્યાલોકને વંદન કરે છે. સમસ્તધર્મકાર્યોમાં વિલાસિસમૂહના સ્થાનીય શ્રાવિકાજનને પ્રોત્સાહિત કરે છે. જિનજન્માભિષેક નંદીશ્વરવરદ્વીપ, જિનયાત્રા, મર્ત્યલોકનાં પર્વોના સ્નાત્રાદિ લક્ષણરૂપ નિત્યનૈમિત્તિક કૃત્યોને તે જિનશાસન રૂપ સદનમાં=ભગવાનના શાસનરૂપ મહેલમાં, કૃત્યોને સકલકાલ અનુશીલ કરે છે. બહુ કહેવા વડે શું ? તેઓ જ=તે શ્રાવકો જ, ભાવથી=અંતઃકરણના પરિણામથી, સર્વજ્ઞના શાસનને છોડીને અન્ય કંઈ જોતા નથી. અન્ય કંઈ સાંભળતા નથી, અન્ય કંઈ જાણતા નથી, અન્ય કંઈની શ્રદ્ધા કરતા નથી. તો શું કરે છે ? તે જ=ભગવાનનું શાસન જ, સકલ કલ્યાણનું કારણ માને છે. આથી=ભગવાનના શાસન સિવાય અન્ય કંઈ જોતા નથી સાંભળતા નથી આથી, અતિભક્તિપણાને કારણે=ભગવાનના શાસન પ્રત્યેના અતિભક્તિપણાને કારણે, સર્વજ્ઞ મહારાજ આદિને=તીર્થંકર આદિને અભિપ્રેત છે=તે શ્રાવકો ભગવાનના શાસનમાં રહે તે તીર્થંકર આદિને અભિપ્રેત છે, એથી કરીને જે જ મંદિરના મધ્યવાસી વિનીત, મહાઋદ્ધિવાળા, મહાકુટુંબિક જેવા તેઓ જાણવા. અન્ય પ્રકારના જીવોને ક્યાંથી તે ભવનમાં વાસ થાય ? અર્થાત્ થાય નહીં.

જોકે ચારેય ગતિમાં વર્તતા અવિરત સમ્યગ્દૃષ્ટિ આદિ સર્વ જીવો ભગવાનના શાસનવર્તી છે અને તેઓ પોતાની શક્તિ અનુસાર મોહનાશ માટે યત્ન કરનારા છે, ઔદાર્ય આશયવાળા છે અને ગંભીરતાથી સંસારનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ જોનારા છે; તોપણ ગ્રંથકારશ્રીએ જે પ્રકારે કહ્યું કે ભગવાનના શાસનના પ્રત્યનીકોના ઉચ્ચાટનમાં ચાતુર્યને ધારણ કરનારા છે માટે તેઓ સુભટ જેવા છે તે કથન મનુષ્ય અને દેવોમાં સંભવે છે, નારકીમાં કે તિર્થંચોમાં વ્યક્ત દેખાય નહીં; છતાં સમ્યક્ત્વ પામ્યા પછી જીવો નારકીમાં હોય તોપણ પ્રસંગે પ્રસંગે તીર્થંકરોનું સ્મરણ કરે છે અને જે પ્રકારે ગ્રંથકારશ્રીએ કહ્યું તે પ્રકારે જ આચાર્ય આદિની ભક્તિ કરવાના અભિલાષવાળા સમ્યગ્દૃષ્ટિ નારકીના જીવો છે. તેથી સાક્ષાત્ કૃત્યરૂપે તેવી પ્રવૃત્તિ નારકીના જીવોમાં નહીં હોવા છતાં ઉત્કટ ઇચ્છાના વિષયરૂપે અવશ્ય હોય છે; કેમ કે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કર્યા પછી જ્યાં સુધી સમ્યક્ત્વ વિદ્યમાન હોય ત્યાં સુધી તે જીવોને અરિહંતદેવ, સુસાધુ ગુરુ અને સર્વજ્ઞપ્રણીત ધર્મ જ સાર જણાય છે, અન્ય કંઈ સાર જણાતું નથી. ધન, કંચન, ભોગ વગેરે સર્વ તેઓને પરમાર્થથી અસાર છે તેમ સ્પષ્ટ જણાય છે; છતાં અવિરતિ આપાદક કર્મની પ્રચુરતાને કારણે તે તે પ્રકારની ભોગની ઇચ્છા પણ થાય છે. વિવેકી જીવને અબ્રહ્મની ક્રિયા સ્પષ્ટ કુત્સિક ક્રિયા રૂપ છે તેમ જણાય છે; છતાં

તથાપ્રકારના ઘણા ભવોના અભ્યાસને કારણે વેદના ઉદયથી વિકાર થાય છે ત્યારે તે પ્રકારની પ્રવૃત્તિ કરવાનો ઉલ્લાસ પણ થાય છે. તોપણ સંસારી અન્ય જીવોની જેમ સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવોને તેમાં સાર બુદ્ધિ ક્યારેય થતી નથી. આથી જ, ગ્રંથકારશ્રીએ કહ્યું કે ચારેય ગતિમાં રહેલા શ્રાવકો ભાવથી સર્વજ્ઞ શાસનને છોડીને અન્ય કંઈ જોતા નથી; કેમ કે તેમને સર્વજ્ઞનું શાસન એકાંત જીવનું હિત કરનાર છે તેવું દેખાય છે. અન્ય સર્વ જીવની વિલ્વળતા સ્વરૂપ દેખાય છે. આથી જ, જ્યારે જ્યારે વિકારોના ઉપદ્રવો થાય છે ત્યારે ત્યારે વિવેકપૂર્વક તેને શાંત કરવા યત્ન કરે છે અને ભગવાનનાં વચનોને સાંભળે છે, જાણવા યત્ન કરે છે અને તેના પ્રત્યે અત્યંત રુચિને ધારણ કરે છે. આ સર્વ ભાવો નારકીમાં પણ સમ્યક્ત્વકાળમાં અવશ્ય હોય છે અને પશુઓમાં પણ સમ્યક્ત્વ કે દેશવિરતિ ભાવથી પ્રાપ્ત થયેલ હોય ત્યારે અવશ્ય હોય છે. તેથી જેઓને આત્મસાક્ષીએ ભગવાનનું શાસન સર્વ કલ્યાણનું કારણ છે તેમ જણાતું હોય તેઓને ભગવાનના શાસનમાં ભાવથી વર્તનારા તીર્થંકરો, ભાવાચાર્યો, પરમાર્થને જાણનારા ઉપાધ્યાયો આદિ સર્વ પ્રત્યે સદા અત્યંત ભક્તિ વર્તે છે. આથી જ, ચારેય ગતિમાં રહેલા સમ્યગ્દૃષ્ટિથી માંડીને આચાર્ય સુધીના સર્વ જીવો એક મહાકુટુંબિક જેવા પરસ્પર એકબીજાના હિતને કરે તે રીતે વર્તનારા હોય છે અને જેઓને ભગવાનના શાસનને તે રીતે જોવાની અંતરયક્ષુ પ્રગટી નથી તેઓ જન્મથી જૈનકુળમાં જન્મેલા હોય, બાહ્યથી ભગવાનની પૂજાદિ કરતા હોય તોપણ ભગવાનના શાસનના વાસ્તવિક સ્વરૂપને જોનારા નહીં હોવાથી રાગ-દ્વેષ-મોહરૂપ દ્વારપાળો દ્વારા બહિર્ છાયાથી પ્રવેશ કરાયેલા છે. અને જેઓને સ્વકર્મવિવર નામના દ્વારપાળે પ્રવેશ કરાવેલો છે તેઓને ભગવાનનું શાસન સદા તેવું જ દેખાય છે. ક્યારેક વિષયોમાં ઉત્કટ ઇચ્છા થવાથી ભોગાદિમાં કે નાટક આદિમાં યત્ન કરતા હોય તોપણ પોતાની તે ઉપદ્રવવાળી અવસ્થાને સ્પષ્ટ જોઈ શકે છે. આથી જ તેઓની ભોગાદિની પ્રવૃત્તિ તપ્તલોહપદન્યાસતુલ્ય સંવેગસારા હોય છે. અર્થાત્ ભોગની ઇચ્છાને ક્ષીણ કરવાના અધ્યવસાયથી સંવલિત ભોગની પ્રવૃત્તિ હોય છે. જેમ ઉત્કટ ખણજ થાય ત્યારે ખણજ મટાડવાના અધ્યવસાયથી સંવલિત ખણજ ક્રિયા થાય છે.

ભાવાર્થ :-

ભગવાનનું શાસન બહિરંગ રીતે કેવું શોભાયમાન છે તે બતાવ્યું. ભગવાનના શાસનમાં આચાર્યો, ઉપાધ્યાય આદિ કયા સ્થાનવાળા છે અને કેવી ઉત્તમ પ્રકૃતિવાળા છે તે બતાવ્યું ત્યારપછી ભગવાનના શાસનમાં સાધ્વીઓ કયા સ્થાનમાં છે અને તેઓ સતત કઈ રીતે પોતાનું હિત સાધે છે અને શ્રાવિકાઓને સન્માર્ગમાં પ્રવર્તાવે છે. વળી, સાધ્વીઓમાં પણ પોતાની શિષ્યા આદિને સ્મારણ, વારણ વગેરે દ્વારા કઈ રીતે ઉન્માર્ગથી નિવારણ કરે છે. અને સતત વીતરાગગામિ ઉપયોગ થાય તે રીતે શિષ્યાઓને અને શ્રાવિકાઓને પ્રવર્તાવે છે. અને આ સર્વ પ્રવૃત્તિકાળમાં પણ તે સાધ્વીઓ સતત સંયમમાં, સ્વાધ્યાયમાં કઈ રીતે પ્રવર્તે છે, તેનું યથાર્થ સ્વરૂપ ગ્રંથકારશ્રીએ બતાવેલ છે. અને જે સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવો સંસારનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ જોયા પછી આત્મા માટે સર્વકલ્યાણનું કારણ અંતરંગ ગુણસમૃદ્ધિ છે એમ જોનારા છે તેઓને પરમાર્થથી નિર્લેપ ચિત્તવાળા જ સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવિકા ભગવાનના શાસનમાં છે, તેવો સ્પષ્ટ બોધ થાય છે. તેથી માત્ર બાહ્ય આચારના બળથી ભગવાનના શાસનને જોનારા નથી. પરંતુ મોહનાશને અનુકૂળ

જે જે અંશથી જેઓ પોતપોતાની ભૂમિકાનુસાર યત્ન કરે છે તેઓ જ ભગવાનના શાસનના અંતરવર્તી છે તેમ તેઓને જણાય છે. વિષમકાળના કારણે વર્તમાનમાં પ્રાયઃ બહુમુંડા અલ્પશ્રમણો થશે તેમ ભગવાનનું વચન છે તેથી નિપુણપ્રજ્ઞાપૂર્વક ભાવસાધુઓનું સ્વરૂપ, સાધ્વીઓનું સ્વરૂપ, શ્રાવક-શ્રાવિકાઓનું સ્વરૂપ જાણીને સદા વિચારે છે કે આવા ભાવવાળા જે કોઈ છે તે વર્તમાનમાં પોતાના ક્ષેત્રમાં હોય, મહાવિદેહમાં હોય કે ચારગતિમાંથી નરક કે તિર્યંચમાં હોય અથવા દેવગતિમાં હોય તે સર્વને વારંવાર જોવા યત્ન કરે છે. અને તેઓ જ પ્રત્યે અત્યંત બહુમાનભાવ ધારણ કરે છે. અને તેવા જ જીવો સાથે પોતાનો કૌટુંબિક ભાવ છે એવી બુદ્ધિ ધારણ કરે છે. અને વારંવાર ભગવાનના શાસનમાં કઈ રીતે અસંખ્યાતા જીવો દેવભવમાં કે નારકીભવમાં કે તિર્યંચ કે મનુષ્યભવમાં છે. તેઓનું સ્મરણ કરીને તેઓ પ્રત્યે જ અત્યંત એક શાસનપણાના કારણે સ્વજનબુદ્ધિને ધારણ કરે છે; કેમ કે સંસારના સ્વજનો કલ્યાણનું કારણ નથી, બહારથી અનુકૂળતાનું કારણ બની શકે. પરંતુ ભગવાનના શાસનવર્તી સર્વ જીવો સાક્ષાત્ પાસે ન હોય તોપણ તેઓના ગુણોના સ્મરણ માત્રથી પણ કલ્યાણની પરંપરાનું કારણ છે. તેથી તેઓ જ પરમાર્થથી સ્વજન છે.

ઉપનય :-

શ્રાવિકાળાં વિલાસિન્યોપમા

તથા યદુક્તં વિલસદ્વિલાસિનીસાર્થં તત્રૂપતિગૃહમ્ ઇતિ તદત્રાપિ મૌનીન્દ્રદર્શને દર્શનીયં, તત્રેહ વિલસદ્વિલાસિનીસાર્થાઃ સમ્યગ્દર્શનધરણાણુવ્રતચરણજિનસાધુભક્તિકરણપરાયણતયા વિલાસવત્યઃ શ્રાવિકાલોકસંઘાતા વિજ્ઞેયાઃ, યતશ્ચ તા અપિ શ્રમણોપાસિકાઃ શ્રમણોપાસકવત્ સર્વજ્ઞમહારાજા-દ્વારાધનપ્રવણાન્તઃકરણાઃ સત્યં કુર્વન્તિ સદાઽઽજ્ઞાઽભ્યાસં, વાસયન્તિ દૃઢતરમાત્માનં દર્શનેન, ધારયન્ત્યણુ-વ્રતાનિ, ગૃહ્ણન્તિ ગુણવ્રતાનિ, અભ્યસ્યન્તિ શિક્ષાપદાનિ, સમાચરન્તિ તપોવિશેષાન્, રમન્તે સ્વાધ્યાયકરણે, વિતરન્તિ સાધુવર્ગાય સ્વાનુગ્રહકરમુપગ્રહદાનં, હૃષ્યન્તિ ગુરુપાદવન્દનેન, તુષ્યન્તિ સુસાધુનમસ્કરણેન, મોદન્તે સાધ્વીધર્મકથાસુ, પશ્યન્તિ સ્વબન્ધુવર્ગાદધિકતરં સાધર્મિકજનમુદ્વિજન્તે સાધર્મિકવિકલ-દેશવાસેન, ન પ્રીયન્તેઽસંવિભાગિતભોગેન સંસારસાગરાદુત્તીર્ણપ્રાયમાત્માનં મન્યન્તે ભગવદ્ધર્માઽસેવનેનેતિ, તસ્માત્તા અપિ તસ્ય મૌનીન્દ્રપ્રવચનમન્દિરસ્ય મધ્યે પૂજોપકરણાકારાસ્તેષામેવ શ્રમણોપાસકાનાં પ્રતિબદ્ધા મુત્કલા વા નિવસન્તિ, યાઃ પુનરેવંવિધા ન સ્યુસ્તા યદ્યપિ કથજ્વિત્તન્મધ્યાધ્યાસિન્યો દૃશ્યેરન્ તથાઽપિ પરમાર્થતો બહિર્ભૂતા વિજ્ઞેયાઃ, ભાવગ્રાહ્યં હીદં ભાગવતશાસનભવનં, નાત્ર બહિશ્છાયયા પ્રવિષ્ટઃ પરમાર્થતઃ પ્રવિષ્ટો ભવતિ ઇતિ વિજ્ઞેયમ્।

ઉપનયાર્થ :-

શ્રાવિકાઓને વિલાસિનીઓની ઉપમા

અને જે કહેવાયું=પૂર્વમાં બતાવેલી કથામાં જે કહેવાયું, શું કહેવાયું તે બતાવે છે. “વિલાસ કરતી

વિલાસિનીના સમુદાયવાળું તે નૃપતિગૃહ છે” તે અહીં પણ ભગવાનના દર્શનમાં બતાવવું જોઈએ. ‘તત્ર’ એ વાક્ય પ્રસ્તાવમાં છે. વિલાસ કરતી સ્ત્રીઓનો સમુદાય અહીં=ભગવાનના શાસનમાં, સમ્યગ્દર્શન અણુવ્રતનું આચરણ, જિનસાધુની ભક્તિકરણમાં પરાયણપણું હોવાને કારણે વિલાસવાળી શ્રાવિકાલોકનો સમૂહ જાણવું.

જેમ, સંસારમાં સ્ત્રીઓ ભોગાદિમાં વિલાસ કરનારી હોય છે તેમ શ્રાવિકાઓ હંમેશાં ભગવાનના વચનના સૂક્ષ્મ તત્ત્વને જાણવા દ્વારા સમ્યગ્દર્શનમાં વિલાસ કરનારી હોય છે. પોતાની શક્તિ અનુસાર અણુવ્રતોની આચરણમાં વિલાસ કરનારી હોય છે, તેમ બતાવેલ છે.

અને જે કારણથી તે પણ શ્રમણોપાસિકા શ્રાવકોની જેમ સર્વજ્ઞ મહારાજ આદિની આરાધનામાં પ્રવણ અંતઃકરણવાળી સદા આજ્ઞાના અભ્યાસને સત્ય કરે છે=ભગવાનની આજ્ઞાનું તે રીતે અભ્યાસ કરે છે, જેથી ઉત્તર-ઉત્તર ભૂમિકાની પ્રાપ્તિ દ્વારા ભાવસાધુપણાની પ્રાપ્તિ થાય, દર્શનથી દૃઢતર આત્માને વાસિત કરે છે=ભગવાનના શાસનનાં સૂક્ષ્મ રહસ્યોને અવધારણ કરીને તે ભાવો પોતાને તે રૂપે જ સતત પ્રતિભાસમાન થાય તે રીતે આત્માને વાસિત કરે છે. જેમ સંસારની રૌદ્રતા, મોક્ષની સારભૂતતા અને તેની પ્રાપ્તિનો એક ઉપાય દૃઢ પ્રણિધાનપૂર્વક વીતરાગતાને અનુકૂળ વીર્ય ઉલ્લસિત થાય તે પ્રકારની ઉચિત ક્રિયા કરે છે, તે પ્રકારે પુનઃ પુનઃ ભાવન કરીને આત્માને વાસિત કરે છે, અણુવ્રતોને ધારણ કરે છે. ગુણવ્રતોને ગ્રહણ કરે છે. શિક્ષાપદોનો અભ્યાસ કરે છે અર્થાત્ પોતાની ભૂમિકા અનુસાર અણુવ્રતોનું સમ્યગ્ પાલન કરે છે. અણુવ્રતોના અતિશય કરવા અર્થે વિશેષ પ્રકારના ગુણવ્રતોને ગ્રહણ કરે છે અને સર્વવિરતિને અનુકૂળ અસંગભાવવાળું ચિત્ત બને તે પ્રકારે શિક્ષાવ્રતનો અભ્યાસ કરે છે. વળી, શ્રાવિકા અભ્યંતર અને બાહ્ય તપવિશેષને આચરણ કરે છે. સ્વાધ્યાયમાં રમે છે=ભગવાનના શાસનમાં સૂક્ષ્મ-સૂક્ષ્મતર રહસ્યોને જાણવા અને જાણીને સ્થિર કરવા માટે યત્ન કરે છે. સાધુવર્ગને સ્વ-અનુગ્રહને કરનાર એવા ઉપગ્રહદાનને કરે છે=પોતાને સંયમનો રાગ વૃદ્ધિ પામે તે પ્રકારે સાધુના ગુણોનું સ્મરણપૂર્વક સાધુના સંયમને ઉપકાર કરનાર એવાં વસ્ત્ર, પાત્રાદિ ઉચિત વસ્તુઓનું દાન કરે છે, ગુરુના પાદવંદન દ્વારા હર્ષિત થાય છે=શીલાંગધારી એવા ગુણવાન ગુરુના ગુણોથી આવર્જિત થઈને તેઓને તે રીતે વંદન કરે છે, જેથી તેમનું ચિત્ત તેવા ગુણોને અભિમુખ અતિશય-અતિશયતર થાય છે. સુસાધુઓના નમસ્કારથી તોષ પામે છે=મોહની સામે સુભટની જેમ યુદ્ધ કરનારા સુસાધુને નમસ્કાર કરીને તેઓના તુલ્ય થવાને અનુકૂળ બળ સંચય કરે છે. સાધ્વીજનની ધર્મકથામાં આનંદિત થાય છે=શ્રાવિકાઓ ગુણસંપન્ન એવાં સાધ્વીઓ પાસે શાસ્ત્રના સૂક્ષ્મપદાર્થોને જાણવા યત્ન કરીને તેનાથી આનંદિત થાય છે. સ્વબંધુવર્ગથી અધિકતર સાધર્મિક જનને જુવે છે=તત્ત્વને જાણનાર એવી શ્રાવિકાઓ ગુણસંપન્ન એવા સાધર્મિક જનોને જોઈને પોતાના બંધુઓ જોઈને જે પ્રીતિ થાય છે તેનાથી તે સાધર્મિકો પ્રત્યે અધિક પ્રીતિવાળી થાય છે; કેમ કે ગુણો જ જેમને પ્રિય છે તેવા જીવોને ગુણસંપન્ન જીવોને જોવાથી અત્યંત પ્રીતિ ઉલ્લસિત થાય છે. સાધર્મિક વિકલ એવા દેશમાં વસવાથી ઉદ્દેગ પામે છે=સાધર્મિકો સાથે તત્ત્વની વિચારણા

કરીને સદા ગુણોની વૃદ્ધિનો જેઓને અનુભવ છે તેવી શ્રાવિકાઓને કોઈક કારણે તેવા સમાનગુણવાળા કે વિશેષગુણવાળા સાધર્મિક વિકલ દેશમાં વસવાનો પ્રસંગ આવે ત્યારે સદા ઉદ્ભવ થાય છે; કેમ કે ગુણવૃદ્ધિમાં મહાઅંતરાયભૂત તે વાસ છે. વળી, અસંવિભાગિત ભોગથી તેઓને પ્રીતિ થતી નથી. અર્થાત્ તેઓને પુણ્યના ઉદયથી મળેલી ભોગસામગ્રીનું સાફલ્ય પણ ગુણવાનની ભક્તિ કરવામાં જ દેખાય છે તેથી પોતાની ભૂમિકાનુસાર મળેલી ભોગસામગ્રીનો સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવિકાની ભક્તિ કર્યા વગર તેના ઉપભોગમાં પ્રીતિ થતી નથી. ભગવદ્ધર્મના આસેવનને કારણે સંસારસાગરથી ઉત્તીર્ણ પ્રાયઃ આત્માને માને છે=ભગવાનના શાસનને પામ્યા પછી નિર્મળદૃષ્ટિવાળી શ્રાવિકાઓને સતત સંસારનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ સ્પષ્ટ-સ્પષ્ટતર દેખાય છે અને તેના નિસ્તારનો ઉપાય ભગવાને કહેલો સુવિશુદ્ધ ધર્મ છે, તેવી સ્થિરબુદ્ધિ છે. તેથી સ્વશક્તિનું આલોચન કરીને ભગવાને કહેલા ધર્મનું આસેવન કરે છે. તેથી પોતે ભગવાનની આજ્ઞાને પરતંત્ર છે તેવો સ્થિર વિશ્વાસ છે અને ભગવાનની આજ્ઞાને પરતંત્ર જીવો અલ્પકાળમાં જ સંસારસાગરથી પારને પામે છે. માટે ભગવદ્ધર્મના આસેવનને કારણે પોતે સંસારસાગરથી ઉત્તીર્ણ પ્રાયઃ છે તેમ ભગવાનના શાસનમાં રહેલી શ્રાવિકાઓ માને છે. તે કારણથી તેઓ પણ=શ્રાવિકાઓ પણ મૌનીન્દ્ર પ્રવચનમંદિરની મધ્યમાં પૂજા ઉપકરણના આકારવાળી, તે શ્રાવકોને પ્રતિબદ્ધ=સંસારના સંબંધથી જોડાયેલી અથવા મુત્કલ=શ્રાવકોની સાથે સંસારના સંબંધથી નહીં જોડાયેલી, વસે છે. જે વળી આવા પ્રકારની નથી=પૂર્વમાં વર્ણન કર્યું તેવા પ્રકારની, શ્રાવિકાઓ નથી, તેઓ જોકે કોઈક રીતે=કર્મવિવર દ્વારપાળથી નહીં પ્રવેશ કરાવેલી હોવા છતાં કોઈક રીતે, મધ્યમાં રહેનારી દેખાય=મૌનીન્દ્ર પ્રવચનની મધ્યમાં રહેનારી દેખાય તોપણ પરમાર્થથી બહિર્ભૂત જ જાણવી. હિ=જે કારણથી, આ ભગવાનના શાસનનું ભવન, ભાવગ્રાહી છે, અહીં=જૈનશાસનમાં બહિર્છાયાથી પ્રવિષ્ટ પરમાર્થથી પ્રવિષ્ટ નથી એ પ્રમાણે જાણવું.

ભાવાર્થ :-

ભગવાનના શાસનમાં જેમ સાધુ, સાધ્વી, વર્તે છે, તેમ શ્રાવકો પણ ભગવાનના શાસનમાં રહેલા કેવા સ્વરૂપવાળા છે તે પૂર્વમાં બતાવ્યું. તેમના જેવી શ્રાવિકાઓ પણ ભગવાનના શાસનમાં રહેલી છે અને તેઓ પણ હંમેશાં પોતાની શક્તિ અનુસાર શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરે છે. ભગવાનના વચનના સૂક્ષ્મ રહસ્યને જાણવા યત્ન કરે છે. શક્તિ અનુસાર દેશવિરતિના અને સર્વવિરતિના પારમાર્થિક સ્વરૂપને જાણવા માટે સતત યત્ન કરે છે, અને ભાવથી સર્વવિરતિના બળથી જ જીવ અસંગભાવને પ્રાપ્ત કરે છે. અસંગભાવથી જ વીતરાગતાની પ્રાપ્તિ છે, તેવો સ્થિર નિર્ણય હોવાથી ભગવાનના શાસનમાં રહેલી શ્રાવિકાઓ ભગવાનનાં દર્શન કરીને વીતરાગતા, અસંગતા વગેરે ગુણોનું સ્મરણ કરે છે અને તેની પ્રાપ્તિનો ઉપાય ત્રણગુપ્તિઓથી ગુપ્ત એવો મુનિભાવ છે તે પ્રકારે પ્રતિદિન ભાવન કરે છે. આથી સુસાધુઓને જોઈને હર્ષિત થાય છે; કેમ કે ત્રણગુપ્તિના બળથી તેઓ સદા અસંગ થવા યત્ન કરી રહ્યા છે, અને તેવા મહાત્માઓને સૂક્ષ્મપ્રજ્ઞાથી જોનારી શ્રાવિકા હોવાથી તેઓમાં નિર્મળ કોટીનું સમ્યગ્દર્શન વર્તે છે, આથી જ ભાવસાધુના પારમાર્થિક સ્વરૂપને જોનારી છે. અને સદા તેવું ભાવસાધુપણું પોતાને પ્રાપ્ત કરવું છે તેવી ઉત્કટ ઇચ્છા છે અને તેના

શક્તિસંચય અર્થે જ પૂર્વમાં વર્ણન કરાયેલા સર્વપ્રકારની ઉચિત ક્રિયાઓ તે શ્રાવિકાઓ કરે છે, ક્વચિત્ અનાદિ પ્રમાદને વશ નિમિત્તોને પામીને શક્તિ હોવા છતાં પ્રમાદનું સેવન થાય ત્યારે તેઓને સંતાપ થાય અને વિચારે છે કે મનુષ્યભવ પ્રાપ્ત થયેલો હોવા છતાં, સંસારના ઉચ્છેદને અનુકૂળ શક્તિ હોવા છતાં મૂઢતાને કારણે આ પ્રકારનો પ્રમાદ મારાથી થાય છે. તેમ વિચારીને મૂઢતાના પરિહાર અર્થે સંસારનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ, મોક્ષનું સ્વરૂપ, મોક્ષના ઉપાયભૂત મોક્ષમાર્ગનું સ્વરૂપ તેઓ સદા જાણવા યત્ન કરે છે, જાણીને તેનાથી આત્માને ભાવન કરવા યત્ન કરે છે, જેથી થયેલો તે યથાર્થબોધ વજની ભીંત જેવો અત્યંત સ્થિર ક્ષયોપશમવાળો બને અને જેઓ તે પ્રકારે કંઈ યત્ન કરતા નથી, માત્ર જન્મથી જ આપણે જૈન છીએ તેમ માનીને ભગવદ્પૂજા આદિ બાહ્યક્રિયાઓ કરે છે. છતાં સંસારના વાસ્તવિક સ્વરૂપને જાણવાની જિજ્ઞાસા થતી નથી અને સંસારનો ઉચ્છેદ કરવા માટે પ્રયત્ન કરતા નથી, તેઓ સ્થૂલથી ભગવાનના શાસનમાં છે તેમ દેખાય તોપણ પરમાર્થથી ભગવાનના શાસનથી બહિર્ભૂત છે; કેમ કે જન્મથી કે સ્થૂલધર્મની આચરણાથી ભગવાનના શાસનમાં પ્રવેશ થતો નથી. પરંતુ ક્ષયોપશમભાવથી ભગવાનના શાસનમાં પ્રવેશ થાય છે. અને તે ક્ષયોપશમભાવ તત્ત્વના યથાર્થ દર્શન સ્વરૂપ છે.

ઉપનય :-

શાસનસ્થાનાં નિરુપચરિતવિષયભોગ:

તથા-યથા ‘તદ્રાજભવનં નિરુપચરિતશબ્દાદિવિષયોપભોગવિમર્દસુન્દરં’ તથેદમપિ વિજ્ઞેયં, તથાહિ-સર્વેઽપિ દેવેન્દ્રાસ્તાવદેતન્મધ્યપાતિનો વર્તન્તે, યે ચાન્યેઽપિ મહર્દ્ધિકામરસંઘાતાસ્તેઽપિ પ્રાયો ન ભગવન્મત-ભવનાદ્ બહિર્ભૂતા ભવિતુમર્હન્તિ, તતશ્ચ તથાવિધવિબુધાધારભૂતસ્યાસ્ય નિરુપચરિતશબ્દાદિવિષયોપભોગ-વિમર્દસુન્દરતા ન દુરુપપાદા।

ઉપનયાર્થ :-

જૈનશાસનમાં રહેલાઓના નિરુપચરિત વિષયભોગોનું વર્ણન

અને જે પ્રમાણે તે રાજભવન ‘નિરુપચરિત શબ્દાદિ વિષયના ઉપભોગના વિમર્દથી સુંદર છે’ તે પ્રમાણે આ પાણ=ભગવાનનું શાસન પાણ, જાણવું, ‘તથાહિ’થી ભગવાનનું શાસન કેવા ભોગોથી સુંદર છે તે સ્પષ્ટ કરે છે. સર્વ પાણ દેવેન્દ્રો આના મધ્યપાતિ વર્તે છે=ભગવાનના શાસનમાં વર્તે છે, અને જે અન્ય પાણ મહર્દ્ધિક દેવોનો સંઘાત છે તેઓ પાણ પ્રાય: ભગવાનના શાસનરૂપ ભવનથી બહિર્ભૂત થવા માટે યોગ્ય નથી. તેથી તેવા પ્રકારના દેવોના આધારભૂત એવા આની=ભગવાનના ભવનની, નિરુપચરિત શબ્દાદિ વિષયના ઉપભોગના વિમર્દથી સુંદરતા ઉપપાદન ન થઈ શકે તેમ નથી.

ભગવાનના શાસનમાં વર્તતા જીવો જે ભોગવિલાસ કરે છે તે પણ ચિત્તની સ્વસ્થતા આપાદન કરીને ક્લેશની અલ્પતા કરે છે; કેમ કે ધર્મથી નિયંત્રિત મતિવાળા જીવોના ભોગો કષાયોના ક્લેશની વૃદ્ધિનાં

કારણ નથી. પરંતુ ભોગવિલાસની પરિણતિની ક્ષીણતાનાં કારણ છે. તેથી જે ભોગોથી સુખ ઉત્પન્ન થાય, ક્લેશ ઉત્પન્ન ન થાય તે નિરુપચરિત ભોગો કહેવાય અને પ્રધાનરૂપે તેવા શ્રેષ્ઠ ભોગોથી દેવલોકમાં વર્તતા ભગવાનના શાસનમાં અંતરવર્તી દેવોના ભોગો છે તેને આશ્રયીને ભગવાનનું શાસન નિરુપચરિત શબ્દાદિ વિષયોના ભોગોથી સુંદર છે તેમ કહેવું અઘટમાન નથી.

પુણ્યાનુબન્ધિપુણ્યફલમ્

તદ્વર્ણનેન ચૈતલ્લક્ષણીયં, યદુત—ભોગાસ્તાવત્પુણ્યોદયેન સંપદ્યન્તે, કિન્તુ તદેવ પુણ્યં દ્વિવિધં—પુણ્યાનુબન્ધિ પાપાનુબન્ધિ ચ। તત્ર યે પુણ્યાનુબન્ધિપુણ્યોદયસમ્પાદ્યાઃ શબ્દાદ્યુપભોગાસ્ત એવ સુસંસ્કૃત-મનોહરપથ્યાત્રવત્સુન્દરવિપાકતયા નિરુપચરિતશબ્દાદિભોગવાચ્યતાં પ્રતિપદ્યન્તે, તે હિ ભુજ્યમાનાઃ સ્ફીતતરમાશયં સંપાદયન્તિ, તતશ્ચોદારાભિપ્રાયોઽસૌ પુરુષો ન તેષુ પ્રતિબન્ધં વિધત્તે, તતશ્ચાસૌ તાન્ ભુજ્જાનોઽપિ નિરભિષ્વઙ્ગતયા પ્રાગ્બદ્ધપાપપરમાણુસજ્જયં શિથિલયતિ, પુનશ્ચાભિનવં શુભતરવિપાકં પુણ્યપ્રાગ્ભારમાત્મન્યાધત્તે, સ ચોદયપ્રાપ્તો ભવવિરાગસમ્પાદનદ્વારેણ સુખપરમ્પરયા તથોત્તરક્રમેણ મોક્ષકારણત્વં પ્રતિપદ્યત ઇતિ હેતોઃ સુન્દરવિપાકાસ્તેઽભિધીયન્તે।

પુણ્યાનુબંધીપુણ્યનું ફળ

અને તેના વર્ણનથી=દેવલોકમાં વર્તતા સમ્યગ્દૃષ્ટિ દેવોના ભોગોના વર્ણનથી, આ લક્ષણીય છે= આ જાણવા જેવું છે જે 'યદુત'થી બતાવે છે. ભોગો પુણ્ય કર્મના ઉદયથી પ્રાપ્ત થાય છે. પરંતુ તે પુણ્ય બે પ્રકારનું છે : (૧) પુણ્યાનુબંધી (૨) પાપાનુબંધી. ત્યાં=બે પ્રકારના પુણ્યમાં, જે પુણ્યાનુબંધી પુણ્યના ઉદયથી સંપાદ્ય શબ્દાદિ ઉપભોગો છે તે જ સુસંસ્કૃત મનોહર અને પથ્ય અન્નની જેમ સુંદર વિપાકપાણું હોવાને કારણે નિરુપચરિત શબ્દાદિ ભોગવાચ્યતાને પ્રાપ્ત કરે છે. હિ=જે કારણથી, ભોગવાતા એવા તે=પુણ્યાનુબંધી પુણ્યથી પ્રાપ્ત થયેલા ભોગો, સ્ફીતતર આશયને પ્રાપ્ત કરે છે= સમૃદ્ધ આશયને પ્રાપ્ત કરે છે અને તેથી ઉદાર અભિપ્રાયવાળો એવો આ પુરુષ તેમાં=ભોગોમાં, પ્રતિબંધને ધારણ કરતો નથી. અને તેથી=ભોગોમાં ગાઢ લિપ્સા નહીં હોવાથી, આ=ભોગોને ભોગવનારા મહાત્મા, તેઓને ભોગવતા પાણુ=શબ્દાદિ વિષયોને ભોગવતા પાણુ, નિરભિષ્વંગપાણુને કારણે પૂર્વમાં બંધાયેલા પાપપરમાણુઓના સંચયને શિથિલ કરે છે. વળી, અભિનવ શુભતર વિપાકવાળા પુણ્યપ્રાગ્ભારને=પુણ્યના સમૂહને, આત્મામાં આધાન કરે છે અને ઉદય પ્રાપ્ત એવા તે=ભોગકાળમાં શુભતર વિપાકવાળા બંધાયેલા પુણ્યનો સમૂહ જ્યારે જ્યારે ઉદય પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે તે પુણ્ય, ભવવિરાગના સંપાદન દ્વારા સુખપરંપરાથી તે પ્રકારના ઉત્તરના ક્રમથી=વર્તમાનમાં જે પ્રકારે ભોગસુખની પ્રાપ્તિ થઈ તે પ્રકારના જ શ્રેષ્ઠ-શ્રેષ્ઠતર ભોગ સંપાદન રૂપ ઉત્તરના ક્રમથી, મોક્ષના કારણપાણુને પ્રાપ્ત કરે છે. એ હેતુથી તે=પુણ્યાનુબંધી પુણ્યથી સંપાદ્ય શબ્દાદિ ભોગો, સુંદરવિપાકવાળા કહેવાય છે.

પુણ્યાનુબંધી પુણ્યના ઉદયથી જે ભોગો પ્રાપ્ત થાય છે, તે પુણ્ય ભગવદ્ભક્તિ, સંયમનું પાલન, તત્ત્વની વિચારણા ઇત્યાદિ વિવેકવાળી પ્રવૃત્તિઓથી બંધાયેલું છે. તેથી તે સર્વ પ્રવૃત્તિકાળમાં બહુલતાએ વિવેકી જીવોને આત્માની નિષ્ક્રિય અવસ્થા પ્રત્યે પ્રવર્ધમાન રાગ પ્રવર્તે છે. અને તે નિષ્ક્રિય અવસ્થા પ્રત્યેનો રાગ તત્ત્વના રાગ સ્વરૂપ છે. અને તત્ત્વના રાગથી બંધાયેલા પુણ્યના ઉદયથી જ્યારે દેવાદિભવમાં ભોગો પ્રાપ્ત થાય છે. ત્યારે તે ભોગોની ઇચ્છા થાય છે તોપણ તે ભોગ પ્રત્યેના રાગ કરતાં અધિકરાગ તત્ત્વોનો છે. અને તેના કારણે તે મહાત્માઓને આત્માની નિરાકુળ અવસ્થા અત્યંત વારંવાર સ્મરણમાં આવે છે અને ભોગની ઇચ્છારૂપ આકુળતા તેઓને અત્યંત પ્રિય નથી. છતાં ભોગની ઇચ્છા થાય છે ત્યારે પણ તત્ત્વ પ્રત્યેનો બદ્ધરાગ હોવાથી તે ભોગની ઇચ્છા અધિક અધિક ભોગની ઇચ્છાનું જનક બને તેવા સંસ્કારોનું આધાન કરતી નથી. પરંતુ યત્કિંચિત્ જે ભોગમાં લિપ્સા છે તે ભોગની ક્રિયાથી શાંત-શાંતતર થાય છે. તેથી ઇચ્છાની અનાકુળ અવસ્થા પ્રત્યેનો તેઓનો રાગ પૂર્વ-પૂર્વ કરતા અધિક થાય છે. તેથી જ કહ્યું છે કે તે ભોગોથી તેઓનો સ્ફીતતર આશય થાય છે. અને તે ભોગોની પ્રવૃત્તિથી પણ પૂર્વમાં બંધાયેલા ધાતિકર્મરૂપ પાપપ્રકૃતિઓ નાશ થાય છે. જેનાથી વિશેષ પ્રકારની નિર્મળબુદ્ધિ પ્રગટે છે. વળી, વિશેષ પ્રકારના શુભ અધ્યવસાયપૂર્વક જે નવું પુણ્ય બાંધે છે તે પણ પુણ્ય ઉત્તરોત્તરના ભવમાં અધિક-અધિક બાહ્ય સુખરૂપ અને અંતરંગ કષાયની અલ્પતારૂપ સ્વસ્થાને પ્રાપ્ત કરાવીને મોક્ષપ્રાપ્તિનું કારણ બનશે.

પાપાનુબંધિપુણ્યફલમ્

ये तु पापानुबन्धिपुण्योदयजनिताः शब्दादिविषयानुभवास्ते सद्योघातिविषोपदिग्धमोदकवहारुण-परिणामतया तत्त्वतो भोगा एव नोच्यन्ते, यतस्ते मरुमरीचिकाजलकल्लोला इव तदुपभोगार्थं धावतः पुरुषस्य विफलश्रमसम्पादनेन गाढतरं तृष्णामभिवर्द्धयन्ति, न तु संपद्यन्ते, कथञ्चित्सम्प्राप्ता अपि ते भुज्यमानाः क्लिष्टमाशयं जनयन्ति, ततश्च तुच्छाभिप्रायोऽसौ पुरुषोऽन्धीभूतबुद्धिस्तेषु नितरां प्रतिबन्धं विधत्ते, ततस्तान् कतिपयदिवसभाविनो भुञ्जानस्तत्सम्पादकं प्रागुपनिबद्धं पुण्यलवं व्ययकलयति, पुनश्चोदग्रगुरुतरपापभारमात्मन्याधत्ते, ततश्च तेनोदयप्राप्तेनानन्तदुःखजलचराकुलं संसारसागरमनन्तकालं स जीवः परावर्तते, तेन ते पापानुबन्धिपुण्यसम्पाद्याः शब्दादयो दारुणपरिणामा इत्यभिधीयन्ते।

પાપાનુબંધીપુણ્યનું ફળ

જે વળી, પાપાનુબંધી પુણ્યના ઉદયથી જનિત શબ્દાદિ વિષયના અનુભવો છે તે સદ્યઘાતિ એવા વિષયી ઉપદિગ્ધ મોદકની જેમ દારુણ પરિણામપાણું હોવાને કારણે તત્ત્વથી ભોગો જ કહેવાતા નથી. જે કારણથી તેઓ=પાપાનુબંધી પુણ્યથી મળેલા ભોગો, મરુમરીચિકા જલકલ્લોલની જેમ=મરુભૂમિમાં સૂર્યનાં કિરણોને કારણે ભ્રાંતિથી દેખાતા જલના કલ્લોલની જેમ, તેના ઉપભોગ માટે દોડતા પુરુષને વિફલશ્રમ સંપાદન દ્વારા ગાઢતર તૃષ્ણાને વધારે છે પરંતુ પ્રાપ્ત થતા નથી=સ્વસ્થતાની પ્રાપ્તિના

કારણરૂપે ભોગો પ્રાપ્ત થતા નથી, કોઈક રીતે સંપ્રાપ્ત પણ તે ભોગો ભોગવાતા કિલ્ષ્ટ આશયને ઉત્પન્ન કરે છે. અને તેથી=પાપાનુબંધી પુણ્યથી મળેલા ભોગો કિલ્ષ્ટ આશયને ઉત્પન્ન કરે છે તેથી, તુચ્છઅભિપ્રાયવાળો આ પુરુષ અંધીભૂતબુદ્ધિવાળો=ભોગો પ્રત્યે ગાઢ લિપ્સાને કારણે થતી કષાયોની વ્યાકુળતાને જોવામાં અંધરૂપે થયેલી બુદ્ધિવાળો જીવ, તેઓમાં=પ્રાપ્ત થયેલા ભોગોમાં, અત્યંત પ્રતિબંધને ધારણ કરે છે. તેથી=બાહ્ય તુચ્છ ભોગોમાં ગાઢ પ્રતિબંધ હોવાથી, કેટલાક દિવસ રહેનારા તે ભોગોને, ભોગવતો તેના સંપાદક=તે ભોગોને પ્રાપ્ત કરાવનાર, પૂર્વમાં બંધાયેલું પુણ્યલવ વ્યય કરે છે. અને વળી, અત્યંત ગુરુતર પાપના ભારને આત્મામાં આધાન કરે છે=કિલ્ષ્ટ આશયપૂર્વક ભોગોને ભોગવીને નરકાદિ પાતના કારણભૂત પાપના સમૂહને આત્મામાં આધાન કરે છે, અને તેથી=પાપાનુબંધી પુણ્યથી મળેલા ભોગોને ભોગવીને આત્મામાં પાપનું આધાન કરે છે તેથી, ઉદયપ્રાપ્ત એવા તેના વડે=ઉદયને પામેલા એવા પાપ વડે, અનંત દુઃખવાળા જલચરથી યુક્ત સંસારસાગરને અનંતકાલ સુધી તે જીવ પરાવર્તન કરે છે. તેથી, પાપાનુબંધી પુણ્યથી સંપાદ્ય એવા તે શબ્દાદિ વિષયો દારુણ-પરિણામવાળા છે એ પ્રમાણે કહેવાય છે.

જે જીવોને બાહ્યભોગોમાં જ સારબુદ્ધિ છે અથવા માનસન્માનાદિમાં જ સારબુદ્ધિ છે, કષાયોની વિસ્વળતાને આત્માની વિસ્વળતારૂપે જોવા અસમર્થ છે અને માત્ર બાહ્ય સુંદરભોગોની પ્રવૃત્તિથી જ પોતે સુખી છે અને તેના અભાવમાં પોતે દુઃખી છે તેવી વિપરીત બુદ્ધિ છે. અથવા કોઈક રીતે તપ ત્યાગાદિની બુદ્ધિ થયેલી હોવા છતાં ભગવાનના વચનથી વિપરીત અતત્ત્વમાં અનિવર્તનીય અસદ્ગ્રહપૂર્વક તપ ત્યાગાદિ દ્વારા જે પુણ્ય બાંધે છે તે વખતે પણ તીવ્ર અસદ્ગ્રહ છે. તેથી, ઉત્તરના ભવમાં પુણ્યના ઉદયથી ભોગોને પ્રાપ્ત કરે ત્યારે પણ તીવ્ર અસદ્ગ્રહના સંસ્કારને કારણે જે મૂઢતા પૂર્વભવમાં સેવી છે તે મૂઢતાને કારણે ભોગની પ્રાપ્તિમાં પણ મૂઢતા આવે છે જેનાથી પાપબાંધીને નરકાદિની પ્રાપ્તિ દ્વારા ઘણા ભવો સુધી સંસારની કદર્થનાઓ પામે છે. માટે પાપાનુબંધી પુણ્યથી પ્રાપ્ત થનારા ભોગો દારુણપરિણામવાળા છે એમ કહેવાય છે.

અનુષઙ્ગતો ભોગપ્રાપ્તિ:

येषां तु संसारोदरविवरवर्तिनां जन्तुसंघातानामवश्यतया ये शब्दादिविषयोपभोगाः सुन्दरपरिणामास्ते नियमतो भगवच्छासनमन्दिरादुक्तन्यायेन न बहिर्भूता वर्तन्ते, तस्मादन्यैरपि प्रेक्षापूर्वकारिभिरक्षेपेण मोक्षप्रापकेऽत्र भगवन्मन्दिरे भावतः स्थेयं, अत्र स्थितानामनुषङ्गत एव तेऽपि सुन्दरतरा भोगादयः संपद्यन्ते, न तेषामपि सम्पादकोऽन्यो हेतुरित्युक्तं भवति, अत एव चेदं परमेश्वरदर्शनसदनमप्रतिपाति-सुखपरम्पराकारणतया सततोत्सवमभिधीयते।

અનુષંગથી ભોગોની પ્રાપ્તિ

વળી, સંસાર ઉદર વિવરવર્તી જે જીવોના સમૂહને જે શબ્દાદિ વિષયોના ઉપભોગો અવશ્યપણાથી

સુંદર પરિણામવાળા છે, તે જીવોનો સમૂહ નિયમથી ભગવાનના શાસનના મંદિરથી ઉક્ત વ્યાય વડે= પૂર્વમાં ભગવાનના શાસનમાં રહેલા દેવોનું સ્વરૂપવર્ણન કર્યું એ દૃષ્ટાંત વડે, બહિર્ભૂત વર્તતા નથી=તે જીવો ભગવાનના શાસનથી બહિર્ભૂત વર્તતા નથી, તે કારણથી=ભગવાનના શાસનમાં રહેલા જીવોને શબ્દાદિભોગો પાણ હિતકારી છે — અહિતકારી નથી તે કારણથી, પ્રેક્ષાપૂર્વક કરનારા એવા બીજાઓ વડે પાણ અર્થાત્ જેઓને ભગવાનનું શાસન મળ્યું નથી છતાં વિચારક હોવાથી ભાવથી ભગવાનના શાસનને પામી શકે તેવા બીજા જીવો વડે પાણ, અક્ષેપથી મોક્ષપ્રાપક=વિલંબ વિના મોક્ષપ્રાપક, એવા આ ભગવાનના મંદિરમાં ભાવથી રહેવું જોઈએ. અહીં રહેલા જીવોને અનુષંગથી જ તે પાણ સુંદરતર ભોગાદિ પ્રાપ્ત થાય છે અને તેઓનો પાણ=સુંદર ભોગાદિઓનો પાણ, સંપાદક અન્ય હેતુ= ભગવાનના શાસનની પ્રાપ્તિથી અન્ય હેતુ, નથી એ પ્રમાણે કહેવાયેલું થાય છે.

સુખના અર્થી જીવે સદા સૂક્ષ્મબુદ્ધિથી ભગવાનનું સ્વરૂપ, ભગવાને બતાવેલા માર્ગનું સ્વરૂપ, ભગવાને બતાવેલા માર્ગમાં વર્તતા સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવિકાઓનું જે ઉત્તમકોટિનું ચિત્ત છે અને તેના કારણે જ ભગવાનના શાસનમાં વર્તતા શ્રાવક, શ્રાવિકાઓ જે ભોગ કરે છે, તેનાથી પણ ભોગની લિપ્સા કેમ વધતી નથી તેનું પારમાર્થિક સ્વરૂપ સદા જાણવા યત્ન કરવો જોઈએ અને કઈ રીતે ભગવાનનું શાસન જીવોને ઉત્તમભોગોને આપીને પણ અંતે સર્વ ઉપદ્રવ રહિત પૂર્ણસુખમય મોક્ષઅવસ્થામાં પર્યવસાન પામે છે તેનો પરમાર્થ સદા સૂક્ષ્મબુદ્ધિથી જાણવા યત્ન કરવો જોઈએ, અને તેને જ પુનઃ પુનઃ ભાવન કરવું જોઈએ. જેથી ભગવાનના શાસનમાં અંતર્વર્તી સર્વ સુંદરતાના પક્ષપાતને કારણે પોતાને પણ ભાવથી ભગવાનના શાસનનું સ્થાન પ્રાપ્ત થાય.

અને આથી જ=ભગવાનના શાસનમાં રહેલા જીવોને મુખ્ય રૂપે તો કષાયની અલ્પ-અલ્પતારૂપ સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે અને આનુષંગિકરૂપે સુંદરતર ભોગાદિ પ્રાપ્ત થાય છે આથી જ, આ પરમેશ્વરના દર્શનરૂપ મંદિર અપ્રતિપાતિ સુખપરંપરાના કારણપણાથી સતત ઉત્સવવાળું છે એમ કહેવાય છે.

ભાવાર્થ :-

ભગવાનના શાસનમાં સમ્યગ્દૃષ્ટિ, દેશવિરતિધર, સર્વવિરતિધર આદિ સર્વ મહાત્માઓ વર્તે છે. તેમાં અવિરત સમ્યગ્દૃષ્ટિ દેવો પણ પૂર્વના ભવમાં ભગવાનના શાસનનું સેવન કરીને સુદેવત્વને પામેલા છે. તેથી પૂર્વભવમાં સેવેલા ભગવાનના પારમાર્થિક સ્વરૂપના બોધને કારણે સર્વકલ્યાણના એક કારણભૂત ભગવાનના શાસન પ્રત્યે અનહદ ભક્તિને ધારણ કરે છે અને અવિરતિના ઉદયથી ભોગો ભોગવે છે, તોપણ તે ભોગની પ્રાપ્તિના કારણભૂત પૂર્વભવમાં સેવાયેલું સંયમ છે. તેથી સંયમના પરિણામના રાગથી સંવલિત દેવભવમાં તેઓ ભોગો કરે છે, ત્યારે પણ સંયમ પ્રત્યેનો બદ્ધરાગ હોવાથી ભોગની નિઃસારતાનો સ્પષ્ટબોધ છે. તેથી તેઓને ભોગો પુણ્યાનુબંધી પુણ્યના ઉદયથી મળેલા હોવાને કારણે ચિત્તમાં કાલુષ્ય ઉત્પન્ન કરતા નથી, પરંતુ ભોગ પ્રત્યેની જે થોડી લાલસા છે તે પણ ભોગથી ક્ષીણ થાય છે. તેથી ભોગ કરીને પણ તેઓ

સુંદર આશયને પ્રાપ્ત કરે છે અને પૂર્વમાં બંધાયેલાં પાપકર્મોને શિથિલ કરે છે. વળી વર્તમાનભવમાં જે પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય મળ્યું છે તે પણ વિશુદ્ધ આશયને કારણે તેના કરતાં વિશિષ્ટ કોટિના પુણ્યાનુબંધી પુણ્યને બાંધે છે, જેથી દરેકભવોમાં ભવની નિર્ગુણતાનું જ્ઞાન અધિક-અધિક થાય છે તેથી કલેશ શમે છે અને અલ્પ પણ જે ભોગની ઇચ્છા છે તે ભોગથી શાંત થવાને કારણે ચિત્તના સ્વાસ્થ્ય રૂપ સુખને પ્રાપ્ત કરે છે, અને અંતે સર્વ કલેશ રહિત મોક્ષની પ્રાપ્તિ કરે છે. માટે સુખના અર્થી જીવે અવિચ્છિન્ન સુખની પરંપરાની પ્રાપ્તિના ઉપાયભૂત ભગવાનના શાસનમાં સ્થિર થવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ અને ભગવાનના શાસનમાં સ્થિર થવા માટે જેવું સંસારનું સ્વરૂપ અત્યંત અસમંજસ ભગવાને બતાવ્યું છે તેને નિપુણપ્રજ્ઞાથી જાણીને ભાવન કરવું જોઈએ અને સર્વકલેશ રહિત મુક્ત અવસ્થા જ જીવની અત્યંત કુશલ અવસ્થા છે, તેમ ભગવાને કહ્યું છે તેનું સ્વરૂપ સૂક્ષ્મબોધપૂર્વક વારંવાર ભાવન કરવું જોઈએ. અને તેની પ્રાપ્તિનો એક ઉપાય દૃઢપ્રણિધાનપૂર્વક સ્વભૂમિકાનુસાર ભગવાનના શાસનમાં ઉચિત અનુષ્ઠાનો છે તેવો સ્થિર નિર્ણય કરીને જે અનુષ્ઠાનથી અંતરંગ મોહનાશને અનુકૂળ દૃઢ વીર્ય ઉલ્લસિત થાય તે અનુષ્ઠાન સેવવા માટે સદા યત્ન કરવો જોઈએ જેથી સુખપૂર્વક ભાવથી ભગવાનના શાસનમાં નિવાસ પ્રાપ્ત થાય.

ઉપનય :-

जीवस्य जिनमतजिज्ञासा तद्दर्शनानन्दश्च

तदेवं यथा यावद्विशेषणकलापयुक्तं तद्राजमन्दिरं तेन कथानकोक्तेनावलोकितं तथा तावद्विशेषण-
कलापोपेतमेवाऽनेनापि जीवेनेदं सर्वज्ञशासनसदनमवलोकितमिति स्थितम् यथा च स कथानकोक्तः
सततानन्दं तद्राजभवनमुपलभ्य किमेतदिति विस्मितश्चिन्तयति, न चासौ सोन्मादतया तद्विशेषगुणां-
स्तत्त्वतो जानातीत्युक्तं तथाऽयमपि जीवः सर्वज्ञशासनं सज्जातकर्मविवरः कथञ्चिदुपलभ्य किमेतदिति
जीज्ञासते, न चायं मिथ्यात्वांशैरुन्मादकल्पैरनुवर्त्तमानैस्तस्यामवस्थायामस्य जिनमतस्य ये विशेषगुणास्तां-
स्तत्त्वतो जानीते।

यथा च तस्य कथानकोक्तस्य तात्पर्यवशेन लब्धचेतसः सतो हृदयाकूतैः परिस्फुरितं यदुत—
यदेतद्राजमन्दिरं सकलाश्चर्यधामाऽस्य स्वकर्मविवरद्वारपालस्य प्रसादेन मयाऽधुना दृश्यते लग्नं,
नूनमेतन्न मया कदाचिद् दृष्टपूर्वं, प्राप्तोऽहमस्य द्वारदेशे बहुशः पूर्वं, केवलं मम मन्दभाग्यतया
येऽन्ये द्वारपालाः पापप्रकृतयस्तत्राभूवंस्तैरहं प्राप्तः प्राप्तः कदर्थयित्वा निर्धाटित इति, तदेतत्सर्वं
जीवेऽपि समानं, तथाहि—भव्यस्य प्रत्यासन्नभविष्यद्भद्रस्य कथञ्चिदुपलभ्य सर्वज्ञशासनमविदिततद्गुण-
विशेषस्यापि मार्गानुसारितया भवत्येवंविधोऽभिप्रायः, यदुत—अत्यद्भुतमिदमर्हद्दर्शनं, यतोऽत्र तिष्ठन्ति
ये लोकास्ते सर्वेऽपि सुहृद् इव बान्धवा इवैकप्रयोजना इव समर्पितहृदया इवैकात्मका इव परस्परं
वर्त्तन्ते, तथाऽमृततृप्ता इव निरुद्वेगा इव निरौत्सुक्या इव सोत्साहा इव परिपूर्णमनोरथा इव समस्तजन्तु-

સંઘાતહિતોદ્યતચેતસશ્ચ સકલકાલં દૃશ્યન્તે, તસ્માત્સુન્દરમિદમદ્ય મયા વિજ્ઞાતં, ન પૂર્વં, વિમર્શાભાવાત્ ।
અન્યચ્ચાયં જીવોઽનન્તરાન્ ગ્રન્થિપ્રદેશં યાવત્પ્રાપ્તો ન ચાનેન તદ્ભેદદ્વારેણ ક્વચિદપિ સર્વજ્ઞશાસન-
મવલોકિતં, યતો રાગદ્વેષમોહાદિભિઃ ક્રૂરદ્વારપાલકલ્પૈર્ભૂયો ભૂયો નિરસ્ત્ત્વમિતિ એતાવતાઽંશેનેદમુપદર્શિતં,
ન પુનસ્તસ્યામવસ્થાયામમું વિભાગમદ્યાપ્યયં જીવો જાનીતે ચિન્તયતિ વા ।

ઉપનયાર્થ :-

જીવની જિનમત સંબંધી જિજ્ઞાસા અને તેના દર્શનથી થયેલ આનંદ

ભગવાનના શાસનનું અત્યાર સુધી વર્ણન કર્યું છે તેનું નિગમન કરતાં ‘તદેવં’થી કહે છે. જે પ્રમાણે યાવત્ વિશેષણથી યુક્ત=પૂર્વમાં વર્ણન કર્યું તે સર્વ વિશેષણના સમૂહથી યુક્ત, તે રાજમંદિર તે કથાનક ઉક્ત એવા ભિખારી વડે અવલોકન કરાયું તે પ્રમાણે તેટલા વિશેષણના સમૂહથી યુક્ત જ આ જીવ વડે આ સર્વજ્ઞ શાસન રૂપી મહેલ અવલોકન કરાયો. એ પ્રમાણે સ્થિત છે=ફલિત છે, અને જે પ્રમાણે તે કથાનકમાં કહેવાયેલ એવો તે દ્રમક સતત આનંદવાળા તે રાજમહેલને પ્રાપ્ત કરીને આ શું ? એ પ્રકારે વિસ્મિત થયેલો ચિંતવન કરે છે. અને આ ભિખારી ઉન્માદથી સહિતપણું હોવાને કારણે તેના વિશેષગુણોને=તે રાજમંદિરના વિશેષગુણોને, તત્ત્વથી જાણતો નથી એ પ્રમાણે કહેવાયું, તે પ્રમાણે આ પણ જીવ પ્રાપ્ત થયેલા કર્મવિવરવાળો કોઈક રીતે સર્વજ્ઞના શાસનને પામીને ‘કિમ્ એતદ્’=આ શું છે ? એ પ્રમાણે જિજ્ઞાસા કરે છે. અને આ=જીવ તે અવસ્થામાં, અનુવર્તમાન, ઉન્માદકલ્પ એવા મિથ્યાત્વના અંશો વડે આ જિનમતના જે વિશેષગુણો છે તેને તત્ત્વથી જાણતો નથી.

આ જીવ સમ્યક્ત્વને સન્મુખ થયેલો છે તેથી ઉત્કટ મિથ્યાત્વના ક્ષયોપશમરૂપ કર્મવિવર નામના દ્વારપાળથી ભગવાનના શાસનમાં પ્રવેશ કરાવાયો છે તોપણ ભગવાનના શાસનનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ પૂર્વમાં જેવું વર્ણન કર્યું તેવું આ જીવ જાણતો નથી. પરંતુ કંઈક વિશેષ છે એ પ્રકારે જોવાથી વિસ્મિત થઈને ભગવાનના શાસનને જોવાને અભિમુખ પરિણામવાળો થયો છે. તેથી ભાવથી ભગવાનના શાસનમાં પ્રવેશ નહીં હોવા છતાં, ભાવથી ભગવાનના શાસનમાં પ્રવેશવાના કારણીભૂત એવા દ્રવ્યથી ભગવાનના શાસનમાં પ્રવેશ પામેલ છે. અને જેઓને ભગવાનના શાસનના સ્વરૂપને જોઈને લેશ પણ જિજ્ઞાસા થતી નથી, તેઓ રાગાદિ દ્વારપાલો દ્વારા બહિર્ણયાથી ભગવાનના શાસનમાં હોવા છતાં, તત્ત્વથી ભગવાનના શાસનથી બહિર્ભૂત છે.

જે પ્રમાણે કથાનકમાં કહેવાયેલા તે દ્રમકને તાત્પર્યના વશથી=ભગવાનના શાસનના પરમાર્થને જાણવાની જિજ્ઞાસારૂપ તાત્પર્યના વશથી, લબ્ધચિત્તવાળા છતાં=આત્મકલ્યાણને અનુકૂળ લબ્ધચિત્તવાળા છતાં, હૃદયાકૂત વડે=હેયામાં થયેલા પરિણામ વડે, પરિસ્ફુરિત થાય છે.” શું પરિસ્ફુરિત થાય છે ? તે ‘ચતુત્’થી બતાવે છે — આ સ્વકર્મવિવર દ્વારપાળના પ્રસાદથી સકલ આશ્ચર્યધામવાળું, લગ્ન=લીન

થયેલું, એવું જે આ રાજમંદિર મારા વડે જોવાય છે, ખરેખર એ મારા વડે ક્યારે પણ પૂર્વમાં જોવાયું નથી. કેમ ન જોવાયું હતું ? તેથી કહે છે. રાજમંદિરના દ્વારદેશમાં પૂર્વે ઘણીવાર હું પ્રાપ્ત થયો હતો, કેવલ મારા મંદભાગ્યપણાને કારણે જે અન્ય પાપપ્રકૃતિરૂપ દ્વારપાળો છે. તેઓ વડે ત્યાં=રાજમંદિરના દ્વારમાં, પ્રાપ્ત એવો હું=ઘણી વખત પ્રાપ્ત થયેલો હું, કદર્થના કરી નિર્ધાટન કરાવ્યો. તે આ સર્વ જીવમાં સમાન છે. ‘તથાહિ’ તે આ પ્રમાણે — પ્રત્યાસન્ન ભવિષ્યદ્ ભદ્ર એવા ભવ્યજીવને=નજીકમાં કલ્યાણ થવાનું છે તેવા ભવ્યજીવને, કોઈક રીતે સર્વજનું શાસન પ્રાપ્ત કરીને અવિદિતતત્ત્વગુણવિશેષવાળાને પણ=ભગવાનના શાસનના વિશેષ ગુણ જાણતા નથી એવા જીવોને પણ, માર્ગાનુસારીપણાથી આવા પ્રકારનો અભિપ્રાય થાય છે જે ‘યદુત’થી બતાવે છે. અદ્ભુત આ અરિહંતનું દર્શન છે. જે કારણથી અહીં=ભગવાન શાસનમાં, જે લોકો રહેલા છે તે સર્વ પણ મિત્રની જેમ, બંધુઓની જેમ, એક પ્રયોજનવાળાની જેમ, સમર્પિત હૃદયવાળાની જેમ, એક આત્માવાળા હોય એની જેમ, પરસ્પર વર્તે છે. અને અમૃતથી તૃપ્ત થયેલાની જેમ ઉદ્ભવ વગરનાની જેમ, ઔત્સુક્ય વગરનાની જેમ, ઉત્સાહવાળા જીવોની જેમ, પરિપૂર્ણ મનોરથવાળાની જેમ અને સમસ્ત જીવોના સમૂહના હિતમાં ઉદ્યત ચિત્તવાળા સકલકાલ દેખાય છે. તે કારણથી સુંદર આ=ભગવાનનું શાસન, આજે મારા વડે જણાયું, પૂર્વમાં નહીં; કેમ કે વિમર્શનો અભાવ હતો. અને બીજું, આ જીવ અનંતી વખત ગ્રંથિપ્રદેશ સુધી પ્રાપ્ત થયો, અને આના દ્વારા=જીવ દ્વારા, તેના ભેદથી=ગ્રંથિના ભેદથી, ક્યારેય પણ સર્વજ્ઞ શાસન અવલોકન કરાયું નથી. જે કારણથી ફર દ્વારપાળ જેવા રાગ-દ્વેષ-મોહાદિ વડે ફરી ફરી પણ નિરાકરણ કરાયો=ભાવથી જિનમંદિરમાં પ્રવેશ કરાતાં નિવારણ કરાયો, એ પ્રમાણે આટલા અંશથી આ બતાવ્યું=જે રાજમંદિર પાસે તે આવ્યો છે તે રાજમંદિર કેવું છે તે બતાવ્યું. પરંતુ તે અવસ્થામાં=કર્મવિવર દ્વારાપાળ દ્વારા સ્થૂલથી પ્રવેશ કરાયો છે તે અવસ્થામાં, આ વિભાગને=ભગવાનના શાસનની સુંદરતા છે તે પ્રકારના વિભાગને, હજી પણ આ જીવ જાણતો નથી અને વિચારતો નથી.

ઉપનય :-

ભદ્રકભાવવર્તમાનજીવવ્યતિકર:

यथा च तस्य कथानकोक्तस्य पर्यालोचनपरायणवृत्ते: सतः पुनरिदं परिस्फुरितं, यदुत येन मया पूर्वमिदं नयनानन्दकारि राजसदनं न दृष्टं, न चास्य दर्शनार्थं कश्चिदुपायः प्राग्विहितः सोऽहं सत्यं निष्पुण्यक एव, कीदृशं राजमन्दिरमिति जिज्ञासामात्रमपि ममाधमस्य कदाचिदपि पूर्वं नासीत्, येन चानेन महात्मना स्वकर्मविवरद्वारपालेन कृपापरीतचेतसा भाग्यकलाविकलस्यापि ममेदं दर्शितं सोऽयं मे परमबन्धुभूतो वर्त्तते, एते च धन्यतमा जना येऽत्र राजमन्दिरे सदा निःशेषद्वन्द्वरहिताः प्रमुदितचेतसोऽव-
तिष्ठन्ते तदेतदपि समस्तमत्र जीवे योजनीयं, तथाहि—शुभध्यानविशुध्यमानाध्यवसायस्यापि जीवस्य विवर्त्तते चेतसीदं सर्वं सर्वज्ञदर्शनगोचरं क्वचिदवसरे समवसरणदर्शनेन वा, जिनस्नात्रविलोकनेन

વા, વીતરાગબિમ્બનિરીક્ષણેન વા, શાન્તતપસ્વિજનસાક્ષાત્કરણેન વા, સુશ્રાવકસડ્ગતેન વા, તદનુષ્ઠાન-પ્રતિભાસેન વા, દ્રાવિતમિથ્યાત્વતયા મૃદૂભૂતભાવસ્ય, તથાહિ—ઉત્પદ્યતે તદા તદ્વિચારેણાસ્ય પ્રીતિઃ, શોચતિ પ્રાગ્વિચારકમાત્માનં, ગૃહ્ણાતિ માર્ગોપદેશકં બન્ધુબુદ્ધ્યા બહુ મન્યતે સદ્ધર્મનિરતચિત્તાંશ્ચાન્ય-લોકાન્ સદ્ભાવનયેતિ, તદિયતા પ્રપજ્ચેન લઘુકર્મણઃ સન્માર્ગાભ્યર્ણવર્તિનોઽભિન્નકર્મગ્રન્થેભિન્નકર્મગ્રન્થેર્વા પુરસ્કૃતસમ્યગ્દર્શનસ્ય કિયન્તમપિ કાલં ભદ્રકભાવે વર્તમાનસ્યાસ્ય જીવસ્ય યો વ્યતિકરો ભવતિ સ વ્યાવર્ણિતઃ ।

ઉપનયાર્થ :-

ભદ્રકભાવવર્તી જીવનો વ્યતિકર

અને જે પ્રમાણે કથાનકમાં કહેવાયેલો પર્યાલોચન પરાયણ પ્રવૃત્તિવાળો છતો એવા તેને=તે દ્રમકને, ફરી આ પરિસ્ફુરિત છે. શું પરિસ્ફુરિત છે. તે 'ચદુત'થી બતાવે છે — જે મારા વડે આ નયનના આનંદને કરનાર રાજભુવન પૂર્વમાં જોવાયું નથી. અને આના=રાજમંદિરના, દર્શન માટે કોઈ ઉપાય પૂર્વમાં મારા વડે કરાયો નથી. તેથી હું ખરેખર નિષ્પુણ્યક જ છું, કેવું રાજમંદિર છે ? એવી જિજ્ઞાસા માત્ર પણ અધમ એવા મને ક્યારે પણ પૂર્વમાં થઈ ન હતી અને જે કારણથી કૃપાથી પરિત ચિત્તવાળા મહાત્મા એવા આ સ્વકર્મવિવર દ્વારપાળ વડે ભાગ્યકલાથી વિકલ પણ એવા મને આ બતાવ્યું તે આ મારો પરમબંધુભૂત વર્તે છે અર્થાત્ આત્માને તત્ત્વજિજ્ઞાસા ઉત્પન્ન કરે એવો ક્ષયોપશમભાવ જીવ માટે સર્વકલ્યાણનું એક કારણ હોવાથી પરમબંધુભૂત છે. અને આ ધન્યતમ જીવો છે જેઓ આ રાજમંદિરમાં=ભગવાનના શાસનમાં, હંમેશાં સંપૂર્ણ દ્વંદ્વ રહિત=કષાયોનાં દ્વંદ્વોને સતત ક્ષીણ કરનારા હોવાથી સંપૂર્ણ દ્વંદ્વરહિત, પ્રમુદિત ચિત્તવાળા=ઉત્તરોત્તર સુખની વૃદ્ધિના કારણભૂત રત્નચિંતામણિથી અધિક ભગવાનના શાસનની પ્રાપ્તિના કારણે પ્રમુદિતચિત્તવાળા, રહેલા છે, તે પણ સમસ્ત આ જીવમાં=પ્રસ્તુત જીવમાં યોજન કરવું=તે દ્રમક કર્મવિવર દ્વારપાળથી પ્રવેશ પામીને હજી પણ તે રાજમંદિરનું વિશેષ સ્વરૂપ જાણવા સમર્થ નથી. તોપણ ભગવાનના શાસનમાં વર્તતા જીવોના શાંત સ્વભાવને જોઈને વિચારે છે કે અન્ય જીવોને કષાયોની આકુળતારૂપ દ્વંદ્વો દેખાય છે. જ્યારે ભગવાનના શાસનમાં વર્તતા અવિરત સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવો પણ તત્ત્વથી ભાવિત હોવાને કારણે ક્ષીણ દ્વંદ્વવાળા, આનંદિત ચિત્તવાળા છે તેમ દેખાય છે અને તેવું આ જીવને જેમ દેખાય છે તે પ્રસ્તુત જીવમાં યોજન કરવું, કઈ રીતે યોજન કરવું તે 'તથાહિ'થી બતાવે છે — શુભધ્યાનથી વિશુદ્ધમાન અધ્યવસાયવાળા પણ જીવના ચિત્તમાં સર્વજ્ઞના દર્શનગોચર આ સર્વ વર્તે છે. ક્યારે વર્તે છે ? તે સ્પષ્ટ કરે છે. કોઈ અવસરે સમોવસરણદર્શનથી અથવા જિનસ્નાત્રના અવલોકનથી અથવા વીતરાગના બિંબના નિરીક્ષણથી અથવા શાંત તપસ્વિજન સાક્ષાત્કરણથી અથવા સુશ્રાવકના સંગથી અથવા સુશ્રાવકના અનુષ્ઠાનના પ્રતિભાસથી, દ્રાવિતમિથ્યાત્વપણું હોવાને

કારણે મૂઢ્ઢૂતભાવવાળા જીવના ચિત્તમાં સર્વજ્ઞ દર્શનગોચર આ વર્તે છે, એમ અવ્યય છે. તે આ પ્રમાણે=શુભધ્યાનથી વિશુદ્ધમાન અધ્યવસાયવાળા જીવને સર્વજ્ઞશાસનવિષયક આ સર્વ દેખાય છે એમ કહ્યું તે 'તથાહિ'થી સ્પષ્ટ કરે છે તે આ પ્રમાણે — ત્યારે તેના વિચારથી=સમોસરણ આદિ દર્શનને કારણે થયેલા વિચારથી આને= આ જીવને, પ્રીતિ ઉત્પન્ન થાય છે. પૂર્વમાં અવિચારક એવા પોતાના આત્માનો શોક થાય છે. માર્ગ ઉપદેશકને બંધુબુદ્ધિથી ગ્રહણ કરે છે. સદ્ધર્મમાં નિરતચિત્તવાળા અવ્યલોકોને સદ્ભાવનાથી બહુ માને છે. તે કારણથી આટલા પ્રપંચથી લઘુકર્મવાળા જીવોને, સત્માર્ગ અભ્યર્ણવર્તી જીવોને, અભિજ્ઞકર્મ-ગ્રંથિવાળાને અથવા ભિજ્ઞકર્મગ્રંથિવાળાને, પ્રાપ્ત થયેલા સમ્યગ્દર્શનવાળા જીવને કેટલો કાળ ભદ્રકભાવમાં વર્તમાન આ જીવનો જે વ્યતિકર થાય છે તે બતાવાયો.

અત્યાર સુધી જે જીવો ગ્રંથિભેદને પામવાની નજીકમાં યોગની ભૂમિકાને પામેલા છે છતાં ગ્રંથિભેદ કર્યો નથી તેવા જીવો ભગવાનના શાસનને કઈ રીતે જોનારા છે ? અને જેઓએ ગ્રંથિનો ભેદ કર્યો છે તેવા સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવો ભગવાનના શાસનને પામીને કઈ રીતે જોનારા છે તેનું અત્યાર સુધી વર્ણન કર્યું. તેમાં સમ્યગ્દૃષ્ટિથી જીવ સૂક્ષ્મ પ્રજ્ઞાને કારણે ભગવાનના શાસનનું પારમાર્થિક સ્વરૂપ સૂક્ષ્મદૃષ્ટિથી જોઈ શકે છે. વળી, ગ્રંથિભેદની નજીક ભૂમિકાવાળા જીવો સ્થૂલબોધવાળા હોવાથી તે ભગવાનના શાસનને તેવા જ સ્વરૂપવાળું પણ સ્થૂલબુદ્ધિથી યથાર્થ જોઈ શકે છે. તે અત્યાર સુધી બતાવ્યું.

નૃપભૂતજિનસ્ય દર્શનમ્

તદનન્તરમિદાનીં સકલકલ્યાણાક્ષેપકારણભૂતાં પરમેશ્વરાવલોકનાં પ્રાપ્તવતોઽસ્ય યઃ સંપદ્યતે, તત્ર યોઽસૌ કથાનકોક્તો રોરો લબ્ધચેતનો યાવદિત્યં વિપ્રકીર્ણં ચિન્તયતિ તાવદ્ વૃત્તાન્તાન્તરમપરં મહારાજાવલોકનલક્ષણમાપતિતં તથેહાપિ યદાઽયં જીવઃ સજ્જાતસ્વકર્મ્મલાઘવતયા સન્માર્ગાભિમુખો ભદ્રકભાવે વર્તતે તદાઽસ્ય યોગ્યતયા પરમાત્માવલોકનલક્ષણોઽયમપરો વૃત્તાન્તઃ સંપદ્યતે । તત્ર યોઽસૌ સુન્દરે પ્રાસાદશિખરે સપ્તમે ભૂમિકાતલે નિવિષ્ટમૂર્તિરધસ્તાદ્વર્તમાનં તદદૃષ્ટમૂલપર્યન્તં નગરં સમસ્તં સમસ્તવ્યાપારકલાપોપેતં સકલકાલં સમન્તાત્રિરીક્ષમાણસ્તસ્માદ્બહિરપિ સર્વત્રાપ્રતિહતદર્શનશક્તિઃ સતતતાનન્દો લીલયા લલમાનો મહાનરેન્દ્રો દર્શિતઃ સ ઇહ નિષ્કલાવસ્થાયાં વર્તમાનઃ પરમાત્મા ભગવાન્ સર્વજ્ઞો વિજ્ઞેયઃ, સ એવ યતો મર્ત્યલોકાપેક્ષયા ઉપર્યુપરિસ્થાયિન્યો ભૂમિકાકલ્પાઃ સપ્તરજ્જવઃ તદાત્મકો યો લોકપ્રાસાદસ્તચ્છિખરે વર્તતે, સ એવ હિ પરમેશ્વરો યુગપદમું સમસ્તસંસારવિસ્તારં વિચિત્રનગરવ્યાપારાકારમલોકાકાશં ચ તદ્બહિર્ભાગકલ્પં કેવલાલોકેન કરતલગતામલકન્યાયેનાવલોકયતિ, સ એવ ચાનન્તવીર્યસુખપરિપૂર્ણતયા સતતાનન્દો લીલયા લલતે, નાપરો, ભવગર્ત્તમધ્યપતિતજન્તુ-લીલાલલનસ્ય પરમાર્થતો વિડમ્બનારૂપત્વાત્ ।

દ્રમકને રાજસ્વરૂપ તીર્થકરનું દર્શન

ત્યારપછી હવે, બધા કલ્યાણના આશ્લેષના કારણભૂત પરમેશ્વરની અવલોકનાને પ્રાપ્ત કરતા આ જીવને જે પ્રાપ્ત થાય છે તે બતાવે છે — ત્યાં જે કથાનકમાં કહેવાયેલો આ રાંકડો લબ્ધચેતનવાળો જ્યાં સુધી આ પ્રમાણે વિપ્રકીર્ણ ચિંતવન કરે છે=પ્રસ્તુત રાજમંદિરને જોઈને આ રમ્ય રાજમંદિર છે એ પ્રકારે વિસ્તૃત ચિંતવન કરે છે, ત્યાં સુધી મહારાજના અવલોકન લક્ષણ અન્ય વૃત્તાન્તર આપતિત થાય છે=પ્રાપ્ત થાય છે. તે પ્રમાણે અહીં પણ=સંસારમાં પણ, જ્યારે આ જીવ પ્રાપ્ત થયેલા સ્વકર્મના લાઘવપણાને કારણે સન્માર્ગને અભિમુખ ભદ્રકભાવમાં વર્તે છે, ત્યારે આની=આ જીવની, યોગ્યતા હોવાને કારણે પરમાત્માના અવલોકન રૂપ બીજો વૃત્તાંત પ્રાપ્ત થાય છે,

તત્ર=પરમાત્માના અવલોકનના વિષયમાં, સુંદર પ્રાસાદના શિખર રૂપ સાતમા ભૂમિકાતલમાં, નિવિષ્ટમૂર્તિવાળા=રહેલા, નીચે વર્તતા તે અદૃષ્ટમૂલપર્યંત નામનું સમસ્ત નગર સમસ્ત વ્યાપારકલાથી યુક્ત સકલકાલ ચારેય બાજુથી નિરીક્ષણ કરતા, તેનાથી બહિર પણ=અદૃષ્ટમૂલ નગરથી બહિર પણ, અલોકાકાશને પણ નિરીક્ષણ કરતા સર્વત્ર અપ્રતિહત દર્શનની શક્તિવાળા, સતત આનંદવાળા, લીલાથી આત્મસ્વરૂપમાં રમતા એવા જે આ મહાનરેન્દ્ર જોવાયા, તે અહીં નિષ્કલ અવસ્થામાં વર્તતા પરમાત્મા ભગવાન સર્વજ્ઞ જાણવા=સંકલ્પવિકલ્પરૂપ મોહની સર્વકલાથી રહિત અવસ્થામાં રહેલા ભગવાન સર્વજ્ઞ જાણવા, જે કારણથી તે જ=નિષ્કલ અવસ્થામાં વર્તતા પરમાત્મા જ, મર્ત્યલોકની અપેક્ષાથી=મનુષ્યલોકની અપેક્ષાથી, ઉપર રહેનારા ભૂમિકા જેવા સાત રજ્જુઓ તદાત્મક જે લોકપ્રસાદ તેના શિખરમાં વર્તે છે, હિ=જે કારણથી, તે જ પરમેશ્વર એક સાથે આ સમસ્ત સંસારના વિસ્તારને, વિચિત્રનગરના વ્યાપારના આકારને અને લોકના બહિર્ભાગરૂપ અલોકાકાશને કેવલજ્ઞાનથી હાથમાં રહેલા આમળાના ન્યાયથી અવલોકન કરે છે અને તે જ પરમાત્મા અનંતવીર્ય અને સુખથી પરિપૂર્ણ હોવાને કારણે સતત આનંદવાળા લીલાથી સુખને ભોગવે છે, બીજા નહીં; કેમ કે ભવરૂપી ગર્તામાં પડેલા જીવોની લીલાથી રમવાની ક્રિયા પરમાર્થથી વિડંબના રૂપ છે.

ઉપનય :-

ભગવદનુગ્રહ:

यथा च स कथानकोक्तः तेन महाराजेन महारोगभराक्रान्ततया गाढबीभत्सदर्शन इतिकृत्वा करुणया विशेषेणावलोकित इत्युक्तं तदत्रैवं द्रष्टव्यं—यदाऽयमात्मा निजभव्यत्वादिपरिपाकवशादेतावतीं कोटिमध्यारूढो भवति, तदाऽस्य भवत्येव भगवदनુग्रहः, न तद्व्यतिरेकेण यतो मार्गानुसारिता संपद्यते, तदनુग्रहेणैव भवति भावतो भगवति बहुमानो, नान्यथा, स्वकर्मक्षयोपशमादीनां शेषहेतूनाम-प्रधानत्वात्, ततोऽयमात्मा तस्यामवस्थायां वर्त्तमानोऽमुमर्थमाकलय्य भगवता विशेषेणावलोकित इत्युच्यते, स एव परमेश्वरोऽचिन्त्यशक्तियुक्ततया परमार्थकरणैकतानतया चास्य जीवस्य मोक्षमार्गप्रवृत्तेः

પરમો હેતુરિત્યુક્તં ભવતિ, સમસ્તજગદનુગ્રહપ્રવણં હિ ભગવતો નિષ્કલમપિ રૂપમિતિ પરિભાવનીયં, કેવલં તથાપિ તત્ જીવભવ્યતાં કર્મકાલસ્વભાવનિયત્યાદિકં ચ સહકારિકારણકલાપમપેક્ષ્ય જગદનુગ્રહે વ્યાપ્રિયતે, તેન ન યૌગપદ્ધેન સમસ્તપ્રાણિનાં સંસારોત્તાર ઇતિ, આલોચનીયમેતદાગમાનુસારેણેતિ, તસ્માદ્ ભવત્યેવ ભાવિકલ્યાણસ્ય ભદ્રકભાવે વર્તમાનસ્યાસ્ય જીવસ્ય ભગવદવલોકના ।

ઉપનયાર્થ :-

ઈશ્વરઅનુગ્રહ

અને જે પ્રમાણે કથાનકમાં કહેવાયું ‘તે મહારાજા વડે મહારોગના અતિશયથી આકાન્તપણું હોવાને કારણે ગાઢ બીભત્સદર્શનવાળો આ દ્રમક છે. એથી કરીને કરુણા વડે વિશેષથી અવલોકન કરાયો=મહારાજા વડે આ દ્રમક વિશેષરૂપે જોવાયો’ એ પ્રમાણે કહેવાયું તે અહીં=પ્રસ્તુત જીવમાં, આ પ્રમાણે જાણવું — જ્યારે આ આત્મા નિજભવ્યતાદિના પરિપાકના વશથી આટલી કોટિમાં અધ્યારૂઢ થાય છે=પૂર્વમાં વર્ણન કર્યું તે પ્રકારે ભગવાનના શાસનને જોવા સમર્થ બને તેવી સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરે છે, ત્યારે આ જીવને ભગવદ્ અનુગ્રહ પ્રાપ્ત થાય જ છે. જે કારણથી તેના વગર=ભગવાનના અનુગ્રહ વગર, માર્ગાનુસારિતા પ્રાપ્ત થતી નથી. તેના અનુગ્રહથી જ=ભગવાનના અનુગ્રહથી જ, ભગવાનમાં ભાવથી બહુમાન થાય છે. અન્યથા થતો નથી=ભગવાનના અનુગ્રહ વગર ભાવથી બહુમાનભાવ થતો નથી; કેમ કે સ્વકર્મના ક્ષયોપશમાદિ શેષ હેતુઓનું અપ્રધાનપણું છે.

જીવમાં પોતાના કર્મક્ષયોપશમરૂપ દ્વારપાળથી જ ભગવાનના શાસનમાં પ્રવેશ થયેલો છે તેથી જ ભગવાનને જોઈને પ્રીતિ વગેરે થાય છે તોપણ મુખ્યરૂપે તો ભગવાનનું વચન પરિણામ પામેલ છે તેનાથી ભગવાન પ્રત્યે બહુમાન થાય છે, અન્યથા થતો નથી. તેથી સ્વકર્મનો ક્ષયોપશમ, જીવની તેવી યોગ્યતા, બાહ્યનિમિત્તો આદિ શેષ હેતુઓ અપ્રધાન છે. પરંતુ ભગવાનના વચનનો પારમાર્થિક પરિણામરૂપ ભગવાનનો અનુગ્રહ જ પ્રધાન છે.

તેથી આ આત્મા=સંસારી જીવ, તે અવસ્થામાં વર્તતો છે. આ અર્થને જાણીને=આ જીવને મારા પ્રત્યે બહુમાન થયું છે આ પ્રકારના અર્થને જાણીને, ભગવાન વડે વિશેષથી અવલોકન કરાયો. એ પ્રમાણે કહેવાયું=એ પ્રમાણે પૂર્વમાં કથાનકમાં કહેવાયું, તે જ પરમેશ્વર અચિંત્યશક્તિયુક્તપણું હોવાથી અને પરમાર્થકરણમાં એકતાનપણું હોવાથી આ જીવની મોક્ષમાર્ગની પ્રવૃત્તિનો પરમહેતુ છે એ પ્રમાણે કહેવાયેલું થાય છે.

તીર્થંકરો યોગ્ય જીવોને તારવા માટે સામર્થ્ય ધરાવે તેવી અચિંત્યશક્તિયુક્ત છે. વળી યોગ્ય સર્વ જીવોના પરમાર્થ કરવામાં એકતાનવાળા છે. આથી જે જીવોનું જે રીતે કલ્યાણ થાય તે રીતે તે જીવને સૂક્ષ્મ-સૂક્ષ્મતર બોધ કરાવીને મોક્ષમાર્ગની પ્રવૃત્તિના પરમ કારણ થાય છે. આથી જ ગણધરો માટે ભગવાન લોકપ્રદ્યોતકર બને છે અને તેનાથી અલ્પયોગ્યતાવાળા જીવોને તેની યોગ્યતા અનુસાર લોકના પ્રકાશન માટે પ્રદીપતુલ્ય

ભગવાન બને છે. જેથી સંસારરૂપી અટવીમાં રહેલા જીવો ભગવાનના વચનના બળથી સુખપૂર્વક તે અટવીને ઓળંગીને પૂર્ણસુખમય એવા મોક્ષમાર્ગમાં પ્રસ્થિત થાય છે.

કેમ ભગવાન સર્વજીવોને પરોપકાર કરવાના એકતાનવાળા છે ? તેથી કહે છે —

હિ=જે કારણથી, સમસ્ત જગતના અનુગ્રહમાં તત્પર ભગવાનનું નિષ્કલરૂપ છે એ પ્રમાણે પરિભાવન કરવું જોઈએ. કેવલ તોપણ=ભગવાનનું સ્વરૂપ જગતના સર્વ જીવોના અનુગ્રહમાં પ્રવણ હોવા છતાં પણ, તે=ભગવાનનું નિષ્કલરૂપ, જીવની ભવ્યતાને અને કર્મ, કાલ, સ્વભાવ, નિયતિ આદિ સહકારી કારણના સમૂહની અપેક્ષા રાખીને જગતના અનુગ્રહમાં વ્યાપારવાળું થાય છે. તે કારણથી=ભગવાનનું નિષ્કલસ્વરૂપ જીવની ભવ્યતા અને સહકારી કારણની અપેક્ષાથી જગતના જીવોના અનુગ્રહ માટે વર્તે છે તે કારણથી, યોગપદ્યથી=એક સાથે, સમસ્ત જીવોનો સંસારથી ઉત્તાર નથી એ પ્રમાણે આ=ગ્રંથકારશ્રીએ કહ્યું એ, આગમ અનુસાર આલોચન કરવું જોઈએ. તે કારણથી ભાવિકલ્યાણવાળા ભદ્રકભાવમાં વર્તમાન આ જીવને=આ જીવ ઉપર, ભગવદ્વલોકના થાય છે.

ભગવાનની પ્રતિમાને જોઈને કે સાક્ષાત્ તીર્થંકરો આદિને જોઈને યોગ્ય જીવોને ભગવાનના પારમાર્થિક સ્વરૂપને કાંઈક સ્પર્શે તે પ્રકારે જે ભાવો થાય છે, તે ભાવો અનુસાર તે જીવને ભગવાનની અવલોકના પ્રાપ્ત થઈ છે તેમ ઉપચાર કરાય છે; કેમ કે ભગવાનની મૂર્તિના દર્શનથી કે સાક્ષાત્ પરમાત્માના શાંત મુદ્રાના દર્શનથી જે ભાવો તે જીવમાં પ્રગટ્યા છે તે ભગવદ્ અવલોકના સ્વરૂપ છે.

સૂરિલક્ષિતજીવયોગ્યતા

यथा च तां महाराजदृष्टिं तत्र रोरे निपतन्तीं धर्मबोधकराभिधानो महानसनियुक्तो निरीक्षितवानित्युक्तं तथा परमेश्वरावलोकनां मज्जीवे भवन्तीं धर्मबोधकरणशीलो धर्मबोधकर इति, यथार्थाभिधानो मन्मार्गोपदेशकः सूरिः, स निरीक्षते स्म, तथाहि—सद्ध्यानबलेन विमलीभूतात्मानः परहितैकनिरतचित्ता भगवन्तो [ये. मु] योगिनः [ते. मु] पश्यन्त्येव देशकालव्यवहितानामपि जन्तूनां छद्मस्थावस्थायामपि वर्त्तमाना दत्तोपयोगा भगवदवलोकनाया योग्यतां, पुरोवर्तिनां पुनः प्राणिनां भगवदागमपरिकर्मित-मतयोऽपि योग्यतां लक्षयन्ति, तिष्ठन्तु विशिष्टज्ञाना इति, ये च मम सदुपदेशदायिनो भगवन्तः सूरयस्ते विशिष्टज्ञाना एव, यतः कालव्यवहितैरनागतमेव तैर्ज्ञातः समस्तोऽपि मदीयवृत्तान्तः, स्वसंवेदन-संसिद्धमेतदस्माकमिति ।

આચાર્ય દ્વારા નક્કી કરાયેલ જીવની યોગ્યતા

જે પ્રમાણે ધર્મબોધકર નામના મહાનસનિયુક્તે મહારાજની તે દૃષ્ટિને તે રાંકડા ઉપર પડતી જોઈ એ પ્રમાણે કહેવાયું=કથાનકમાં કહેવાયું, તે પ્રમાણે ‘ધર્મનો બોધ કરાવવાના સ્વભાવવાળા એ ધર્મબોધકર છે’, એ પ્રકારના યથાર્થ નામવાળા મારા માર્ગના ઉપદેશક તે સૂરિએ મારા જીવ ઉપર

પડતી પરમેશ્વરની અવલોકનાને જોઈ. તે આ પ્રમાણે — સદ્ધ્યાનના બળથી વિમલીભૂત=વિમલરૂપ થયેલા, આત્માવાળા, પરહિતનિરત એક ચિત્તવાળા, છન્નસ્થઅવસ્થામાં પાણ રહેલા દત્તઉપયોગવાળા એવા તે ભગવાન યોગીઓ દેશકાલ વ્યવહિત એવા તે જીવોની ભગવદ્ અવલોકનાની યોગ્યતાને જુએ છે. વળી, પુરોવર્તી પ્રાણીઓની યોગ્યતાને ભગવાનના આગમપરિકર્મિત મતિવાળા પાણ જુએ છે, વિશિષ્ટ જ્ઞાનવાળા દૂર રહો અને મારા સદ્ઉપદેશદાયી ભગવાન જે સૂરિ છે, તે વિશિષ્ટ જ્ઞાનવાળા જ છે, જે કારણથી કાલવ્યવહિત એવા તેઓ વડે=મારા કાલથી પૂર્વમાં થયેલા એવા તેઓ વડે, અનાગત જ સમસ્ત પાણ મારો વૃત્તાંત જ્ઞાત છે. આ અમને સ્વસંવેદન સિદ્ધ છે.

ગ્રંથકારશ્રી સિદ્ધર્ષિગણિ હરિભદ્ર સૂરીશ્વર પછી કંઈ કાળના વ્યવધાનથી થયેલા છે. અને ભગવાનના શાસનને પામીને દીક્ષા ગ્રહણ કરેલી, તત્ત્વના અર્થી હતા. તેથી તેઓ ઉપર ભગવાનની અવલોકના થયેલી, છતાં તેઓને કયા સ્થાને તત્ત્વના વિષયમાં મૂંઝવણ થશે તેના પરમાર્થને જ જાણે જાણનાર હોય તેવા હરિભદ્રસૂરિ છન્નસ્થઅવસ્થામાં હતા તોપણ તેઓએ ઉપયોગ મૂક્યો કે ભાવિમાં જે યોગ્ય જીવો ઉપર ભગવદ્ની અવલોકના થશે તે જીવોને વિશિષ્ટમાર્ગની પ્રાપ્તિ કરાવવા માટે શું કહેવું જોઈએ. તે પ્રમાણે જ તેમણે લલિતવિસ્તરામાં કહેલ છે. જે વાંચીને ગ્રંથકારશ્રીને સ્વસંવેદનથી જણાયું કે મારી જ ભાવિ અવસ્થાની મૂંઝવણને સામે રાખીને તે આચાર્યોએ તે પ્રકારે તે સ્થાનને સ્પષ્ટ લખેલ છે. જેથી મારા વૃત્તાંતને જાણીને મારા ઉપકાર અર્થે જ તે પદાર્થ એમણે સ્પષ્ટ કરેલ છે. જેથી ગ્રંથકારશ્રી ભગવાનના શાસનમાં સ્થિર શ્રદ્ધાવાળા થયા.

ઉપનય :-

સદ્ધર્માચાર્યસ્ય મનોવ્યથા સમાધિશ્ચ

યત્પુનઃ તેન ધર્મ્મબોધકરેણ સાકૂતમાનસેન સતા તદનન્તરં ચિન્તિતં યદુત—કિમેતદાશ્ચર્યં મયાઽધુના દૃશ્યતે? યતોઽયં સુસ્થિતો મહાનરેન્દ્રો યસ્યોપરિ વિશેષેણ દૃષ્ટિં પાતયતિ, સ પુરુષસ્ત્રિભુવનસ્યાપિ દ્રાગેવ પ્રભુઃ સજ્જાયત ઇતિ સુપ્રસિદ્ધમેતત્, અયં પુનર્યોઽધુનાઽસ્ય રાજ્ઞો દૃષ્ટેર્ગોચરચારિતામનુભવન્નુપલક્ષ્યતે સ દ્રમકો દૈન્યોપહતો, રોગગ્રસ્તદેહોઽલક્ષ્મીભાજનભૂતો, મોહોપહતાત્માઽતિબીભત્સદર્શનો, જગદુદ્વેગહેતુ-સ્તત્કથં સમસ્તદોષરાણેરસ્ય પરમેશ્વરદૃષ્ટિપાતેન સાર્દ્ધં સમ્બન્ધઃ? પૌર્વાપર્યેણ વિચાર્યમાણો ન યુજ્યતે, ન કદાચનાપિ દીર્ઘતરદૌર્ગત્યભાજિનાં ગેહેષુ અનર્ઘયરત્નવૃષ્ટયો નિપતિતુમુત્સહન્તે, તત્કથમેતદિતિ વિસ્મયાતિરેકાકુલં નશ્ચેતઃ, તદિદં સર્વમત્રાપિ જીવવિષયં સદ્ધર્માચાર્યચેતસિ વર્તમાનં યોજનીયં, તથાહિ—યદાઽયં જીવો નિતરાં ગુરુકર્મતયા પ્રાગવસ્થાયાં સમાચરતિ સમસ્તપાતકાનિ, ભાષતે નિઃશેષા-સમ્યાલીકવચનાનિ, ન મુચ્યતેઽનવરતં રૌદ્રધ્યાનેન, સ એવ ચાકાણ્ડ એવ કુતશ્ચિન્નિમિત્તાચ્છુભસમાચાર ઇવ સત્યપ્રિયંવદ ઇવ પ્રશાન્તચિત્ત ઇવ પુનર્લક્ષ્યતે, તદા ભવત્યેવ પૌર્વાપર્યપર્યાલોચનચતુરાણાં વિવેકિનાં મનસિ વિતર્કો, યદુત—ન તાવત્સુન્દરા મનોવાક્કાયપ્રવૃત્તિઃ સદ્ધર્મસાધિકા ભગવદનુગ્રહવ્યતિરેકેણ

કસ્યચિત્સંપદ્યતે, અયં ચેહ ભવ એવાતિક્લિષ્ટમનોવાક્કાયપ્રસરોઽવધારિતોઽસ્માભિઃ, તદિદં પૂર્વાપર-વિરુદ્ધમિવ પ્રતિભાસતે, યતઃ કથમેવંવિધપાપોપહતસત્ત્વે ભગવદવલોકના પ્રવર્તતે, સા હિ પ્રવર્તમાના જીવસ્ય મોક્ષસમ્પાદકત્વેન ત્રિભુવનનાથત્વમક્ષેપેણ જનયતિ, તસ્માન્નાત્ર તસ્યાઃ સમ્ભવો લક્ષ્યતે, યતશ્ચાસ્ય સુન્દરમનોવાક્કાયપ્રવૃત્તિલેશો દૃશ્યતે, તતોઽન્યથાઽનુપપત્ત્યા ભગવદવલોકનાયાઃ સદ્ભાવોઽત્ર નિશ્ચીયતે, તદિદમલબ્ધસન્દેહવિચ્છેદકારણં અસ્માકં મનો દોલાયતે કિમિદમાશ્ચર્યમિત્યાકૂતે ।

યથા ચ તેન તાત્પર્યેણ પર્યાલોચયતા મહાનસનિયુક્તકેન પશ્ચાત્રિશ્ચિતં યદુત—સમ્ભવતોઽસ્ય દ્રમકસ્ય દ્વે કારણે મહાનરેન્દ્રાવલોકનાયાઃ, તેન યુક્તિયુક્ત એવાસ્ય પારમેશ્વરો દૃષ્ટિપાતઃ, તત્ર-યસ્માદેષ સુપરીક્ષિતકારિણા સ્વકર્મવિવરેણ દ્વારપાલેનાત્ર ભવને પ્રવેશિતઃ, તેનોચિત એવાયં વિશેષ-દૃષ્ટેરિત્યેકં કારણં, તથા યસ્યૈતદ્ભવનમાલોક્ય નરસ્ય મનઃપ્રસાદો જાયતે, સ મહાનરેન્દ્રસ્યાત્યન્તવલ્લભ ઇતિ પ્રાગેવ વિનિશ્ચિતમિદં મયા, સંજાતશ્ચાસ્ય મનઃપ્રસાદો લક્ષ્યતે, યતો નેત્રરોગપીડાભરાક્રાન્તે અપિ લોચને ભવનદિદૃક્ષ્યા પ્રતિક્ષણમયમુન્મીલયતિ, તદ્દર્શનેન બીભત્સદર્શનમપ્યસ્ય વદનં સહસા પ્રસાદસમ્પત્તેર્દર્શનીયતામાસાદયતિ, ધૂલિધૂસરાણિ ચાસ્ય સર્વાઙ્ગોપાઙ્ગાનિ પુલકોદ્ભેદભાજિ દૃશ્યન્તે, ન ચૈતદન્તર્વિવર્તમાનહર્ષવ્યતિરેકેણ સંપદ્યતે, તસ્માદિદમસ્ય નૃપભવનપક્ષપાતલક્ષણં પરમેશ્વરાવલોકનાયા દ્વિતીયં કારણમિતિ તદેતત્સર્વં સદ્ધર્માચાર્યા અપિ જીવવિષયં પર્યાલોચયન્તઃ પરિકલ્પયન્ત્યેવ, તથાહિ—યો જીવો હેતુર્ભિર્લક્ષ્યતે, યથા સંજાતકર્મવિવરોઽયં, તથા ભગવચ્છાસનમુપલભ્ય યસ્ય પ્રાદુર્ભવતિ મનઃપ્રસાદઃ, સ ચ ભગવાન્ લક્ષ્યતે પ્રતિક્ષણં નેત્રોન્મીલનકલ્પયા જીવાદિપદાર્થજિજ્ઞાસયા, વિભાવ્યતે પ્રવચનાર્થલવાધિગમે વિકસિતવદનકલ્પેન સંવેગદર્શનેન, નિશ્ચીયતે ચ ધૂલિધૂસરિતાઙ્ગોપાઙ્ગરોમાઙ્ગા-કારેણ સદનુષ્ઠાનલેશપ્રવૃત્તિવિલોકનેન, તસ્ય જીવસ્ય સમ્પન્ના ભગવદવલોકનેતિ નિર્ણીયતે, તસ્માદિદાપિ નિશ્ચયકરણે તદસ્ત્યેવ હેતુદ્વયં, યદુતસઙ્જાતકર્મવિવરતા ભગવચ્છાસનપક્ષપાતશ્ચેતિ ।

ઉપનયાર્થ :-

આચાર્ય ભગવંતની મનોવ્યથા તથા સમાધિ

જે વળી, તે ધર્મબોધકર વડે સાકૂતમાનસવાળા છતાં ત્યારપછી ચિંતવન કરાયું, જે આ પ્રમાણે — મારા વડે હાલમાં આ શું આશ્ચર્ય દેખાય છે ? જે કારણથી આ સુસ્થિત મહાનરેન્દ્ર જેમના ઉપર વિશેષથી દૃષ્ટિ નાંખે છે, તે પુરુષ ત્રણે ભુવનનો પણ શીઘ્ર જ પ્રભુ થાય છે. એ પ્રમાણે આ સુપ્રસિદ્ધ છે. વળી, જે આ હમણાં આ રાજાની દૃષ્ટિની ગોચરચારિતાને અનુભવતો દેખાય છે, તે દ્રમક દૈવ્ય ઉપહત=દીનતાવાળો, રોગગ્રસ્ત દેહવાળો, અલક્ષ્મીના ભાજનભૂત, મોહથી ઉપહત સ્વરૂપવાળો, અતિબીભત્સદર્શનવાળો, જગતના ઉદ્વેગનો હેતુ છે. તે કારણથી કેવી રીતે સમસ્તદોષરાશિવાળા આનો પરમેશ્વરના દૃષ્ટિપાતની સાથે સંબંધ થયો ? પૂર્વ-અપર વિચારતાં ઘટતી નથી=આ જીવ

ઉપર ભગવાનની દૃષ્ટિ ઘટતી નથી. ક્યારેય પણ દીર્ઘતર દૌર્ગત્ય ભજનારા જીવોના ઘરમાં અનર્થય= અતિમૂલ્યવાન, રત્નોની વૃષ્ટિઓ પડવા માટે ઉત્સાહ કરતી નથી=જે જીવો અતિદરિદ્ર અવસ્થામાં રહે તેવી પ્રકૃતિવાળા છે એવા જીવોના ઘરમાં અતિમૂલ્યવાન રત્નોની વૃષ્ટિ ક્યારેય પડે નહીં તેમ અતિ અયોગ્ય જીવમાં ભગવાનની દૃષ્ટિ ક્યારેય પડે નહીં. તે કારણથી આ કેમ છે ?=અતિ દરિદ્ર એવા આ જીવ પર મૂલ્યવાન રત્નોની વૃષ્ટિ જેવી ભગવાનની દૃષ્ટિ કેમ પડી ? એ પ્રકારના વિસ્મયના અતિરેકથી આકુળ અમારું ચિત્ત છે=ધર્મબોધકરૂપ મહાનસ વિચારે છે કે આ પ્રકારના અત્યંત અસંબદ્ધ ભાવો જોવાથી વિસ્મયથી આકુળ અમારું ચિત્ત છે. તે આ=ધર્મબોધકરૂપ મહાનસ વિચારે છે તે આ, સર્વ આ પણ આ જીવના વિષયમાં સદ્ધર્માચાર્યના ચિત્તમાં વર્તતું યોજન કરવું. તે આ પ્રમાણે — જ્યારે આ જીવ અત્યંત ગુરુકર્મપણાને કારણે=ભારે કર્મપણાને કારણે, પૂર્વઅવસ્થામાં= રાજમંદિરના પ્રવેશની પૂર્વઅવસ્થામાં, સર્વ પાપો આચરે છે, બધા પ્રકારનાં અસભ્ય અને જૂઠાં વચનો બોલે છે, સતત રૌદ્રધ્યાનથી મુકાતો નથી. અને તે જ=તે જ જીવ, અકાન્ડ જ=અચાનક જ, કોઈ નિમિત્તથી શુભસમાચારની જેમ, સત્ય અને પ્રિય બોલનારની જેમ, પ્રશાંત ચિત્ત જેવો ફરી જણાય છે=રાજમંદિરમાં પ્રવેશ કરે છે ત્યારે પરમાત્માના દર્શનને કારણે પરમાત્માના ગુણોથી રંજિત-ચિત્તવાળો ફરી જણાય છે. ત્યારે પૂર્વ-અપર પર્યાલોચનમાં ચતુર એવા વિવેકી જીવોના મનમાં વિતર્ક થાય છે. શું વિતર્ક થાય છે ? તે ‘ચદુત્ત’થી બતાવે છે — સદ્ધર્મ સાધનારી સુંદર મન-વચન-કાયાની પ્રવૃત્તિ ભગવાનના અનુગ્રહ વગર કોઈ જીવને પ્રાપ્ત થતી નથી. અને આ જીવ=પ્રસ્તુત જીવ, આ જ ભવમાં અતિક્લિષ્ટ મન-વચન-કાયાની પ્રવૃત્તિવાળો અમારા વડે જોવાયો તે કારણથી પૂર્વ-અપર વિરુદ્ધ જેવું આ=ભગવાનનું અવલોકન, અમને પ્રતિભાસે છે. જે કારણથી આવા પ્રકારના પાપથી હણાયેલા જીવમાં ભગવાનની અવલોકના કેવી રીતે પ્રવર્તે ? અર્થાત્ સામાન્યથી અત્યંત ભદ્રકપ્રકૃતિવાળા ઉચિત આચાર કરનારા જીવમાં જ ભગવાનની અવલોકના સંભવે, જ્યારે અત્યંત પાપથી ઉપહત ચિત્તવાળા જીવમાં તે કેવી રીતે સંભવે ? હિ=જે કારણથી, પ્રવર્તતી તે=ભગવાનની અવલોકના, જીવના મોક્ષ સંપાદકપણાથી અલ્પકાળ વડે ત્રિભુવનના નાથપણાને ઉત્પન્ન કરે છે=જે જીવોનું ભગવાનને જોઈને, ભગવાનના વીતરાગભાવથી કંઈક ચિત્ત રંજિત થાય છે અને તેના કારણથી શાંત થયેલા સ્વસ્થચિત્તવાળાને જે સ્વસ્થતાનું સુખ થાય છે, તેવા સુખના અર્થી તે જીવો સતત ભગવાનના વચનનું અવલંબન લઈને વિશેષ-વિશેષ પ્રકારે સુખ પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છે છે, જેથી તે ભવમાં કે પરિમિતભવમાં સંપૂર્ણ ક્લેશના ક્ષયરૂપ ત્રિભુવનના નાથપણાને પ્રાપ્ત કરે છે. તે કારણથી=અત્યંત અયોગ્યમાં ભગવાનની અવલોકના સંભવથી નથી તે કારણથી, અહીં=પ્રસ્તુત જીવમાં, તેનો સંભવ જણાતો નથી=ભગવાનની અવલોકનાનો સંભવ જણાતો નથી. અને જે કારણથી આની=પ્રસ્તુત જીવની સુંદર મન-વચન-કાયાની પ્રવૃત્તિઓ લેશ દેખાય છે=પૂર્વમાં ન હતો છતાં વર્તમાનમાં દેખાય છે. તેથી અન્યથા અનુપપત્તિને કારણે=ભગવાનની અવલોકના વગર સુંદર મન-વચન-કાયા પ્રવૃત્તિની અનુપપત્તિ હોવાને કારણે, ભગવાનની અવલોકનાનો સદ્ભાવ અહીં=પ્રસ્તુત જીવમાં, નિશ્ચય કરાય

છે, તે કારણથી આ=પરમાત્માનું અવલોકન, પ્રાપ્ત થયેલા સંદેહના વિચ્છેદનું કારણ છે. આ શું આશ્ચર્ય છે એ પ્રકારના આકૃતમાં=અભિપ્રાયમાં અમારું મન ડોલાયમાન થાય છે.

અને જે પ્રમાણે તાત્પર્યથી પર્યાલોચન કરતા તે મહાનસનિયુક્ત વડે પાછળથી નિશ્ચિત કરાયું= પ્રસ્તુત જીવના ધર્મબોધકર આચાર્ય છે તેમના વડે પાછળથી નિશ્ચય કરાયો. શું નિશ્ચિત કરાયું ? તે 'ચદુત'થી બતાવે છે — આ દ્રમકના ઉપર મહાનરેન્દ્રની અવલોકનાનાં બે કારણો સંભવે છે. તે કારણથી યુક્તિયુક્ત જ પરમેશ્વરનો દૃષ્ટિપાત છે=ભગવાનનો આ જીવ પર જે દૃષ્ટિપાત દેખાય છે તે યુક્તિયુક્ત જ છે, ત્યાં=બે કારણોમાં, જે કારણથી આ જીવ આ ભવનમાં સુપરીક્ષિતકારી એવા સ્વકર્મવિવર એવા દ્વારપાલ વડે પ્રવેશિત કરાયો છે તે કારણથી આ=દ્રમક, વિશેષદૃષ્ટિને ઉચિત જ છે એ પ્રમાણે એક કારણ છે. અને આ ભવન જોઈને જે મનુષ્યના મનમાં પ્રસાદ થાય છે=ભગવાનના શાસનની ઉચિત પ્રવૃત્તિઓ જોઈને મન પ્રમોદવાળું થાય છે, મહાનરેન્દ્રને તે મનુષ્ય અત્યંત વલ્લભ છે=તીર્થંકરોને અત્યંત પ્રિય છે, એ પ્રમાણે એ પૂર્વમાં મારા વડે નિશ્ચય કરાયું છે. અને આને=આ દ્રમકને, મનપ્રસાદ થયેલો જણાય છે=ભગવાનના શાસન પ્રત્યે કંઈક પ્રીતિ થયેલી જણાય છે. જે કારણથી નેત્રરોગની પીડાના ભરાવાથી આકાન્ત પણ લોચન ભવનને જોવાની ઈચ્છાવાળાં હોઈ પ્રતિક્ષણ આ જીવ આંખનું ઉન્મૂલન કરે છે=પરમાત્માના શાસનના પારમાર્થિક સ્વરૂપને જોવા માટે બાધક એવા અંતરંગ નેત્ર મિથ્યાત્વના રોગથી પીડિત હોવા છતાં પણ ભગવાનના શાસનને પરમાર્થ-દૃષ્ટિથી જોવાની ઈચ્છાથી કંઈક મિથ્યાત્વની મંદતાના કારણે આ જીવ યત્ન કરે છે, તે કારણથી દર્શનથી બીભત્સદર્શનવાળો પણ આનું મુખ સહસા પ્રસાદની સંપત્તિથી=ભગવાનના શાસનમાં અવલોકનથી થયેલા પ્રમુદિતચિત્તની સંપત્તિથી, દર્શનીયતાને પ્રાપ્ત કરે છે અને ધૂળથી ધૂસર=ખરડાયેલા, પણ આનાં સર્વ અંગોપાંગ પુલકોદ્ભેદભાંજિ=રોમાંચિત, દેખાય છે. અને આ અંતર્વિવર્તતા હર્ષ વગર પ્રાપ્ત થતી નથી.

જીવને જ્યારે તત્ત્વને જોનારી કંઈક નિર્મળદૃષ્ટિ પ્રગટે છે ત્યારે ગુણના પક્ષપાતપૂર્વક ભગવાનના શાસનને જોનાર બને છે. તેથી મિથ્યાત્વને કારણે અંતર્યક્ષુ વિપર્યાસવાળી હોવા છતાં કંઈક તત્ત્વને અભિમુખ થયેલ છે. તેથી ભગવાનના શાસનમાં વાસ્તવિક સ્વરૂપને જોવાને અભિમુખ કંઈક ઊહ વર્તે છે તેથી, તેનું મુખ દર્શનીયતાને પ્રાપ્ત કરે છે. વળી, તેનો આત્મા ચારિત્રમોહનીયની ધૂળથી ખરડાયેલો હોવા છતાં કંઈક ગુણને અભિમુખ વીર્ય પ્રવર્તતું હોવાથી ભગવાનના શાસનને જોઈને તે હર્ષિત થાય છે. તેથી તેનું ચારિત્રમોહનીય પણ કંઈક ક્ષીણ થયેલું છે જે અનંતાનુબંધી કષાયની મંદતાજન્ય જીવના પરિણામ સ્વરૂપ છે.

તે કારણથી આને=આ દ્રમકને, ભગવાનના શાસનના પક્ષપાતરૂપ આ પરમેશ્વરની અવલોકનાનું બીજું કારણ છે. અર્થાત્ કર્મવિવર દ્વારપાળે પ્રવેશ કરાવ્યો તે એક કારણ છે અને ભગવાનના શાસનને જોઈને ઊહ કરે છે અને હર્ષિત થાય છે એ બીજું કારણ છે. તે આ સર્વ સદ્ધર્માચાર્ય પણ જીવના વિષયમાં પર્યાલોચન કરતાં પરિકલ્પના કરે છે=વિચારે છે, તે આ પ્રમાણે — હેતુઓથી જે જીવ જણાય છે=મુખના આકાર, તત્ત્વવિષયક ઊહાપોહ આદિ હેતુઓથી જણાય છે. જે પ્રમાણે

પ્રાપ્ત થયેલા કર્મવિવરવાળો આ જીવ છે, તે પ્રમાણે ભગવાનના શાસનને પામીને જેને મનપ્રસાદ પ્રાદુર્ભાવ થાય છે અને ભગવાન એવો તે=ગુણસંપન્ન એવા મનપ્રસાદવાળો તે જીવ, પ્રતિક્ષણ નેત્રના ઉન્મીલનકલ્પ જીવાદિપદાર્થની જિજ્ઞાસાથી જણાય છે. અને પ્રવચનના અર્થનો લેશ બોધ થયે છે તે વિકસિત વદન સમાન સંવેગના દર્શન વડે વિભાવન કરાય છે. અને ધૂલિધૂસરિતવાળાં અંગોપાંગમાં થતા રોમાંચ આકાર રૂપ સદ્અનુષ્ઠાનમાં લેશ પ્રવૃત્તિના વિલોકનથી નિશ્ચય કરાય છે. શું નિશ્ચય કરાય છે ? તે કહે છે, તે જીવને ભગવાનની અવલોકના પ્રાપ્ત થઈ છે એ પ્રમાણે નિર્ણય કરાય છે, તે કારણથી અહીં પણ=પ્રસ્તુત જીવના વિષયમાં પણ, નિર્ણય કરવામાં તે હેતુદ્વય જ છે=ધર્મબોધકર તે બે હેતુથી જ તે દ્રમકના વિષયમાં ભગવાનની અવલોકનાનો નિશ્ચય કરે છે, તે આ પ્રમાણે — સંજાત કર્મવિવરતા અને ભગવાનના શાસનનો પક્ષપાતવાળો છે. એ બે હેતુ છે એમ અવ્યય છે.

ભાવાર્થ :-

કર્મવિવર દ્વારપાળ દ્વારા ભગવાનના શાસનમાં પ્રવેશ પામેલ જીવમાં પણ ક્યારેક ઘણો ઉન્માદ વર્તે છે; કેમ કે વિપર્યાસકારી મિથ્યાત્વ નષ્ટ થયું નથી. તોપણ મિથ્યાત્વ કંઈક મંદ થવાથી જીવ તત્ત્વને અભિમુખ બને છતાં ભગવાનના શાસનના વિશેષગુણોને તત્ત્વથી જાણી શકતો નથી, તોપણ કંઈક સ્થૂલબુદ્ધિથી તેને ભગવાનનું શાસન સુંદર છે તેમ જણાય છે તે વખતે તે જીવને ભગવાનના શાસનમાં વર્તતા યોગ્ય જીવોનું શાંત ચિત્ત, સુસાધુઓનું નિર્લેપ ચિત્ત અને ભગવાનના શાસનમાં વર્તતા જીવો સાથેના પરસ્પરના ઉચિત વ્યવહારને જોવાથી તેઓને થાય છે કે આ સર્વ જીવો કેવી ઉત્તમ પ્રકૃતિવાળા છે માટે આ લોકોએ સ્વીકારાયેલો ધર્મ સુંદર છે. આ રીતે તત્ત્વજિજ્ઞાસાથી ધર્મને સન્મુખ થયેલા જીવને જોઈને ધર્મબોધકર મહાત્મા જાણી શકે છે કે આ જીવને વિશેષ સામગ્રી મળશે તો અવશ્ય કલ્યાણ પ્રાપ્ત થશે. જેમ, ચંદનબાળાશ્રીજી ચૌદપૂર્વધરને વંદન કરવા જાય છે. તેમના રૂપને, તેમની પર્યદાને જોઈને પ્રભાવિત થયેલ કોઈક ભિખારી કુતૂહલથી તેમની પાછળ પાછળ જાય છે અને તે ચૌદપૂર્વધર મહાત્મા તે ભિખારીના કોઈ પ્રકારના ભદ્રકભાવના બળથી નિર્ણય કરે છે કે સ્વકર્મવિવર નામના દ્વારપાળથી આ જીવનો ભગવાનના શાસનમાં પ્રવેશ થયેલો છે. વળી, આર્યસુહસ્તિ મહારાજ પાસે કોઈ ભૂખ્યો ભિખારી ભિક્ષાની યાચના કરે છે. મહાત્માએ કહ્યું કે અમારા ગુરુ જ આ ભિક્ષાના સ્વામી છે. અમારાથી કોઈને આપી શકાય નહીં. તેથી ભિક્ષુ આર્યસુહસ્તિ મહારાજ પાસે આવ્યો છે. અને તેના એ પ્રકારના ભાવો જાણીને આર્યસુહસ્તિ મહારાજાએ નિર્ણય કર્યો કે કર્મના ક્ષયોપશમના કારણે સ્વકર્મવિવર દ્વારપાળથી પ્રવેશ કરાયેલો આ જીવ છે તેથી તેને દીક્ષા આપી. જેથી, તે ભિખારી સંપ્રતિ થયા, આ રીતે જે જીવો ભદ્રક પ્રકૃતિવાળા થયા હોય. તેનો નિર્ણય કરીને ગીતાર્થ ગુરુ અન્ય સર્વ જીવો કરતાં તે જીવ અલ્પકાળમાં ભગવાનના શાસનના પરમાર્થને પામીને મોક્ષ પામશે તેમ નિર્ણય કરીને વિશેષથી એ જીવ માટે યત્ન કરે છે.

ઉપનય :-

यथा च 'तेन महानसनियुक्तकेन द्रमकगोचरमेतच्चिन्तितं यदुत यद्यपीदानीमेष रोराकारमाबिभर्त्ति

તથાઽપિ મહાનરેન્દ્રાવલોકનાદેવોત્તરોત્તરક્રમેણ સંભવત્કલ્યાણપરમ્પરઃ કાલાન્તરેણ વસ્તુતત્ત્વં પ્રતિપત્સ્યતે
ખલ્વેષ, નાસ્ત્યત્ર સન્દેહ ઇતિ’ તથા સદ્ધર્મગુરવોઽપિ પરમાત્માવલોકનાં જીવે વિનિશ્ચિત્ય તસ્ય
ભવિષ્યદ્ભદ્રતાં વિગતસન્દેહાઃ સ્વહૃદયે સ્થાપયન્ત્યેવ ।

ઉપનયાર્થ :-

જે પ્રમાણે કથાનકમાં કહેવાયું, શું કહેવાયું ? તે સ્પષ્ટ કરે છે — ‘તે મહાનસનિયુક્ત વડે ભગવાનના શાસનમાં રહેલા દ્રમક વિષયક આ ચિંતવન કરાયું તે આ પ્રમાણે — જો કે હમણાં આ દ્રમક ભિખારીના આકારને ધારણ કરે છે. અર્થાત્ આત્માના ગુણોના વિકાસને અનુકૂળ ગુણસંપત્તિ રહિત છે, તોપણ મહાનરેન્દ્રના અવલોકનથી જ ઉત્તરોત્તર ક્રમ વડે સંભવતી કલ્યાણપરંપરાવાળો કાલાન્તરથી આ જીવ વસ્તુતત્ત્વને પામશે અર્થાત્ તત્ત્વને અભિમુખ થયેલો છે માટે ભગવાનના શાસનના રહસ્યને અવશ્ય પ્રાપ્ત કરશે એમાં સંદેહ નથી.’ તે પ્રમાણે=જે કથાનક કહ્યું તે પ્રમાણે, સદ્ધર્મ ગુરુઓ પરમાત્માની અવલોકનાને જીવમાં નિર્ણય કરીને સંદેહ વગરના એવા તે આચાર્યો તેની=તે જીવની, ભવિષ્યમાં થનારી ભદ્રતાને, સ્વહૃદયમાં સ્થાપન કરે છે.

યોગ્ય જીવોને તત્ત્વને અભિમુખ થયેલા જાણીને તે જીવો હજી સંસારના ઉચ્છેદના કારણભૂત ધર્મના રહસ્યને જાણનારા નથી તોપણ ધર્મ પ્રત્યે આદરવાળા થયા છે. સંસારની નિર્ગુણ સ્થિતિ કંઈક જાણીને આત્મકલ્યાણના કંઈક અર્થી થયા છે. તેથી વિશેષ સામગ્રી મળશે તો અવશ્ય તે જીવો ભવિષ્યમાં કલ્યાણની પરંપરાને પ્રાપ્ત કરશે. તેમ સંદેહ રહિત ધર્મગુરુઓ જીવનાં બાહ્ય લિંગો દ્વારા નિર્ણય કરે છે.

જે પ્રમાણે કથાનકમાં કહેવાયું, શું કહેવાયું ? તે સ્પષ્ટ કરે છે — આ મહાનસનિયુક્ત=ધર્માચાર્ય, તે દ્રમકમાં મહાનરેન્દ્રની અવલોકનાનો નિર્ણય કરીને તેમની અનુવૃત્તિના વશથી=મહાનરેન્દ્રના અનુસરણના વશથી, કરુણાપ્રવાણ થયા=અત્યંત કરુણાવાળા થયા, તે પ્રમાણે=જે પ્રમાણે કથાનકમાં કહ્યું તે પ્રમાણે, જીવમાં પણ પરમાત્માની અવલોકનાને જાણીને સદ્ધર્મગુરુઓ તેમનું આરાધનાપરાયણપણું હોવાને કારણે જ=સદ્ધર્મગુરુઓમાં પરમાત્માની આરાધનામાં તત્પરતા હોવાને કારણે જ, કરુણામાં તત્પર માનસવાળા થાય છે, તેની અનુકંપાથી=ભગવાનની અવલોકનાવાળા જીવની અનુકંપાથી, તેઓ વડે પણ=સદ્ધર્મગુરુઓ વડે પણ, ભગવાન આરાધિત થાય છે, એ પ્રકારનો અર્થ છે.

જે જીવો દર્શનમોહનીયના મંદતાજન્ય ક્ષયોપશમભાવથી ભગવાનના શાસનને જોનારા છે, તેથી કંઈક ગુણના પક્ષપાતી થયા છે, તેઓને જોઈને તત્ત્વને જાણનારા ધર્મગુરુઓ તેઓનું અધિક-અધિક હિત કેમ થાય એ પ્રકારના કરુણાના પરિણામથી યુક્ત બને છે; કેમ કે યોગ્ય જીવોને સન્માર્ગ પ્રદાનકાળમાં વર્તતો તીવ્ર સંવેગ તે યોગ્ય જીવોના કલ્યાણનું કારણ બને છે, એટલું જ નહીં પણ તે ધર્માચાર્યોના પણ કલ્યાણનું કારણ બને છે. અને તે પ્રકારની ભગવાનની આરાધનાથી તે ધર્માચાર્યોને જન્મ-જન્માંતરમાં અવિચ્છિન્ન યોગમાર્ગની પ્રાપ્તિ થાય છે માટે તે ધર્માચાર્યો વડે ભગવાન આરાધિત થાય છે, એ પ્રમાણનો અર્થ થાય છે.

સદ્ધર્માચાર્યસ્ય કરુણા સદુપદેશશ્ચ

યથા ચ ‘અસૌ મહાનસનિયુક્તકસ્તદ્દ્રમકે મહાનરેન્દ્રાવલોકનાં નિર્ણય તદનુવૃત્તિવશેન કરુણાપ્રવણઃ સમ્પન્નઃ’ તથા જીવેડપિ પરમાત્માવલોકનામાકલય્ય સદ્ધર્મગુરવસ્તદારાધનપરાયણતયૈવ કરુણાપ્રવણ-માનસાઃ સજ્જાયન્તે, તદનુકમ્પયા તૈરપિ ભગવાનારાધિતો ભવતીત્યર્થઃ । યત્ પુનરભ્યધાયિ, યથા—અસૌ રસવતીપતિઃ શીઘ્રં તત્સમીપમાદરવશેનાડડગચ્છત્, ગત્વા ચૈહ્યેહિ ભદ્ર ! દીયતે તુભ્યં ભિક્ષેત્યેવં રોરમાકારિતવાનિતિ તદેવમિહ યોજનીયં—યદાડસ્ય જીવસ્ય પૂર્વોક્તન્યાયેનાડનાદૌ સંસારે પર્યટતઃ પરિપક્વા ભવ્યતા, ક્ષીણપ્રાયં ક્લિષ્ટકર્મ્મ, સ્તોકમાસ્તે તચ્છેષં, તેનાપિ દત્તં રન્ધ્રં, પ્રાપ્તા મનુજભવાદિ-સામગ્રી, દૃષ્ટં સર્વજ્ઞશાસનં, સંજાતા તત્ર સુન્દરબુદ્ધિઃ, પ્રવૃત્તા મનાક્ષપદાર્થજિજ્ઞાસા, સમુત્પન્ના કુશલકર્મ્મ-લેશબુદ્ધિઃ, અથ ચાનુવર્તન્તેડદ્યાપિ પાપકલાઃ, તદેવંવિધે ભદ્રકભાવે વર્ત્તમાનસ્ય સજ્જાતાયાં ભગવદવ-લોકનાયાં સદ્ધર્માચાર્યાઃ પ્રાદુર્ભૂતતીવ્રકરુણાપરિણામાઃ સન્માર્ગાવતારણાર્થં યોગ્યતાં નિશ્ચિત્ય ભાવતોડ-ભિમુખીભવન્તિ, તદેતત્તેષાં તત્સમીપાગમનમભિધીયતે, સજ્જાતપ્રસાદાશ્ચ કથયન્તિ તે તસ્મૈ યથા—‘ભદ્ર ! અકૃત્રિમોડયં લોકઃ, અનાદિનિધનઃ કાલઃ, શાશ્વતરૂપોડયમાત્મા, કર્મજનિતોડસ્ય ભવપ્રપજ્ઞઃ, તચ્ચાનાદિસમ્બદ્ધં પ્રવાહેણ, મિથ્યાત્વાદયસ્તસ્ય હેતવઃ, તત્ પુનર્દ્વિવિધં કર્મ કુશલરૂપમકુશલરૂપં ચ, યત્તત્ર કુશલરૂપં તત્ પુણ્યં ધર્મશ્ચોચ્યતે, યત્ પુનરકુશલરૂપં તત્પાપમધર્મશ્ચાભિધીયતે, પુણ્યોદય-જનિતઃ સુખાનુભવઃ, પાપોદયસંપાદ્યો દુઃખાનુભવઃ, તયોરેવ પુણ્યપાપયોરનન્તભેદભિન્નેન તારતમ્યેન સંપદ્યતે ખલ્વેષોડધમમધ્યમોત્તમાદ્યનન્તભેદવર્તિતયા વિચિત્રરૂપઃ સંસારવિસ્તાર’ ઇતિ ।

ધર્માચાર્યની કટુણા તથા સદુપદેશ

જે વળી કથાનકમાં કહેવાયું, જે આ પ્રમાણે આ રસોઈયો શીઘ્ર તેના સમીપ=તે ભિખારીના સમીપ, આદરના વશથી આવે છે અને જઈને કહે છે— આવ ! આવ ! હે ભદ્ર ! તને ભિક્ષા અપાય છે. એ પ્રમાણે તે ભિખારીને તે રસોઈયો બોલાવે છે. તે=કથાનકમાં કહ્યું તે, આ પ્રમાણે=અહીં=સંસારી જીવના વિષયમાં, યોજન કરવું. જ્યારે આ જીવને પૂર્વોક્ત ન્યાયથી=અથડાતા કૂટાતા પથ્થર ગોળ થાય છે એ ન્યાયથી, અનાદિ સંસારમાં ભટકતાં ભવ્યતા પરિપક્વ થાય છે. ક્ષીણપ્રાયઃ ક્લિષ્ટકર્મો થાય છે. થોડુંક પાણ તે=ક્લિષ્ટકર્મ, શેષ છે=વિપર્યાસ આપાદક મિથ્યાત્વ મોહનીય શેષ છે. તેનાથી પાણ=તે ક્ષીણપ્રાયઃ કર્મમલથી પાણ, છિદ્ર અપાયું=તત્ત્વને જોવાને અનુકૂળ એવું છિદ્ર અપાયું, મનુષ્યભવાદિ સામગ્રી પ્રાપ્ત કરાઈ. સર્વજ્ઞનું શાસન જોવાયું, ત્યાં=સર્વજ્ઞના શાસનમાં, સુંદર બુદ્ધિ થઈ. થોડીક પદાર્થની જિજ્ઞાસા થઈ=સંસારના વાસ્તવિક સ્વરૂપને જોવા માટેની અને કર્મરહિત આત્માની અવસ્થાને જોવા માટેની થોડીક જિજ્ઞાસા થઈ, કુશલકર્મ વિષયક થોડી બુદ્ધિ થઈ=સંસારના પરિભ્રમણથી મુક્ત થવા માટે મારે ભગવાનના શાસનનો ધર્મ સેવવો જોઈએ એ પ્રમાણે સુંદર ધર્મ

સેવવાની થોડીક બુદ્ધિ થઈ, અને વળી હજી પાણ પાપકલા અનુવર્તન પામે છે=બાહ્યપદાર્થોમાં કંઈક સારબુદ્ધિ કરાવે એવી વિપર્યાસ બુદ્ધિ તે જીવમાં વર્તે છે. તે કારણથી આવા પ્રકારના ભદ્રકભાવમાં વર્તતા જીવને ભગવાનની અવલોકના થયે છે, પ્રાદુર્ભૂત થયેલ તીવ્ર કરુણાના પરિણામવાળા સદ્ધર્માચાર્ય સન્માર્ગમાં આવવાની યોગ્યતાને નિશ્ચય કરીને ભાવથી અભિમુખ થાય છે. તે આ=ધર્મગુરુઓ ભાવથી અભિમુખ થાય છે તે આ, તેઓનું=ધર્માચાર્યનું, તદ્દસમીપ આગમન કહેવાય છે=દ્રમકને સન્મુખ તે રસોઈયો જાય છે એ પ્રમાણે કહેવાય છે અને સંજાતપ્રસાદવાળા એવા તે ધર્માચાર્યો=તે દ્રમક ઉપર ભગવાનની અવલોકના જોઈને સંજાતપ્રસાદવાળા એવા તે ધર્માચાર્યો, તેને કહે છે, શું કહે છે ? તે ‘યથા’થી બતાવે છે — ભદ્ર ! આ લોક અકુત્રિમ છે=જગતમાં જે દેખાય છે તેવું જ લોકનું સ્વરૂપ છે. અનાદિ-અનંતકાળ છે=અનાદિકાળથી આ લોક આ રીતે જ વર્તે છે અને અનંતકાળ સુધી આ રીતે જ જગતની વ્યવસ્થા ચાલશે, શાશ્વતરૂપ આ આત્મા છે=પોતાનો આત્મા સદા રહેનારો છે. આનો કર્મજનિત પ્રપંચ છે=પોતાના આત્માનો પોતાનાથી બંધાયેલા એવા કર્મજનિત ચારગતિના પરિભ્રમણરૂપ ભવનો પ્રપંચ છે. અને તે=કર્મ, પ્રવાહથી અનાદિ સંબદ્ધ છે=જીવની સાથે કર્મ તે તે ક્ષણમાં બંધાય છે તોપણ અનાદિથી કર્મવાળો જીવ છે, તેના=કર્મના, મિથ્યાત્વ આદિ હેતુઓ છે=મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, પ્રમાદ, કષાય અને યોગ રૂપ જીવની મલિન પરિણતિ કર્મબંધનો હેતુ છે, વળી, તે=કર્મ, બે પ્રકારનું છે. કુશલરૂપ અને અકુશલરૂપ=જીવને અનુકૂળતા ઉત્પન્ન કરે એવા ફળવાળું કુશલરૂપ અને જીવને પ્રતિકૂળતા ઉત્પન્ન કરે એવા ફળવાળું અકુશલરૂપ કર્મ છે. ત્યાં=બે પ્રકારનાં કર્મોમાં, જે કુશલરૂપ કર્મ છે. તે પુણ્ય અને ધર્મ કહેવાય છે. અને જે વળી, અકુશલરૂપ કર્મ છે તે પાપ અને અધર્મ કહેવાય છે. પુણ્યોદયજનિત સુખનો અનુભવ છે. પાપના ઉદયથી સંપાદ્ય દુઃખનો અનુભવ છે. તે જ પુણ્ય-પાપના અનંતભેદથી ભિન્ન એવા તારતમ્યથી આ અધમ, મધ્યમ, ઉત્તમ આદિ અનંતભેદવર્તીપણાથી વિચિત્રરૂપ સંસારનો વિસ્તાર પ્રાપ્ત થાય છે.

ઉપનય :-

જીવકુવિકલ્પવિનાશ:

તતશ્ચૈવંવિધં સદ્ધર્માચાર્યવચનમાકર્ણયતોઽસ્ય જીવસ્ય તે પૂર્વમનાદિકુવાસનાજનિતાઃ કુવિકલ્પાઃ પ્રવર્તન્તે સ્મ, યદુત—‘અણ્ડસમુદ્ભૂતમેતત્રિભુવનં, યદિવેશ્વરનિર્મિતં વા, બ્રહ્માદિકૃતં વા પ્રકૃતિવિકારાત્મકં વા, યદિ વા પ્રતિક્ષણવિનશ્વરં વા, પઞ્ચસ્કન્ધાત્મકોઽયં જીવઃ, પઞ્ચભૂતાત્મકો વા વિજ્ઞાનમાત્રં ચેદં સર્વં શૂન્યરૂપં વા ન વિદ્યતે વા કર્મ, મહેશ્વરવશાદિદં સર્વં નાનારૂપં વર્તતે ઇત્યાદયઃ’, તે સર્વેઽપિ ભીમમહાયોદધર્શનાત્સંગ્રામશિરસિ પ્રત્યનીકકાતરનરા ઇવ નિવર્તન્તે। તતશ્ચાયં તદા જીવો મન્યતે યદેતે મહાત્માનો મહ્યં કથયન્તિ તત્સર્વમુપપદ્યતે, મત્તોઽધિકતરં પરીક્ષિતું વસ્તુતત્ત્વમેત એવ જાનન્તિ તતશ્ચ યદુક્તં કથાનકં કથયતા યદુત—‘કદર્થનાર્થમાયાતાઃ, પશ્ચાલ્લગ્નાઃ સુદારુણાઃ। દુર્દાન્તડિમ્ભા

ये तस्य, दृष्ट्वा तं ते पलायिताः ।। १८५ ।। तदपि योजितं विज्ञेयं, यतः कुविकल्पा एव दुर्हान्तडिम्भाः,
त एव जीवं कदर्थयन्ति, तन्निवृत्तिश्च सुगुरुसम्पर्कणेति ।

ઉપનયાર્થ :-

જીવના કુવિકલ્પોનો વિનાશ

અને તેથી આવા પ્રકારના સદ્ધર્મચાર્યોનાં વચનો સાંભળતા એવા આ જીવના પૂર્વમાં અનાદિ ક્વાસના જનિત જે કુવિકલ્પો પ્રવર્તતા હતા, તે સર્વ પણ સંગ્રામના મસ્તક ઉપર રહેલા ભયંકર એવા મહાયોધાના દર્શનથી શત્રુથી કાયર પુરુષની જેમ નિવર્તન પામે છે એમ આગળ અન્વય છે. પૂર્વમાં તે કુવિકલ્પો કેવા પ્રકારના હતા તે ‘યદુત’થી સ્પષ્ટ કરે છે. ‘અંડસમુદ્ભૂત આ ત્રાણ ભુવન છે. અથવા ઈશ્વર નિર્મિત છે. અથવા બ્રહ્માદિકૃત છે. અથવા પ્રકૃતિના વિકારાત્મક છે અથવા પ્રતિક્ષણ વિનશ્વર છે અથવા પંચસ્કંધાત્મક આ જીવ છે. અથવા પંચભૂતાત્મક જીવ છે. અથવા વિજ્ઞાન માત્ર છે. અથવા આ સર્વ શૂન્ય છે. અથવા કર્મ વિઘ્નમાન નથી. મહેશ્વરના વશથી આ સર્વ જુદા જુદા સ્વરૂપવાળું જગત વર્તે છે. ઇત્યાદિ’ પૂર્વમાં કુવિકલ્પો વર્તતા હતા. તે સદ્ધર્મગુરુઓના ઉપદેશથી નિવર્તન પામે છે, એમ અન્વય છે.

તત્ત્વને અભિમુખ થયેલા જીવને સદ્ધર્મગુરુઓએ આ લોક અકૃત્રિમ છે ઇત્યાદિ જે સર્વ કહ્યું તે યુક્તિ અને અનુભવ અનુસાર યોગ્ય જીવને બુદ્ધિથી જણાય તે પ્રકારે નિપુણતાપૂર્વક કહે છે. જે વચનો યુક્તિ સંગત છે તેવો નિર્ણય જેના ચિત્તમાં થાય છે તે જીવનાં ચિત્તમાં અન્ય કોઈ દર્શનના મતાનુસાર આ જગત ઇંડામાંથી ઉત્પન્ન થાય છે ઇત્યાદિ વિકલ્પો પૂર્વમાં વર્તતા હોય જેના કારણે તે તે પ્રકારની નિરર્થક વિચારણા કરીને શાશ્વત એવા પોતાના આત્માની હિતની ચિંતા છોડીને અસંબદ્ધ રીતે જગતની વ્યવસ્થાના વિકલ્પો કરીને અને આત્માના સદ્વિર્યનો નાશ કરીને કર્મના પ્રપંચથી થયેલા સંસારમાં પરિભ્રમણ તે જીવ કરતો હતો. હવે અનુભવ અનુસાર કર્મજન્ય પ્રપંચને જાણીને અને સંસારના કારણભૂત મિથ્યાત્વાદિ ભાવો છે તેવો નિર્ણય કરીને કર્મથી થનારા અનર્થોથી પોતાના રક્ષણ અર્થે અને આત્માના હિતકારી એવા પુણ્યબંધના સંચય અર્થે સમ્યક્ પ્રકારે તત્ત્વને ગ્રહણ કરવા માટે તે જીવ તત્પર થાય છે.

અને તેથી આ જીવ ત્યારે માને છે જે આ મહાત્મા મને કહે છે તે સર્વ ઘટે છે=યુક્તિ અને અનુભવ અનુસાર સંસારની વ્યવસ્થા ઘટે છે. મારાથી અધિકતર વસ્તુતત્ત્વની પરીક્ષા કરવા માટે આ મહાત્મા જાણે છે. એ પ્રકારે આ જીવ માને છે એમ અન્વય છે.

ધર્માચાર્યએ તે જીવની બુદ્ધિને સ્પર્શે તે રીતે યુક્તિ અને અનુભવ અનુસાર સંસારની વ્યવસ્થા કેવા પ્રકારની છે તે બતાવી તેથી તે મહાત્માને પણ તે વસ્તુ તે પ્રકારે પ્રતિભાસમાન થાય છે. તેથી ધર્માચાર્યના વચનાનુસાર પદાર્થની વ્યવસ્થા વિશેષ-વિશેષ જાણવા માટે અભિમુખ ભાવવાળો તે જીવ થાય છે.

અને ત્યારપછી કથાનકને કહેતા એવા ગ્રંથકારશ્રી વડે જે કહેવાયું, શું કહેવાયું ? તે ‘યદુત’થી બતાવે છે. કદર્થના માટે આવેલા=તે ભિખારીની કદર્થના કરવા માટે તેની પાસે આવેલા, અત્યંત

દુર્દાન્તબાળકો જે તેની=તે ભિખારીની, પાછળ લાગેલા તેને જોઈને=ધર્માચાર્યને જોઈને, તેઓ પલાયન થયા તે પાણ=કથાનકમાં કહેવાયું તે પાણ, યોજન કરાયેલું જ જાણવું=ભિખારીના કથનમાં પૂર્વમાં યોજન કરાયેલું જાણવું જે કારણથી કુવિકલ્પો જ દુર્દાન્તબાળકો છે=જીવ માટે જેનું દમન કરવું દુષ્કર છે એવા ત્રાસ આપનાર બાળકો છે, તે જ જીવને કદર્થના કરે છે=કુવિકલ્પો જીવને વર્તમાનમાં માનસિક ક્લેશની વૃદ્ધિરૂપ કદર્થના કરે છે, અને સુગુરુના સંપર્કથી તેની નિવૃત્તિ છે=કુવિકલ્પોની નિવૃત્તિ છે.

સન્માર્ગદેશના

તદેવમપગતેષુ સકલેષુ કુવિકલ્પેષુ યદાઽયં જીવઃ સદ્ધર્મગુરુણાં તદ્વચનાકર્ણનસ્પૃહયા મનાગભિમુખો ભવતિ, તદા તે પરહિતકરણૈકવ્યસનિતયા સન્માર્ગદેશનાં કુર્વાણાઃ ખલ્વેવમાચક્ષતે યદુત— ‘આકર્ણય ભો ભદ્ર ! સંસારે પર્યટતોઽસ્ય જીવસ્ય ધર્મ એવાઽતિવત્સલહૃદયઃ પિતા, ધર્મ એ ગાઢસ્નેહબન્ધુરા જનયિત્રી, ધર્મ એવાભિન્નહૃદયાભિપ્રાયો ભ્રાતા, ધર્મ એ સદૈકસ્નેહરસવશા ભગિની, ધર્મ એ સમસ્તસુખ-ખાનીભૂતાઽનુરક્તા ગુણવતી માર્યા, ધર્મ એ વિશ્વાસસ્થાનમેકરસમનુકૂલં સકલકલાકલાપકુશલં મિત્રં, ધર્મ એ સુરકુમારાકારધારકશ્ચિત્તાનન્દાતિરેકહેતુસ્તનયઃ, ધર્મ એ શીલસૌન્દર્યગુણલબ્ધજય-પતાકાકુલોત્તરિનિમિત્તભૂતા દુહિતા, ધર્મ એવાવ્યભિચારી બન્ધુવર્ગઃ, ધર્મ એ વિનીતઃ પરિકરઃ, ધર્મ એ નરેશ્વરતા, ધર્મ એ ચક્રવર્તિત્વં, ધર્મ એ વિબુધભાવઃ, ધર્મ એવામરેશ્વરતા, ધર્મ એ વજ્રાકારો લાવણ્યાપકર્ણિતભુવનો જરામરણવિકારવિકલઃ કાયઃ, ધર્મ એ સમસ્તશાસ્ત્રાર્થશુભશબ્દગ્રહણચતુરં શ્રોત્રં, ધર્મ એ ભુવનાલોકનક્ષમે કલ્યાણદર્શને લોચને, ધર્મ એ મનઃપ્રમોદહેતવોઽનર્ચ્યયા રત્નરાશયઃ, ધર્મ એ ચિત્તાહ્લાદવિધાયિનો વિષધાતનાદ્યષ્ટગુણોપેતાઃ કનકકૂટાઃ, ધર્મ એ પરનિરાકરણદક્ષં ચતુરઙ્ગં બલં, ધર્મ એવાનન્તરતિસાગરાવગાહનહેતુભૂતાનિ વિલાસસ્થાનાનિ, કિમ્ બહુના જલ્પિતેન ? ધર્મ એવૈકો નિર્વિઘ્નાનન્તસુખપરમ્પરાકારણં, નાપરં કિઞ્ચિદપિ’ इत्येवं च कथयति मधुरभाषिणि भगवति धर्मगुरौ भवत्यस्य जीवस्य मनाक् चित्ताक्षेपः, तद्वशेन विस्फारयतीक्षणयुगलं, दर्शयति वदनप्रसन्नतां, त्यजति विकथादीनि विक्षेपान्तराणि, क्वचिद् भावितहृदयो विधत्ते सस्मितं वक्त्रकुहरं, ददाति नखस्फोटिकाम्, ततो भगवन्तः सूरयो मनाक् प्रविष्टरसं तमाकलय्येत्थमभिदधते यदुत— ‘सौम्य ! स धर्मश्चतुर्विधो भवति तद्यथा— दानमयः शीलमयस्तपोमयो भावनामयश्चेति, अतो यदि भवतोऽस्ति सुखाकाङ्क्षा ततोऽयमनुष्ठातुं चतुर्विधोऽपि युज्यते भवता, दीयतां सुपात्रेभ्यो यथाशक्त्या दानं, क्रियतां समस्तपापेभ्यो वा स्थूलपापेभ्यो वा, प्राणातिपाताद्वा, मृषावादाद्वा, चौर्यकरणाद्वा, परदारगमनाद्वा, अपरिमितग्रहणाद्वा, रात्रिभोजनाद्वा, मद्यपानाद्वा, मांसभक्षणाद्वा, सजीवफलास्वादनाद्वा, मित्रद्रोहाद्वा, गुर्वङ्गनागमनाद्वा, अन्यस्माद्वा शक्यपरिहारान्निवृत्तिः । तथा

વિધીયતાં યથાશક્તિ કશ્ચિત્તપો-વિશેષઃ, ભાવ્યતામનવરતં શુભભાવના ભવતા, યેન તે સંપદ્યન્તે નિઃસંશયમિહામુત્ર ચ સકલકલ્યાણાનિ' ઇતિ।

સન્માર્ગની દેશના

તે કારણથી આ રીતે અપગત થયેલા સકલ કુવિકલ્પો હોતે છતે જ્યારે આ જીવ સદ્ગુરુના તદ્વચનના આકર્ણનની સ્પૃહાથી=સદ્ગુરુના ધર્મને કહેનારા વચનને સાંભળવાની ઈચ્છાથી, થોડોક અભિમુખ થાય છે. ત્યારે પરહિતકરણમાં એકવ્યસનીપણું હોવાને કારણે સન્માર્ગ દેશનાને કરતા એવા તે=સદ્ગુરુઓ, આ પ્રમાણે કહે છે=આગળમાં કહે છે એ પ્રમાણે કહે છે. જે 'યદુત્ત'થી બતાવે છે — હે ભદ્ર, તું સાંભળ. સંસારમાં ભટકતા આ જીવને ધર્મ જ અતિવત્સલહૃદયવાળો પિતા છે. અર્થાત્ જેમ પુત્ર પ્રત્યે અતિ લાગણીવાળો પિતા વિવેકસંપન્ન હોય તો અવશ્ય પુત્રનું હિત કરે તેમ વિવેકપૂર્ણ જીવની પરિણતિરૂપ ધર્મ તે જીવને સદા હિત કરે છે. ધર્મ જ ગાઢ સ્નેહથી બંધુર=ગાઢ સ્નેહથી અત્યંત લાગણીવાળી, માતા છે=જેમ માતાને પુત્ર પ્રત્યે ગાઢ સ્નેહ હોવાને કારણે તેની ઉચિત સારસંભાળ કરે છે અને તેનું અહિત ન થાય એ પ્રમાણે યત્ન કરે છે તેમ, આત્મામાં વર્તતો ક્ષયોપશમભાવરૂપ ધર્મ જીવને વર્તમાનમાં ક્લેશ ન થાય, પરલોકમાં અહિત ન થાય, ભવમાં પણ અનુકૂળતાઓની પ્રાપ્તિ થાય તે પ્રકારે સર્વ ચિંતાઓ કરે છે. ધર્મ જ અભિન્ન હૃદયના અભિપ્રાયવાળો ભાઈ છે. અર્થાત્ જે ભાઈને પોતાના ભાઈ પ્રત્યે અત્યંત સ્નેહ છે તે હંમેશાં પોતાના ભાઈના હૃદયને જાણીને તેને પ્રીતિ થાય તેવું જ કૃત્ય કરે છે, તેમ જીવમાં ક્ષયોપશમભાવ રૂપે વર્તતો ધર્મ જ સુખના અર્થી જીવના અભિપ્રાયને જાણીને સદા તેને સુખ થાય તે પ્રકારે સદ્ગતિઓની પરંપરા દ્વારા પૂર્ણસુખની પ્રાપ્તિ કરાવનાર ભાઈ છે. ધર્મ જ સદા એક સ્નેહના રસવાળી ભગિની છે. અર્થાત્ જેમ કોઈ બહેનને ભાઈ પ્રત્યે હંમેશાં અત્યંત સ્નેહ હોય ત્યારે સદા તે બહેન તે ભાઈના હિત માટે શક્તિ અનુસાર ઉચિત પ્રયત્ન કરે છે તેમ તત્ત્વના પર્યાલોચનથી થયેલ ક્ષયોપશમભાવના ઉપયોગરૂપ ધર્મ હંમેશાં જીવના પ્રત્યે અત્યંત સ્નેહયુક્ત ભગિનીની જેમ હિત કરનાર છે. ધર્મ જ બધા સુખના ખાણભૂત પોતાનામાં અનુરક્ત ગુણવાળી ભાર્યા છે. અર્થાત્ પત્ની પતિ પ્રત્યે અત્યંત અનુરક્ત હોય અને અત્યંત ગુણવાળી હોય. જેમ શ્રીપાલને અત્યંત ગુણવાળી મયણા મળેલ તેમ જેઓને તેવી પત્ની મળેલી હોય તો તે પત્ની બધા સુખનું કારણ બને છે, તેમ તત્ત્વના ભાવનથી પ્રગટ થયેલો અધ્યવસાય આત્માને વર્તમાનમાં ક્લેશનાશ કરાવીને સુખ ઉત્પન્ન કરે છે. આગામી સદ્ગતિઓની પરંપરા દ્વારા સુખની વૃદ્ધિઓ કરે છે માટે તેવી ગુણવાળી પત્ની જેવો જ ધર્મ છે. ધર્મ જ વિશ્વાસનું સ્થાન, પોતાની સાથે એકરસવાળો, પોતાને અનુકૂળ, બધી કલાઓના સમૂહમાં કુશળ એવો મિત્ર છે.

જેમ સંસારમાં કોઈ જીવને કોઈક વિષમ સંયોગો આવે ત્યારે અત્યંત પ્રિય મિત્રને વિશ્વાસનું સ્થાન જાણીને તેની સલાહ ગ્રહણ કરે છે. વળી, તે મિત્ર પોતાના પ્રત્યે આત્મીયતાથી એક રસવાળો છે તેથી હંમેશાં પોતાનું હિત કરે તેવી જ ચિંતા કરે છે. વળી, હંમેશાં તે મિત્ર પોતાને અનુકૂળ જ વર્તે છે, ક્યારેય

પ્રતિકૂળ વર્તતો નથી. વળી, બધી કળાઓમાં કુશળ હોવાથી સુખપૂર્વક આપત્તિઓમાંથી પોતાનું રક્ષણ કરાવવા સમર્થ છે, તેમ આત્મામાં પ્રગટ થયેલો ધર્મનો પરિણામ આત્મા માટે અત્યંત વિશ્વાસનું સ્થાન છે. આથી જ ધર્મને પામેલા મહાત્માઓને સ્થિર વિશ્વાસ હોય છે કે આ ધર્મરૂપ મિત્ર મારી સાથે હશે તો ક્યારેય પણ મારો દુર્ગતિમાં પાત થશે નહીં, અને મારા દરેક ભવો અધિક અધિક સુખનાં કારણ બનશે તેથી સદા તે ધર્મ મિત્રની સલાહ લઈને સર્વ ઉચિત પ્રવૃત્તિ કરે છે, અને જેઓ ધર્મના મિત્રની સલાહથી સર્વ કૃત્યો કરે છે તેને સંસારમાં ક્યારેય આપત્તિ આવતી નથી.

વળી, ધર્મ જ સુરકુમારના આકારને ધારણ કરનારા, ચિત્તના આનંદના અતિરેકના હેતુ એવા પુત્રો છે.

કોઈ પુણ્યશાળીના સુંદર આકારવાળા પુત્રો હોય, હંમેશાં પિતાના ચિત્તને અનુસરનારા હોય, એવા પિતાને માટે ચિત્તના આનંદના અતિરેકના હેતુ બને છે, તેમ ક્ષયોપશમભાવ રૂપે પ્રગટ થયેલો ધર્મ આત્મામાં ઉત્તમ સંસ્કારો આધાન કરીને અને તદ્દસહવર્તી પુણ્યાનુબંધી પુણ્યનું અર્જન કરીને જીવને હંમેશાં આનંદના અતિશયને આપવાનું કારણ બને છે.

વળી, ધર્મ જ શીલ, સૌંદર્ય અને ગુણથી પ્રાપ્ત કરેલી છે જયપતાકા જેણે એવી કુલની ઉન્નતિના નિમિત્તભૂત પુત્રી છે.

જેમ કોઈક પુત્રી અત્યંત શીલસંપન્ન હોય, સૌંદર્યવાળી હોય, ઔદાર્ય, ગાંભીર્યાદિ ગુણોથી યુક્ત હોય તેવી પુત્રી જે ઉત્તમ ઘરોમાં જાય ત્યાં પણ તેના કુલની ઉન્નતિનું કારણ બને છે; કેમ કે લોકોમાં કહેવાય છે કે ફલાણા શ્રેષ્ઠીની આ પુત્રી છે તેથી આવી ઉત્તમ પ્રકૃતિવાળી છે — તેમ આત્મામાં કરાયેલો ધર્મ જ તમારા કુલની ઉન્નતિનું કારણ બને છે; કેમ કે સમ્યગ્ રીતે સેવાયેલો ધર્મ દરેક ભવોમાં ઉત્તરોત્તર અધિક શ્રેષ્ઠ કુળોની પ્રાપ્તિ કરાવે છે.

ધર્મ જ અવ્યભિચારી બંધુ વર્ગ છે.

જેમ સારો બંધુ હંમેશાં જીવના હિતની ચિંતા કરે અને તેવો બન્ધુવર્ગ ક્યારેય હિતની ચિંતામાં વ્યભિચારી ન બને તેમ ધર્મ પણ તેવા ગુણવાળો બંધુવર્ગ છે; કેમ કે સમ્યગ્ રીતે સેવાયેલો ધર્મ આત્મામાં પુણ્યબંધ રૂપે અને ઉત્તમ સંસ્કાર રૂપે વ્યવસ્થિત રહીને દરેક ભવોમાં અધિક-અધિક હિતની પરંપરાનું સર્જન કરે છે.

ધર્મ જ વિનીત પરિવાર છે; કેમ કે જેમ વિનયસંપન્ન પરિવાર જીવને હંમેશાં આહ્લાદ કરે છે તેમ સમ્યગ્ રીતે સેવાયેલો ધર્મ તત્કાલ જ ક્લેશના અપગમથી આનંદ ઉત્પન્ન કરે છે અને ઉત્તરોત્તર અનુકૂળતાની પ્રાપ્તિ કરાવીને સુખની પરંપરાનું કારણ બને છે. ધર્મ જ નરેશ્વરતા છે; કેમ કે મોટા રાજવીને હંમેશાં હું સુખી છું તેવો સંતોષ હોય છે, તેમ સમ્યગ્ રીતે સેવાયેલા ધર્મથી આત્મામાં પ્રગટેલ ઉત્તમ પરિણતિરૂપ ધર્મ હંમેશાં હું સમૃદ્ધિવાળો છું સુખી છું એ પ્રકારની બુદ્ધિ ઉત્પન્ન કરે છે. ધર્મ જ ચક્રવર્તીપાણું છે; કેમ કે હું મહાન સમૃદ્ધિવાળો છું તેવી ચક્રવર્તીને જેમ બુદ્ધિ છે તેમ ધર્માત્માને હું અંતરંગ ઘણી સમૃદ્ધિથી સમૃદ્ધ છું એવી સ્થિર બુદ્ધિ થાય છે. વળી, ધર્મ જ વિબુધભાવ છે=દેવનો

ભાવ છે; કેમ કે દેવોને સર્વપ્રકારની સ્વસ્થતાનું સુખ જ છે, તેમ ધર્મ જ જીવને સર્વપ્રકારની સ્વસ્થતાને આપે છે. ધર્મ જ અમરેશ્વરતા=ઈંદ્રપાણું છે. જેમ ઈંદ્રનું એકછત્ર સામ્રાજ્ય વર્તે છે તેમ જેના હેયામાં ધર્મ સ્થિર થાય છે, તેના પોતાના આત્મા ઉપર એકછત્ર સામ્રાજ્ય વર્તે છે. ધર્મ જ વજ્રના આકારવાળી, લાવણ્યથી ત્રણે જગતને પરાજય કર્યો છે તેવી, જરા-મરણના વિકારથી રહિત કાયા છે; કેમ કે સંસારમાં કોઈને અત્યંત મજબૂત કાયા મળી હોય, અતિરૂપસંપન્ન હોય, તોપણ જરા-મરણના વિકાર વગરની કાયા પ્રાપ્ત થઈ શકે તેમ નથી. જ્યારે ધર્મ તો આત્માને એવો મજબૂત કરે છે કે જેથી કોઈ બાહ્ય નિમિત્તથી આત્માનો ધર્મ ભેદાતો નથી. વળી, સુંદર દેદીપ્યમાન દેહ જેમ રમ્ય દેખાય છે તેમ આત્મામાં પ્રગટ થયેલો ધર્મનો પરિણામ વિવેકીને પોતાના દેદીપ્યમાન સ્વરૂપ રૂપે જ દેખાય છે. વળી, સંસારની કાયા જરા-મરણના વિકારવાળી હોય છે. પરંતુ ધર્મરૂપી કાયા તો સિદ્ધ અવસ્થામાં પણ શાશ્વત રહે છે, તેથી આત્મામાં સ્થિર થયેલો પરિણામ ક્યારેય નાશ પામતો નથી. પરંતુ ક્ષાયિકભાવ રૂપે સિદ્ધ અવસ્થામાં સ્થિર થશે.

ધર્મ જ સમસ્ત શાસ્ત્રાર્થના શુભ શબ્દને ગ્રહણ કરવામાં ચતુર શ્રોત્રેન્દ્રિય છે.

જેમ કોઈની શ્રોત્રેન્દ્રિયનો એવો જ ક્ષયોપશમ હોય કે જે શાસ્ત્રોના યથાર્થ તાત્પર્યને ગ્રહણ કરવા સમર્થ હોય તો તે શ્રોત્રેન્દ્રિય તે જીવના કલ્યાણનું કારણ બને છે અને જે જીવના શ્રોત્રેન્દ્રિયનો તેવો જ ક્ષયોપશમ છે કે જ્યાં-ત્યાંથી જે તે શબ્દોનું શ્રવણ કરીને શાસ્ત્રના વિપરીત અર્થોને ગ્રહણ કરે છે તેઓનું શ્રોત્રેન્દ્રિય જ તેના વિનાશનું કારણ છે, તેમ તે જીવની તત્ત્વને જોનારી નિર્મળદૃષ્ટિરૂપ ધર્મ પરિણામન પામેલ છે તે જીવમાં ધર્મનો પરિણામ હંમેશાં તેને સૂક્ષ્મ-સૂક્ષ્મતર તત્ત્વને બતાવીને શાસ્ત્રના જ ગંભીરભાવોને બતાવે છે માટે ધર્મ જ ઉત્તમ શ્રોત્ર છે.

ધર્મ જ ભુવનના આલોકનમાં સમર્થ કલ્યાણના દર્શનને કરનાર બે લોચન છે.

જેમ ચક્ષુ પદાર્થનું યથાર્થ દર્શન કરાવીને અહિતથી નિવૃત્તિ અને હિતમાં પ્રવૃત્તિ કરાવે છે તેમ શ્રુત ચારિત્રરૂપ ધર્મ જીવને જગતની વ્યવસ્થા યથાર્થ દેખાડીને કઈ રીતે પોતાનું હિત થાય તેનો યથાર્થ માર્ગ બતાવનાર અંતરંગ લોચનતુલ્ય છે.

ધર્મ જ મનને પ્રમોદનું કારણ એવા અતિમૂલ્યવાન રત્નનો સમૂહ છે.

રત્નનો સમૂહ જીવને પ્રમોદનો હેતુ છે અને દારિદ્ર્યનો નાશ કરનાર છે તેમ ધર્મ તત્કાળ ચિત્તમાં સ્વસ્થતા ઉત્પન્ન કરીને આનંદ ઉત્પન્ન કરે છે. અને દારિદ્ર્યનો નાશ કરનાર હોવાથી દરેક ભવોમાં તે ધર્મના બળથી સુખની પરંપરાને પ્રાપ્ત કરે છે.

ધર્મ જ ચિત્તના આલ્લાદને કરનાર વિષઘાત આદિ આઠ ગુણોથી યુક્ત સુવર્ણનો સમૂહ છે.

જેમ સુવર્ણના વિષઘાત આદિ આઠ ગુણો પ્રસિદ્ધ છે તેમ વીતરાગગામી ઉપયોગ સ્વરૂપ સ્વસ્વભૂમિકાનું ચિત્ત એ રૂપ જે ધર્મ તે સુવર્ણના સમૂહ જેવો જ છે; કેમ કે આત્મામાં રહેલા મોહરૂપી વિષના ઘાતન આદિ આઠ ગુણો છે તે ધર્મરૂપી ચિત્તમાં સદા વર્તે છે.

ધર્મ જ પર નિરાકરણમાં દક્ષ ચતુરંગ બળ છે.

જેમ કોઈ રાજાનું સૈન્ય શત્રુને પરાસ્ત કરવા સમર્થ હોય તેવો ચતુરંગ બળ જેવો જ ધર્મ છે; કેમ કે જીવના મતિજ્ઞાનના ઉપયોગ સ્વરૂપ ધર્મનો પરિણામ આત્માના શત્રુરૂપ મોહનાશ કરવામાં સક્ષમ છે.

ધર્મ જ રતિસાગરના અવગાહનના હેતુભૂત વિલાસસ્થાનો છે.

જેમ સંસારી જીવો રતિને ઉત્પન્ન કરે તેવી ઉચિત ક્રિયાઓ કરે છે તે વખતે તે વિલાસની પ્રવૃત્તિ તેને આનંદનો અતિશય આપે છે. તેમ મોહથી અનાકુળભાવમાં સ્વભૂમિકાનુસાર દૃઢ યત્નથી પ્રવર્તતો ધર્મ જીવને સ્વસ્થતા આપાદાન કરાવીને અનંત રતિના સાગરમાં અવગાહનનો હેતુ બને છે.

વધારે કહેવાથી શું ? ધર્મ જ એક નિર્વિઘ્ન અનંત સુખની પરંપરાનું કારણ છે. બીજું કંઈ પણ નથી. આ પ્રકારે મધુરભાષિત ભગવાન ધર્મગુરુ કથન કરે છતાં આ જીવનો થોડોક ચિત્તનો આક્ષેપ થાય છે. તેના વશથી=ધર્મગુરુના વચન પ્રત્યે આક્ષેપ થયેલા ચિત્તના વશથી, આ જીવ ચક્ષુયુગલને વિસ્ફારિત કરે છે=જાણવાને અત્યંત અભિમુખ બને છે. વદનની પ્રસન્નતાને બતાવે છે, ક્વચિત્ ભાવિત હૃદયવાળો વિક્ષેપાન્તરરૂપ વિકથાદિનો ત્યાગ કરે છે. અર્થાત્ ધર્મશ્રવાણ કરવા આવે ત્યારે પણ જ્યાં સુધી જીવ ધર્મને અભિમુખ થાય નહીં ત્યારે અસ્થાને વિચારણાઓ કરીને વિકથાદિમાં પ્રવર્તે છે પરંતુ ધર્મના જ પરમાર્થને જાણવા માટે અભિમુખ થયેલું ચિત્ત હોવાને કારણે, ભાવિત હૃદયવાળો હોવાથી ધર્મના જાણવાના પ્રયત્નને છોડીને અન્ય પ્રયત્નરૂપ વિક્ષેપાંતરોને કરનાર વિકથાદિનો ત્યાગ કરે છે. સસ્મિત વક્ત્રકુહરને કરે છે=કંઈક તત્ત્વની પ્રાપ્તિથી હર્ષિતમુખવાળો બને છે, નખસ્ફોટિકાને આપે છે, ત્યારપછી ભગવાનસૂરિ મનાગ્ પ્રવિષ્ટરસવાળા તેને જાણીને આ પ્રમાણે કહે છે. શું કહે છે ? તે ‘વદુત્’થી બતાવે છે — હે સૌમ્ય ! તે ધર્મ ચાર પ્રકારનો છે, (૧) દાનમય, (૨) શીલમય, (૩) તપમય અને (૪) ભાવમય.

તે શ્રોતાની ભૂમિકા અનુસાર સદ્ગુરુ દાનધર્મ કઈ રીતે જીવને ઉત્તમભાવોની નિષ્પત્તિ દ્વારા સંયમનું કારણ છે તેનું રહસ્ય બતાવે છે. જેમ ભગવાનની પૂજા દાનધર્મ છે અને ચારિત્રની પરિણતિરૂપ ભાવધર્મ પ્રત્યે સાક્ષાત્ કારણ છે તેથી ઘણા યોગ્ય જીવો ભગવાનની ભક્તિ કરીને ચારિત્રની પ્રાપ્તિમાં પ્રતિબંધક કર્મનો નાશ કરીને ભાવચારિત્રને પામ્યા તે પ્રકારે શ્રોતાની બુદ્ધિને અનુસાર યુક્તિથી મહાત્મા દાનધર્મનું સ્વરૂપ બતાવે છે. વળી, શીલધર્મ શ્રોતાની ભૂમિકાનુસાર જીવને ત્રણગુપ્તિમાં ઉદ્યમ કરાવીને જીવને અત્યંત સ્વસ્થતા પ્રાપ્ત કરાવનાર શ્રેષ્ઠ કોટિનો ધર્મ જ છે. વળી, તપધર્મ બાહ્ય-અભ્યંતર ભેદવાળો છે જે શીલને જ અતિશય કરીને વીતરાગતાને આસન્ન કરાવવામાં પ્રબળ કારણ છે. અને ભાવનામયધર્મ દાન આદિમાં ત્રણેયમાં ગૌણરૂપે હોવા છતાં ભાવનાઓથી જ્યારે આત્માને ભાવિત કરવામાં આવે ત્યારે મુખ્યરૂપે પ્રગટ થાય છે. એ પ્રકારે શ્રોતાની બુદ્ધિ અનુસાર સદ્ગુરુ કહે છે.

આથી જો તને સુખની આકાંક્ષા છે તો આ ચાર પ્રકારનો ધર્મ સેવવો તને યોગ્ય છે. કઈ રીતે સેવવો યોગ્ય છે ? તે સ્પષ્ટ કરતાં કહે છે — સુપાત્રને યથાશક્તિ દાન આપવું જોઈએ. અર્થાત્

શ્રોતાની બુદ્ધિ અનુસાર સુપાત્ર અને કુપાત્રનો ભેદ સમજાવીને અને સુપાત્ર એવા તીર્થંકરો સાધુઓ આદિની કઈ રીતે ઉત્તમ ભક્તિ કરવી જોઈએ તેનો યથાર્થ બોધ થાય તે રીતે દાનધર્મનો ઉપદેશ આપે. સમસ્ત-પાપોથી=ત્રણગુપ્તિના સામ્રાજ્યના પાલન દ્વારા સુસાધુઓની જેમ સમસ્ત પાપોથી, અથવા સ્થૂળપાપોથી અથવા પ્રાણાતિપાતથી, અથવા મૃષાવાદથી, અથવા ચોરીકરણથી અથવા પરદારાગમનથી અથવા અપરિમિતગ્રહણથી=અપરિમિત ધનાદિના ગ્રહણથી, રાત્રિભોજનથી અથવા મદ્યપાનથી અથવા માંસભક્ષણથી, અથવા સચિત્કલના આસ્વાદનથી અથવા મિત્રદ્રોહથી અથવા ગુરુભૂત એવા પુરુષોની સ્ત્રીના ગમનથી અથવા અન્ય એવા શક્યપરિહારથી નિવૃત્તિ કરવી જોઈએ.

સર્વવિરતિ ધર્મરૂપ શીલ અથવા દેશવિરતિના અવાંતર અનેક ભેદોરૂપ શીલમાંથી જે ધર્મ શ્રોતા સેવી શકે તેમ હોય એવા ધર્મનું વિસ્તારથી સ્વરૂપ ધર્મબોધકર યોગ્ય જીવને સમજાવે છે જેથી ધર્મનો અર્થો એવો તે જીવ શક્તિ અનુસાર દાનધર્મની ઉચિત આચરણાઓ કરીને આત્મામાં પુણ્યાનુબંધી પુણ્યના સંચય દ્વારા અને ધાતિકર્મના ક્ષય દ્વારા ગુણસ્થાનકની વૃદ્ધિને પ્રાપ્ત કરી શકે તે પ્રકારનું નિરૂપણ કરે છે.

અને યથાશક્તિ કોઈ તપવિશેષ કરાવો=ધર્મના અર્થો જીવે પોતાની શક્તિને અનરૂપ બાહ્ય અને અભ્યંતર તપ તે રીતે કરવો જોઈએ જેથી ચિત્ત આત્માના અનાકુળ ભાવ તરફ પ્રસર્પણવાળું થાય. તે પ્રકારે યોગ્ય શ્રોતાને ઉપદેશ આપે છે. વળી, તારે સતત શુભભાવના ભાવન કરવી જોઈએ=અનિત્યાદિ બાર ભાવનાઓ કે અન્ય પણ તત્ત્વને સ્પર્શનારાં શાસ્ત્રવચનોથી ભાવન કરવું જોઈએ. જેથી નિઃસંશય આલોક અને પરલોકમાં કલ્યાણ પ્રાપ્ત થાય.

ઉપનય :-

ભિક્ષાદાનાત્વાનોપનય:

તદનેન યત્તદુક્તમાસીત્ કથાનકે યથા-મહાનસનિયુક્તકસ્તં રોરં સમાહૂય ભિક્ષાચરોચિતે ભૂભાગે સ્થાપિતવાન્, ‘તતસ્તદ્ભિક્ષાદાનાર્થં પરિજનમાદિષ્ટવાન્, તદનન્તરં તદ્વયા નામ તદ્દુહિતા સા પરમાન્ન-માદાયાતિસુન્દરં ત્વરયા તદ્દાનાર્થમુપસ્થિતેતિ તત્સર્વં યોજિતં વિજ્ઞેયમ્। તથાહિ—ઇહ ધર્મગુણવર્ણનં જીવસ્યાઽઽકારણકલ્પં વિજ્ઞેયં, તચ્ચિત્તાક્ષેપો ભિક્ષાચરોચિતભૂભાગસ્થાપનતુલ્યો દ્રષ્ટવ્યઃ, ધર્મભેદવર્ણનં પરિજનાદેશસમં મન્તવ્યં, તસ્યૈવ ગુરોર્યા જીવસ્યોપરિ કૃપા સૈવ તદ્વયા નામ્ની દુહિતા વિજ્ઞેયા, ચતુર્વિધધર્માનુષ્ઠાનકારણં સુન્દરપરમાન્નગ્રાહણસમાનં વિજ્ઞેયં, તચ્ચ સદ્ધર્માચાર્યાનુકમ્પયૈવ જીવં પ્રત્યુપદૌકયતિ નાપરો હેતુરિતિ વિજ્ઞેયમ્।

ઉપનયાર્થ :-

ભિક્ષાના દાન માટે બોલાવવાનો ઉપનય

તે કારણથી=જેમ જેમ શક્તિ અનુસાર વિવેકપૂર્વક ધર્મ સેવવામાં આવશે તેમ તેમ આલોકમાં

પણ કષાયની અનાકુળતાનું સુખ પાપપ્રકૃતિઓના તિરોધાનજન્ય સુખ પુણ્યપ્રકૃતિઓના ઉદીરણાકૃત સુખ પ્રાપ્ત થશે અને ઉત્તમધર્મના બળથી બંધાયેલું પુણ્ય ધર્મને કારણે પરલોકમાં પણ કલ્યાણની પ્રાપ્તિ થશે તે કારણથી, આના દ્વારા=ગ્રંથકારશ્રી દ્વારા, કથાનકમાં જે તે કહેવાયેલું હતું, શું કહેવાયેલું હતું ? તે ‘યથા’થી બતાવે છે — ‘મહાનસનિયુક્ત તે રાંકડાને બોલાવીને ભિક્ષાચરના ઉચિત ભૂમિભાગમાં સ્થાપ્યો, ત્યારપછી તેને ભિક્ષા દેવા માટે પરિજનને આદેશ કર્યો, ત્યારપછી તેમની દયા=સુગુરુની દયા, નામની પુત્રી છે તે અતિસુંદર એવા પરમાત્મને ગ્રહણ કરીને ત્વરાથી તેના દાન માટે ઉપસ્થિત રહી.’ એ પ્રમાણે કથાનકમાં કહેવાયું તે સર્વ યોજિત જાણવું=પૂર્વના કથનથી યોજન કરાયેલું જાણવું.

કથામાં કહેવાયેલા ભિખારીને ઉચિત સ્થાનમાં બેસાડીને તે રસોઈયાએ પોતાના પરિજનને આદેશ આપ્યો તેનાથી એ પ્રાપ્ત થાય કે ગુણવાન ગુરુએ સંસારના વાસ્તવિક સ્વરૂપને બતાવીને ધર્મ જ તેના કલ્યાણનું એક કારણ છે તે માતા-પિતાદિની ઉપમા દ્વારા જે બતાવ્યું તેનાથી તે જીવને પરમાત્મને આપવા અનુકૂળ ઉચિતભૂમિમાં સ્થાપન કર્યો. અને ગુરુમાં શિષ્ય કરવાની લાલસા કે, પર્ષદા કરવાની લાલસા ન હતી. પરંતુ ભગવાનના વચનથી અત્યંત ભાવિત હોવાને કારણે જેમ દુરંત સંસારથી પોતાના આત્માને કાઢવા માટે ઇચ્છે છે તેમ જે જીવો ભગવાનના શાસનને સ્પર્શી શકે તેવા છે તે જીવોને કઈ રીતે તેમનો નિસ્તાર થાય તે પ્રકારે બોધ કરાવવા અર્થે દાન-શીલ-તપાદિનું જે વર્ણન કરે છે તે તેમને પરમાત્મ આપવા માટે ઉપસ્થિત થયેલ છે અર્થાત્ ગુરુની દયા તે રાંકડાને પરમાત્મ આપીને સમૃદ્ધ કરવા તત્પર થયેલ છે. પરંતુ અન્ય કોઈ તુચ્છફળની આશંસાથી ગુરુ તેને ધર્મ સમજાવવા માટે ઉપસ્થિત થયેલ નથી. આ પ્રમાણે પૂર્વમાં યોજિત જાણવું.

વળી, તે યોજન જ ‘તથાહિ’થી સ્પષ્ટ કરે છે. અહીં=પૂર્વના કથનમાં, ધર્મગુણનું વર્ણન જીવને ભિક્ષા આપવા માટે બોલાવવા જેવું જાણવું. તેના ચિત્તનો આક્ષેપ=ધર્મગુણોના વર્ણનથી તેના ચિત્તનો આક્ષેપ, ભિક્ષાચર ઉચિત ભૂમિભાગ સ્થાપન તુલ્ય જાણવું. અને ધર્મભેદનું વર્ણન પરિજનના આદેશ સમાન જાણવું=દાનાદિ ચાર પ્રકારના ધર્મભેદનું વર્ણન એ ગુરુના પરિજનરૂપ દયાને પરમાત્મ આપવાના આદેશ કરવા તુલ્ય જાણવું અને તે ગુરુની જીવ ઉપર જે કૃપા=આ જીવ ભગવાનના શાસનના પરમાર્થને પામીને શીઘ્ર સંસારના પારને પામે એવા આશયરૂપ કૃપા, તે જ તદ્દદયા નામની પુત્રી જાણવી. ચાર પ્રકારના ધર્માનુષ્ઠાનનું કરાવવું=જીવની યોગ્યતા અનુસાર તે ચાર પ્રકારના ધર્મનું અનુષ્ઠાન વીતરાગતાની પ્રાપ્તિનું કારણ બને તે પ્રકારે વિવેકપૂર્વક કરાવવું, તે સુંદર પરમાત્મ ગ્રહણ કરાવવા સમાન જાણવું અને સદ્ધર્માચાર્યની અનુકંપાથી જ જીવ પ્રત્યે તે=ધર્મઅનુષ્ઠાનનું કરાવવારૂપ પરમાત્મ, ઉપદ્રૌકન કરાવે છે=તદ્દદયા વડે જીવને અપાવાય છે. અપર હેતુ નથી=સદ્ધર્માચાર્યની અનુકંપાથી અપર હેતુ નથી. એ પ્રમાણે જાણવું.

द्रमकस्य कुविकल्पकल्लोलमालास्तदुपनयश्च

यत् पुनरभिहितं यदुत—आकारणसमनन्तरं तं तथाभूतमत्यादरमालोक्य स रोरश्चिन्तयति स्म, यथा-मामन्यदा भिक्षां प्रार्थयमानमपि लोका निराकुर्वन्ति, तिरस्कारपूर्वं वा किञ्चिद्ददति, अधुना पुनरेष सुवेषो नरेन्द्राकारः पुरुषः स्वयमागत्य मामाकारयति, भिक्षा ते दीयत इति च मामुपप्रलोभयति, तत्किमिदमाश्चर्यम्? ततस्तुच्छाभिप्रायवशेन पर्यालोचयतस्तस्य चेतसि परिस्फुरितं, हन्त ! नैवैतत्सुन्दरं मम प्रतिभासते, मन्मोषणार्थः खल्वेष प्रारम्भो, यतो भृतप्रायमिदं भिक्षाया भाजनं मामकीनं, तदेष विजने नीत्वा मां निश्चितमेतदुद्दालयिष्यति, एवञ्च स्थिते किं मयाऽधुना विधेयम्? किमित एव स्थानात् सहसा नश्यामि? उतोपविश्य तावद् भक्षयामीदं भाजनस्थं भोजनम्? आहोस्विन्न कार्यं मम भिक्षयेति प्रतिषेधं विधाय पदमपि न चलामि? किं वा वञ्चयित्वैनं पुरुषं कुत्रचित् सत्वरं प्रविशामि? कथं कुर्वतो ममास्मान्मोक्षो भविष्यतीति न जाने, यावदेवं निश्चिन्वन् विकल्पमालाकुलचेताश्चिन्तयति तावत्तस्य प्रवर्तते प्रबलं भयं, प्रसर्पति तृष्णा, शुष्यति हृदयं, विह्वलीभवत्यन्तरात्मा, मूर्च्छातिरेकाभिभूत-चित्तवृत्तेः संरक्षणानुबन्धि प्रादुर्भूतं महारौद्रध्यानं, निरुद्धः करणग्रामप्रसरः, मीलिते विलोचने, नष्टा चेतना, न जानीते क्वाहं नीतः, कुत्र वा स्थितः? केवलं निखातकाष्ठकील इवोर्ध्वाकारोऽवतिष्ठते। सा तु तद्वया गृहाणेदं भोजनमिति भूयो भूयः समाकुला व्याहरति स्म, तथाऽपि स निष्पुण्यको द्रमकः सर्वरोगकरं तुच्छं यत्तदात्मीयं कदशनं तत्संरक्षणानुबन्धेन नष्टात्मा तां कन्यकां समस्तरोगहरा-मृतास्वादपरमात्रदानार्थं व्याहरन्तीं वराको नावबुध्यत इति तदिदं समस्तं जीवेऽपि समानवगन्तव्यं, तथाहि—यदाऽस्य हितचिकीर्षया भगवन्तः सद्धर्मगुरवो विस्तरेण धर्मगुणानुपवर्ण्य पुनश्चतुर्विध-धर्मानुष्ठानमुपदिशन्ति तदाऽयं जीवो मिथ्याज्ञानमहातमःकाचपटलतिमिरकामलावलेपलुप्तविवेक-लोचनयुगलदीधितिप्रसरोऽनादिभवाभ्यस्तमहामिथ्यात्वोन्मादसन्तापविधुरितहृदयः प्रबलचारित्रमोहनीय-रोगकदम्बकविह्वलचेतनस्तत्र विषयधनकलत्रादिके गाढमूर्छयाऽभिभूतचित्तवृत्तिः सत्रेवं चिन्तयति-यावदहं पूर्वं धर्माधर्मविचारपर्येषणां नाकार्षं तावदेते श्रमणाः क्वचिदुपलभ्यमाना अपि न मम वार्त्तामपि पृष्ठवन्तो, यद्यपि ते कथञ्चित् क्वचिदवसरे मां धर्मगोचरं किञ्चिद् ब्रूयुः, तथाऽप्यनादरेण वचनं वा द्वेषेण वा, इदानीं पुनर्मां धर्माधर्मजिज्ञासापरमवगम्य गतोऽयमस्माकमादेशगोचरमिति मत्वा स्वगलतालुशोषमवगणय्योच्चैर्ध्वनिना महता वचनरचनाटोपेन स्वयमदृष्ट एवैष लोकप्रकाशः श्रमणो मम पुरतो धर्मगुणानुपवर्णयति, मां चाक्षिप्तचित्तमुपलभ्य दानं दापयति, शीलं ग्राहयति, तपश्चारयति, भावनां भावयति। तदियतोऽकाण्ड एव स्फुटाटोपस्यास्य हन्त को गर्भार्थः? आ ज्ञातम्, अस्ति मे सुन्दरकलत्रसङ्ग्रहः, विद्यते नानाकारो द्रविणनिचयः, सम्भवति भूरिरूपो धान्यप्राग्भारः,

સમસ્તિ સમ્પૂર્ણ ચતુષ્પદકુપ્યાદિકં, નૂનં તત્ જ્ઞાતમેતેન, તદેષોઽત્ર તાત્પર્યાર્થો યદુત — દીક્ષા તે દીયતે રજસ્તે પાત્યતે બીજદાહસ્તે ક્રિયતે, કુરુ લિङ્ગપૂરણં, વિધેહિ ગુરુપાદપૂજનં, નિવેદય સ્વકલત્રધન-કનકાદિકં, સમસ્તસર્વસ્વં ગુરુપાદેભ્યઃ, પુનસ્તૈરનુજ્ઞાતં અનુભવિતેતસ્ત્વમેવં વિદધાનઃ પિણ્ડપાતેન શિવીભવિષ્યસીત્યેવં વચનરચનયા વિપ્રતાર્ય શૈવાચાર્ય ઇવ મામેષ શ્રમણકો મુમુષતિ યદિ વા ભૂરિફલં સુવર્ણદાનં મહોદયં ગોદાનમક્ષય્યં પૃથિવીદાનં અતુલં પૂર્ત્તધર્મકરણમનન્તગુણં વેદપારગે દાનં, યદિ પુનર્ગૌર્વિજ્ઞાયમાના નિર્ગતવત્સખુરમુખા સચેલા કનકશૃङ્ગી રત્નમણિડતા સોપચારા દ્વિજેભ્યો દીયતે તત્ત્વચતુરુદધિમેખલા સગ્રામનગરાકરા સશૈલકાનના પૃથિવી તેન દત્તા ભવતિ, સા ચાક્ષ્યફલા સંપદ્યતે, इत्येवं મુઘ્ધજનવજ્ઞનપરૈઃ કૂટશ્લોકરચિતગ્રન્થૈર્મા વિપ્રલભ્ય દ્વિજાતિરિવ નૂનમેષ શ્રમણો મે દ્રવિણજાતં જિહીર્ષતિ । અથવા કારય રમણીયતરાન્ વિહારાન્, વાસય તેષુ બહુશ્રુતાન્, પૂજય સङ्घं, પ્રયચ્છ ભિક્ષુભ્યો દક્ષિણાં, મીલય સङ्घસમ્બન્ધિનિ કોશે સ્વીયં દ્રવિણજાતં, નિક્ષિપ સङ्घસમ્બન્ધિન્યેવ કોષ્ટાગારે સ્વધાન્યસજ્જયં, સમર્પય સङ्घસમ્બન્ધિન્યામેવ સંજ્ઞાતૌ સ્વકીયં ચતુષ્પદવર્ગ, ભવ બુદ્ધધર્મસङ्घશરણઃ એવં તે કુર્વતોઽચિરાદ્ બુદ્ધપદં ભવિષ્યતીત્યેવં વાચાલવિરચિતમાયાજાલેનાત્મીયશાસ્ત્ર-સન્દર્ભેણ રક્તભિક્ષુરિવ માં વિસંવાદ્ય નિશ્ચિતમેષ શ્રમણો મદીયસર્વસ્વં લાતુમભિકાङ्ક્ષતિ । યદ્વા ક્રિયતાં સङ्घભક્તિ ભોજ્યન્તામૃષયો દીયન્તાં સુન્દરખાદ્યાનિ ઉપનીયન્તાં મુખક્ષેપણાનિ, દાનમેવ ગૃહસ્થસ્ય પરમો ધર્મઃ, તત્ એવ સંપદ્યતે સંસારોત્તારઃ इत्येवं મામુપપ્રલોભ્ય સ્વશરીરપોષણપરો દિગમ્બર ઇવ મદીયધનમેષ શ્રમણો નિર્વાહયિષ્યતિ । અન્યથા કથમેવંવિધોઽસ્ય મમોપરિ પ્રપજ્વકથનરૂપોઽત્યાદરઃ સ્યાત્ ?

દ્રમકની કુવિકલ્પની કલ્લોલમાલાનો ઉપનય

જે વળી, કહેવાયું, શું કહેવાયું તે ‘યદુત’થી બતાવે છે — બોલાવ્યા પછી તેને તેવા પ્રકારના અત્યંત આદરવાળા જોઈને તે રાંકડાએ મનમાં વિચાર કર્યો=ધર્મનું માહાત્મ્ય બતાવીને તેને ભિક્ષા આપવા માટે બોલાવ્યા પછી તે ધર્માચાર્યને તેવા પ્રકારના આદરવાળા જોઈને તે ભિખારીએ વિચાર કર્યો, શું વિચાર કર્યો ? તે ‘યથા’થી બતાવે છે — અન્યદા ભિક્ષાની પ્રાર્થના કરતા એવા મને લોકો નિરાકરણ કરે છે અથવા તિરસ્કારપૂર્વક કંઈક આપે છે. હમણાં વળી આ સુવેષવાળા નરેન્દ્ર આકાર એવો પુરુષ સ્વયં આવીને મને બોલાવે છે. તને ભિક્ષા અપાય છે એ પ્રકારે મને પ્રલોભન કરે છે. આ આશ્ચર્ય શું છે ? તેથી તુચ્છ અભિપ્રાયના વશથી પર્યાલોચન કરતા તેના મનમાં પરિસ્ફુરિત થયું. શું સ્ફુરાયમાન થાય છે ? તે કહે છે. ખરેખર આ સુંદર મને પ્રતિભાસ થતું નથી, મને ઠગવા માટે જ ખરેખર આ આરંભ છે. જે કારણથી મારું ભિક્ષાનું ભાજન પ્રાયઃ ભરેલું છે તે કારણથી આ=આ પુરુષ, મને એકાંતમાં લઈ જઈને નક્કી આ=મારી ભિક્ષા, જૂંટવી લેશે. આ પ્રકારે સ્થિત હોતે છતે મારા વડે હમણાં શું કરવું જોઈએ ? શું આ સ્થાનથી સહસા નાસી જાઉં ? અથવા બેસીને આ

ભાજનમાં રહેલું ભોજન હું ખાઈ લઉં ? અથવા મને ભિક્ષા વડે કામ નથી ? એ પ્રમાણે પ્રતિષેધ કરીને પદ=પગલું પાણી હું ચાલું નહીં, ભિક્ષા ગ્રહણ કરવાને માટે સન્મુખ જાઉં નહીં ? અથવા આ પુરુષને ઠગીને સત્ત્વર ક્યાંક પ્રવેશ કરું ? કઈ રીતે કરતાં મને આનાથી મોક્ષ થશે ? એ પ્રમાણે હું જાણતો નથી. જ્યાં સુધી આ પ્રમાણે ચિંતવન કરતો વિકલ્પમાલાથી આકુલચિત્તવાળો એ ભિખારી ચિંતવન કરે છે. ત્યાં સુધી તેને પ્રબળ ભય પ્રવર્તે છે. તૃષ્ણા વૃદ્ધિ પામે છે. હ્રદય શોષ પામે છે. અંતર આત્મા વિદ્વજ થાય છે=પોતાની ભિક્ષા આ મહાત્મા ગ્રહણ કરશે એવા ભયથી વિદ્વજ થાય છે. મૂર્છાના અતિરેકને કારણે અભિભૂત થયેલા ચિત્તવૃત્તિથી સંરક્ષણાનુબંધી મહારોદ્ધ્યાન પ્રાદુર્ભાવ થાય છે. નિરુદ્ધ કરણગ્રામ પ્રસરવાળો છે=ઈન્દ્રિયોનો સમૂહ નિરોધ પામ્યો, બે ચક્ષુઓ બંધ કરે છે. ચેતના નાશ પામી=તત્ત્વને જાણવાને અભિભુજ ચેતના નાશ પામી, હું ક્યાં લઈ જવાયો છું તે જાણતો નથી અથવા ક્યાં હું રહેલો છું તે જાણતો નથી. કેવલ ખોસાયેલા ખીલા જેવો ઊર્ધ્વાકાર તે દ્રમક રહેલો છે. વળી, તે તદ્દય=ધર્માચાર્યની દયા, આ ભોજન ગ્રહણ કર એ પ્રમાણે વારંવાર સમાકુલ થયેલી=દ્રમકને ભિક્ષા આપવા માટે તત્પર થયેલી, બોલતી હતી, તોપણ તે નિષ્પુણ્યક એવો દ્રમક સર્વરોગ કરનાર તુચ્છ જે પોતાનું કદશન=બાહ્યસમૃદ્ધિ રૂપ અશન, તેના સંરક્ષણ અનુબંધને કારણે નષ્ટ આત્મા=તત્ત્વની વિચારણા કરવા માટે જડ એવો તે આત્મા, વરાક સમસ્ત રોગના હરણને માટે અમૃતના આસ્વાદન જેવા પરમાત્મના દાન માટે બોલાવતી તે કન્યાને=ધર્માચાર્યની તદ્દય નામની કન્યાને જાણતો નથી. તે આ સમસ્ત જીવમાં પણ સમાન જાણવું.

ધર્મને સાંભળવા માટે સન્મુખ થયેલો જીવ ધર્માચાર્યની યુક્તિયુક્ત વાત સાંભળીને કંઈક સન્મુખભાવવાળો થાય છે. ત્યારપછી ધર્માચાર્ય ધર્મ જ પિતાતુલ્ય છે, માતાતુલ્ય છે, ઇત્યાદિ કહીને ધર્મના પરમાર્થને જાણવા માટે તે અભિભુજ થાય એ પ્રકારે ધર્મનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ તે જીવને બતાવે છે. તે સાંભળીને ધર્મને અત્યંત અભિભુજ થયેલ તે જીવને જાણીને ધર્માચાર્ય જ્યારે દાન-શીલાદિ ચાર પ્રકારનો ધર્મ કહે છે ત્યારે તેને ભય થાય છે કે મારી પાસે વિપુલ ધન છે માટે આ ધર્માચાર્ય આ રીતે દાનધર્મનો ઉપદેશ આપીને મારું ભરાયેલું પાત્ર છે તેમાંથી રહેલ ભોજનને જૂંટવી લેશે. વસ્તુતઃ ધર્માચાર્યને ધન, ભોગ, સંપત્તિ વગેરે કદમ્બ તુલ્ય ભાસે છે તેથી, વિવેકી ધર્માચાર્ય ક્યારેય પણ તેના તુચ્છ ધનની ઇચ્છા કરતા નથી. પરંતુ જે ધન તે જીવને રાગાદિની વૃદ્ધિ કરીને ભાવરોગની વૃદ્ધિને કરનારું છે તેથી કદમ્બ છે, તેનો ત્યાગ કરાવીને તેની પાસે રહેલ જે સંપત્તિ છે તેના દ્વારા તીર્થંકરો આદિ ગુણવાન પુરુષોની ભક્તિ કરીને રાગાદિ ક્ષીણ કરે તેવા જ માત્ર આશયથી વિવેકપૂર્વક દાનધર્મનું મહત્ત્વ બતાવે છે. આથી જ સુવિહિતસાધુ તું આ દાન કર ઇત્યાદિ સાક્ષાત્ કહે નહીં એટલું જ નહીં પણ સંસારી જીવો પ્રસ્તુત ધર્મક્ષેત્રમાં દાન કરે તેવો અભિલાષ માત્ર પણ કરે નહીં. પરંતુ એ અભિલાષ કરે કે આ ધનથી રોગવૃદ્ધિને કરીને આ જીવ દુરંત સંસારમાં ભટકશે માટે તેના જે ભાવરોગના નાશના ઉપાયરૂપે દાનાદિ ચાર પ્રકારનો ધર્મ છે. તેનું સ્વરૂપ સાંભળીને શ્રોતા સ્વતઃ ભાવરોગના નાશના ઉપાયરૂપે વિવેકપૂર્વકના દાનાદિમાં પ્રવર્તે તે આશયથી જ ઉપદેશ આપે છે. પરંતુ ધન પ્રત્યેની મૂર્છાને કારણે અને તે પ્રકારના અન્યદર્શનના સંન્યાસીઓના કે ભગવાનના શાસનમાં રહેલા પાસત્યાદિ સાધુઓના દાન માટેના ઉપદેશના દર્શનને કારણે જીવ સ્વભાવે સુસાધુ માટે પણ તે પ્રકારની શંકા કરે છે

તેથી શંકાથી આકુળ થયેલો જીવ ધર્મના પરમાર્થને જાણવા માટે અભિમુખ ચિત્તવાળો હતો તે ચિત્ત નાશ પામે છે અને મૂઢની જેમ ધર્માચાર્યના હિત ઉપદેશને પણ જાણવા સમર્થ બનતો નથી.

પૂર્વમાં કથાનકમાં કહેવાયેલું કથન જ જીવમાં કઈ રીતે સમાન છે ? તે ‘તથાહિ’થી સ્પષ્ટ કરે છે. જ્યારે આની=જીવની, હિત કરવાની ઇચ્છાથી ભગવાન સદ્ગુરુઓ વિસ્તારથી ધર્મગુણનું ઉપવર્ણન કરીને=ધર્મ પિતાતુલ્ય છે ઇત્યાદિ ધર્મગુણનું વર્ણન કરીને, જ્યારે ચાર પ્રકારના ધર્માનુષ્ઠાનનો ઉપદેશ આપે છે, ત્યારે મિથ્યાજ્ઞાનરૂપ મહાતમરૂપી કાચપટલ જેવા તિમિર રોગના અવલેપથી લુપ્ત થયેલા વિવેકરૂપી લોચનયુગલનાં કિરણોના પ્રસરવાળો આ જીવ અનાદિભવ અભ્યસ્ત મહામિથ્યાત્વના ઉન્માદના સંતાપથી વિધુરિત હૃદયવાળો પ્રબલ ચારિત્રમોહનીયરૂપ રોગના સમૂહથી વિદ્વલ ચિત્તવાળો, તે વિષય, ધન, સ્ત્રીઆદિમાં ગાઢમૂર્છા વડે અભિભૂત ચિત્તવૃત્તિવાળો છતો આ પ્રમાણે વિચારે છે= આગળમાં બતાવે છે એ પ્રમાણે વિચારે છે, જ્યાં સુધી હું પૂર્વમાં ધર્મ-અધર્મના વિચારમાં પર્યાલોચન કરતો ન હતો ત્યાં સુધી ક્યારે ઉપલબ્ધમાન પણ આ શ્રમણો મારી વાર્તા પણ પૂછતા ન હતા. જો કે તે કોઈક રીતે કોઈક અવસરમાં મને ધર્મવિષયક કંઈક વચન કહેતા હતા તોપણ અનાદરથી અથવા દ્વેષથી વચનને કહેતા હતા. હમણાં વળી, મને ધર્મ-અધર્મ જિજ્ઞાસામાં પર જાણીને=જે ધર્માચાર્યએ ધર્મનું માહાત્મ્ય બતાવ્યું તેથી ધર્મ શું છે ? અધર્મ શું છે ? એ પ્રકારની જિજ્ઞાસામાં તત્પર થયેલો મને જાણીને, આ અમારા આદેશ ગોચર થયો છે, એ પ્રમાણે માનીને પોતાના ગળાના તાલુના શોષની અવગણના કરીને મોટા અવાજથી મોટા વચનરચનાના આટોપથી સ્વયં અદૃષ્ટ જ લોકના પ્રકાશવાળા આ શ્રમણ=આ મહાત્મા, મારી આગળ ધર્મગુણનું વર્ણન કરે છે. અને આક્ષિપ્ત ચિત્તવાળા મને જાણીને દાન અપાવે છે. શીલ ગ્રહણ કરાવે છે, તપ આચરણ કરાવે છે, ભાવનાઓ ભાવન કરાવે છે. તે કારણથી આનાથી=ચાર પ્રકારનો ધર્મ કરાવે છે એનાથી, અકાંડ જ સ્પષ્ટ આટોપવાળા એમનો=ધર્મચાર્યનો, ખરેખર શું ગર્ભાર્થ છે ? હા જણાયું, મને સુંદર સ્ત્રીનો સંગ્રહ છે. જુદા જુદા આકારવાળા ધનનો નિચય=સમૂહ, વિદ્યમાન છે. ઘણા પ્રકારના ધાત્યનો સમૂહ સંભવે છે. સંપૂર્ણ ચતુષ્પદ, કુખ્યાદિ મારી પાસે છે. ખરેખર તે આમના વડે જણાયું છે, તે કારણથી આ અહીં તાત્પર્યાર્થ છે. જે ‘ચદુત્ત’થી બતાવે છે — તને દીક્ષા અપાય છે. તારા પાપનો પાત કરાય છે, તારા બીજનો દાહ કરાય છે=સંસારના બીજનો દાહ કરાય છે. લિંગનું પૂરણ તું કર. ગુરુના પાદનું પૂજન તું કર. પોતાની સ્ત્રી, ધન, સુવર્ણ આદિ સમસ્ત સર્વસ્વ ગુરુપાદને નિવેદન કર. વળી તેઓ વડે અનુજ્ઞાતને તું અનુભવ કરનાર થા=ગુરુને બધું સમર્પણ કર્યા પછી તેઓ વડે જે સ્વસ્ત્રી, ધનાદિ જે અનુજ્ઞાત હોય તેનો તું અનુભવ કરનાર થા, એનાથી=આ રીતે તું કરીશ એનાથી, તું આ પ્રકારે કરતો પિંડના પાતથી=દેહના પાતથી, મોક્ષને પામીશ. એ પ્રકારે વચનરચના વડે ઠગીને શૈવાચાર્યની જેમ મને આ સાધુ લૂંટવાની ઇચ્છા કરે છે. અર્થાત્ મારું ધનાદિ દાન કરાવીને સ્વસ્વાર્થમાં ઉપયુક્ત કરવા ઇચ્છે છે. આ પ્રમાણે શૈવાચાર્યના અનુભવ અનુસાર કોઈક જીવ જેન સાધુના ઉપદેશને પામીને કુવિકલ્પ કરે છે. હવે અલ્પ રીતે કુવિકલ્પ બતાવે છે. અથવા ઘણા ફળવાળું સુવર્ણ દાન છે. ગાયનું દાન મહાઉદયવાળું છે.

પૃથ્વીનું દાન અક્ષય છે પૂર્તધર્મકરણ=કૂવાઓ ખોદવા, દાનશાલા કરવી ઇત્યાદિ લોકોના ઉપકારને કરનારી ક્રિયાઓ રૂપ પૂર્તધર્મ કરવું અતુલ ફળવાળું છે. વેદના પારને પામેલા બાહ્યણમાં દાન અનંતગુણવાળું છે. વળી, જો વિજ્ઞાયમાન નિર્ગતવત્સખુરમુખવાળી સચેલ=વસ્ત્રયુક્ત, સુવર્ણના શિંગડાવાળી, રત્નથી મંડિત, ઉપચારોથી યુક્ત ગાય બાહ્યણોને અપાય છે તો ચાર સમુદ્રની મેખલાવાળી, ગ્રામ, નગર અને આકાર સહિત, પર્વત અને જંગલ સહિત પૃથ્વી તેના વડે=તેવી ગાય આપનારા દાતા વડે, અપાયેલી થાય છે. અને તે=તેવા પ્રકારના ગાયનું દાન જે પૃથ્વી દાન રૂપ છે તે પૃથ્વી અક્ષયફળવાળી થાય છે. આ પ્રકારે મુગ્ધજનને ઠગવામાં તત્પર કૂટશ્લોકોથી રચિત ગ્રંથો વડે મને ઠગીને બાહ્યણોની જેમ ખરેખર આ શ્રમણ મારા ધનના સમૂહને ઇચ્છે છે.

આ રીતે બાહ્યણો સાથે પરિચિત અને તેમના ઉપદેશને સાંભળીને વિમુખ થયેલ અને જૈન સાધુ પ્રત્યે પક્ષપાત થવાથી ધર્મ સાંભળવાને આવેલ ધર્મથી આક્ષિપ્ત થયેલા તે જીવને દાનધર્મનું વર્ણન સાંભળીને કુવિકલ્પો ઊઠે છે.

અથવા રમણીયતર વિહારોને કરાવ, તેઓમાં બૌદ્ધ સાધુઓ માટે કરાવેલા નિવાસ અર્થે વિહાર સ્થાનોમાં બહુશ્રુત એવા બૌદ્ધ સાધુઓને વાસ કરાવ, સંઘની પૂજા કર, ભિક્ષુઓને દક્ષિણા આપ. સંઘ સંબંધી કોશોમાં પોતાનો ધનસમૂહ મેળવ અર્થાત્ દાન આપ, સંઘ સંબંધી જ કોષ્ટાગારમાં સ્વધાન્યના સંચયનો નિક્ષેપ કર, સંજ્ઞાતિ એવા સંઘ સંબંધીમાં જ સ્વકીય ચતુષ્પદવર્ગને સમર્પણ કર, બુદ્ધનું, ધર્મનું અને સંઘનું શરણ થાઓ. આ રીતે કરતા એવા તને અલ્પકાળથી બુદ્ધપદ પ્રાપ્ત થશે એ પ્રમાણે વાચાલથી વિરચિત માયાજાલ વડે પોતાના શાસ્ત્રના સંદર્ભથી રક્ત ભિક્ષુની જેમ મને ઠગીને નક્કી આ શ્રમણ મારું સર્વસ્વ ગ્રહણ કરવાની ઇચ્છા કરે છે.

આ પ્રમાણે બુદ્ધધર્મના શ્રવણને કારણે કોઈક જીવ ત્યાંના અનુભવ અનુસાર ધનના અર્થી બુદ્ધસાધુને જોઈને કોઈક રીતે તત્ત્વને અભિમુખ થયેલો હોય અને ધર્મને અભિમુખ થયેલો એવો પણ જીવ દાનધર્મનું વર્ણન સાંભળીને સુસાધુમાં શંકાશીલ થાય છે.

અથવા સંઘભક્તિને કરો. ઋષિઓને ભોજન કરાવો, સુંદર ખાદ્ય અપાવો, મુખના ક્ષેપોને=મુખવાસ આદિને આપો, દાન જ ગૃહસ્થનો પરમ ધર્મ છે. તેનાથી જ સંસારનો ઉત્તાર પ્રાપ્ત થાય છે. એ પ્રમાણે મને ઉપપ્રલોભન આપીને સ્વશરીરના પોષણમાં તત્પર દિગંબરની જેમ મારા ધનને આ શ્રમણ ગ્રહણ કરશે, અન્યથા=જો આ શ્રમણને મારું ધન લેવાનો પરિણામ ન હોય તો, આવા પ્રકારે આને મારા ઉપર વિસ્તારથી કથનરૂપ અતિ આદર કેમ થાય ? અર્થાત્ થાય નહીં,

ઉપનય :-

મિથ્યાદૃક્ત્વે વિકલ્પા:

તદિદમિહ તત્ત્વ—તાવદેવૈતે સુન્દરા: શ્રમણા: યાવન્નોપલભ્યન્તે યાવચ્ચૈતેષાં ન વશવર્ત્તિભિર્ભૂયતે, વશવર્ત્તિનં પુનર્મુગ્ધજનં શ્રદ્ધાલુમવગમ્યૈતે માયાવિનો નાનાવચનરચનયા વિપ્રતાર્ય મદીયસર્વસ્વમપહરન્તિ,

નાસ્ત્યત્ર સન્દેહઃ, તતો મયાઽધુનાઽનેન શ્રમણેન પ્રારબ્ધેન સતા કિં વિધેયમિત્યાલોચયામિ, કિમદત્ત-
પ્રતિવચનઃ સમુત્થાય ગચ્છામિ? ઉત નાસ્ત્યેવ ધર્માનુષ્ઠાનકરણે મમ શક્તિરિતિ દીપયામિ? આહોસ્વિચ્ચૌર-
હરણાદિભિઃ પ્રલીનં મે દ્રવ્યજાતં નાસ્ત્યેવાધુના કિઞ્ચિદ્યત્ દીયતે પાત્રેભ્ય इत्येवं प्रत्युत्तरयामि?
उताहो न कार्यं मे तावकधर्मानुष्ठानेन न पुनर्मह्यं किञ्चिद् भवता कथनीयमित्येवमेनं श्रमणं
निराकरोमि? किं वा अकाण्डकथनजनितक्रोधसूचिकां भृकुटीं जनयामीति? न जाने कथमेष
श्रमणो मद्बन्धनप्रवणमना निवर्त्यास्माद् दुरध्यवसायान्मम मोक्षं दास्यति? इति ।

ઉપનયાર્થ :-

મિથ્યાદષ્ટિત્વના વિકલ્પો

તે કારણથી=આ શ્રમણ મને અત્યંત આદરથી બોલાવે છે તે કારણથી, અહીં=આ શ્રમણના ઉપદેશની પ્રવૃત્તિમાં, તત્ત્વ આ=આગળમાં બતાવે છે એ છે. ત્યાં સુધી આ સાધુઓ સુંદર છે જ્યાં સુધી પ્રાપ્ત થતા નથી=પોતાને તેઓનો પરિચય થતો નથી, અને જ્યાં સુધી આમને=શ્રમણોને, વશવર્તી અમારા વડે થવાતું નથી, ત્યાં સુધી આ સાધુઓ સુંદર છે. વળી, વશવર્તી મુગ્ધજનને શ્રદ્ધાળુ જાણીને=આ શ્રોતા પોતાનામાં શ્રદ્ધાળુ છે એ પ્રમાણે જાણીને, આ સાધુઓ જુદા જુદા પ્રકારના વચનની રચનાથી ઠગીને મારું સર્વસ્વ હરાણ કરે છે. આમાં=આ સાધુઓ મારું ધન અપહરણ કરે છે એમાં, સંદેહ નથી. તેથી હવે આ શ્રમણો વડે પ્રારંભ કરાય છે=મને ઠગવાનો પ્રારંભ કરાયે છે, મારા વડે શું કરાવું જોઈએ એ પ્રમાણે આલોચન કરે છે. અને વિચારે છે કે શું ઉત્તરને આપ્યા વગરનો એવો હું ઊઠીને ચાલ્યો જાઉં ? અથવા ધર્માનુષ્ઠાન કરવામાં મારી શક્તિ નથી જ એ પ્રમાણે પ્રગટ કરું ? અથવા ચોરહરાણાદિ દ્વારા મારું ધન નાશ પામેલું છે. હમણાં કંઈ નથી જે પાત્રને આપી શકાય એ પ્રમાણે હું પ્રત્યુત્તર આપું ? અથવા મને તમારા ધર્માનુષ્ઠાન વડે કામ નથી. વળી, મને તમારા વડે કંઈ કથનીય નથી. એ પ્રમાણે આ સાધુને હું નિરાકરણ કરું. એ પ્રમાણે ધર્મને અભિમુખ થયેલો જીવ કોઈક રીતે વિપરીત બુદ્ધિ હોવાથી મનમાં વિચારે છે. અથવા શું હું અકાંડ જ કથનજનિત ક્રોધને સૂચવનારી ભૃકુટીને બતાવું ?

હું ધર્મ સાંભળવા આવ્યો છું તે વખતે દાન આપવાનું કથન અપ્રસ્તુત છે. તેનાથી જનિત ક્રોધને સૂચવનાર એવી ભૃકુટી મહાત્માને બતાવું.

મને ઠગવામાં તત્પર મનવાળા એવા આ શ્રમણ દુરધ્યવસાયથી નિવર્તન પામીને=મારા પાસેથી ધન વ્યય કરાવવા રૂપ દુરધ્યવસાયથી નિવર્તન પામીને, કેવી રીતે મને મોક્ષ આપશે એ હું જાણતો નથી.

આ પ્રકારે જુદા જુદા જીવો જુદા જુદા વિકલ્પો કરીને દાનધર્મ સાંભળીને તે મહાત્માથી દૂર રહેવાનો સંકલ્પ કરે છે.

દેશકસ્વરૂપમ્

ન પુનરસૌ વરાકો ગાઢમૂઢાત્મતયા ખલ્વેતલ્લક્ષયતિ યથા—‘એતે ભગવન્તઃ સદ્ધર્માચાર્યા વિદિત-તુષમુષ્ટિનિઃસારસંસારગર્ભાર્થા અતુલસન્તોષામૃતતૃપ્તાન્તઃકરણા અવગતવિષયવિષયવિષમવિપાકા મોક્ષકાઙ્ક્ષૈકતાનેન ચેતસા સર્વત્ર સમવૃત્તતયાઽત્યન્તનિઃસ્પૃહતયા ચ સન્માર્ગોપદેશદાને પ્રવર્તમાનાઃ સન્તો ન દેવેન્દ્રદ્રમકયોર્વિશેષં લક્ષયન્તિ, ન મહર્દ્ધિવિબુધનિર્દ્ધનપુરુષયોર્વિભાગં કલ્પયન્તિ, ન ચક્રેશ્વર-રોરયોરન્તરં દર્શયન્તિ, નોદારપરમેશ્વરકૃપણનરયોરાદરાનાદરાભ્યાં વિવર્તન્તે । સમાનમેષાં ચેતસિ વિવર્તતે પરમેશ્વર્યં દારિદ્ર્યેણ તુલ્યા મહાર્હરત્નરાશયો જરઠપાષાણનિકરેણ સદૃશા, ઉત્પત્તહાટકકૂટા લોષ્ટપૂગેન સદૃશા, હિરણ્યસ્તોમા ધૂલિપુઞ્જેન, સન્નિભો ધાન્યનિચયઃ ક્ષારરાશેઃ, તુલ્યં ચતુષ્પદકુપ્યાદિકં નિઃસાર-કચવરેણ, ન વિશેષો નિર્જિતરતિરૂપાભિરપિ લલિતલલનાભિઃ સહ જરત્કાષ્ઠસ્તમ્ભાનામિતિ’ । એવઞ્ચ સ્થિતે નૈતેષાં પરહિતકરણૈકવ્યસનિતાં વિમુચ્ચાપરં સદુપદેશદાને પ્રવર્તમાનાનાં કારણમુપલભ્યતે, યતઃ સ્વાર્થસમ્પાદનમપિ પરમાર્થતઃ સ્વાધ્યાયધ્યાનતપશ્ચરણકરણાદિના દ્વારાન્તરેણૈવ સમ્પદ્યત એવ, ન તદર્થમપ્યેતેષામત્ર પ્રવૃત્તિઃ, દુરાપાસ્તાવકાશા લાભાદિકા શેષાકાઙ્ક્ષા, ન ચૈતદેષકોઽઽન્ધ્યાન્ધીભૂત-બુદ્ધિર્જાનીતે, તતોઽયં જીવોઽનવગતસદ્ગુરૂદારાશયોઽત્યન્તતુચ્છસ્વચિત્તદુષ્ટતાઽનુમાનેન તચ્ચિત્તમપિ તથારૂપં પરિકલ્પયન્ મહામોહવશેન તાનતત્ત્વદર્શનૈઃ શૈવદ્વિજાતિરક્તભિક્ષુદિગમ્બરાદિભિસ્તુલ્યાન્ કલ્પયતિ, સમ્ભવન્તિ ચ ભિન્નકર્મગ્રન્થેરપિ દર્શનમોહનીયપુઞ્જત્રયકરણેન યદા પુનર્મિથ્યાત્વપુઞ્જે વર્તતેઽયં જીવસ્ત-દૈવંવિધાઃ કુવિકલ્પા ઇતિ ।

દેશકનું સ્વરૂપ

પરંતુ ગાઢ મૂઢ આત્મપણું હોવાથી=નિઃસ્પૃહી મુનિના પારમાર્થિક ચિત્તને ન સમજી શકે અને પોતાના તુચ્છ અભિપ્રાય અનુસાર તે મહાત્માને પણ ધનના લોભીપણા રૂપે માને એવા ગાઢ મૂઢાત્મપણું હોવાથી, આ રાંકડો આ=આગળમાં કહે છે એ, જાણતો નથી. શું જાણતો નથી ? તે ‘યથા’થી બતાવે છે — જાણ્યા છે ફોતરાની મુઠ્ઠિ જેવા નિઃસાર સંસારના મધ્યમાં રહેલા અર્થો જેમણે એવા, અતુલ સંતોષઅમૃતથી તૃપ્ત અંતઃકરણવાળા, જાણ્યા છે વિષયરૂપી વિષનો વિષમ વિપાક જેમણે એવા આ ભગવાન ધર્માચાર્ય મોક્ષની આકાંક્ષામાં એકતાનવાળા ચિત્તથી સર્વત્ર સમવૃત્તિપણું હોવાને કારણે=બધા જીવોમાં સમાન પરિણામપણું હોવાને કારણે, અને અત્યંત નિઃસ્પૃહપણું હોવાને કારણે સન્માર્ગના ઉપદેશના દાનમાં પ્રવર્તમાન છતાં ઇન્દ્ર અને ભિખારીમાં વિશેષને જોતા નથી. મહર્દ્ધિક એવા દેવ અને નિર્ધન એવા પુરુષના વિભાગની કલ્પના કરતા નથી. ચક્રવર્તી કે રાંકડામાં ભેદને બતાવતા નથી. અર્થાત્ તેના પ્રત્યે તેઓના ચિત્તમાં ચક્રવર્તીપણાને કે ભિખારીપણાને અવલંબીને કોઈ અંતર બતાવતા નથી. ઉદાર પરમેશ્વર અને કૃપણનરના આદર-અનાદર દ્વારા વ્યવહાર કરતા

નથી=કોડો રૂપિયા ધર્મમાં ખર્ચનારા એવા ઉદાર પરમેશ્વર અને સંપત્તિ હોવા છતાં ધન ખરચવામાં કૃપાળુ એવા મનુષ્યોમાં ઉદાર પ્રત્યે આદર અને કૃપાળુ પ્રત્યે અનાદર કરતા નથી. આ લોકોના ચિત્તમાં=મહાત્માઓના ચિત્તમાં, પરમૈશ્વર્ય=બાહ્ય વૈભવ, દારિદ્ર્યની સાથે સમાન વર્તે છે, મહારત્નના ઢગલાઓ જરઠપાષાળાના સમૂહ જેવા ભાસે છે. ઉત્પન્ન=દેદીપ્યમાન, સુવર્ણના કૂટો ઢેફાના સમૂહની સદૃશ વર્તે છે. હિરણ્યના સમૂહો=ચાંદીના સમૂહો, ધૂલના પુંજની સરખા તેઓના ચિત્તમાં વર્તે છે. ધાન્યનો સમૂહ ક્ષારરાશિના જેવો તેઓના ચિત્તમાં વર્તે છે. ચતુષ્પદ, કુખ્યાદિ=ગાય તાંબુ વગેરે, નિઃસાર કચરાથી તુલ્ય તેઓના ચિત્તમાં વર્તે છે. જીતી લીધું છે રતિના રૂપને એવી પાણ સુંદર સ્ત્રીઓ સાથે જીર્ણ તથા કાષ્ઠના સ્તંભોનો વિશેષ નથી=સુંદર સ્ત્રીઓ પાણ પુદ્ગલોના સમૂહ સ્વરૂપ છે અને જીર્ણ થયેલા કાષ્ઠના સ્તંભો પાણ પુદ્ગલોના સમૂહ સ્વરૂપ છે એ સ્વરૂપે જેઓને બધું સમાન દેખાય છે. તેથી લેશ પાણ કોઈ પ્રકારના બાહ્ય વૈભવને ઈચ્છતા નથી એવા ઉપદેશકનું સ્વરૂપ આ જીવ જાણાતો નથી. અને આ પ્રમાણે સ્થિત હોતે છતે=ધર્માચાર્ય તત્ત્વના ભાવનને કારણે જગતના સર્વ ભાવો પ્રત્યે સમાનભાવવાળા છે એ પ્રકારે સ્થિત હોતે છતે, સદ્ઉપદેશદાનમાં પ્રવર્તમાન એવા આમને=ધર્માચાર્યોને, પરહિતકરણ એક વ્યસનિતાને છોડીને=યોગ્ય જીવોને તત્ત્વમાર્ગની પ્રાપ્તિ થાય એ રૂપ પરહિત કરવાના એક સ્વભાવતાને છોડીને, અન્ય કારણ ઉપલબ્ધ થતું નથી=સદ્ઉપદેશ દાનમાં અન્ય કોઈ કારણ ઉપલબ્ધ થતું નથી, જે કારણથી સ્વાધ્યાય ધ્યાન, તપ અને ચારિત્ર કરણાદિરૂપ દ્વારાંતરથી જ=ઉપદેશ વગર અન્ય દ્વારોથી જ, સ્વાર્થસંપાદન પાણ=ધર્માચાર્યને પોતાના આત્મકલ્યાણની પ્રાપ્તિ કરવા રૂપ સ્વાર્થસંપાદન પાણ, પરમાર્થથી થાય જ છે. તેના માટે પાણ=પોતાના સ્વાર્થસંપાદન માટે પાણ, આમને=ધર્માચાર્યને આમાં=સદ્ઉપદેશ દાનમાં, પ્રવૃત્તિ નથી. લાભાદિરૂપ શેષ આકાંક્ષા દુરાપાસ્ત અવકાશવાળી છે.

ધર્માચાર્યો તત્ત્વને જોનારા હોવાથી તેઓને કર્મોનો નાશ કરવો એ જ એક સ્વાર્થ દેખાય છે અને તેનું સંપાદન પણ ઉપદેશની પ્રવૃત્તિ વગર સ્વાધ્યાયાદિથી તેઓ પ્રાપ્ત કરી શકે એમ છે તેથી પોતાના કલ્યાણ માટે પણ તેઓની ઉપદેશમાં પ્રવૃત્તિ નથી. તેથી દાનધર્મનું વર્ણન કરીને પોતાને ધનાદિનો લાભ થશે, તેવા પ્રકારની લાભાદિની આકાંક્ષા તેઓને થાય તે તદ્દન અસંભવિત છે.

અને આ=ધર્માચાર્ય આવા ઉત્તમચિત્તવાળા છે એ, આન્ધ્યથી અન્ધીભૂત બુદ્ધિવાળો આ જીવ જાણાતો નથી=જેમ સંસારી જીવો કોઈના ગુસ્સાને જોઈને આ કોઘી છે તેમ જાણી શકે છે તેમ ધર્માચાર્યના સંવેગપૂર્વકનાં વચનોના બળથી ધર્માચાર્યોના નિઃસ્પૃહચિત્તનો બોધ થઈ શકે છે છતાં સંવેગપૂર્વક ધર્માચાર્યોનાં વચનોથી તેમના ચિત્તને જાણવા માટે અંધાપો વર્તી રહ્યો છે તેવી બુદ્ધિવાળો કોઈક રીતે માર્ગ અભિમુખ થયેલો છતાં પૂર્વના કુત્સિત અનુભવોના બળથી હિતકારી ધર્માચાર્યના વિષયમાં પાણ કુવિકલ્પો કરનાર આ રાંકડો ધર્માચાર્યના ઉત્તમચિત્તને જાણાતો નથી. તેથી=આન્ધ્યથી અંધીભૂતબુદ્ધિવાળો આ જીવ ધર્માચાર્યને જાણાતો નથી તેથી, અનવગત સદ્ગુરુના ઉદાર આશયવાળો આ જીવ અત્યંત તુચ્છ સ્વચિત્તની દુષ્ટતાને કારણે, અનુમાનથી તેમનું ચિત્ત પાણ મહામોહના વશથી

તે પ્રકારનું પરિકલ્પન કરતો અતત્વદર્શનને કારણે શૈવ-દ્વિજાતિ-રક્તભિક્ષુ-દિગંબર આદિની સાથે તેઓને=ધર્માચાર્યોને, તુલ્ય કલ્પે છે. અને ભિન્નકર્મગ્રંથિથી પણ દર્શન મોહનીયતા પુંજત્રય કરણ વડે જ્યારે વળી મિથ્યાત્વના પુંજમાં આ જીવ વર્તે છે, ત્યારે આવા પ્રકારના કુવિકલ્પો સંભવે છે.

ઉપનય :-

મિથ્યાદૃક્ત્વે પ્રવૃત્તિ:

તતશ્ચ તૈરાકુલીકૃતહૃદયસ્યાસ્ય જીવસ્ય પુનઃ પ્રસર્પતિ મિથ્યાત્વવિષં, તતસ્તદ્વશગોઽયં જીવઃ શિથિલયતિ મૌનીન્દ્રદર્શનપક્ષપાતં, વિમુચ્ચતિ પદાર્થજિજ્ઞાસાં, અવધીરયતિ સદ્ધર્મનિરતં જનં, બહુ મન્યતે નિર્વિચારકલોકં, પ્રમાદયતિ પ્રાક્ પ્રવૃત્તં સત્કર્ત્તવ્યલેશં, પરિત્યજતિ ભદ્રકભાવં, રજ્યતે નિતરાં વિષયેષુ, પશ્યતિ તત્ત્વબુદ્ધ્યા તત્સાધનં ધનકનકાદિકં, ગૃહ્ણાતિ તથોપદિશન્તં ગુરું વજ્ચકબુદ્ધ્યા, નાકર્ણયતિ તદ્વચનં, ભાષતે ધર્માવર્ણવાદાન્, ઉદ્ઘટ્ટયતિ ધર્મ્મગુરૂણાં મર્મસ્થાનાનિ, લગતિ પ્રતીપં કૂટવાદેન, નિરાક્રિયતે પદે પદે ગુરુભિઃ તતશ્ચાસૌ ચિન્તયતિ—સુરચિતગ્રન્થપ્રપજ્ઞા એતે શ્રમણા ન નિરાકર્તુ માદૃશૈઃ પાર્યન્તે, તતો મામલીકવિકલ્પજાલેન વિપ્રતાર્ય પુનઃ કરિષ્યન્ત્યેતે માયાવિતયાઽઽત્મભક્ષ્ય-સ્થાનં, અતો દૂરત એવ મયૈતે વર્જનીયાઃ, સ્વગૃહાદ્વારણીયાઃ, દૃષ્ટા અપિ ન સમ્ભાષણીયાઃ, નામાપિ ન સોઢવ્યમેતેષામિત્યેવં કદત્રકલ્પે ધનવિષયકલત્રાદિકે મૂર્ચ્છિતહૃદયસ્તત્સંરક્ષણપ્રવણોઽયં જીવઃ સદુપદેશદાયકાન્ મહામોહવશગો વજ્ચકત્વેન કલ્પયન્ રૌદ્રધ્યાનમાપૂરયતિ, તતો નષ્ટવિવેકચેતનસ્તૈઃ સદ્ધર્માચાર્યૈરુર્ધ્વાકારનિખાતકાષ્ટકીલકલ્પો લક્ષ્યતે, અત એવ ચ તેષાં સમ્બન્ધિન્યા દયયા દીયમાનં તદાનીં સુન્દરપરમાત્રકલ્પં સદનુષ્ઠાનોપદેશં વરાકોઽયં જીવો ન જાનીતે, ન ચેતઃ પરં વિવેકિનાં વિસ્મયકરમસ્તિ, યદેષ જીવો મહાનરકગર્ત્તપાતહેતૌ ધનવિષયાદિકે ગૃહ્ણાત્માઽનન્તસુખમોક્ષાક્ષેપકારણં સદનુષ્ઠાનં સદ્ગુરુદયોપનીતમવધીરયતિ ।

ઉપનયાર્થ :-

મિથ્યાદૃષ્ટિત્વની પ્રવૃત્તિ

અને તેથી=સમ્યક્ત્વને સન્બુજ થયા પછી પણ કે સમ્યક્ત્વને પામ્યા પછી પણ મિથ્યાત્વના પુંજમાં વર્તે છે ત્યારે કુવિકલ્પો થાય છે તેથી, તેના વડે=કુવિકલ્પો વડે, આકુલ કરાયેલા હૃદયવાળા આ જીવને, મિથ્યાત્વરૂપ વિષ વૃદ્ધિ પામે છે. તેથી તેના વશ થયેલો આ જીવ ભગવાનના દર્શનના પક્ષપાતને શિથિલ કરે છે=પૂર્વમાં ધર્મશ્રવાણ કરીને જે ભગવાનના દર્શનનો પક્ષપાત કરેલો અને તેનાથી ઉત્તમ સંસ્કારો આત્મામાં આધાન કરેલ તેનો નાશ કરે તેવો પરિણામ કરે છે. પદાર્થની જિજ્ઞાસાનો ત્યાગ કરે છે=પૂર્વમાં ધર્મના સ્વરૂપને જાણવાની જે જિજ્ઞાસા કરેલી તેનો ત્યાગ કરે છે,

સદ્ધર્મનિરતજનોની અવગણના કરે છે=પૂર્વમાં ધર્મમાં રક્ત જનોને જોઈને જે પ્રીતિ થતી હતી તેના બદલે તેના પ્રત્યે ઉપેક્ષાનો ભાવ થાય છે; કેમ કે ધર્મની પ્રવૃત્તિ જ સારરૂપ છે કે નહીં તેમાં શંકિત માનસવાળો છે. નિર્વિચારક લોકને બહુ માને છે=જગતમાં તત્ત્વની વ્યવસ્થાને છોડીને મૂઢની જેમ ભોગવિલાસમાં રક્ત એવા લોકો જ વિચારક છે તેમ માને છે. પૂર્વમાં પ્રવૃત્ત સત્કર્તવ્યલેશનો પ્રમાદ કરે છે=ચાર પ્રકારના ધર્મ વખતે દાનધર્મનું વર્ણન કર્યું તેના પૂર્વે સુસાધુ પાસે આવીને ધર્મશ્રવણ માટે જે યત્ન કરતો હતો, પોતાની ભૂમિકાનુસાર સદ્ધર્મની પ્રવૃત્તિ લેશ કરતો હતો, તે કરવા પ્રત્યે તે જીવ પ્રમાદવાળો થાય છે. ભદ્રકભાવનો ત્યાગ કરે છે=પૂર્વમાં ધર્મશ્રવણથી તત્ત્વને અભિમુખ થયેલો જે ભદ્રકભાવ હતો તેનો ત્યાગ કરે છે, વિષયોમાં અત્યંત રાગ કરે છે, તેના=વિષયોના, સાધન એવા ધન-કનકાદિને તત્ત્વબુદ્ધિથી જુએ છે=ધન, સુવર્ણાદિ સુખનાં સાધનો છે તે પ્રકારે જુએ છે. તે પ્રકારના ઉપદેશ આપતા ગુરુને=દાન, શીલાદિ ધર્મના સ્વરૂપને બતાવતા ગુરુને, વંચકબુદ્ધિથી ગ્રહણ કરે છે=ઠગનારા છે એ પ્રકારની બુદ્ધિથી ગ્રહણ કરે છે. તેમના વચનને સાંભળતો નથી. ધર્મના અવર્ણવાદને બોલે છે અર્થાત્ ધર્મ લોકોને ઠગીને નિરર્થક કૃત્યમાં ધનના વ્યય સ્વરૂપ છે એ પ્રકારે બોલે છે. ધર્મગુરુઓના મર્મસ્થાનને પ્રગટ કરે છે=તેમની કોઈક આચરણા પોતે જોયેલી હોય તો આચરણાને સ્વબુદ્ધિથી યોજન કરીને તેઓની હીનતા દેખાય તે રીતે લોકોની આગળ કહે છે. કૂટવાદ દ્વારા વિરુદ્ધ કરે છે=ધર્મનાં અનુષ્ઠાનો કૂટવાદ દ્વારા યથા તથા સેવે છે, પદે પદે=સ્થાને સ્થાને, ગુરુ વડે નિરાકરણ કરાય છે=તેની અનુચિત પ્રવૃત્તિ જોઈને ગુરુ દરેક સ્થાને તેને સમજાવે છે કે આ રીતે કરવું ઉચિત નથી. તેથી આ જીવ વિચારે છે — સુરચિત ગ્રંથના વિસ્તારવાળા આ સાધુઓ મારા જેવા વડે નિરાકરણ કરવા શક્ય નથી. તેથી ખોટા વિકલ્પ જાળ વડે ઠગીને માયાવીપણાથી આ=સાધુઓ, મને પોતાનું ભક્ષ્યસ્થાન કરશે, આથી દૂરથી જ મારા વડે આ વર્જનીય છે, સ્વગૃહથી વારણીય છે=ગોચરી આદિ અર્થે આવેલા હોય ત્યારે તેમને વારણ કરવા જોઈએ. જોયેલા પણ તેમની સાથે સંભાષણ કરવું જોઈએ નહીં. તેમનું નામ પણ સાંભળવું જોઈએ નહીં. આ પ્રમાણે કદત્ત જેવા ધન, વિષય, કલત્રાદિમાં મૂર્ચ્છિત હૃદયવાળો આ જીવ તેના સંરક્ષણમાં પ્રવણ=ધનના રક્ષણાદિમાં તત્પર, મહામોહને વશ થયેલો, સદ્ઉપદેશને દેનારા ગુરુઓને વંચકપણાથી કલ્પના કરતો, રૌદ્રધ્યાનને પૂરે છે. તેથી નષ્ટવિવેકચેતનાવાળો તે સદ્ધર્માચાર્યો વડે ઊર્ધ્વાકારવાળા ખોદાયેલા કાષ્ઠના ખીલા જેવો દેખાય છે. અને આથી જ તેમના સંબંધી દયા વડે=સદ્ધર્માચાર્યના સંબંધી દયા વડે, ત્યારે સુંદર પરમાત્મ જેવા અપાતા સદ્અનુષ્ઠાનના ઉપદેશને વરાક એવો જીવ જાણતો નથી. અને આનાથી=તત્ત્વને અભિમુખ થયેલો પણ જીવ કોઈક નિમિત્તથી કાષ્ઠખીલાની જેમ મૂઢ જેવો દેખાય છે એનાથી અન્ય વિવેકપુરુષોને અત્યંત વિસ્મયકર નથી. જે કારણથી મહાનરકના ગર્તના પાતનો હેતુ એવા ધનવિષયાદિમાં ગૃહસ્વરૂપવાળો આ જીવ સદ્ગુરુની દયાથી અપાતું અનંત સુખરૂપ મોક્ષના આક્ષેપના કારણ એવા સદ્અનુષ્ઠાનની અવગણના કરે છે. એનાથી અન્ય વિવેકીજીવોને અત્યંત વિસ્મયકર નથી એમ અન્વય છે.

સદ્ગુરોચિન્તા

યથા ચ તેન મહાનસનિયુક્તકેન તત્તથાભૂતમસંભાવ્યં વ્યતિકરમવલોક્ય ચિન્તિતં યદુત—કિં પુનરેષ રોરો દીયમાનમાદરેણેદં પરમાત્રં ન ગૃહ્ણાતિ, નૂનમયમસ્ય પાપોપહતાત્મતયા ન યોગ્ય ઇતિ તદત્રાપિ તુલ્યં વિજ્ઞેયં, તથાહિ—સદ્ગુરૂણામપિ તં તથાવિધં વિસ્તરધર્મોપદેશનયાઽન્યથા વા વિનષ્ટભદ્રકભાવં વિપરીતચારિણં જીવમુપલભ્ય ભવત્યેવમ્ભૂતો ભાવો યદુત—ન ભાજનમેષોઽકલ્યાણ-ભાજનતયા ભગવદ્ધર્મસ્ય, નોચિતઃ કુગતિગામિતયા સુગતિગમનસ્ય, ન પરિકર્મણીયો દુર્દલકલ્પતયા સદ્ધર્મચેતસાં, તતોઽત્ર મોહોપહતચેતસિ વિફલો મે પરિશ્રમ ઇતિ યથા ચ પુનર્વિમૃશતા તેન રસવતીપતિના નિશ્ચિતં યદુત—નાસ્ય વરાકસ્યાયં દોષઃ, યતો બહિરન્તશ્ચાયં રોગજાલેન પરિવેષ્ટિત ઇતિ કૃત્વા વેદનાવિહ્વલો ન કિઞ્ચિચ્ચેતયતે, યદિ પુનરેષ નીરોગઃ સ્યાત્ તતો યોઽયં કદન્નલવલાભેનાપિ તુષ્યતિ સોઽમૃતાસ્વાદમે-તત્પરમાત્રં દીયમાનં કથં ન ગૃહ્ણીયાદિતિ તદેતદાચાર્યસ્યાપિ પર્યાલોચયતો મનસિ વર્તત એવેતિ, યદુત—યદેષ જીવો ગૃહ્યતિ વિષયાદિષુ, ગચ્છતિ કુમાર્ગેણ, નાદત્તે દીયમાનં સદુપદેશં, નૈષોઽસ્ય વરાકસ્ય દોષઃ, કિં તર્હિ? મિથ્યાત્વાદીનાં ભાવરોગાણાં, તૈર્વિસંસ્થુલચેતનોઽયં ન કિઞ્ચિજ્જાનીતે, યદિ પુનરેષ તદ્વિકલઃ સ્યાત્ તત્કથમાત્મનો હિતં વિમુચ્યાઽઽત્માઽહિતે પ્રવર્તેત ।

સદ્ગુરુની ચિંતા

અને જે પ્રમાણે તે મહાનસનિયુક્ત વડે તે તેવા પ્રકારનો અસંભાવ્ય વ્યતિકરને જોઈને=ભૂખ્યા એવા તે રાંકડાને, તદ્દયા નામની પુત્રી ઉત્તમ ભોજન આપવાનું કહે છે ત્યારે તે રાંકડો ભોજન ગ્રહણ કરવાને બદલે કાષ્ઠના ખીલાની જેમ ત્યાં જ ઊભો રહે છે તે તેવા પ્રકારના અસંભાવ્ય વ્યતિકરને જોઈને, વિચારાયું. શું વિચારાયું ? તે ‘યદુત’થી બતાવે છે — આદરથી અપાતું આ પરમાત્મ કેમ વળી આ રાંકડો ગ્રહણ કરતો નથી ? ખરેખર આ=આ જીવ, પાપ ઉપહત સ્વરૂપ હોવાને કારણે આને=પરમાત્મને, યોગ્ય નથી તે=કથાનકમાં મહાનસે વિચાર્યું એમ જે કહેવાયું તે, અહીં પણ=જીવના વિષયમાં પણ, તુલ્ય જાણાયું. તે આ પ્રમાણે સદ્ગુરુઓને પણ વિસ્તારથી ધર્મદેશના વડે કે અન્યથા વિનષ્ટભદ્રકભાવવાળા તથાવિધ એવા તે વિપરીત આચરણ કરનારા જીવને પ્રાપ્ત કરીને આવા પ્રકારનો ભાવ થાય છે. શું ભાવ થાય છે ? તે ‘યદુત’થી બતાવે છે — આ=આ જીવ, અકલ્યાણનું ભાજનપણું હોવાને કારણે ભગવાનના ધર્મનું ભાજન નથી=ભગવાને બતાવેલ ધર્મ પરિણામન પામે તેવી યોગ્યતાવાળો નથી. કુગતિગામીપણું હોવાને કારણે સુગતિના ગમનને ઉચિત નથી=જ્યારે જીવ યોગ્ય ઉપદેશક દ્વારા તત્ત્વને બોધ કરાવવા માટે યત્ન કરાવાય છે, ત્યારે પણ તત્ત્વના પરમાર્થને જાણવા માટે જે જીવ યત્ન કરતો નથી, પરંતુ સ્વવિકલ્પથી ધર્માચાર્ય વિષયક કુવિકલ્પો કરે છે તે જીવો કુગતિગામિક હોવાને કારણે સંસારના ઉચ્છેદના કારણભૂત એવા સુગતિ ગમનને યોગ્ય નથી.

દુર્દલકલ્પપાણું હોવાને કારણે=જે દલને દળી ન શકાય તેવું હોવાને કારણે, સદ્ધર્મચિત્તવાળા જીવોને પરિકર્મ કરવા યોગ્ય નથી=જે જીવોને ઉપદેશ દ્વારા વીતરાગતાને અભિમુખ ઘડી શકાય તેવા સુદલકલ્પ છે અને જેઓ ઘડી શકાય તેવા નથી તેવા દુર્દલકલ્પ છે અને તેવું સ્વરૂપ હોવાને કારણે સદ્ધર્મચિત્તવાળા જીવોએ તેઓને ભગવાનના વચનથી ઘડવા માટે પ્રયત્ન કરવો ઉચિત નથી. તેથી આ મોહઉપહતવાળા ચિત્તમાં મારો પરિશ્રમ વિક્લ છે. આ પ્રકારનો ભાવ સદ્ધર્માચાર્યને થયો અને જ્યારે વળી, વિચાર કરતા તે રસવતી પતિ દ્વારા=તે આચાર્ય વડે, નિર્ણય કરાયો. શું નિર્ણય કરાયો ? તે ‘ચદુત્ત’થી કહે છે — આ રાંકડાનો દોષ નથી, જે કારણથી બાહ્ય અને આંતર રોગજાળથી આ જીવ પરિવેષિત છે એથી કરીને વેદના વિલ્વલ કંઈ જાણતો નથી=બાહ્ય વિપરીત પ્રવૃત્તિઓ કરે છે એ રૂપ બાહ્ય રોગજાળથી પરિવેષિત છે, અંતરંગ કુવિકલ્પો કરે છે, એથી એ રૂપ રોગજાળથી પરિવેષિત છે એથી કરીને વેદનાથી વિલ્વલ એવો આ જીવ તત્ત્વના વિષયમાં કંઈ વિચારણા કરતો નથી.

બાહ્યપ્રવૃત્તિઓ કરવાની મનોવૃત્તિરૂપ રોગ લાગેલો છે અને અંતરંગ મિથ્યાત્વાદિ કષાયોનો રોગ લાગેલો છે. તેથી કરીને બાહ્યપ્રવૃત્તિઓની વ્યાકુળતા રૂપ વેદના અને અંતરંગ કષાયોની વેદનાથી વિલ્વળ થયેલો આત્માની નિરાકુળતાના સુખને જાણતો નથી.

જો વળી, આ જીવ નીરોગી થાય=બાહ્ય અને અંતરંગ રોગથી કંઈક આરોગ્યવાળો થાય, તો જે આ કદન્નના લવના લાભથી પાણ તોષ પામે છે, તે અમૃતના આસ્વાદ જેવા અપાતા એવા પરમાત્મને કેમ ગ્રહણ ન કરે ?

જો વિપર્યાસ આપાદક રોગ જાય તો જે જીવ બાહ્ય ભોગસામગ્રીની લેશ પ્રાપ્તિમાં આનંદનો અનુભવ કરતો હોય તે અવશ્ય કષાયોના ઉપશમના કારણભૂત અમૃતના આસ્વાદ જેવા પરમાત્મને ગ્રહણ કરવા અત્યંત તત્પર થાય; કેમ કે વિવેક ચક્ષુવાળા જીવને દેખાય છે કે પરમાત્મરૂપ ઉત્તમધર્મના સેવનથી વર્તમાનમાં ભાવઆરોગ્યનું સુખ મળે છે અને મોક્ષપ્રાપ્તિ ન થાય ત્યાં સુધી બાહ્ય ભોગસામગ્રી પણ ઘણી શ્રેષ્ઠ મળે છે. તેથી બાહ્ય સામગ્રીમાં તોષવાળા અને નિર્મળદૃષ્ટિવાળા જીવો ઉત્તમધર્મને ગ્રહણ કરવા માટે અવશ્ય અત્યંત તત્પર હોય છે.

તે આ=પૂર્વમાં જે કથાનકમાં કહ્યું તે આ, પર્યાલોચન કરતા એવા આચાર્યના પાણ મનમાં વર્તે છે. શું વર્તે છે ? તે ‘ચદુત્ત’થી સ્પષ્ટ કરે છે — આ જીવ વિષયોમાં જે ગૃહિ પામે છે, કુમાર્ગ વડે જાય છે. અપાતા પાણ સદ્ઉપદેશને ગ્રહણ કરતો નથી. અર્થાત્ વિવેકસંપન્ન ગુરુદ્વારા ક્લેશનાશને કરનાર અને ગુણવૃદ્ધિને કરનાર એવા માર્ગાનુસારી અપાતા ઉપદેશને જીવ ગ્રહણ કરવા માટે પ્રયત્ન કરતો નથી આ જીવનો એ દોષ નથી. તો શું છે ? એથી કહે છે મિથ્યાત્વાદિ ભાવરોગોનો દોષ છે અર્થાત્ બાહ્યપદાર્થોમાં સુખ નથી, કષાયોની અનાકુળતામાં સુખ છે તે જોવામાં બાધક વિપર્યાસબુદ્ધિ રૂપ મિથ્યાત્વાદિ ભાવરોગોનો દોષ છે. તેઓથી=મિથ્યાત્વાદિ ભાવરોગોથી, વિસંસ્થૂલચેતનાવાળો આ

જીવ કંઈ જાણતો નથી=આ મહાત્માનો ઉપદેશ કંઈ રીતે મારા આત્માની સુખની પરંપરાનું કારણ છે તે જાણતો નથી. જો વળી, આ જીવ તદ્વિકલ થાય=મિથ્યાત્વાદિ ભાવરોગથી વિકલ થાય તો કેવી રીતે આત્માના હિતને છોડીને આત્માના અહિતમાં પ્રવર્તે ?

ઉપનય :-

भेषजत्रयोपमितरत्नत्रयीमाहात्म्यम्

यच्च तेन महानसनियुक्तेन पर्यचिन्ति यथा— कथं पुनरेष रोगो नीरोगः स्यात्? ततो मनसि निरूपयता तेन पुनः पर्यकल्पि-अये विद्यत एवास्य रोगनिराकरणोपायः, यतोऽस्ति मम चारु भेषजत्रितयं, तद्यथा—एकं तावद्विमलालोकं नाम परमाञ्जनं, तद् विधानेन प्रयुज्यमानं समस्तनेत्र-रोगान्नाशयति, सूक्ष्मव्यवहितातीतभाविभावविलोकनदक्षं चक्षुः संपादयति, तथा द्वितीयं तत्त्वप्रीतिकरं नाम सत्तीर्थोदकं, तत् पुनर्विधिना स्वाद्यमानं समस्तगदव्राततानवं विधत्ते, दृष्टेश्चाविपरीतार्थग्रहणचतुरतां कुरुते, विशेषतः पुनरुन्मादमुद्दलयति, तृतीयं पुनरेतदेव कन्यकोपनीतं महाकल्याणकं नाम परमात्रं, एतत्पुनः सम्यग् निषेव्यमानं निःशेषरोगगणं समूलकाशं कषति, तथा पुष्टिं जनयति, धृतिं वर्द्धयति, बलमुज्ज्वलयति, वर्णमुत्कर्षयति, मनःप्रसादं संपादयति, वयस्तम्भं विधत्ते, सवीर्यतां करोति, और्जित्यं प्रवणयति, किम्बहुना? अजरामरत्वमपि निःसन्देहमेतत्सन्निधापयति, तस्मादनेनौषधत्रयेण सम्यगुपक्रम्यैनं तपस्विनं व्याधिभ्यो मोचयामीति तेन मनसि सिद्धान्तः स्थापितः, तदेतत्सद्धर्माचार्योऽपि जीवगोचरं समस्तं चिन्तयत्येव, तथाहि—यदा निश्चितं तेन प्राक्प्रवृत्तिदर्शनेन यथा भव्योऽयं जीवः, केवलं प्रबलकर्मकलाऽऽकुलितचेताः सन्मार्गात्परिभ्रष्टः। तदा भवति गुरोरयमभिप्रायः यथा—कथं पुनरेषो-ऽस्माद्रोगस्थानीयात् कर्मजालान्मोक्षयते? पर्यालोचयतश्च तात्पर्यपर्याकुलेन चेतसा सुदूरमपि गत्वा पुनरेतदेव ज्ञानदर्शनचारित्ररूपत्रयं भेषजत्रयकल्पं तन्मोचनोपायः प्रतिभासते, नापरः। तत्रेह ज्ञानमञ्जनं विज्ञेयं, तदेव परिस्फुटदर्शितया विमलालोकमुच्यते, तदेव च नयनगदसन्दोहकल्पमज्ञानमुन्मूलयति, तदेव च भूतभवद्भाविभावस्वभावाविर्भावनचतुरं जीवस्य विवेकचक्षुः संपादयति। दर्शनं पुनः सत्तीर्थोदकं बोद्धव्यं, तदेव जीवादिपदार्थगोचरश्रद्धानहेतुतया तत्त्वप्रीतिकरमभिधीयते, यतश्च तदुदयसमये सर्वकर्मणामन्तःसागरोपमकोटीकोटिमात्रमवतिष्ठते, समुत्पन्नं पुनः प्रतिक्षणं तत्तानि तनूकुरुते, तेन समस्तगदतानवकारकं, कर्मणामिह रोगकल्पत्वात्, तदेव दृष्टिप्रख्यस्य ज्ञानस्य यथावस्थितार्थग्रहण-चातुर्यमाधत्ते, तदेव च महोन्माददेश्यं मिथ्यात्वमुद्दलयतीति। चारित्रं पुनरत्र परमात्रमवगन्तव्यं, तस्यैव सद्नुष्ठानं धर्मः सामायिकं विरतिरित्यादयः पर्यायाः, तदेव मोक्षलक्षणमहाकल्याणाव्यवहित-कारणतया महाकल्याणकमिति गीयते, तदेव च रागादिमहाव्याधिकदम्बकं समूलघातं हन्ति, तदेव

ચ વર્ણપુષ્ટિધૃતિબલમનઃપ્રસાદૌર્જિત્યવયઃસ્તમ્ભસવીર્યતાતુલ્યાનાત્મગુણાન્ સમસ્તાનાવિર્ભાવયતિ, તથાહિ— તજ્જીવે વર્તમાનં પ્રભવો ધૈર્યસ્ય કારણમૌદાર્યસ્યાડકરો ગામ્ભીર્યસ્ય, શરીરં પ્રશમસ્ય, સ્વરૂપં વૈરાગ્યસ્યાતુલહેતુર્વીર્યોત્કર્ષસ્ય આશ્રયો નિર્દ્વન્દ્વતાયાઃ કુલમન્દિરં ચિત્તનિર્વાણસ્ય ઉત્પત્તિભૂમિર્દયાદિ-ગુણરત્નાનાં, કિં ચાનેન ? યત્તદનન્તજ્ઞાનદર્શનવીર્યાનન્દપરિપૂર્ણમક્ષયમવ્યયમવ્યાબાધં ધામ તદપિ તત્સમ્પાદ્ય-મેવેત્યતોઽજરામરત્વમપિ તજ્જનયતીત્યુચ્યતે, તસ્માદેનમનેન જ્ઞાનદર્શનચારિત્રત્રયેણ સમ્યગુપક્રમ્ય જીવં ક્લિષ્ટકર્મકલાજાલાન્ મોચયામીતિ સદ્ધર્મગુરુરપિ ચિત્તેઽવધારયતિ ।

ઉપનયાર્થ :-

ભેષજત્રયીની ઉપમાવાળી રત્નત્રયીનું માહાત્મ્ય

અને તે મહાનસનિયુક્ત વડે જે વિચાર કરાયો, શું વિચાર કરાયો ? તે ‘યથા’થી બતાવે છે. કેવી રીતે આ રાંકડો નીરોગી થાય ? ત્યારપછી મનમાં વિચારતા એવા તેમના વડે ફરી વિચારણા કરાઈ. અરે ! આના રોગના નિરાકરણનો ઉપાય વિદ્યમાન છે, જે કારણથી મારી પાસે સુંદર ત્રણ ઔષધિઓ વિદ્યમાન છે તે આ પ્રમાણે — એક વિમલાલોક નામનું પરમ અંજન છે, વિદ્યાનથી=વિધિપૂર્વક પ્રયોગ કરાતું તે અંજન સમસ્ત નેત્રરોગોનો નાશ કરે છે. સૂક્ષ્મ-વ્યવહિત અતીત-અનાગત ભાવના વિલોકનમાં દક્ષ યક્ષ ઉત્પન્ન કરે છે.

વિમલ આલોકન છે જેનાથી એવું જે ઔષધ તે વિમલાલોક અંજન અને જેઓમાં ગુણવાન ગુરુ તેની યોગ્યતાનો ખ્યાલ રાખીને તે પ્રકારે વિધિપૂર્વક તે અંજનનો પ્રયોગ કરે અર્થાત્ જે જીવની જે પ્રકારની યોગ્યતા હોય તે યોગ્યતા અનુસાર તેને આત્મહિતને અનુકૂળ સૂક્ષ્મપદાર્થો દેખાય તે પ્રકારે ઉચિત ઉપદેશ આપીને તે યોગ્ય જીવના અંતરંગ યક્ષુના રોગોનો નાશ કરે તો ગુણવાન ગુરુના વચનના બળથી જીવને પરલોક, પુણ્ય, પાપકર્મની વ્યવસ્થા ઇત્યાદિ સાક્ષાત્ યક્ષુથી જે દેખાતા નથી, તેવા સર્વ ભાવોને જોવા માટે સમર્થ બને તેવી અંતરંગ યક્ષુની પ્રાપ્તિ થાય છે જે વિમલાલોક અંજનનું કાર્ય છે અને તે શ્રુતજ્ઞાનથી પરિસ્કૃતમતિજ્ઞાનના ઉપયોગ રૂપ છે.

અને બીજું તત્ત્વપ્રીતિકર નામનું સત્તીર્થનું પાણી છે. તે વળી, વિધિપૂર્વક સ્વાદ કરાતા બધા રોગના સમૂહની અલ્પતાને કરે છે. અને દૃષ્ટિની અવિપરીત અર્થગ્રહણમાં ચતુરતાને કરે છે. વળી, વિશેષથી ઉન્માદનું ઉદ્દલન કરે છે.

યોગ્ય ઉપદેશક ગુરુ મોહની આકુલતા રહિત પોતાના આત્માનું પારમાર્થિક સ્વરૂપ યોગ્ય શ્રોતાને તેના ક્ષયોપશમ અનુસાર સ્પર્શી શકે તે રીતે બોધ કરાવે છે અને જીવનું તે પારમાર્થિક સ્વરૂપ જ જીવ માટે એકાંતે હિત છે અને તેની પ્રાપ્તિનો ઉપાય જિનવચન કઈ રીતે છે તે સૂક્ષ્મયુક્તિપૂર્વક બતાવે છે. જેથી યોગ્ય શ્રોતાને ભગવાનનાં સર્વ વચનો આત્મામાં વીતરાગભાવને અનુકૂળ ઉત્તમ પરિણતિ પ્રગટ કરીને કલેશનાશ દ્વારા સુખની પરંપરાનું કારણ છે તેવો બોધ થાય છે. તેવો બોધ થવાને કારણે તે શ્રોતા

વિધિપૂર્વક ભગવાનના વચનનું પારમાર્થિક સ્વરૂપે ભાવન કરીને તે વચનોના સ્વાદને ગ્રહણ કરે છે. જેથી સમ્યગ્દર્શન નિર્મળ-નિર્મળતર થાય છે. જેમ જેમ સમ્યગ્દર્શન નિર્મળ-નિર્મળતર થાય તેમ તેમ બધા રોગો અલ્પ થાય છે અને જિનવચન વીતરાગતા સાથે કઈ રીતે પ્રતિસંધાનવાળું છે તેનો સૂક્ષ્મબોધ થવાથી તે મહાત્માને ભગવાનના વચનના પરમાર્થને ગ્રહણ કરવાને અનુકૂળ દૃષ્ટિ પ્રાપ્ત થાય છે. અને વિશેષથી તત્ત્વ પ્રત્યેની પ્રીતિ થવાને કારણે મોહનો ઉન્માદ શાંત થાય છે જે સમ્યગ્દર્શનની પરિણતિસ્વરૂપ છે.

વળી, ત્રીજું કલ્યા વડે અપાતું મહાકલ્યાણક નામનું આ જ પરમાત્મ છે. વળી, સમ્યગ્ રીતે સેવાતું આ=પરમાત્મ, બધા રોગોના શમનને મૂળથી નાશ કરવા પ્રવર્તે છે. અને આત્મારૂપી દેહની પુષ્ટિનું અંગ બને છે. દ્યુતિને વધારે છે. બળને ઉજ્જવળ કરે છે=યોગમાર્ગને અનુકૂળ દૃઢ યત્ન કરવા માટે સમર્થ એવા બળને અતિશય કરે છે. વર્ણનો ઉત્કર્ષ કરે છે=આત્માના સ્વરૂપ રૂપ વર્ણનો ઉત્કર્ષ કરે છે. મનપ્રસાદનું સંપાદન કરે છે=પરમાત્મના ભોજનથી ભાવમલ અલ્પ થવાને કારણે મનપ્રસાદની પ્રાપ્તિ થાય છે. વયસ્તંભ કરે છે=સુંદર ભોજન વૃદ્ધપણાની પ્રાપ્તિને અટકાવે છે, તેમ પરમાત્મ આત્માના કર્મજન્ય થતા જીર્ણ સ્વરૂપને અટકાવે છે, સર્વીર્યતાને કરે છે=સુંદર ભોજન દેહમાં જેમ સર્વીર્યતાને કરે છે તેમ મહાકલ્યાણને કરનાર પરમાત્મને જેઓ સેવન કરે છે તેઓમાં મોહનાશને અનુકૂળ વીર્યબળ સંચય થવાથી પરમાત્મ સર્વીર્યતાને કરે છે. ઔર્જિત્યને વધારે છે=સુંદર ભોજન જેમ દેહની તેજસ્વિતાને કરે છે, તેમ પરમાત્મ આત્માની અંતરંગ તેજસ્વિતાને પ્રગટ કરે છે. વધારે શું કહેવું ?=પરમાત્મના ગુણોને વધારે શું કહેવું ? આ=પરમાત્મ, નિઃસંદેહ અજરામરત્વને સન્નિધાપન કરે છે=સર્વકર્મરહિત એવી મુક્ત અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરાવે છે, તે કારણથી=મારી પાસે આ ત્રણ ઔષધો છે તેવું સ્મરણ ધર્મબોધકરને થયું તે કારણથી, આ તપસ્વીને સમ્યગ્ ઉપક્રમ કરીને આ ત્રણ ઔષધ દ્વારા વ્યાધિથી હું છોડાવું એ પ્રમાણે એમના વડે=ધર્મબોધકર વડે, મનમાં સિદ્ધાંત સ્થાપન કરાયું, તે આ સર્વ=જે પ્રમાણે તે મહાનસનિયુક્તે તે દ્રમક વિશે વિચાર કર્યો તે આ સર્વ, સદ્ધર્માચાર્ય પાણ જીવ વિષયક સમસ્ત વિચારે છે, તે આ પ્રમાણે જ્યારે તેમના વડે=સદ્ધર્માચાર્ય વડે, પ્રાક્રપ્રવૃત્તિના દર્શનથી=ભગવાનના શાસનને જોઈને કંઈક જિજ્ઞાસાથી તત્ત્વને જાણવાને સન્મુખ થયેલા જીવની પ્રવૃત્તિના દર્શનથી, નિશ્ચય કરાયો, જે પ્રમાણે આ ભવ્યજીવ છે=તત્ત્વને પ્રાપ્ત કરીને આત્મકલ્યાણ સાધી શકે તેવી યોગ્યતાવાળો આ જીવ છે, કેવલ પ્રબળ કર્મકલાથી આકુલચિત્તવાળો સન્માર્ગથી પરિભ્રષ્ટ થયેલો છે=જ્યારે સદ્ધર્માચાર્ય ચાર પ્રકારના ધર્મનું વર્ણન કર્યું ત્યારે મારી સમૃદ્ધિનો આ સદ્ધર્માચાર્ય દાનમાં વ્યય કરાવશે એ પ્રકારની પૂર્વના અનુભવના બળથી જ્યારે તે જીવને શંકા થાય છે, ત્યારે પ્રબળકર્મકલાથી આકુલિત થયેલો એવો તે સન્માર્ગથી પરિભ્રષ્ટ થયેલો છે. ત્યારે ગુરુને આ અભિપ્રાય થાય છે. જે આ પ્રમાણે — આ રોગ સ્થાનીય કર્મજાલથી આ જીવ વળી કેવી રીતે મોક્ષ પામશે ?=તત્ત્વને અભિમુખ થયા પછી દાનધર્મને સાંભળીને ધર્મથી વિમુખ થયેલા જીવને જોઈને તે સદ્ધર્માચાર્યને વિચાર આવે છે કે વિપર્યાસ કરાવનારા એવા આ કર્મના જાલાથી આ જીવ કેવી રીતે મોક્ષ પામશે. અને પર્યાલોચન કરતા=તેના રોગના નિવારણના ઉપાયનું પર્યાલોચન કરતા, તાત્પર્યના

પર્યાકુલચિત્ત વડે=તેના રોગનાશના અનુકૂળ ઉચિત ઉપાયના પર્યાલોચનચિત્તવાળા એવા તે ધર્માચાર્ય વડે, સુદૂર પાણ જઈને ફરી પાણ=અનેક ઉપાયો વિચાર્યા પછી ફરી પાણ, આ જ=ઔષધત્રય કલ્પ જ, જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રરૂપ ત્રય તેના મોચનનો ઉપાય પ્રતિભાસે છે. અપર નહીં=તે ભિખારીની રોગિષ્ઠ અવસ્થાને જોઈને જેમ તે મહાનસને તેના વિમલાલોક આદિ ત્રણ ઔષધો રોગ દૂર કરવાના ઉપાયરૂપ જણાય છે, તેમ સંસારી જીવના ભાવરોગ દૂર કરવાના ઉપાયરૂપે ધર્માચાર્યને રત્નત્રયીરૂપ ત્રણ ઉપાય જ પ્રતિભાસે છે. અન્ય કોઈ તેના ભાવરોગના નાશનું કારણ નથી તેમ ભાસે છે. ત્યાં=ત્રણ ઔષધમાં, અહીં જ્ઞાનઅંજન જાણવું. તે જ=જ્ઞાન જ, સ્પષ્ટદર્શનપાણથી વિમલાલોક કહેવાય છે અને તે જ=સમ્યક્ શ્રુતજ્ઞાન જ, નયનના રોગના સમૂહ સમાન અજ્ઞાનનું ઉન્મૂલન કરે છે. અને તે જ=સમ્યગ્જ્ઞાન જ, ભૂતકાળના, વર્તમાનના અને ભાવિના ભાવોના સ્વભાવને પ્રગટ કરવામાં ચતુર એવી જીવની વિવેકચક્ષુ સંપાદન કરે છે.

જો તત્ત્વજિજ્ઞાસુ થઈને યોગ્ય જીવ તત્ત્વના જાણનારા ગીતાર્થ ગુરુ પાસે તત્ત્વ જાણવા પ્રયત્ન કરે તો વિવેકી ગુરુના વચનથી થયેલું સમ્યગ્જ્ઞાન જીવને સંસારના વાસ્તવિક સ્વરૂપનો બોધ કરાવે છે. તેથી તેને વિમલાલોક કહેવાય છે. વળી, તે જ્ઞાનપ્રાપ્તિ પૂર્વે જીવમાં તત્ત્વના વિષયમાં જે અજ્ઞાન હતું તે અજ્ઞાન સમ્યગ્જ્ઞાનથી અવશ્ય દૂર થાય છે. અને જેના કારણે તે જીવને ચાર ગતિના પરિભ્રમણરૂપ સંસારની વિડંબણા સ્પષ્ટ-સ્પષ્ટતર દેખાય છે અને સાધના કરીને કર્મથી મુક્ત થયેલા જીવો સંપૂર્ણ ઉપદ્રવ વગરના છે તેવું શાસ્ત્રવચન યુક્તિ અને અનુભવ અનુસાર તેને સ્પષ્ટ દેખાય છે. અને તેનો ઉપાય સર્વજનું વચન અને સર્વજ્ઞના વચન અનુસાર સર્વ ઉચિત પ્રવૃત્તિ છે એવી વિવેકચક્ષુને તે જ્ઞાન પ્રગટ કરે છે.

વળી, દર્શન સત્તીર્થનું પાણી જાણવું, તે જ=તીર્થનું પાણી જ, જીવાદિ પદાર્થ ગોચર શ્રદ્ધાનું હેતુપણું હોવાથી તત્ત્વપ્રીતિકર કહેવાય છે. અને જે કારણથી, તેના ઉદયના સમયમાં=દર્શનના ઉદયના સમયમાં, સર્વ કર્મો અંતઃકોટાકોટિ માત્ર રહે છે. અને ઉત્પન્ન થયેલું એવું તે=સમ્યગ્દર્શન, પ્રતિક્ષણ તેઓને=સર્વ કર્મોને, અલ્પ કરે છે. તે કારણથી બધા રોગોની અલ્પતાને કરનાર દર્શન કહેલ છે; કેમ કે અહીં=સંસારમાં, કર્મોનું રોગકલ્પપણું છે=રોગ સદૃશપણું છે, દૃષ્ટિ નામના જ્ઞાનના, યથાવસ્થિત અર્થગ્રહણના ચાતુર્યને તે જ આધાન કરે છે. અને તે જ=સમ્યગ્દર્શન જ, મહાઉન્માદ દેશ્ય=મહાઉન્માદ સદૃશ, મિથ્યાત્વનું ઉદ્દલન કરે છે.

યોગ્ય ઉપદેશક જીવને સમ્યગ્બોધ કરાવવા અર્થે જ્યારે પદાર્થોનું નિરૂપણ કરે છે ત્યારે કંઈક બોધ થયા પછી તે જીવને તત્ત્વ પ્રત્યે પ્રીતિ થાય તે રીતે સંસારની વ્યવસ્થા સૂક્ષ્મરૂપે બતાવે છે. જેથી શાસ્ત્રવચન, યુક્તિ અને અનુભવ અનુસાર સંસારની વ્યવસ્થા તે જીવ સ્પષ્ટ-સ્પષ્ટતર જોઈ શકે છે જેના કારણે સંપૂર્ણ મોહથી અનાકુળ એવા શુદ્ધ આત્માની પ્રાપ્તિ કરાવનારા સર્વજ્ઞના વચનરૂપ જે તત્ત્વ છે તેના પ્રત્યે તે જીવને પ્રીતિ થાય છે. અને જ્યારે તે ઉપદેશકના વચનથી તે જીવને તત્ત્વ પ્રત્યે અત્યંત પ્રીતિ થાય છે ત્યારે સુંદર તીર્થના ઉદક જેવું સમ્યગ્દર્શન તેનામાં પ્રગટે છે. તે વખતે તેનાં સર્વકર્મો અંતઃકોટાકોટિ માત્ર સ્થિતિને પામે

છે અને જેમ જેમ તે જીવ ભગવાનના વચનનું સૂક્ષ્મ પર્યાલોચન કરીને તત્ત્વ પ્રત્યેની પ્રીતિની વૃદ્ધિ કરે છે તેમ તેમ તેનાં બધાં કર્મો અલ્પ-અલ્પતર થાય છે. તેથી સમ્યગ્દર્શનને બધા રોગને અલ્પ કરનાર કહેલ છે. આથી જ, જીવમાં વર્તતી તત્ત્વની રુચિ કાર્મણ શરીર માટે ક્ષયરોગ તુલ્ય છે. તેમ કહેવામાં આવે છે તેથી તેનું કાર્મણ શરીર સતત ક્ષીણ-ક્ષીણતર થાય છે. અને જેઓને જેમ જેમ તત્ત્વરુચિ અધિક અધિક થાય છે તેમ તેમ તેમનું જ્ઞાન પદાર્થના વાસ્તવિક સ્વરૂપને ગ્રહણ કરવા માટે સમર્થ બને છે; કેમ કે તત્ત્વરુચિ એટલે આત્માની વીતરાગતા પ્રત્યેની રુચિ અને જીવને વીતરાગતા પ્રત્યેની રુચિ જેમ જેમ અતિશય થાય છે તેમ તેમ તેના સર્વ શ્રુતનો બોધ કઈ રીતે વીતરાગતા પ્રત્યે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ તેના મર્મો દેખાય તેવો નિર્મળ બને છે તેથી જ્ઞાન યથાવસ્થિત પદાર્થને ગ્રહણ કરવા સમર્થ બને છે. અને તે યથાર્થ દર્શન મહામોહના ઉન્માદ રૂપ મિથ્યાત્વનું ઉદ્દલન કરે છે અર્થાત્ જેમ જેમ જીવ ભગવાનના બતાવેલાં તત્ત્વોથી આત્માને ભાવિત કરે છે અને તેના કારણે જેમ જેમ તત્ત્વની રુચિ અતિશય અતિશયતર થાય છે તેમ તેમ તત્ત્વના વિપર્યાસ આપાદક મિથ્યાત્વના દળિયા સત્તામાં રહેલા છે તે ક્ષીણ-ક્ષીણતર થાય છે અને પ્રગટ થયેલું સમ્યગ્દર્શન સૂક્ષ્મ-સૂક્ષ્મતર રુચિ થવાને કારણે નિર્મળ-નિર્મળતર થાય અને જેમ જેમ સમ્યગ્દર્શન નિર્મળ-નિર્મળતર થાય તેમ તેમ ક્ષયોપશમ ભાવ વજની ભીંત જેવો દુર્ભેદ બને છે, જેથી ક્ષયોપશમ ભાવનું સમ્યગ્દર્શન પણ નિમિત્તોને પામીને પાત થવાની સંભાવના ન રહે તેવું દૃઢ બને છે. તેથી જેમ જેમ તત્ત્વ-પ્રીતિકર પાણીનું મહાત્મા પાન કરે છે તેમ તેમ સૂક્ષ્મ-સૂક્ષ્મતર મિથ્યાત્વનો નાશ થાય છે.

વળી, અહીં=જીવના રોગ મટાડવાના ઔષધમાં, પરમાત્મ ચારિત્ર જાણવું અને તેનું જ=ચારિત્રનું જ, સદ્અનુષ્ઠાન, ધર્મ, સામાયિક, વિરતિ, ઈત્યાદિ પર્યાયો છે.

તત્ત્વનો બોધ થયા પછી સ્વભૂમિકા અનુસાર મોહનાશનું કારણ બને એવું જે સદ્અનુષ્ઠાનનું સેવન તે ચારિત્ર છે અને તે સેવનથી આત્મામાં જેટલા અંશથી મોહની અનાકુળતા પ્રગટ થાય તે મોહની અનાકુળતા ચારિત્ર છે. અને તે ચારિત્રનો પરિણામ સમભાવ સ્વરૂપ હોવાથી સામાયિક છે અર્થાત્ સુખ-દુઃખ, શત્રુ-મિત્ર, જીવન-મૃત્યુ સર્વ ભાવોથી સમાન પરિણામ રહે તેવી જીવની પરિણતિનો રાગાત્મક ઉપયોગ સમભાવ છે. જેમ પોતાને ઇષ્ટ ખાદ્યપદાર્થોમાં ઉપયોગ વર્તતો હોય ત્યારે તેના રાગને કારણે તે પદાર્થોનું આકર્ષણ અધિક અધિક થાય છે તેમ સમભાવના સ્વરૂપના પર્યાલોચનપૂર્વક સમભાવ પ્રત્યે વર્તતો રાગાત્મક ઉપયોગ સામાયિકના પરિણામને અતિશય-અતિશયતર કરે છે જે ચારિત્રરૂપ છે. વળી, તે સામાયિકનો પરિણામ પાપની વિરતિરૂપ છે; કેમ કે અસમભાવના પરિણામથી સર્વ પાપોની પ્રવૃત્તિ છે. તે અસમભાવના પરિણામથી જન્ય પાપની પ્રવૃત્તિ પૂર્વમાં જીવ કરતો હોય તે પાપની વિરતિ સમભાવના પરિણામથી પ્રગટ થાય છે. માટે જેમ જેમ સમભાવનાનો પરિણામ પ્રકર્ષવાળો થાય છે તેમ તેમ પાપની વિરતિ અતિશય થાય છે.

તે જ=સદ્અનુષ્ઠાન આદિના પર્યાય સ્વરૂપ ચારિત્ર જ, મોક્ષલક્ષણ મહાકલ્યાણનું અવ્યવહિત કારણપણું હોવાથી મહાકલ્યાણ કહેવાય છે.

સમ્યગ્જ્ઞાન સમ્યગ્રુચિ પ્રગટ કરે છે. સમ્યગ્ રુચિ મોક્ષને અનુકૂળ સમભાવનો યત્ન કરાવે તેવાં ઉચિત અનુષ્ઠાનોમાં યત્ન કરાવે છે. અને તે અનુષ્ઠાનોના સેવનથી પ્રગટ થયેલ સમભાવનો પરિણામ ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ પામીને મોક્ષમાં વિશ્રાંત થાય છે. તેથી મહાકલ્યાણનું અવ્યવહિત કારણ ચારિત્ર છે અને વ્યવહિત કારણ જ્ઞાન, દર્શન છે. તેથી અવ્યવહિત કારણ એવા ચારિત્રને મહાકલ્યાણ કહેવાય છે.

અને તે જ=આ મહાકલ્યાણરૂપ પરમાત્મ જ, રાગાદિ રૂપ મહાવ્યાધિના સમૂહને મૂળ સહિત ઘાતને કરે છે અર્થાત્ તે પરમાત્મ રાગાદિ મહાવ્યાધિનો એ રીતે નાશ કરે છે જેથી ફરી ક્યારેય તે વ્યાધિ પ્રગટ ન થાય એ પ્રકારે વ્યાધિના મૂળ સહિત વ્યાધિનો નાશ કરે છે. અને તે જ=મહાકલ્યાણરૂપ ચારિત્ર જ, વાર્ણની પુષ્ટિ, ધૃતિ, બળ, મનપ્રસાદ, ઔર્જિત્ય, વયસ્તંભ, સવીર્યતાતુલ્ય સમસ્ત આત્મગુણોને આપિર્ભાવ કરે છે. કઈ રીતે ચારિત્ર સુંદર પરમાત્મની જેમ આત્મગુણોને આપિર્ભાવ કરે છે ? તે 'તથાહિ'થી સ્પષ્ટ કરે છે — તે જીવમાં વર્તમાન એવું ચારિત્ર ધૈર્યનો પ્રભવ છે=મોહની સામે લડવાને અનુકૂળ ધૈર્ય પ્રગટ કરે છે. ઔદાર્યનું કારણ છે=બધા જીવ પ્રત્યે સમભાવના પરિણામરૂપ ચારિત્ર હોવાથી બધાનું હિત કરે તેવા ઔદાર્યનું કારણ છે. ગાંભીર્યની આકર છે=ખાણ છે. અર્થાત્ જેમ જેમ ચારિત્ર પરિણામન પામે છે, તેમ તેમ જીવ ગંભીરતાપૂર્વક આત્માના સૂક્ષ્મભાવો જોવા માટે સમર્થ બને છે તેથી ચારિત્ર ગાંભીર્યની ખાણ છે. પ્રશમનું શરીર છે અર્થાત્ જેમ જેમ ચારિત્ર આત્મામાં પ્રગટે છે, તેમ તેમ જીવ કષાયોના પ્રશમ પરિણામવાળો બને છે. વૈરાગ્યનું સ્વરૂપ છે=જેમ જેમ ચારિત્ર પરિણામન પામે છે તેમ તેમ જીવ બાહ્યપદાર્થો પ્રત્યે વિરક્ત થાય છે તેથી ચારિત્ર વૈરાગ્યનું સ્વરૂપ છે. વીર્યઉત્કર્ષનો અતુલ હેતુ છે=જેમ જેમ ચારિત્ર પરિણામન પામે છે તેમ તેમ ઉપસર્ગો અને પરિષદોથી જીવ ક્ષોભ ન પામે તેવો અતુલ બળવાળો થાય છે. તેથી ચારિત્ર વીર્યના ઉત્કર્ષનો હેતુ છે. નિર્દ્વંદ્વતાનો આશ્રય છે=જેમ જેમ ચારિત્ર પરિણામન પામે છે તેમ તેમ રાગ-દ્વેષ, રતિ-અરતિ વગેરે દ્વંદ્વો ચિત્તમાંથી નષ્ટ-નષ્ટતર થાય છે, તેથી ચારિત્ર નિર્દ્વંદ્વતાનો આશ્રય છે. ચિત્તના નિર્વાણનું કુલમંદિર છે=જેમ જેમ ચારિત્રનો પરિણામ આત્મામાં સ્થિર થાય છે તેમ તેમ ચિત્ત નિમિત્તોને પામીને વિષયોમાં ગતિશીલ પરિણામવાળું હતું તે શાંત શાંતતર થાય છે તેથી ચિત્તના નિર્વાણનું કુલમંદિર ચારિત્ર છે. દયાદિ ગુણરત્નોની ઉત્પત્તિભૂમિ છે=આત્માની દયા, જગતના જીવોની દયા આદિ ગુણોની ઉત્પત્તિ ચારિત્રના બળથી થાય છે તેથી ચારિત્ર તે સર્વગુણોની ઉત્પત્તિની ભૂમિ છે. આના વડે શું ?=આટલા ગુણો વડે શું ? જે તે અનંતજ્ઞાન, દર્શન, વીર્ય, આનંદથી પરિપૂર્ણ, અક્ષય, અવ્યય, અવ્યાબાધ એવું ધામ=મુક્ત અવસ્થારૂપ ધામ, તે પાણ તત્ સંપાદિત છે=ચારિત્રથી જ પ્રાપ્ત થાય તેમ છે. આથી અજરામરપણું પાણ તે=ચારિત્ર, ઉત્પન્ન કરે છે, એ પ્રમાણે કહેવાય છે. તે કારણથી=તે ધર્માચાર્યને સુદૂર પાણ વિચારીને આ દ્રમકના રોગના ઉપશમનું કારણ વિમલાલોક અંજનાદિ છે તેમ સ્મરણ થયું તે કારણથી, આને=આ જીવને, આ જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રત્રયથી સમ્યગ્ પ્રકારે પ્રારંભ કરાવીને=સંવેગ ઉત્પન્ન કરીને, કિલષ્ટ કર્મજાળોથી હું મુક્ત કરું એ પ્રમાણે સદ્ધર્મગુરુ પાણ ચિત્તમાં અવધારણ કરે છે.

ઉપનય :-

પ્રસહ્ય અઙ્ગનપ્રયોગ:

તતો યથા તેન રસવતીપતિના 'શલાકાગ્રે તદઙ્ગનં વિન્યસ્ય તસ્ય દ્રમકસ્ય ગાઢમાધૂનયતો ગ્રીવામઙ્ગિતે લોચને, તદનન્તરમેવ તેન પ્રહ્લાદકતયા શીતતયાઽચિન્ત્યગુણયોગિતયા ચાઙ્ગનસ્ય પુનશ્ચેતના લબ્ધ્યા, તતશ્ચોન્મીલિતં ચક્ષુઃ, પ્રશાન્તા મનાહ્નેત્રબાધા, વિસ્મિતેન ચ તેન કિમેતદિતિ ચિન્તિતં' તદત્રૈવં યોજનીયં—યદાઽયં જીવઃ પ્રથમં પ્રતિપદ્ય ભદ્રકભાવં, રોચયિત્વા ભગવચ્છાસનં, નમસ્કૃત્યાર્હદ્બિમ્બાનિ, પર્યુપાસ્ય સાધુલોકં, વિધાય ધર્મપદાર્થજિજ્ઞાસાં, કૃત્વા દાનાદિપ્રવૃત્તિમુત્પાદ્ય ધર્મગુરુણામાત્મવિષયાં પાત્રબુદ્ધિં પુનઃ કિલ્ષ્ટકર્મોદયેન વિસ્તરધર્મદેશનાદિકં કિઙ્ચિત્રિમિત્તમાસાદ્ય પરિશ્રષ્ટપરિણામો ભવતિ, તતશ્ચ ન ગચ્છતિ ચૈત્યાલયે, નાઽઽલીયતે સાધૂપાશ્રયે, ન વન્દતે દૃષ્ટમપિ સાધુલોકં, નામન્ત્રયતિ શ્રાવકજનં, નિવારયતિ સ્વગૃહે દાનાદિપ્રવૃત્તિં, પલાયતે દૂરદૃષ્ટ્યોઽપિ ધર્મગુરુભ્યઃ, વિધત્તે પૃષ્ઠતસ્તદવર્ણવાદાદિકં, તતસ્તં તથાભૂતં નષ્ટવિવેકચેતનમવગમ્ય ગુરવઃ સ્વબુદ્ધિશલાકાયાં તત્પ્રતિબોધોપાયાઙ્ગનં નિદદતે, કથમ્? બહિર્ભૂમ્યાદૌ કથઙ્ચિદકાણ્ડદૃષ્ટસ્ય કુર્વન્તિ પ્રિયસંભાષણં, દર્શયન્તિ હિતબુદ્ધિં, પ્રખ્યાપયન્ત્યાઙ્ગસભાવં ઉત્પાદયન્ત્યવિપ્રતારકપ્રત્યયં પુરુષવિશેષં તદ્ભાવં ચોપલક્ષ્ય વદન્તિ ચ—'ભદ્ર ! કિં નાગમ્યતે સાધૂપાશ્રયે? કિન્ન વિધીયતે ભવતાઽઽત્મહિતમ્? કિં વિફલીક્રિયતે મનુષ્યભવઃ? કિન્ન વિજ્ઞાયતે શુભાશુભવિશેષઃ? કિમિત્યનુભૂયતે પશુભાવો ભવતા? વયં હિ ભવત એવેદં પથ્યમિતિ ભૂયો ભૂયોઽભિદધ્મહે, તદિદં સર્વં શલાકાઙ્ગનસ્થાપનકલ્પં વિજ્ઞેયં, સજ્ઞાનહેતુતયા કારણે કાર્યોપચારાદિતિ'। તદેતદાકર્ણ્ય તતોઽસૌ અષ્ટોત્તરાણિ વિરચયત્રેવં બ્રૂયાત્—ભો ભોઃ શ્રમણાઃ ! ગાઢમક્ષણિકોઽહં, ન સરતિ મે ભગવત્સમીપમાગચ્છતો, નિર્વ્યાપારાણાં હિ ધર્મચિન્તા ભવતિ, માદૃશાં પુનરન્યત્ર ગતાનાં સીદતિ કુટુમ્બાદિકં, ન પ્રવર્તતે ગૃહેતિકર્ત્તવ્યતેતિ, ન વહતિ વાણિજ્યં, ન સંપદ્યતે રાજસેવા, વિસ્તરયતિ કૃષિકર્માદિકમિતિ। તદેતત્સમસ્તં શિરોધૂનનમભિધીયતે।

ઉપનયાર્થ :-

દ્રમકને પ્રકટપાણે અંજનનો પ્રયોગ

ત્યારપછી=તે મહાનસનિયુક્તે તે દ્રમકના રોગનો ઉપાય વિમલાલોક આદિ છે તેમ નિર્ણય કર્યો ત્યારપછી, તે રસોઈયા વડે 'શલાકાના અગ્રમાં તે અંજનને સ્થાપન કરીને ગ્રીવાને ગાઢ આધૂનન કરતા તે દ્રમકની=અંજન આંજવા માટે નિષેધ કરતા એવા તે ભિખારીની, બે આંખોને અંજિત કરાઈ. તદ્અનંતર જ=ચક્ષુમાં અંજન આંજ્યું તદ્અનંતર જ, અંજનનું પ્રહ્લાદકપાણું હોવાથી, શીતલપાણું હોવાથી અને અશિત્યગુણયોગીપાણું હોવાથી ફરી તેના વડે=તે દ્રમક વડે, ચેતના પ્રાપ્ત થઈ.

વિમલાલોક અંજન સ્વભાવથી જ આત્માને તત્ત્વનો બોધ કરાવનાર હોવાથી જેને યથાર્થ બોધ થાય છે તેનામાં આનંદ ઉત્પન્ન થાય છે. વળી, તે સમ્યગ્જ્ઞાન આત્માને તત્ત્વનું યથાર્થ દર્શન કરાવનાર હોવાથી મોહની આકુળતાનું શમન કરનાર હોવાથી શીતલ છે અને જે જીવોને સંસારનું વાસ્તવિક સ્વરૂપનું જ્ઞાન થાય છે તે જીવોમાં સમ્યગ્જ્ઞાન અચિંત્યગુણોને ઉત્પન્ન કરે છે. જેથી તે જીવ પૂર્વમાં તત્ત્વને અભિમુખ થયા પછી તત્ત્વથી વિમુખ પરિણામ રૂપ નષ્ટ ચેતનાવાળો હતો તેને ફરી ચેતના પ્રાપ્ત થઈ.

તેથી ચક્ષુને કંઈક ઉઘાડે છે=તત્ત્વને અભિમુખ જોવા માટે અંતરચક્ષુ કંઈક પ્રગટ થાય છે. થોડીક નેત્રની બાધા પ્રશાંત થાય છે=આત્માના હિતને અનુકૂળ તત્ત્વને જોનારી જે દૃષ્ટિ તે રૂપ નેત્ર, તેને બાધા કરનાર જ્ઞાનાવરણીય કર્મ તે અલ્પ થવાથી કંઈક નેત્રની બાધા પ્રશાંત થાય છે. અને વિસ્મિત એવા તેના વડે=તે ભિખારી વડે આ શું છે ? તે પ્રમાણે વિચાર કરાવો. અર્થાત્ તે અંજનના પ્રભાવને જોઈને વિસ્મિત થયેલા તે દ્રમક વડે આ અંજન શું છે ? એ પ્રકારે વિચાર કરાવું. તે અહીં=પ્રસ્તુત જીવમાં, આ રીતે યોજન કરવું=દૃષ્ટાંતમાં કહેલ કથન પ્રસ્તુત જીવમાં આગળમાં કહે છે એ રીતે યોજન કરવું, જ્યારે આ જીવ પ્રથમ ભદ્રકભાવને પામીને ભગવાનના શાસનની રુચિ કરીને, અરિહંતના બિંબોને નમસ્કાર કરીને, સાધુલોકની પર્યુપાસના કરીને, ધર્મપદાર્થની જિજ્ઞાસાને કરીને, દાનાદિ પ્રવૃત્તિ કરીને, ધર્મગુરુને આત્મ વિષયક પાત્રબુદ્ધિને ઉત્પન્ન કરીને, ફરી ક્લિષ્ટકર્મના ઉદયથી વિસ્તારવાળી ધર્મદેશનાદિ કોઈક નિમિત્તને પામીને પરિભ્રષ્ટ પરિણામવાળો થાય છે. તેથી ચૈત્યાલયમાં જતો નથી. સાધુના ઉપાશ્રયમાં આવતો નથી. જોયેલા પાણ સાધુને વંદન કરતો નથી. શ્રાવકજનને આમંત્રણ આપતો નથી. સ્વધરમાં દાનાદિ પ્રવૃત્તિનું નિવારણ કરે છે. દૂરથી જોયેલા પાણ ધર્મગુરુથી પલાયન થાય છે. પાછળથી તેમના અવર્ણાવાદાદિકને કરે છે. તેથી તેવા પ્રકારના નષ્ટવિવેક ચેતનવાળા તેને જાણીને ગુરુ સ્વબુદ્ધિરૂપી શલાકામાં તેના પ્રતિબોધના ઉપાયરૂપ અંજનને સ્થાપન કરે છે.

પૂર્વમાં તત્ત્વજિજ્ઞાસા થયા પછી પાછળથી જીવો અનેક તત્ત્વને વિમુખ રીતે થાય છે, તેમ પ્રસ્તુતમાં પણ બતાવ્યું તે રીતે આ જીવ પ્રથમ ભદ્રકભાવવાળો થાય છે ત્યારે ભગવાનનું શાસન ગમે છે, ધર્માનુષ્ઠાનો ગમે છે, શાસ્ત્રોના પદાર્થોને સૂક્ષ્મ જાણવાની જિજ્ઞાસાવાળો બને છે, છતાં કોઈક ક્લિષ્ટકર્મનો ઉદય હોય તો વિસ્તારથી દેશના આદિ કોઈક નિમિત્તને પામીને ધર્મથી પરિભ્રષ્ટ પરિણામવાળો થાય છે.

કેવી રીતે ગુરુ સ્વબુદ્ધિરૂપી શલાકામાં તેના પ્રતિબોધના ઉપાયરૂપ અંજનને સ્થાપન કરે છે ? તે બતાવે છે. બહિર્ભૂમિ આદિમાં ક્યારેક અકસ્માત જોયેલા તેને પ્રિય ભાષણ કરે છે. હિતબુદ્ધિ બતાવે છે. આંજસભાવને બતાવે છે=પોતે કોઈક સ્પૃહા વગરના છે તે પ્રકારનો બોધ થાય તે પ્રકારે તેને બોલાવે છે. અવિપ્રતારક પ્રત્યયને=પોતે ઠગનારા નથી એવા પ્રકારના વિશ્વાસને, ઉત્પન્ન કરાવે છે. પુરુષવિશેષને=તે જીવની પ્રકૃતિવિશેષને અને તેના ભાવને જાણીને કહે છે. શું કહે છે ? તે બતાવે છે. 'હે ભદ્ર ! કેમ સાધુના ઉપાશ્રયમાં આવતો નથી ? કેમ તારા વડે આત્મહિત કરાતું નથી ? કેમ મનુષ્યભવ વિક્લ કરાય છે ? કેમ શુભાશુભ વિશેષ વિચારાતું નથી=આત્મા માટે શું કૃત્ય શુભ છે, શું અશુભ છે તેને વિશેષ વિચારાતું નથી. કેમ તારા વડે પશુભાવ અનુભવાય છે ?=પશુઓની જેમ

આત્મહિતની ઉપેક્ષા કરીને જીવન વ્યય કરાય છે. ? અને તને આ પથ્ય છે=સેવન માટે હિતકારી છે, એ પ્રમાણે ફરી ફરી કહીએ છીએ. તે આ સર્વ શલાકામાં અંજન સ્થાપન તુલ્ય જાણવું; કેમ કે સમ્યગ્જ્ઞાનના હેતુપણાથી=આ વચનના શ્રવણની ક્રિયા એ જીવ માટે સમ્યગ્જ્ઞાનનો હેતુ હોવાને કારણે, કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર કરીને શલાકા ઉપર અંજન સ્થાપન તુલ્ય છે તેમ કહેવાય છે.

પૂર્વમાં કહ્યું એ રીતે વિસ્તારથી ધર્મદેશના આદિના નિમિત્તે કોઈક જીવનો પરિણામ ધર્મથી વિમુખ થયેલો હોય તેવા જીવને કેવલ માર્ગમાં લાવવાની એક બુદ્ધિથી મહાત્મા પ્રયત્ન કરતા ક્યારેક અકસ્માત રસ્તામાં તે સન્મુખ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે તેની સાથે તે પ્રકારનું પ્રિય ભાષણ કરે છે. જેથી કંઈક સન્મુખભાવ તે જીવમાં પ્રગટ થાય. વળી, પોતે કેવલ તેના હિત અર્થે જ ઉપદેશ આપે છે તેવી બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય તે રીતે તેની સાથે સંભાષણ કરે છે. અને તે મહાત્માના વચનથી તેને વિશ્વાસ પેદા થાય કે આ મહાત્મા મને ઠગવા ઇચ્છતા નથી. પરંતુ કેવલ મારા હિતબુદ્ધિથી જ મારી સાથે સંભાષણ કરે છે. અને તે સંભાષણ દ્વારા જ્યારે તે મહાત્માને જણાય=આ જીવને અમે ઠગનારા નથી તેવો પ્રામાણિક પરિણામ થયો છે એવું જણાય, ત્યારપછી તેને કહે છે કે ઉપાશ્રય કેમ આવતો નથી ? સર્વ કથન દ્વારા ફરી તે જીવમાં તત્ત્વજિજ્ઞાસા ઉત્પન્ન થાય તેવો યત્ન તે મહાત્મા કરે છે. જે બુદ્ધિરૂપી શલાકા ઉપર અંજન સ્થાપન તુલ્ય છે. જેમ તે ભિખારીને તે રસોઈયાએ તેની ડોકને પકડીને અંજન યત્ન કર્યો તેના પૂર્વે શલાકા ઉપર અંજન ગ્રહણ કર્યું. તેના જેવું આ સર્વ કૃત્ય મહાત્માનું છે; કેમ કે મહાત્માઓ પોતાની નિર્મળમતિથી તે જીવની યથાર્થ પ્રકૃતિ જાણીને કઈ રીતે તે જીવ ફરી જિજ્ઞાસાવાળો થાય તેને અનુરૂપ આ સર્વ ઉચિત પ્રવૃત્તિ કરે છે. અને આ રીતે કર્યા પછી જ્યારે તે જીવ ફરી ઉપાશ્રયમાં આવતો થાય ત્યારે તેના ચક્ષુમાં તે મહાત્મા અંજન આંજશે. તેમ આગળ સાથે સંબંધ છે.

તે આ સર્વ સાંભળીને=મહાત્માએ રસ્તામાં અકસ્માત મળેલા એવા તેને જે હિતકારી વચનો કહ્યાં તે આ સર્વ સાંભળીને, ત્યારપછી આ જીવ આઠ પ્રકારના ઉત્તરોની રચના કરતો આ પ્રમાણે બોલે છે, ‘હે મહાત્માઓ ! હું ગાઢ અક્ષણિક છું=પ્રવૃત્તિવાળો છું, તમારા સમીપમાં આવતા મારું કાર્ય સરતું નથી=મારાં ગૃહકાર્ય પૂર્ણ થતાં નથી. હિં=જે કારણથી, નિર્વ્યાપારવાળા જીવોને=નિવૃત્ત થયેલા જીવોને, ધર્મચિંતા થાય છે, વળી અન્યત્ર ગયેલા મારા જેવાનું=ધન-અર્જનને છોડીને ધર્મવ્યાપારમાં ગયેલા મારા જેવાનું, કુટુંબાદિ સીદાય છે. ગૃહની ઈતિકર્તવ્યતા=ગૃહવિષયક ઉચિત કાર્યો પ્રવર્તતાં નથી. વાણિજ્ય વહન થતું નથી, રાજસેવા પ્રાપ્ત થતી નથી. કૃષિકર્મઆદિ વિસ્તાર પામતાં નથી=સમ્યગ્ થતાં નથી. અર્થાત્ જે જીવની જે પ્રકારની ધન-અર્જનઆદિની પ્રવૃત્તિ હોય તેને અનુરૂપ જુદા જુદા ઉત્તરો આપીને તે જીવ સુસાધુને ધર્મપ્રવૃત્તિમાં આગ્રહથી દૂર રાખવા યત્ન કરે છે. તે આ સર્વ શિરોધૂનન કહેવાય છે=જેમ એ ભિખારી અંજન આંજવા માટે નિષેધ કરે છે તેમ આ જીવ પણ ધર્મ પ્રત્યે ઉપેક્ષાવાળો થવાથી મહાત્મા પાસે આવવાની ઉપેક્ષા કરે છે.

ઉત્તમપુરુષો શિષ્યના મોહથી, ભક્તવર્ગની આશાથી કે અન્ય કોઈ પ્રયોજનથી માર્ગમાં રહેલા તેને ઉપાશ્રય આવવાનું કહેતા નથી. પરંતુ તત્ત્વસન્મુખ થયા પછી પણ વિમુખ થયેલો જીવ જો આત્મહિત નહીં સાધે તો દુર્ગતિમાં જશે તેથી માત્ર તે જીવની કડુણાને સામે રાખીને કહે છે.

ઉપનય :-

પુનર્બોધારમ્ભ:

તતસ્તદ્વચનમાકર્ણ્ય કરુણાપરીતહૃદયાઃ સદ્ધર્મગુરવો યાસ્યત્યેષ વરાકોઽકૃતપુણ્યકર્મા દુર્ગતિમિત્યતો નોપેક્ષણીય ઇત્યાલોચ્યેત્યમાચક્ષીરન્-વત્સ ! યદ્યપ્યેવં તથાપિ મદનુરોધેન ક્રિયતાં યદહં વચ્મિ તદ્વચનમેકં, દ્રષ્ટવ્યાસ્ત્વયાઽહોરાત્રમધ્યેઽવશ્યંતયોપાશ્રયમાગત્ય સકૃત્સાધવ ઇતિ ગૃહ્યતામભિગ્રહો, નાન્યદહં કિઞ્ચિદપિ ભવન્તં ભણિષ્યામિ, તતોઽસૌ કા ગતિઃ પ્રતિપ્રવેશે પતિત ઇત્યાલોચ્ય તમભિગ્રહં ગૃહ્ણીયાત્, તદિદં સદ્ગુરુવચનપ્રતિપત્તિકરણં પ્રાગ્વલ્લોચનાઞ્જનપાતનતુલ્યં બોદ્ધવ્યં તતસ્તત્પ્રભૃતિ તદુપાશ્રયં ગચ્છતઃ પ્રતિદિનં સુસાધુસંપર્કેણ તેષાં નિષ્કૃત્રિમાનુષ્ઠાનદર્શનેન નિઃસ્પૃહતાદિગુણાનાલોકયતો નિજપાપપરમાણુ-દલનેન ચ તસ્ય યા વિવેકકલા સંપદ્યતે સા નષ્ટા સતી ચેતના પુનરાગતા ઇત્યભિધીયતે, યત્તુ ભૂયો ભૂયો ધર્મપદાર્થજિજ્ઞાસનં તત્રયનોન્મીલનકલ્પં વિજ્ઞેયં, યસ્તુ પ્રતિક્ષણમજ્ઞાનવિલયઃ સ નેત્રરોગબાધોપશમતુલ્યો મન્તવ્યઃ, યઃ પુનર્બોધસદ્ભાવે મનાક્ ચિત્તતોષઃ સ વિસ્મયકારોઽવગન્તવ્યઃ ।

ઉપનયાર્થ :-

આચાર્ય ભગવંત દ્વારા દ્રમકને પુનઃ પ્રતિબોધનો આરંભ

તેથી તેનું વચન સાંભળીને=માર્ગમાં રહેલા તે જીવનું વચન સાંભળીને, કરુણાથી યુક્ત હૃદયવાળા સદ્ધર્મગુરુઓ “આ રાંકડો અકૃત પુણ્યકર્મવાળો દુર્ગતિમાં જશે એથી ઉપેક્ષા કરવા યોગ્ય નથી” એ પ્રકારે આલોચન કરીને આ પ્રમાણે કહે છે—

‘હે વત્સ ! જોકે આ પ્રમાણે છે=તને ગૃહકાર્ય અને ધન-અર્જનાદિ કાર્ય વિશેષથી છે તેથી સમયનો અવકાશ નથી એ રીતે છે, તોપણ મારા અનુરોધથી જે હું કહું છું તે એક વચન તું કર, તારા વડે અહોરાત્રિ મધ્યે અવશ્યપણાથી ઉપાશ્રય આવીને એક વાર સાધુનાં દર્શન કરવાં જોઈએ એ પ્રમાણે અભિગ્રહ ગ્રહણ કર, અન્ય હું કંઈપણ તને કહીશ નહીં, તેથી આ જીવ પ્રતિપ્રવેશમાં પતિત એવા મારી શું ગતિ છે ? એ પ્રકારે આલોચન કરીને તે અભિગ્રહને ગ્રહણ કરે છે=માર્ગમાં ગુરુ સાથે ભેગો થઈ ગયેલ છું તેથી જ્યારે તેઓ આ પ્રકારનો આગ્રહ કરે છે તે વખતે તેમના વચનને સ્વીકાર્યા વગર અન્ય શું ઉપાય છે ? એ પ્રમાણે વિચારીને તે અભિગ્રહને ગ્રહણ કરે છે. તે આ સદ્ગુરુના વચનનો સ્વીકાર પૂર્વની જેમ લોચનમાં અંજનના પાતન તુલ્ય જાણવું=જેમ પૂર્વમાં ક્યારેક ક્યારેક ઉપાશ્રય આવતો હતો છતાં તત્ત્વજિજ્ઞાસા વગરનો હતો અને કોઈક નિમિત્તથી તત્ત્વને અભિમુખ થાય છે ત્યારે તેના ચક્ષુમાં ભગવાનના વચનરૂપ અંજનનો પાતન થયેલ અને પાછળથી નષ્ટ ચેતનાવાળો થયો તેમ ગુરુના વચનના શ્રવણથી કંઈક તેમના વચનને અભિમુખ કરવાના પરિણામવાળો થયો તે તેના ચક્ષુમાં ભગવાનનું વચન કંઈક સ્પર્શે તેવી ભૂમિકા સર્જન થઈ. જેમ વંકચૂલ રાજકુમાર પલ્લીપતિ

થઈને લૂંટફાટ આદિ કરતો અને મહાત્માને ચાતુર્માસ પછી વળાવવા જાય છે ત્યારે તે મહાત્માને તેની યોગ્યતા જણાઈ તેથી તે તત્ત્વને સન્મુખ બને છે તેમ પ્રસ્તુતમાં સદ્ગુરુના વચનને સ્વીકારીને પ્રતિદિન ઉપાશ્રયના આગમનનો સ્વીકાર કર્યો જેનાથી તત્ત્વને અભિમુખ એવું ચિત્ત કંઈક થયું. તેથી વિમલાલોક અંજનના પાતન તુલ્ય આ સદ્ગુરુના વચનનો સ્વીકાર થયો, ત્યારપછી ત્યારથી માંડીને=અભિગ્રહ ગ્રહણ કર્યો ત્યારથી માંડીને, તેમના ઉપાશ્રય જતાં=મહાત્માના સ્થાને જતાં, પ્રતિદિવસ સુસાધુના સંપર્કથી તેઓના નિષ્કૃત્રિમ અનુષ્ઠાનના દર્શનથી=શાંતચિત્તપૂર્વક સાધ્વાચારના દર્શનથી, નિઃસ્પૃહતાદિ ગુણના આલોકનથી=તે જીવ મહાત્મા પાસે દર્શન અર્થે આવે છે ત્યારે કોઈ જાતની સ્પૃહા વગર તેના હિતની ઉચિત સંભાષણ આદિ કરે છે તેને જોવાથી, અને પોતાના પાપપરમાણુના દલનથી=સુસાધુના દર્શનકાળમાં જે તેઓના ગુણો પ્રત્યેનો રાગ થાય છે તેનાથી તત્ત્વને જોવામાં પ્રતિબંધક એવા પાપ-પરમાણુના દલનથી, તેને જે વિવેકકલા પ્રાપ્ત થાય છે=ગુણોના પક્ષપાત રૂપ નિર્મળ ચક્ષુ પ્રાપ્ત થાય છે. તે નષ્ટ થયેલી ચેતના ફરી આવેલી કહેવાય છે=જેમ તે દ્રમકને ચક્ષુરોગને કારણે નષ્ટ થયેલી ચેતના વિમલાલોકના અંજનથી ફરી પ્રાપ્ત થઈ તેમ પ્રસ્તુત જીવને પણ તત્ત્વને અભિમુખ થાય તેવી નષ્ટ થયેલી ચેતના ફરી પ્રાપ્ત થાય છે. અને વળી, જે ફરી ફરી ધર્મપદાર્થની જિજ્ઞાસા તે નયન ઉન્મીલન કલ્પ જાણવું=જેમ તે ભિખારી વિમલાલોક અંજનને કારણે કંઈક રોગ અલ્પ થવાથી ચક્ષુને ઉઘાડે છે તેમ તે જીવ પણ ફરી ફરી માતાપિતાદિ રૂપ ધર્મ છે એ પ્રકારના ગુણોથી બતાવાયેલ ધર્મના સ્વરૂપને જાણવાની જિજ્ઞાસાવાળો થાય છે તે નયનના ઉન્મીલન જેવું જાણવું. વળી, જે પ્રતિક્ષણ અજ્ઞાનનું વિલય તે નેત્રરોગબાધાના ઉપશમતુલ્ય જાણવું=જેમ તે ભિખારીને અંજનથી નયનના ઉન્મૂલનને કારણે, તે અંજનના પ્રભાવથી પ્રતિક્ષણ તે નેત્રરૂપી રોગની બાધા શાંત થાય છે તેમ પ્રસ્તુત જીવ ધર્મજિજ્ઞાસાથી મહાત્માને પૃચ્છા કરે છે જેના કારણે મહાત્મા ધર્મના સ્વરૂપને તેની ભૂમિકાનુસાર જે કંઈ કહે છે અને મહાત્માની નિઃસ્પૃહતાદિ પ્રવૃત્તિને જોઈને જે કંઈ નિઃસ્પૃહતાદિભાવોનો સૂક્ષ્મબોધ થાય છે તે પ્રતિક્ષણ અજ્ઞાનના વિલયરૂપ નેત્રરોગના બાધાના ઉપશમતુલ્ય તે જીવમાં પ્રગટ થતું સૂક્ષ્મ મતિજ્ઞાનના ઉપયોગ સ્વરૂપ છે. અને જે વળી, બોધના સદ્ભાવમાં=નેત્રરોગના શમનને કારણે નિઃસ્પૃહતાદિ ભાવ વિષયક બોધના સદ્ભાવમાં, થોડો ચિત્તમાં તોષ છે તે વિસ્મયકાર જાણવો=જેમ તે દ્રમક અંજનના બળથી કંઈક ચેતના પામે છે ત્યારે આ અંજન શું છે ? તે પ્રકારે વિસ્મયથી જુએ છે તેમ પ્રસ્તુત જીવને ગુરુના નિઃસ્પૃહતાદિ ગુણો પ્રત્યે ચિત્તનો તોષ થાય છે તે વિસ્મય આકાર સ્વરૂપ જાણવો.

ઉપનય :-

अर्वाक्सम्यक्त्वाद् दशा

यथा च तावति व्यतिकरे सम्पन्नेऽपि यत्तस्य द्रमकस्य तद्भिक्षारक्षणलक्षणमाकूतं बहुकालाभ्य-
स्ताभिनिवेशेन प्रवर्त्तमानं न निःशेषतयाऽद्यापि निवर्त्तते, तद्वशीभूतचित्तश्च तं पुरुषं तद्ग्राहितया

પુનઃ પુનઃ શઙ્કતે, તતો નષ્ટુમભિલષતિ તદિહાપિ સમ્ભવતીત્યવગન્તવ્યં, તથાહિ—યાવદેષોઽદ્યાપિ જીવઃ પ્રશમસંવેગનિર્વેદાનુકમ્પાસ્તિક્વ્યાભિવ્યક્તિલક્ષણં નાધિગમજસમ્યગ્દર્શનમાપ્નોતિ તાવદ્ વ્યવહારતઃ શ્રુતમાત્રપ્રાપ્તાવપિ સ્વલ્પવિવેકતયાઽસ્યાત્ર ધનવિષયકલત્રાદિકે કદન્નકલ્પે પરમાર્થબુદ્ધિર્ન વ્યાવર્તતે, તદભિભૂતચેતનશ્ચ સ્વચિત્તાનુમાનેનાતિનિઃસ્પૃહહૃદયાનપિ મુનિપુઙ્ગવાન્મામેતે પ્રત્યાસન્નવર્તિનં કિઞ્ચિન્મૃગયિષ્યન્ત ઇત્યેવં મુહુર્મુહુરાશઙ્કતે, તતસ્તૈઃ સહ ગાઢતરં પરિચયં પરિજિહીર્ષન્ ન તત્સમીપે ચિરં તિષ્ઠતીતિ ।

ઉપનયાર્થ :-

સમ્યગ્દર્શપ્રાપ્તિ પૂર્વે જીવની દશા

અને જે પ્રમાણે તેટલો વ્યતિકર સંપન્ન થયે છે તે પાણ=ગુરુએ વિમલાલોક અંજન આંજયું તેથી ચેતના પ્રગટ થઈ તેટલો વ્યતિકર સંપન્ન થયે છે તે પાણ, તે દ્રમકને બહુકાલના અભ્યસ્ત અભિનિવેશને કારણે જે તે ભિક્ષાના રક્ષણમાં પ્રવર્તતો અભિપ્રાય નિઃશેષપાણાથી=સંપૂર્ણપાણાથી, હજુ પાણ નિવર્તન પામતો નથી. અર્થાત્ કંઈક તત્ત્વ વિષયકબોધ થયો, ગુરુના નિઃસ્પૃહતાદિ ગુણો દેખાયા તોપણ તે જીવને પોતાના તુચ્છ ભોગોના રક્ષણનો પરિણામ ઘણા કાલથી અભ્યસ્ત અભિનિવેશને કારણે પ્રવર્તતો કાંઈક અલ્પ થવા છતાં સંપૂર્ણ ગયો નથી અને તેના વશીભૂત થયેલા ચિત્તવાળો=પોતાના ભોગોના રક્ષણના વશીભૂત થયેલા ચિત્તવાળો, તે પુરુષને તેના ગ્રાહીપાણા વડે ફરી ફરી શંકા કરે છે. તેથી નાસી જવાની અભિલાષા કરે છે. તે=એ પ્રમાણે જે કથાનકમાં કહ્યું તે, અહીં પાણ=તત્ત્વને અભિમુખ થયેલા જીવમાં પાણ સંભવે છે એ પ્રમાણે જાણવું. તે આ પ્રમાણે — જ્યાં સુધી આ જીવ હજી પાણ પ્રશમ, સંવેગ, નિર્વેદ, અનુકંપા, આસ્તિક્યની અભિવ્યક્તિ રૂપ અધિગમ સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કરતો નથી, ત્યાં સુધી વ્યવહારથી શ્રુતમાત્રની પ્રાપ્તિમાં પાણ સ્વલ્પ વિવેકપણું હોવાને કારણે, આને=આ જીવને, અહીં=સંસારમાં, કદન્ન જેવા ધન, વિષય, સ્ત્રીઆદિના વિષયમાં પરમાર્થબુદ્ધિ વ્યાવર્તન પામતી નથી.

જ્યાં સુધી ઉપદેશકના વચનથી સંપૂર્ણ નિરાકુલ ચેતના આત્માની સુંદર અવસ્થા છે તેવો સૂક્ષ્મબોધ થતો નથી, ત્યાં સુધી શાસ્ત્રવચનના શ્રવણથી થનાર અધિગમ સમ્યગ્દર્શન તેને પ્રાપ્ત થતું નથી, તેથી અનંતાનુબંધી કષાયના પ્રશમજન્ય નિરાકુલ ચેતનાના સુખનું સ્પષ્ટ વેદન થતું નથી. ફક્ત કંઈક કષાયની મંદતાને કારણે ધર્મને અભિમુખ ભાવ થયો છે અને પ્રશમનો પરિણામ પ્રગટ થયેલો નહીં હોવાથી સર્વ ઉદમથી સંસારનો અંત કરીને મુક્ત અવસ્થાની પ્રાપ્તિની ઉત્કટ ઇચ્છા થાય તેવો સંવેગનો પરિણામ થતો નથી. પરંતુ કંઈક તત્ત્વને અભિમુખ થયેલો હોવાથી પરલોક અર્થે કંઈક હિતચિંતાનો પરિણામ થાય છે. વળી, સંસાર ચારગતિના પરિભ્રમણરૂપ છે. ઇત્યાદિ સાંભળીને કંઈક સંસારથી નિર્વેદ થયેલો હોવા છતાં સર્વ ઉદમથી સંસારનો ઉચ્છેદ કરવો જોઈએ; કેમ કે સંસારનું સ્વરૂપ અત્યંત રૌદ્ર છે. એ પ્રકારનો નિર્વેદનો પરિણામ આ

જીવને થતો નથી. આથી જ ધર્મબુદ્ધિને કારણે કંઈક જીવો પ્રત્યે અનુકંપા હોવા છતાં સૂક્ષ્મબોધપૂર્વકની અનુકંપા પ્રગટી નથી; કેમ કે સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવને કંઈ રીતે યોગ્ય જીવોને સન્માર્ગની પ્રાપ્તિ થાય તેવી ભાવઅનુકંપાથી અનુવિદ્ય દ્રવ્યઅનુકંપા હોય છે. અને તેવો સૂક્ષ્મબોધ નહીં હોવાથી તેવી અનુકંપા તે જીવમાં પ્રગટ થઈ નથી. વળી, પોતાનો આત્મા શાશ્વત છે. ઇત્યાદિ મહાત્મા પાસે સાંભળીને કંઈક આસ્તિક્યનો પરિણામ વિદ્યમાન હોવા છતાં સર્વકર્મથી મુક્ત એવો નિરાકુલ આત્મા જ સુખરૂપ છે. અને તે દેહાદિથી ભિન્ન છે. તેવા સૂક્ષ્મબોધપૂર્વકનો આસ્તિક્યનો પરિણામ પ્રગટ થયો નથી. તેથી સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ પૂર્વે જીવને કંઈક ધર્મને અભિમુખ ભાવ હોવા છતાં સંસારના અનુકૂળ ભાવોમાં જ સુખ છે તે પ્રકારની પરમાર્થબુદ્ધિ નિવર્તન પામતી નથી. તેથી વ્યવહારથી કંઈક શાસ્ત્રનો બોધ હોવાથી અલ્પ વિવેક પ્રગટેલ છે તોપણ સુખ બાહ્યભોગસામગ્રીથી જ થાય છે એવું વ્યક્ત આ જીવને પ્રતીત થાય છે. તેથી કદન જેવા ભોગાદિમાં પરમાર્થબુદ્ધિ વ્યવર્તન પામતી નથી.

અને તેનાથી અભિભૂત થયેલા ચેતનાવાળો સ્વચિત્તના અનુમાનથી અતિનિઃસ્પૃહ હૃદયવાળા મુનિઓને પ્રત્યાસન્નવર્તી એવા મને આ લોકો કંઈક માંગશે એ પ્રકારે વારંવાર આશંકા કરે છે. તેથી તેઓની સાથે=તે મુનિઓની સાથે, ગાઢ પરિચયનો ત્યાગ કરવાની ઈચ્છાવાળો તે જીવ તેઓની સમીપે લાંબા સમય સુધી રહેતો નથી.

કદન એવા ભોગાદિમાં સુખ થાય છે તેવું સ્પષ્ટ વેદન છે. અને ધર્મની પ્રવૃત્તિમાં ઉપશમભાવનું સુખ છે જે સંસારના સુખ કરતાં અતિશયિત છે તેવો બોધ નહીં હોવાથી ભોગમાં પરમાર્થબુદ્ધિથી અભિભૂત થયેલો તે જીવ છે અને તેના કારણે જેમ પોતાને ધનાદિ સાર જણાય છે તેમ માનીને નિઃસ્પૃહ હૃદયવાળા એવા મુનિઓની પણ સાથે હું ગાઢ પરિચયવાળો થઈશ તો મારી પાસેથી ધનવ્યય કરાવીને આ સાધુઓ પોતાનું કાર્ય કરશે તેવી શંકા હોવાથી ઉપાશ્રયમાં આવતો હોવા છતાં સાધુઓ સાથે ગાઢ પરિચય કરીને તેમની પાસેથી તત્ત્વ જાણવા યત્ન કરતો નથી. આ પ્રકારના મંદમિથ્યાત્વકાળમાં જીવની કંઈક તત્ત્વને સન્મુખબુદ્ધિ હોવા છતાં ભોગાદિમાં સારબુદ્ધિ વર્તે છે.

ઉદકપાનાનિચ્છોપનય:

યત્યુનરભિહિતં યદુત—સ મહાનસનિયુક્તકસ્તં દ્રમકમઞ્જનમાહાત્યેન સંજાતચેતનમુપલભ્યાભિહિતવાન્ ભદ્ર ! પિબેદમુદકં યેન તે સ્વસ્થતા સમ્પદ્યતે, સ તુ ન જાનેડનેન પીતેન મમ કિં સંપત્સ્યત ઇતિ શઙ્કાકુલાકૂતસ્તત્સમસ્તતાપોપશમકારણમપિ તત્ત્વપ્રીતિકરં તોયં ન પાતુમિચ્છતિ સ્મ, તતસ્તેન કૃપાપરીતચિત્તેન બલાત્કારેણાપિ હિતં વિધેયમિતિ મત્વા સ્વસામર્થ્યેન મુખમુદ્ઘાટ્ય તસ્ય તત્ સલિલં ગાલિતં, તતસ્તદાસ્વાદનસમનન્તરં તસ્ય મહોન્માદો નષ્ટ ઇવ શેષરોગાસ્તાનવં ગતા ઇવ દાહાર્ત્તિરુપ-શાન્તેવેતિકૃત્વા સ્વસ્થચિત્ત ઇવાસૌ વિભાવ્યતે સ્મ તદિદં જીવેડપિ સમાનમવગન્તવ્યં, તત્ર યદા ગૃહીતક્ષણં સુસાધૂપાશ્રયમાગચ્છન્તં તત્સઙ્ઘટ્ટેન સંપન્નદ્રવ્યશ્રુતમાત્રતયા સજ્જાતવિવેકલવં, વિશિષ્ટતત્ત્વ-

શ્રદ્ધાનવિકલં, ધનવિષયાદિષુ પરમાર્થદર્શિનં, તન્મૂર્ચ્યા સુસાધૂનપિ તન્માર્ગણતયા શઙ્કમાનં, અત એવ પ્રબન્ધધર્મકથાઽઽકર્ણનં પરિહરન્તમેનં જીવમુપલભન્તે ધર્મસૂરયઃ તદા તેષાં દયાલુતયા ભવેદભિસન્ધિઃ — યદેષ વિશિષ્ટતરગુણભાજનં સંપદ્યતાં તતસ્તે ક્વચિત્સમીપવર્તિનં તમવગમ્ય તસ્યાકર્ણયતોઽન્યં જનમુદ્દિશ્ય સમ્યગ્દર્શનગુણાન્ વર્ણયન્તિ, તસ્ય ચ દુર્લભતાં પ્રચ્છાપયન્તિ, તદઙ્ગીકુર્વતાં સ્વર્ગાપવર્ગાદિકં ફલમુપદર્શયન્તિ, ઇહલોકેઽપિ પરમચિત્તનિર્વાણકારણતાં તસ્ય સૂચયન્તિ, તદેતત્સર્વં સજ્જાતચૈતન્યસ્યોદક- નિમન્ત્રણકલ્પં વિજ્ઞેયમ્ । તતોઽસૌ સદ્ધર્મગુરુવચનં નિશમ્ય દોલાયમાનબુદ્ધિરેવં ચિન્તયેત્ — એષ શ્રમણો બહ્વસ્યાત્મીયસમ્યગ્દર્શનસ્ય ગુણજાતમુપવર્ણયતિ, કેવલં યદીદમહમઙ્ગીકરિષ્યે તતો મમાત્મવશ- વર્તિનમવબુદ્ધ્ય ધનાન્નાદિકં પ્રાર્થયિષ્યતિ, તતઃ કિં પ્રયોજનમ્ ? મમાનેનાદૃષ્ટાશયાદ્ દૃષ્ટત્યાગલક્ષણેનાત્મ- વજ્જવનેન ? ઇતિ વિચિન્ત્યાકર્ણશ્રુતં કૃત્વા તન્નાઙ્ગીકુરુતે, તદિદમુદકનિમન્ત્રિતસ્ય તત્પાનાનિચ્છાસમાનમવ- બોદ્ધવ્યમ્ ।

તત્ત્વપ્રીતિકર પાણીના પાનની અનિચ્છાનો ઉપનય

જે વળી કહેવાયું=કથાનકમાં કહેવાયું, શું કહેવાયું ? તે ‘ચદુત’થી બતાવે છે — તે મહાનસનિયુક્ત તે દ્રમકને અંજનના માહાત્મ્યથી=વિમલાલોક અંજનના માહાત્મ્યથી, થયેલા ચેતનવાળા જોઈને કહ્યું હે ભદ્ર ! આ ઉદક=પાણી પી, જેથી તને સ્વસ્થતા થશે=કષાયોના સંતાપની કંઈક સ્વસ્થતા થશે. પરંતુ તે જાણતો નથી કે આ પીવાથી મને શું પ્રાપ્ત થશે. એ પ્રકારની શંકાથી યુક્ત એવો તે દ્રમક તેના સમસ્ત તાપના ઉપશમનું કારણ એવું પણ તત્ત્વપ્રીતિકર પાણી પીવાને ઈચ્છતો નથી. તેથી કૃપાપરીત ચિત્તવાળા એવા તેમના વડે=તે મહાત્મા વડે, બલાત્કારથી હિત કરવું જોઈએ એ પ્રમાણે માનીને સ્વસામર્થ્યથી=તે મહાત્મા પોતાની કુશળતાથી, તેના મુખને ખોલીને તે પાણી નાખ્યું=તેના મુખમાં પાણી નાખ્યું. તેથી તેના આસ્વાદન સમનંતર=તે શીતલ પાણીના આસ્વાદન પછી તેનો મહામોહનો ઉન્માદ નષ્ટ જેવો થયો, શેષ રોગો અલ્પતાને પામ્યા, દાહની પીડા ઉપશાંત જેવી થઈ, એથી કરીને સ્વસ્થચિત્તવાળા જેવો આ થયો. તે આ સર્વ જીવમાં સમાન જાણવું=જે કથાનકમાં કહ્યું તે ધર્મના સન્મુખ થયેલા જીવમાં પણ સમાન જાણવું, ત્યાં=તે જીવમાં, જ્યારે ગૃહીતક્ષણમાં સુસાધુના ઉપાશ્રયે આવતા અને તેના સંઘટ્ટનથી=સુસાધુના પરિચયથી, પ્રાપ્ત થયેલા દ્રવ્યશ્રુતમાત્રપણા વડે સંજાત વિવેકલવવાળા, વિશિષ્ટ તત્ત્વશ્રદ્ધાથી વિકલ, ધનવિષયાદિમાં પરમાર્થદર્શિન એવા તેની મૂર્ચ્છાથી=ધનઆદિની મૂર્ચ્છાથી, સુસાધુને પણ તેના માર્ગણપણાથી શંકા કરતા, આથી જ પ્રબંધવાળી ધર્મકથાના આકર્ણને પરિહાર કરતા=તત્ત્વને સ્પર્શનારી ધર્મકથાને સાંભળવાના પરિહારને કરતા, આ જીવને ધર્મસૂરિઓ મળે છે. ત્યારે દયાલુપણાને કારણે તેઓની આ પ્રમાણે અભિસન્ધિ થાય છે.

પૂર્વમાં વિમલાલોક અંજન બળાત્કારે આંજ્યું ત્યારે કોઈક રીતે દિવસમાં એક વખત સાધુનાં દર્શન કરવાનો અભિગ્રહ તેણે કર્યો અને તે પ્રમાણે અભિગ્રહ અનુસાર એક વખત સુસાધુના દર્શન માટે આવે છે

અને તેઓના પરિચયને કારણે કંઈક તત્ત્વને બતાવનાર દ્રવ્યશ્રુતની પ્રાપ્તિ થાય છે. તેના કારણે ચારગતિઓના પરિભ્રમણ પ્રત્યે ભય લાગે છે. અને આત્મકલ્યાણ માટે ધર્મ કરવો જોઈએ એવો થોડો વિવેક થાય છે. તોપણ સ્પષ્ટ રીતે ધર્મ શ્રેષ્ઠ સુખનું સાક્ષાત્ કારણ છે અને તેનાથી જ સંસારમાં પણ સુખસમૃદ્ધિ મળે છે, ચિત્તની સ્વસ્થતા વધે છે અને અંતે પૂર્ણધર્મ પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે પૂર્ણસુખમય અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે તે પ્રકારની તત્ત્વની રુચિથી વિકલ તે જીવ છે, તેથી ધન અને ભોગની સામગ્રીમાં સુખના ઉપાયની બુદ્ધિ જતી નથી. અને જ્યાં સુખના ઉપાયની બુદ્ધિ હોય ત્યાં મૂર્ચ્છા નિવર્તન પામે નહીં. તેથી નિઃસ્પૃહી એવા મુનિઓમાં પણ તેને શંકા થાય છે કે મને જેમ સુખના ઉપાયરૂપે ધન દેખાય છે તેમ તેઓને પણ સર્વ અનુકૂળતાઓ ધનથી જ થાય છે માટે તેઓ પણ ધનના અર્થી છે માટે મારી પાસેથી કોઈકને કોઈક પ્રસંગ નિમિત્તે ધનગ્રહણ કરશે. આ બુદ્ધિ હોવાથી જે મુનિઓ કેવલ યોગ્ય જીવને સુખની પરંપરામાં પ્રબળકારણભૂત ધર્મના પારમાર્થિક સ્વરૂપને બતાવી રહ્યા છે તે સાંભળવા માટે પણ તે બહુ યત્ન કરતો નથી. આ સ્થિતિ જીવની જોઈને તે જીવ પ્રત્યે દયાળુ સ્વભાવવાળા તે મહાત્માને અભિસન્ધિ થાય છે. અર્થાત્ અધ્યવસાય થાય છે.

શું અધ્યવસાય થાય છે ? તે બતાવે છે— જે કારણથી આ જીવ વિશિષ્ટ ગુણનું ભાજન થાઓ. તે કારણથી તેઓ ક્વચિત્ સમીપવર્તી તેને જાણીને તેને સાંભળતા અન્ય જીવને ઉદ્દેશીને સમ્યગ્દર્શન ગુણોનું વર્ણન કરે છે અને તેની દુર્લભતા બતાવે છે=સમ્યગ્દર્શન આ જીવે અનંતકાળમાં પ્રાપ્ત કર્યું નથી. તેથી આ સંસારચક્રમાં અત્યંત દુઃખી છે અને જેઓએ આ સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કર્યું છે તેઓ પણ સંસારનો અંત ન કરે ત્યાં સુધી ઉત્તમ દેવભવ અને ભોગસામગ્રીથી યુક્ત મનુષ્યભવ પામે છે ત્યાં સર્વ પ્રકારના સુખોની પ્રાપ્તિ થાય છે. તેથી રત્નચિંતામણિ કરતાં પણ અધિક ગુણવાળું સમ્યગ્દર્શન હોવા છતાં મોટાભાગના જીવો તેને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. અને જેઓમાં નિર્મળદૃષ્ટિ પ્રગટી નથી તેઓ તેને અંગીકાર કરતા નથી. એ રીતે સમ્યગ્દર્શનની દુર્લભતાને બતાવે છે. અને સમ્યગ્દર્શનને જેઓ સ્વીકારે છે તેઓને સ્વર્ગ, અપવર્ગાદિક ફળ પ્રાપ્ત થાય છે તેમ મહાત્માઓ બતાવે છે=જેઓએ પદાર્થના વાસ્તવિક સ્વરૂપનું અવલોકન કરીને આ જ તત્ત્વ છે શેષ અતત્ત્વ છે અર્થાત્ સુદેવ, સુગુરુ અને સુધર્મ જ તત્ત્વ છે શેષ સર્વ અતત્ત્વ છે તેવી સ્થિર બુદ્ધિ કરી છે તેઓને સ્વર્ગ અને અંતે મોક્ષરૂપ ફળ મળે છે તેમ બતાવે છે. અને આ લોકમાં પણ તેની=સમ્યગ્દર્શનની, પરમચિત્તનિર્વાણની કારણતાને બતાવે છે=જેઓ દેવગુરુ અને ધર્મનું પારમાર્થિક સ્વરૂપ જેમ જેમ સૂક્ષ્મબુદ્ધિથી પર્યાલોચન કરે છે તેમ તેમ તેઓને તે સ્વરૂપ પ્રત્યે જ બદ્ધરાગ વૃદ્ધિ પામે છે જેથી ચિત્તમાં તુચ્છ પદાર્થોના થતા વિકારો શાંત-શાંતતર થાય છે એ રૂપ પરમચિત્તના નિર્વાણની કારણતા સમ્યગ્દર્શનમાં છે તેમ બતાવે છે; કેમ કે આ રીતે જ શાંત થયેલું ચિત્ત પ્રકર્ષને પામીને વીતરાગતારૂપ પરમનિર્વાણતાને પામશે. તે આ સર્વ=સમ્યગ્દર્શનનું જે વિશેષ સ્વરૂપ વર્ણન કર્યું તે સર્વ, સંજાત ચૈતન્યવાળા એવા આને=પ્રતિદિન ઉપાશ્રયમાં આગમને કારણે શ્રુતમાત્રનો સામાન્ય બોધ થવાથી કાંઈક વિવેકદૃષ્ટિ પ્રાપ્ત થવા રૂપ સંજાત ચૈતન્યવાળા એવા આ જીવને, તીર્થોદક પીવાના નિમંત્રણ જેવું જાણવું=તત્ત્વપ્રીતિકર પાણી

પીવાના નિમંત્રણ જેવું જાણવું.

સમ્યગ્દર્શન ગુણ પ્રત્યે પક્ષપાત થાય તો સમ્યગ્દર્શન વિષયભૂત અરિહંત દેવ, સુસાધુ ગુરુ અને સર્વજ્ઞકથિત ધર્મ પ્રત્યે કંઈક પક્ષપાત થાય જેનાથી તીર્થોદ્ધક જેવા તત્ત્વપ્રીતિકર પાણીને પીવામાં અનુકૂળ અંતરંગ ઉદ્ધમ થાય તેનાથી અવશ્ય અરિહંતદેવાદિ તત્ત્વ પ્રત્યે તીવ્ર પક્ષપાત રૂપ સમ્યગ્દર્શન ગુણ પ્રગટે તેથી તેવા ગુણને અભિમુખ કરવાના યત્નરૂપ પ્રસ્તુત મહાત્માનો ઉપદેશ છે. તેથી=મહાત્માએ તીર્થોદ્ધક પીવાનું નિમંત્રણ કર્યું તેથી, આ=પ્રસ્તુત જીવ, સદ્ધર્મગુરુનાં વચન સાંભળીને=સમ્યગ્દર્શનનાં જે ગુણગાનો મહાત્માએ કર્યા તે સાંભળીને, દોલાયમાન થયેલી બુદ્ધિવાળો=કંઈક સમ્યગ્દર્શન પ્રત્યે આકર્ષણ થયેલી બુદ્ધિવાળો, આ રીતે વિચારે છે=આગળમાં કહે છે એ રીતે વિચારે છે. આ મહાત્માઓ=શ્રમણો, બહુ એવા આત્મીય સમ્યગ્દર્શનના ગુણના સમૂહનું વર્ણન કરે છે. કેવલ જો હું આને સ્વીકાર કરીશ તો પોતાને વશવર્તી જાણીને ધન અન્નાદિની પ્રાર્થના કરશે તેથી શું પ્રયોજન છે ?=સમ્યગ્દર્શન સ્વીકાર વડે મને શું પ્રયોજન છે ? અદૃષ્ટ આશયથી દૃષ્ટતા ત્યાગ લક્ષણ આ આત્મવંચના વડે શું પ્રયોજન છે ? એ પ્રમાણે વિચારીને આકર્ણશ્રુત કરીને=ગુરુના ઉપદેશને બહારથી જ માત્ર સાંભળીને તેને સ્વીકારતો નથી, છતાં તે મહાત્માના ઉપદેશને સાંભળીને તે જીવને સમ્યગ્દર્શન ઘણા ગુણવાળું છે તેવું કંઈક તેમના વચનથી જણાય છે, તોપણ ધનાદિ પ્રત્યે અત્યંત મૂર્છા છે તેથી તેને ભય લાગે છે કે જો તે મહાત્માનાં વચન સાંભળીને હું સમ્યગ્દર્શન ઉચ્ચરાવીશ તો તે મહાત્મા મને પોતાને વશવર્તી જાણીને હંમેશાં કહેશે કે તારી પાસે આ સંપત્તિ છે તેનો સુંદર વ્યય પરમાત્માની ભક્તિમાં કર, સુસાધુની ભક્તિમાં કર ઇત્યાદિ કહીને મારા ધનનો જ વ્યય કરાવશે. તેથી ધનનાશના કારણીભૂત એવા સમ્યગ્દર્શનથી મને શું પ્રયોજન છે ? અર્થાત્ કોઈ પ્રયોજન નથી; કેમ કે દૃષ્ટ એવા ભોગોનો ત્યાગ કરીને જેનું સાક્ષાત્ કોઈ ફળ દેખાતું નથી તેવું સમ્યગ્દર્શન સ્વીકારીને આત્માને ઠગવા વડે શું ? એમ વિચારીને ગુરુના ઉપદેશને હેયામાં સ્પર્શે તે રીતે સાંભળતો નથી. પરંતુ તેની ઉપેક્ષા કરીને સમ્યગ્દર્શન સ્વીકારતો નથી. તે આ=પૂર્વમાં કહ્યું કે ધનાદિમાં પરમાર્થ બુદ્ધિ હોવાને કારણે આ જીવ સમ્યગ્દર્શન સ્વીકારતો નથી તે આ, ઉદક માટે નિમંત્રિત કરાયેલા તેને=તત્ત્વપ્રીતિકર પાણીના પાન માટે નિમંત્રિત કરાયેલા તે જીવને, તેના પાનની અનિચ્છા સમાન જાણવું=સમ્યગ્દર્શનથી અભિપ્રેત એવા તત્ત્વના સૂક્ષ્મબોધના ગ્રહણની અનિચ્છા સમાન જાણવું.

ઉપનય :-

અર્થપુરુષાર્થચ્ચાતિ:

તતો ધર્મગુરવશ્ચિન્તયન્તિ—કઃ પુનર્બોધોપાયોઽસ્ય ભવિષ્યતિ ? इति ततः पर्यालोचयन्तो निजहृदये विनिश्चित्यैवं विदधते—क्वचिदवसरे तं साधूपाश्रयमागामુકમवगम्य जनान्तरोद्देशेनाग्रिमतरां प्रारभते मार्गदेशनां, यदुत—भो भो लोकाः ! विमुच्य विक्षेपान्तरमाकर्णयत यूयं, इह चत्वारः पुरुषार्था भवन्ति, तद्यथा—अर्थः कामो धर्मो मोक्षश्चेति। तत्रार्थ एव प्रधानः पुरुषार्थ इति केचिन्मन्यन्ते।

અત્રાન્તરે સ આગચ્છેત્ તતસ્તસ્યાઽઽકર્ણયતો વદન્તિ ગુરવઃ, તથાહિ—અર્થનિચયકલિતઃ પુરુષો લોકે જરાજીર્ણશરીરોઽપિ ઉન્મત્ત પચ્ચવિંશતિકતરુણનરાકારઃ પ્રતીયતે, અતિકાતરહદયોઽપિ મહાસમરસ-
 ઙ્ઘટ્ટનિર્વ્યૂઢસાહસોઽતુલબલપરાક્રમ ઇતિ ગીયતે, સિદ્ધમાતૃકાપાઠમાત્રશક્તિવિકલબુદ્ધિરપિ સમસ્ત-
 શાસ્ત્રાર્થાવગાહનચતુરમતિરિતિ બન્દિભિઃ પઠ્યતે, કુરૂપતયા નિતરામદર્શનીયોઽપિ ચાટુકરણપરાયણૈઃ
 સેવકજનૈરવજિતમકરકેતુરિતિ હેતુભિઃ સ્થાપ્યતે, અવિદ્યમાનપ્રભાવગન્ધોઽપિ સમસ્તવસ્તુસાધનપ્રવળ-
 પ્રભાવોઽયમિતિ સર્વત્ર તદ્વનલુબ્ધબુદ્ધિભિઃ પ્રકાશ્યતે, જઘન્યઘટદાસિકાતનયોઽપિ પ્રખ્યાતોત્રતમહાવંશ-
 પ્રસૂતોઽયમિતિ પ્રણયિજનૈઃ સ્તૂયતે, આસપ્તમકુલબન્ધુતાસમ્બન્ધવિકલોઽપિ પરમબન્ધુબુદ્ધ્યાઽધ્યારોપેણ
 સમસ્તલોકૈર્ગૃહ્યતે। તદિદં સમસ્તમર્થસ્ય ભગવતો વિલસિતં, કિંચ સમાને પુરુષત્વે સમસંખ્યાવયવાઃ
 પુરુષા યદેતે દૃશ્યન્તે લોકે યદુત—એકે દાયકાઃ અન્યે તુ યાચકાઃ યથૈકે નરપતયોઽન્યે પદાતયઃ
 તથૈકે નિરતિશયશબ્દાદ્યુપભોગભાજનમન્યે તુ દુષ્પૂરોદરદરીપૂરણકરણેઽપ્યશક્તાઃ, તથૈકે પોષકા અન્યે
 પોષ્યા ઇત્યાદયો નિઃશેષવિશેષા નિજસદ્ભાવાસદ્ભાવાભ્યામર્થેનૈવ સમ્પાદ્યન્તે, તસ્માદર્થ એવ પ્રધાનઃ
 પુરુષાર્થઃ। અત એવોચ્યતે—

અર્થાચ્ચઃ પુરુષાર્થોઽયં, પ્રધાનઃ પ્રતિભાસતે।

તૃણાદપિ લઘુલોકે, ધિગર્થરહિતં નરમ્।।૧।।

તદેતદાચાર્યવદનવિનિર્ગતમર્થવર્ણનમનુશ્રુત્ય સ જીવશ્ચિન્તયેત્—અયે ! શોભનઃ પ્રસ્તાવઃ પ્રારબ્ધઃ
 કથયિતું, તતોઽવહિતઃ શૃણુયાત્, શૃણ્વન્ બુદ્ધ્યેત, બુદ્ધ્યમાનઃ સ્વબોધસૂચનાર્થં ગ્રીવાં ચાલયેત્, લોચને
 વિસ્ફારયેત્, વદનં વિકાશયેત્, ચારુ ચારુક્તમિતિ શનૈઃ શનૈરભિદધ્યાત્, તતસ્તૈર્લિંગૈઃ સંજાતમસ્ય
 શ્રવણકુતૂહલમિતિ ભગવન્તો ધર્મગુરવસ્તં લક્ષયેયુઃ।

ઉપનયાર્થ :-

અર્થપુરુષાર્થની ખ્યાતિ

તેથી=તત્ત્વને સન્મુખ થયેલો જીવ પણ તત્ત્વપ્રીતિકર પાણી પીવાની ઇચ્છા કરતો નથી તેથી,
 ધર્મગુરુઓ વિચારે છે, શું વિચારે છે ? તે સ્પષ્ટ કરે છે. આના=પ્રસ્તુત જીવના, બોધનો ઉપાય શું
 થશે ? ત્યારપછી પર્યાલોચન કરતા એવા તેમના નિજહૃદયમાં નિર્ણય કરીને=તેના બોધના ઉપાયનો
 નિર્ણય કરીને, આ પ્રમાણે કરે છે=આગળમાં બતાવે છે એ પ્રમાણે તેના બોધ અર્થે પ્રવૃત્તિ કરે છે —
 ક્વચિત્ અવસરમાં સાધુના ઉપાશ્રયમાં આગામુક એવા તેને જાણીને=હંમેશાં કોઈક નિયત સમયે
 સાધુના ઉપાશ્રયમાં આવતો હોય એ પ્રમાણે આજે પણ સાધુના ઉપાશ્રયમાં આવશે એવું જાણીને,
 જનાંતરના ઉદ્દેશથી=એમની સન્મુખ બેઠેલા કોઈક શ્રાવકના ઉદ્દેશથી અગ્રિમતર માગદિશનાનો પ્રારંભ
 કરે છે=પૂર્વમાં પ્રારંભ કરાયેલી એવી માગદિશનાનો વિશેષરૂપે પ્રારંભ કરે છે. જે ‘યદુત’થી બતાવે

છે — હે ભવ્ય લોકો વિક્ષેપાંતરને છોડીને તમે સાંભળો=અન્ય જાતના નિરર્થક વિચારો રૂપ વિક્ષેપાંતરને છોડીને હું જે કહું છું તે તમે સાંભળો, અહીં=સંસારમાં, ચાર પ્રકારના પુરુષાર્થ હોય છે તે આ પ્રમાણે — અર્થપુરુષાર્થ, કામપુરુષાર્થ, ધર્મપુરુષાર્થ અને મોક્ષપુરુષાર્થ છે. ત્યાં=ચાર પ્રકારના પુરુષાર્થમાં, અર્થ જ પ્રધાન પુરુષાર્થ છે એમ કેટલાક માને છે. અત્રાંતરમાં=મહાત્મા ચાર પુરુષાર્થનો વર્ણન કરવા માટેનો પ્રારંભ કર્યો એટલામાં, તે આવે છે તેથી સાંભળતા એવા તેને ગુરુ કહે છે. તે આ પ્રમાણે લોકમાં અર્થના સમૂહથી કલિત પુરુષ જરાથી જીર્ણ શરીરવાળો પણ ઉન્મત્ત ૨૫ વર્ષના તરુણ્ય મનુષ્યના આકારવાળો જણાય છે. અતિકાયર હૃદયવાળો પણ મહાયુદ્ધના સંહારમાં નિર્વ્યૂઠ સાહસવાળો, અતુલબલ પરાક્રમવાળો છે એ પ્રમાણે ગવાય છે. સિદ્ધમાતૃકા પાઠમાત્ર શક્તિવિકલ બુદ્ધિવાળો પણ સમસ્ત શાસ્ત્રાર્થના અવગાહનમાં ચતુરમતિવાળો છે એ પ્રમાણે બંદીઓ વડે=ખુશામત કરનારા જીવો વડે, કહેવાય છે. કુરૂપપણું હોવાને કારણે અત્યંત અદર્શનીય હોવા છતાં પણ ચાટુકરણપરાયણ એવા સેવકજનો વડે=તેની ખુશામત કરવામાં તત્પર એવા સેવકો વડે, અવજિત મકરકેતુ છે=કામદેવ છે, એ પ્રમાણે હેતુઓ વડે સ્થાપન કરાય છે=યુક્તિઓ વડે સ્થાપન કરાય છે. અવિદ્યમાન પ્રભાવનાગંધવાળો પણ સમસ્ત વસ્તુના સાધનમાં પ્રવણ પ્રભાવવાળો આ છે એ પ્રમાણે સર્વત્ર=સર્વ લોકોમાં, તેના ધનલુબ્ધ બુદ્ધિવાળા જીવો વડે પ્રકાશન કરાય છે. જઘન્ય ઘટદાસિકાપુત્ર પણ પ્રખ્યાત ઉન્મત્ત મહાવંશ પ્રસૂત આ છે એ પ્રમાણે પ્રેમીજનો વડે સ્તુતિ કરાય છે. સાત કુલ સુધી બંધુતા સંબંધ વિકલ પણ એવો આ જીવ પરમબંધુ બુદ્ધિના અધ્યારોપણથી સમસ્ત લોકો વડે ગ્રહણ કરાય છે. તે આ સમસ્ત અર્થ ભગવાનનું વિલસિત છે. વળી, પુરુષપણું સમાન હોતે છતે સમસંખ્યાના અવયવોવાળા પુરુષો જે આ લોકમાં દેખાય છે તે આ પ્રમાણે — એક દાયક છે. વળી અન્ય યાયક છે. જે પ્રમાણે એક રાજા છે અન્ય સેનાપતિઓ છે. એક શ્રેષ્ઠ કોટિના શબ્દાદિ ઉપભોગના ભાજન છે. વળી, અન્ય જીવો દુઃખે પૂરી શકાય એવા ઉદર પૂરણ કરવામાં પણ અશક્ત છે. એક પોષક છે=બીજાઓને પોષણ આપનાર છે. વળી, અન્ય પોષ્ય છે=પોષણ કરવાયોગ્ય છે, ઇત્યાદિ સર્વવિશેષો પોતાના સદ્ભાવ અસદ્ભાવવાળા અર્થથી સંપાદન કરાય છે. તે કારણથી અર્થ જ પ્રધાન પુરુષાર્થ છે. આથી જ કહેવાય છે. “અર્થ નામનો આ પુરુષાર્થ પ્રધાન પ્રતિભાસ થાય છે. લોકમાં અર્થ રહિત નર તૃણથી પણ લઘુ ધિક્કારપાત્ર છે.” તે આ આચાર્યના વદનથી નીકળેલા અર્થવર્ણનને સાંભળીને તે જીવ વિચારે છે. અરે આ શોભન પ્રસ્તાવ કહેવા માટે પ્રારંભ કરાયો છે. તેથી ધ્યાનપૂર્વક સાંભળું.

તે યોગ્ય જીવને તત્ત્વ સાંભળવાને અભિમુખ કરવા અર્થે આચાર્ય અર્થ-કામ-ધર્મ-મોક્ષ એ રૂપ પુરુષાર્થનું વર્ણન કરવાનો પ્રારંભ કરીને ધર્મકથાને બદલે મિશ્રકથા દ્વારા તે જીવને ધર્મને અભિમુખ કરવાને અર્થે, અર્થ પુરુષાર્થને પ્રધાન માનનારા જીવો કઈ રીતે અર્થના માહાત્મ્યની વિચારણા કરે છે તે લોકઅનુભવ અનુસાર આચાર્ય બતાવે છે. જેથી અર્થ પ્રત્યે રાગવાળા તે જીવને તે અર્થનું માહાત્મ્ય સાંભળીને આ ઉપદેશ મારા માટે ઉપયોગી છે તે પ્રકારનો બોધ થાય છે તેથી ચિત્તનાં વ્યાપ્તિને છોડીને ધ્યાનપૂર્વક સાંભળવાને અભિમુખ તે જીવ થાય છે.

બોધ પામતો=અર્થના માહાત્મ્યનો બોધ પામતો, એવો તે જીવ સ્વબોધના સૂચન માટે પોતાની શ્રીવાને હલાવે છે, લોચનોને વિસ્ફારિત કરે છે. મુખને વિકસિત કરે છે. સુંદર સુંદર=આ મહાત્માએ સુંદર ઉપદેશ આપ્યો. સુંદર ઉપદેશ આપ્યો. તે પ્રકારે ધીમે ધીમે બોલે છે. તેનાથી=તે જીવના મુખના ભાવથી, તે ડિંગો વડે આને સાંભળવાનું કુતૂહલ થયું છે એ પ્રમાણે ભગવાન ધર્મગુરુઓ તેને જાણે છે=તેના શ્રવાણકુતૂહલને ધર્મગુરુઓ જાણે છે.

ઉપનય :-

કામપુરુષાર્થઋચિ:

તત: સાદરતરં પુનસ્તે બ્રૂયુ:—ભો ભો લોકા: ! કામ એવ પ્રધાન: પુરુષાર્થ ઇત્યન્યે મન્યન્તે, તથાહિ—ન ખલુ લલિતલલનાવદનકમલમકરન્દાસ્વાદનચતુરચઙ્ચરીકતાઽઽચરણમન્તરેણ પુરુષ: પરમાર્થત: પુરુષતાં સ્વીકુરુતે, કિઙ્ચ-અર્થનિચયસ્ય, કલાકૌશલ્યસ્ય, ધર્માર્જનસ્ય, જન્મનશ્ચ કામ એવ વસ્તુત: પરમં ફલં, કામવિકલૈ: પુન: કિમેતૈ: સુન્દરૈરપિ ક્રિયતે ? । અન્યચ્ચકામાસેવનપ્રવણચેતસાં પુરુષાણાં તત્સમ્પાદકા ધનકનકકલત્રાદયો યોગ્યતયા સ્વત એવોપતિષ્ઠન્તે, સંપદ્યન્તે ભોગિનાં ભોગા ઇતિ ગોપાલબાલાબલાદીનામપિ સુપ્રસિદ્ધમિદં, અપિ ચ—

સ્મિતં ન લક્ષણ વચો ન કોટિભિર્ન કોટિલક્ષે: સવિલાસમીક્ષિતમ્ ।

અવાપ્યતેઽન્યૈર્હૃદયોપગૂહનં, ન કોટિકોટ્યાઽપિ તદસ્તિ કામિનામ્ ॥૧૧॥

અત: કિન્ન પર્યાપ્તં તેષામ્ ? તસ્માત્કામ એવ પ્રધાન: પુરુષાર્થ:, અત એવાભિહિતમ્—

કામાખ્ય: પુરુષાર્થોઽયં, પ્રાધાન્યેનૈવ ગીયતે ।

નીરસં કાષ્ઠકલ્પં હિ, ધિવ્કામવિકલં નરમ્ ॥૧૧॥

તદેતદાકર્ણ્ય સ જીવો હર્ષપ્રકર્ષેણ સ્વહૃદયાદપ્યુત્કલિત: પ્રકાશમેવં બ્રૂયાત્ સાધુ સાધુ ! ઉદિતં ભટ્ટારકૈ:, બહો: કાલાદદ્ય સુન્દરં વ્યાખ્યાનમારબ્ધં, યદ્યેવં દિને દિને કથયથ તતો વયમક્ષણિકા અપિ સન્તોઽવહિતચિત્તતયાઽઽકર્ણયામ ઇતિ । તદેતદ્ધર્મગુરુભિ: સ્વસામર્થ્યેન તસ્ય જીવસ્ય મુખમુદ્ઘાટિત-મિત્યવગન્તવ્યમ્ । એવં ચ વદતિ તસ્મિન્ જીવે ધર્મગુરુણામિદં મનસિ વર્તતે, યદુત—પશ્યત અહો મહામોહવિજૃમ્ભિતં, યદેતે તદુપહતા: પ્રાણિન: પ્રસન્નગકથિતયોરપ્યર્થકામકથયો રજ્યન્તે, ન પુનર્યત્નતોઽપિ કથ્યમાનાયાં ધર્મકથાયાં, તથાહિ—ઐહાસ્માભિરર્થકામપ્રતિબદ્ધચેતસાં ક્ષુદ્રપ્રાણિનામભિપ્રાયો વર્ણિત: । અયં તુ વરાકસ્તત્રૈવ સુન્દરતાબુદ્ધિં વિધત્તે, તથાઽપ્યસ્ય શ્રવણાભિમુખીકરણેન સફલોઽસ્મત્પરિશ્રમ:, સર્વથા મચ્ચિન્તિતપ્રતિબોધોપાયબીજેન મુક્તોઽડ્કુરો, ભવિષ્યત્યસ્ય માર્ગાવતાર:, ઇત્યેવં સ્વચેતસ્યવધાર્ય તૈરભિધીયતે—ભદ્ર ! વયં યથાવસ્થિતવસ્તુસ્વરૂપપ્રકાશનં કુર્મ એવ, નાલીકં જલ્પિતું જાનીમ:,

તતોઽસૌ પ્રત્યાયિતચિત્તતયા બ્રૂયાત્—એવમેતદ્ ભગવન્ ! નાસ્ત્યત્ર સન્દેહઃ, ગુરવોઽભિદધ્યુઃ- યદ્યેવં ભદ્ર ! તત્કિમવધારિતં ભવતાઽર્થકામયોર્માહાત્મ્યમ્? સોઽભિદધીતબાઢમવધારિતમ્।

ઉપનયાર્થ :-

કામપુરુષાર્થની ખ્યાતિ

તેથી અત્યંત આદરપૂર્વક ફરી તેઓ=ધર્મગુરુઓ, કહે છે. હે લોકો ! કામ જ પ્રધાન પુરુષાર્થ છે તે પ્રકારે અન્ય કેટલાક માને છે તે આ પ્રમાણે — સુંદર સ્ત્રીઓના મુખકમળના મકરન્દના આસ્વાદનમાં ચતુર ભમરા જેવી આચરણા વગર પુરુષ પરમાર્થથી પુરુષતાને સ્વીકારતો નથી.

પુરુષના પુરુષપણાનું સાફલ્ય સ્ત્રીઓના વિલાસમાં જ છે.

વળી, અર્થના સમૂહનું, કલાકૌશલ્યનું, ધર્મના અર્જનનું અને જન્મનું પરમ ફળ વસ્તુતઃ કામ જ છે. વળી, કામવિકલ સુંદર એવા અર્થ-નિચય આદિ વડે પાણ શું કરાય ? અને વળી, અન્ય વિચારે છે=કામપ્રધાન પુરુષાર્થ માનનારા જીવો વિચારે છે. કામના સેવનમાં પ્રવણ ચિત્તવાળા પુરુષોને તેના સંપાદક એવા ધન, કનક, સ્ત્રીઆદિ યોગ્યપણાથી=તે જીવમાં તેની પ્રાપ્તિનું યોગ્યપણું હોવાથી, સ્વતઃ ઉપસ્થિત થાય છે. કેમ સ્વતઃ ભોગો પ્રાપ્ત થાય છે ? તેથી કહે છે, ભોગી જીવોને ભોગો પ્રાપ્ત થાય છે. એ ગોપાલ, બાળ, સ્ત્રીઆદિને પાણ સુપ્રસિદ્ધ છે. અને વળી, લાખ મૂલ્યથી સ્મિત મળતું નથી. કોટિ મૂલ્યથી સ્ત્રીનું વચન સાંભળવા મળતું નથી. કોટિ લક્ષ દ્રવ્ય વડે સવિલાસ સ્ત્રીની દૃષ્ટિ જોવા મળતી નથી. કોટિ કોટિ ધન વડે પાણ બીજાઓ વડે હૃદયનું ઉપગૂહન=હૃદયનો આશ્લેષ પ્રાપ્ત કરાતો નથી, તે ભોગ કામીઓને છે. આથી, તેઓને=કામની ઈચ્છાવાળાને શું પર્યાપ્ત નથી ? અર્થાત્ બધું જ પર્યાપ્ત સુખ મળે છે તે કારણથી કામ જ પ્રધાન પુરુષાર્થ છે=પ્રયત્નનું પ્રધાન ફળ છે. આથી જ, કહેવાયું છે — કામ નામનો આ પુરુષાર્થ પ્રધાનપણાથી જ ગવાય છે=જીવના સુખના હેતુરૂપે પ્રધાનપણાથી ગવાય છે. નીરસ કાષ્ઠ જેવા કામવિકલ પુરુષને ધિક્કાર થાય અર્થાત્ તેવા પુરુષનું જીવન નિષ્ફળ છે. તે આ સાંભળીને તે જીવ હર્ષના પ્રકર્ષથી સ્વહૃદયથી પાણ ઉત્કલિત થયેલો=બોલવા માટે તત્પર થયેલો, આ પ્રમાણે વચનને બોલે છે=આ પ્રમાણે પ્રગટ બોલે છે. ભટ્ટારક એવા મહાત્મા વડે સુંદર સુંદર કહેવાયું. ઘણાકાલથી આજે સુંદર વ્યાખ્યાન આરંભ કરાયું છે, જો આ રીતે દિવસે દિવસે તમે કહેતા હો તો અક્ષણિક પાણ એવા છતાં અમે=ગૃહવ્યાપારમાં અત્યંત પ્રવૃત્તિવાળા હોવા છતાં અમે, અવહિત ચિત્તપણાથી=ધ્યાનપૂર્વક, સાંભળશું, તે આ ધર્મગુરુ વડે સ્વસામર્થ્યથી તે જીવનું મુખ ઉદ્ઘાટિત કરાયું=તત્ત્વપ્રીતિકર પાણી પિવડાવવા માટે મુખ ખોલ્યું. એ પ્રમાણે જાણવું અને આ પ્રમાણે તે જીવ કહે છે=પૂર્વમાં અર્થકથા અને કામકથા સાંભળીને પોતાનો હર્ષ અભિવ્યક્ત કરે એ પ્રમાણે તે જીવ કહે છે, ધર્મગુરુઓના મનમાં આ વર્તે છે. તે આ પ્રમાણે — આશ્ચર્ય છે ! મહામોહ વિજૃમ્ભિત જુઓ=જીવમાં વર્તતા મોહના પરિણામનું કૃત્ય જુઓ, જે કારણથી તેનાથી ઉપહત થયેલા આ પ્રાણીઓ=મહામોહથી હણાયેલા એવા આ જીવો, પ્રસંગકથિત પાણ અર્થ અને કામમાં

રંજિત, થાય છે. વળી, યત્નથી પણ કહેવાયેલી ધર્મકથામાં રંજિત થતા નથી.

સામાન્યથી ધર્માચાર્ય જીવને પ્રતિબોધ અર્થે ધર્મકથા કરે છે તોપણ યોગ્ય જીવોને કોઈક કારણે ધર્મ પ્રત્યે વલણ ન દેખાય ત્યારે, ધર્મને અભિમુખ કરવા અર્થે વસ્તુનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ બતાવે છે; કેમ કે જીવ માત્ર સુખનો અર્થી છે અને જેઓને અર્થજન્ય સુખોને જોનારી દૃષ્ટિ છે તેઓને અર્થથી શું શું લાભો થાય છે તે જ દેખાય છે, અન્ય કંઈ દેખાતું નથી. જ્યારે વિવેકીને અર્થથી થતા લાભો પણ દેખાય છે અને ધર્મથી થતા લાભો પણ દેખાય છે અને ધર્મથી નિયંત્રિત અર્થના લાભો તેને ઇષ્ટ દેખાય છે. પરંતુ ધર્મથી અનિયંત્રિત અર્થના લાભો ક્લિષ્ટ ચિત્ત કરીને વિનાશનું જ કારણ થાય છે તેમ દેખાય છે. અને પોતાની ચિત્તની ભૂમિકા સંપૂર્ણ ધર્મ સેવવા માટે સમર્થ ન હોય તો ધર્મથી જ નિયંત્રિત અર્થ કલેશકારી નથી પરંતુ ઇચ્છાનું શમન કરીને ધર્મની જ વૃદ્ધિનું કારણ બને છે અને પૂર્ણ ધર્મની શક્તિ આવે ત્યારે અર્થના લાભો તેને અસાર અને તુચ્છ જણાય છે. વળી, કામને પ્રધાન રૂપે જોનારી નયદૃષ્ટિવાળા જીવોને કામ જ સુખનું સાધન દેખાય છે. કામસિવાય અર્થ કે ધર્મ પણ તેને સુખરૂપે દેખાતો નથી. અને ધર્મથી નિયંત્રિત કામને જોનારા જીવોને ધર્મ જ મહાસુખનું કારણ દેખાય છે; કેમ કે ધર્મ માત્ર બાહ્ય કૃત્યરૂપ નથી. પરંતુ કલેશના શમનરૂપ ચિત્તની સ્વસ્થતારૂપ છે. છતાં જ્યાં સુધી કામવૃત્તિ શાંત થઈ નથી ત્યાં સુધી વિકારોના શમનનો ઉપાય ધર્મ હોવા છતાં ધર્મના સેવનથી વિકાર શાંત થાય એવા ન હોય ત્યારે કામની પ્રવૃત્તિ પણ સુખનો ઉપાય છે તેથી વિવેકી પુરુષો વિકારોની વૃદ્ધિ ન થાય તે રીતે કામની વૃત્તિને શાંત કરીને ધર્મને જ પ્રધાન સેવવા યત્ન કરે છે. તેથી અર્થને જોનારી નયદૃષ્ટિ, કામને જોનારી નયદૃષ્ટિ, ધર્મને જોનારી નયદૃષ્ટિ અને મોક્ષને જોનારી નયદૃષ્ટિથી વિચારવામાં આવે તો સર્વશ્રેષ્ઠ પુરુષાર્થ મોક્ષપુરુષાર્થ છે અને તેની પ્રાપ્તિનો ઉપાય અંતરંગ પરિણતિરૂપ ધર્મપુરુષાર્થ છે. જે સુખની વૃદ્ધિ દ્વારા મોક્ષમાં પર્યવસાન પામનાર છે અને જ્યાં સુધી સંપૂર્ણ વિકારોનો નાશ થયો નથી ત્યાં સુધી કંઈક કામની ઇચ્છા કે અર્થની ઇચ્છાને સફળ કરવામાં પણ સમ્યગ્ રીતે સેવાયેલો ધર્મ કારણ છે જેથી સુખની વૃદ્ધિ દ્વારા પૂર્ણ ધર્મને સેવવાની શક્તિ આવે ત્યારે તે મહાત્મા ધર્મપુરુષાર્થને સેવીને મોક્ષની પ્રાપ્તિ કરે છે. તેથી મહાત્માઓ પ્રધાનરૂપે સર્વ પુરુષાર્થના સાફલ્યનું કારણ ધર્મપુરુષાર્થ જ છે તેમ બતાવીને ધર્મપુરુષાર્થની જ પ્રરૂપણા કરે છે અને કહે છે કે ધર્મ જ ધનાર્થીને ધન આપનાર છે, કામાર્થીને કામ આપનાર છે અને પરંપરાએ મોક્ષસુખને આપનાર છે. છતાં ક્યારેક યોગ્ય જીવને ધર્મને અભિમુખ કરવા માટે પ્રાસંગિક કથનરૂપે અર્થપુરુષાર્થને અને કામપુરુષાર્થને પણ જોનારી નયદૃષ્ટિથી તેનું સ્વરૂપ બતાવે છે. છતાં જે જીવોમાં મોહનો અતિશય છે તેઓને સર્વ પુરુષાર્થના ફળને પ્રાપ્ત કરાવનાર ધર્મકથા કહેવામાં આવે ત્યારે તેઓ ધ્યાનપૂર્વક સાંભળતા નથી. જ્યારે પ્રાસંગિક કથનરૂપે અર્થપુરુષાર્થ અને કામપુરુષાર્થ કહેવામાં આવે ત્યારે અત્યંત ધ્યાનપૂર્વક સાંભળવા તત્પર થાય છે તે તેઓમાં વર્તતી મહામોહની દશાનું ચિહ્ન છે.

કઈ રીતે તે ચિત્ત મહામોહથી વિજૃમ્ભિત છે ? તે ‘તથાહિ’થી સ્પષ્ટ કરે છે. અહીં=ધર્મના ઉપદેશના પ્રસંગમાં, અમારા વડે અર્થ-કામ પ્રતિબદ્ધ ચિત્તવાળા ક્ષુદ્ર જીવોનો અભિપ્રાય વાર્ણ કરાયો. પરંતુ આ રાંકડો=ધર્મ સાંભળવા માટે આવેલો પ્રસ્તુત ક્ષુદ્રમતિવાળો જીવ, ત્યાં જ=અર્થ-કામના વાર્ણનમાં

જ, સુંદરતાની બુદ્ધિને ધારણ કરે છે. જે મહામોહ વિજૃમ્ભિત છે તોપણ આને=પ્રસ્તુત જીવને, શ્રવણાભિમુખકરણથી=અર્થ કથા અને કામ કથાનું વર્ણન કરીને ધ્યાનપૂર્વક શ્રવણ કરે તેવા પ્રકારના પરિણામ કરાવાથી, અમારો પરિશ્રમ સફળ છે. મારા વડે ચિંતન કરાયેલા પ્રતિબોધના ઉપાયના બીજથી=ધર્માચાર્ય વડે વિચારાયેલા પ્રતિબોધના ઉપાયના બીજથી, સર્વથા અંકુરો મુકાયો છે=શ્રવણને અભિમુખ કરવા રૂપ માર્ગપ્રાપ્તિનું બીજ મુકાયું છે. આને=પ્રસ્તુત જીવને, માર્ગનો અવતાર થશે=આગળના ઉપદેશથી ફરી માર્ગમાં અવતાર પ્રાપ્ત થશે. એ પ્રમાણે સ્વચિંતમાં અવધારણ કરીને તેઓ વડે=ધર્માચાર્ય વડે, કહેવાય છે. હે ભદ્ર ! અમે યથાવસ્થિત વસ્તુના સ્વરૂપનું પ્રકાશન કરીએ જ છીએ. જૂઠું બોલવા અમે જાણતા નથી. તેથી=આ પ્રકારે ધર્માચાર્યે કહ્યું તેથી, આ જીવ પ્રત્યાયિત ચિંતવાળાને કારણે=વિશ્વ-સ્તચિત્તપાણને કારણે, બોલે છે.

ધર્માચાર્ય અર્થપુરુષાર્થ અને કામપુરુષાર્થને પ્રધાન ગણનારા જીવો જેવું કહે છે, એવું સત્ય વચન જીવને કહે છે. આમ છતાં મોહથી આવિષ્ટ તે જીવને તે રોચક લાગેલું તેથી ગુરુના વચનમાં વિશ્વાસ થયેલો અને ગુરુએ પણ કહ્યું કે અમે વસ્તુ જેવી હોય તેવી જ કહીએ છીએ, ક્યારેય મૃષા બોલતા નથી. તે સાંભળીને તેને વિશ્વાસ થાય છે કે ખરેખર ગુરુ યથાસ્થિત જ કહે છે; કેમ કે જેવું અર્થનું સ્વરૂપ અને કામનું સ્વરૂપ તેઓએ બતાવ્યું છે તે તેવું જ છે તેથી વિશ્વાસ પામેલો તે જીવ કહે છે.

શું કહે છે ? તે બતાવે છે — હે ભગવંતો આ રીતે આ છે=તમે યથાવસ્થિત વસ્તુનું પ્રકાશન કરો છો, મૃષા બોલતા નથી એ રીતે આ વસ્તુ છે. આમાં=તમારા કથનમાં, સંદેહ નથી. ગુરુઓ કહે છે. જો આ પ્રમાણે છે=અમે સત્ય જ કહીએ છીએ એવો તને નિર્ણય છે એ પ્રમાણે છે, તો હે ભદ્ર ! શું તારા વડે અર્થ-કામનું માહાત્મ્ય અવધારણ કરાયું. અર્થાત્ અર્થ-કામપુરુષાર્થ કેવા માહાત્મ્યવાળા છે તેનું સ્વરૂપ ગુરુએ કહ્યું એ પ્રમાણે તારા વડે અવધારણ કરાયું. તે=તે જીવ, કહે છે અત્યંત અવધારણ કરાયું છે.

ઉપનય :-

ધર્મ એવ પ્રધાન: પુરુષાર્થ:

તતો ગુરવો વદેયુઃ—સૌમ્ય ! એતે ચત્વારઃ પુરુષાર્થાઃ કથયિતું પ્રક્રાન્તાઃ, તત્રૈવ દ્વયોઃ સ્વરૂપમભિહિંતં, અધુના તૃતીયસ્યાભિધીયતે, તદપ્યેકચિત્તેન ભવતાડકર્ણનીયં, સ વદેત્ એષ દત્તાવધાનોડસ્મિ, કથયન્તુ ભગવન્તઃ । તતો ગુરવો બ્રૂયુઃ—ભો લોકાઃ ! ધર્મ એવ પ્રધાન: પુરુષાર્થ ઇત્યન્યે મન્યન્તે, તથાહિ—તુલ્યે જીવત્વે કિમિત્યેકે પુરુષાઃ કુલક્રમાગતદ્રવિણોપચિતેષુ ગુરુતરચિત્તાનન્દસન્દર્ભધામસુ નિઃશેષજગદભ્યર્હિતેષુ કુલેષૂપજાયન્તે ? કિમિતિ ચાન્યે પુરુષા એવ ધનગન્ધસમ્બન્ધવિકલેષુ સમસ્તદુઃખભરભાજનેષુ સર્વજન-નિન્દનીયેષુ કુલેષૂત્પદ્યન્તે ? તથા કિમિત્યેકજનનીજનકતયા સહોદરયોર્યમલયોશ્ચ દ્વયોઃ પુરુષયોરેષુ વિશેષો દૃશ્યતે યદુત—એકસ્તયોર્મધ્યે રૂપેણ મીનકેતનાયતે, પ્રશાન્તતયા મુનિજનાયતે, બુદ્ધિવિભવેના-

भयकुमारायते, गम्भीरतया क्षीरनीरेश्वरायते, स्थिरतया सुमेरुशिखरायते, शौर्येण धनञ्जयायते, धनेन धनदायते, दानेन कर्णायते, नीरोगतया वज्रशरीरायते, प्रमुदितचित्ततया महर्द्धिविबुधायते ? ततश्चैवं निःशेषगुणकलाकलापकलितोऽसौ सकलजननयनमनोनन्दनो भवति । द्वितीयः पुनर्बीभत्स-दर्शनतया भुवनमुद्वेजयति, दुष्टचेष्टतया मातापितरावपि सन्तापयति, मूर्खशेखरतया पृथ्वीं विजयते, तुच्छतयाऽर्कशाल्मलीतूलमतिशेते, चपलतया वानरलीलां विडम्बयति, कातरतया मूषककदम्बकमधरयति, निर्द्धनतया रोराकारमाबिभर्त्ति, कृपणतया टक्कजातीयानतिलङ्घयति, महारोगभराक्रान्ततया विकलवं क्रन्दमानो जगतोऽप्यात्मनि कारुण्यमुत्पादयति, दैन्योद्वेगशोकाद्युपहतचित्ततया घोरमहानरकाकारं सन्तापं स्वीकुरुते, ततश्चैवं समस्तदोषभाजनतया लोकैः पापिष्ठोऽयमिति निन्द्यते । अन्यच्च—द्वयोः पुरुषयोरनुपहतसत्त्वबुद्धिपौरुषपराक्रमयोर्निःशेषविशेषैस्तुल्यकक्षयोरर्थोपार्जनार्थं प्रवर्त्तमानयोः किमित्येको यद्यदारभते कृषिं, पाशुपाल्यं, वाणिज्यं, राजादिसेवामन्यद्वा तदर्थं कर्म तत्तत्सफलतामुपगच्छति, इतरस्य पुनस्तदेव कर्म न केवलं विफलं संपद्यते, किन्तर्हि ? पूर्वपुरुषोपार्जितमपि धनलवं वैपरीत्यापत्या प्रत्युत निःशेषयति । अन्यच्चेदमपि चिन्तनीयं, यदुत—द्वयोरेव पुरुषयोर्निरुपचरिताः पञ्चप्रकाराः शब्दादिविषयाः क्वचिदुपनमन्ते, तत्र तयोरेकः प्रबलशक्तिः प्रवर्द्धमानप्रीतिस्ताननवरतमनुभवति, द्वितीयस्य पुनरकाण्ड एव किमिति कार्पण्यरोगादिकं कारणमुत्पद्यते ? येन वाञ्छन्नपि तानेव भोक्तुं न शक्नोतीति न ह्येवंविधानां विशेषाणां जीवेषु जायमानानां परिदृष्टं किञ्चित्कारणमुपलक्ष्यते, न चाकारणं किञ्चिद् भवितुमर्हति, यदि पुनरकारणा एवविधा विशेषा भवेयुः ततः सर्वदा भवेयुः यथाऽऽकाशं, न वा कदाचिद् भवेयुर्यथा शशविषाणादयो, यतश्चैते क्वचिद् भवन्ति, क्वचिन्न भवन्ति, तस्मात्रैते निष्कारणा इति गम्यते । अत्रान्तरे गृहीतार्थः स जीवो ब्रूयात्—भगवन् ! किं पुनरेतेषामुत्पादकं कारणम् ? ततो धर्मगुरवो वदेयुः—भद्र-आकर्णय, समस्तानामपि जीवगतानां सुन्दरविशेषाणां धर्म एवान्तरङ्गं कारणं भवति, स एव हि भगवानेनं जीवं सुकुलेषूत्पादयति निःशेषगुणमन्दिरतां नयति समस्तान्यनुष्ठानान्यस्य सफलयति, उपनतभोगाननवरतं भोजयति, अन्यांश्च समस्तशुभविशेषान् संपादयति, तथा सर्वेषामपि जीवगतानामशोभनविशेषाणामधर्म एवान्तरङ्गं कारणं, स एव हि दुरन्तोऽमुं जीवं दुष्कुलेषूत्पादयति, निःशेषदोषनिवासतां प्रापयति सर्वव्यवसायानस्य विफलयति, उपनतभोगोपभोगविघ्नभूतं शक्तिवैकल्यं जनयति अपरांश्चामनोज्ञाननन्तान् विशेषानस्य जीवस्याधत्ते । तस्माद् यद्बलेनैताः समस्तसम्पदः, स एव धर्मः प्रधानः पुरुषार्थः । अर्थकामौ हि वाञ्छतामपि पुरुषाणां न धर्मव्यतिरेकेण संपद्येते, धर्मवतां पुनरतर्कितौ स्वत एवोपनमेते, अतोऽर्थ-कामार्थिभिः पुरुषैः परमार्थतो धर्म एवोपादातुं युक्तः, तस्मात्स एव प्रधान इति । यद्यप्यनन्तज्ञानदर्शनवीर्या-

નન્દાત્મક-જીવસ્વરૂપાવસ્થાનલક્ષણચતુર્થોઽપિ મોક્ષરૂપઃ પુરુષાર્થો નિઃશેષક્લેશરાશિવિચ્છેદરૂપતયા સ્વાભાવિકસ્વાધીનાનન્દાત્મકતયા ચ પ્રધાન એવ, તથાઽપિ તસ્ય ધર્મકાર્યત્વાત્ તત્પ્રાધાન્યવર્ણનેનાપિ પરમાર્થતઃ તત્સમ્પાદકો ધર્મ એવ પ્રધાનઃ પુરુષાર્થ ઇતિ દર્શિતં ભવતિ । તથા ચાભ્યધાયિ ભગવતા—

‘ધનદો ધનાર્થિનાં ધર્મઃ, કામિનાં સર્વકામદઃ ।

ધર્મ એવાપવર્ગસ્ય, પારમ્પર્યેણ સાધકઃ ॥૧૧॥

ઇતિ નાતઃ પ્રધાનતરં કિઞ્ચિદસ્તીત્યુચ્યતે—

ઉપનયાર્થ :-

ધર્મપુરુષાર્થ જ પ્રધાન

ત્યારપછી ગુરુ કહે છે હે સૌમ્ય ! આ ચાર પુરુષાર્થો=પૂર્વમાં કહ્યા એ અર્થ-કામ-ધર્મ અને મોક્ષ એ ચાર પુરુષાર્થો, કહેવા માટે પ્રકાન્ત કરાયા છે. તેમાં જ બે પ્રકારના પુરુષાર્થનું સ્વરૂપ બતાવાયું. અર્થાત્ ધનરૂપ અર્થપુરુષાર્થનું માહાત્મ્ય બતાવાયું અને કામરૂપ કામપુરુષાર્થનું માહાત્મ્ય બતાવાયું. અને હવે ત્રીજા ધર્મપુરુષાર્થનું સ્વરૂપ કહેવાય છે તે પાણી=ધર્મપુરુષાર્થ પાણી, એક ચિત્ત વડે તારે સાંભળવું જોઈએ. તે કહે છે=તે જીવ ગુરુને કહે છે. આ દત્તઅવધાનવાળો છું=આ હું ધ્યાનપૂર્વક સાંભળું છું, ભગવાન કહો અર્થાત્ ત્રીજો પુરુષાર્થ કહો ! ત્યારપછી ગુરુ કહે છે. હે લોકો ! ધર્મ જ પ્રધાન પુરુષાર્થ છે તે પ્રકાર અન્યો માને છે=ધર્મ માટે કરાયેલો યત્ન જ ધર્મરૂપ શ્રેષ્ઠ ફળને આપનાર છે તેવા પ્રકારના અર્થ-કામપુરુષાર્થો એવા શ્રેષ્ઠ ફળને આપનારા નથી તે પ્રકારે અન્યો માને છે. તે આ પ્રમાણે — તુલ્ય પાણી જીવિતપાણું હોતે છતે કેમ એક પુરુષો=એક પ્રકારના પુરુષો, ફુલકમથી આવેલા ધનના ઉત્પન્નવાળા, અત્યંત ચિત્તના આનંદના સમૂહના ધામ, સંપૂર્ણ જગતમાં અભ્યર્હિત એવા કુળોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? અને અન્ય પુરુષો જ ધનની ગંધના સંબંધથી વિકલ અર્થાત્ નિર્ધન સમસ્ત દુઃખના સમૂહના ભાજન, સર્વ જનથી નિંદિત એવાં કુળોમાં કેમ ઉત્પન્ન થાય છે ? અર્થાત્ બંને પ્રકારના જીવોનું સમાન જીવિત હોવા છતાં આ પ્રકારનો ભેદ પૂર્વમાં કરાયેલા ધર્મ વગર સંભવિત નથી. અને એક માતાનું જનકપાણું હોવાથી સહોદર એવા યુગલનું બે પુરુષોમાં આ વિશેષ કેમ દેખાય છે ? તે વિશેષ જ ‘યદુત્’થી બતાવે છે — તે બેમાં એક રૂપથી કામદેવ જેવો છે, પ્રશાંતપાણાથી મુનિ જેવો છે, બુદ્ધિવિભવથી અભયકુમાર જેવો છે, ગંભીરપાણાથી સ્વયંભૂરમણસમુદ્ર જેવો છે, સ્થિરપાણાથી સુમેરુના શિખર જેવો છે, શૌર્યથી ધનંજય જેવો છે, ધનથી કુબેર જેવો છે, દાનથી કર્ણ જેવો છે, નીરોગપાણાથી વજ્રશરીર જેવો છે, પ્રમુદિતચિત્તપાણું હોવાને કારણે મહાનઋદ્ધિવાળા દેવ જેવો છે અને તેથી=આવા પ્રકારના ગુણોવાળો છે તેથી, આ રીતે=પૂર્વમાં વર્ણન કર્યું એ રીતે, નિઃશેષગુણોની કલાના સમૂહથી યુક્ત એવો આ જીવ બધા લોકોના નયનને આનંદ દેનારો થાય છે. વળી, બીજો=એક માતાથી એક સાથે જન્મેલો બીજો, બીભત્સ દર્શનપાણાને કારણે જગતને ઉદ્દેગ

ઉત્પન્ન કરે છે, દુષ્ટચેષ્ટાપણાથી માતા-પિતાને પણ સંતાપ ઉત્પન્ન કરે છે, મૂર્ખશેખરપણાથી પૃથ્વીનો વિજય કરે છે=પૃથ્વીમાં તેના જેવો મૂર્ખશેખર પ્રાયઃ પ્રાપ્ત થવો દુર્લભ છે તેવું બતાવે છે, તુચ્છપણાથી અર્કશાલ્મલીના તૂલને પણ ઓળંગે છે=૩ અત્યંત હલકું હોય છે તેનાથી પણ અત્યંત પ્રકૃતિ હલકી હોય છે. ચપલપણાથી વાનરની લીલાને વિડંબના કરે છે=વાંદરાઓ કરતાં પણ અધિક ચપલતાવાળો છે. કાયરપણાથી ઊંદરના સમૂહને અવગણના કરે છે. અર્થાત્ ઊંદરો કરતાં પણ અત્યંત કાયર છે. નિર્ધનપણાથી ભિખારીના આકારને ધારણ કરે છે. કૃપાણપણાથી ટક્કજાતિવાળા લોકોનું અતિલંઘન કરે છે. મહારોગના ભરથી આકાંતપણું હોવાને કારણે=પૂર્વના તેવા પ્રકારના અશુભકર્મનો વિપાક હોવાથી અત્યંત રોગિષ્ઠ શરીર હોવાને કારણે, વિક્લવ રૂપે રડતો=અત્યંત દીનપણાથી રડતો, પોતાને વિશે જગતને પણ કારુણ્ય ઉત્પન્ન કરે છે. દૈન્ય, ઉદ્વેગ, શોકઆદિથી ઉપહતચિત્તપણું હોવાને કારણે ઘોર મહાનરક આકાર એવા સંતાપ સ્વીકાર કરે છે. તેથી આ રીતે=પૂર્વમાં વર્ણન કર્યું એ રીતે, સમસ્ત દોષનું ભાજન હોવાથી લોકો વડે આ પાપિષ્ઠ છે એ પ્રમાણે નિંદા કરાય છે.

એક જ માતાના બે પુત્રોમાં એક જીવને પુણ્યપ્રકૃતિ અને ગુણસંપત્તિ જે પ્રાપ્ત થઈ તે ક્ષયોપશમભાવની ગુણસંપત્તિથી યુક્ત ઉત્તમપુણ્યના ફળ સ્વરૂપ છે. અને અન્યને સર્વપ્રકારની વિષમતાની પ્રાપ્તિ થઈ તે પાપપ્રકૃતિઓથી સહિત મોહનીયકર્મના ક્લિષ્ટ ઉદયજન્ય અધર્મની પરિણતિનું ફળ છે. તેથી ધર્મ જ સર્વ પુરુષાર્થોમાં શ્રેષ્ઠ પુરુષાર્થ છે. એ પ્રકારે ધર્મ જ પુરુષાર્થ માનનારા અન્ય જીવો વિચારે છે, એમ અન્વય છે.

અને અન્ય=ધર્મપુરુષાર્થને માનનારા અન્ય, વિચારણાને કરે છે. અર્થ ઉપાર્જન માટે પ્રવર્તમાન નિઃશેષ વિશેષ તુલ્ય ક્ષાવાળા અનુપહત સત્ત્વબુદ્ધિપૌરુષ અને પરાક્રમવાળા બે પુરુષોમાં=સર્વપ્રકારની સમાન કુશળતા છે. અર્થ ઉપાર્જનમાં બંને પ્રવર્તમાન છે, વળી, સત્ત્વ, બુદ્ધિ, પુરુષનું પરાક્રમ વગેરે સમાન છે તેવા બે પુરુષોમાં, એક પુરુષ જે જે કૃષિ, પશુપાલ્ય, વાણિજ્ય, રાજાદિ સેવા આરંભ કરે છે અથવા અન્ય તેના માટે=ધનઅર્જન માટે, કર્મ કરે છે તે તે સફળતાને પામે છે. વળી, ઈતરનું તે જ કર્મ કેવલ વિક્લ વતું નથી. તો શું ? પરંતુ પૂર્વના પુરુષોથી પણ ઉપાર્જિત ધનલવ વિપરીતતાની પ્રાપ્તિ થવાથી ઊલટું નાશ પામે છે.

આ સર્વ દેખાતો અનુભવ પુણ્ય-પાપનું કાર્ય છે. તેમ ધર્મપુરુષાર્થ પ્રધાન માનનારા જીવો અનુભવ અનુસાર પદાર્થની વ્યવસ્થાનો વિચાર કરે છે જેથી ધર્મ જ સર્વહિતનું કારણ છે તેવી બુદ્ધિસ્થિર થાય છે.

અને અન્ય=ધર્મ જ પ્રધાન પુરુષાર્થ છે તેને સ્થિર કરવા અર્થે અન્ય, આ પણ વિચારે છે, શું વિચારે છે ? તે 'યદુત્'થી બતાવે છે — બે પુરુષને નિરુપચરિત પાંચ પ્રકારના શબ્દાદિ વિષયો=શ્રેષ્ઠકોટિના પાંચેય ઈન્દ્રિયોના શબ્દાદિ વિષયો, ક્યારેક પ્રાપ્ત થાય છે. ત્યાં તે બેમાંથી એક=પાંચેય ઈન્દ્રિયોના વિષયોની પ્રાપ્તિમાં તે બેમાંથી એક, પ્રબળ શક્તિવાળો, પ્રવર્ધમાન પ્રીતિવાળો, તેઓને=શબ્દાદિ વિષયોને, સતત અનુભવે છે. વળી, બીજાને અકાંડ જ કોઈક રીતે કાર્પણ્ય અથવા રોગાદિ=કૃપાણતા રોગ વગેરે કારણ ઉત્પન્ન થાય છે. જેના કારણે તેઓને ભોગવવા માટે ઈચ્છતો પણ સમર્થ થતો નથી. ભોગવવા માટે સમર્થ થતો નથી. આવા પ્રકારના વિશેષવાળા જીવોમાં=પૂર્વમાં વર્ણન કર્યું એવા

પ્રકારના વિશેષ જીવોમાં, થનાર કાર્યોનું પરિદૃષ્ટ કોઈ કારણ જણાતું નથી=સાક્ષાત્ દેખાતું કોઈ કારણ જણાતું નથી. અને અકારણ કંઈક થવું યોગ્ય નથી. જો વળી અકારણ જ આવા પ્રકારના વિશેષો=પૂર્વમાં વર્ણન કર્યું એવા બે પુરુષોમાં પરસ્પર વિલક્ષણતારૂપ વિશેષો, થાય તો સર્વથા થવા જોઈએ. જે પ્રમાણે આકાશ અર્થાત્ આકાશનું કોઈ કારણ નથી જેથી આકાશ સદા છે તેમ આવા પ્રકારના ભેદો અકારણ થાય તો સદા પ્રાપ્ત થવા જોઈએ. અથવા ક્યારેય થવા જોઈએ નહીં, જે પ્રમાણે શશશૃંગાદિ ક્યારેય વિદ્યમાન નથી તેમ આ પ્રકારના ભેદો પણ ક્યારેય થવા જોઈએ નહીં. અને જે કારણથી આ=બે જીવો પૂર્વમાં બતાવ્યા એવા ભેદો, ક્યારે થાય છે અને ક્યારેક થતા નથી. તે કારણથી આ=આ જાતના ભેદો, નિષ્કારણ નથી એ પ્રમાણે જણાય છે. અત્રાન્તરમાં=આ પ્રમાણે ધર્માચાર્ય ધર્મપુરુષાર્થ પ્રધાન માનનારા જીવો કઈ રીતે ધર્મના માહાત્મ્યને જોનારા છે તે બતાવ્યું ત્યારપછી, તે સાંભળીને તેના ગૃહીત અર્થવાળો તે જીવ બોલે છે=ધર્મના માહાત્મ્યને કંઈક સમજેલો એવો તે જીવ બોલે છે. હે ભગવંત ! વળી, આ બધાનું ઉત્પાદક કારણ શું છે ?=જીવોમાં આ જાતની પરસ્પર વિલક્ષણતાનું ઉત્પાદક કારણ શું છે ? તેથી ધર્મગુરુઓ કહે છે — હે ભદ્ર ! સાંભળ “સમસ્ત પણ જીવગત સુંદર વિશેષોનું અંતરંગ કારણ ધર્મ જ છે, તે જ ભગવાન=સર્વ સુંદર વિશેષોનું અંતરંગ કારણ ભગવાન, આ જીવને કુલોમાં ઉત્પાદન કરે છે=ઉત્તમકુળોમાં જન્મ પ્રાપ્ત કરાવે છે. નિઃશેષગુણ-મંદિરતાને લાવે છે=સર્વ પ્રકારના ગુણસમૂહોને પ્રાપ્ત કરાવે છે. આનાં=જીવનાં સમસ્ત અનુષ્ઠાનોને સફળ કરાવે છે=ધર્મ, અર્થ, અને કામને પ્રાપ્ત કરાવવા અર્થે જીવો જે જે પ્રવૃત્તિ કરે છે તે પ્રવૃત્તિઓને ધર્મ જ સફળ કરે છે. પ્રાપ્ત થયેલા ભોગોને સતત જીવોને ભોગવવા સમર્થ બનાવે છે. અને અન્ય સર્વ ગુણવિશેષોને સંપાદન કરે છે.

જીવ વીતરાગના વચનાનુસાર જે શુભ અનુષ્ઠાન કરે છે તે અનુષ્ઠાનમાં વીતરાગના વચનથી નિયંત્રિત જે મતિજ્ઞાનનો ઉપયોગ પ્રવર્તે છે તે પુષ્ટિશુદ્ધિમત્ચિત્તસ્વરૂપ છે. અર્થાત્ પુણ્યના ઉપચયનું કારણપણું અને ધાતિકર્મોનો ક્ષય કરે એવું છે અને તે મતિજ્ઞાનના ઉપયોગ રૂપ ચિત્ત જ ધર્મ છે અને તે ધર્મના સેવનથી આત્મામાં જે પુણ્ય બંધાય છે તે પુષ્ટિરૂપ છે જેનાથી ઉત્તમકુલો, ઉત્તમભોગસામગ્રી આદિ બાહ્ય સર્વ અનુકૂળતાઓ પ્રાપ્ત થાય છે અને ધર્મના સેવન કારણ ધાતિકર્મના ક્ષયજન્ય જે નિર્મળતા છે તે શુદ્ધિ છે અને તેનાથી દરેક ભવોમાં ઉત્તમ ગુણસંપત્તિ પ્રગટે છે; કેમ કે ધાતિકર્મો જ જીવની ગુણસંપત્તિનો નાશ કરનાર છે અને જે જે અંશથી ધાતિકર્મો અલ્પ થાય છે તેમ તેમ ગુણસંપત્તિ પ્રગટે છે તેથી ધર્મ સેવનારા મહાત્મા જે સુંદર કુળોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, જે ગુણસંપત્તિ પ્રાપ્ત કરે છે અને પોતાના આલોક અને પરલોકના સુખ અર્થે જે જે અનુષ્ઠાનો સેવે છે તે ધર્મ અર્થ અને કામવિષયક અનુષ્ઠાનોને પૂર્વમાં સેવાયેલો ધર્મ જ સફળ કરે છે અને પ્રાપ્ત થયેલા ભોગોને સતત ભોગવીને ભોગથી આકુળતાઓ શાંત કરે છે એ પણ ઉત્તમ પ્રકારના સેવાયેલા ધર્મનું જ ફળ છે. આથી જ તીર્થંકરો પણ ચરમભવમાં ચક્રવર્તી આદિના ભોગોને ભોગવીને ચિત્તની સ્વસ્થતાને પ્રાપ્ત કરે છે અને ભોગકર્મના નાશથી ચિત્તને નિર્મળ કરે છે એ સર્વ વિશુદ્ધ પ્રકારે સેવાયેલા ધર્મનું ફળ છે.

અને સર્વ પાણ જીવગત અશોભન વિશેષોનું અંતરંગ કારણ અધર્મ જ છે. અને ખરાબ અંતવાળો એવો તે જ=અધર્મ જ, આ જીવને દુષ્કલોમાં ઉત્પન્ન કરે છે. નિઃશેષદોષના નિવાસતાને પ્રાપ્ત કરાવે છે. સર્વવ્યવસાયને વિક્ષલ કરે છે=સુખનો અર્થી જીવ જે કંઈ સુખના ઉપાયરૂપે યત્ન કરે છે તે સર્વને વિક્ષલ કરે છે. પ્રાપ્ત થયેલા ભોગોના ઉપભોગમાં વિઘ્નભૂત એવા શક્તિવૈકલ્યને ઉત્પન્ન કરે છે=કંઈક પુણ્યના લેશથી ભોગસામગ્રી મળેલી હોય તોપણ તેના ભોગમાં વિઘ્નભૂત એવા રોગાદિ કે અન્ય ઉપદ્રવોને ઉત્પન્ન કરીને ભોગની શક્તિની વિકલતાને ઉત્પન્ન કરે છે. અને બીજા પાણ અમનોજ્ઞ એવા અનંતવિશેષોને આ જીવમાં આધાન કરે છે. તે કારણથી જેના બળથી આ સમસ્ત સંપત્તિઓ છે તે જ ધર્મપ્રધાન પુરુષાર્થ છે. હિ=જે કારણથી, અર્થકામને ઈચ્છતા એવા પાણ પુરુષોને ધર્મ વગર પ્રાપ્ત થતા નથી=અર્થકામ પ્રાપ્ત થતા નથી. વળી, ધર્મવાળા પુરુષોને અતર્કિત અર્થકામ સ્વતઃ જ પ્રાપ્ત થાય છે=અર્થકામની ઈચ્છા હોવા છતાં હું શું પ્રયત્ન કરું જેથી મને અર્થ મળે, હું શું પ્રયત્ન કરું જેથી મને કામ મળે એવા વિકલ્પો કર્યા વગર એવા પ્રકારના પ્રકૃષ્ટ પુણ્યના બળથી સ્વતઃ જ અર્થકામ પ્રાપ્ત થાય છે. આથી અર્થકામના અર્થી એવા પુરુષો વડે પરમાર્થથી ધર્મ જ સેવવા માટે યુક્ત છે. તે કારણથી તે જ પ્રધાન છે.

જીવ જ્યારે મોહવાસિત થઈને ક્લેશો કરે છે ત્યારે ભોગાદિ ક્રિયાથી પણ અધર્મ કરે છે, ધનઅર્જનઆદિમાં પણ અધર્મ કરે છે; કેમ કે તે પ્રકારના ભોગાદિમાં અને ધનાદિમાં મોહની જ વૃદ્ધિ કરે છે. પરંતુ ધર્મથી નિયંત્રિત ભોગાદિમાં પ્રવૃત્તિ કરતો નથી અને ક્વચિત્ ધર્મના અનુષ્ઠાનો કરે ત્યારે પણ તત્ત્વની જિજ્ઞાસા વગરના તુચ્છમતિવાળા જીવો માનખ્યાતિ આદિમાં ક્લેશોને જ કરે છે. ધાર્યા પ્રમાણે માનખ્યાતિઆદિ ન મળે તો ખેદ, ઉદ્વેગઆદિ ભાવો જ કરે છે. પરંતુ ગુણવૃદ્ધિનું કારણ બને તે પ્રકારે ધર્મને સેવતા નથી. તેથી મોહવાસિત ચિત્તવાળા જીવો અર્થના ઉપાર્જનકાળમાં, ભોગના સેવનકાળમાં અને ધર્મઅનુષ્ઠાનકાળમાં પણ મોહધારાની વૃદ્ધિ કરે છે. જેનાથી અધર્મની પ્રાપ્તિ થાય છે અર્થાત્ પાપપ્રકૃતિ બંધાય છે. અને મોહના સંસ્કારો દૃઢ-દૃઢતર થાય છે જેના ફળરૂપે તેઓ ખરાબકુળોમાં જન્મે છે અને મોહના સંસ્કારો દૃઢ કરેલા હોવાથી બધા પ્રકારના દોષનું નિવાસસ્થાન બને છે. અને ભોગાદિની અને સુખની લાલસાવાળા તે જીવો જે જે પ્રયત્ન કરે છે તે સર્વ પ્રયત્નને વિક્ષલ કરનાર અધર્મના સેવનકાળમાં બંધાયેલાં અંતરાયકર્મને કારણ બને છે. વળી, કોઈક તુચ્છ પુણ્યના કારણે ભોગો પ્રાપ્ત થયેલા હોય તોપણ તે ભોગને ભોગવવામાં વિઘ્નભૂત નિમિત્તને અધર્મ ઉત્પન્ન કરે છે જેથી તે ભોગો પણ તે જીવને સુખ આપી શકતા નથી. પરંતુ ક્લેશનું જ કારણ બને છે. વળી, જીવને જે જે ન ગમે એવાં હોય તેવાં સર્વ દુઃખો અધર્મ જ ઉત્પન્ન કરે છે. તેથી જેના બળથી જીવને સર્વ પ્રકારના સુખની પ્રાપ્તિ થતી હોય તેવો ધર્મ જ પ્રધાન પુરુષાર્થ છે, આથી જ ધર્મ સેવનારાઓને મોક્ષની પ્રાપ્તિ ન થાય ત્યાં સુધી વગર વિકલ્પે પણ સ્વાભાવિક જ તેની ઈચ્છાની પૂર્તિ થાય તેવા સુંદર અર્થકામ પણ પ્રાપ્ત થાય છે અને અર્થકામની પ્રાપ્તિકાળમાં પણ પૂર્વમાં સેવાયેલા ધર્મના ઉત્તમ સંસ્કારો જાગૃત થાય છે. માટે જે જીવોને અર્થકામની ઈચ્છા હોય તેવાએ પણ પરમાર્થથી ધર્મમાં જ યત્ન કરવો જોઈએ; કેમ કે સર્વ પ્રકારના સુખની પરંપરાનું એક કારણ ધર્મ જ છે માટે તે જ પ્રધાન પુરુષાર્થ

છે. આ પ્રકારે ધર્મપુરુષાર્થને પ્રધાન જોનારા મહાત્માઓ ધર્મનું જ યથાર્થ સ્વરૂપ વિચારે છે જેના બળથી સમ્યગ્ધર્મ સેવવાને અનુકૂળ મહાવીર્યનો સંયય થાય છે.

યદ્યપિ અનંતજ્ઞાન, દર્શન, વીર્ય, આનંદઆત્મક જીવસ્વરૂપના અવસ્થાનલક્ષણ ચોથો પણ મોક્ષરૂપ પુરુષાર્થ નિઃશેષ ક્લેશરાશિના વિચ્છેદરૂપપણું હોવાને કારણે સ્વાભાવિક સ્વાધીન આનંદઆત્મકપણું હોવાને કારણે પ્રધાન જ છે, તોપણ તેનું=મોક્ષનું ધર્મનું કાર્યપણું હોવાથી=ધર્મથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે માટે મોક્ષ એ ધર્મનું કાર્ય હોવાથી, તેના પ્રાધાન્યવર્ણન દ્વારા પણ=મોક્ષના પ્રાધાન્ય વર્ણન દ્વારા પણ, પરમાર્થથી તદ્દસંપાદક=મોક્ષસંપાદક, ધર્મ જ પ્રધાન પુરુષાર્થ છે એ પ્રમાણે દર્શિત થાય છે.

જીવને માટે જે અત્યંત સુખકારક હોય તે પ્રધાન કહેવાય અને જીવને માટે અત્યંત સુખકારક મોક્ષ છે તેથી મોક્ષપ્રાપ્તિરૂપ પુરુષાર્થ જ પ્રધાન છે તોપણ મોક્ષપ્રાપ્તિમાં સાક્ષાત્ યત્ન થતો નથી. સાક્ષાત્ યત્ન ધર્મમાં થાય છે. અને તે યત્નથી આત્મામાં ધર્મરૂપ પુરુષાર્થ પ્રગટે છે. અને તે પ્રકર્ષને પામીને મુક્તઅવસ્થાનું કારણ છે. તેથી મોક્ષપુરુષાર્થના કારણરૂપ ધર્મપુરુષાર્થ પણ પ્રધાન પુરુષાર્થ કહી શકાય; કેમ કે કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર કરીને કારણને જ પ્રધાન કહી શકાય.

અને તે પ્રકારે ભગવાન વડે કહેવાયું છે=ચારેય પુરુષાર્થમાં ધર્મ જ પ્રધાન પુરુષાર્થ છે એ પ્રકારે ભગવાન વડે કહેવાયું છે – ‘ધર્મ ધનાર્થી જીવોને ધનને દેનારો છે. કામાર્થી જીવોને સર્વ કામને દેનારો છે=ધર્મ સર્વ કામના સુખને દેનારો છે, ધર્મ જ પરંપરાથી=ધનાર્થી જીવોને અને કામાર્થી જીવોને ધન અને કામને આપીને ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ પામતો એવો ધર્મ જ અપવર્ગનું સાધક છે=મોક્ષપુરુષાર્થનું સાધક છે.’ એથી આનાથી પ્રધાનતર=ધર્મથી વિશેષ પ્રધાન, કોઈ વસ્તુ નથી એ પ્રમાણે કહેવાય છે.

ધર્મસ્વરૂપવર્ણનમ્

ધર્માખ્યઃ પુરુષાર્થોઽયં, પ્રધાન ઇતિ ગીયતે ।

પાપગ્રસ્તં પશોસ્તુલ્યં, ધિગ્ ધર્મરહિતં નરમ્ ॥૧૧॥

ધર્મના સ્વરૂપનું વર્ણન

ધર્મ નામનો આ પુરુષાર્થ પ્રધાન છે એ પ્રમાણે જણાય છે. પાપગ્રસ્ત પશુતુલ્ય ધર્મરહિત મનુષ્યને ધિક્કાર થાઓ.

ઉપનય :-

તદિદમાકર્ણ્ય સ જીવોઽભિદધીત-ભગવન્ ! એતૌ તાવદર્થકામૌ સાક્ષાદુપલભ્યેતે, યોઽયં પુનર્ભવદ્ભિઃ ધર્મો વર્ણિતઃ સ નાસ્માભિઃ ક્વચિદ્ દૃષ્ટઃ, તતો નિદર્શ્યતામસ્ય યત્સ્વરૂપમિતિ । તતો ધર્મસૂરિરાચક્ષીત-ભદ્ર ! મોહાન્ધાઃ ખલ્વેનં ન પશ્યન્તિ, વિવેકિનાં પુનઃ પ્રત્યક્ષ એવ ધર્મઃ, તથાહિ-સામાન્યેન

તાવદ્ધર્મસ્ય ત્રીણ્યેવ રૂપાણિ દ્રષ્ટવ્યાનિ ભવન્તિ, તદ્યથા—કારણં, સ્વભાવઃ, કાર્યં ચ, તત્ર સદનુષ્ઠાનં ધર્મસ્ય કારણં, તદ્ દૃશ્યત એવ, સ્વભાવઃ પુનર્દ્વિવિધઃ—સાશ્રવોઽનાશ્રવશ્ચ, તત્ર સાશ્રવો જીવે શુભપરમાણૂપચયરૂપઃ, અનાશ્રવસ્તુ પૂર્વોપચિતકર્મપરમાણુવિલયમાત્રલક્ષણઃ, સ એષ દ્વિવિધોઽપિ ધર્મસ્વભાવો યોગિભિર્દૃશ્યતે, અસ્માદૃશૈરપ્યનુમાનેન દૃશ્યત એવ । કાર્યં પુનર્ધર્મસ્ય યાવન્તો જીવગતાઃ સુન્દરવિશેષાઃ તેઽપિ પ્રતિપ્રાણિપ્રસિદ્ધતયા પરિસ્ફુટતરં દૃશ્યન્ત એવ, તદિદં કારણસ્વભાવકાર્યરૂપત્રયં પશ્યતા ધર્મસ્ય કિં ન દૃષ્ટં ભવતા? યેનોચ્યતે ન દૃષ્ટો મયા ધર્મ ઇતિ, યસ્માદેતદેવ ત્રિતયં ધર્મધ્વનિનાઽભિધીયતે, કેવલમેષ વિશેષો યદુત—સદનુષ્ઠાનં કારણે કાર્યોપચારાદ્ધર્મ ઇત્યુચ્યતે, યથા તન્દુલાન્ વર્ષતિ પર્જન્ય ઇતિ, સ્વભાવસ્તુ યઃ સાશ્રવો નિગદિતઃ સ પુણ્યાનુબન્ધિપુણ્યરૂપો વિજ્ઞેયઃ, યઃ પુનરનાશ્રવઃ સ નિર્જરાત્મકો મન્તવ્યઃ । સ એષ દ્વિવિધોઽપિ સ્વભાવો નિરુપચરિતઃ સાક્ષાદ્ધર્મ એવાભિધીયતે, યે ત્વમી જીવવર્ત્તિનઃ સમસ્તા અપિ સુન્દરવિશેષાઃ તે કાર્યે કારણોપચારાદ્ધર્મશબ્દેન ગીયન્તે, યથા મમેદં શરીરં પુરાણં કર્મેતિ' ।

ઉપનયાર્થ :-

તે આ સાંભળીને=પૂર્વમાં વર્ણન કર્યું તે આ સાંભળીને, તે જીવ કહે છે — હે ભગવાન ! આ અર્થકામ સાક્ષાત્ દેખાય છે, ભગવાન ! તમારા વડે જે આ ધર્મવર્ણન કરાયું તે અમારા વડે કયાંય દેખાતો નથી. તેથી આનું જે સ્વરૂપ છે તે બતાવો. તેથી=આ જીવને ધર્મ દેખાતો નથી માટે તેનું સ્વરૂપ બતાવો તેમ કહે છે તેથી, ધર્મસૂરિ કહે છે હે ભદ્ર ! મોહાન્ધ જીવો આને જોતા નથી. વળી, વિવેકીઓને ધર્મ પ્રત્યક્ષ જ છે.

જે જીવો માત્ર બાહ્યપદાર્થને જોનારા છે તેઓને અર્થકામ ચર્મચક્ષુથી દેખાય છે. અંતરંગ જીવની ધર્મરૂપ પરિણતિ જોઈ શકે તેવો જેને ક્ષયોપશમ નથી તેઓને માત્ર અર્થકામ પ્રત્યક્ષ છે, ધર્મ પ્રત્યક્ષ નથી. પરંતુ ઉચિત ક્રિયાઓ દ્વારા આત્મામાં પ્રગટ થતી સ્વસ્થતાની પરિણતિ રૂપ ધર્મ જોવાની વિવેકદૃષ્ટિ પ્રગટી છે તેવા મહાત્માઓને ધર્મ પ્રત્યક્ષ જ છે. અર્થાત્ સ્વસંવેદનથી પ્રતીત છે.

તે સ્પષ્ટ કરવા અર્થે 'તથાહિ'થી કહે છે. સામાન્યથી ધર્મનાં ત્રણ જ સ્વરૂપ જાણવાં=વિશેષથી ધર્મના અનેક ભેદ હોવા છતાં સામાન્યથી ધર્મનાં ત્રણ સ્વરૂપો દૃષ્ટવ્ય થાય છે. તે આ પ્રમાણે — કારણધર્મ, સ્વભાવધર્મ અને કાર્યધર્મ, ત્યાં=ત્રણ પ્રકારના ધર્મમાં, સદ્અનુષ્ઠાન ધર્મનું કારણ છે=અંતરંગ ધર્મની નિષ્પત્તિનું કારણ બને તે રીતે સમ્યક્ સેવાયેલું ઉચિત અનુષ્ઠાન ધર્મનું કારણ છે, તે=કારણ ધર્મ, દેખાય જ છે. વળી, તે સ્વભાવધર્મ બે પ્રકારનો છે — સાશ્રવ અને અનાશ્રવ. ત્યાં=સ્વભાવધર્મમાં સાશ્રવ ધર્મ જીવમાં, શુભ પરમાણુના ઉપચયરૂપ છે=મોક્ષના અપ્રતિપંથી એવા પુણ્યના ઉપચય સ્વરૂપ છે. વળી, અનાશ્રવ ધર્મ પૂર્વ ઉપચિત કર્મપરમાણુના વિલય માત્ર સ્વરૂપ છે=સાશ્રવ ધર્મ પુણ્યના ઉપચય સ્વરૂપ અને અનાશ્રવ ધર્મ ધાતિકર્મના વિગમથી થયેલી જીવની નિર્મળપરિણતિ

સ્વરૂપ છે અર્થાત્ દુષ્કૃતગર્હાકાળમાં દુષ્કૃત પ્રત્યેનો દ્વેષનો પરિણામ શુભલેશ્યા રૂપ હોવાથી પુણ્ય ઉપચયનું કારણ બને છે અને દુષ્કૃતના સંસ્કારો શિથિલ કરે તેવા મતિજ્ઞાનના ઉપયોગ સ્વરૂપ હોવાથી દુષ્કૃત આપાદક કષાય પરિણતિને ક્ષીણ કરીને તેવાં પાપકર્મોના વિલયને કરે છે. તે આ બે પ્રકારનો પણ ધર્મનો સ્વભાવ=જીવના નિર્મળ ઉપયોગથી નિષ્પન્ન થતા પુણ્ય ઉપચય અને ધાતિકર્મના વિગમન રૂપ બે પ્રકારનો પણ ધર્મનો સ્વભાવ, યોગીઓ વડે દેખાય છે=કાર્મણવર્ગણાને જોઈ શકે એવા અવધિજ્ઞાની એવા કે મનઃપર્યવજ્ઞાની એવા યોગીઓ વડે દેખાય છે; કેમ કે શુભપરમાણુનો ઉપચય અને પૂર્વ ઉપચિત ધાતિકર્મનો વિલય તેઓ પ્રત્યક્ષથી જોઈ શકે છે. અને અમારા જેવા વડે=કાર્મણવર્ગણાને નહીં જોનારા પરંતુ ભગવાનના વચનના પરમાર્થને જોનારા મહાત્માઓ વડે, અનુમાનથી દેખાય જ છે.

સાશ્રવ અનાશ્રવરૂપ સ્વભાવધર્મ અનુમાનથી દેખાય જ છે; કેમ કે મોહના સ્પર્શને ક્ષીણ કરતો વર્તમાનમાં પોતાનો મતિજ્ઞાનનો ઉપયોગ ક્ષયોપશમભાવના પરિણામરૂપ હોવાથી પુણ્ય ઉપચય કરે છે. અને મોહની અનાકુળતાને સ્પર્શનાર હોવાથી ધાતિકર્મનો નાશ કરે છે. તે પ્રકારનું અનુમાન તેઓ કરી શકે છે. જેમ ધૂમને જોઈને પર્વત ઉપર વસ્તિ છે તેમ દેખાય છે એ રીતે પોતાના વર્તમાન ઉપયોગના બળથી મારામાં પુષ્ટિશુદ્ધિમત્તૃચિત્ત વર્તે છે એવું સ્વસંવેદન હોવાથી પુણ્ય ઉપચય અને ધાતિકર્મનો વિલય થાય છે. એ પ્રકારના અનુમાનથી જણાય છે.

વળી, ધર્મનું કાર્ય જેટલા જીવગત સુંદર વિશેષો છે તે પણ=તે સુંદર વિશેષો પણ પ્રતિપ્રાણીમાં પ્રસિદ્ધપણું હોવાથી પરિસ્ફુટતર દેખાય જ છે.

સંસારવર્તી જીવો મનુષ્યભવને પામીને મારો આત્મા શાશ્વત છે ઇત્યાદિ સત્ શાસ્ત્રોને સાંભળીને શાશ્વત આત્માની હિતચિંતા અર્થે ઉચિત પ્રવૃત્તિ આદિ કરે અર્થાત્ અર્થશ્રવણ કરે, તત્ત્વને સ્થિર કરે, વિશેષ વિશેષ જાણવા યત્ન કરે અને તેના ફળરૂપે સુંદર દેવભવ, સુંદર મનુષ્યભવ આદિ જે કંઈ ધનવૈભવ આદિથી યુક્ત પ્રાપ્ત કરે તે સર્વ સુંદરવિશેષો દરેક જીવોમાં સ્પષ્ટ દેખાય છે. તે ધર્મનું જ કાર્ય છે.

તે કારણથી આ કારણ, સ્વભાવ, કાર્ય એવા ત્રણ રૂપ ધર્મને જોતા એવા તારા વડે શું જોવાયું નથી ? જેથી મારા વડે ધર્મ જોવાયો નથી એમ કહે છે, જે કારણથી આ જ ત્રિતય=કારણ સ્વભાવ અને કાર્ય એ જ ત્રિતય ધર્મધ્વનિથી કહેવાય છે=ધર્મ શબ્દથી વાચ્ય છે, ફક્ત આ વિશેષ છે, અને તે વિશેષ જ ‘ચદુત્ત’થી બતાવે છે — કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર કરીને સદ્અનુષ્ઠાન ધર્મ એ પ્રમાણે કહેવાય છે. જે પ્રમાણે વાદળાંઓ ચોખાને વર્ષાવે છે.

વાદળાંઓ જલને વર્ષાવે છે તેનાથી ચોખારૂપ ધાન્ય ઊગે છે ત્યારે લોકમાં કહેવાય છે કે વાદળાંઓ ચોખાનો વરસાદ કરે છે, તેમ જ મહાત્માઓ જિનવચનથી નિયંત્રિત સદ્અનુષ્ઠાન કરે છે તેનાથી આત્મામાં મતિજ્ઞાનની પરિણતિરૂપ ધર્મ ઉત્પન્ન થાય છે જે પરિણતિકાળમાં જ પુણ્યનો ઉપચય અને ધાતિકર્મના અપચયરૂપ સાશ્રવ અને અનાશ્રવ રૂપ ધર્મ પ્રગટે છે જેથી તે ધર્મની નિષ્પત્તિનું કારણ સદ્અનુષ્ઠાન

હોવાથી બાહ્યથી દેખાતા વિવેકપૂર્વકના સદ્અનુષ્ઠાનને ધર્મ કહેવાય છે અને વિવેક વગરના બાહ્યથી સદ્અનુષ્ઠાનતુલ્ય સેવાતા તે અનુષ્ઠાનને ભ્રમથી ધર્મ કહેવાય છે; કેમ કે તે સદ્અનુષ્ઠાન નથી તોપણ બાહ્ય સાદૃશ્યને કારણે તેમાં સદ્અનુષ્ઠાનનો ભ્રમ થાય છે.

વળી, જે સાશ્રવસ્વભાવ કહેવાયો તે પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય રૂપ જાણવો, વળી જે અનાશ્રવ છે= અનાશ્રવ રૂપ સ્વભાવ છે તે નિર્જરાત્મક જાણવો=વીતરાગતાને સ્પર્શનારા ઉપયોગથી વીતરાગતાને બાધક કર્મોની જે નિર્જરા થાય છે તેનાથી પ્રગટ થયેલો આત્માનો નિર્મળ સ્વભાવ જાણવો, તે આ બંને પાણ સ્વભાવ=સાશ્રવ અને નિરાશ્રવ રૂપ બંને પાણ સ્વભાવ, નિરુપચરિત સાક્ષાદ્ ધર્મ જ કહેવાય છે=આત્મામાં સંચિત થયેલા પુણ્ય પરમાણુ અને ઘાતિકર્મના ક્ષયથી થયેલ નિર્મળતારૂપ ધર્મ જ કહેવાય છે, વળી, જે આ જીવવર્તી સમસ્ત પાણ સુંદરવિશેષો=ઉત્તમકુળ, ઉત્તમરૂપ, ઉત્તમસંઘયણાદિ રૂપ સુંદરવિશેષો તે કાર્યમાં કારણના ઉપચારથી=ધર્મના કાર્યમાં ધર્મરૂપ કારણના ઉપચારથી ધર્મ શબ્દથી કહેવાય છે. જે પ્રમાણે મારું આ શરીર પૂર્વજું કર્મ છે.

સમ્યગ્દર્શનસ્વરૂપમ્

તતઃ પુનરેષ જીવો બ્રૂયાત્—ભગવન્ ! અત્ર ત્રયે કતમત્પુનઃ પુરુષેણોપાદેયં ભવતિ ? તતો ધર્મગુરુ-રભિદધીત—ભદ્ર ! સદનુષ્ઠાનમેવ, તસ્યૈવેતરદ્વયસમ્પાદકત્વાત્ । સ બ્રૂયાત્—કિં પુનસ્તત્સદનુષ્ઠાનમ્ ? તતઃ સદ્ધર્મસૂરયોઽભિદધીરન્—સૌમ્ય ! સાધુધર્મો ગૃહિધર્મશ્ચ, તસ્ય પુનર્દ્વિવિધસ્યાપિ મૂલં સમ્યગ્દર્શનં, તતોઽયં જીવો વદેત્—ભગવન્ ! ઉપદિષ્ટમાસીદેતત્સમ્યગ્દર્શનં પ્રાગ્ભવતા, કિન્તુ તદા મયા નાવધારિતં, તદધુના કથયત કિમસ્ય સ્વરૂપમિતિ ? તતઃ સદ્બક્ષેપેણ પ્રથમાવસ્થોચિતમસ્ય પુરતો ધર્મગુરવઃ સમ્યગ્દર્શનસ્વરૂપં વર્ણયેયુઃ, યથા—‘ભદ્ર ! યો રાગદ્વેષમોહાદિરહિતોઽનન્તજ્ઞાનદર્શનવીર્યાનન્દાત્મકઃ સમસ્તજગદનુગ્રહપ્રવણઃ સકલનિષ્કલરૂપઃ પરમાત્મા સ એવ પરમાર્થતો દેવ ઇતિ બુદ્ધ્યા તસ્યોપરિ યદ્ભક્તિકરણં, તથા તેનૈવ ભાષિતા યે જીવાજીવપુણ્યપાપાશ્રવસંવરનિર્જરાબન્ધમોક્ષાખ્યા નવ પદાર્થાઃ તે અવિતથા એવેતિ યા પ્રતિપત્તિઃ, તથા તદુપદિષ્ટે જ્ઞાનદર્શનચારિત્રાત્મકે મોક્ષમાર્ગે યે પ્રવર્તન્તે સાધવઃ ત એવ ગુરવો વન્દનીયા ઇતિ યા બુદ્ધિસ્તત્સમ્યગ્દર્શનં, તત્પુનર્જીવે વર્તમાનં પ્રશમસંવેગનિર્વેદાનુકમ્પા-સ્તિવ્યાભિવ્યક્તિલક્ષણૈર્બાહ્યલિङ્ગૈર્લક્ષ્યતે, તથા તદ્બુદ્ધિગૃહ્ય જીવેન સત્ત્વગુણાધિકક્લિષ્ટમાનાવિનેયેષુ મૈત્રીપ્રમોદકારુણ્યમાધ્યસ્થ્યાનિ સમાચરણીયાનિ ભવન્તિ, તથા સ્થિરતા, ભગવદાયતનસેવા, આગમ-કુશલતા, ભક્તિઃ, પ્રવચનપ્રભાવના ઇત્યેતે પચ્ચ ભાવાઃ સમ્યગ્દર્શનં દીપયન્તિ । તથા શઙ્કાઃ, કાઙ્કા, વિચિકિત્સા, પરપાષણિડપ્રશંસાસંસ્તવશ્ચૈતે તુ તદેવ દૂષયન્તિ । તદેષ સકલકલ્યાણાવહો દર્શનમોહનીયકર્મક્ષયોપશમાદિનાઽઽવિર્ભૂતઃ ખલ્વાત્મપરિણામ એવ વિશુદ્ધસમ્યગ્દર્શનમભિધીયતે ।

સમ્યગ્દર્શનનું સ્વરૂપ

તેથી=પૂર્વમાં ગુરુએ કહ્યું કે આ ધર્મ અનુમાન દ્વારા આપણે પણ જોઈ શકીએ છીએ તે ધર્મ ત્રણ પ્રકારનો છે તેથી, ફરી આ જીવ કહે છે— હે ભગવન્ ! આ ત્રણ પ્રકારના ધર્મમાં કયો ધર્મ પુરુષ વડે ઉપાદેય છે ? તેથી ધર્મગુરુ કહે છે— હે ભદ્ર ! સદ્અનુષ્ઠાન જ=ત્રણ પ્રકારના ધર્મમાંથી સદ્અનુષ્ઠાનમાં જ, જીવે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ; કેમ કે તેનું જ=સદ્અનુષ્ઠાનનું જ, ઇતરદ્વયનું સંપાદકપણું છે.

માત્ર બાહ્ય ક્રિયાને નહીં; પરંતુ દૃઢપ્રણિધાનપૂર્વક ભાવધર્મ નિષ્પન્ન થાય તે પ્રકારના અંતરંગ પ્રયત્નપૂર્વક સેવાયેલું અનુષ્ઠાન જ સદ્અનુષ્ઠાન છે અને તે અનુષ્ઠાન જ ઉપાદેય છે; કેમ કે તે સદ્અનુષ્ઠાનના સેવનથી અવશ્ય અંતરંગ નિર્મળ પ્રકારનું ચિત્ત ઉત્પન્ન થાય છે અને તે ચિત્ત પુણ્ય, ઉપચય અને નિર્જરારૂપ ધર્મને પ્રગટ કરે છે, જેનાથી કાર્યધર્મ અવશ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી કારણધર્મરૂપ સદ્અનુષ્ઠાન સ્વભાવધર્મ અને કાર્યધર્મનું અવશ્ય સંપાદક છે.

તે કહે છે=પ્રસ્તુત જીવ ગુરુનાં એ વચન સાંભળીને કહે છે — વળી તે સદ્અનુષ્ઠાન શું છે ? તેથી સદ્ધર્મસૂરીશ્વર કહે છે — હે સૌમ્ય ! સાધુધર્મ અને ગૃહસ્થધર્મ રૂપ સદ્અનુષ્ઠાન છે. વળી, બે પ્રકારના પણ તેનું=સદ્અનુષ્ઠાનનું, મૂલ સમ્યગ્દર્શન છે. તેથી આ જીવ કહે છે — ભગવન્ ! પૂર્વમાં તમારા વડે આ સમ્યગ્દર્શન બતાવાયેલું હતું; પરંતુ ત્યારે મારા વડે અવધારણ કરાયું ન હતું તે કારણથી હવે કહો આનું=સમ્યગ્દર્શનનું, સ્વરૂપ શું છે ? તેથી સંક્ષેપથી પ્રથમ અવસ્થાને ઉચિત આની આગળ ધર્મગુરુઓ સમ્યગ્દર્શનનું સ્વરૂપ વર્ણન કરે છે.

પૂર્વમાં ધર્મગુરુએ સમ્યગ્દર્શનનું સ્વરૂપ બતાવ્યું હતું છતાં પ્રસ્તુત જીવ કોઈક રીતે કુવિકલ્પમાં ચઢેલ હોવાથી તેના પારમાર્થિક સ્વરૂપને સ્પર્શે તે રીતે સાંભળવા તત્પર થયેલો નહીં, એ હવે સદ્ધર્મગુરુએ ચાર પ્રકારના પુરુષાર્થનું વર્ણન કર્યું. તેથી પોતાની રુચિ અનુસાર અર્થ-કામનું વર્ણન સાંભળીને તત્ત્વને અભિમુખ થયેલો જીવ ધર્મનું સ્વરૂપ સાંભળીને ધર્મના સ્વરૂપના વિષયમાં જિજ્ઞાસાવાળો બને છે. તેથી પ્રયત્નના વિષયભૂત સદ્અનુષ્ઠાનરૂપ ધર્મના સ્વરૂપની પૃચ્છા કરે છે. તે ધર્મનું મૂળ સમ્યગ્દર્શન છે તેમ સાંભળીને પૂર્વના વર્ણન કરાયેલા સમ્યગ્દર્શનનું સ્મરણ થયું; પરંતુ તેના પરમાર્થનો બોધ ત્યારે થયો નહીં. હવે જિજ્ઞાસાપૂર્વક પૃચ્છા કરે છે તેથી તેને સમ્યગ્દર્શનનો પારમાર્થિક બોધ થાય તેને માટે સંક્ષેપથી પ્રથમ અવસ્થાને ઉચિત સમ્યગ્દર્શનનું સ્વરૂપ ગુરુઓ બતાવે છે.

તે આ પ્રમાણે— હે ભદ્ર ! જે રાગ, દ્વેષ, મોહાદિ રહિત અનંતજ્ઞાન, દર્શન, વીર્ય, આનંદઆત્મક, સમસ્ત જગતના અનુગ્રહમાં તત્પર, સકલ કલાવગરના સ્વરૂપવાળા=સંસારી જીવોની જે પ્રકારની મોહને કારણે થતી જે પ્રવૃત્તિ છે તેવી સર્વકલાથી રહિત પ્રવૃત્તિવાળા, પરમાત્મા તે જ પરમાર્થથી દેવ છે એ પ્રકારની બુદ્ધિથી તેમના ઉપર જે ભક્તિનું કરવું=તેમના પ્રત્યે ભક્તિ થાય તે પ્રકારે પૂજાદિ ક્રિયા કરવી, અને તેમના વડે જ કહેવાયેલા જે જીવ, અજીવ, પુણ્ય, પાપ, આશ્રવ, સંવર, નિર્જરા, બંધ, મોક્ષ નામના નવ પદાર્થો તે અવિતથ જ છે=યથાર્થ જ છે, એવા પ્રકારે પ્રતિપત્તિ=સ્વીકાર, અને

તેમનાથી ઉપદિષ્ટ જ્ઞાનદર્શનચારિત્રઆત્મક મોક્ષમાર્ગમાં જેઓ પ્રવર્તે છે તે જ ગુરુઓ વંદનીય છે. એ પ્રકારની બુદ્ધિ તે સમ્યગ્દર્શન છે. વળી, જીવમાં વર્તતું એવું તે=સમ્યગ્દર્શન, પ્રશમ, સંવેગ, નિર્વેદ, અનુકંપા (અને) આસ્તિક્યની અભિવ્યક્તિરૂપ બાહ્ય લિંગો વડે જાણાય છે. અને તેને સ્વીકારીને=સમ્યગ્દર્શન સ્વીકારીને, જીવ વડે જીવોમાં મૈત્રી, ગુણાધિકમાં પ્રમોદ, કિલશ્યમાનમાં કારુણ્ય અને અવિનેયમાં=અયોગ્ય જીવમાં, માધ્યસ્થ સમાચરણીય થાય છે. અને સ્થિરતા=ભગવાનના માર્ગમાં નિશ્ચય બુદ્ધિરૂપ સ્થિરતા, ભગવાનના આયતનની સેવા=ભગવાનની પ્રતિમા આદિની ભક્તિ, આગમની કુશલતા=શાસ્ત્રો ભણીને શાસ્ત્રના રહસ્યને જાણવાની કુશળતા, ભક્તિ=ગુણવાન પુરુષો પ્રત્યેની ભક્તિ, પ્રવચનની પ્રભાવના=લોકોને ભગવાનના શાસન પ્રત્યે બહુમાન થાય તેવી ઉચિત પ્રવૃત્તિ, આ પાંચ ભાવો સમ્યગ્દર્શનને દીપાવે છે=પ્રગટ થયેલા સમ્યગ્દર્શનને નિર્મળ બનાવે છે. અને શંકા=ભગવાનના વચનમાં શંકા, અન્યદર્શનની કાંક્ષા=અન્યદર્શનના બાહ્યપ્રભાવને જોઈને તે ધર્મ સેવવાની ઈચ્છા, વિચિકિત્સા=પોતે જે ધર્મ સેવે છે તેનું ફળ પોતાને મળશે કે નહીં તે પ્રકારની શંકા, પરપાખંડીની પ્રશંસા અને સંસ્તવ એ તેને જ=સમ્યક્ત્વને જ, દૂષિત કરે છે. તે આ=પૂર્વમાં વર્ણન કર્યું તે આ, સકલકલ્યાણને લાવનાર દર્શનમોહનીયકર્મના ક્ષયોપશમ આદિથી આવિર્ભૂત ખરેખર આત્મનો પરિણામ જ વિશુદ્ધસમ્યગ્દર્શન કહેવાય છે.

તીર્થંકરોના વાસ્તવિક સ્વરૂપનો સૂક્ષ્મબુદ્ધિથી નિર્ણય કરીને સંપૂર્ણ મોહરહિત એવા તીર્થંકરોની અવસ્થાનું સ્મરણ, તદ્દ્વૃત્ત્ય થવા અર્થે મહાપરાક્રમ કરનારા અને તીર્થંકરના વચનના દૃઢ અવલંબનથી સર્વ ઉચિત પ્રવૃત્તિ કરનારા એવા ગુરુ પ્રત્યે ગુરુની બુદ્ધિ અને સર્વજ્ઞએ કહેલ સુચારિત્રરૂપ ધર્મ જે સર્વજ્ઞતુલ્ય થવાના ઉચિત ઉપાયને બતાવનાર છે તેના પ્રત્યે ધર્મબુદ્ધિ સ્થિર થાય તેવો પુનઃ પુનઃ ભાવનનો પરિણામ સમ્યગ્દર્શનને પ્રગટ કરવાના વ્યાપાર સ્વરૂપ છે, પ્રગટ થયેલા તે ભાવને સ્થિર કરવાના વ્યાપાર સ્વરૂપ છે. અને આ પ્રકારના દૃઢ ઉપયોગપૂર્વક જે મહાત્મા યત્ન કરે છે તેઓને દેવ-ગુરુ અને ધર્મ પ્રત્યે પ્રવર્ધમાન રાગના પરિણામને કારણે કષાયના શમનરૂપ પ્રશમ પરિણામ પ્રગટે છે જે સમ્યગ્દર્શનનું કાર્ય છે. વળી, આ પ્રકારના સમ્યક્ત્વના સ્વરૂપના ભાવનને કારણે વીતરાગ થવાની ઉત્કટ ઈચ્છા જે ચિત્તમાં વર્તે છે તે સંવેગરૂપ પરિણામ છે અને પ્રગટ થયેલા સમ્યગ્દર્શનનું કાર્ય છે. વળી, દેવ, ગુરુ, ધર્મના સ્વરૂપના ભાવનને કારણે તે ભાવથી વિપરીત એવો સંગનો ભાવ એ સંસારની પરિણતિ છે અને તેના ફળરૂપે જ સંસારના સર્વ ઉપદ્રવોની પ્રાપ્તિ થાય છે. તેથી સંસારના ઉપદ્રવો પ્રત્યે અને તેના કારણભૂત સંગના પરિણામ પ્રત્યે નિર્વેદનો પરિણામ પ્રગટે છે જે સમ્યગ્દર્શનનું કાર્ય છે. વળી, સમ્યગ્દર્શનનું કાર્ય જીવને પોતાના આત્મા પ્રત્યે પણ અનુકંપા થાય છે અને અન્ય મોહની કદર્થના પામતા દુઃખી જીવો પ્રત્યે પણ અનુકંપા થાય છે જે ભાવઅનુકંપા સ્વરૂપ છે. અને શારીરિક આદિ દુઃખોને જોઈને જે અનુકંપા છે તે દ્રવ્યઅનુકંપા છે. જીવોને સુદેવ, સુગુરુ, સુધર્મ પ્રત્યે જેમ જેમ રાગ વધે છે તેમ તેમ તેનું ચિત્ત પોતાના પ્રત્યે અને પર પ્રત્યે દયાળુ બને છે જે સમ્યક્ત્વનું કાર્ય છે. વળી, દેવ, ગુરુ, ધર્મના સ્વરૂપને આત્મા જ્યારે ભાવન કરે છે ત્યારે તેને સ્થિર-સ્થિરતર વિશ્વાસ થાય છે કે મારો આત્મા સદા રહેનારો છે, વળી જે પ્રકારે હું તેને વાસિત કરું છું

તે તે ભાવોથી પોતાનો આત્મા વાસિત થાય છે માટે વીતરાગભાવોથી વાસિત થયેલો આત્મા જ કલ્યાણનું કારણ છે અને અવીતરાગભાવોથી વાસિત થયેલો આત્મા જ પોતાના અકલ્યાણનું કારણ છે. આ પ્રકારે પોતાના આત્માને ત્રિકાલવર્તી સ્વીકારવારૂપ આસ્તિક્યની પરિણતિ જે સ્થિરતર થાય છે તે સમ્યક્ત્વનું કાર્ય છે. તેથી જેમ અગ્નિના કાર્યરૂપ ધૂમથી અગ્નિનું અનુમાન થાય છે તેમ પોતાનામાં વર્તતા પ્રશમાદિ ભાવો દ્વારા સમ્યક્ત્વનું અનુમાન થઈ શકે છે. સમ્યક્ત્વને સ્થિર કરવા અર્થે મહાત્માઓ જગતના જીવો પ્રત્યે મૈત્રીની ભાવના કરે છે, જેથી સર્વજીવો સાથે ઉચિત પરિણામ કરવારૂપ શમભાવનો પરિણામ સ્થિર થાય છે. વળી, અધિક પુણ્યવાળા જીવોને જોઈને પ્રમોદભાવ કરે છે. જેથી ગુણવૃદ્ધિને અનુકૂળ સદ્વિર્ય ઉલ્લસિત થાય છે, જે સમ્યક્ત્વની નિર્મળતાનું જ કારણ છે. કષાયોને પરવશ થઈને કલેશ પામતા જીવોને જોઈને ક્રુણા કરે છે, જેથી દયાળુચિત્ત સ્થિર-સ્થિરતર થાય છે. અયોગ્ય જીવને જોઈને પણ દ્વેષ કરતા નથી, પરંતુ તેઓ પ્રત્યે ઉપેક્ષાના ભાવરૂપ માધ્યસ્થ્યભાવને ધારણ કરે છે. વળી, સમ્યક્ત્વને જ દઢ કરવા અર્થે ધર્મસ્થાનોને સદા સેવવા યત્ન કરે છે, જે ભગવાનના આયતનની સેવા સ્વરૂપ છે અને તેનાથી તત્ત્વનો સૂક્ષ્મબોધ થાય છે. આથી જ કલ્યાણમિત્ર આદિનો યોગ કરે તે પણ ભગવદ્ આયતન સેવા રૂપ છે. વળી, જેણે સમ્યગ્દર્શન સ્વીકાર્યું છે તે મહાત્મા જાણે છે કે તીર્થંકરોએ મોક્ષમાર્ગ બતાવેલ છે માટે તીર્થંકરના વચનરૂપ આગમમાં મારે કુશળ થવું જોઈએ. તેથી સદા શક્તિઅનુસાર અપ્રમાદથી આગમને ભણવા યત્ન કરે છે, જેથી સર્વજ્ઞના વચનમાં કુશળતાને પ્રાપ્ત કરે છે, જે સમ્યગ્દર્શનને નિર્મળ-નિર્મળતર કરવાનું કારણ છે. વળી, સમ્યગ્દર્શન પ્રગટ્યા પછી મહાત્મા હંમેશાં પરમગુરુ અને પરમગુરુના માર્ગ ઉપર ચાલનારાં સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવિકાની શક્તિઅનુસાર ઉચિત ભક્તિ કરે છે. જેનાથી, પરમગુરુના માર્ગ પ્રત્યે જ બહુમાનની વૃદ્ધિ થાય છે, જેનાથી સમ્યગ્દર્શન દીપે છે. વળી, સમ્યક્ત્વ પામ્યા પછી સમ્યક્ત્વને અતિશય કરવા અર્થે મહાત્મા સદા અતિવિવેકપૂર્વક એવાં કૃત્યો કરે છે જેથી યોગ્ય જીવોને સન્માર્ગની પ્રાપ્તિ થાય છે. તે પ્રવચન પ્રભાવના છે. અનેક જીવોને માર્ગની પ્રાપ્તિ થાય તેવા શુભાશયથી કરાયેલી પ્રવચનની પ્રભાવના પોતાના સમ્યગ્દર્શનને નિર્મળ કરે છે. વળી, નિશંકિતઆદિ સમ્યક્ત્વના પાંચ આચારો છે, તેથી સમ્યક્ત્વ સ્વીકાર્યા પછી સતત ભગવાનનું વચન જ એકાંતે કલ્યાણનું કારણ છે. ઇત્યાદિ ભાવન કરવું જોઈએ. અને ચિત્તમાં તત્ત્વવિષયક મૂઢતા ન રહે તે માટે સતત સૂક્ષ્મ તત્ત્વને અવલોકન કરવા યત્ન કરવો જોઈએ, જેથી સ્વઅનુભવ અનુસાર તત્ત્વ જે પ્રકારે ભગવાને કહ્યું છે, તે પ્રકારે જ સ્પષ્ટ-સ્પષ્ટતર પ્રતિભાસમાન થાય. અહીં પૂર્વમાં કહ્યું કે ત્રણ પ્રકારનાં અનુષ્ઠાનમાંથી સદ્અનુષ્ઠાન જ કરવું જોઈએ. તેથી ફલિત થયું કે સમ્યગ્દર્શનનું પ્રસ્તુતમાં વર્ણન કર્યું તેનું સ્વરૂપ યથાર્થ જાણીને વિધિપૂર્વક સમ્યગ્દર્શન ઉચ્ચરાવું જોઈએ જે સદ્અનુષ્ઠાનના સેવનની પ્રતિજ્ઞારૂપ છે અને તે સ્વીકાર્યા પછી પ્રતિદિન તે સમ્યગ્દર્શનનું સ્વરૂપ વારંવાર ભાવન કરવું જોઈએ. તે સદ્અનુષ્ઠાનના સેવનરૂપ છે અને તે પ્રકારે યત્ન કરવાથી સ્વીકારતી વખતે સમ્યક્ત્વ ભાવથી પ્રગટ ન થયું હોય તોપણ તે અનુષ્ઠાનના પ્રતિદિન સેવનથી પ્રગટ થાય છે. અને પ્રગટ થયેલું હોય તો નિર્મળ-નિર્મળતર થાય છે.

ઉપનય :-

તત્ત્વપ્રીતિકરોદકપાનોપનય:

એવઞ્ચ કથયતા ભગવતા ધર્મસૂરિણા સમ્યક્પ્રત્યાયિતમાનસસ્તદનુભાવાદેવ વિલીનક્લિષ્ટકર્મમલઃ સોઽયં જીવઃ સમ્યગ્દર્શનં પ્રતિપદ્યેત, તતશ્ચૈતત્સત્તીર્થોદકમિવ તત્ત્વપ્રીતિકરં ધર્મગુરુભિર્બલાદ્ ગાલિત-મિત્યવસેયં, યતશ્ચ તત્પ્રભૃતિ તત્પ્રતિપત્તૌ મિથ્યાત્વં યદુદીર્ઘમાસીત્ તત્ક્ષીણં, યત્પુનરનુદીર્ઘં તદુપશાન્તાવસ્થાં ગતં, કેવલં તદપિ પ્રદેશાનુભવેનાનુભૂયતે, તદેવ ચાત્ર મહોન્માદઃ તસ્માત્સ નષ્ટ એવ પ્રાયો નૈકાન્તેનાદ્યાપિ નષ્ટ ઇતિ બોદ્ધવ્યમ્ યતશ્ચ સમ્યગ્દર્શનલાભે સમસ્તાન્યપિ શેષકર્માણિ તનુતાં ગચ્છન્તિ, તાન્યેવ ચ ગદીભૂતાનિ, અતોઽયં જીવસ્તત્પ્રાપ્તૌ સંજાતાન્યગદતાનવ ઇત્યુચ્યતે, યતશ્ચરાચરજન્તુસંઘાતદુઃખ-દાહદલનત્વાદત્યન્તશીતઃ સમ્યગ્દર્શનપરિણામોઽયં, અતસ્તત્સમ્પત્તાવયં જીવો વિગતદાહાર્તિઃ સ્વસ્થમાનસો લક્ષ્યત ઇતિ ।

ઉપનયાર્થ :-

તત્ત્વપ્રીતિકર પાણીના પાનનો ઉપનય

અને આ રીતે કથન કરતા ભગવાન ધર્મસૂરિથી સમ્યક્ વિશ્વાસ પામેલા માનસવાળો, તેના અનુભાવને કારણે જ=સદ્ગુરુના વચનમાં વિશ્વાસ થવાને કારણે જ, વિલીન ક્લિષ્ટકર્મવાળો આ જીવ સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કરે છે. અને તેથી=પૂર્વમાં ચાર પુરુષાર્થોનું વર્ણન કર્યું અને તેના દ્વારા પ્રસ્તુત જીવને તત્ત્વશ્રવણને અભિમુખ કર્યો જેના કારણે ધર્મના પારમાર્થિક સ્વરૂપને જાણીને તે જીવ સમ્યગ્દર્શન પામે છે તેથી, સત્ તીર્થોદકની જેમ આ તત્ત્વપ્રીતિકર ધર્મગુરુઓ વડે બલાત્ તેના મુખમાં નાખ્યું છે તે પ્રમાણે જાણવું, અને જે કારણથી ત્યારથી માંડી તત્પ્રતિપત્તિ થયે છે તે=સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થયે છે, જે મિથ્યાત્વ ઉદીર્ણ હતું તે ક્ષીણ થયું અને જે વળી અનુદીર્ણ હતું તે ઉપશાંત અવસ્થામાં ગયું. કેવલ તે પણ પ્રદેશના અનુભવથી જ અનુભવાય છે, તે જ મિથ્યાત્વ અહીં=સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિમાં, મહા ઉન્માદ છે. તે કારણથી તે=મિથ્યાત્વના દળિયા, પ્રાયઃ નષ્ટ જ છે, એકાંતથી હજી નષ્ટ નથી એ પ્રમાણે જાણવું. અને જે કારણથી સમ્યગ્દર્શનના લાભમાં સમસ્તપણ શેષકર્મો=સમસ્ત પણ તત્ત્વનાં બાધક ઘાતિકર્મો, તનુતાને પામે છે. અને તે જ=શેષઘાતિકર્મો જ, જીવ માટે રોગ સ્વરૂપ છે. આથી આ જીવ તેની પ્રાપ્તિમાં=સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિમાં, પ્રાપ્ત થયા છે અન્યરોગો અલ્પ જેને એવો છે એ પ્રમાણે કહેવાય છે. જે કારણથી આ સમ્યગ્દર્શનનો પરિણામ અત્યંત શીત છે; કેમ કે ચરાચર એવા જીવોના સમૂહમાં વર્તતા કષાયરૂપી દુઃખના દાહનું દલનપણું છે=સમ્યગ્દર્શનમાં તે કષાયોની પીડા અલ્પ-અલ્પતર થાય છે. આથી તેની સંપત્તિમાં આ જીવ=સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિમાં આ જીવ, ચાલી ગયેલી દાહની પીડાવાળો સ્વસ્થ માનસવાળો જણાય છે.

પૂર્વમાં સદ્ધર્મગુરુએ અર્થકથા અને કામકથા કરીને જીવને ઉપયોગપૂર્વક સાંભળવાને અભિમુખ કર્યો તેથી ધર્મનું સ્વરૂપ એ જીવ વિવેકપૂર્વક સાંભળે છે અને તે ધર્મને અભિમુખ થયેલું ચિત્ત ગુરુએ બળાત્કારે કર્યું છે. અને તે પ્રકારે ધર્મને અભિમુખ ચિત્ત કર્યા પછી સમ્યગ્દર્શનનું સ્વરૂપ તેને બતાવીને જેનાથી તે જીવને તે પ્રકારે તત્ત્વ પ્રત્યે પ્રીતિ થઈ તે સમ્યગ્દર્શન સ્વરૂપ છે અને સમ્યગ્દર્શન થાય છે ત્યારે તત્ત્વ પ્રત્યેનો રાગ સતત વર્તે છે. તેથી અન્ય પણ સર્વધાતિકર્મ અલ્પતાને પામે છે. તેથી કષાયોની પીડા અલ્પ થવાને કારણે સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ સ્વસ્થ માનસવાળો જણાય છે.

ભાવાર્થ :-

મહાપુરુષો વીતરાગતાના અત્યંત અર્થી હોય છે. સંસારી જીવો પાસેથી કોઈ અપેક્ષાવાળા નથી. તોપણ તેઓ ભગવાનના શાસનને પામીને આત્મહિત સાધે તેવા એક અભિલાષથી યોગ્ય જીવોની ક્યારેય ઉપેક્ષા કરતા નથી. તેથી ભગવાનના શાસનને પામીને પ્રસ્તુત જીવ કંઈક તત્ત્વજિજ્ઞાસાથી સન્મુખભાવવાળો થાય છે ત્યારે તેઓ સંસારનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ શું છે. પોતાના આત્મા અનાદિનો છે અને અનાદિથી કર્મનો સંયોગ છે. અને કર્મને કારણે જ સંસારની અવસ્થાની પ્રાપ્તિ છે. ઇત્યાદિ અનુભવ અનુસાર કહે છે. તે સર્વ સમ્યક્ત્વને અભિમુખ જીવને કરવા માટેના યત્ન સ્વરૂપ છે અને કેટલાક યોગ્ય જીવો તત્ત્વનો નિર્ણય કરીને સમ્યક્ત્વને પામે પણ છે, તો કેટલાક યોગ્ય જીવોને કુવિકલ્પો પણ ઊઠે છે. આથી જ આ પ્રકારનું સ્વરૂપ બતાવ્યા પછી પ્રસ્તુત જીવને ધર્મનું સ્વરૂપ બતાવતાં દાન, શીલ, તપ, ભાવનામય ધર્મ છે તેમ બતાવ્યું. તે સાંભળીને જીવને શંકા ઉત્પન્ન થઈ કે જેમ અન્યદર્શનના સંન્યાસીઓ કે સ્વદર્શનના પણ પાસથા આદિ સાધુઓ દાનધર્મનો ઉપદેશ આપીને તેની પાસેથી ધનની અપેક્ષા રાખે છે તેમ આ મહાત્મા પણ ધન અર્થે જ દાન, શીલ આદિ ધર્મનો ઉપદેશ આપે છે તેવો ભ્રમ થાય છે. તેથી દાન, શીલ આદિના પારમાર્થિક સ્વરૂપને જાણવા અભિમુખ ચિત્ત જતું નથી. પરંતુ તે જીવને વિપર્યાસબુદ્ધિ થાય છે. અને જેઓને તે પ્રકારે વિપર્યાસબુદ્ધિ ન થાય તેઓ દાન, શીલ, તપ અને ભાવનામય ધર્મના સ્વરૂપને જાણીને તેના સૂક્ષ્મ-સૂક્ષ્મતર પરમાર્થને જાણવા યત્ન કરે છે અને સ્વભૂમિકાનુસાર સેવીને આત્મકલ્યાણના અર્થી થાય છે તેઓ અવશ્ય સમ્યગ્દર્શનને પ્રાપ્ત કરે છે; કેમ કે સમ્યગ્દર્શન તત્ત્વની રુચિરૂપ છે. અને દાન, શીલ, તપ અને ભાવ એ તત્ત્વ છે. વળી જેઓ આ ચાર પ્રકારના ધર્મના સ્વરૂપને યથાર્થ જાણે છે તેઓ સ્વભૂમિકાનુસાર તે ધર્મને સેવીને સર્વકર્મથી મુક્ત થવાને અનુકૂળ બળસંચય કરે છે. અને સમ્યક્ત્વ તે શુદ્ધઆત્માની પ્રાપ્તિમાં પ્રબળ કારણ એવું યથાર્થ દર્શન છે. આમ છતાં પ્રસ્તુત દ્રમક દાનાદિના પરમાર્થને જાણવાની ઉપેક્ષા કરીને જે કુવિકલ્પ કરે છે તેથી સ્થૂલબોધને કારણે કર્મવિવર દ્વારપાળથી જૈન શાસનમાં તે જીવનો સ્થૂલથી પ્રવેશ થયેલો હોવા છતાં તેનો સમ્યક્ત્વને અભિમુખભાવ નાશ પામે છે. તે જોઈને તે મહાત્મા વિચારે છે કે સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રનું સૂક્ષ્મસ્વરૂપ જો આને પ્રાપ્ત થશે તો જ આ જીવ હિત સાધી શકશે. તેથી સમ્યગ્જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ અર્થે શલાકા ઉપર અંજન લઈને તેની ચક્ષુમાં આંજે છે જેથી તે કુવિકલ્પો કરવાને બદલે તત્ત્વને અભિમુખ બને છે. આથી જ રસ્તામાં ક્યાંક અકસ્માત્ તે જીવ મહાત્માને ભેગો થાય છે ત્યારે

તે જીવની અનિચ્છા હોવા છતાં દિવસમાં એક વખત ઉપાશ્રયમાં આવવાનો આગ્રહ કરે છે. અને મહાત્માની નિઃસ્પૃહ પ્રવૃત્તિ જોઈને કંઈક તેની ચક્ષુ તત્ત્વને અભિમુખ બને છે તે મિથ્યાત્વ અવસ્થામાં જ સમ્યક્ત્વને અભિમુખ એવું નિર્મળ મતિજ્ઞાન છે. અને જ્યારે ચાર પ્રકારના પુરુષાર્થો કહીને ધર્મપુરુષાર્થને સાંભળવા તેને અત્યંત અભિમુખ કરે છે અને જ્યારે તે જીવ ધર્મપુરુષાર્થના માહાત્મ્યને કંઈક જાણીને વિશેષ જિજ્ઞાસાથી સમજવા યત્ન કરે છે ત્યારે ધર્મનું સ્વરૂપ બતાવીને જે સમ્યક્ત્વનું વિશિષ્ટ સ્વરૂપ બતાવ્યું તેનાથી તે જીવને જે સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ થઈ તે તત્ત્વપ્રીતિકર પાણી પિવડાવવા તુલ્ય છે. અને જ્યારે જીવને તત્ત્વના સૂક્ષ્મબોધપૂર્વક તત્ત્વની પ્રીતિ થાય છે. ત્યારે તે જીવને આખો ભવપ્રપંચ નિઃસાર જણાય છે. અને કર્મરહિત અવસ્થા જ સાર દેખાય છે. અને કર્મ રહિત અવસ્થાની પ્રાપ્તિનો ઉપાય સુદેવની ઉપાસના, સુગુરુની ભક્તિ અને સર્વજ્ઞકથિત ધર્મનું સેવન દેખાય છે. તેથી શક્તિઅનુસાર તે જીવ દેવગુરુની ભક્તિ કરે છે. અને દાન, શીલ, તપ, ભાવ રૂપ ચાર પ્રકારના ધર્મના સ્વરૂપને જાણવા યત્ન કરે છે અને જાણીને સદા શક્તિઅનુસાર સેવવા યત્ન કરે છે. તેથી તે જીવના રાગાદિ સર્વ ભાવ રોગો અલ્પ-અલ્પતર થાય છે. જેથી વર્તમાનભવમાં સંચિતવીર્યવાળો થાય છે અને તેના કારણે બંધાયેલ શ્રેષ્ઠ પુણ્યના બળથી જન્માંતરમાં ઉત્તમ દેવગતિને પામશે અને જ્યાં અધિક અધિક ધર્મની શક્તિનો સંચય થાય તેવી સર્વસામગ્રી હોવાથી વર્તમાનના ભવ કરતાં પણ અધિક શ્રેષ્ઠ મનુષ્યભવને પામીને મુક્તિને પ્રાપ્ત કરશે અથવા સુદેવત્વના અને સુમાનુષત્વના કેટલાક ભવો પ્રાપ્ત કરીને મોક્ષને પ્રાપ્ત કરશે.

ઉપનય :-

સમ્યગ્દર્શનપ્રાપ્તિમાહાત્મ્યમ્

यथा च तेन रोरेण स्वस्थीभूतचेतसा चिन्तितं, यदुत—अयं पुरुषो ममात्यन्तवत्सलो महानुभावस्तथापि मया मोहोपहतेन पूर्वं वज्जकोऽयं हरिष्यत्यनेन प्रपञ्चेन मामकं भोजनमिति कल्पितः, ततो धिङ्मां दुष्टचिन्तकं, तथाहि—यद्ययं हितोद्यतमतिर्न स्यात् ततः किमित्यञ्जनप्रयोगेण मम पटुदृष्टितां विहितवान्? किमिति वा तोयपानेन स्वस्थतां संपादितवान्? न चायं मत्तः कथञ्चिदुपकारमपेक्षते, किं तर्हि? महानुभावतैवैकाऽस्य प्रवर्त्तिका इत्युक्तं, तदेतज्जीवोऽपि संजातसम्यग्दर्शनः सन्नाचार्यगोचरं चिन्तयत्येव, तथाहि—यथावस्थितार्थदर्शितया तदाऽयं जीवो विमुञ्चति रौद्रतां, रहयति मदान्धतां, परित्यजति कौटिल्यातिरेकं, विजहाति गाढलोभिष्ठतां, शिथिलयति रागप्रकर्षं, न विधत्ते द्वेषोत्कर्षं, अपक्षिपति महामोहदोषम्, ततोऽस्य जीवस्य प्रसीदति मानसं, विमलीभवत्यन्तरात्मा, विवर्द्धते मतिपाटवं, निवर्त्तते धनकनककलत्रादिभ्यः परमार्थबुद्धिः, संजायते जीवादितत्त्वेष्वभिनिवेशः, तनूभवन्ति निःशेष-दोषाः, ततोऽयं जीवो विजानीते परगुणविशेषं, लक्षयति स्वकीयदोषजातं, अनुस्मरति प्राचीनामात्मावस्थां, अवबुध्यते तत्कालभाविनं गुरुविहितप्रयत्नं, अवगच्छति तन्माहात्म्यजनितामात्मयोग्यताम्।

ઉપનયાર્થ :-

સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિનું માહાત્મ્ય

અને જે પ્રમાણે સ્વસ્થીભૂત ચિત્તવાળા તે સંકડા વડે વિચારાયું જે ‘યદુત્ત’થી બતાવે છે — આ પુરુષ મારા પ્રત્યે અત્યંત વત્સલવાળો મહાનુભાવ છે તોપણ મોહથી ઉપહત એવા મારા વડે=અજ્ઞાનથી નષ્ટબુદ્ધિ એવા મારા વડે, પૂર્વમાં વંચક એવો આ પુરુષ આ પ્રપંચથી=ધર્મના વર્ણન પ્રપંચથી, મારું આ ભોજન હરણ કરશે એ પ્રમાણે કલ્પના કરાયો તેથી દુષ્ટચિત્તક એવા મને ધિક્કાર થાઓ તે આ પ્રમાણે — જો આ મહાત્મા હિતઉદ્યતમતિવાળા ન થાત તો કેમ આ અંજન પ્રયોગથી મારી પટુદૃષ્ટિતાને કરે ? અથવા કયા કારણથી પાણીના પાનથી સ્વસ્થતાને સંપાદન કરે ? અને આ પુરુષ મારી પાસેથી કોઈ ઉપકારની અપેક્ષા રાખતા નથી. તો શું ? મહાનુભાવતા જ એક આમની પ્રવર્તિકા છે=ઉત્તમતા જ આ મહાત્માને મારા ઉપકાર અર્થે પ્રવૃત્તિ કરાવનાર છે. એ પ્રમાણે કથાનકમાં કહેવાયું, તે આ જીવ પણ સંજાત સમ્યગ્દર્શનવાળો હતો આચાર્ય વિષયક વિચારે જ છે=પૂર્વમાં કહ્યું તે આ આચાર્ય વિષયમાં વિચારે જ છે, તે આ પ્રમાણે — યથાવસ્થિત અર્થદર્શિપણાથી=જે પ્રકારે સંસારનું સ્વરૂપ છે મોક્ષનું સ્વરૂપ છે અને મોક્ષના ઉપાયભૂત ધર્મનું સ્વરૂપ છે તેને યથાવસ્થિત જોનાર હોવાથી, આ જીવ રૌદ્રતાનો ત્યાગ કરે છે=પૂર્વમાં જે ધનની મૂર્છાને કારણે આચાર્યના ઉપદેશને સાંભળીને રૌદ્રધ્યાન થયેલું તે રૌદ્રતાનો ત્યાગ કરે છે. મદાન્ધતાનો ત્યાગ કરે છે=મારી પાસે ધનસંપત્તિ વગેરે છે તેના કારણે પોતે સમૃદ્ધ છે એ પ્રકારની મદાન્ધતાનો ત્યાગ કરે છે; કેમ કે સમ્યગ્દર્શન થવાથી ધર્મરૂપી ધનથી જ પોતે સમૃદ્ધ છે. તુચ્છ ધનાદિથી નહીં તેવી બુદ્ધિ થાય છે, કૌટિલ્યના અતિરેકનો ત્યાગ કરે છે=મહાત્માઓના ઉપદેશને સાંભળતી વખતે પોતાના કૌટિલ્યને કારણે તેઓના વિષયમાં જે મિથ્યા આશંકા થતી હતી તેના બીજભૂત જે કૌટિલ્યનો અતિરેક હતો તેનો ત્યાગ કરે છે અર્થાત્ સર્વથા કુટિલતા ગઈ નથી પરંતુ અતિશય કુટિલતાને કારણે પરમ ઉપકારિત એવા પણ મહાત્મા મને ઠગનારા છે એવી જોનારી જે અત્યંત કુટિલદૃષ્ટિ હતી તેનો ત્યાગ કરે છે. ગાઢલોભિષ્ટતાનો ત્યાગ કરે છે અર્થાત્ ધનાદિનો લોભ સર્વથા ગયો નથી પરંતુ પૂર્વમાં તે જ સર્વસ્વ જણાતું હતું હવે સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિને કારણે પરલોકના હિતની ચિંતા થવાથી ભગવદ્ ભક્તિ આદિમાં ધનનો વ્યય કરે છે આથી પૂર્વની જે ગાઢલોભિષ્ટતા હતી તેનો ત્યાગ કરે છે. રાગના પ્રકર્ષને શિથિલ કરે છે; કેમ કે સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિથી વીતરાગતા પ્રત્યે રાગબુદ્ધિ થવાથી અન્ય વિષયોમાં રાગ અપકર્ષવાળો થાય છે. દ્વેષના ઉત્કર્ષને કરતો નથી=પ્રતિકૂળ ભાવોમાં ક્યારેક દ્વેષ થાય છે તોપણ તત્ત્વના પર્યાલોચનથી તેને ક્ષીણ કરવા પ્રયત્ન કરે છે તેથી દ્વેષના ઉત્કર્ષને કરતો નથી, મહામોહના દોષને દૂર કરે છે=વારંવાર વીતરાગતા આદિ ભાવો આત્માના હિતરૂપ છે તે પ્રકારનું ભાવન કરીને તત્ત્વના વિષયમાં જે મૂઢતા રૂપ મહામોહદોષ હતો તેને સતત ક્ષીણ કરવા પ્રયત્ન કરે છે. તેથી આ જીવનું માનસ પ્રસાદવાળું થાય છે=તત્ત્વના બોધથી પોતે કૃતકૃત્ય થયો છે તેવો નિર્ગુણ થવાથી મનમાં હંમેશાં આનંદ વર્તે છે. અંતરઆત્મા નિર્ભજ થાય છે=મિથ્યાત્વાદિ બંધના

કારણીભૂત ભાવમલના કંઈક કંઈક અપગમથી અંતરઆત્મા નિર્મળ-નિર્મળતર થાય છે. મતિપાટવ વૃદ્ધિ પામે છે; કેમ કે તત્ત્વને જોનારી નિર્મળદૃષ્ટિ હોવાથી આત્માનું હિત શું છે ? અને અહિત શું છે ? તેના વિષયમાં સતત આલોચનને કારણે તત્ત્વવિષયક સૂક્ષ્મમતિ વૃદ્ધિ પામે છે. ધન સુવર્ણ, સ્ત્રી આદિથી પરમાર્થબુદ્ધિ નિવર્તન પામે છે.

ગુણનો સંગ જ જીવ માટે હિતરૂપ છે. બાહ્યસંગ પરમાર્થથી હિત નથી. કુવાસનાને કારણે સંગબુદ્ધિ થાય છે. તેવો સ્પષ્ટબોધ સમ્યગ્દર્શન થયેલ હોવાને કારણે થાય છે. તેથી બાહ્યભાવોમાં પરમાર્થબુદ્ધિ નિવર્તન પામે છે.

जीवस्य शुभसङ्कल्पाः

ततो यो जीवो मादृशः प्रागत्यन्तर्क्लिष्टपरिणामतया धर्मगुर्वादिविषयेऽप्यनेककुविकल्पकरण-
परोऽभूत्, स तदा लब्धविवेकश्चिन्तयति, यदुत—अहो मे पापिष्ठता, अहो मे महामोहान्धता, अहो
मे निर्भाग्यता, अहो मे कार्पण्यातिरेकः, अहो ममाविचारकत्वं, येन मयाऽत्यन्ततुच्छधनलवादिप्रति-
बद्धान्तःकरणेन सता य एते भगवन्तः सर्वदा परहितकरणनिरतमतयो, निर्दोषसन्तोषपोषितवपुषो,
मोक्षसुखलक्षणाऽनिधनधनार्जनप्रवणान्तःकरणाः, तुषमुष्टिनिःसारसंसारविस्तारदर्शिनः, स्वशरीर-
पञ्जरेऽपि ममत्वबुद्धिरहिता, मदीयधर्मगुरुप्रभृतयः साधवः, तेऽपि हरिष्यन्ति ममानेन धर्मकथादिप्रपञ्चेन
शठतया मां विप्रतार्य नूनमेते धनकनकादिकमिति प्राग्नेकशः परिकल्पिताः ततो धिङ्मामधमाधमदुष्ट-
विकल्पकमिति । यदि ह्येते भगवन्तो मां प्रति परमोपकारकरणपरायणा न स्युस्ततः किमिति सुगतिनगर-
गमनसम्बन्धबन्धुरमव्यभिचारिणं मार्गमादेशयन्तः सम्यग्ज्ञानदानव्याजेन महानरकवर्तिनीप्रवृत्तचेतोवृत्तिं
मां निवारयन्ति स्म ? किमिति वा विपर्यासपर्यासितचेतसो मे सम्यग्दर्शनसम्पादनद्वारेण निजशेषमुष्या
निःशेषदोषमोषविशेषं विशेषतो विदधति स्म ? न चैते निःस्पृहतातिशयेन समलोष्टहाटकाः, परहिताचरण-
व्यसनितया प्रवर्तमानाः कदाचिदुपकार्यात्सकाशात् क्वचित्प्रत्युपकारमपेक्षन्ते, न चैतेषां परमोपकार-
कारिणां भगवतां मादृशैः स्वजीवितव्ययेनापि प्रत्युपकारः कर्तुं पार्यते, आस्तां धनदानादिनेति ।
तावदेष जीवस्तदा संजातसम्यग्भावः पूर्वविहितस्वकीयदुश्चरितानुस्मरणेन पश्चात्तापमनुभवति, सन्मार्ग-
दायिनां च गुरुणामुपरि विपरीतशङ्कां विरहयति, तदा —

જીવના શુભસંકલ્પો

જીવાદિ તત્ત્વમાં અભિનિવેશ થાય છે=જીવ, અજીવ આદિ નવતત્ત્વ જે રીતે ભગવાને કહ્યાં છે તે રીતે જ જિનવચનથી જાણવા યત્ન કરે છે અને તે પદાર્થો તેમ જ છે તેવો દૃઢરાગ થાય છે, બધા દોષ અલ્પ થાય છે=પૂર્વમાં અનાદિકાળથી સેવાયેલા સુઅભ્યસ્ત સર્વ પ્રકારના દોષો તત્ત્વદૃષ્ટિ પ્રગટ થવાને કારણે ક્ષીણ-ક્ષીણતર થાય છે. તેથી આ જીવ પરના ગુણવિશેષને જાણે છે=મોક્ષમાર્ગમાં

પ્રવર્તતા મહાત્માઓના અને સન્મુખભાવવાળા યોગ્ય જીવોના જે ગુણવિશેષો છે તેને જાણો છે; કેમ કે યથાર્થદર્શનરૂપ સમ્યગ્દર્શન થયેલું હોવાને કારણે ઉચિત લિંગોથી બીજામાં વર્તતા ગુણોને પણ તે જોવા સમર્થ બને છે. પોતાના દોષસમૂહને જાણો છે=સમ્યગ્દર્શન થયેલ હોવાને કારણે નિમિત્તોને પામીને પોતાનામાં થતા તે તે પ્રકારના વિકારોને તે જાણો છે. આથી જ અવસરે અવસરે તેનું પ્રતિપક્ષ ભાવન કરીને ક્ષીણ કરવા યત્ન કરે છે. પ્રાચીન પોતાની અવસ્થાનું અનુસ્મરણ કરે છે= આચાર્યથી સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ થઈ તેના પૂર્વે પોતાને તુચ્છમતિ હતી તે પ્રકારની પૂર્વ અવસ્થાનું સ્મરણ કરે છે. તત્કાલભાવિ ગુરુવિહિત પ્રયત્નને જાણો છે=પૂર્વમાં પોતાની તુચ્છમતિ હતી છતાં નિઃસ્પૃહી એવા આ મહાત્માએ કેવલ મારા જ હિત અર્થે પોતાના શ્રમને ગણ્યા વગર પ્રયત્ન કરીને મને નિર્મળદૃષ્ટિવાળો કર્યો છે તે પ્રમાણે વારંવાર સ્મરણ કરે છે. તેમના માહાત્મ્યજનિત આત્માની યોગ્યતાને જાણો છે=નિઃસ્પૃહી એવા તે મુનિના માહાત્મ્યથી જનિત પોતાને તત્ત્વને જોવાની નિર્મળદૃષ્ટિ મળી છે એ પ્રકારે જાણો છે.

તેથી પૂર્વમાં અત્યંત ક્લિષ્ટ પરિણામપાણું હોવાથી ધર્મગુરુ આદિના વિષયમાં પણ મારા જેવો જે જીવ અનેક કુવિકલ્પ કરવામાં તત્પર હતો તે=સમ્યગ્દર્શન, પ્રાપ્ત થાય ત્યારે, પ્રાપ્ત થયેલા વિવેકવાળો વિચારે છે, શું વિચારે છે ? તે ‘યદુત્ત’થી બતાવે છે.

અહો ! મારી પાપિષ્ઠતા, અહો ! મારી મહામોહાન્ધતા, અહો ! મારી નિર્ભાગ્યતા, અહો ! મારા કાર્પણ્યનો અતિરેક, અહો ! મારું અવિચારકપણું, જે કારણથી=પાપિષ્ઠતા આદિભાવો પૂર્વમાં પોતાનામાં અતિશયવાળા હતા તે કારણથી, મારા વડે અત્યંત તુચ્છ ધનલવાદિમાં પ્રતિબદ્ધ અંતઃકરણવાળા છતાં જે આ ભગવાન સર્વદા પરહિત કરવામાં નિરતમતિવાળા, નિર્દોષ સંતોષથી પોષિત શરીરવાળા, મોક્ષસુખસ્વરૂપ અનિધન એવા=નાશ ન પામે એવા, ધનઅર્જનમાં પ્રવાણ અંતઃકરણવાળા, ફોતરાની મુષ્ટિ જેવા નિઃસાર સંસારના વિસ્તારને જોનારા, પોતાના શરીરરૂપી પાંજરામાં પણ મમત્વબુદ્ધિ રહિત મારા ધર્મગુરુ વગેરે સાધુઓ હોય છે. તેઓ પણ આ ધર્મકથાના પ્રપંચથી મને ઠગીને ખરેખર આ મહાત્માઓ મારા ધન-કનકાદિને હરશે તે પ્રમાણે પૂર્વમાં અનેક વખત પરિકલ્પના કરાઈ હતી, તેથી અધમાધમ દુષ્ટવિકલ્પને કરનારા એવા મને ધિક્કાર થાઓ.

જ્યારે જીવ સદ્ગુરુના વચનથી સમ્યગ્દર્શન પામે છે ત્યારે તે જીવને હંમેશાં અરિહંતનું સ્વરૂપ, સુસાધુનું નિઃસ્પૃહઆદિ સ્વરૂપ, નિર્લેપતાપ્રધાન ધર્મનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ દેખાય છે જેથી મોક્ષમાર્ગ જ જીવ માટે વર્તમાનમાં સુખાકારી છે. ભાવિ સુખપરંપરાનું એક કારણ છે તેવી સ્થિરબુદ્ધિ થાય છે. તેથી ગુરુએ કહેલા તે પ્રકારના સૂક્ષ્મબોધને તે મહાત્મા જાણી શકે છે. તેથી વિચારે છે કે નિઃસ્પૃહી શિરોમણિ કેવલ મારા હિત અર્થે સન્માર્ગને બતાવનારા ગુરુ વિષયક પણ ઠગવાના કુવિકલ્પો જે મેં કર્યા છે તે મારી અત્યંત પાપિષ્ઠતા છે અને તેનું કારણ ધનાદિની અત્યંત મૂર્ચ્છા જ છે. તે ધનાદિની મૂર્ચ્છાના અતિરેકને કારણે જ નિઃસ્પૃહી મુનિઓ જેઓ પોતાના શરીરમાં પણ મમત્વ વગરના છે, તેઓ મને ઠગીને મારા ધનનું પોતાના સ્વાર્થમાં વ્યય કરાવશે એ સર્વ પોતાની મિથ્યાકલ્પના છે તેવો સ્થિર નિર્ણય તે જીવને થાય છે.

જો આ ભગવાન એવા ગુરુ મારા પ્રત્યે પરમઉપકાર કરવામાં પરાયાણ ન થયા હોત તો કયા કારણથી સુગતિનગરના ગમનના સંબંધમાં સુંદર અવ્યભિચારી એવા માર્ગને બતાવતા સમ્યગ્જ્ઞાનના દાનના બહાનાથી મહાનરકના માર્ગમાં પ્રવૃત્ત ચિત્તવૃત્તિવાળા મને નિવારણ કરત ?

અથવા વિપર્યાસયુક્ત ચિત્તવાળા એવા મને, સમ્યગ્દર્શનના સંપાદન દ્વારા પોતાની બુદ્ધિથી બધા દોષના નિવારણવિશેષને કયા કારણે વિશેષથી કર્યું ? અર્થાત્ કેવલ મારા ઉપકાર અર્થે જ કર્યું છે. અને આ મહાત્મા નિઃસ્પૃહતાના અતિશયને કારણે દેહમાં અને સુવર્ણ બંને પ્રત્યે સમાનચિત્તવાળા, પરહિત આચરણમાં વ્યસનીપણું હોવાને કારણે પ્રવર્તતા=ઉપદેશમાં પ્રવર્તતા, ક્યારેય પણ ઉપકાર્ય એવા જીવો પાસેથી કોઈ પ્રત્યુપકારની અપેક્ષા રાખતા નથી. અને પરોપકારકારી એવા આ ભગવાનનો મારા જેવા વડે સ્વજીવિતના વ્યયથી પણ પ્રત્યુપકાર કરવો શક્ય નથી. ધનદાનાદિ દ્વારા દૂર રહો, આ પ્રમાણે આ જીવ જ્યારે સંજાત થયેલા સમ્યગ્ભાવવાળો=જ્યારે સદ્ગુરુએ ધર્મ પુરુષાર્થનું વર્ણન કર્યું અને ત્યારપછી સમ્યગ્દર્શનનું સ્વરૂપ બતાવ્યું ત્યારે સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિને કારણે ગુરુની ઉપકારકતા વિષયક થયેલા સમ્યક્ભાવવાળો, પૂર્વમાં કરાયેલા સ્વકીય દુશ્ચરિતના અનુસ્મરણથી=પૂર્વમાં ગુરુવિષયક કરાયેલી મિથ્યા આશંકારૂપ દુશ્ચરિતના અનુસ્મરણથી, પશ્ચાત્તાપને અનુભવે છે. અને સન્માર્ગદાયી એવા ગુરુ ઉપર વિપરીત શંકાનો પરિહાર કરે છે=આ મહાત્મા ઉપદેશ આપવા દ્વારા મારા પાસેથી ધનનો વ્યય કરાવશે તે પ્રકારની પૂર્વમાં થયેલી વિપરીત શંકાનો ત્યારે પરિહાર કરે છે.

ઉપનય :-

દ્વિવિધા: કુવિકલ્પા:

અનેનૈતદુક્તં ભવતિ—દ્વયે ખલ્વમી કુવિકલ્પા: પ્રાણિનો ભવન્તિ, તદ્વથા—એકે કુશાસ્ત્રશ્રવણ-વાસનાજનિતા: યદુત અણ્ડસમુદ્ભૂતમેતત્ત્રિભુવનં, મહેશ્વરનિર્મિતં, બ્રહ્માદિકૃતં, પ્રકૃતિવિકારાત્મકં, ક્ષણવિનશ્વરં, વિજ્ઞાનમાત્રં, શૂન્યરૂપં વા, ઇત્યાદય:, તે હ્યાભિસંસ્કારિકા ઇત્યુચ્યન્તે। તથાડન્યે સુખમભિલષન્તો, દુ:ખં દ્વિષન્તો, દ્રવિણાદિષુ પરમાર્થબુદ્ધ્યધ્યવસાયિનોડત એવ તત્સંરક્ષણપ્રવણચેતસો-ડદૃષ્ટતત્ત્વમાર્ગસ્યાસ્ય જીવસ્ય પ્રવર્તન્તે, યૈરેષ જીવોડશઙ્કનીયાનિ શઙ્કતે, અચિન્તનીયાનિ ચિન્તયતિ, અભાષિતવ્યાનિ ભાષતે, અનાચરણીયાનિ સમાચરતિ, તે તુ કુવિકલ્પા: સહજા ઇત્યભિધીયન્તે, તત્રાભિ-સંસ્કારિકા: પ્રથમસુગુરુસંપર્કપ્રભાવાદેવ કદાચિત્રિવર્ત્તેરન્, એતે પુન: સહજા યાવદેષ જીવો મિથ્યાત્વોપ્પ્લુત-બુદ્ધિસ્તાવત્ર કથજ્જિત્રિવર્તન્તે, યદિ પરમધિગમજસમ્યગ્દર્શનમેવ પ્રાદુર્ભૂતમેતાત્રિવર્ત્તયતીતિ।

ઉપનયાર્થ :-

બે પ્રકારના કુવિકલ્પો

આના દ્વારા=જીવને સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ થાય છે એના દ્વારા, આ કહેવાયેલું થાય છે, અને તે

કહેવાયેલું સ્પષ્ટ કરે છે. પ્રાણીઓને આ બે કુવિકલ્પો થાય છે. તે આ પ્રમાણે — એક કુશાસ્ત્રશ્રવણની વાસનાજનિત અને તે કુશાસ્ત્રના શ્રવણની વાસનાજનિત કુવિકલ્પો જ ‘ચદુત’થી બતાવે છે — ઈંડામાંથી ઉત્પન્ન થયેલું આ ત્રિજગત છે, મહેશ્વરથી નિર્મિત આ જગત છે, બ્રહ્માદિ કૃત છે, પ્રકૃતિના વિકારાત્મક છે, ક્ષણવિનશ્વર છે, વિજ્ઞાનમાત્ર છે અથવા શૂન્યરૂપ છે ઈત્યાદિ, અને તે અભિસંસ્કારિકા કુવિકલ્પો છે. તે તે શાસ્ત્રોના શ્રવણથી આત્મામાં પડેલા સંસ્કારોથી થનારા કુવિકલ્પો છે.

આ સર્વ વિકલ્પ અન્ય અન્ય દર્શનની માન્યતા અનુસાર થાય છે. અને આદિથી સ્વદર્શનમાં પણ વિપરીત બોધ કરાવનારા પાસત્યાદિના ઉપદેશથી થયેલા કુવિકલ્પોનું ગ્રહણ છે. વળી જે જે દર્શનથી વાસિત મતિ હોય તે તે સ્વદર્શનમાં રહેલા પણ વિપરીત બોધ કરાવનારા કુગુરુના વચનથી જેઓને દેવનો, ગુરુનો કે ધર્મનો વિપરીત બોધ થયો છે. તે સર્વ વિપરીત કુશાસ્ત્રના શ્રવણની વાસનાથી જનિત છે.

અને અન્ય=અન્ય કુવિકલ્પો, બતાવે છે. સુખના અભિલાષવાળા, દુઃખના દ્વેષ કરનારા, ધનાદિમાં પરમાર્થબુદ્ધિના અધ્યવસાય કરનારા કુવિકલ્પો છે. આથી જ તેના સંરક્ષણમાં પ્રવણ ચિત્તવાળા=ધનાદિના રક્ષણમાં પ્રવણ ચિત્તવાળા, અદૃષ્ટ તત્ત્વમાર્ગવાળા=આત્માનું પારમાર્થિક સુખ શું છે ? પારમાર્થિક સુખના ઉપાયો શું છે ? તેવો જેને બોધ થયો નથી તેવા અદૃષ્ટ તત્ત્વમાર્ગવાળા, આ જીવને પ્રવર્તે છે= બીજા પ્રકારના કુવિકલ્પો પ્રવર્તે છે, જેના વડે=બીજા પ્રકારના કુવિકલ્પો વડે, આ જીવ અશંકનીય એવા સદ્ગુરુઓની પણ શંકા કરે છે. અર્થાત્ નિઃસ્પૃહી મુનિઓ સ્વપ્નમાત્રમાં પણ અન્ય પાસે ધનાદિની પ્રાપ્તિની વાંછા કરતા નથી, તેથી અશંકનીય છે. તેઓમાં પણ આ જીવ બીજા કુવિકલ્પોને કારણે ધનાદિ ગ્રહણની શંકા કરે છે.

અચિંતનીયનું ચિંતવન કરે છે=આત્મા માટે સુખનો ઉપાય કષાયોની અલ્પતા છે તેથી સુખના અર્થીએ સુખના ઉપાયભૂત કષાયોની અલ્પતાના ઉપાયોનું ચિંતવન કરવું જોઈએ તેના બદલે સુખના ઉપાયરૂપે અચિંતનીય એવા ધનાદિને જ સુખના ઉપાયરૂપે વિચારે છે. અભાષિત એવાં વચનો જ બોલે છે. અર્થાત્ મોહધારાની વૃદ્ધિનું કારણ બને એવાં જ વચનો બોલે છે. અનાચરણીયની આચરણા કરે છે=આત્મા માટે જે અનાચરણીય કૃત્યો છે એ કૃત્યો જ તેને સુખના ઉપાયરૂપે જણાતાં હોવાથી તેની આચરણા કરે છે. વળી, તે કુવિકલ્પો=આ બીજા પ્રકારના કુવિકલ્પો, સહજ કહેવાય છે=મિથ્યા શાસ્ત્રશ્રવણ આદિથી જનિત નથી, પરંતુ કર્મયુક્ત આત્મામાં અજ્ઞાનતાને કારણે અનાદિકાળથી સહજ પ્રવર્તે તેવા કુવિકલ્પો છે. આથી જ બુદ્ધિમાન પણ સંસારી જીવો બાહ્યસુખનાં સાધનોમાં રાગ કરીને અને બાહ્ય દુઃખનાં સાધનોમાં દ્વેષ કરીને તે સહજ કુવિકલ્પોને કારણે મનુષ્યભવ નિષ્ફળ કરે છે. ત્યાં=બે પ્રકારના કુવિકલ્પોમાં, અભિસંસ્કારવાળા પ્રથમ સુગુરુના સંપર્કના પ્રભાવથી જ ક્યારેક નિવર્તન પામે છે.

જ્યારે યોગ્ય જીવ કંઈક ધર્મને અભિમુખ થયેલો હોય અને ઉપદેશક સ્વઅનુભવ અનુસાર બુદ્ધિને સ્પર્શે તે રીતે કહે કે અનાદિનો આપણો આત્મા છે, કર્મ અને શરીર સાથે સંબંધવાળો છે અને તે કર્મો પુણ્ય, પાપ

આદિ રૂપ છે. તો કુશાસ્ત્રના શ્રવણથી ઉત્પન્ન થયેલા સંસ્કારો પ્રથમ સુગુરુના સંપર્કથી નિવર્તન પામે છે અને ક્યારેક તે સંસ્કારો અતિદૃઢ હોય તો જેમ આમરાજાને બખ્ખભટ્ટ સૂરિના સંપર્કથી પણ તે સંસ્કારો ઘણા કાળના પ્રયાસથી નિવર્તન પામ્યા તેમ કોઈક જીવને ઘણા પ્રયત્નથી નિવર્તન પામે છે.

વળી, આ સહજ સંસ્કારો જ્યાં સુધી આ જીવ મિથ્યાત્વથી ઉપપ્લુત બુદ્ધિવાળો છે ત્યાં સુધી કોઈક રીતે નિવર્તન પામતા નથી. જો અધિગમ સમ્યગ્દર્શન જ પ્રાદુર્ભૂત થયેલું કેવલ આને=સહજ સંસ્કારોને, નિવર્તન કરે છે.

અનાદિકાળથી જીવમાં કુવિકલ્પો વર્તે છે અને તે કુવિકલ્પો સહજ સંસ્કારથી થનારા છે. વળી, કેટલાક કુવિકલ્પો અન્યદર્શનના વિપરીત બોધવાળા મહાત્માઓના વચનથી અથવા જૈનશાસનમાં રહેલા પણ વિપરીત બોધવાળા મહાત્માઓના વચનથી થનારા હોય છે અને કુવિકલ્પોનો અર્થ જ એ છે કે પદાર્થના વાસ્તવિક સ્વરૂપને છોડીને અવાસ્તવિકતાને જોનારી વિપરીત દૃષ્ટિથી જે વિચારો થાય છે તે કુવિકલ્પો છે. તેથી અન્યદર્શનની વાસનાથી સંસારની વ્યવસ્થાવિષયક કુવિકલ્પો થાય છે. અને પાસત્યાદિ સાધુઓથી વાસિત જીવોને સ્યાદ્વાદના ઉચિત યોજન વગર વિપરીત પ્રવૃત્તિમાં ધર્મબુદ્ધિ થાય એવા કુવિકલ્પો વર્તે છે. અને જેઓ કોઈ દર્શન સાથે સંપર્કવાળા નથી તેવા પણ જીવોને ઇન્દ્રિયોના સુખમાં સુખબુદ્ધિ અને ઇન્દ્રિયોના પ્રતિકૂળ ભાવોમાં દુઃખબુદ્ધિ અત્યંત સ્થિર હોય છે. પરંતુ કષાયોથી આકુળ આત્મા વર્તમાનમાં દુઃખી છે. ભાવિ દુઃખની પરંપરાનું ક્રરણ છે એવો લેશ પણ બોધ થતો નથી. એવા જીવોને સહજ પ્રકારના કુવિકલ્પો સદા વર્તે છે. અને જ્યારે મહાત્માના ઉપદેશથી અધિગમ સમ્યગ્દર્શન પ્રગટે છે ત્યારે કષાયોથી અનાકુળ આત્મા જ સુખી છે અને કષાયોથી આકુળ થયેલો જીવ જ સર્વપાપો કરીને અનર્થોની પરંપરાને પ્રાપ્ત કરે છે તેવી બુદ્ધિ થવાથી કષાયોની આકુળતાના પરિહાર અર્થે જ વીતરાગ ઉપાસ્ય રૂપે દેવ ભાસે છે. વીતરાગ થવામાં મહાપરાક્રમ કરનારા સુસાધુ જ ગુરુ તરીકે ભાસે છે. અને ભગવાને બતાવેલો સર્વ પ્રકારનો ધર્મ સ્વભૂમિકા અનુસાર કષાયોનું ઉન્મૂલન કરીને વીતરાગતામાં વિશ્રાંત થનાર છે તેવો સ્થિરબોધ થાય છે તેથી અધિગમ સમ્યગ્દર્શન પામેલા જીવોને અભિસંસ્કારવાળા અને સહજ કુવિકલ્પો શાંત થાય છે અને સંસારના ઉચ્છેદના ઉપાયમાં જ હિતબુદ્ધિ થવાથી તેને ઉચિત તત્ત્વ વિષયક જ સુવિકલ્પો પ્રવર્તે છે. અર્થાત્ સર્વજ્ઞકથિત ધર્મ જ મારું હિત છે. માટે સર્વ શક્તિથી તેના પરમાર્થને જાણી શક્તિ અનુસાર સેવું જેથી મારું હિત થાય એ પ્રકારના સુવિકલ્પો વર્તે છે.

કષાય-નોકષાયપ્રભાવ:

યત્પુનરભિહિતં યદુત તસ્ય દ્રમકસ્ય તસ્મિન્નજ્જનસલિલદાયકે પુરુષે સજ્જાતવિશ્રમ્ભસ્યાપિ મહોપકારિતાં ચિન્તયતસ્તથાપિ તત્રાત્મીયે કદન્નકે યાઽત્યન્તમૂર્ઝા સા ગાઢં ભાવિતત્વાન્ન કથજ્ઞિન્નિવર્તત ઇતિ તદેતજ્જીવેઽપિ યોજનીયં, તથાહિ—યદ્યપિ ક્ષયોપશમમુપગતં જ્ઞાનાવરણં દર્શનમોહનીયં ચ, સમુત્પન્નં સમ્યગ્જ્ઞાનં સમ્યગ્દર્શનં ચ, અત એવ નિવૃત્તા ભવપ્રપજ્વગોચરા તત્ત્વબુદ્ધિઃ, સંજાતો જીવાદિતત્ત્વાભિનિવેશઃ,

ગૃહીતાઃ પરમોપકારકારિતયા સમ્યગ્જ્ઞાનદર્શનદાયિનો ભગવન્તઃ સદ્ધર્મગુરવઃ, તથાપ્યસ્ય જીવસ્ય યાવદાસ્તે સમુદીર્ણં કષાયદ્વાદશકં, યાવચ્ચ પ્રબલમદ્યાપિ નોકષાયનવકં, તાવદનાદિભવાભ્યાસવાસના-પાટવપરાયત્તતયા પ્રવર્તમાનામેતેષુ ધનવિષયકલત્રાદિષુ કદન્નકલ્પેષુ મૂર્છામિષે જીવો ન નિવારયિતું પારયતિ। યતોઽસ્ય જીવસ્ય કુશાસ્ત્રશ્રવણસંસ્કારજા મહાણ્ડસમુદ્ભૂતં ત્રિભુવનમેતદિત્યાદયો મોહવિતર્કાઃ પ્રવર્તન્તે, યે ચ સહજા અપિ ધનાદિષુ પરમાર્થદર્શિતયા તત્સંરક્ષણગોચરા, અશઙ્કનીયેષ્વપિ ગુર્વાદિષુ શઙ્કાકારિણો મિથ્યાદર્શનોદયપ્રભવાઃ કદભિપ્રાયાઃ પ્રાદુર્ભવન્તિ, તે મરુમરીચિકાવક્ત્રચુમ્બિન ઇવ જલકલ્લોલમાલાપ્રતિભાસિનો મિથ્યાજ્ઞાનવિશેષાઃ તત્પ્રત્યનીકાર્થોપસ્થાપકેન પ્રમાણાન્તરેણ બાધ્યમાનાઃ સમ્યગ્દર્શનોત્પત્તિકાલે નિવર્તન્તે।

કષાય અને નોકષાયનો પ્રભાવ

જે વળી, કહેવાયું=કથાનકમાં કહેવાયું, શું કહેવાયું ? તે 'ચદુત્ત'થી બતાવે છે — તે અંજન અને પાણીદાયક પુરુષમાં=આંખમાં અંજન કરનાર અને તત્ત્વપ્રીતિકર પાણી આપનાર પુરુષમાં, પ્રાપ્ત થયેલા વિશ્વાસવાળા પણ તે દ્રમકને મહોપકારિતાનું ચિંતવન કરતા છતાં=અંજનદાયક અને સલિલદાયક પુરુષમાં મહોપકારિતાનું ચિંતવન કરતા, છતાં, તોપણ ત્યાં આત્મીય કદન્નમાં=ભોગસામગ્રીમાં, જે અત્યંત મૂર્છા તે ગાઢ ભાવિતપણું હોવાથી=વિષયસેવનકાળમાં વિષયોમાંથી જે સ્વસંવેદન સુખ થાય છે તે સુખ પ્રત્યેના રાગથી ગાઢ ભાવિતપણું હોવાને કારણે, કોઈ રીતે નિવર્તન પામતી નથી=વિષયોમાંથી અત્યંત મૂર્છા નિવર્તન પામતી નથી. તે આ=પૂર્વમાં કથાનકમાં જે કહેવાયું તે આ, જીવમાં પણ યોજન કર્યું. તે આ પ્રમાણે — જોકે ક્ષયોપશમને પામેલા જ્ઞાનાવરણીય અને દર્શનમોહનીય છે તેથી સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્દર્શન ઉત્પન્ન થયેલું છે=પ્રસ્તુત જીવને વિમલાલોક અંજનથી સમ્યગ્જ્ઞાન અને તત્ત્વપ્રીતિકર પાણીના પાનથી સમ્યગ્દર્શન પ્રગટ્યું છે. આથી જ ભવવિસ્તારના વિષયવાળી તત્ત્વબુદ્ધિ નિવૃત્ત થઈ છે=ભવવિસ્તારના કારણરૂપ ભોગવિલાસ જ જીવ માટે સુખરૂપ છે તે પ્રકારે જે તત્ત્વબુદ્ધિ પૂર્વમાં હતી તે નિવર્તન પામેલ છે. જીવાદિ તત્ત્વનો અભિનિવેશ થયેલો છે=મારો આત્મા શાશ્વત છે પુણ્યપાપોને કારણે સંસારમાં પરિભ્રમણ કરે છે અને પુણ્યપાપના ક્ષયથી મોક્ષ થાય છે અને મોક્ષનો ઉપાય ધર્મનું સેવન છે એ પ્રકારે જીવાદિ તત્ત્વોનો અભિનિવેશ થયેલો છે, પરમઉપકારીપણાથી સમ્યગ્જ્ઞાન, દર્શન દેનારા ભગવાન સદ્ધર્મગુરુઓ સ્વીકારાયા છે અર્થાત્ કોડોનું ધન આપનાર જે ઉપકાર કરી શકતો નથી તેવો મહાન ઉપકાર વિવેકચક્ષુને પ્રગટ કરનારા ભગવાન ધર્મગુરુ કરે છે તેવો સ્થિર નિર્ણય થયો છે. તોપણ આ જીવને જ્યાં સુધી બાર કષાયો ઉદયમાં વર્તે છે અને જ્યાં સુધી હજી પણ પ્રબળ નવ નોકષાયો છે ત્યાં સુધી અનાદિ ભવઅભ્યાસની વાસનાના પાટવને પરાધીનપણાથી પ્રવર્તમાન કદન્નકલ્પ આ ધનવિષયકલત્રાદિમાં મૂર્છાને આ જીવ નિવારણ કરી શકતો નથી. જે કારણથી આ જીવને કુશાસ્ત્રશ્રવણના સંસ્કારથી થયેલા મહાઅન્ડસમુદ્રભૂત આ ત્રિભુવન છે ઈત્યાદિ મોહવિકલ્પો પ્રવર્તે છે. અને વળી, ધનાદિમાં પરમાર્થદર્શિપણાને કારણે તત્સંરક્ષણ

વિષયવાળા સહજ સંસ્કારો અશંકનીય એવા પાણ ગુરુઆદિમાં શંકાને કરનારા મિથ્યાદર્શન ઉદયથી પ્રભવ કદ અભિપ્રાય પ્રાદુર્ભાવ થાય છે, તે મરુમરીચિકાવકત્રને ચુંબન કરનારા જલ કલ્લોલમાલા પ્રતિભાસિતની જેમ=મરુભૂમિમાં સૂર્યનાં કિરણોના પાતને કારણે પાણીના કલ્લોલના પ્રતિભાસને કરનારા વિકલ્પો જેવા, મિથ્યાજ્ઞાનવિશેષો તેના પ્રત્યનીક અર્થના ઉપસ્થાપક એવા પ્રમાણ અંતરથી બાધ્યમાન સમ્યગ્દર્શનની ઉત્પત્તિકાળમાં નિવર્તન પામે છે=મરુભૂમિમાં જલનો ભ્રમ થયો હોય અને કોઈક રીતે જ્ઞાન થાય કે વાસ્તવિક ત્યાં જલ નથી સૂર્યનાં કિરણોથી જલનો ભ્રમ છે ત્યારે જલના પ્રત્યનીક એવા યથાર્થ અર્થના બતાવનારા પ્રામાણિક જ્ઞાનને કારણે તે ભ્રમ દૂર થાય છે. તેમ ધનાદિમાં પાણ આ જીવને પદાર્થનો યથાર્થ બોધ થવાથી પરમાર્થબુદ્ધિ બાધ્યમાન થાય છે. તેથી સમ્યગ્દર્શનના ઉત્પત્તિકાળમાં નિવર્તન પામે છે.

ઉપનય :-

મોહવિજૃમ્ભિતમ્

યઃ પુનરેષ ધનવિષયાદિષુ મૂર્છાલક્ષણો મોહઃ સોઽપૂર્વરૂપો, યતોઽયં દિઙ્મોહ ઇવ તત્ત્વધિયાઽપિ સાર્દ્ધમવ્યાહત એવાસ્તે, અનેન હિ મોહિતોઽયં જીવો જાનત્રપિ સકલં કુશાગ્રલગ્નજલલવતરલં ન જાનીતે, પશ્યત્રપિ ધનહરણસ્વજનમરણાદિકં ન પશ્યતીવ, પટુપ્રજ્ઞોઽપિ જડબુદ્ધિરિવ ચેષ્ટતે, સમસ્ત-શાસ્ત્રાર્થવિશારદોઽપિ મહામૂર્ખચૂડામણિરિવ વર્તતે, તત્ત્વજ્ઞાસ્ય જીવસ્ય પ્રતિભાતિ મુત્કલચારિતા, રોચતે તસ્મૈ યથેષ્ટચેષ્ટા, બિભેત્યયં વ્રતનિયમનિયન્ત્રણાયાઃ, કિમ્બહુનોક્તેન ? ન શક્નોત્યયં જીવસ્તદા કાકમાંસભક્ષણાદપિ નિવૃત્તિં વિધાતુમિતિ ।

ઉપનયાર્થ :-

મોહનું વિજૃમ્ભિત

જે વળી, આ ધનવિષયાદિમાં મૂર્છાલક્ષણ મોહ છે=તે જીવમાં મોહ છે. તે અપૂર્વ છે=સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ થવા છતાં ધનાદિમાં મૂર્છારૂપ મોહનિવર્તન ન પામી શકે તેવો અપૂર્વ છે. જે કારણથી આ=ધનાદિમાં મૂર્છાલક્ષણમોહ, દિઙ્મોહની જેમ=દિશાના મોહની જેમ, તત્ત્વબુદ્ધિની સાથે પાણ=આત્માની વીતરાગ અવસ્થા સાર છે અવીતરાગભાવથી જ સર્વભોગાદિ પ્રવૃત્તિઓ થાય છે, જેનાથી થતા સંકલેશને કારણે અનર્થની પરંપરા પ્રાપ્ત થાય છે તે પ્રકારની સમ્યગ્દર્શનના ઉત્પત્તિકાળમાં થયેલી તત્ત્વબુદ્ધિ સાથે પાણ, અવ્યાહત જ રહે છે=મૂર્છારૂપ મોહનાશ પામતો નથી. આનાથી=ધનાદિમાં મૂર્છાલક્ષણ મોહથી, મોહિત થયેલો આ જીવ જાણવા છતાં પાણ=તાણખલાના અગ્રમાં લાગેલા જલલવના જેવો તરલ સકલભોગ છે એ પ્રમાણે જાણતો પાણ, જાણતો નથી. જેવા છતાં પાણ=ધનહરણ, સ્વજનમરણાદિ જેવા છતાં પાણ, ધનહરણ, સ્વજનમરણાદિને જાણે જોતો નથી. પટુપ્રજ્ઞાવાળો

પાણી=સમ્યગ્દર્શન પ્રગટ થયેલો હોવાથી આત્માનું હિત શું છે ? અહિત શું છે ? તેના વિષયમાં પટુપ્રજ્ઞાવાળો પાણી, જડબુદ્ધિની જેમ ચેષ્ટા કરે છે અર્થાત્ ભોગાદિના અતિ આકર્ષણથી જડબુદ્ધિની જેમ ભોગાદિમાં પ્રયત્ન કરે છે. સમસ્ત શાસ્ત્રાર્થમાં વિશારદ પાણી મહામૂર્ખ ચૂડામણિની જેમ વર્તન કરે છે=સમ્યગ્દર્શન થવાને કારણે સુદેવ-સુગુરુ અને સર્વજ્ઞકથિત ધર્મ વીતરાગતા સાથે એકવાક્યતાથી જોડાયેલા હોવાને કારણે તેમાં જ સારબુદ્ધિ વર્તે છે તેથી જે જે શાસ્ત્રો ભાણે છે તે શાસ્ત્રોને વીતરાગગામી ભાવોને જાણવાની પટુપ્રજ્ઞાવાળો હોવાથી સમસ્તશાસ્ત્રાર્થમાં વિશારદ છે તોપણ ભોગાદિમાં ગાઢ મૂર્છાને કારણે મનુષ્યભવને ભોગવિલાસમાં વ્યર્થ પસાર કરે છે તેથી મહામૂર્ખ ચૂડામણિની જેવો વર્તે છે. અને તેથી=મૂર્ખ ચૂડામણિની જેમ વર્તે છે તેથી, આ જીવની મુક્તિલચારિતા ભાસે છે=ત્યાગની પ્રતિજ્ઞા વગર જે જે ઈચ્છાઓ ઊઠે તે પ્રમાણે મુક્તપાણે ભોગવિલાસ કરવાની પરિણતિ તે જીવમાં વર્તે છે. તેને યથેષ્ટચેષ્ટા ગમે છે=જે જે અંદરમાં ઈચ્છાઓ થાય છે તે પ્રમાણે ભોગાદિમાં પ્રવૃત્તિ કરવાની ઈચ્છા થાય છે આ=આ જીવ, વ્રતનિયમના નિયંત્રણથી ડરે છે અર્થાત્ કોઈ પ્રકારના વ્રતનિયમમાં લેશ પણ યત્ન કરતો નથી. વધારે કહેવાથી શું ? આ જીવ ત્યારે=અવિરતિના ઉદયકાળમાં, કાગડાના માંસભક્ષણથી પણ નિવૃત્તિને કરવા માટે સમર્થ થતો નથી=એને ભય પણ લાગે છે કે એવા પ્રકારના રોગકાળમાં કાગડાના માંસભક્ષણ વગર તેનું નિવારણ અશક્ય હશે ત્યારે હું કાગડાના માંસભક્ષણ વગર રહી શકીશ નહીં તેથી તેની પ્રતિજ્ઞા લેવા તત્પર થતો નથી.

ધર્મબોધકરપ્રયુક્તપરુષવચનોપદેશોપનય:

एवं च स्थिते यत्तदुक्तं यदुत—तं रोरं मूर्च्छातिरेकेण पुनः पुनः स्वभोजनभाजने दृष्टिं पातय-
न्तमुपलभ्य स धर्मबोधकराभिधानो रसवतीपतिस्तस्याभिप्रायमवगम्य मनाक् सपरुषमित्थमभिहितवान्
अरे द्रमक ! दुर्बुद्धे ! केयं भवतो विपरीतचारिता? किमितीदं परमात्रं कन्यकया प्रयत्नेनापि
दीयमानं त्वं नावबुद्ध्यसे? भवन्त्यन्येऽपि पापिनो रोराः, केवलं भवता सदृशोऽन्यो निर्भाग्यो
नास्तीति मे वितर्कः, यस्त्वमत्र तुच्छे कदन्नके प्रतिबद्धचित्तः सन्नमृतास्वादमेतन्मया दाप्यमानमपि
परमात्रं न गृह्णासि, अन्यच्च यतस्त्वमत्र भवने प्रविष्टस्तथेदं दृष्ट्वा मनागाह्लादितः परमेश्वरेण
चावलोकितः, तेन कारणेन भवन्तं प्रत्यादरोऽस्माकं, ये पुनरस्मात्सद्भनो बहिर्वर्तन्ते जन्तवो ये चेदं
विलोक्य न मोदन्ते ये च राजराजेन न निरीक्षितास्तेषां वयं न वार्तामपि पृच्छामो, वयं हि सेवक-
धर्ममनुवर्तमाना य एव कश्चिन्महानृपतेर्वल्लभस्तत्रैव वाल्लभ्यमाचरामः, अयं चास्माकमवष्टम्भोऽभूत्-
किलामूढलक्ष्योऽयं राजा न कदाचनाऽपात्रे मतिं कुरुते, यावता सोऽप्यस्मदवष्टम्भोऽधुना भवता
विपरीतचारिणा वितथ इव सम्पादितः, तदिदमवगम्य त्यजेदं वैपरीत्यं, हित्वेदं कदन्नं गृहाणेदं
परमात्रं, यन्माहात्म्येनैते पश्य सर्वेऽत्र सद्भनि वर्तमाना जन्तवोऽमृततृप्ता इव मोदन्त इति एतदपि
समस्तमत्र जीवव्यतिकरे सुगुरुराचरत्येव ।

ધર્મબોધકર દ્વારા પ્રયુક્ત પરુષવચનના ઉપદેશનો ઉપનય

અને આ પ્રમાણે સ્થિત હોતે છતે=આ પ્રસ્તુત જીવ સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કરે છે છતાં, ધનાદિમાં ગાઢ મૂર્છા નિવર્તન પામી નથી તેથી લેશ પણ ત્યાગ કરવા સમર્થ બનતો નથી. આથી જ કાગડાના માંસભક્ષણની નિવૃત્તિ પણ કરવા સમર્થ બનતો નથી આ પ્રમાણે સ્થિત હોતે છતે, જે તે કહેવાયું=કથાનકમાં કહેવાયું, શું કહેવાયું તે ‘ચદુત્ત’થી બતાવે છે — તે રાંકડાને મૂર્છાના અતિરેકના કારણે ફરી ફરી સ્વભોજનના ભાજનમાં દૃષ્ટિને પાડતા જોઈને=તે ભિખારીને પોતાના કદન્નમાં અતિમૂર્છા હોવાને કારણે તેને છોડવા તત્પર નથી તેથી વારંવાર તેને જોવા માટે યત્ન કરતો હતો તેને જોઈને, તે ધર્મબોધક નામનો રસોઈયો તેના અભિપ્રાયને જાણીને=પોતાનું ભોજન છોડવા માટે તત્પર નથી તે પ્રકારના અભિપ્રાયને જાણીને, કંઈક સપરુષ આ પ્રમાણે કહ્યું - હે દ્રમક, હે દુર્બુદ્ધિ ! તારી આ કંઈ વિપરીત ચારિતા છે ? કલ્યા વડે=તદ્દેયા નામની કલ્યા વડે, આ પરમાત્મ પ્રયત્નથી પણ અપાતું તું કેમ જાણતો નથી ? અન્ય પણ પાપી રાંકડાઓ આ જગતમાં છે. પરંતુ તારા જેવો અન્ય નિર્ભાગ્યશેખર નથી એ પ્રમાણે મને વિતર્ક છે. વળી, જે તું આ તુચ્છ કદન્નમાં પ્રતિબદ્ધ ચિત્તવાળો છતો અમૃતના આસ્વાદન જેવું આ મારા વડે અપાતું પણ પરમાત્મ ગ્રહણ કરતો નથી=ચારિત્રની પરિણતિ નિષ્પત્ત થાય એવી ઉચિત પ્રવૃત્તિરૂપ પરમાત્મને ગ્રહણ કરતો નથી. એ તારી દુર્બુદ્ધિ છે એમ અન્વય છે, વળી, બીજું જે કારણથી તું આ ભવનમાં પ્રવિષ્ટ છો અને આને જોઈને=આ ભવને જોઈને, થોડો આદ્લાદિક થયેલો અને પરમેશ્વર વડે અવલોકન કરાયેલો છે. તે કારણથી તારા પ્રત્યે અમને આદર છે. જે વળી, જીવો આ મંદિરથી બહિર વર્તે છે અને જે આ મંદિરને જોઈને=ભગવાનના શાસનને જોઈને, આનંદ પામતા નથી અને જે રાજરાજેશ્વર વડે જોવાયા નથી, તેઓની અમે વાર્તા પણ પૂછતા નથી, સેવકધર્મને અનુસરનારા અમે=મહારાજા એવા તીર્થંકરના સેવકધર્મને અનુસરનારા અમે, જે કોઈ મહાનૃપતિને વલ્લભ છે=જે કોઈ જીવ તીર્થંકરને પ્રિય છે, તેમાં જ વાલ્લભ્યને આચરીએ છીએ=તે જીવમાં જ અમને પ્રીતિ થાય છે, અને અમારો આ અવષ્ટમ્ભ હતો=અમને આ નિર્ણય હતો. ખરેખર અમૂઢલક્ષવાળા આ રાજા=ક્યારે પણ લક્ષ્યમાં ભ્રમ ન થાય તેવા કેવલજ્ઞાનથી યુક્ત એવા આ તીર્થંકરો, ક્યારે પણ અપાત્રમાં મતિ કરતા નથી. તે અમારો વિશ્વાસ હમણાં વિપરીત આચરણ કરનારા એવા તારા વડે વિતથની જેમ=નિષ્ફળની જેમ, સંપાદન કરાયો. તે આ જાણીને આ વૈપરીત્યનો ત્યાગ કર=પરમાત્મને ગ્રહણ કરવાનો યત્ન કર, આ કદન્નને છોડીને પરમાત્મને ગ્રહણ કર, જેના માહાત્મ્યથી=પરમાત્મના ભોજનના માહાત્મ્યથી, આ મંદિરમાં વર્તતા સર્વજીવો તું જો અમૃતની તૃપ્તિની જેમ આનંદિત છે. આ પણ સમસ્ત આ જીવરૂપ વ્યતિકરમાં=પ્રસ્તુત જીવના પ્રસંગમાં, સુગુરુ આચરે જ છે=જેમ તે કથાનકમાં રાંકડાને તે રસોઈ કરનારાએ કહ્યું તે પ્રમાણે જ પ્રસ્તુત જીવમાં પણ સદ્ગુરુઓ આચરણ કરે છે.

ઉપનય :-

તથાહિ—યદાઽયં જન્તુરાવિર્ભૂતજ્ઞાનદર્શનોઽપિ કર્મપરતન્ત્રતયા ન સ્તોકમાત્રામપિ વિરતિં પ્રતિપદ્યતે,

तदाऽमुं तथाभूतं विषयेषु गाढं मूर्च्छितचित्ततयाऽभिरममाणमुपलभ्य सद्धर्मगुरूणां भवत्येवंविधो-
 ऽभिसन्धिः, यदुत—केयमस्यात्मवैरिता? किमित्ययं रत्नद्वीपप्राप्तनिर्भाग्यपुरुष इवानर्घ्यरत्नराशिसदृशानि
 व्रतनियमाचरणान्यवधीर्य जरत्काचशकलकल्पेषु विषयेषु प्रतिबन्धं विधत्ते, ततस्ते गुरवः प्रादुर्भूत-
 प्रणयकोपा इव तं प्रमादपरं जीवमित्थमाचक्षते-अयि ! ज्ञानदर्शनविदूषक ! केयं भवतोऽनात्मज्ञता?
 किमिति प्रतिक्षणमस्मानारारट्यमानान् भवान्न लक्षयति? दृष्ट्वा बहवोऽस्माभिरन्येऽप्यकल्याणभाजनभूताः
 प्राणिनः, केवलं तेषामपि मध्ये शेखरायितं भवता, यतस्त्वं जानन्नपि भगवद्वचनं, श्रद्धधानोऽपि
 जीवादिपदार्थसार्थं, विद्यमानेऽपि मादृशे प्रोत्साहके, लक्षयन्नपीदृशसामग्र्याः सुदुर्लभतां, भावयन्नपि
 संसारदुरन्ततां, परिकलयन्नपि कर्मदारुणतां, बुद्ध्यमानोऽपि रागादिरोद्रतां, तथापि समस्तानर्थसार्थ-
 प्रवर्तकेषु, कतिपयदिवसवर्त्तिषु, तुषमुष्टिनिःसारेषु विषयेषु सततं रज्यसे, न पुनरस्माभिरनर्थगर्तपातिनं
 भवन्तमवगम्य दययोपदिश्यमानामेनां सकलक्लेशदोषविरेककारिणीं भागवतीं समस्तपापविरतिं भवान-
 वहेलयाऽपि विलोकयति। अन्यच्च एतदपि न लक्षितं भवता यदर्थमेषोऽस्माकं भवन्तं प्रति महानादरः,
 तदाकर्णय अत्रापि यत्कारणं यतस्त्वं सज्ज्ञानदर्शनयुक्ततया सर्वज्ञशासनाभ्यन्तरभूतो वर्त्तसे, यतश्च
 प्रथमावसरेऽपि भगवन्मतमवलोक्य जातस्ते प्रमोदः, तद्दर्शनेन च लक्षिताऽस्माभिस्त्वयि भवन्ती
 परमात्मावलोकना, ततो वयं भगवदनुगृहीतोऽयमितिकृत्वा तवोपर्यादरवन्तः, युज्यते च भगवदनुचराणां
 तदभिमतेषु पक्षपातः कर्तुं, ये तु जीवाः सर्वज्ञशासनमन्दिरमद्यापि नावगाहन्ते, कथञ्चित्प्रविष्टा
 अपि तत्र न तद्दर्शनेन हृष्यन्ति, अत एव च परमात्मावलोकनाया बहिर्भूता लक्ष्यन्ते, तांस्तथाभूताननन्तानपि
 जीवान् पश्यन्तोऽपि च यदुदासीनभावं भजामहे, नोचितास्ते खल्वादरकरणस्य, अयं चेयन्तं कालं
 यावदवष्टम्भोऽस्माकमासीत् किलामुनोपायेन ये योग्याः सन्मार्गावतरणस्येति निश्चीयते ते न कदाचन
 व्यभिचरन्ति, यावता भवताऽयमनेकसत्त्वेषु सुनिश्चितोऽप्यस्माभिरुपायो विपरीतमाचरता व्यभिचारितो
 वर्तते। ततो भो दुर्मते ! मैवं विधेहि, कुरुष्वाधुनापि यदहं वच्मि, परित्यजेदं दौःशील्यं, विहाय
 दुर्गतिपुरीवर्तनीकल्पामविरतिमुररीकुरु निर्वृन्दानन्दसन्दोहदायिकां सर्वज्ञोपज्ञां ज्ञानदर्शनयोः फलभूतां
 विरतिं, इतरथा परमार्थतो ज्ञानदर्शने अपि निष्फले संपत्स्येते। इयं हि भागवती दीक्षा गृहीता सती
 सम्यक् पाल्यमाना सकलकल्याणपरम्परां संपादयति, यदि वा तिष्ठन्तु तावत् पारलौकिककल्याणानि,
 किं न पश्यति भवानिदानीमेवैते भगवदुक्तविरतिरतचित्ताः सुसाधवो यदनन्तामृतरसतृप्ता इव स्वस्थाः
 सदा मानसेन, अवेदयितारो विषयाभिलाषजनितानां कामविकलतयौत्सुक्यप्रियविरहवेदनानां, अनभि-
 ज्ञातारो लोभमूलानां निष्कषायतया धनार्जनरक्षणनाशदुःखानां, वन्दनीयास्त्रिभुवनस्य, संसारसागरा-
 दुत्तीर्णमेवात्मानं मन्यमानाः सदा मोदन्ते, तदेवंभूतगुण्यं विरतिः किमात्मवैरितया नादीयते भवतेति ?।

ઉપનયાર્થ :-

તે આ પ્રમાણે — જ્યારે આ જીવ આવિર્ભૂતજ્ઞાન દર્શનવાળો પણ કર્મપરંતંત્રતાને કારણે થોડી માત્ર પણ વિરતિને સ્વીકારતો નથી=જ્યારે આ જીવને સર્વકલ્યાણની પરંપરાનું કારણ વિવેકપૂર્વક સેવાયેલા પંચાચાર છે તેવી સ્થિરબુદ્ધિ થાય છે. ત્યારે પંચાચારના સૂક્ષ્મબોધ રૂપ જ્ઞાન અને પંચાચાર જ સર્વકલ્યાણનું એક કારણ છે તેવી રુચિરૂપ સમ્યગ્દર્શન પ્રગટ થાય છે છતાં ભોગવિલાસ પ્રત્યેની રુચિ નિવર્તન પામતી નથી. તેથી અવિરતિ આપાદક કર્મ પરંતંત્રતાના કારણે થોડી પણ વિરતિ સ્વીકારતો નથી. ત્યારે તેવા પ્રકારના વિષયોમાં ગાઢ મૂર્ચિત ચિત્તપાણાથી રમતા એવા તેને જોઈને સદ્ગુરુઓને આ પ્રકારની અભિસંધિ થાય છે=તીવ્ર અવિરતિના ઉદયને કારણે વિષયોમાંથી આનંદ લઈ શકે તેવું ચિત્ત હોય છે પરંતુ જિનવચનાનુસાર ઉચિત ક્રિયાઓ કરીને આનંદ લઈ શકે એવું ચિત્ત નહીં હોવાથી વિષયોમાં રમતા તે જીવોને જોઈને સદ્ગુરુને એવો અભિપ્રાય થાય છે કે જેમ ઉપદેશના બળથી આ જીવને જ્ઞાન, દર્શનની પ્રાપ્તિ થઈ તેમ વિશેષ ઉપદેશના બળથી ભોગલાલસા પણ તેની અલ્પ થશે તેથી તેનું હિત કરવાની અભિસંધિ થાય છે. તેથી કહે છે. જે ‘યદુત્ત’થી બતાવે છે — આ જીવની કેવા પ્રકારની આત્મવૈરિતા છે ? કયા કારણથી આ રત્નદ્વીપને પામેલા નિર્ભાગ્ય પુરુષના જેવો અનર્થેય રત્નરાશિના જેવા વ્રતનિયમની આચરણની અવગણના કરીને જીર્ણ થયેલા કાચના ટુકડા જેવા વિષયોમાં પ્રતિબંધને ધારણ કરે છે.

જેમ કોઈ પુરુષ રત્નના દ્વીપને પામેલો હોય ત્યાં પણ રત્નને ગ્રહણ કરવાનું છોડીને ત્યાં રહેલા જીર્ણકાચના ટુકડાઓને ગ્રહણ કરે તે જેમ મૂર્ખ જેવી ચેષ્ટા છે તેમ જે મહાત્માને સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યગ્દર્શન પ્રગટ્યું છે તે મહાત્માને સર્વકલ્યાણનું એક કારણ પંચાચાર છે તેવી સ્થિરબુદ્ધિ થયેલી છે. તેથી રત્નદ્વીપને પામેલો છે. આમ, છતાં પંચાચારને સેવવાને અનુકૂળ વ્રતનિયમની આચરણ સેવવા માટેનો ઉત્સાહ થતો નથી પરંતુ વિષયોમાંથી આનંદ લેવાની વૃત્તિ થાય છે. જેથી વિશેષ પ્રકારના રત્નોની પ્રાપ્તિ તુલ્ય ચારિત્રને તે પામી શકતો નથી અને વિષયોમાં પ્રતિબંધને ધારણ કરે છે.

તેથી=તે તેની મૂર્ખતા છે તેવું ધર્મગુરુને જણાય છે તેથી, તે ગુરુઓ પ્રાદુર્ભાવ થયેલા પ્રણયકોપની જેમ પ્રમાદપર એવા જીવને આ પ્રમાણે કહે છે — હે જ્ઞાનદર્શન વિદૂષક ! તારી આ અનાત્મજ્ઞતા શું છે ? અર્થાત્ તારી આ મૂર્ખતા શું છે ? કયા કારણથી સતત બૂમો પાડતા અમને તું લક્ષમાં લેતો નથી ? અકલ્યાણના ભાજનભૂત ઘણા અન્ય પણ પ્રાણીઓ અમારા વડે જોવાયા તેઓમાં પણ તું કેવલ અગ્રેસર છે.

તત્ત્વને સાંભળવા માટે આવનારા મંદબુદ્ધિવાળા જીવો તત્ત્વને જલ્દી પ્રાપ્ત ન કરી શકે તેવા અકલ્યાણના ભાજનરૂપ ઘણા પ્રાણીઓ તે ગુરુના સંપર્કમાં આવેલા હતા. પરંતુ પ્રસ્તુત જીવ તો સૂક્ષ્મબોધને પામ્યા પછી સ્થિર સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્દર્શન હોવાને કારણે વિશેષ-વિશેષ પ્રકારે તત્ત્વ પ્રાપ્ત કરવા અર્થે ગુરુ પાસે આવે છે. પ્રતિદિન નવું નવું તત્ત્વ સાંભળે છે. છતાં વિષયોના પ્રતિબંધને છોડીને વિરતિને અભિમુખ થતો

નથી. તેથી અકલ્યાણના ભાજનમાં અગ્રેસર તું છો એમ ગુરુ કહે છે.

જે કારણથી તું ભગવાનના વચનને જાણવા છતાં પણ જીવાદિ પદાર્થોના સમુદાયની શ્રદ્ધાવાળો છતાં પણ મારા જેવા પ્રોત્સાહક વિદ્યમાન હોવા છતાં પણ, આવા પ્રકારની સામગ્રીની સુદુર્લભતાને જાણતો પણ=મોક્ષને અનુકૂલ સર્વ ઉત્તમ સામગ્રીનો યોગ સુદુર્લભ છે તેમ જાણવા છતાં પણ, સંસારની દુરંતતાને ભાવન કરતો પણ, કર્મની દારુણતાને જાણતો પણ, રાગાદિની રોદ્રતાને જાણતો પણ એવો તું સમસ્ત અનર્થના સમુદાયના પ્રવર્તક, કેટલાક દિવસ રહેનારા, તુષ્ઠિના જેવા નિઃસાર=ફોતરાની મુષ્ટિ જેવા નિઃસાર, એવા વિષયોમાં સતત રાગ કરે છે. વળી, અનર્થના ગર્તામાં પાતને પામતા એવા તેને જોઈને અમારા વડે દયાથી ઉપદેશ અપાતી સકલ ક્લેશદોષના નાશને કરનારી આ ભાગવતી સમસ્ત પાપની વિરતિને=અનાદિકાળથી વિષયોને સેવીને આત્માએ જે કષાયોના ક્લેશના સંસ્કારોનું આધાન કર્યું છે તે સકલ ક્લેશના દોષને આત્મામાંથી દૂર કરનારી ત્રણગુપ્તિના સામ્રાજ્ય રૂપ ભગવાનની બતાવેલી સમસ્ત પાપની વિરતિને, તું અવહેલનાથી પણ અવલોકન કરતો નથી=સામાન્ય દૃષ્ટિથી પણ તેના સ્વરૂપને જોવા તત્પર થતો નથી. માત્ર મારાથી અશક્ય છે તેમ માનીને વિષયોમાં જ રાગ કરે છે. અને અન્ય=મહાત્મા તે જીવને બીજું, કહે છે. આ પણ તારા વડે લક્ષમાં લેવાયું નથી. જેના માટે અમારો તારા પ્રત્યે આ મહાન આદર છે. અહીં પણ=તારા પ્રત્યે આદરમાં પણ, જે કારણ છે તે તું સાંભળ, જે કારણથી સમ્યગ્જ્ઞાન અને દર્શનયુક્તપણાથી સર્વજ્ઞના શાસનની અભ્યંતરભૂત=અંદર રહેલો તું છે અને જે કારણથી પ્રથમ અવસરમાં પણ=સમ્યગ્જ્ઞાન, દર્શનની પ્રાપ્તિના પૂર્વના અવસરમાં પણ, ભગવાનના મતને જોઈને તને પ્રમોદ થયેલો અને તેના દર્શનથી=ભગવાનના મતને જોઈને તને પ્રમોદ થયેલો તેના દર્શનથી, અમારા વડે તારે વિશે પડતી પરમાત્માની અવલોકના જોવાઈ, તેથી ભગવાનથી અનુગૃહીત આ છે એથી કરીને તારા ઉપર અમે આદરવાળા છીએ અને ભગવાનના અનુચરોને તેમના અભિમત જીવોમાં પક્ષપાત કરવો યોગ્ય છે=ભગવાનની આજ્ઞાને અનુસરનારા એવા સુસાધુઓને ભગવાનના અભિમત એવો યોગ્ય જીવોમાં પક્ષપાત કરવો એ યોગ્ય છે. માટે અમે તારા ઉપર આદરવાળા છીએ. વળી જે જીવો સર્વજ્ઞના શાસનના મંદિરને હજી પણ અવગાહન કરતા નથી=તેના વિષયમાં પારમાર્થિક જિજ્ઞાસાવાળા થયા નથી. કોઈક રીતે પ્રવિષ્ટ પણ=કોઈકની પ્રેરણાથી કે તેવા પ્રકારના સંયોગથી બાહ્યછાયાથી પ્રવેશ થયેલા પણ, ત્યાં=ભગવાનના શાસનમાં, તેના દર્શનથી હર્ષિત થતા નથી. અને આથી જ=ભગવાનના શાસનને જોઈને હર્ષિત થતા નથી આથી જ, પરમાત્માની અવલોકનાથી બહિર્ભૂત જણાય છે, તેવા પ્રકારના અનંત પણ જીવોને જોતા પણ અમે જે કારણથી ઉદાસીનભાવને ભજીએ છીએ=તેઓ પ્રત્યે ઉદાસીન રહીએ છીએ. પરંતુ ઉપકાર કરવા અર્થે કોઈ પ્રયત્ન અમે કરતા નથી. ખરેખર તેઓ આદર કરવાને ઉચિત નથી અર્થાત્ ઉપેક્ષાને ઉચિત છે અને આટલા કાળ સુધી અમને આ વિશ્વાસ હતો ખરેખર આ ઉપાયથી સન્માર્ગ અવતરણને જે યોગ્ય છે એ પ્રમાણે નિશ્ચય કરાય છે તેઓ ક્યારે પણ વ્યભિચારને પામતા નથી અર્થાત્ તેઓ અમારા આદરને પ્રાપ્ત કરીને અવશ્ય પરમાત્મને ગ્રહણ

કરવા તત્પર થાય છે. જ્યારે અનેક જીવોમાં અમારા વડે સુનિશ્ચિત એવો પાણ આ ઉપાય વિપરીતને આચરતા એવા તારા વડે વ્યભિચરિત વર્તે છે=તારા વડે અન્યથા કરાયો છે. તેથી હે દુર્મતિ ! તું આ પ્રમાણે કર નહીં=પરમાત્મને ગ્રહણ કરવામાં પ્રમાદ કર નહીં, હજી પાણ હું કહું છું તે કર અને આ દુઃશીલપણું ત્યાગ કર=વિષયોની ગૃહિણી ત્યાગ કર, દુર્ગતિમાર્ગ જેવી અવિરતિને છોડીને નિર્દુન્ધ આનંદના સમૂહને દેનારી સર્વજ્ઞ વડે કહેવાયેલી જ્ઞાનદર્શનના ફલભૂત વિરતિને તું સ્વીકાર કર. ઇતરથા=જો તું વિરતિને સ્વીકાર કરીશ નહીં તો, પરમાર્થથી જ્ઞાનદર્શન પાણ નિષ્ફળ પ્રાપ્ત થશે. હિ=જે કારણથી, આ ભગવતી દીક્ષા ગ્રહણ કરાયેલી છતી સમ્યક્પાલન કરાતી સકલ કલ્યાણની પરંપરાને સંપાદન કરે છે અર્થાત્ પરલોકમાં સદ્ગતિઓની પરંપરા દ્વારા મોક્ષને સંપાદન કરે છે. અથવા પારલૌકિક કલ્યાણો દૂર રહો, જે કારણથી અનંત અમૃત રસથી તૃપ્ત થયેલાની જેમ સદા માનસથી આ ભગવાને કહેલા વિરતિમાં રત ચિત્તવાળા સુસાધુઓને હમણાં શું તું જોતો નથી, સ્વસ્થ થયેલા કામવિકલપણાને કારણે વિષયાભિલાષજનિત ઔત્સુક્ય અને પ્રિય-વિરહની વેદનાને નહીં વેદન કરનારા, નિષ્ક્રિયપણાને કારણે લોભમૂલ ધનઅર્જનના રક્ષણ અને નાશનાં દુઃખોના અનભિજ્ઞાતા સુસાધુઓ શું તારા વડે નથી જોવાતા ? એમ અન્યથા છે.

ભગવાને બતાવેલી ભાગવતી દીક્ષા ગ્રહણ કરનારા મહાત્માઓ સમ્યગ્ રીતે પાલન કરીને સદ્ગતિઓની પરંપરા દ્વારા સુખની વૃદ્ધિને પ્રાપ્ત કરનારા છે. એટલું જ નહીં પણ આલોકમાં પણ વર્તમાનમાં જેઓ ભગવાને કહેલ પાપની વિરતિમાં રત ચિત્તવાળા છે તેઓનું ચિત્ત સતત ભગવાનના વચનથી ભાવિત થઈને નિષ્ક્રિય ભાવવાળું બને છે અર્થાત્ તેઓની કષાયની પરિણતિ ક્ષીણ-ક્ષીણતર થાય છે. તેથી જ અંત વગરના અમૃતરસથી તૃપ્ત થયેલા પુરુષથી જેમ જણાય છે. અર્થાત્ સતત આનંદરસથી વૃદ્ધિ પામતા જણાય છે. વળી, બાહ્યપદાર્થોની ઉત્સુકતા નહીં હોવાથી કોઈ પ્રકારની પ્રિયના વિરહઆદિ વેદનાને અનુભવતા નથી પરંતુ સ્વસ્થતાનો અનુભવ કરે છે. વળી, લોભ નહીં હોવાને કારણે ધન-અર્જનઆદિ કલેશોને પણ પામતા નથી. વસ્તુતઃ સાધુ અવસ્થામાં જેને શિષ્યોનો લોભ છે, ભક્તવર્ગનો લોભ છે, પર્યદા લોભ છે. તેઓ સદા તેની પ્રાપ્તિ કરવામાં ભક્તવર્ગને રક્ષણ કરવામાં, ભક્તવર્ગ અન્યત્ર જાય ત્યારે નાશના દુઃખને અનુભવનારા છે. પરંતુ શાંત રસવાળા મુનિઓને કોઈ લોભ નહીં હોવાથી તેવાં સર્વ દુઃખોને નહીં વેદન કરનારા પ્રત્યક્ષથી દેખાય છે.

વળી, ત્રિભુવનને વંદનીય છે અર્થાત્ જેમ ચક્રવર્તીઆદિ બાહ્ય સમૃદ્ધિને કારણે સંસારી જીવોથી વંદનીય બને છે. તેમ આ મહાત્માઓ અંતરંગ સમૃદ્ધિના કારણે ત્રણેય ભુવનને વંદનીય છે. સંસાર-સાગરથી ઉત્તીર્ણ જ પોતાને માનતા સદા આનંદિત છે.

કરાતું હોય તે કરાયું એ ન્યાયથી સંસારમાં ઉત્તીર્ણ થવાના સમ્યગ્ ઉપાયોના જ્ઞાનપૂર્વક શક્તિના પ્રકર્ષથી તેને સેવનારા મહાત્માઓ હોવાથી અલ્પકાળમાં જ અવશ્ય પોતે સંસારથી પારને પામશે એ પ્રકારનો સ્થિર નિર્ણય હોવાથી સદા આનંદમાં વર્તે છે.

તે આવા પ્રકારની ગુણવાળી આ વિરતિ આત્મવૈરીપણાને કારણે કેમ તારા વડે સ્વીકારાતી નથી ? એ પ્રમાણે સદ્ધર્મગુરુઓ તે જીવને ભાવગતી પ્રવ્રજ્યાનું પ્રત્યક્ષફલ બતાવે છે.

ઉપનય :-

કદત્રત્યાગવચનવિદ્વલીભૂતદ્રમકકથનોપનય:

તદેતદ્ધર્મગુરુવચનમાકર્ણ્ય યથાઽસૌ દ્રમકસ્તસ્મિન્યુરુષે સંજાતવિશ્વાસોઽપિ તથાઽઽવિર્ભૂતનિર્ણયોઽપિ યથાઽત્યન્તહિતકારી મમાયં પુરુષ ઇતિ, તથાપિ તસ્ય કદત્રસ્ય ત્યાજનવચનેન વિદ્વલીભૂતો દૈન્યમાલ-મ્બ્યેત્યમભિહિતવાન્ યદુત— યદેતદ્ ગદિતં નાથૈસ્તત્સમસ્તમવિતથં પ્રતિભાતિ મે ચેતસિ, કેવલમેકં વચનં વિજ્ઞાપયામિ તદાકર્ણયત યૂયં, યદેતન્માં ભોજનં ત્યાજયન્તિ ભવન્તસ્તત્રાણેભ્યોઽપ્યભીષ્ટતમં, નાહમેતદ્વિરહે ક્ષણમપિ જીવામિ, મહતા ચ ક્લેશેન મયેદમુપાર્જિતં, કિં ચ કાલાન્તરેઽપિ નિર્વાહકં મમૈતદ્, ભવદીયસ્ય પુનર્ભોજનસ્ય ન જાનેઽહં સ્વરૂપં, કિં ચાનેન મમૈકદિનભાવિનેતિ ? તત્કિમત્ર બહુના જલ્પિતેન ? એષ મે નિશ્ચયો— નૈવેદં ભોજનં મોક્તવ્યં, યદિ વિદ્યમાનેઽપ્યસ્મિન્નાત્મીયં ભવદ્ભિર્ભોજનં દાતું યુક્તં, તતો દીયતામિતરથા વિનૈવ તેન સરિષ્યતીતિ । તથાઽયમપિ જીવઃ કર્મપરતન્ત્રતયાઽવિદ્યમાન-ચરણપરિણામઃ સદ્ધર્મગુરુણામગ્રતઃ સમસ્તમપીદૃશં જલ્પત્યેવ, અસ્ત્યેવ તદાઽસ્ય ગુરુષુ વિશ્રમ્ભઃ, સજ્જાતો જ્ઞાનદર્શનલાભેન સંપ્રત્યયઃ, તથાપિ ન નિવર્તતે ધનાદિભ્યો ગાઢમૂર્છા, ધર્મગુરવશ્ચારિત્રં ગ્રાહ્યન્તસ્તત્યાજનં કારયન્તિ, તતોઽસ્ય જીવસ્ય સંજાયતે દૈન્યં, તતોઽયં બ્રૂતે— સત્યમેતત્સર્વં યદાજ્ઞાપયન્તિ ભગવન્તઃ, કિન્તુ શ્રૂયતાં ભવદ્ભિરેકા મદીયા વિજ્ઞપ્તિકા-ગૃહ્ધોઽયમાત્મા મદીયો ગાઢં ધનવિષયાદિષુ, ન શક્યતે તેભ્યઃ કથજ્ઞિત્વિવર્ત્તયિતું, મિયેઽહં ત્યાગે નૂનમેતેષાં, મહતા ચ ક્લેશેન મયૈતે સમુપાર્જિતાઃ, તત્કથમહમેતાનકાણ્ડ એવ મુજ્જામિ, કિં ચ માદૃશાઃ પ્રમાદિનો ન યુષ્માભિરુપદિષ્ટાયા વિરતેઃ સ્વરૂપમવબુદ્ધ્યન્તે, કિન્તર્હિ ? માદૃશામિદમેવ કાલાન્તરેઽપિ ધનવિષયાદિકં ચિત્તાભિરતિકારણં, યુષ્મદીયં પુનરનુષ્ઠાનં રાધાવેધકલ્પં, કિં તેન માદૃશામ્ ? ભગવતામપ્યસ્થાન એવાયં નિર્બન્ધઃ, તથાહિ— મહતાઽપિ પ્રયત્નેન, તત્ત્વે શિષ્ટેઽપિ પણિડતૈઃ । પ્રકૃતિં યાન્તિ ભૂતાનિ, પ્રયાસસ્તેષુ નિષ્ફલઃ । ૧૧ । અથૈવમપિ સ્થિતે ભવતામાગ્રહઃ, તતો દીયતામેતેષુ ધનવિષયાદિષુ વિદ્યમાનેષુ યદિ દેયમાત્મીયં ચારિત્રમિતરથા પર્યાપ્તં મમાનેનેતિ ।

ઉપનયાર્થ :-

દ્રમક કદત્રત્યાગના વચનથી વિદ્વલીભૂત થયો તે કથનનો ઉપનય

તે આ સદ્ધર્મગુરુના વચનને સાંભળીને જે પ્રમાણે આ દ્રમક તે પુરુષમાં સંજાત વિશ્વાસવાળો પણ અને જે પ્રમાણે મને અત્યંતહિતકારી આ પુરુષ છે એ પ્રમાણે આવિર્ભૂત નિર્ણયવાળો પણ છે.

તોપણ તે કદત્તના ત્યાજનના વચનથી વિદ્વલ થયેલો દૈન્યનું આલંબન કરીને આ પ્રમાણે બોલ્યો= મહાત્માએ સર્વવિરતિ ગ્રહણ કરવાનું કહ્યું અને ભોગવિલાસને સર્વથા ત્યાગ કરવાનું કહ્યું, તે સાંભળીને પોતે શાતાનો અર્થી છે અને આના ત્યાગ દ્વારા સમભાવનના પરિણામને સાધવા અસમર્થ છે, તેમ જાણીને ત્યાગના વચનથી વિદ્વલ થયેલો દીનતાનું આલંબન લઈને ગુરુને આ પ્રમાણે કહ્યું, જે ‘ચતુત્ત’થી બતાવે છે — જે આ નાથ વડે કહેવાયું તે સમસ્ત મારા ચિત્તમાં યથાર્થ પ્રતિભાસે છે.

આ વિરતિ પરલોકની સુખપરંપરાનું કારણ છે વર્તમાનની ઉત્તમ સુખપરંપરાનું કારણ છે. અંતરંગ ગુણસમૃદ્ધિરૂપ છે. તેથી જગતમાં મહાત્માઓ વંદનીય છે. અને મોક્ષ તેઓને હસ્તાવલંબન દેખાય છે એ વસ્તુ મને પણ એમ જ ભાસે છે.

કેવલ એક વચન હું વિજ્ઞાપન કરું છું તે તમે સાંભળો— જે આ મારું ભોજન તમે ત્યાગ કરાવો છો તે પ્રાણથી પણ મને અભીષ્ટતમ છે=અત્યંત પ્રિય છે, હું આના વિરહમાં ક્ષણ પણ જીવી શકું તેમ નથી. અને મોટા ક્લેશથી મારા વડે આ ઉપાજિત છે=સંસારમાં ભોગસામગ્રી ઉપાજિત છે, અને કાલાન્તરમાં પણ મારું આ જ નિર્વાહક છે=ક્ષણભર પણ પરમાત્મનું ભોજન કરું તોપણ તે પરમાત્મથી મારો નિર્વાહ થાય તેમ નથી, પરંતુ ઈન્દ્રિયોને અનુકૂળ એવા બાહ્યભાવોથી જ હું સ્વસ્થ રીતે જીવી શકું તેમ છું. વળી, તમારા ભોજનનું હું સ્વરૂપ જાણતો નથી અર્થાત્ પરમાત્મજન્ય આસ્વાદ મેં લીધેલ નથી. તેથી આ ભોજનના ત્યાગરૂપ વિરતિને કર્યા પછી ભગવાનના વચનથી ભાવિત થઈને સતત નિર્લેપચિત્તને પ્રગટ કરે તેવા ભોજનના સ્વરૂપને હું જાણતો નથી. અને મને એક દિવસ નિર્વાહક થાય તેવા તમારા ભોજન વડે શું ? અર્થાત્ એક દિવસ ભોગાદિ ત્યાગ કરીને પૌષ્ઠ આદિ કરું ત્યારે સમભાવમાં યત્ન કરી શકું તેવું મારું સામર્થ્ય હોવાથી અને અધિક દિવસો સુધી સમભાવમાં રહી શકું તેવું સામર્થ્ય નહીં હોવાથી આ પરમાત્મ વડે શું ? તે કારણથી=પરમાત્મથી મારો નિર્વાહ થાય તેમ નથી તે કારણથી, અહીં=પરમાત્મના ગ્રહણના વિષયમાં વધારે કહેવાથી શું ? આ મારો નિશ્ચય છે. આ ભોજન=મારું ભોગવિલાસરૂપ ભોજન, ત્યાગ કરવો જોઈએ નહીં. જો આ વિદ્યમાન હોતે છતે પણ=ભોગાદિની સામગ્રી વિદ્યમાન હોતે છતે પણ, તમારા વડે આત્મીય ભોજન દેવા માટે યુક્ત હોય અર્થાત્ સર્વસંગના ત્યાગ વગર વિરતિરૂપ પરમાત્મ આપી શકાય તેમ હોય તો આપો ઈતરથા=પરમાત્મ નહીં આપો તો, તેના વગર જ=પરમાત્મ વગર જ, સરશે. એ પ્રમાણે આ પણ જીવ કર્મના પરતંત્રપણાને કારણે અવિદ્યમાન ચારિત્રના પરિણામવાળો=ભોગ અસાર છે તેવી બુદ્ધિ હોવા છતાં ભોગ વગર નિરાકુળ સ્વભાવમાં ન રહી શકે તેવાં બલવાન કર્મોની પરતંત્રતાને કારણે અવિદ્યમાન ચારિત્રના પરિણામવાળો, સદ્ધર્મગુરુની આગળ સમસ્ત પણ આવું=પૂર્વમાં કહ્યું એવું, બોલે છે અર્થાત્ હું આ કદત્ત છોડી શકું તેમ નથી તેના ત્યાગ વગર પરમાત્મ આપી શકાય તો આપો એ પ્રમાણે બોલે છે. ત્યારે આને=આ જીવને, ગુરુમાં વિશ્વાસ છે અર્થાત્ ગુરુ એકાંતે મારા હિત માટે જ કહે છે તેવો સ્થિર વિશ્વાસ છે.

જ્ઞાનદર્શનના લાભથી સંપ્રત્યય થયેલો છે=નિરાકુળ ચેતનારૂપ ચારિત્ર મહાસુખરૂપ છે તેવો નિર્ણય થયેલો છે તોપણ ધનાદિથી ગાઢમૂર્છા નિવર્તન પામતી નથી. ચારિત્રને ગ્રહણ કરાવતા ધર્મગુરુઓ તેનું ત્યાજનને કરાવે છે=ધનાદિનો ત્યાગ કરાવે છે તેથી આ જીવને દીનતા થાય છે અર્થાત્ આ ભોગની લાલસા શાંત થઈ નથી અને તેના વગર હું સંયમજીવનમાં જીવી શકીશ નહીં તેથી ત્યાગ નહીં કરવાનો પરિણામ થાય છે. તેથી આ બોલે છે=ભોગત્યાગ પ્રત્યે અસામર્થ્ય જણાવાથી આ જીવ બોલે છે, આ સર્વ=ધર્મગુરુએ જે કહ્યું તે સર્વ, સત્ય છે. જે ભગવાન આજ્ઞા કરે છે=તમે કહો છો કે આ ભોગોનો ત્યાગ કરીને વર્તમાનમાં સુખની પરંપરાનું કારણ અને પરલોકમાં સુખની પરંપરાનું કારણ એવી વિરતિને તું ગ્રહણ કર તે સર્વ સત્ય છે જે ભગવાન આજ્ઞા કરે છે. ફક્ત મારી એક વિજ્ઞપ્તિ તમે સાંભળો. મારો આ આત્મા ધનવિષયાદિમાં ગાઢ ગૃહ્ણ છે. તેનાથી કોઈ રીતે નિવર્તન કરવા માટે શક્ય નથી. આમના ત્યાગમાં=ધનાદિના ત્યાગમાં, ખરેખર હું મરી જઈશ.

સમ્યક્ત્વ પ્રગટેલ છે. નિર્મળ તત્ત્વની પ્રજ્ઞા પ્રગટેલ છે. પોતાની સ્થિતિનું અવલોકન કરીને તે જીવને જણાય છે કે આ ભોગોનો હું ત્યાગ કરું તોપણ ભોગની ઇચ્છા મારી વિરામ પામે તેમ નથી; કેમ કે બાહ્યનિમિત્તોના અવલંબન વગર આત્માની સ્વસ્થ અવસ્થામાં પોતે રહી શકે તેમ નથી અને બાહ્યનિમિત્તોની હુંફથી કંઈક સ્વસ્થ થઈને ભગવદ્ ભક્તિ આદિમાં પોતે યત્ન કરી શકે તેમ છે. અને સુસાધુઓ સંસારી જીવોની સાથે કોઈ સ્નેહ વગર માત્ર આત્માના નિરાકુળ સ્વભાવમાં પ્રતિબંધને ધારણ કરીને તેને સ્થિર કરવા અર્થે સ્વાધ્યાયાદિ સર્વ ઉચિત ક્રિયાઓ કરે છે તે પ્રકારે કરીને હું સ્વસ્થ રહી શકું તેમ નથી માટે જો હું ભોગાદિનો ત્યાગ કરીને સંયમનો વેશ ગ્રહણ કરું તો ચિત્ત અસ્વસ્થ થવાથી મારો જન્મ નિષ્ફળ થાય તેમ છે. તે પ્રકારે ધર્મગુરુને તે જીવ વિજ્ઞપ્તિ કરે છે.

અને મોટા ક્લેશોથી મારા વડે આ ઉપાર્જન કરાયા છે ભોગસામગ્રી એકઠી કરાઈ છે અર્થાત્ સુખના અર્થી એવા મારા વડે સુખના આધારભૂત ધનાદિ વિષયો ઘણા શ્રમથી ઉપાર્જિત કરાયા છે. તેથી કેમ હું આ વિષયોને અકાંડ જ ત્યાગ કરું અર્થાત્ જ્યાં સુધી ચિત્ત વિષયોની ગૃહ્ણવાળું ન હોય ત્યાં સુધી તેનો ત્યાગ કરવાનો અવસર નથી, તેવા અનવસરે જ હું કેવી રીતે તેનો ત્યાગ કરું ? વળી, ગુરુને તે જીવ કહે છે મારા જેવો પ્રમાદી તમારાથી ઉપદેશ કરાયેલી વિરતિના સ્વરૂપને જાણતો નથી અર્થાત્ તમારા ઉપદેશના બળથી વિરતિના નિર્લેપ પરિણતિના સંવેદનને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. તો શું ? તેથી કહે છે મારા જેવાને આ જ ધનવિષયાદિ કાલાન્તરમાં પણ ચિત્તની સ્વસ્થતાનું કારણ છે અર્થાત્ તેના સાંનિધ્યથી જ હું કંઈક સ્વસ્થ રીતે જીવી શકું એમ છું. તમારું વળી, આ અનુષ્ઠાન રાધાવેધ જેવું છે=તમે જે વિરતિનું સ્વરૂપ બતાવો છો તેવા ભાવની નિષ્પત્તિ માટે ઉદ્યમ કરવાની શક્તિ રાધાવેધને સાધવામાં કુશળ પુરુષ જેવા દૃઢપ્રણિધાનવાળા જીવો જ કરી શકે છે. અને તેઓને જ તેમાંથી સુખનું વેદન થાય છે અને તેવો અપ્રમાદ મારામાં નથી તે કારણથી મારા જેવાને તેનાથી શું ?=રાધાવેધ જેવા અનુષ્ઠાન સ્વીકારવાથી શું ? તમારો પણ અસ્થાનમાં જ આ આગ્રહ છે. અર્થાત્ ભોગોનો ત્યાગ કરીને આ મહાત્માઓની જેમ તું વિરતિ સ્વીકાર એ પ્રકારનો જે તમારો

આગ્રહ છે તે અસ્થાનમાં જ છે, કેમ અસ્થાનમાં છે ? તે ‘તથાહિ’થી સ્પષ્ટ કરે છે — મોટા પાણ પ્રયત્નથી પંડિતો વડે તત્ત્વનો ઉપદેશ અપાય છતાં પાણ જીવો પ્રકૃતિ તરફ જાય છે. તેઓમાં પ્રયાસ નિષ્ફળ છે=ઉપદેશનો પ્રયાસ નિષ્ફળ છે. અર્થાત્ ગુરુને કહે છે કે તમો તત્ત્વનો ઉપદેશ ઘણા પ્રયત્નથી આપો છો તોપણ સંયમને અનુકૂળ સદ્વિચાર ઉલ્લસિત થાય તેવી પ્રકૃતિ મારી નિર્માણ થઈ નથી. ફક્ત સંયમ ગમે છે, સુસાધુને જોઈને પ્રીતિ થાય છે. તોપણ મારી પ્રકૃતિ વિષયો તરફ જનારી હોવાથી ઘણા પ્રયત્નથી પાણ કરાયેલો તમારો ઉપદેશનો પ્રયાસ નિષ્ફળ છે.

હવે આ પ્રમાણે સ્થિત હોતે છતે=મારી પ્રકૃતિ વિષયોથી પરાઙ્મુખ થાય તેમ નથી એ પ્રમાણે સ્થિતિ હોતે છતે, તમોને આગ્રહ છે=હું કંઈક પરમાત્મ ગ્રહણ કરું તેવો આગ્રહ છે, તો આ ધન, વિષયાદિ વિદ્યમાન હોતે છતે આપો. જો તમારું ચારિત્ર દેય હોય અર્થાત્ ભોગાદિને છોડ્યા વગર તમારા ચારિત્રની આચરણ થઈ શકે તેવી હોય તો મને આપો, ઈતરથા=ભોગાદિના ત્યાગ વગર ચારિત્ર શક્ય નથી એમ હોય તો, મને આના વડે=ચારિત્ર વડે, સર્વું.

ઉપનય :-

ધર્મબોધકરસ્ય પુનર્ચિંતનસ્યોપનયઃ (ધર્મગુરોર્ભાવકારુણ્યમ્)

તતશ્ચૈવં વદતિ સત્યસ્મિન્ જીવે યથા તેન રસવતીપતિના તં દ્રમકં પરમાત્મગ્રહણપરાઙ્મુખમવલોક્ય ચિન્તિતં યદુત—પશ્યત ! અહો મોહસામર્થ્ય, યદેષ રોરઃ સર્વવ્યાધિકરેઽત્ર કદત્રકે સત્ત્વબુદ્ધિર્મામકં પરમાત્મમવધીરયતિ નિશ્ચિન્તં ચ પ્રાગેવ મયા, યથા નાસ્ય વરાકસ્યાયં દોષઃ, કિં તર્હિ? ચિન્તવૈધુર્ય-કારિણાં રોગાણાં, અતઃ પુનરેનં શિક્ષયામિ વિશેષેણ વરાકં, યદ્યયં પ્રત્યાગતચિન્તઃ પરમાત્મમિદં ગૃહ્ણીયાત્, તતોઽસ્ય મહાનુપકારઃ સંપદ્યોતેતિ, તથા સદ્ધર્મગુરવોઽપિ ચિન્તયન્તિ, યદુત—અપૂર્વરૂપોઽયમસ્ય જીવસ્યાહો મહામોહઃ, યદયમનન્તદુઃખહેતૌ રાગાદિભાવરોગવૃદ્ધિકરેઽસ્મિન્વિષયધનાદિકે વિનિવિષ્ટ-બુદ્ધિર્જાનત્રપિ ભગવદ્વચનમજાનાન ઇવ, શ્રદ્ધધાનોઽપિ જીવાદિતત્ત્વમશ્રદ્ધધાન ઇવ, ન મયોપદિશ્યમાનાં નિઃશેષક્લેશવિચ્છેદકારિકાં વિરતિમુરરીકુરુતે યદિ વા નાસ્યાયં તપસ્વિનો દોષઃ, કિન્તર્હિ? કર્મણામિતિ, તાન્યેવૈનં જીવં વિસંસ્થુલયન્તિ, અતો નાસ્માભિરેતત્પ્રતિબોધનપ્રવૃત્તૈરસ્યાવિધેયતામુપલભ્ય નિર્વેદઃ કાર્યઃ,

તથાહિ—

અનેકશઃ કૃતા કુર્યાદેશના જીવયોગ્યતામ્ ।

યથા સ્વસ્થાનમાધત્તે, શિલાયામપિ મૃદ્ઘટઃ ॥૧॥

યઃ સંસારગતં જન્તુ, બોધયેજ્જિનદેશિતે ।

ધર્મે હિતકરસ્તસ્માત્રાન્યો જગતિ વિદ્યતે ॥૨॥

વિરતિઃ પરમો ધર્મઃ, સા ચેન્મત્તોઽસ્ય જાયતે ।

તતઃ પ્રયત્નસાફલ્યં, કિં ન લબ્ધં મયા ભવેત્ ? ॥૩॥

અન્યચ્ચ—

મહાન્તમર્થમાશ્રિત્ય, યો વિધત્તે પરિશ્રમમ્ ।

તત્સિદ્ધૌ તસ્ય તોષઃ સ્યાદસિદ્ધૌ વીરચેષ્ટિતમ્ ॥૪॥

તસ્માત્સર્વપ્રયત્નેન, પુનઃ પ્રત્યાય્ય પેશલૈઃ ।

વચનૈર્બોધયામ્યેનં, ગુરુશ્ચિત્તેઽવધારયેત્ ॥૫॥

ઉપનયાર્થ :-

ધર્મબોધકરના પુનઃ ચિંતનનો ઉપનય અર્થાત્ ધર્મગુરુનું ભાવકારુણ્ય

અને તેથી=પ્રસ્તુત જીવે ધર્મગુરુને ઉપર પ્રમાણે કહ્યું તેથી, આ પ્રમાણે આ જીવ બોલે છતે જે રીતે તે રસોઈયા વડે તે ભિખારીને પરમાન્નગ્રહણમાં પરાક્રમુખ જોઈને વિચારાયું, શું વિચારાયું ? તે ‘ચદુત’થી બતાવે છે — જુઓ આ મોહનું સામર્થ્ય, જે કારણથી આ રાંકડો સર્વવ્યાધિને કરનારા આ કદન્નમાં સક્તબુદ્ધિવાળો મારા પરમાન્નની અવગણના કરે છે અર્થાત્ ધર્મગુરુ વિચારે છે કે તુચ્છ બાહ્યભોગોનું આ જીવને જે આકર્ષણ છે તે અદ્ભુત છે જેથી તે ભોગવિલાસની પ્રવૃત્તિ રાગાદિની વૃદ્ધિ કરનારી છે તેવું જાણવા છતાં તેમાં આસક્તબુદ્ધિવાળો એવો આ જીવ સંયમના પરિણામ માટે તત્પર થતો નથી અર્થાત્ ચિત્તમાં રુચિકર લાગવા છતાં ગ્રહણ કરવા માટે ઉપેક્ષાવાળો થાય છે.

અને પૂર્વમાં જ મારા વડે નિશ્ચિત કરાયું છે જે આ પ્રમાણે — આ વરાકનો આ દોષ નથી=કર્મ પરવશ એવા આ જીવનો આ દોષ નથી. તો શું છે ? ચિત્તમાં વૈધુર્યને કરનારા રોગોનો આ દોષ છે. આથી ફરી પાણ આ વરાકને વિશેષથી બોધ કરાવું, જો પ્રત્યાગતચિત્તવાળો આ જીવ આ પરમાન્નને ગ્રહણ કરે તો આનો મહાન ઉપકાર પ્રાપ્ત થાય તે પ્રમાણે સદ્ધર્મગુરુઓ પાણ વિચારે છે. તે ‘ચદુત’થી બતાવે છે — આશ્ચર્ય છે કે આ જીવનો અપૂર્વ મહામોહ છે. જે કારણથી અનંત દુઃખના હેતુ રાગાદિ ભાવરોગને કરનારા આ વિષયરૂપી ધનાદિમાં વિશેષ રીતે નિવિષ્ટ બુદ્ધિવાળો આ જીવ અર્થાત્ ગાઢ મૂર્છાવાળો આ જીવ ભગવાનના વચનને જાણવા છતાં પાણ નહીં જાણનારાની જેમ, જીવાદિ તત્ત્વની શ્રદ્ધા કરવા છતાં પાણ અશ્રદ્ધાવાળા જીવની જેમ મારા વડે ઉપદેશ અપાતી સર્વક્લેશના વિચ્છેદને કરનારી વિરતિને સ્વીકારતો નથી. અથવા આ તપસ્વીનો આ દોષ નથી. તો શું છે ? તેથી કહે છે. કર્મોનો આ દોષ છે. અર્થાત્ મૂર્છા આપાદક તીવ્ર અવિરતિના ઉદયના કારણભૂત કષાયોનો આ દોષ છે. તે જ=કષાય આપાદક કર્મો જ, આ જીવને વિસંસ્થૂલ કરે છે=ધનાદિ અનર્થકારી છે ધનાદિ પ્રત્યેની ગૃહિ કર્મબંધનું કારણ છે નિર્લેપચિત્ત વર્તમાનમાં સુખનું કારણ છે બાહ્યસુખની પરંપરાનું કારણ છે તેવું સ્પષ્ટ બોધ હોવા છતાં અનર્થકારી એવી ભોગની લાલસાને છોડવા માટે

જીવને વિસંસ્થૂલ કરે છે. આથી આના પ્રબોધન માટે પ્રવૃત્ત એવા અમારા વડે આની અવિધેયતાને જોઈને=પ્રસ્તુત જીવની વિરતિના ગ્રહણ માટેની અપ્રવૃત્તિને જોઈને, નિર્વેદ ન કરવો જોઈએ અર્થાત્ ઉપેક્ષા કરવી જોઈએ નહીં. પરંતુ સતત તેના પ્રબોધન માટે ઉચિત યત્ન કરવો જોઈએ તેમ ધર્મગુરુ વિચારે છે. તે આ પ્રમાણે અનેક વખત કરાયેલી દેશના જીવની યોગ્યતાને કરે છે. જે પ્રમાણે માટીનો ઘડો શિલાના વિશે પણ સ્વસ્થાનને પ્રાપ્ત કરે છે. અર્થાત્ ગુરુ વિચારે છે કે આ જીવ તત્ત્વને જાણનારો છે, મોક્ષમાર્ગમાં રુચિવાળો છે છતાં ગૃહિઆપાદક કર્મો પ્રચુર છે, તેથી વિરતિને અભિમુખ પરિણામવાળો થઈ શકતો નથી. તોપણ અનેક વખત વિરતિના સ્વરૂપને ભિન્ન ભિન્ન દૃષ્ટિઓથી તેને સમજાવવામાં આવશે તો તે જીવમાં વિરતિના પરિણામને અનુકૂળ યોગ્યતા પ્રગટ થશે. જેમ પથ્થર ઉપર પણ માટીનો ઘડો રોજ મૂકવામાં આવે તો તે માટીના ઘડાથી ઘસાયેલ તે પથ્થર પણ કંઈક ઘસાયેલો થાય છે. તેથી માટીનો ઘડો ત્યાં પોતાનું સ્થાન પ્રાપ્ત કરે છે. તેમ અત્યંત સંવેગપૂર્વકની કરાયેલી વિરતિના સ્વરૂપની દેશના આ જીવને પણ વિરતિનાં આવારક કર્મો કંઈક શિથિલ-શિથિલતર કરીને પોતાનું સ્થાન પ્રાપ્ત કરશે.

જે મહાત્મા સંસારગત જીવને જિનદેશિત ધર્મના વિષયમાં બોધ કરાવે છે તેનાથી અન્ય હિતને કરનારો જગતમાં કોઈ નથી. અર્થાત્ તે મહાત્મા વિચારે છે કે સંસારમાં રહેલો જીવ દુરંત સંસારમાં જઈને પડશે. જે મહાત્મા ભગવાને કહેલો ધર્મ બતાવે છે તેનાથી અન્ય કોઈ ઉપકારક નથી. માટે મારે આ જીવનો ઉપકાર કરવો હોય તો પોતાના શ્રમને ગણ્યા વગર જ્યારે જ્યારે તે જીવ તત્ત્વશ્રવણ માટે આવે ત્યારે ત્યારે અવશ્ય વિરતિનું સૂક્ષ્મ-સૂક્ષ્મતર સ્વરૂપ મારે તેને બતાવવું જોઈએ જેથી તેનું હિત થાય.

વળી, મહાત્મા વિચારે છે કે વિરતિ=સર્વપાપોની વિરતિ, શ્રેષ્ઠ ધર્મ છે. મારાથી તે=સર્વપાપોની વિરતિ, જો આને થાય તો પ્રયત્નનું સફળપણું થાય=ઉપદેશ માટે કરાયેલા મારા પ્રયત્નનું સફળપણું થાય. મારા વડે શું પ્રાપ્ત થયેલું ન થાય ? અર્થાત્ જો આ વિરતિને પ્રાપ્ત કરે તો મારા વડે સર્વ પ્રાપ્ત થયેલું થાય; કેમ કે દુરંત સંસારમાંથી પડતા જીવને રક્ષણ કરવા યોગ્ય શ્રેષ્ઠ કોઈ ધર્મ નથી. અને બીજું મોટા અર્થને આશ્રયીને જે પરિશ્રમને કરે છે તેની સિદ્ધિમાં તેને તોષ થાય છે. અસિદ્ધિમાં વીરચેષ્ટિત થાય=તે મહાત્મા વિચારે છે કે યોગ્ય જીવને વિરતિની પ્રાપ્તિ કરાવવા અર્થે જે મોટા અર્થોનો હું પરિશ્રમ કરું છું તેનાથી આ જીવને જો વિરતિની પ્રાપ્તિ થશે તો મને હર્ષ થશે. અને કદાચ આ જીવનાં પ્રબલકર્મો હશે અને આ જીવને વિરતિની પ્રાપ્તિ નહીં થાય તોપણ મેં યોગ્યતાને જોઈને જે ઉચિત પ્રયત્ન કર્યો છે તે વીરચેષ્ટિત છે. તેથી અવશ્ય મને કલ્યાણની પ્રાપ્તિ થશે. તે કારણથી=ગુરુએ પૂર્વમાં વિચાર્યું તે આ જીવને પ્રતિબોધ કરાવવામાં નિર્વેદ કરવો જોઈએ નહીં. કેમ કરવો જોઈએ નહીં તે 'તથાહિ' દ્વારા ચારશ્લોકથી બતાવ્યું તે કારણથી, સર્વ પ્રયત્નથી ફરી વિશ્વાસ કરાવીને=સર્વવિરતિ જ સર્વ સુખનું કારણ છે એ પ્રકારે આ જીવને વિશ્વાસ કરાવીને, સુંદર વચનો દ્વારા આને=આ જીવને, હું બોધ કરાવું એ પ્રમાણે ચિત્તમાં અવધારણ કરે છે.

उपनय :-

कदन्नदोषपरमात्रगुणोपनयः (धर्मधनादीनां गुणदोषाः)

ततो यथा तेन सूपकारेण तस्मै भिक्षाचराय निवेदिताः पुनर्विशेषतः कदन्नदोषाः, उपपादिता तस्य युक्तितस्त्याज्यरूपता, दूषितं कालान्तरे तदभिप्रेतं तस्य निर्वाहकत्वं, प्रशंसितमात्मीयं परमात्रं, प्रकटितं तस्य सर्वदा दानं, समुत्पादितो महाप्रभावाञ्जनसलिलदायकत्वं निदर्शनेनात्मविश्रम्भातिरेकः, अभिहितश्चासौ द्रमकः—‘किं बहुनानेन? मुञ्चेदं स्वभोजनं, गृहाणेदममृतकल्पं मदीयमन्नमिति तथा सद्धर्मसूरयोऽपि सर्वं कुर्वन्ति, तथाहि—तेऽपि जीवाय निवेदयन्ति धनविषयकलत्रादे रागादिहेतुतां, दीपयन्ति कर्मसञ्चयकारणतां, प्रकाशयन्ति दुरन्तानन्तसंसारनिमित्ततां, वदन्ति च यथा—भद्र ! यत एव क्लेशेनोपार्ज्यन्ते खल्वेते धनविषयादयः, क्लेशेन चानुभूयन्ते, पुनश्चागामिनः क्लेशस्य कारणभावं भजन्ते अत एवैते परित्यागमर्हन्ति। अन्यच्च—भद्र ! तवाप्येते मोहविपर्यासितचेतसि सुन्दरबुद्धिं जनयन्ति, यदि पुनस्त्वं चारित्ररसमास्वादयसि ततोऽस्माभिरनुक्त एव नैतेभ्यो मनागपि स्पृहसे, को हि सकर्णकोऽमृतं विहाय विषमभिलषति?, यत्पुनरस्मदीयोपदेशसंपाद्यस्य चारित्रपरिणामस्य कादाचित्कत्वेनानिर्वाहकत्वं धनविषयकलत्रादेस्तु प्रकृतिभावगमनेन सदाभावितया च निर्वाहकत्वं मन्यसे तदपि मा मंस्थाः, यतो धनादयोऽपि धर्मरहितानां न सकलकालभाविनो भवन्ति, भवन्तोऽपि न प्रेक्षापूर्वकारिणा निर्वाहकतयाऽङ्गीकर्तव्याः, न हि समस्तरोगप्रकोपनहेतुरपथ्यान्नं सकलकाल-भावुकमपि निर्वाहकमित्युच्यते, सर्वानर्थसार्थप्रवर्तकाश्चेते धनादयः, तस्मान्नैतेषु सुन्दरा निर्वाहकत्वबुद्धिः, न चेयं प्रकृतिर्जीवस्य, यतोऽनन्तज्ञानदर्शनवीर्यानन्दरूपोऽयं जीवः, अयं तु धनविषयादिषु प्रतिबन्धोऽस्य जीवस्य कर्ममलजनितो विभ्रम इति तत्त्ववेदिनो मन्यन्ते, अत एव चारित्रपरिणामोऽपि तावत्कादाचित्को यावज्जीववीर्यं नोल्लसति, तदुल्लासे पुनः स एव निर्वाहको भवितुमर्हतीत्यतो विदुषा तत्रैव यत्नो विधेयः, तद्बलेनैव महापुरुषा अपहस्तयन्ति परिषहोपसर्गान्, अवधीरयन्ति धनादिकं, निर्दलयन्ति रागादिगणं, उन्मूलयन्ति कर्मजालं, तरन्ति संसारसागरं, तिष्ठन्ति सततानन्देऽनन्तकालं शिवधाम्नीति। किञ्च मत्संपादितेन ज्ञानेन किं न जनितस्तवाज्ञानतमोविलयः? किं वा दर्शनेन नापास्तो विपर्यासवेतालः? येन मद्बचनेऽप्यविश्रब्धबुद्धिरिव विकल्पं कुरुषे, तस्माद् भद्र ! विमुच्येदं भववर्द्धनं धनादिकमङ्गीकुरु मम दययोपनीतमेतत् चारित्रं, येन संपद्यते ते निःशेषक्लेशराशिविच्छेदः, प्राप्नोषि च शाश्वतं स्थानमिति ।

ઉપનયાર્થ :-

ધન આદિ આત્મક કદન્નના દોષો અને ધર્મરૂપ પરમાત્મના ગુણો

તેથી=ગુરુ આ પ્રમાણે ચિત્તમાં અવધારણ કરે છે તેથી, જે પ્રમાણે તે સૂપકાર દ્વારા તે ભિક્ષાચરને ફરી વિશેષથી કદન્નના દોષને નિવેદન કરાયા, યુક્તિથી તેની ત્યાજ્યરૂપતા=કદન્નની ત્યાજ્યરૂપતા, ઉપપાદિત કરાઈ=આ કદન્ન ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે તે યુક્તિથી સમજાવાયું, કાલાન્તરે તેને અભિપ્રેત તેનું નિર્વાહકપણું દૂષિત કરાયું=તે દ્રમકે કહેલ કે કાલાન્તરમાં પાણ આ ધનાદિ જ મારા નિર્વાહક છે એ પ્રમાણે અભિપ્રેત તેનું નિર્વાહકપણું તે સૂપકાર વડે દૂષિત કરાયું. આત્મીય પરમાત્મ પ્રશંસિત કરાયું=પોતે જે ચારિત્રરૂપ પરમાત્મ આપે છે તે ભાવઆરોગ્યનું કારણ છે એ પ્રકારે પ્રશંસા કરાઈ, તેનું=પરમાત્મનું, સર્વદા દાન પ્રગટ કરાયું=જે તે દ્રમક સંચય લેશે તો પોતે તેને હંમેશાં જિનવચનાનુસાર સૂક્ષ્મ તત્ત્વનો બોધ કરાવીને અવશ્ય પરમાત્મ સદા આપશે એમ કહેવાયું, મહાપ્રભાવવાળા અંજન અને સલિલદાયક તત્ત્વના નિર્દેશથી આત્મામાં વિશ્વાસનો અતિરેક સમુત્પાદન કરાયો=પૂર્વમાં મહાપ્રભાવક એવું વિમલાલોક અંજન અને તત્ત્વપ્રીતિકર પાણીના દાયક પોતે છે તેથી જેમ તે બંને ઔષધો આપીને તેના રોગ દૂર કર્યા તેમ પરમાત્મને આપીને પાણ અવશ્ય પોતે તેનો રોગ દૂર કરશે એ પ્રકારનો ગુરુ દ્વારા પોતાનામાં વિશ્વાસનો અતિરેક ઉચિત યુક્તિઓ દ્વારા ઉત્પન્ન કરાયો. જેથી ભવિષ્યમાં કદન્ન નહીં મળે તો હું જીવી શકીશ નહીં તે પ્રકારની શંકા તેને દૂર થાય અને આ દ્રમક કહેવાયો, આ બહુ કહેવાથી શું ? સ્વભોજન તું ત્યાગ કર=વારંવાર આ કદન્નના ત્યાગને ફરી ફરી કહેવાથી શું ? અને પરમાત્મની વારંવાર પ્રશંસા કરવાથી શું ? તું આ સ્વભોજનનો ત્યાગ કર, અમૃત જેવું મારું અન્ન ગ્રહણ કર એ પ્રમાણે કથાનકમાં કહેવાયું તે રીતે સદ્ધર્મસૂરિ પાણ સર્વ કહે છે. તે આ પ્રમાણે તેઓ પાણ જીવને ધન, વિષય, કલત્રાદિમાં રાગાદિની હેતુતાને નિવેદન કરે છે=ધન, ભોગસામગ્રી, સ્ત્રી-આદિ જીવમાં રાગાદિ રોગો ઉત્પન્ન કરીને ક્લેશ ઉત્પન્ન કરે છે તે પ્રમાણે નિવેદન કરે છે, કર્મસંચયનું કારણપણું બતાવે છે=ધનાદિ વિષયો રાગાદિ ઉત્પન્ન કરીને કર્મસંચયનું કારણ છે એ પ્રમાણે સૂક્ષ્મ યુક્તિઓથી યોગ્ય જીવને બતાવે છે. દુરંત અનંત સંસારની નિમિત્તતાને પ્રકાશન કરે છે=ધન, વિષયાદિમાં જે પ્રકારની બુદ્ધિ છે તેને વશ થઈને તેનો ત્યાગ કરવામાં નહીં આવે તો તે નિમિત્તોથી રાગાદિની વૃદ્ધિને પામીને ખરાબ અંતવાળા=દુર્ગતિઓના પાતવાળા, અનંત સંસારનું કારણ ધન, વિષયાદિ છે તેમ યુક્તિથી પ્રકાશન કરે છે. અને કહે છે. શું કહે છે ? તે 'યથા'થી બતાવે છે — હે ભદ્ર ! જે કારણથી જ ક્લેશ દ્વારા આ ધન વિષયાદિ ઉપાર્જન કરાય છે=રાગાદિથી આકુળ થઈને તેની પ્રાપ્તિ માટે જે શ્રમ કરાય છે તે ક્લેશરૂપ છે અને તેના દ્વારા જ આ ધન વિષયાદિ ઉપાર્જન કરાય છે અને ક્લેશદ્વારા અનુભવાય છે=ભોગકાળમાં રાગાદિ આકુળ ચિત્ત હોવાથી જ્યાં સુધી ચિત્ત શાંત ન થાય ત્યાં સુધી ક્લેશનો જ અનુભવ થાય છે. વળી, આગામી ક્લેશના કારણભાવને ભજે છે=પુનઃ આગામીના ક્લેશના કારણભાવને ભજે છે=ઉપાર્જનકાળમાં જે ક્લેશ થયો તેનાથી કર્મ બંધાયું તે વખતે જે ક્લેશના સંસ્કારો પડ્યા અને ભોગ વખતે જે ક્લેશના ભાવો થયા તેનાથી જે

ક્લેશના સંસ્કારો પડ્યા અને જે કર્મનો બંધ થયો તે સર્વ ભાવિના ક્લેશનું કારણ થશે; કેમ કે ભોગકાળમાં થયેલા ક્લિષ્ટ ચિત્તથી જે રાગાદિના સંસ્કારો પડશે અને જે કર્મ બંધાશે તે ફરી જન્માંતરમાં અનેક આપત્તિઓને પ્રાપ્ત કરીને ક્લેશની પરંપરાને પ્રાપ્ત કરાવશે, આથી જ આ=ભોગો, પરિત્યાગને યોગ્ય છે=સર્વ ક્લેશની પરંપરાનું કારણ હોવાથી સ્વશક્તિ અનુસાર અપ્રમાદથી ભોગના પરિત્યાગ માટે યત્ન કરવો જોઈએ. અને અન્ય હે ભદ્ર ! આ=ભોગો, તારા પણ મોહવિપર્યાસવાળા ચિત્તમાં સુંદર બુદ્ધિને ઉત્પન્ન કરે છે=સમ્યગ્દર્શન થયેલું છે, સમ્યગ્જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયેલું છે તોપણ ભોગ પ્રત્યે જે ગાઢ લિપ્સા વર્તે છે તે રૂપ મોહવિપર્યાસ ચિત્તમાં આ ભોગો મને સુખ આપે છે એવી સુંદરબુદ્ધિ વર્તે છે. પરંતુ જો તું ચારિત્રરસના આસ્વાદનને કરીશ તો અમારાથી નહીં કહેવાયેલા જ આ ભોગોની થોડી પણ સ્પૃહા કરીશ નહીં=ગુરુ કહે છે કે જો તું સંયમગ્રહણ કરીને સતત જિનવચનથી આત્માને ભાવિત કરીશ તો કષાયોના ક્ષયોપશમભાવરૂપ નિરાકુળચેતના રૂપ ચારિત્રરસના આસ્વાદનને પ્રાપ્ત કરીશ તેથી તે ચારિત્રના રસમાં મગ્નતાને કારણે અમારી પ્રેરણા વગર જ વિષયોથી પરાઙ્મુખ થઈને અધિક સુખમય સ્વાસ્થ્યના સુખનો અનુભવ કરનાર થઈશ, હિ=જે કારણથી, કોણ બુદ્ધિમાન અમૃતને છોડીને વિષની ઈચ્છા કરે ?=બુદ્ધિમાન પુરુષ અમૃતતુલ્ય જિનવચનના ભાવનથી થતી ચારિત્રની પરિણતિને છોડીને કષાયના પરિણતિરૂપ વિષની કઈ રીતે અભિલાષા કરે ? અર્થાત્ કરે નહીં. જે વળી, અમારા ઉપદેશને પ્રાપ્ત કરીને આ ચારિત્રપરિણામનું કદાચિત્પણાને કારણે અનિર્વાલકપણું, વળી ધન, વિષય, સ્ત્રીઆદિ પ્રકૃતિભાવના ગમનથી અને સદાભાવિપણાથી તું નિર્વાલકપણું માને છે તે પણ તું માન નહીં=પ્રસ્તુત જીવ માને છે કે હું ચારિત્રના પરિણામને ઘણા શ્રમથી કેટલોક સમય કરી શકીશ, પરંતુ સતત કરી શકીશ નહીં, તેથી ચારિત્રનો પરિણામ મારા સમસ્ત જીવન સુધી નિર્વાલક થશે નહીં અને ધન, વિષય સ્ત્રીઆદિ મારી પ્રકૃતિરૂપે થયેલા હોવાથી હું તેમાંથી સદા આનંદ લઈ શકીશ અને મારી પાસે સદા વિદ્યમાન હોવાથી જીવન સુધી મારો નિર્વાલ તેનાથી થશે એમ તું જે માને છે એ પણ માન નહીં. જે કારણથી ધનાદિ પણ ધર્મરહિત જીવોને સકલકાલ રહેનાર નથી અર્થાત્ જો પુણ્ય સમાપ્ત થાય તો આ ભવમાં પણ ધન નાશ પામે, સ્ત્રી પણ અનુકૂળ થવાને બદલે પ્રતિકૂળ થાય, શરીર પણ રોગ માટે સમર્થ થાય તેથી જો ધર્મ નહીં હોય તો આ ધનાદિથી પણ આ ભવ સુધી નિર્વાલ થશે નહીં. કદાચ થવા છતાં પણ=પુણ્યનો સહકાર હશે તો ધનાદિથી આ જીવન સુધી સુખના કારણ રૂપે રહેવા છતાં પણ, વિચારપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરનારા જીવોએ નિર્વાલકપણાથી અંગીકાર કરવા જોઈએ નહીં અર્થાત્ આ ધનાદિ મને જીવનના અંત સુધી સુખ આપશે એ પ્રકારે સ્વીકાર કરવા જોઈએ નહીં, હિ=જે કારણથી, બધા રોગના પ્રકોપહેતુ એવું અપથ્ય અત્તને સકલકાલભાવુક હોવા છતાં પણ નિર્વાલ કરનારું છે એ પ્રમાણે કહેવાતું નથી=ધન વગેરે આત્માના ભાવરોગના પ્રકોપનો હેતુ હોવાથી અપથ્ય અત્ત જેવા છે તેથી આ જીવન સુધી વિદ્યમાન હોય તોપણ નિર્વાલક છે અર્થાત્ આનંદ આપનાર છે એમ કહેવાય નહીં, અને સર્વ અનર્થ સમુદાયના પ્રવર્તક આ ધનાદિ છે. તે કારણથી આમાં નિર્વાલકપણાની બુદ્ધિ સુંદર નથી.

ગુરુ કહે છે ધનાદિ સર્વ જીવોને રાગાદિ ઉત્પન્ન કરીને વર્તમાનમાં કલેશ કરાવે છે. કર્મબંધ કરાવે છે, દુર્ગતિઓની પરંપરા કરાવે છે. તેથી તે ધનાદિમાં નિર્વાહકપણાની બુદ્ધિ સુંદર નથી. જોકે પ્રસ્તુત જીવ સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાનવાળો છે. તેથી મોહથી રહિત આત્માની જ અવસ્થા તેને સુંદર લાગે છે અને રાગાદિભાવો જીવની વિડંબના છે તેમ જણાય છે. તોપણ વિષયોની ગાઢ મૂર્છાને કારણે આ વિષયો વગર હું સ્વસ્થ રહી શકીશ નહીં તેવી બુદ્ધિ વર્તે છે. અને વિષયોનો ત્યાગ કરીશ તો ચારિત્રની પરિણતિ હું સ્પર્શી શકીશ નહીં તેવું જણાવવાથી પોતાની સ્વસ્થતાનું નિર્વાહક ધનાદિ છે તેવી બુદ્ધિ વર્તે છે અને જ્યારે ગુણવાન ગુરુ તે પ્રકારે ઉપદેશ આપે છે ત્યારે પૂર્વમાં જે સમ્યગ્જ્ઞાન અને જે સમ્યગ્દર્શન છે તે ગુરુના વચનથી ચારિત્રના પારમાર્થિક સ્વરૂપને અને ભોગાદિમાં રાગાદિની જનકતાના સ્વરૂપને વિશેષથી જોવા પ્રવર્તે છે. જેનાથી વિષયોની અસારતાનો કંઈક સૂક્ષ્મબોધ થાય છે જેનાથી ચારિત્ર અભિમુખ પરિણામ થાય છે આથી ગુરુ તેને યુક્તિપૂર્વક ભોગસામગ્રી નિર્વાહક નથી તેવું સ્પષ્ટ બતાવે છે જેથી તેનું ચારિત્રમોહનીય કંઈક શિથિલ થાય.

વળી, ચારિત્રને અભિમુખ કરવા અર્થે ગુરુ કહે છે. જીવની આ પ્રકૃતિ નથી=ભોગાદિમાંથી આનંદ લેવો એ જીવની પ્રકૃતિ નથી. જે કારણથી અનંતજ્ઞાન, અનંતદર્શન, અનંતવીર્ય અને અનંત આનંદ રૂપ જીવ છે. વળી, ધનવિષયાદિમાં આ પ્રતિબંધ આ જીવનો કર્મમલજનિત વિભ્રમ છે એ પ્રમાણે તત્ત્વને જાણનારાઓ માને છે અર્થાત્ ગુરુ કહે છે કે જીવનો નિરાકુલ સ્વભાવ એ સુખરૂપ છે, ધનાદિમાં જે રાગનો પરિણામ છે તે સુખરૂપ નથી. પરંતુ કર્મમલજનિત વિભ્રમ છે માટે તે પોતાનું નિર્વાહક છે એમ કહી શકાય નહીં. આથી જ ચારિત્રપરિણામ પણ ત્યાં સુધી કદાચિત્ છે જ્યાં સુધી જીવવીર્ય ઉલ્લસિત થતું નથી અર્થાત્ જીવનું વાસ્તવિક નિર્વાહક તો ચારિત્રનો સુખાત્મક પરિણામ છે આથી જ જ્યાં સુધી જીવ ચારિત્રના સ્વરૂપના ભાવનથી વિશિષ્ટ ઉલ્લાસવાળો થતો નથી, ત્યાં સુધી તેને ચારિત્રનો પરિણામ કદાચિત્ પ્રાપ્ત થાય છે. આથી જ તને ચારિત્રનો પરિણામ એક દિવસનો નિર્વાહક થશે તેવું ભાસે છે. વળી, તેના ઉલ્લાસમાં=ચારિત્રમોહનીય તોડવાને અનુકૂળ સદ્વીર્યના ઉલ્લાસમાં, તે જ=ઉલ્લસિત થયેલા વીર્યથી ઉત્પન્ન થયેલા નિરાકુલ પરિણામરૂપ ચારિત્રનો પરિણામ જ, નિર્વાહક થવા માટે યોગ્ય છે અર્થાત્ જેઓને ચારિત્રના પરિણામને કારણે સતત સમભાવજન્ય સુખની વૃદ્ધિ થઈ રહી છે તેઓને ચારિત્રનો પરિણામ જ નિર્વાહક ભાસે છે. કંટક જેવી ભોગાદિ સામગ્રી નિર્વાહક ભાસતી નથી. આથી વિદ્વાનોએ=તત્ત્વને જાણનાર બુદ્ધિમાન પુરુષોએ, તેમાં જ=ચારિત્રના પરિણામમાં જ યત્ન કરવો જોઈએ. તેના બલથી જ=ચારિત્રના બળથી જ, મહાપુરુષો પરિષદ ઉપસર્ગોને હસી કાઢે છે. અર્થાત્ પરિષદ ઉપસર્ગને ગણકારતા નથી; કેમ કે સમભાવના સુખમાં મગ્ન હોવાને કારણે પરિષદ ઉપસર્ગ વ્યાકુળ કરતા નથી. પરંતુ સમભાવની વૃદ્ધિના જ અંગ બને છે. ધનાદિની અવગણના કરે છે=ચારિત્રના સુખમાં મગ્ન હોવાથી ધનાદિક સુખનાં કારણ નહીં જણાવાને કારણે ધનાદિકની ઉપેક્ષા કરે છે. રાગાદિક ગણને નિર્દલન કરે છે=ચારિત્રના પરિણામથી જ ક્ષયોપશમભાવથી વૃદ્ધિ થતી હોવાને કારણે ચારિત્રના બાધક રાગાદિનું નિર્દલન કરે છે. કર્મની

જાલનું ઉત્ખૂલન કરે છે=ચારિત્રમોહનીયના ઉદયજલ્મ્ય કર્મોનો સમૂહ પૂર્વમાં પ્રાપ્ત થયેલો તે ચારિત્રના પરિણામથી જ વિનાશ પામે છે. સંસારસાગરને તરે છે અર્થાત્ જે કરાતું હોય તે કરાયું એ ન્યાયથી કર્મના નાશ દ્વારા સંસારસાગરથી તરતા હોવાને કારણે સંસારસાગરથી તરે છે. એમ કહેવાય છે. સતત આનંદરૂપ મોક્ષસ્થાનમાં અનંતકાળ રહે છે=કર્મોનો નાશ થવાથી સંસારથી પર અવસ્થારૂપ મોક્ષને પામ્યા પછી સર્વ ઉપદ્રવ રહિત એવી મોક્ષ અવસ્થામાં સદા રહે છે. વળી, મારા વડે સંપાદન કરાયેલા જ્ઞાનથી તારો અજ્ઞાન રૂપી અંધકાર શું ગયો નથી ? અથવા દર્શન વડે=મારા વડે સંપાદિત એવા દર્શન વડે, વિપર્યાસરૂપી વેતાલ શું દૂર કરાયો નથી ? જે કારણથી મારા વચનમાં પાણ=ચારિત્ર જ પરમાર્થથી નિર્વાહક છે, ધનાદિ નિર્વાહક નથી એ પ્રમાણે મારા વચનમાં પાણ, અવિશ્રબ્ધબુદ્ધિવાળાની જેમ વિકલ્પ કરે છે=ધનાદિ નિર્વાહક થશે, ચારિત્ર નિર્વાહક થશે કે નહીં એ પ્રકારના વિકલ્પ કરે છે. તે કારણથી=જેમ જ્ઞાન-દર્શનના બળથી તને વિશ્વાસ થયો છે કે મારું અજ્ઞાન ગયું મારો વિપર્યાસ ગયો તેમ ચારિત્ર પાણ મારો નિર્વાહક થશે તેવો વિશ્વાસ કર જેથી તારું હિત થાય તે કારણથી, હે ભદ્ર ! ભવના વર્દ્ધન રૂપ આ ધનાદિને છોડીને=ધનાદિ પ્રત્યેની મૂર્છાથી ભવનું વર્દ્ધન થાય છે તેથી મૂર્છાનું કારણભૂત ધનાદિનું વર્જન કરીને, મારી દયાથી અપાતું આ ચારિત્ર તું સ્વીકાર કર=નિસંગભાવમાં જવાને અનુકૂળ ઉચિત એવી આચરણને તું સ્વીકાર, જેથી તારી વિશેષ ક્લેશરાશિનો વિચ્છેદ પ્રાપ્ત થાય. અને શાશ્વત સ્થાનને તું પ્રાપ્ત કર.

ભાવાર્થ :-

સદ્ઉપદેશકના અત્યંત પ્રયાસથી જ્યારે વિવક્ષિત જીવને સંસારના વાસ્તવિક સ્વરૂપનું યથાર્થ જ્ઞાન થાય છે, જેથી તે જીવને સંસાર અત્યંત રોદ્ર છે તેવો સ્થિર નિર્ણય થાય છે અને કર્મરહિત અવસ્થા જ જીવની સુંદર અવસ્થા છે તેવો સ્થિરબોધ થાય છે. તેથી તે જીવને સર્વ કર્મરહિત અવસ્થા પ્રત્યે અત્યંત રુચિરૂપ સમ્યગ્દર્શનનો પરિણામ થાય છે. તેથી તે જીવને જણાય છે કે સદ્ગુરુ તદ્દન નિઃસ્પૃહી છે ફક્ત પોતાની તુચ્છ મતિને કારણે તેઓ મારા ધનાદિ હરણ કરે છે ઇત્યાદિ કુવિકલ્પો પોતાને થયા હતા અને પોતાની એવી કુવિચારણા પ્રત્યે જુગુપ્સા થાય છે. વળી ગુરુના ઉપદેશથી તેને સ્થિર નિર્ણય થાય છે કે આત્મા અનાદિનો છે, ચારગતિઓમાં કર્મને કારણે ભમે છે. તેથી એકાંતવાદના જે કુસંસ્કારો હતા તે દૂર થાય છે. અને બાહ્યભોગમાંથી સુખ થાય છે અન્ય કોઈ સુખ નથી એ પ્રકારની સહજ વાસનાને કારણે જે મિથ્યાત્વ વર્તતું તે પણ નિવર્તન થાય છે. આમ છતાં કેટલાક જીવોનું ચારિત્રમોહનીય અત્યંત શિથિલ હોય છે. તેઓને તત્કાલ જ ભોગાદિ પ્રત્યેની ઇચ્છા નિવર્તન પામે છે. જેમ નંદિપેણ મુનિ પાસે આવનારા જીવોને તે મહાત્મા સંસારનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ અત્યંત સંવેગપૂર્વક બતાવે છે, મોક્ષનું પારમાર્થિક સ્વરૂપ બતાવે છે, તેની પ્રાપ્તિનો ઉપાય અપ્રમાદથી સેવાયેલું ચારિત્ર છે તેમ બતાવે છે ત્યારે તે જીવોમાં ભોગની લાલસા તત્કાલ શાંત થાય છે, ચારિત્રનો વીર્ય ઉલ્લસિત થાય છે. તેથી તે સર્વ મહાત્માઓ ભગવાન પાસે જઈને ચારિત્ર સ્વીકારીને ચારિત્રના મહાપરાક્રમ દ્વારા આત્મહિત સાધી શક્યા. પરંતુ કેટલાક જીવોનું ચારિત્રમોહનીય અત્યંત બળવાન હોય છે તેથી, સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત થવા છતાં ભોગની લેશ પણ વિરતિ કરવાને અભિમુખ

પરિણામ થતો નથી. એવા જીવને આશ્રયીને પ્રસ્તુતમાં કહે છે કે આ જીવને ધનવિષયાદિ રૂપ કદન્નમાં ગાઢ મૂચ્છા વર્તે છે. વળી, કેટલાક જીવોને સર્વવિરતિનો પરિણામ થતો નથી. તોપણ ધનાદિમાં એવી ગાઢ મૂચ્છા નથી તેવો સમ્યક્ત્વ પામ્યા પછી દેશવિરતિમાં ઉદ્ધમ કરનારા હોય છે. વળી કેટલાક જીવોનાં કર્મો બલવાન હોવાથી તેઓને સતત માર્ગાનુસારી ઉપદેશ આપનારા મહાત્મા મળે, વળી તેઓ પ્રતિદિન ધર્મદેશના સાંભળે. વળી સાંભળતી વખતે ચારિત્રના પરિણામ પ્રત્યે અત્યંત રાગ થાય તોપણ ચારિત્રનાં બાધક કર્મો પ્રચુર હોવાથી તેઓનું સર્વવિરતિને અભિમુખ સત્ત્વ ઉલ્લસિત થતું નથી. જેમ મલ્લીનાથ ભગવાને દીક્ષા ગ્રહણ કરી તત્કાલ જ ક્ષપકક્ષેણીનું વીર્ય ઉલ્લસિત થયું; કેમ કે ક્ષપકક્ષેણીના બાધક કર્મ શિથિલ હતાં, જ્યારે વીરભગવાને સંયમ ગ્રહણ કર્યું, ધોર ઉપસર્ગો, પરિષહોની ઉપેક્ષા કરીને સમભાવમાં યત્ન કરતા હતા તોપણ વિશિષ્ટ સમભાવનાં બાધક કર્મો પ્રચુર હોવાથી સમાધિની વૃદ્ધિ અર્થે જ અનાર્યદેશમાં જાય છે જ્યાં ઘણા ઉપસર્ગોને કારણે અંતરંગ દૃઢ યત્ન થવાથી વિશિષ્ટ સમભાવનાં બાધક કર્મો ક્ષીણ થાય છે. તેમ જે જીવોનાં ચારિત્રમોહનીયકર્મો પ્રચુર છે તેઓને સુગુરુ તેની બુદ્ધિ અનુસાર પ્રતિદિન ચારિત્રનું સૂક્ષ્મ-સૂક્ષ્મતર સ્વરૂપ બતાવે, ધનાદિ સામગ્રી કઈ રીતે કલેશઆપાદક કરીને જીવનો વિનાશ કરનાર છે તેનું સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ બતાવે ત્યારે અસંગભાવના પરિણામ રૂપ ચારિત્રના સ્વરૂપને સાંભળીને કે તીર્થંકરઆદિની ભક્તિકાળમાં તીર્થંકરોની યોગમુદ્રાના દર્શનને કરીને ઉલ્લસિત વીર્યવાળા થાય છે. તેના બળથી તેઓનું ચારિત્રમોહનીયકર્મ પ્રતિક્ષણ ક્ષીણ ક્ષીણતર થાય છે. વળી જેઓ સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યગ્દર્શન પામ્યા પછી પણ પ્રમાદબહુલ સ્વભાવવાળા છે તેથી ઉપદેશની સામગ્રી વિદ્યમાન હોવા છતાં તેમાં અત્યંત પ્રયત્ન કરતા નથી. ભગવાનની ભક્તિકાળમાં ભગવાનના ગુણોથી ભાવિત થઈને ભગવાનના નિર્મલ ગુણોથી આત્માને ભાવિત કરતા નથી. તેઓ સમ્યગ્દર્શન પામેલા હોય તોપણ પ્રમાદને વશ સમ્યક્ત્વથી પાતને પામે છે. જ્યારે કેટલાક યોગ્ય જીવો સદ્ગુરુ પાસે આવે છે. સદ્ગુરુ પાસેથી તત્ત્વને સાંભળે છે. અને સદ્ગુરુ પણ વારંવાર ચારિત્રનું જેવું સ્વરૂપ છે તેવું સૂક્ષ્મ સૂક્ષ્મતર તેની ભૂમિકા અનુસાર બતાવે છે અને ભોગાદિનું જેવું અસાર સ્વરૂપ છે તેવું જ સૂક્ષ્મ-સૂક્ષ્મતર બતાવે છે જેના બળથી તે જીવોનું સમ્યગ્દર્શન કંઈક નિર્મળ-નિર્મળતર થાય છે. આથી જ સદ્ગુરુ તેવા જીવોના હિતની ઉપેક્ષા કર્યા વગર વારંવાર તેને થયેલા સમ્યગ્દર્શનાદિના લાભનું સ્મરણ કરાવે છે અને ચારિત્ર જ પરમાર્થથી જીવ માટે નિર્વાહક છે, તેમ બતાવીને તત્ત્વને અભિમુખ એવી તેની દૃષ્ટિને નિર્મળ કરવા યત્ન કરે છે.

ઉપનય :-

દ્રમકૃતમિશ્રભોજનાગ્રહોપનય: (દેશવિરતિદાનમ્)

તતો યથા મહાપ્રયત્નેનાપિ બ્રુવાણે તસ્મિન્ રસવતીપતાવિતરેણાભિહિતં, યદુત—ન મયેદં સ્વભોજનં મોક્તવ્યં, યદ્યત્ર સત્યેવ દીયતે તતો દીયતામાત્મભોજનમિતિ। તથાડયમપિ જીવઃ સદ્ધર્મગુરુભિરેવં ભૂયો ભૂયોઽભિધીયમાનોઽપિ ગલિરિવ બલીવર્દઃ પાદપ્રસારિકામવલમ્બ્યેત્યમાચક્ષીત, ભગવન્ ! નાહં

ધનવિષયાદિકં કથञ्ચન મોક્તું પારયામિ, યદ્યત્ર વિદ્યમાનેऽપિ ભવતિ કિञ્ચિચ્ચારિત્રં તન્મે દીયતામિતિ । તતો યથા વિજ્ઞાય તસ્ય રોરસ્યાગ્રહવિશેષં સ સૂરિશ્ચિન્તયતિ સ્મ નાસ્યેદાનીમન્યઃ શિક્ષણોપાયોઽસ્તિ, તતોઽસ્મિન્ સત્યેવ દીયતાં, પશ્ચાજ્ઞાતમદીયાન્નગુણઃ સ્વયમેવૈતત્કદન્નમેષ વિહાસ્યતિ એવં ચ વિચિન્ત્ય દાપિતં તત્તેન, ભુક્તમિતરેણ, તદુપયોગેન શાન્તા બુભુક્ષા, તનૂભૂતા રોગાઃ, પ્રવર્દ્ધિતમઞ્જનસલિલજનિતાદધિકતરં સુખં, જાતો મનઃપ્રસાદઃ, પ્રાદુર્ભૂતા તદ્વાયકે તત્ર પુરુષે ભક્તિઃ, અભિહિતશ્ચાસૌ તેન, યથા ભવાનેવ મે નાથો, યેનાહં ભાગ્યવિકલોઽપ્યેવમનુકમ્પિત ઇતિ તથા ધર્મગુરવોઽપ્યેવં બદ્ધાગ્રહત્વેનાઽમુજ્વલિત ધનવિષયાદિકમત્ર જીવે પરિકલયન્તિ, ન શક્યતે તાવદયમિદાનીં સર્વવિરતિં ગ્રાહયિતું, તદેવં સ્થિતે દેશવિરતિસ્તાવદસ્મે દીયતાં, તત્પાલનેનોપલબ્ધગુણવિશેષઃ સ્વયમેવ સર્વસદ્ગુણપરિત્યાગં કરિષ્યતીત્યાકલય્ય તથૈવ કુર્વન્તિ । તદનેનૈતદુક્તં ભવતિ-અયમત્ર ક્રમઃ—પ્રરૂપ્ય પ્રથમં પ્રયત્નતઃ સર્વવિરતિં, તતઃ સર્વથા તત્કરણપરાઙ્-મુખમુપલભ્ય જીવં દેશવિરતિઃ પ્રરૂપણીયા દેયા વા । પ્રથમં પુનર્દેશવિરતિપ્રરૂપણે તસ્યામેવ પ્રતિબન્ધં વિદધ્યાદયં જીવઃ, સાધોશ્ચ સૂક્ષ્મપ્રાણાતિપાતાદાવનુમતિઃ સ્યાદિતિ । તતસ્તસ્યા દેશવિરતેઃ પાલનં પરમાન્નલેશભક્ષણતુલ્યં વિજ્ઞેયં, તદુપયોગેનૈવાસ્ય જીવસ્ય પ્રશામ્યતિ મનાગ્ વિષયા-કાઙ્ક્ષાલક્ષણા બુભુક્ષા, તનૂભવન્તિ રાગાદયો ભાવરોગાઃ, પ્રવર્દ્ધતે જ્ઞાનદર્શનસંપાદિતાત્ સમર્ગલતરં સ્વાભાવિકસ્વાસ્થ્યરૂપં પ્રશમસુખં, સંજાયતે સદ્ભાવનયા મનઃપ્રસાદઃ, પ્રાદુર્ભવતિ તદ્વાયકેષુ ગુરુષુ પરમોપકારિણો મમૈત ઇતિ ભાવયતો ભક્તિઃ, અભિધત્તે ચ તાનેષ જીવસ્તદાનીં, યદુત—યૂયમેવ મે નાથાઃ, ચૈરહમેવં દુર્દારુકલ્પતયા ગાઢમકર્મણ્યોઽપિ સ્વસામર્થ્યેન કર્મણ્યતાં પ્રાપ્ય ગુણભાજનતાં નીત ઇતિ ।

ઉપનયાર્થ :-

દ્રમકે કરેલ મિશ્રભોજનના આગ્રહનો ઉપનય

ત્યારપછી=સદ્ગુરુએ પ્રસ્તુત જીવને ધનાદિ નિર્વાહક નથી ચારિત્ર જ નિર્વાહક છે અને કઈ રીતે તે ચારિત્ર મોક્ષમાં વિશ્રાંત થનાર છે એમ કહ્યું ત્યારપછી, જે રીતે મહાપ્રયત્નથી પણ તે રસવતીપતિ કહે છે તે ઈતર વડે કહેવાયું=દ્રમક વડે કથાનકમાં કહેવાયું, જે ‘યદુત’થી બતાવે છે —

મારા વડે આ સ્વભોજન મુકાય તેવું નથી, જો આ હોતે છે=મારું ભોજન હોતે છે જ, અપાય છે તો આત્મીય ભોજન આપો. તે પ્રમાણે સદ્ગુરુ વડે આ રીતે=ધન-વિષયાદિ નિર્વાહક નથી ચારિત્ર નિર્વાહક છે એ રીતે, ફરી ફરી અભિધીયમાન પણ=કહેવાતો પણ, આ પણ જીવ ગળિયા બળદની જેમ પાદપ્રસારિકાનું અવલંબન કરીને, આ પ્રમાણે=આગળમાં કહે છે એ પ્રમાણે, કહે છે, હે ભગવંત ! હું ધન-વિષયાદિને કોઈ રીતે મૂકવા સમર્થ નથી. જો આ વિદ્યમાન હોતે છે તે પણ=ધન-વિષયાદિ વિદ્યમાન હોતે છે તે પણ, કંઈક ચારિત્ર થાય=કંઈક ચારિત્ર મારામાં પ્રાપ્ત થાય, તો મને

આપો. તેથી=પ્રસ્તુત જીવે ધર્મગુરુને આ પ્રમાણે કહ્યું તેથી, જે પ્રમાણે તે રાંકડાના આગ્રહવિશેષને જાણીને તે સૂરિએ વિચાર કર્યો, હમણાં આના શિક્ષણનો ઉપાય અન્ય નથી=તેને કદત્ર છોડાવા માટેનો અન્ય ઉપાય નથી, તેથી આ હોતે છતે જ=ધન, વિષયાદિરૂપ ભોગસામગ્રી હોતે છતે જ, અપાવો=પરમાત્મરૂપ ચારિત્ર અપાવો, પાછળથી જ્ઞાત મારા અજ્ઞના ગુણવાળો=પરમાત્મના ગુણો જાણ્યા છે એવો આ જીવ સ્વયમ્ આ કદત્રનો ત્યાગ કરશે, અને આ રીતે વિચારીને તેમના વડે=સદ્ગુરુ વડે, તે=પરમાત્મ, અપાયું. ઇતર વડે=તે ભિખારી વડે, ખવાયું. તેના ઉપયોગથી ભૂખ શાંત થઈ=પરમાત્મના સેવનથી ચિત્ત શાંત વૃત્તિવાળું થવાથી ભોગોની લાલસા શાંત થઈ, અને ગૃહ્ધિરૂપ રોગો અલ્પ થયા, અંજન અને સલિલજનિત સુખથી અધિકતર સુખ પ્રવર્દ્ધિત થયું. મનનો પ્રસાદ થયો=વિષયોની લાલસા અલ્પ થવાને કારણે સુખની વૃદ્ધિ થઈ અને સુખનો અતિશય થવાથી મન અધિક આનંદિત થયું, તેના દાયક તે પુરુષમાં=પરમાત્મના દાયક તે પુરુષમાં, ભક્તિ પ્રાદુર્ભૂત થઈ. અને આ=ગુરુ, તેના વડે કહેવાયા, જે પ્રમાણે તમે જ મારા નાથ છો અર્થાત્ મારું યોગ ક્ષેમ કરનારા છો અર્થાત્ મારા દોષોથી રક્ષણ કરનારા છો અને મારામાં ગુણોનું યોગ કરનારા છો માટે નાથ છો, જે કારણથી ભાગ્યવિકલ પાણ એવો હું આ રીતે=પૂર્વમાં ગુરુએ જે અત્યંત સંવેગપૂર્વક પરમાત્મ આપવા માટે યત્ન કર્યો એ રીતે, અનુકંપિત કરાયો તે પ્રમાણે ધર્મગુરુઓ પાણ આ રીતે=પૂર્વમાં કહ્યું કે પ્રસ્તુત જીવ ધર્મગુરુને કહે છે કે આ ધન-વિષયાદિ હું છોડી શકું તેમ નથી તે હોતે છતે જ તમે યત્કિંચિત્ ચારિત્ર આપો એ રીતે, બદ્ધ આગ્રહપણાથી ધન-વિષયાદિકને નહીં છોડતા એવા આ જીવના વિષયમાં કલ્પના કરે છે — હમણાં આ જીવ સર્વવિરતિ ગ્રહણ કરાવવા માટે શક્ય નથી. આ પ્રમાણે સ્થિતિ હોતે છતે દેશવિરતિ આને અપાવો તેના પાલનથી પ્રાપ્ત થયેલા ગુણવિશેષવાળો આ જીવ સ્વયં જ સર્વસંગનો પરિત્યાગ કરશે એ પ્રમાણે જાણીને તે પ્રમાણે જ કરે છે અર્થાત્ દેશવિરતિનું સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ તે રીતે બતાવે છે કે જેથી દેશવિરતિના આચારના બળથી મોહની આકુળતા અલ્પ-અલ્પતર થાય, સર્વવિરતિને અભિમુખ થાય તેવું નિર્મળચિત્ત પ્રગટે, તે પ્રમાણે કરે છે. તે કારણથી આના દ્વારા=સદ્ગુરુએ પ્રસ્તુત જીવમાં જે વિચાર્યું એના દ્વારા, આ કહેવાયેલું થાય છે — અહીં આ ક્રમ છે.

પ્રથમ પ્રયત્નથી સર્વવિરતિની પ્રરૂપણા કરીને=જીવને સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા પછી પ્રથમ જે રીતે સર્વવિરતિનું સૂક્ષ્મ-સૂક્ષ્મતર બોધ થાય અને સર્વવિરતિ જીવ માટે વર્તમાનમાં કઈ રીતે સુખના કારણભૂત છે, ભાવિ સુખની પરંપરાનું કઈ રીતે કારણ છે ઇત્યાદિ શ્રોતાની બુદ્ધિ અનુસાર પ્રયત્નથી પ્રથમ સર્વવિરતિની પ્રરૂપણા કરીને, ત્યારપછી સર્વથા તત્ કરણ પરાંરૂપ જીવને જાણીને=જો તે જીવને સર્વવિરતિને અભિમુખ યત્ન કરવાનો કંઈક પરિણામ છે છતાં કષ્ટ સાધ્યતાના જ્ઞાનના કારણે ગ્રહણ કરવા માટે ક્ષોભ પામે છે તો વારંવાર સર્વવિરતિનો સૂક્ષ્મબોધ કરાવીને તે જીવને સર્વવિરતિ પ્રાપ્ત થાય તેવો યત્ન કરવો જોઈએ અને જો તે જીવ સર્વથા સર્વવિરતિને સ્વીકારવા માટે પરાંરૂપ છે તેમ જાણીને, તે જીવને દેશવિરતિની પ્રરૂપણા કરવી જોઈએ અને આપવી જોઈએ,

વળી, પ્રથમ દેશવિરતિની પ્રરૂપણા કરાયે છતે=ઉપદેશક યોગ્ય જીવ સમ્યક્ત્વ પામે ત્યારપછી તેને સર્વવિરતિનો યથાર્થ બોધ થાય તેવી પ્રરૂપણા કર્યા વગર કોઈ ઉપદેશકથી પ્રથમ જ દેશવિરતિની પ્રરૂપણા કરાયે છતે, આ જીવ તેમાં જ પ્રતિબંધને ધારણ કરે અર્થાત્ આ દેશવિરતિ જ સુંદર છે, સર્વવિરતિ કષ્ટ સાધ્ય છે તેમ વિચારીને સર્વવિરતિને ગ્રહણ કરવાને અભિમુખ શક્તિ હોવા છતાં યત્ન કરે નહીં. અને સાધુને સૂક્ષ્મ પ્રાણાતિપાત આદિમાં અનુમતિ પ્રાપ્ત થાય=સર્વવિરતિની શક્તિ હોવા છતાં તે જીવ દેશવિરતિ સ્વીકારે ત્યારે જે સૂક્ષ્મ પ્રાણાતિપાતની તે જીવે વિરતિ કરી નથી તે અંશમાં સાધુને અનુમતિની પ્રાપ્તિ થાય. એથી ત્યારપછી=સર્વવિરતિની શક્તિ નથી એમ જાણીને દેશવિરતિ આપે ત્યારપછી, તે દેશવિરતિનું પાલન પરમાત્મલેશભક્ષણ તુલ્ય જાણવું=તે જીવ સર્વવિરતિ સાથે દેશવિરતિ કઈ રીતે કારણભાવ રૂપે જોડાયેલી છે અને સર્વવિરતિની પરિણામિ કઈ રીતે ત્રણ ગુપ્તિસ્વરૂપ છે તેના પરમાર્થને જાણીને તે સર્વવિરતિના પરિણામરૂપ જે ત્રણ ગુપ્તિ છે તેના અંશથી ગુપ્તિસ્વરૂપ દેશવિરતિનું પાલન જો તે જીવ કરે તો પરમાત્મલેશભક્ષણ તુલ્ય તેનું દેશવિરતિનું પાલન જાણવું. તેના ઉપયોગ દ્વારા જ=પરમાત્મલેશના ઉપયોગ દ્વારા જ, આ જીવની વિષયની આકાંક્ષારૂપ બુભુક્ષા થોડીક શાંત થાય છે અર્થાત્ જે જે અંશથી ગુપ્તિનો અંશ દેશવિરતિના પાલનથી પ્રગટ થાય છે તે તે અંશથી ચિત્ત વિષયોમાં અસંશ્લેષવાળું બને છે તેથી વિષયોના સેવનની મનોવૃત્તિ કંઈક અલ્પ થવા રૂપ ઈચ્છાનું શમન થવાથી ચિત્ત શાંત થાય છે. રાગાદિ ભાવરોગો અલ્પ થાય છે=પૂર્વમાં જે ભોગાદિમાં સંશ્લેષનો પરિણામ હતો તે સંશ્લેષનો પરિણામ અલ્પ થાય છે. જ્ઞાનદર્શનના સંપાદિતથી અધિકતર સ્વાભાવિક સ્વાસ્થ્ય રૂપ પ્રશમસુખ પ્રવર્દ્ધમાન થાય છે=જ્ઞાનદર્શનકાળમાં અનંતાનુબંધીના શમનને કારણે જે પ્રશમસુખ હતું તેનાથી અનંતર અપ્રત્યાખ્યાની કષાયના શમનને કારણે આત્માની નિરાકુળ અવસ્થા રૂપ સ્વાભાવિક સ્વાસ્થ્ય તે રૂપ પ્રશમસુખ પ્રવર્દ્ધમાન થાય છે. સદ્ભાવનાથી મનપ્રસાદ થાય છે=દેશવિરતિ સ્વીકાર્યા પછી સ્વશક્તિ અનુસાર તે મહાત્મા બાર ભાવનાઓથી, મૈત્રીઆદિ ચાર ભાવનાઓથી આત્માને ભાવિત કરે છે તેથી મનમાં પ્રસાદ થાય છે. તેના દાયક એવા ગુરુમાં=દેશવિરતિના સૂક્ષ્મબોધ કરાવનારા ગુરુમાં, આ મારા પરમોપકારી છે એ પ્રકારની ભાવનાથી ભક્તિ પ્રાદુર્ભાવ થાય છે અને તેઓને આ જીવ ત્યારે કહે છે. શું કહે છે તે ‘યદુત્ત’થી બતાવે છે — તમે મારા નાથ છો=મારા ગુણોનું રક્ષણ કરનારા અને અપૂર્વગુણોનો યોગ કરનારા હોવાથી નાથ છો. જેઓ વડે હું આ રીતે દુર્દારુકલ્પપાણું હોવાને કારણે=દુઃખે કરીને ઘડી શકાય એવું સ્વરૂપ હોવાને કારણે, ગાઢ અકર્મણ્યવાળો પાણ=અત્યંત પ્રયત્ન વગર ન ઘડી શકાય એવો પાણ, સ્વસામર્થ્યથી કર્મણ્યતાને પ્રાપ્ત કરાવીને=ઘડી શકાય એવી અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરાવીને, ગુણભાજનતાને પ્રાપ્ત કરાવાયો.

આ જીવ પોતાની નિર્મલબુદ્ધિથી વિચારીને ગુરુને કહે છે કે જેમ કોઈ લાકડું પ્રતિમા રૂપે ઘડવા માટે અત્યંત અયોગ્ય હોય એવો મારો જીવ પણ ધર્મક્ષેત્રમાં ઘડાવા માટે અત્યંત અયોગ્ય હતો. આથી જ ઘણા પ્રયત્ન દ્વારા તમે મારામાં ઘડાવાની યોગ્યતા પ્રગટ કરી અને જેના કારણે અત્યારે સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યગ્દર્શન

અને સર્વવિરતિનું બળ સંચય થાય તેવી દેશવિરતિને પામી શક્યો તે સર્વ તમારો જ મારા ઉપર અત્યંત ઉપકાર છે.

ઉપનય :-

સૂરિદર્શિતભગવન્મહત્ત્વમ્

તતસ્તદનન્તરં યથા તેન સૂદેન તં વનીપકમુપવેશ્ય મધુરવચનૈસ્તસ્ય મનઃ પ્રહ્લાદયતા વર્ણિતા મહારાજગુણાઃ, દર્શિતશ્ચાત્મનોઽપિ તદ્ભૃત્યભાવઃ, ગ્રાહિતઃ સોઽપિ વિશેષતસ્તદનુચરત્વં, સમુત્પાદિતં તસ્ય મહાનૃપતેરેવ વિશેષગુણેષુ કુતૂહલં, કથિતસ્તત્પરિજ્ઞાનહેતુર્વ્યાધિતનુભાવઃ, પ્રકાશિતં તસ્યાપિ કારણં ભેષજત્રયં, સમાદિષ્ટઃ પ્રતિક્ષણં તસ્ય પરિભોગઃ, દીપિતં તત્પરિભોગબલેન મહાનરેન્દ્રારાધનં, પ્રતિપાદિતં મહાનરેન્દ્રારાધકાનાં તત્સમાનમેવ મહારાજ્યમિતિ તથા ધર્મગુરવોઽપિ જ્ઞાનદર્શનસંપન્નં પ્રતિપત્રદેશવિરતિમપ્યેનં જીવમુપલભ્ય વિશિષ્ટતરસ્થૈર્યસમ્પાદનાર્થં સમસ્તમેતદાચરન્ત્યેવ, તથાહિ—તે તં પ્રત્યેવં બ્રૂયુઃ, યથા—ભદ્ર ! યદુક્તં ભવતા યદુત ‘યૂયમેવ મે નાથા’ ઇતિ, યુક્તમેતદ્ ભવાદૃશાં, કિન્તુ સાધારણં નૈવં વક્તવ્યં, યતો ભવતોઽસ્માકં ચ પરમાત્મા સર્વજ્ઞ એવ ભગવાન્ પરમો નાથઃ, સ એવ હિ ચરાચરસ્યાસ્ય ત્રિભુવનસ્ય પાલકતયા નાથો ભવિતુમર્હતિ । વિશેષતઃ પુનર્યે તત્પ્રણીતેઽત્ર જ્ઞાનદર્શનચારિત્ર-પ્રધાને દર્શને વર્તન્તે જન્તવસ્તેષામસૌ નાથઃ, અસ્યૈવ કિઙ્કરભાવં પ્રતિપદ્ય મહાત્માનઃ કેવલરાજ્યાસાદનેન ભુવનમપ્યાત્મકિઙ્કરં કુર્વન્તિ, યે પુનઃ પાપિષ્ઠાઃ પ્રાણિનસ્તેઽસ્ય ભગવતો નામાપિ ન જાનતે, ભાવિભદ્રા એવ સત્ત્વાઃ સ્વકર્મવિવરેણાસ્ય દર્શનમાસાદયન્તિ યતશ્ચ ત્વમેતાવતીં કોટિમધ્યારૂઢોઽતસ્ત્વયા પ્રતિપત્ર એવ ભાવતો ભગવાન્, કેવલં તારતમ્યભેદેન સઙ્ખ્યાતીતાનિ તસ્ય પ્રતિપત્તિસ્થાનાનિ, તેન વિશેષપ્રતિપત્તિનિમિત્તમેષોઽસ્માકં યત્નઃ, યતઃ સામાન્યેન જાનતેઽપ્યેનં ભગવન્તં જન્તવઃ સુગુરુસમ્પ્રદાય-મન્તરેણ ન વિશેષતો જાનતે । તદેવં તે ગુરવસ્તસ્ય જીવસ્ય પુરતો ભગવદ્વિશેષગુણેષુ તસ્ય કૌતુકમુત્પાદયન્તિ, તજ્ઞાનોપાયભૂતં રાગાદિભાવરોગતાનવં કથયન્તિ, તસ્યાપિ કારણં જ્ઞાનદર્શનચારિત્રરૂપં ત્રયં દીપયન્તિ, તસ્ય ચ પ્રતિક્ષણમાસેવનમુપદિશન્તિ, તદાસેવનેન ભગવદારાધનં નિવેદયન્તિ, ભગવદારાધનેન પરમપદપ્રાપ્તિં મહારાજ્યાવાપ્તિકલ્પાં પ્રતિપાદયન્તિ ।

ઉપનયાર્થ :-

આચાર્ય ભગવંતે બતાવેલ ભગવાનનું મહત્ત્વ

તેથી તદ્અનંતર=પ્રસ્તુત જીવે ગુરુને આ પ્રમાણે કહ્યું તેથી ત્યારપછી, જે પ્રમાણે તે ભિખારીને બેસાડીને મધુર વચનોથી તેના મનને પ્રહલાદન કરતા તે રસોઈયા વડે મહારાજાના ગુણો વર્ણન કરાયા અને પોતાનો પણ તેમનો ભૃત્યભાવ બતાવાયો=અમે પણ તે મહારાજાના સેવક છીએ તે

બતાવાયું, તે પાણી=તે દ્રમક પાણી, વિશેષથી તેના અનુચરપાણીને ગ્રાહિત કરાયો, તે મહાનૃપતિના જ વિશેષ ગુણોમાં કુતૂહલ ઉત્પાદન કરાયું=વિશેષ જિજ્ઞાસા ઉત્પન્ન કરાવાઈ, તેના પરિજ્ઞાનનો હેતુ=પરમાત્માના વિશેષ ગુણોના પરિજ્ઞાનનો હેતુ, વ્યાધિનો તનુભાવ કહેવાયો=જેમ જેમ કષાયોરૂપી ભાવવ્યાધિ અલ્પ થશે તેમ તેમ ભગવાનના વિશેષ ગુણોનું પરિજ્ઞાન થશે માટે પરમાત્માના વિશેષ ગુણોની જે તને જિજ્ઞાસા થઈ છે તેના પરિજ્ઞાનનો હેતુ વ્યાધિનો અલ્પભાવ જ છે એમ કહેવાયું, તેનું પાણી કારણ=વ્યાધિના અલ્પપાણાનું પાણી કારણ, ભેષજત્રય પ્રકાશિત કરાયું=સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યગ્દર્શન, સમ્યક્ચારિત્ર વ્યાધિના અલ્પભાવનું કારણ છે તેમ કહેવાયું. પ્રતિક્ષણ તેનો પરિભોગ આદેશ કરાયો=તારે સતત ત્રણ ઔષધનું સેવન કરવું જોઈએ અર્થાત્ શક્તિ અનુસાર અપ્રમાદથી તત્ત્વનો સૂક્ષ્મબોધ થાય તેમ સમ્યગ્જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ, તે જ્ઞાનમાં દેખાયેલ સૂક્ષ્મ તત્ત્વ જ સર્વ કલ્યાણનું કારણ છે તેમ ભાવન કરીને તત્ત્વની રુચિને જ અતિશય કરવી જોઈએ અને શક્તિ અનુસાર સંયમની ઉચિત આચરણા કરીને ચિત્ત બાહ્ય સંગોથી પર-પરતર થાય તેવો યત્ન કરવો જોઈએ તેવો આદેશ કરાયો. તેના પરિભોગના બળથી=ભેષજત્રયના સેવનના બળથી, મહાનરેન્દ્રનું આરાધન છે એમ પ્રગટ કરાયું અર્થાત્ હેયાને સ્પર્શે તે રીતે રત્નત્રયીનું સેવન કરવામાં આવે તે અંશથી જ મહાનરેન્દ્ર એવા તીર્થકરોની આરાધના છે તેમ ધર્મગુરુ વડે બતાવાયું.

મહાનરેન્દ્રના આરાધક જીવોને તત્ સમાન જ મહારાજ્ય છે તે પ્રમાણે પ્રતિપાદન કરાયું અર્થાત્ જે મહાત્માઓ જિનવચનાનુસાર શ્રુતઅધ્યયન કરે છે, તત્ત્વની રુચિ સૂક્ષ્મ-સૂક્ષ્મતર કરે છે અને વીતરાગના ગુણોથી આત્માને વાસિત કરે છે તેઓ તીર્થકરની આરાધનાના બળથી તેમના સમાન જ મહારાજ્યને પ્રાપ્ત કરે છે તેમ પ્રતિપાદન કરાયું.

તે પ્રમાણે ધર્મગુરુ પાણી જ્ઞાનદર્શનસંપન્ન પ્રતિપન્નદેશવિરતિવાળા પાણી આ જીવને પ્રાપ્ત કરીને વિશિષ્ટતર સ્થૈર્ય સંપાદન માટે સમસ્ત આ=પૂર્વમાં કહ્યું એ, આચરણ કરે જ છે=જે પ્રમાણે પૂર્વમાં કથાનકમાં કહેવાયું તે પ્રમાણે ધર્મગુરુઓ પાણી જ્યારે પોતાના ઉપદેશના બળથી કોઈક જીવ ભગવાનના વચનના પરમાર્થના બોધરૂપ જ્ઞાનને અને તે બોધ અનુસાર આત્મહિત સાધવાની રુચિરૂપ દર્શનને પામે છે અને કોઈક રીતે દેશવિરતિને પ્રાપ્ત કરે છે તેવા પાણી જીવને જાણીને તે દેશવિરતિના પરિણામને વિશિષ્ટતર સ્થિરતાના સંપાદન માટે પૂર્વમાં કહ્યું એ પ્રમાણે બધું જ કરે છે. શું કરે છે ? તે ‘તથાહિ’થી બતાવે છે –

તે ધર્મ ગુરુઓ તે જીવ પ્રત્યે આ પ્રમાણે કહે છે. શું કહે છે તે ‘યથા’થી બતાવે છે –

હે ભદ્ર ! તારા વડે જે કહેવાયું છે “તમે જ મારા નાથ છો.” એમ તારા માટે યુક્ત છે; પરંતુ આ પ્રમાણે સામાન્ય કહેવું જોઈએ નહીં, જે કારણથી તારા અને મારા સર્વજ્ઞ ભગવાન પરમાત્મા પરમ નાથ છે.

તે જીવને પ્રસ્તુત ગુરુથી ઉપકાર થયો છે. અને પ્રસ્તુત જીવને યોગક્ષેમ કરનાર હોવાથી તે ગુરુને તે જીવ

નાથ કહે તે ઉચિત છે. પરંતુ વીતરાગ સર્વજ્ઞ જ સામાન્યથી સન્માર્ગ બતાવીને જીવોના ગુણોનું રક્ષણ કરનાર અને ગુણોની વૃદ્ધિને કરનાર હોવાથી નાથ છે અન્ય કોઈ નાથ નથી. અન્ય ગુરુ પણ જિનવચનનું જ કથન કરીને યોગ્ય જીવોને જિનવચનના સેવકભાવ પ્રાપ્ત કરાવે છે અને જેઓ જિનવચનના સેવકભાવને પ્રાપ્ત કરે છે તેઓના ભગવાન નાથ છે.

હિ=જે કારણથી, તે જ=પરમાત્મા સર્વજ્ઞ જ, ચરાચર એવા આ ત્રિભુવનના પાલક હોવાથી નાથ થવા માટે યોગ્ય છે. વિશેષથી વળી, જે જીવો ભગવાનથી પ્રાણીત જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રપ્રધાન એવા દર્શનમાં=શાસનમાં, વર્તે છે તેઓના=તે જીવોના, આ નાથ છે=ભગવાન જગતના જીવોને સન્માર્ગ બતાવીને સર્વત્ર ઉચિત પ્રવૃત્તિ કરવાનો ઉપદેશ આપે છે જેનાથી મહાત્માઓ છકાયનું પાલન કરે છે તેથી સંસારવર્તી પૃથ્વીકાયાદિ અચર જીવોનું અને ત્રસ એવા ચર જીવોનું પણ રક્ષણ થાય છે તેથી ચરાચર જીવોનું પાલન કરનારા હોવાથી ભગવાન સર્વજીવોના નાથ છે. વિશેષથી વળી જેઓ ભગવાનના વચનાનુસાર સ્ત્રવ્યમાં યત્ન કરે છે તેઓમાં ભગવાન અપૂર્વ ગુણોનો યોગ કરાવે છે અને પૂર્વમાં પ્રગટેલા ગુણોનું રક્ષણ કરે છે તેથી તે જીવોના વિશેષથી નાથ છે. આના જ=સર્વજ્ઞ ભગવાનના જ, કિંકરભાવને સ્વીકારીને મહાત્માઓ કેવલરાજ્યની પ્રાપ્તિ દ્વારા ભુવનને પણ પોતાનું કિંકર કરે છે.

જેઓ નિત્ય ભગવાનની આજ્ઞાનું સ્મરણ કરીને=ભગવાને શક્ય અનુષ્ઠાનમાં અપ્રમાદ કરીને આત્માને ગુણોની સમૃદ્ધિવાળો કરવા યત્ન કરવો જોઈએ અને અશક્ય અનુષ્ઠાનમાં ચિત્તથી રાગ ધારણ કરવો જોઈએ અને ભાવન કરવો જોઈએ કે ક્યારે તેવું બળસંચય થાય કે હું તે ઉત્તમ અનુષ્ઠાન સેવીને વિશેષ પ્રકારની ગુણસમૃદ્ધિને પામીશ આ પ્રકારે જેઓ ભગવાનની આજ્ઞાનું નિત્ય સ્મરણ કરીને, ઉચિત પ્રયત્ન કરે છે, તેઓ ભગવાનના કિંકરભાવને પામેલા છે અને તેના બળથી જ ઉત્તરોત્તર ભૂમિકાના સત્વના સંચયને કરીને તે મહાત્માઓ કેવલજ્ઞાન રૂપી રાજ્યને પ્રાપ્ત કરે છે. જેથી જગતના સર્વભાવો પ્રત્યે અસંગભાવવાળા થવાથી ભુવનને પણ પોતાનો કિંકર કરે છે.

જે વળી પાપિષ્ઠ પ્રાણીઓ છે તેઓ આ ભગવાનના નામને પણ જાણતા નથી. ભાવિભદ્ર જીવો સ્વકર્મવિવરથી આમના દર્શનને પ્રાપ્ત કરે છે=જે જીવોમાં ગાઢમોહનો ઉદય છે તેઓ સંસારના આરંભ સમારંભ જ કરે છે, ક્વચિત્ બાહ્યથી ધર્માનુષ્ઠાન કરતા હોય તોપણ પરમાર્થથી ભગવાનના સ્વરૂપનો બોધ કરાવે તે રૂપે ભગવાનના નામને પણ જાણતા નથી. વળી, જેઓ ભાવિભદ્ર જીવો છે, તેઓ તત્ત્વને જોવામાં બાધક એવા પોતાનાં કર્મોના ક્ષયોપશમભાવરૂપ વિવરથી કંઈક અંશથી વીતરાગને વીતરાગરૂપે જાણે છે તેઓ તેટલા અંશમાં ભગવાનના દર્શનને પ્રાપ્ત કરે છે, અને જે કારણથી તું આટલી ભૂમિકામાં અધ્યારૂઢ છો=સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યગ્દર્શન અને કંઈક અંશથી વિરતિને પ્રાપ્ત કરીને પરમાત્માના પારમાર્થિક સ્વરૂપને સૂક્ષ્મ જોઈ શકે એવી ભૂમિકામાં સ્થિત છો, આથી તારા વડે ભાવથી ભગવાન સ્વીકારાયેલા જ છે=ભગવાનના વચનનું અવલંબન લઈને એ જ મારા માટે શ્રેય છે એ પ્રકારની પરિણતિ વર્તતી હોવાથી પરમાત્માને જ નાથરૂપે તે સ્વીકાર્યા છે, ફક્ત

તારતમ્યના ભેદથી=ભગવાનના સેવકભાવને સ્વીકારવાના તારતમ્યના ભેદથી, સંખ્યાતીત તેનાં પ્રતિપત્તિ સ્થાનો છે=ભગવાનના સેવકભાવને સ્વીકારવાનાં સંખ્યાતીત સ્થાનો છે, તે કારણથી=ભાવથી સેવકભાવ સ્વીકાર્યો છે તોપણ ઉપરના સેવકભાવની પ્રાપ્તિ તને થઈ નથી તે કારણથી, વિશેષ પ્રતિપત્તિ નિમિત્ત આ અમારો યત્ન છે=તું ભગવાનના સેવકભાવને જે પામ્યો છે તેનાથી વિશેષ સેવકભાવને પામે તે નિમિત્તે આ અમારો ઉપદેશ આપવાનો યત્ન છે, જે કારણથી જીવો આ ભગવાનને સામાન્યથી જાણે છે, પણ સદ્ગુરુના સંપ્રદાય વગર વિશેષથી જાણતા નથી=જેઓ સંસારથી ભય પામ્યા છે અને જિનવચનानુસાર સંસારનું સ્વરૂપ જાણીને તેના નિસ્તારનો ઉપાય સર્વજનું વચન છે તેવી સ્થિરબુદ્ધિવાળા છે તેથી સર્વજની ઉપાસના કરે છે. અને સર્વજના વચનને જાણવા કંઈક યત્ન કરે છે એવા જીવો આ ભગવાનને સામાન્યથી જાણે છે છતાં સુગુરુના સંપર્ક વગર પરમાત્માના સ્વરૂપને વિશેષથી જાણતા નથી. તે કારણથી=ભગવાનના વિશેષ સ્વરૂપને જાણતા નથી તે કારણથી, આ પ્રમાણે=પૂર્વમાં વર્ણન કર્યું એ પ્રમાણે, તે ગુરુઓ તે જીવની આગળ ભગવાનના ગુણોનું વર્ણન કરે છે=ભગવાન કેવી નિષ્કલ અવસ્થાવાળા છે તેવા ગુણોનું વર્ણન કરે છે, સંસારી જીવ મોહનીકલાવાળા હોવાથી ભગવાનના નિષ્કલ સ્વરૂપને ચર્મચક્ષુથી જોઈ શકતા નથી પરંતુ શ્રુતપરિકર્મિતમતિથી કંઈક જોઈ શકે છે. તેવા જીવોને ગુરુઓ જ્યારે પોતાની વિશેષ પ્રકારની શ્રુતપરિકર્મિતમતિના બળથી ભગવાનના ગુણોનું વર્ણન કરે છે તેનાથી તે જીવને પણ ભગવાનનું નિષ્કલ સ્વરૂપ વિશેષ વિશેષતર દેખાય છે. તે વિશેષ-વિશેષતર બોધ કરાવવા અર્થે સુગુરુઓ તે જીવની આગળ ભગવાનના ગુણોનું વર્ણન કરે છે અને પોતાને પણ તેમના કિંકર બતાવે છે. અને તે જીવને વિશેષથી નાથપણારૂપે ભગવાનને ગ્રહણ કરાવે છે.

ઉપદેશક ભગવાનના વિશેષગુણોનું વર્ણન કર્યા પછી કહે છે કે અમે પણ ભગવાન જેવા નિષ્કલ થવા અર્થે તેમના વચનનું જ સદા અવલંબન લઈને તેમના સેવકભાવને ધારણ કરીએ છીએ. વળી પ્રસ્તુત જીવ પણ ભગવાનના માર્ગને પામેલા હોવાથી ભગવાનના કિંકરભાવને પામેલ છે તોપણ જેમ જેમ ભગવાનના ગુણોથી રંજિત થઈને ઉપર ઉપરની ભૂમિકાને પામશે તેમ તેમ વિશેષ કિંકરભાવ પામશે તેથી ધર્મગુરુઓ તે જીવને ભગવાનનું સૂક્ષ્મસ્વરૂપ બતાવીને વિશેષથી નાથપણા રૂપે ગ્રહણ કરાવે છે.

ભગવાનના વિશેષ ગુણોમાં તેને કૌતુક ઉત્પાદન કરાવે છે=ભગવાનના વિશેષ ગુણોને જાણવા માટેની ઉત્કટ જિજ્ઞાસા ઉત્પન્ન કરાવે છે, તેના જ્ઞાનના ઉપાયભૂત=ભગવાનના વિશેષ ગુણોના જ્ઞાનના ઉપાયભૂત, રાગાદિ ભાવરોગોની અલ્પતાને કહે છે=જેમ જેમ રાગાદિ ભાવરોગ અલ્પ થશે તેમ તેમ ભગવાનના નિરાકુલ સ્વરૂપનું વિશેષ વિશેષ જ્ઞાન થશે, તેનું પણ કારણ=રાગાદિ ભાવરોગની અલ્પતાનું પણ કારણ, જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રરૂપ ત્રણ પ્રકારને બતાવે છે=જેમ જેમ શ્રુતપરિકર્મિતમતિથી સૂક્ષ્મબોધ કરવામાં આવશે જેના કારણે સૂક્ષ્મરૂચિ પ્રગટ થશે અને જેનાથી કષાયોની વિલ્વળતા ઘટશે એવી ચારિત્રની પરિણતિ પ્રગટ થશે તે રત્નત્રયી જ રાગાદિ ભાવરોગની અલ્પતાનું કારણ છે તેમ બતાવે છે, અને પ્રતિક્ષણ તેના=રત્નત્રયીના, આસેવનનો ઉપદેશ આપે છે, તેના આસેવન

દ્વારા=પ્રતિક્ષણ રત્નત્રયીના આસેવન દ્વારા, ભગવાનની આરાધનાને નિવેદન કરે છે=જે મહાત્મા સંસારની નિર્ગુણતાને જાણીને સંસારના ઉચ્છેદના અર્થી છે તેઓ જીવનમાં પ્રધાનરૂપે ધર્મને જ સેવે છે. ક્વચિત્ અશક્ય પ્રતિકાર હોય તો અર્થ કામ સેવે ત્યારે પણ અત્યંત સંવેગગર્ભ અર્થકામની પ્રવૃત્તિ કરે છે. તેથી પ્રતિક્ષણ રત્નત્રયની આરાધના કરે છે અને તેના સેવનથી જ તેમને ભગવાનની આરાધના થાય છે તે પ્રમાણે સદ્ગુરુ નિવેદન કરે છે. ભગવાનની આરાધનાથી મહારાજ્યની પ્રાપ્તિ જેવી પરમપદની પ્રાપ્તિનું પ્રતિપાદન કરે છે=જેઓ સતત ભગવાનના સ્મરણ નીચે સર્વ ઉચિત પ્રવૃત્તિઓ કરે છે તેઓ ભગવાનની આરાધના દ્વારા ભગવાન જેવા અંતરંગ ગુણસંપત્તિરૂપ પરમપદને પ્રાપ્ત કરે છે તેમ ગુરુ કહે છે.

ઉપનય :-

जीवस्य संसारत्यागाऽशक्तिकथनम्

एवमपि कथयति हितकारिणि गृहीतगुणस्थिरताविधायिनि भगवति धर्मसूरौ यथा असौ वनीपकः सूपकारवचनमवगम्यात्मीयाकूतवशेनेत्थमभिहितवान् यथा-नाथाः ! किम्बहुनोक्तेन ? न शक्नोम्यहं कथञ्चनेदं कदत्रं मोक्तुमिति तथा अयमपि जीवश्चारित्रमोहनीयेन कर्मणा विट्त्वलीभूतबुद्धिरेवं चिन्तयेत्—अये ! यदेवं महता प्रबन्धेन पुनः पुनरेते भगवन्तो मम धर्मदेशनां कुर्वन्ति, तन्नूनं मां धनविषयकलत्रादिकमेतदेते त्याजयन्ति, न चाहं त्यक्तुं शक्नोमि, तत्कथयाम्येषां सद्भावं येन निष्कारणं भूयो भूयो भगवन्तः स्वगलतालुशोषमेते न विदधते ततस्तथैव स जीवः स्वाभिप्रायं गुरुभ्यः कथयेदिति । ततो यथा तेन रसवतीपतिना चिन्तितं—न मयाऽयं स्वभोजनत्यागं कारितः, किन्तर्हि ? इदं भेषजत्रयमासेवस्वेत्युक्तस्तत्किमेवमेष भाषते ? अये ! स्वाभिप्रायविडम्बितोऽयं जानीतेमदीयात्रत्याजननिमित्तमेतत् समस्तं वागाडम्बरमिति । ततो विहस्य तेनोक्तं—भद्र ! निराकुलो भव, नाधुना भवन्तं किञ्चित्त्याजयामि, तवैव पथ्यमेतत्त्यजनमिति कृत्वा वयं ब्रूमो, यदि पुनर्भवते न रोचते, ततोऽत्रार्थे अतः प्रभृति तूष्णीमासिष्यामहे । यत्पुनरेतदनन्तरमेव तव पुरतोऽस्माभिर्महाराजगुणवर्णनादिकं विहितं, कर्त्तव्यतया च तव किञ्चित्समादिष्टं तत्त्वया किं किञ्चिदवधारितं वा न वेति ? तथा धर्मगुरवोऽपि सर्वमिदं चिन्तयन्ति वदन्ति च, तच्च स्पष्टतरमिति स्वबुद्ध्यैव योजनीयम् ।

ઉપનયાર્થ :-

સંસારત્યાગની અશક્તિનું દ્રમકનું કથન

હિતકારી, ગ્રહણ કરાયેલા ગુણની સ્થિરતાને કરનારા ભગવાન ધર્મસૂરીશ્વર આ રીતે પણ કહે છે તે પ્રમાણે આ વનીપક=ભિખારી, સૂપકારના વચનને જાણીને પોતાના આકૂતના વશથી=પોતાના અભિપ્રાયના વશથી, આ પ્રમાણે બોલ્યો. શું બોલ્યો ? તે ‘યથા’થી બતાવે છે — હે નાથ ! વધારે શું

કહું ? હું કોઈ રીતે આ કદન્ન છોડવા સમર્થ નથી. તે પ્રમાણે આ પણ જીવ ચારિત્રમોહનીયકર્મથી વિલ્વલીભૂત બુદ્ધિવાળો આ પ્રમાણે ચિંતવન કરે છે=ગુણવાન ગુરુ ભોગનો ત્યાગ કરીને સર્વથા અસંગભાવને અનુકૂળ યત્ન કરાવવા અર્થે ચારિત્રગ્રહણ કરાવવા માટે આગ્રહ કરે છે ત્યારે પોતાના ચિત્તમાં ભોગ પ્રત્યેના પ્રતિબંધરૂપ ચારિત્રમોહનીયકર્મથી ત્યાગના કથનને સાંભળીને વિલ્વલીભૂત થયેલી બુદ્ધિવાળો અર્થાત્ હું ત્યાગ કરી શકીશ નહીં તેવી બુદ્ધિવાળો આ જીવ આ પ્રમાણે વિચારે છે— અરે ! જે આ પ્રકારે મોટા વિસ્તારથી ફરી ફરી આ ભગવાન મને ધર્મદેશના કરે છે, તે ખરેખર મારા આ ધન, વિષય, કલત્રાદિનો મને આ ધર્મગુરુઓ ત્યાગ કરાવે છે અર્થાત્ ત્યાગ કરાવવા યત્ન કરે છે. હું ત્યાગ કરવા માટે સમર્થ નથી. તે કારણથી આમને=ધર્મગુરુઓને, સદ્ભાવને કહું=મારા ચિત્તની પરિણતિને હું કહું, જેથી નિષ્કારણ સ્વગણના તાલુના શોષને આ ભગવાન ફરી ફરી કરે નહીં. તેથી=આ પ્રમાણે તે જીવ વિચારે છે તેથી, તે જીવ તે પ્રકારે જ=જે પ્રકારે પોતાનો અભિપ્રાય થયેલો એ પ્રકારે જ, સ્વ-અભિપ્રાય ગુરુને કહે છે. તેથી જે પ્રમાણે તે રસવતી વડે વિચારાયું — મારા વડે આ જીવ સ્વભોજનના ત્યાગને કરાવાયો નથી. પરંતુ આ ભેષજત્રયને તું સેવ એ પ્રમાણે કહેવાતો કેમ આ પ્રમાણે બોલે છે ? અર્થાત્ હું આ મારા કદન્નને છોડી શકું તેમ નથી એ પ્રમાણે કેમ બોલે છે ? ગુરુ વિચારે છે — અરે ! સ્વ-અભિપ્રાયથી વિડમ્બિત એવો આ જીવ જાણે છે. મારા અન્નના ત્યાજનના નિમિત્તે આ સમસ્ત વાગ્આડંબર છે=ગુરુનો આ સર્વ વચનપ્રયોગ છે એ પ્રમાણે આ જીવ જાણે છે, તેથી હસીને તેમના વડે કહેવાયું=ગુરુ વડે કહેવાયું. હે ભદ્ર ! તું નિરાકુલ થા, હમણાં તને અમે કંઈ ત્યાગ કરાવતા નથી. આનું ત્યજન=કદન્નનો ત્યાગ, તને જ હિત કરનાર છે, એથી કરીને અમે કહીએ છીએ. જો તને રુચતું નથી તો આ અર્થમાં=કદન્નના ત્યાગના વિષયમાં, હવે પછી મૌન રહીશું.

ગુરુએ જ્યારે તેને વિરતિનાં આવારક કર્મોનો નાશ થાય તેના અર્થે વારંવાર વિરતિનો સૂક્ષ્મબોધ થાય એ રીતે વિરતિનો બોધ કરાવવા અર્થે ઉપદેશ આપ્યો છતાં તે જીવને ભય લાગ્યો કે આ મહાત્મા મને ભોગવિલાસનો ત્યાગ કરાવવા અર્થે વિરતિનું સર્વ વર્ણન કરે છે. એથી જ્યારે તે ગુરુને કહે છે કે હું કોઈ રીતે આ કદન્ન છોડી શકું તેમ નથી. તેથી જણાય છે કે ભોગવિલાસ રૂપ આ કદન્ન છે, આત્માની વિકૃતિને કરનાર છે તેવો સ્પષ્ટ બોધ હોવા છતાં આ જીવ ભોગત્યાગ કરવા સમર્થ નથી તેથી ભય પામીને ગુરુને કહે છે કે આ કદન્નનો ત્યાગ કરવો મારા માટે શક્ય નથી. તેથી ગુરુ કહે છે કે તું નિરાકુલ થા. હમણાં અમે તને કંઈ ત્યાગ કરાવવા ઇચ્છતા નથી. ફક્ત આ કદન્ન ત્યાગ કરવું એ તારા માટે પથ્ય છે તેથી તારું ભાવ-આરોગ્ય થાય એ બતાવવા અર્થે અમે ચારિત્રનું વારંવાર વર્ણન કરીએ છીએ, છતાં તે વર્ણન જો તને રુચતું ન હોય તો હવે પછી તે વિષયમાં અમે મૌન લઈશું જેથી ત્યાગના ભયથી તું વિલ્વળ ન થા.

જે વળી, તેના અનંતર જ તારી આગળ અમારા વડે મહારાજના ગુણનું વર્ણન આદિ કરાયું=ચારિત્રનું સ્વરૂપ બતાવ્યા પછી તારી આગળ પરમાત્મા કેવા નિષ્કલ અવસ્થાવાળા છે કેવા જગતના જીવો માટે ઉપકારક છે ઇત્યાદિ ગુણોનું વર્ણન કરાયું અને કર્તવ્યપણાથી તને કંઈક કહેવાયું=આ ભગવાનના

ગુણોનું વર્ણન સાંભળ્યા પછી તારે પ્રતિદિન શું કરવું જોઈએ જેથી ભાવઆરોગ્યની વૃદ્ધિ થાય તે વિષયમાં કર્તવ્યપાણારૂપે કંઈક કહેવાયું, તે તારા વડે કંઈક અવધારણ કરાયું કે નહીં ? એ પ્રમાણે સદ્ગુરુઓ તેને કહે છે. તે પ્રમાણે ધર્મગુરુઓ પણ આ સર્વ ચિંતવન કરે છે અને કહે છે. અને તે સ્પષ્ટતર છે એથી સ્વબુદ્ધિથી યોજન કરવું.

પૂર્વમાં જે ગ્રંથકારશ્રીએ કહ્યું કે આ જીવને કદમ્બના ત્યાગના ભયથી ગુરુના વચનના પરમાર્થને જાણવાને બદલે વિલ્વળતા થઈ અને તેથી વિલ્વળ થઈને કહે છે કે આ કદમ્બને ત્યાગ કરી શકીશ નહીં. તે સાંભળીને ગુરુએ જે કંઈ કહ્યું તે સર્વ ધર્મગુરુ પણ શ્રોતાના વિષયમાં વિચારે છે અને ચિંતવન કરે છે. અને તે પૂર્વના કથનથી સ્પષ્ટતર છે માટે ગ્રંથકારશ્રીએ વિસ્તાર કર્યો નથી. પરંતુ શ્રોતાએ સ્વબુદ્ધિથી યોજન કરવું એમ સૂચન કરે છે.

ઉપનય :-

સ્થૈર્યભાવાભિમુખ્યમ્

તતો યથા ‘અસૌ વનીપકોઽવાદીત્-યથા નાથ ! ન મયા કિઞ્ચિદત્ર ભવત્કથિતમુપલક્ષિતં, તથાપિ તાવકૈઃ કોમલાલાપૈરુલ્લસિતો મનાગ્ મનસિ પ્રમોદઃ, નિવેદિતશ્ચ તેન વનીપકેન ‘નાધુના કિઞ્ચિત્ત્યાજયામીદં ભવન્તં ભોજનમિતિ, સૂદવચનશ્રવણાન્નષ્ટભયાકૂતેન સતા સ્વચેતસો વૈધુર્યકારણ-ભૂતસ્તસ્ય સૂદસ્ય સમક્ષમાદિતઃ પ્રભૃતિ સમસ્તોઽપ્યાત્મવૃત્તાન્તઃ। અભિહિતશ્ચાસૌ સૂપકારો યદુત્ત એવં સ્થિતે યન્મયા વિધેયં તદાજ્ઞાપયન્તુ નાથાઃ, યેનાધુનાઽવધારયામીતિ। તથાઽત્રાપિ વિદિતતત્ત્વિત્તા યદા ગુરવો વદન્તિ યદુત્ત ન વયં ભવન્તમશક્નુવન્તં સર્વસઙ્ગત્યાગં કારયામઃ, કેવલં યદિદં ભવતઃ સ્થિરીકરણાર્થમનેકશો ભગવદ્ગુણવર્ણનાદિકં વયં કુર્મઃ યચ્ચ સમ્યગ્જ્ઞાનદર્શનચારિત્રાણામઙ્ગીકૃતાનામેવ ભવતા સાતત્યમનુપાલનાદિકમુપદિશામઃ, તદત્ર ભવાન્ કિઞ્ચિદવધારયતિ વા ન વેતિ ?

ઉપનયાર્થ :-

સ્થૈર્યભાવનું અભિમુખપણું

ત્યારપછી જે પ્રમાણે આ વનીપકે કહ્યું=આ દ્રમકે કહ્યું. શું કહ્યું ? તે ‘યથા’થી બતાવે છે — હે નાથ ! મારા વડે અહીં તમારા વડે કહેવાયેલું કંઈક જણાયું નથી તોપણ તમારા કોમલ આલાપો વડે મનમાં થોડોક પ્રમોદ ઉલ્લસિત થયો. અને “તે વનીપક વડે હમણાં આ ભોજન કંઈ અમે ત્યાગ કરાવશું નહીં.” એ પ્રકારના રસોઈયાના વચનના શ્રવણથી નષ્ટ થયેલા ભયના આકૂતવાળા છતાં સ્વચિંતના વૈધુર્યના કારણભૂત તે રસોઈયાની સમક્ષ આદિથી માંડીને સમસ્ત પણ આત્માનો વૃત્તાન્ત નિવેદન કરાયો, અને આ સૂપકાર=ગુરુ, કહેવાયા. શું કહેવાયા ? તે ‘યદુત્ત’થી બતાવે છે — આ પ્રમાણે સ્થિત હોતે છતે=પૂર્વમાં તમે મને કદમ્બ છોડાવીને સંયમગ્રહણ કરાવવા અર્થે કહો છો એ

ભયથી તમે જે કહ્યું તે મેં અવધારણ કરેલું નહીં અને હવે તમે કહ્યું કે હવે કદાચ ત્યાગ કરાવશું નહીં તે સાંભળીને હું સ્વસ્થ થયો છું અને પૂર્વે અસ્વસ્થતાને કારણે તમારા દ્વારા બતાવેલો ઉપદેશ માત્ર સુંદર વચન વડે મેં સાંભળેલો; પરંતુ તેનું રહસ્ય જાણવા માટે મેં યત્ન કરેલો નહીં આ પ્રમાણે સ્થિત હોતે છતે, જે મારા વડે વિધેય છે તે હે નાથ ! આજ્ઞાપન કરો અર્થાત્ કહો જેનાથી હવે હું અવધારણ કરું અર્થાત્ તમારા ઉચિત ઉપદેશને દૃઢ અવધારણપૂર્વક સાંભળું. તે પ્રમાણે અહીં પણ=સંસારમાં પણ, વિદિત તત્ ચિત્તવાળા=યોગ્ય શ્રોતાના જાણેલા ચિત્તવાળા, જ્યારે ધર્મગુરુઓ કહે છે. શું કહે છે ? તે 'ચદુત્ત'થી બતાવે છે — અમે અસમર્થ એવા તને સર્વસંગનો ત્યાગ કરાવતા નથી, કેવલ જે આ તારા સ્થિરીકરણ માટે=તને પ્રાપ્ત થયેલ સમ્યગ્દર્શન-સમ્યગ્જ્ઞાનને દૃઢ કરવા અર્થે, અનેક વખત ભગવાનના ગુણોનું વર્ણન આદિ અમે કરીએ છીએ અને જે તારા વડે અંગીકૃત જ સમ્યગ્જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રના સાતત્યને અનુપાલનાદિકનો ઉપદેશ આપીએ છીએ અર્થાત્ જે સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યગ્દર્શન અને જે દેશવિરતિ સ્વીકારી છે તે દેશવિરતિ, સર્વવિરતિને અનુકૂળ શક્તિના સંચયનું કારણ બને તે રીતે સતત અનુપાલન કરવાનો ઉપદેશ અમે આપીએ છીએ. તે કારણથી જ અહીં=આ મારા ઉપદેશમાં, કંઈક અવધારણ કર્યું કે નહીં ?

સ્વાકૂતકથનમ્

તદા વદત્યેવં જીવો-ભગવન્ ! નાહં સમ્યક્કિઞ્ચિદવધારયમિ, તથાપિ યૌષ્માકીળપેશલવચનૈર્મો-
દિતચિત્તો યદા યદા કથયન્તિ ભગવન્તસ્તદા તદા શૂન્યહૃદયોઽપિ વિસ્ફારિતેક્ષણઃ કિલ બુદ્ધમાન
ઐવેત્યાકર્ણયંસ્તિષ્ઠામિ । કુતઃ પુનર્માદૃશાં વિશિષ્ટતત્ત્વાભિનિવેશઃ ? યતોઽહં મહતાઽપિ પ્રયત્નેન તત્ત્વમાર્ગં
વ્યાચક્ષાણેષુ ભગવત્સુ સુપ્ત ઇવ, મત્ત ઇવોન્મત્ત ઇવ, સમ્મૂર્છનજ ઇવ, શોકાપન્ન ઇવ, મૂર્ચ્છિત ઇવ,
સર્વથા શૂન્યહૃદયો ન કિઞ્ચિલ્લક્ષયમિ યચ્ચ મચ્ચેતસો વૈસંસ્થુલ્યકારણં તદાકર્ણયન્તુ ભગવન્તઃ-
તતઃ સંજાતપશ્ચાન્નાપોઽયં જીવો ગુરુસમક્ષં ગર્હતે સ્વદુશ્ચરિતાનિ, જુગુપ્સતે સ્વદુષ્ટભાષિતાનિ, પ્રકટયતિ
પૂર્વકાલભાવિનઃ સમસ્તાનપિ કુવિકલ્પાન્, નિવેદયત્યાદિતઃ પ્રભૃતિ નિઃશેષમાત્મવૃત્તાન્તમિતિ ।

દ્રમક દ્વારા પોતાના આકૂતનું કથન

ત્યારે આ જીવ કહે છે હે ભગવંત, મેં સમ્યક્ કંઈ અવધારણ કર્યું નથી તોપણ તમારાં મધુર વચનો વડે મોહિતચિત્તવાળો હું જ્યારે જ્યારે ભગવાન કહે છે ત્યારે ત્યારે શૂન્યહૃદયવાળો પણ વિસ્ફારિતચક્ષુવાળો ખરેખર બુદ્ધમાનની જેમ સાંભળતો રહું છું. વળી, અમારા જેવાને વિશિષ્ટ તત્ત્વનો અભિનિવેશ ક્યાંથી થાય ? અર્થાત્ શૂન્યહૃદયવાળો થઈને સાંભળું છે તેથી વિશિષ્ટ તત્ત્વનો અભિનિવેશ મારા જેવાને થઈ શકે નહીં, જે કારણથી મોટા પણ પ્રયત્નથી તત્ત્વના માર્ગને કહેનાર ભગવાન હોતે છતે સુપ્તની જેમ, મત્તની જેમ, ઉન્મત્તની જેમ, સમ્મૂર્ચિતની જેમ, શોક પામેલાની જેમ, મૂર્ચ્છિતની જેમ, સર્વથા શૂન્યહૃદયવાળો હું કાંઈ જાણતો નથી અને જે મારા ચિત્તનું વિસંસ્થૂલતાનું કારણ છે તેને

ભગવાન સાંભળો. તેથી=તે જીવ આ પ્રમાણે કહે છે તેથી, સંજાત પશ્ચાત્તાપવાળો=જ્યારે ગુરુએ સૂક્ષ્મ તત્વો કહ્યાં તે વખતે શૂન્યની જેમ પોતે મૂર્ખ ચેષ્ટા કરી તેના પ્રત્યે પશ્ચાત્તાપવાળો થયેલો, આ જીવ ગુરુ સમક્ષ પોતાના દુશ્ચરિતની ગર્હા કરે છે. સ્વદુષ્ટ ભાષિતની જુગુપ્સા કરે છે. પૂર્વકાલભાવી બધા પાણ કુવિકલ્પોને પ્રગટ કરે છે. પ્રથમથી માંડી નિઃશેષ આત્મવૃત્તાંત ગુરુને નિવેદન કરે છે.

જ્યારે પોતે પ્રમાદ કરે છે તેનો પશ્ચાત્તાપ થાય તેના માટે ગુરુ સંયમનું સૂક્ષ્મસ્વરૂપ બતાવતા હતા ત્યારે પણ મને કદન્તુ ત્યાગ કરાવે છે, એ પ્રકારના કુવિકલ્પથી પોતે ધ્યાનપૂર્વક તત્ત્વનું શ્રવણ કર્યું નહીં. તેનો પશ્ચાત્તાપ થાય છે ત્યારે જીવ પોતાના તે પ્રકારના પ્રમાદની ગર્હા કરે છે. અને ઉપદેશને ધ્યાનપૂર્વક નહીં સાંભળવવાને કારણે મોહને વશ તે સ્વીકારાયેલા દેશવિરતિને અતિશય કરવામાં પ્રમાદ કર્યો હોય, લીધેલાં વ્રતોમાં અતિચારો સેવ્યા હોય તે સર્વદુષ્ટ ચરિત્રની ગુરુ આગળ ગર્હા કરે છે. અને પ્રમાદને વશ સંસારમાં જે દુષ્ટભાષણો કર્યા છે. તે સર્વને સ્મૃતિમાં લાવીને તેના મલિન સંસ્કારો નાશ કરવાને અર્થે ગુરુ આગળ પ્રગટ કરીને જુગુપ્સા કરે છે. વળી, પૂર્વકાળમાં જે સમસ્ત કુવિકલ્પો કર્યા તે સર્વ ગુરુને નિવેદન કરે છે. આ રીતે કાયિક, વાયિક અને માનસિક પોતાની સમસ્ત પ્રવૃત્તિ જીવનના પ્રારંભથી માંડીને અત્યાર સુધી પોતે જે કુવિકલ્પો કર્યા છે તે સર્વ ગુરુને નિવેદન કરે છે. જેથી ગુણવાન ગુરુ તેની પરિણતિનો નિર્ણય કરીને શું ઉચિત કરવું જોઈએ તેના માટે ઉચિત ઉપદેશ આપે.

ગુરોરુપર્યાસ્થા

વદતિ ચ-જાનામ્યહં ભગવન્તો મમ હિતકરણલાલસાઃ સન્તો બહુશો નિન્દન્તિ વિષયાદિકં, વર્ણયન્તિ સઙ્ગત્યાગં, પ્રશંસન્તિ તત્રસ્થાનાં પ્રશમસુખાતિરેકં, શ્લાઘન્તે તત્કાર્યભૂતં પરમપદં, તથાપિ કર્મપર-તન્ત્રતયાઽહં ભક્ષિતબહુમાહિષદધિવૃન્તાકસંઘાત ઇવ નિદ્રાં, પીતામન્ત્રપૂતતીવ્રવિષ ઇવ વિહ્વલતાં, ધનવિષયાદિષ્વનાદિભવાભ્યાસવશેન ભવન્તીં મૂર્છાં ન કથઙ્ચિન્નિવારયિતું પારયામિ। તયા ચ વિહ્વલીભૂતચેતસો મે ભગવતાં સમ્બન્ધિનીં ધર્મદેશનાં મહાનિદ્રાઽવષ્ટબ્ધહૃદયસ્યેવ પુરુષસ્ય પ્રતિબોધ-કનરોચ્ચારિતાં શબ્દપરમ્પરાં સમાકર્ણયતોઽપિ ગાઢમુદ્દેગકારિણીવ પ્રતિભાસતે। અથ ચ તસ્યા માધુર્યં, ગામ્ભીર્યમુદારતાં, પરિણામસુન્દરતાં ચ પર્યાલોચયતઃ પુનરન્તરાઽન્તરા ચિત્તાહ્લાદોઽપિ સંપદ્યતે। એતદપિ પૂર્વોક્તં યદ્ ભગવદ્ભિરભ્યધાયિ યદુત નાશક્નુવન્તં વયં સઙ્ગત્યાગં કારયામ ઇતિ, તતો મયા નષ્ટભયવૈધુર્યેણ ભગવતાં પુરતઃ કથયિતું શક્તિં, ઇતરથા યદા યદા ભગવન્તો દેશનાયાં પ્રવર્તન્તે સ્મ તદા તદા મમ ચેતસિ વિકલ્પઃ પ્રાદુરભૂત્-અયે ! સ્વયં નિઃસ્પૃહાસ્તાવદેતે, કેવલં માં ધનવિષયાદિકં ત્યાજયન્તિ, ન ચાહં હાતું શક્નોમિ, તદેષ વ્યર્થકઃ પ્રયાસોઽમીષામિત્યેવં ચિન્તયન્નપિ ભયાતિરેકાત્ર સ્વાકૂતમપિ પ્રકટયિતું પારિતવાનિતિ। તદેવં સ્થિતે યન્મયા વિધેયમેવંવિધશક્તિના તત્ર તત્ર ભગવન્તઃ શ્રીસૂરય એવ પ્રમાણમિતિ।

દ્રમકની ગુરુ ઉપર આસ્થા

વળી, આ જીવ કહે છે — હું જાણું છું મારા હિતને કરવાની લાલસાવાળા છતાં ભગવાન ઘણી વખત વિષયાદિની નિંદા કરે છે અર્થાત્ વિષયોની અસારતા હેયાને સ્પર્શો તે રીતે સૂક્ષ્મ-સૂક્ષ્મતર બતાવવા યત્ન કરે છે, સંગત્યાગનું વર્ણન કરે છે=જેનું ચિત્ત ભાવથી બાહ્યદ્રવ્યો પ્રત્યે અસંગભાવવાળું છે તેઓને બાહ્યદ્રવ્યોની પ્રાપ્તિ કે અપ્રાપ્તિમાં કોઈ ક્લેશ થતો નથી. પરંતુ સદા સર્વ અવસ્થામાં નિરાકુલ સ્વરૂપે રહી શકે છે. આથી જ અસંગભાવવાળા મુનિઓ આહાર વાપરે છે તોપણ આહારસંજ્ઞા ઉલ્લસિત થતી નથી. અને સંગવાળા ગૃહસ્થોને આહાર વાપરવાના ક્રિયાકાળમાં આહારના સંશ્લેષરૂપ આહારસંજ્ઞા ઉલ્લસિત થાય છે એ પ્રકારે સંગત્યાગનું વર્ણન કરે છે. તેમાં રહેલા મહાત્માઓના=સંગના ત્યાગમાં રહેલા મહાત્માઓના, પ્રશમસુખના અતિરેકની પ્રશંસા કરે છે=તેઓમાં સતત વધતા જતા પ્રશમસુખની પ્રશંસા કરે છે. તેના કાર્યભૂત પરમપદની શ્લાઘા કરે છે=પ્રશમસુખના અતિશયના કાર્યભૂત સર્વકર્મ રહિત મુક્ત અવસ્થાની શ્લાઘા કરે છે. તોપણ=ભગવાન મારા હિતને કરનારા છે. માટે જ આ સર્વકથન કરે છે અને હું જાણું છું તોપણ, ભેંસનું દહીં ઘણું ખાધું હોય અથવા રીંગણાનો સમૂહ ખાધો હોય તે જેમ નિદ્રાને નિવારવા સમર્થ બનતો નથી તેની જેમ, મંત્ર વડે પવિત્ર નહીં કરેલું તીવ્ર વિષ પીધું છે જેણે તે વિલ્વળતાને નિવારવા સમર્થ બનતો નથી. તેની જેમ કર્મપરંતંત્રતાને કારણે અનાદિના ભવઅભ્યાસના વશથી ધનવિષયાદિમાં થતી મૂર્છાને કોઈ રીતે નિવારણ કરવા માટે હું સમર્થ થતો નથી.

પ્રસ્તુત જીવ સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને દેશવિરતિ ગુણસ્થાનકને પામેલ છે. તેથી, ગુણવાન ગુરુ કેવળ તેના હિત અર્થે જ સંગત્યાગની પ્રશંસા કરે છે. પ્રશમસુખનું વર્ણન કરે છે. મોક્ષની હંમેશાં પ્રશંસા કરે છે. અને વિષયાદિ જીવને માટે અત્યંત અહિતકારી છે તેમ વારંવાર બતાવે છે તે સર્વ એ જીવને તે રીતે જ ભાસે છે, તોપણ પ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાયની પરંતંત્રતાને કારણે જ્યારે જ્યારે ભગવાનના વચનથી ભાવિત ચિત્તવાળો નથી. ત્યારે ત્યારે તત્ત્વને જોવામાં નિદ્રાની પ્રકૃતિવાળો બને છે. વિષયોના અનાદિના સંસ્કારોને કારણે વિષયો પ્રત્યેનો અભિમુખભાવ થાય છે ત્યારે વિલ્વળતાને અનુભવે છે અને ભોગાદિમાં અનાદિનો અભ્યાસ હોવાને કારણે ભોગાદિમાં થતી મૂર્છા અનર્થકારી છે તેમ જાણવા છતાં નિવારણ કરવા સમર્થ નથી તે પ્રકારે સદ્ગુરુ આગળ પ્રકાશન કરે છે.

મહાનિદ્રાથી અવષ્ટબ્ધ હૃદયવાળા પુરુષની જેમ પ્રતિબોધને કરનારા નરથી ઉચ્ચારિત શબ્દપરંપરારૂપ ભગવાન સંબંધી ધર્મદેશનાને સાંભળતા પણ તેનાથી=મૂર્છાથી, વિલ્વલીભૂત ચિત્તવાળા એવા મને ગાઢ ઉદ્વેગ કરનારીની જેમ પ્રતિભાસ થાય છે.

પ્રસ્તુત જીવ ગુરુને કહે છે કે મારામાં નિદ્રા, વિલ્વલતા કે ધનવિષયાદિ મૂર્છા વર્તે છે. તેથી મૂર્છાને કારણે વિલ્વલીભૂત થયેલો હું છું અને તત્ત્વને યથાર્થ જાણું છું છતાં મહાનિદ્રાથી અવષ્ટબ્ધ હૃદયવાળા પુરુષની જેમ નિદ્રાની અવસ્થાને કારણે તત્ત્વ તરફ ઉપયોગ જતો નથી, વિષયોને અભિમુખ ચિત્ત જાય છે.

વસ્તુતઃ વિષયોની અનર્થકારિતા જાણું છું છતાં તત્ત્વને જોવામાં નિદ્રાની અવસ્થા હોવાને કારણે વિષયોને અભિમુખ જતું ચિત્ત રોકી શકતો નથી. તેથી પ્રતિબોધક પુરુષથી ઉચ્ચારિત શબ્દપરંપરા જેવી તમારા સંબંધી ધર્મદેશનાને હું સાંભળું છું તેથી પરમાર્થથી પ્રીતિ થવી જોઈએ છતાં વિષયોની મૂર્ચ્છાથી વિલ્વલિત થયેલો હોવાને કારણે હું વિષયોનો ત્યાગ કરી શકીશ નહીં એ પ્રમાણે વિચાર થવાથી સુંદર પણ તમારી ધર્મદેશના મને ગાઢ ઉદ્વેગ કરનારીની જેવી પ્રતિભાસ થાય છે અર્થાત્ પરમાર્થથી ઉદ્વેગ કરનારી ભાસતી નથી તોપણ તેના પરમાર્થને જાણવાને અભિમુખ હું થઈ શકતો નથી.

અને વળી, તેના=ધર્મદેશનાના, માધુર્યનું, ગામ્ભીર્યનું, ઉદારતાનું, પરિણામ સુંદરતાનું પર્યાલોચન કરતા એવા મને વચવચમાં ચિત્તનો આલ્લાદ પાણ થાય છે.

ગુણવાન ગુરુ જીવની યોગ્યતા જોઈને તેને તત્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય તદ્ અર્થે જે મધુર ભાષામાં કહે છે તે માધુર્યને કારણે પ્રસ્તુત જીવને ચિત્તમાં આલ્લાદ થાય છે. વળી, ગુણવાન ગુરુ મોક્ષનું સ્વરૂપ એ રીતે સમજાવે છે કે જેથી જીવને સાક્ષાત્ નહીં દેખાતું પણ મોક્ષનું સ્વરૂપ શ્રુતના બળથી કંઈક દેખાય તે મોક્ષનું કારણ યોગમાર્ગનું સેવન કઈ રીતે છે અને પ્રકર્ષથી યોગમાર્ગ મુનિઓ સેવે છે તે કઈ રીતે વીતરાગતાને વિશ્રાંત થાય છે તેનું ગંભીર રહસ્ય બતાવે છે. તે ગાંભીર્યને જોઈને જીવને ચિત્તમાં આનંદ થાય છે. વળી, નિઃસ્પૃહી મુનિ શ્રોતા પાસેથી કોઈ અપેક્ષા વગર કેવળ યોગ્ય જીવના કલ્યાણ અર્થે મોક્ષમાર્ગનો યોગ્ય ઉપદેશ આપે છે તે રૂપ ઉદારતાને જોઈને ચિત્તમાં આનંદ થાય છે. વળી, મહાત્મા દ્વારા અપાયેલો ઉપદેશ જો સમ્યગ્ પરિણમન પામે તો તેમાં પરિણામ સુંદરતા છે. તે સર્વ દેખાવાથી પ્રસ્તુત જીવને વચવચમાં આનંદ થાય છે. અને મહાત્મા સુસાધુની જેમ ત્રણગુપ્તિમાં ઉદમ કરવાનો ઉપદેશ આપે છે તેવું પોતાનું સામર્થ્ય નથી એ વિચારીને કંઈક ગાઢ ઉદ્વેગ પણ થાય છે.

આ પાણ પૂર્વમાં કહેલું જે ભગવાન વડે કહેવાયું — શું કહેવાયું તે ‘ચદુત’થી બતાવે છે — અસમર્થ એવા તને અમે સંગત્યાગ કરાવતા નથી. તેથી નષ્ટભયના વૈધુર્યવાળા મારા વડે તમારી આગળ કહેવા માટે સમર્થ થવાયું. ઈતરથા=જો તને હું સંગત્યાગ કરાવતો નથી એમ ન કીધું ત્યારે, જ્યારે જ્યારે ભગવાન એવા ગુરુ દેશનાને પ્રવર્તાવે છે, ત્યારે ત્યારે મારા ચિત્તમાં વિકલ્પ થયેલ, શું વિકલ્પ થયેલ ? તે બતાવે છે — ખરેખર સ્વયં આ મહાત્મા નિઃસ્પૃહી છે કેવલ ધન, વિષયાદિ મને ત્યાગ કરાવે છે અને હું છોડવા માટે સમર્થ નથી. તે કારણથી આમનો=આ મહાત્માનો, આ વ્યર્થ પ્રયાસ છે. એ પ્રમાણે ચિંતવન કરતા પાણ ભયના અતિરેકને કારણે=તમે ત્યાગ કરાવવા ઈચ્છો છો અને હું ત્યાગ કરવા સમર્થ નથી એ પ્રકારના ભયના અતિરેકને કારણે, પોતાનો ઈરાદો પાણ હું પ્રગટ કરવા સમર્થ થયો નહીં, આ પ્રમાણે સ્થિત હોતે છતે=તમને મારી સ્થિતિ શું છે એમ મેં કહ્યું એ પ્રમાણે સ્થિત હોતે છતે, જે આવા પ્રકારની શક્તિવાળા મારા વડે કરાવું જોઈએ=ભોગનો ત્યાગ કરાવા સિવાય જે શક્ય હોય તેવા પ્રકારના શક્તિવાળા એવા મારા વડે જે કર્તવ્ય છે, તેમાં=તે કર્તવ્યમાં, ભગવાન સૂરિ જ પ્રમાણ છે=ભગવાન સૂરીશ્વર જ આજ્ઞા આપે તે પ્રમાણે હું કરીશ,

ઉપનય :-

ગુરોર્વિશેષતઃ સૂચનમ્

તતો યથા ‘અસૌ પૌરોગવસ્તસ્મૈ વનીપકાય પુનઃ પ્રપજ્વતો નિવેદ્ય પ્રાચીનમશેષમર્થં તતઃ સ્વકીય-ભેષજત્રયસ્ય યોગ્યાયોગ્યવિભાગં પૂર્વં મહાનરેન્દ્રસંપ્રદાયિતમાચક્ષે, તં ચોવાચ યથા ‘ભદ્ર ! કૃષ્ણ-સાધ્યત્વમતો મહાયત્નમન્તરેણ ન રોગોપશમસ્તે દૃશ્યતે, તસ્માદત્રૈવ રાજમન્દિરે પ્રયતો ભૂત્વા ધ્યાયન્નવરતમેનં સમસ્તગદોદ્દલનક્ષમવીર્યાતિશયં મહારાજેન્દ્રં ભેષજત્રયોપભોગં ચાહર્નિશં કુર્વાણસ્તિષ્ઠેતિ । ઇયં ચ તદ્વયા તવ પરિચારિકા, તતઃ પ્રતિપત્રં સમસ્તં તેન, સ્થિતઃ કિયન્તમપિ કાલં વિધાયૈકદેશે તદ્ભિક્ષાભાજનમનારતં તદેવ પાલયન્નિતિ’ । તદિદમત્રૈવં યોજનીયમ્-યદાઽયં જીવઃ પ્રાગુક્તન્યાયેન નિવેદ્ય સ્વાભિપ્રાયં ગુરુભ્યઃ પુનરુપદેશં યાચતે તદા તે તદનુકમ્પયા પૂર્વોક્તં પુનરપિ સમસ્તં પ્રતિપાદ્ય પશ્ચાત્તસ્ય વ્યુત્પાદનાર્થં યેનાયં કાલાન્તરેણાપિ ન વ્યભિચરતીતિ ધર્મસામગ્ર્યાઃ સુદુર્લભતાં દર્શયન્તો રાગાદીનાં ભાવરોગાણાં ચાતિપ્રબલતાં ધ્યાપયન્તઃ સ્વાતન્ત્ર્યપરિજિહીર્ષયા ચાત્મનઃ સાઞ્જસમિત્યમાચક્ષતે ।

ઉપનયાર્થ :-

દ્રમકને ગુરુનું વિશેષતાથી સૂચન

ત્યારપછી=જ્યારે આ જીવે કહ્યું કે તમે કહો તે જ પ્રમાણે છે ત્યારપછી, જે પ્રમાણે આ રસોઈયાએ=આવા આચાર્યએ, તે ભિખારીને=તે શ્રાવકને, ફરી પણ વિસ્તારથી પ્રાચીન અશેષ અર્થને નિવેદન કરીને ત્યારપછી પૂર્વમાં મહાનરેન્દ્રથી સંપ્રદાયિત એવા સ્વકીયભેષજત્રયના યોગ્ય અયોગ્ય વિભાગને કહે છે=તે ધર્માચાર્ય કહે છે કે પૂર્વમાં મહાનરેન્દ્ર વડે મને પ્રાપ્ત થયેલું છે એવો પોતાના ભેષજત્રયનો યોગ્ય અયોગ્યનો વિભાગ છે તે હું તને કહું છું. અને તેને=તે શ્રાવકને, આચાર્ય કહે છે, જે ‘યથા’થી બતાવે છે — હે ભદ્ર ! તું કૃષ્ણસાધ્ય છો. આથી મહાપ્રયત્ન વગર તારા રોગનો ઉપશમ દેખાતો નથી. તે કારણથી આ જ રાજમંદિરમાં પ્રયત્નથી રહીને સમસ્તરોગના ઉદ્દલનમાં સમર્થ વીર્યાતિશયવાળા આ મહાનરેન્દ્રનું સતત ધ્યાન કરતો અને પ્રતિદિન ભેષજત્રયના ઉપભોગને કરતો તું રહે.

મહાત્મા પ્રસ્તુત જીવને કહે છે કે તું કૃષ્ણસાધ્ય છો. તેથી તારું ચારિત્રમોહનીયકર્મ ઘણા પ્રયત્નથી તૂટે તેમ છે. આથી જ આટલો ઉપદેશ સાંભળવા છતાં પણ ભોગને અભિમુખભાવ ક્ષીણ થતો નથી. માટે ભોગની ઇચ્છારૂપ રોગનો ઉપશમ મહાપ્રયત્ન વગર તને થાય તેમ નથી તેથી ભગવાનના શાસનમાં સતત પ્રયત્નવાળો થા. અર્થાત્ ભગવાનના શાસનમાં સ્વરૂપને વારંવાર તે રીતે ભાવન કર કે જેથી તારક એવું ભગવાનનું શાસન તને સદા સ્મૃતિમાં રહે અને આ ભગવાનના શાસનમાં તીર્થંકરોનું ધ્યાન કરવાથી બધા રોગોનો નાશ શીઘ્ર થાય છે. માટે સતત ભગવાનની યોગનિરોધ અવસ્થાનું, તત્ત્વકાય અવસ્થાનું સદા

સ્મૃતિમાં રહે તે રીતે ભાવન કર અને પ્રતિદિન નવા નવા સૂક્ષ્મબોધ રૂપ સમ્યગ્જ્ઞાનમાં, સૂક્ષ્મબોધપૂર્વક તત્ત્વની રુચિમાં અને શક્તિ અનુસાર અપ્રમાદથી ઉચિત ક્રિયા કરીને અસંગભાવ પ્રગટે તે રીતે ચારિત્રમાં યત્ન કર. જેથી કષ્ટથી નિવર્તન પામે તેવાં પણ કર્મ તારું અનર્થ કરી શકે નહીં.

અને આ તદ્દથા=સદ્ગુરુની દયા, તારી પરિચારિકા છે અર્થાત્ હંમેશાં તારો રોગ ઉપશમ થાય તેની ચિંતા કરનારી છે. તેથી સંયોગ અનુસાર તને નિત્ય નવો નવો સૂક્ષ્મ તત્ત્વનો બોધ કરાવશે. જેથી, રોગની વૃદ્ધિ થાય નહીં તેથી=તું કૃષ્ણસાધ્ય છો ઇત્યાદિ સદ્ગુરુએ તેને કહ્યું તેથી, સમસ્ત=રાજમંદિરમાં રહીને જે કરવાનું કહ્યું તે સમસ્ત, તેના વડે સ્વીકારાયું. એકદેશમાં તે ભિક્ષા ભાજનને કરીને સતત જ તેને પાલન કરતો કેટલોક પણ કાળ ત્યાં રહ્યો=તે રાજમંદિરમાં રહ્યો, તે આ પણ અહીં=પ્રસ્તુત જીવમાં, આ રીતે યોજવું=આગળ બતાવે છે તે રીતે જોડવું. જ્યારે આ જીવ પૂર્વમાં કહેલા વ્યાયથી પોતાના ગુરુને સ્વઅભિપ્રાયનું નિવેદન કરીને ફરી ઉપદેશની યાચના કરે છે ત્યારે તે આચાર્ય તે જીવની અનુકંપાથી પૂર્વમાં કહેલું ફરી પણ સમસ્ત પ્રતિપાદન કરીને પાછળથી તેના વ્યુત્પાદન માટે=જે ઉપદેશ આપ્યો તેને જીવનમાં સંપન્ન કરવા અર્થે, જેના કારણે=જે ઉપદેશને સાંભળીને તે જીવનમાં ઉતારે જેના કારણે, આ=પ્રસ્તુત જીવ, કાલાંતરમાં પણ વ્યભિચારને પામે નહીં=તે ઉપદેશથી વિપરીત પ્રવૃત્તિ કરે નહીં, એથી ધર્મસામગ્રીની સુદુર્લભતાને બતાવતા રાગાદિ ભાવરોગોની અતિપ્રબળતાને ખ્યાપન કરતા=તારામાં રાગાદિ ભાવરોગો અતિપ્રબળ છે માટે તેનાથી આત્માનું રક્ષણ કરવા માટે ઉચિત પ્રયત્નો કરવા જોઈએ એ પ્રમાણે બતાવતા અને આત્માની સ્વતંત્રતાનો પરિહાર કરવાની ઇચ્છાથી સાંજસ=સરલપણાથી આ પ્રમાણે કહે છે=આ જીવ પોતાનું સ્વતંત્રપણું ત્યાગ કરીને ગુણવાનને પરતંત્ર થાય તેવી ઇચ્છાથી કંઈક લાગણીથી આ પ્રમાણે કહે છે.

ભાવરોગાણાં સાધ્યાસાધ્યત્વવિચારઃ

યથા—ભદ્ર ! યાદૃશી સામગ્રી ભવતઃ સંપન્ના નાધન્યાનામીદૃશી કથજ્વન સંપદ્યતે ન હિ વયમપાત્રે પ્રયાસં કુર્મો, યતો ભાગવતીયમાજ્ઞા—યોગેભ્ય એવ જીવેભ્યો જ્ઞાનદર્શનચારિત્રાણિ દેયાનિ, નાયોગ્યેભ્યઃ, અયોગ્યદત્તાનિ હિ તાનિ ન સ્વાર્થસંસાધકાનિ સંજાયન્તે, પ્રત્યુત વૈપરીત્યાપત્યાઽનર્થસન્નતિં વર્દ્ધયન્તિ, તથા ચોક્તમ્—ધર્માનુષ્ઠાનવૈતથ્યાત્પ્રત્યપાયો મહાન્ ભવેત્ । રૌદ્રદુઃખૌઘજનકો, દુષ્પ્રયુક્તાદિવૌષધાત્ । ૧૧ । જ્ઞાતં ચાસ્માભિર્ભગવદાદિષ્ટં સુગુરુપારમ્પર્યાત્ જ્ઞાતં ભગવત્પ્રસાદાદેવ તદુચિતાનુચિતાનાં જીવાનાં લક્ષણમ્, એતાન્યેવ હિ જ્ઞાનદર્શનચારિત્રાણિ ભગવતા તેષાં જીવાનાં સદ્ગ્રહપરિચ્છેદકારકાણિ પ્રતિપાદિતાનિ । તત્ર યેષામાદ્યાવસ્થાયામપિ કથ્યમાનાનિ તાનિ પ્રીતિં જનયન્તિ, તત્સેવિનશ્ચાન્યે પ્રતિભાસન્તે, યે ચ સુખેનૈવ તાનિ પ્રતિપદ્યન્તે, યેષાં સેવ્યમાનાનિ ચ દ્રાગેવ વિશેષં દર્શયન્તિ, તે લઘુકર્માણઃ પ્રત્યાસન્નમોક્ષાઃ સુદારુવદ્રૂપનિર્માણસ્ય તેષાં યોગ્યાઃ, તથા ભાવરોગોચ્છેદં પ્રતિ સુસાધ્યાસ્તે વિજ્ઞેયાઃ । યેષાં પુનરાદ્યાવસરે પ્રતિપાદ્યમાનાનિ તાનિ ન પ્રતિભાન્તિ, તદનુષ્ઠાનપરાયણાંશ્ચાન્યાન્

યેઽવધીરયન્તિ, સદ્ગુરુવિહિતમહાપ્રયત્નેન ચ યે પ્રતિબુદ્ધ્યન્તે, તથાઽઽસેવ્યમાનાનિ તાનિ યેષાં કાલક્ષેપેણ વિશેષં દર્શયન્તિ, પુનઃ પુનરતિચારકારકા, નિશ્ચયેન તે ગુરુકર્માણો વ્યવહિતમોક્ષા મધ્યમદારુવદ્રૂપ-નિર્માણસ્ય સદ્ગુરુપરિશીલનયા તેષાં યોગ્યતાં પ્રતિપદ્યન્તે તથા ભાવરોગોપશમં પ્રતિ તે કૃચ્છ્રસાધ્યા મન્તવ્યાઃ । યેભ્યઃ પુનરેતાનિ નિવેદ્યમાનાનિ ન કથજ્ઞન રોચન્તે, પ્રયત્નશતૈરપિ સંપાદ્યમાનાનિ યેષુ ન ક્રમન્તે, તદુપદેષ્ટારમપિ પ્રત્યુત યે દ્વિષન્તિ, તે મહાપાપા અભવ્યાઃ, અત એવૈકાન્તેન તેષામયોગ્યાઃ, તથા ભાવવ્યાધિનિર્બર્હણં પ્રત્યસાધ્યાસ્તેઽવગન્તવ્યા ઇતિ । તદિદં સૌમ્ય ! યદ્ ભગવત્પાદપ્રસાદેનાસ્મા-ભિર્લક્ષણમવધારિતં, અનેન લક્ષણેન યથા ત્વમાત્મસ્વરૂપં કથયસિ, યથા ચ વયં ભવત્સ્વરૂપં લક્ષ્યામઃ, તથા ત્વં પરિશીલનાગમ્યઃ કૃચ્છ્રસાધ્યો વર્તસે એવં ચ સ્થિતે ન ભવતો મહાપ્રયત્નવ્યતિરેકેણ રાગાદિરોગો-પશમમુપલભામહે ।

ભાવરોગોના સાધ્યત્વ-અસાધ્યત્વનો વિચાર

શું કહે છે ? તે ‘યથા’થી બતાવે છે —

હે ભદ્ર ! જેવા પ્રકારની સામગ્રી તને પ્રાપ્ત થઈ છે, અધન્ય જીવોને આવી સામગ્રી ક્યારે પ્રાપ્ત થતી નથી.

સંસારના વાસ્તવિક સ્વરૂપનો બોધ કરાવ્યા પછી આત્મહિત માટે ઉત્કટ ઈચ્છા કરાવે તેવા ઉત્તમપુરુષોનો યોગ, શારીરિક આદિ સર્વ અનુકૂળતાઓ કે જેના બળથી ધર્મ સાધી શકાય તેવી સર્વસામગ્રી તને પ્રાપ્ત થઈ છે. અપુણ્યવાળા જીવોને આવી સામગ્રી ક્યારેય પ્રાપ્ત થાય નહીં.

હિ=જે કારણથી, અમે અપાત્રતામાં પ્રયત્ન કરતા નથી અર્થાત્ તું ધન્ય છે એવું જાણીને જ અમે તારા માટે પ્રયત્ન કરીએ છીએ, કેમ નિરર્થક પ્રયત્ન કરતા નથી ? તેથી કહે છે, જે કારણથી ભગવાનની આ આજ્ઞા છે. યોગ્ય જીવોને જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર આપવા જોઈએ. અયોગ્ય જીવોને નહીં. અયોગ્ય જીવોને અપાયેલા જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, સ્વાર્થસંસાધક થતા નથી. ઊલટું વૈપરીત્યની પ્રાપ્તિ, અનર્થની સંતતિને વધારે છે. અને તે પ્રમાણે=યોગ્ય જીવોને ધર્મ આપવો જોઈએ અયોગ્ય જીવોને આપવાથી અનર્થ થાય છે તે પ્રમાણે, કહેવાયું છે — ધર્મઅનુષ્ઠાનના વૈતથ્યથી=વિપરીત આચરણથી, રૌદ્ર દુઃખના સમૂહનો જનક પ્રત્યપાય મહાન થાય છે, જેમ ખરાબ રીતે સેવાયેલા ઔષધથી રોગની વૃદ્ધિ થાય છે અને અમારા વડે ભગવદ્ આદિષ્ટ સુગુરુના પારંપર્યથી જ્ઞાત છે=પૂર્વમાં કહ્યું કે આ ભગવાનની આજ્ઞા કે યોગ્યને દેવું જોઈએ, અયોગ્યને નહીં એ સુગુરુપરંપરાથી અમારા વડે જણાય છે. ભગવાનના પ્રસાદથી તેના ઉચિત અનુચિત જીવોનું લક્ષણ જ્ઞાત છે=ભગવાનનું વચન પોતાને સમ્યક્ પરિણામન પામેલું છે તેનાથી ધર્મ આપવાને યોગ્ય અને અયોગ્ય જીવોનું લક્ષણ પોતે જાણે છે. આ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર ભગવાન વડે તે જીવોના સંગ્રહ અને પરિચ્છેદકારી બતાવાયા છે. ત્યાં જેઓને આઘ અવસ્થામાં પાણ કહેવાતા તે પ્રીતિને પાણ પેદા કરે છે અને તેના

સેવનારા અન્ય પ્રતિભાસ થાય છે=રત્નત્રયીના સેવનારા તેઓ જાણી શકે છે. અને જેઓ સુખથી જ તેઓને સ્વીકારે છે=રત્નત્રયીને જેઓ સુખથી જ સ્વીકારે છે, અને જેઓના સેવન કરતા જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર શીઘ્ર વિશેષને બતાવે છે. તે લઘુકર્મવાળા પ્રત્યાસન્ન મોક્ષવાળા, રૂપનિર્માણને માટે સુંદર દારુની જેમ=પ્રતિમા ઘડવા માટે સુંદર લાકડાની જેમ, તેઓને યોગ્ય છે=રત્નત્રયીને યોગ્ય છે. અને ભાવરોગના ઉચ્છેદ પ્રત્યે તે સુસાધ્ય જાણવા.

મહાત્માઓ સૂક્ષ્મબુદ્ધિપૂર્વક રત્નત્રયીનું સ્વરૂપ કોઈ યોગ્ય શ્રોતા પાસે કહે અને તે યોગ્યશ્રોતા ધર્મની આદ્ય અવસ્થામાં જ હોય તોપણ તે રત્નત્રયીના સ્વરૂપને સાંભળીને તેના પ્રત્યે તેને અત્યંત પ્રીતિ થાય છે અને તેવું જ સ્વરૂપ તેને અત્યંત પ્રીતિકર થવાને કારણે તેવા જ સ્વરૂપવાળી રત્નત્રયી સેવનારા, નિર્લેપચિત્તવાળા, મહાત્માઓને જોઈને આ મહાત્માઓ રત્નત્રયીને સેવનારા છે તેમ પ્રતિભાસ થાય છે. અને સુખપૂર્વક તેઓ રત્નત્રયીને સ્વીકારે છે અર્થાત્ અત્યંત પ્રીતિકર એવી રત્નત્રયી ઘણા ઉપદેશ આદિના પ્રયાસ વગર તેઓ રત્નત્રયીને સ્વીકારે છે. અને રત્નત્રયીને સ્વીકાર્યા પછી તેના સેવનથી શીઘ્ર જ નિર્લેપ ચિત્તને પ્રાપ્ત કરે છે. જેમ ગૌતમસ્વામીને પ્રાપ્ત કરીને પંદરસો તાપસોએ ગૌતમસ્વામી પાસેથી રત્નત્રયીનું સ્વરૂપ સાંભળીને સુખપૂર્વક તેઓનો સ્વીકાર કર્યો અને રત્નત્રયીના સેવનથી શીઘ્ર અસંગભાવને પામીને કેવલજ્ઞાનને પામ્યા તેવા જીવો લઘુકર્મવાળા, અતિઆસન્ન મોક્ષવાળા છે અને જેમ કોઈ લાકડું મૂર્તિ ઘડવા માટે અતિસુંદર હોય તેમ તેઓ ધર્મની પ્રાપ્તિ અર્થે અત્યંત યોગ્ય છે. અને ભાવરોગના છેદ પ્રત્યે તેઓ સુસાધ્ય જાણવા.

વળી, જેઓને આદ્ય અવસરમાં=ધર્મસાંભળવાના પ્રથમ અવસરમાં, પ્રતિપાદન કરતા તે=જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, પ્રતિભાસ થતાં નથી, તદ્અનુષ્ઠાનમાં પરાયણ જીવોની જે અવગણના કરે છે=રત્નત્રયી અનુષ્ઠાનને કરનારા એવા સુસાધુઓના આચારોને જોઈએ તેના પ્રત્યે આદર થતો નથી, પરંતુ ઉપેક્ષા થાય છે, અને સદ્ગુરુથી વિહિત મહાપ્રયત્નથી જેઓ પ્રતિબોધ પામે છે. અને સેવન કરતા એવા તે=જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, જેઓને કાલક્ષેપથી વિશેષ=ઘણા કાળના સેવનથી કંઈક ગુણસંપત્તિને પ્રગટ કરે છે. ફરી ફરી અતિચારને કરનારા=સ્વીકારાયેલા રત્નત્રયીના સેવનમાં અતિચારને કરનારા, નિશ્ચયથી તેઓ ગુરુકર્મવાળા=ભારે કર્મવાળા, વ્યવધાનથી મોક્ષને પામનારા, રૂપનિર્માણને માટે મધ્યમ યોગ્યતાવાળા લાકડાની જેમ, સદ્ગુરુના પરિશીલનથી તેઓની યોગ્યતાને=રત્નત્રયીની યોગ્યતાને પ્રાપ્ત કરે છે. અને ભાવરોગના ઉપશમ પ્રત્યે તેઓ કૃષ્ણસાધ્ય જાણવા=ઘણા કષ્ટથી ભાવઆરોગ્યને પ્રાપ્ત કરાવી શકાય એવા જાણવા.

જે જીવો કંઈક તત્ત્વને અભિમુખ થયા છે તેથી યોગ્ય ઉપદેશકની પાસે સંસારના વાસ્તવિક સ્વરૂપને જાણીને સંસારના ઉચ્છેદના ઉપાયના અર્થી થયા છે, છતાં મહાત્મા જ્યારે રત્નત્રયીનું સ્વરૂપ બતાવીને સંસારના ઉચ્છેદનો ઉપાય જીવની પરિણતિરૂપ આ રત્નત્રયી છે એમ કહે છે ત્યારે તેઓને રત્નત્રયીનું પારમાર્થિક સ્વરૂપ પ્રતિભાસન થતું નથી. પરંતુ સ્થૂલથી બાહ્ય ધર્મનાં અનુષ્ઠાનો જ સંસારના ઉચ્છેદનું કારણ છે તે પ્રમાણે પ્રતિભાસ થાય છે. તેથી તેલપાત્રધારક પુરુષની જેમ રત્નત્રયીના અનુષ્ઠાનમાં તત્પર

એવા સુસાધુને તેઓ જાણી શકતા નથી. પરંતુ માત્ર બાહ્ય આચરણપ્રધાન ત્યાગીઓને જ ધર્મપરાયણ જાણી શકે છે. તેથી, તેલપાત્રધારક પુરુષની જેમ મોહના ઉન્મૂલનમાં તત્પર સુસાધુઓની તેઓ ઉપેક્ષા કરે છે. અને માત્ર બાહ્ય ત્યાગપ્રધાન જીવોને જ ખરા આરાધક માને છે. અને સદ્ગુરુના કરાયેલા મહાપ્રયત્નથી તેઓ સૂક્ષ્મબોધને પ્રાપ્ત કરે છે ત્યારે તેઓને મોહના ઉન્મૂલનને અનુકૂળ શુભ અનુષ્ઠાનો જે પ્રકારે સેવવાં જોઈએ તે પ્રકારે જ યથાવત્ ભાસે છે. તેથી, સદ્ગુરુના મહાપ્રયત્નથી તેઓ બોધ પામેલા થાય છે છતાં પણ કોઈક રીતે ઉત્સાહિત થઈને તેઓ સંયમગ્રહણ કરે કે દેશવિરતિગ્રહણ કરે અને દેશવિરતિનાં કે સર્વવિરતિનાં અનુષ્ઠાનો અંતરંગભાવનાં કારણ બને તે રીતે આસેવન કરે તોપણ તેઓને તે અનુષ્ઠાનો શીઘ્ર ગુણવિશેષને પ્રાપ્ત કરાવતાં નથી. પરંતુ ઘણાકાળ સુધી તે અનુષ્ઠાન સેવે ત્યારે કંઈક ગુણો પ્રગટે છે; કેમ કે ફરી ફરી અતિચારોને સેવનારા તે જીવો હોય છે તેથી નિશ્ચય થાય છે કે તેઓ ગુરુકર્મવાળા છે. અર્થાત્ ભારે કર્મવાળા છે, ઘણા પ્રયત્નથી મોક્ષ સાધી શકે તેવા છે. અને જેમ, મધ્યમ યોગ્યતાવાળા લાકડામાંથી જેમ પ્રતિમાનું નિર્માણ સુકર નથી તેમ આ જીવોને ગુણસ્થાનકની વૃદ્ધિ શીઘ્ર થતી નથી. પરંતુ ગુરુના ઘણા પ્રયત્નથી થાય છે. માટે તે જીવો ભાવરોગોના નાશ પ્રત્યે કૃચ્છ્રસાધ્ય છે.

વળી, જેઓને આ=જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર નિવેદન કરાતાં પણ કોઈ રીતે રુચતાં નથી, સૈંકડો પ્રયત્નથી પણ સંપાદન કરાતાં જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર તેઓમાં સંક્રમણ પામતાં નથી=પ્રગટ થતાં નથી, ઊલટું જેઓ તેના ઉપદેશ દેનારા પ્રત્યે પણ દ્વેષ કરે છે તે મહાપાપી અભવ્ય છે અર્થાત્ અયોગ્ય છે. આથી જ એકાંતથી તેઓ અયોગ્ય છે=કૃચ્છ્રસાધ્ય જીવો કંઈક અયોગ્ય હોવા છતાં એકાંતે અયોગ્ય નથી પરંતુ ધર્મને અત્યંત વિમુખ એવા ભવ્યજીવો કે અભવ્યજીવો એકાંતથી અયોગ્ય છે. અને ભાવવ્યાધિના દૂર કરવા પ્રત્યે તેઓ અસાધ્ય જાણવા.

સૂક્ષ્મ તત્ત્વને બતાવનારા મહાત્માઓ સંસારનું જેવું સ્વરૂપ છે તેવું રૌદ્રસ્વરૂપ બતાવે છે. તેના નાશનો ઉપાય રત્નત્રયી છે તેમ બતાવે છે છતાં જેઓને સંસારના ભોગોમાં જ અત્યંત સારબુદ્ધિ છે તેઓને રત્નત્રયીની પરિણતિમાં રુચિ થતી નથી. અને ઉપદેશક પ્રત્યે જ તેઓ દ્વેષ કરે છે. અને વિચારે છે કે આ મહાત્મા નિષ્કારણ યોગ્ય જીવોને ભોગવિલાસનાં સુખોથી ભ્રષ્ટ કરીને દુઃખી કરે છે. તેથી તેઓને ઉપદેશક પ્રત્યે જ દ્વેષ થાય છે. તે ભાવરોગને મટાડવા માટે અસાધ્ય રોગવાળા છે; કેમ કે ઉત્કટ ભોગનો રાગ તેઓને મૂઢ બનાવે છે.

તે કારણથી હે સૌમ્ય ! આ જે ભગવાનના પાદપ્રસાદથી અમારા વડે લક્ષણ અવધારણ કરાયું છે=સુસાધ્ય, કૃચ્છ્રસાધ્ય, અને અસાધ્ય જીવોનું લક્ષણ અવધારણ કરાયું છે, આ લક્ષણ દ્વારા જે પ્રમાણે તું પોતાનું સ્વરૂપ કહે છે અને જે પ્રમાણે અમે તારું સ્વરૂપ જોઈએ છીએ તે પ્રમાણે તું પરિશીલનથી ગમ્ય=ઘણા પ્રયત્નથી માર્ગને પામે એવો કૃચ્છ્રસાધ્ય વર્તે છે અને આ પ્રમાણે સ્થિતિ હોતે છતે, મહાપ્રયત્ન વગર તારા રાગાદિ રોગોનું ઉપશમ અમે પ્રાપ્ત કરશું નહીં.

ઉપનય :-

દેશવિરતિગ્રહ:

તસ્માદ્વત્સ ! યદ્યદ્યાપિ ન ભવતઃ સર્વસદ્ગત્યાગશક્તિર્વિદ્યતે તતોઽત્ર વિતતે ભાગવતે પ્રવચને કૃત્વા ભાવતોઽવિચલમવસ્થાનં, વિહાયાશેષાકાઙ્ક્ષાવિશેષાન્, ભગવન્તમેવાચિન્ત્યવીર્યાતિશયપરિપૂર્ણતયા નિઃશેષદોષશોષણસહિષ્ણુમનવરતં ચેતસિ ગાઢભક્ત્યા વ્યવસ્થાપયન્ દેશવિરત એવાવતિષ્ઠસ્વ, કેવલ-મનવરતમેતદેવ જ્ઞાનદર્શનચારિત્રરૂપં ત્રયમુત્તરોત્તરક્રમેણ વિશિષ્ટં વિશિષ્ટતરં વિશિષ્ટતમં ભવતા યત્નેનાઽઽસેવનીયં, એવાચરતસ્તે ભવિષ્યતિ રાગાદિરોગોપશમો, નાન્યથેતિ યા ચેયમીદૃશી સદુપદેશદાને પ્રવર્તમાનાનાં ભગવતાં સદ્ધર્મગુરુણામસ્ય જીવસ્યોપરિ દયા સૈવ અસ્ય પરમાર્થતઃ પરિપાલનક્ષમા પરિચારિકા વિજ્ઞેયા, તતોઽયં જીવઃ પ્રતિપદ્યતે તદાનીં તદ્ગુરુવચનં, કરોતિ યાવજ્જીવં મયૈતદેવં કર્તવ્યમિતિ નિશ્ચયં, તિષ્ઠતિ દેશવિરતઃ કિયન્તમપિ કાલમત્ર ભગવન્મતમન્દિરે, પાલયતિ ધનવિષય-કુટુમ્બાદ્યાધારભૂતં ભિક્ષાપાત્રકલ્પં જીવિતવ્યમ્.

ઉપનયાર્થ :-

દ્રમક દ્વારા દેશવિરતિનું ગ્રહણ

તે કારણથી=મહાપ્રયત્નથી તારા રાગાદિને ઉપશમ થશે તે કારણથી, હે વત્સ ! જો હજી પણ તારી સર્વસંગત્યાગશક્તિ વિદ્યમાન નથી તો આ વિસ્તૃત ભગવાનના પ્રવચનમાં ભાવથી અવિચલ અવસ્થાન કરીને, અશેષ આકાંક્ષાવિશેષોને ત્યાગ કરીને, અચિંત્ય વીર્યાતિશયથી પરિપૂર્ણપણાડપે નિઃશેષદોષના શોષણમાં સહિષ્ણુ એવા ભગવાનને સતત ચિત્તમાં ગાઢભક્તિથી વ્યવસ્થાપન કરતો દેશવિરતિવાળો જ રહે.

તેની કૃષ્ણસાધ્યતા જાણીને સદ્ગુરુ કહે છે કે તેલપાત્રધારક પુરુષની જેમ સતત સંસારના ઉચ્છેદમાં તારી શક્તિ જો વિદ્યમાન નથી તો ભગવાનનું પ્રવચન અનેક ગુણોથી યુક્ત છે તેથી સતત ભગવાનના પ્રવચનથી આત્માને ભાવિત કરવા યત્ન કર જેથી ભાવથી ભગવાનના શાસનમાં તારું અવસ્થાન અવિચલિત રહે. અન્યથા ચિત્તમાં અસમાધિ થશે તો દ્રવ્યથી ભગવાનના શાસનમાં અવસ્થાન હોવા છતાં ભાવથી ભગવાનનું શાસન ચિત્તમાંથી નાશ પામશે. વળી, નિરર્થક એવી વિશેષ ઇચ્છાઓનો ત્યાગ કરીને સદા ભગવાનને જ ચિત્તમાં સ્થાપન કર અર્થાત્ આ ભગવાન અચિંત્ય વીર્યના અતિશયથી પરિપૂર્ણ છે માટે તેમના સ્વરૂપના ભાવનથી હું પણ તેમની જેમ અચિંત્ય વીર્યવાળો થાઉં તે પ્રકારે ગાઢ ભક્તિથી સદા તેમનું સ્મરણ કર; કેમ કે તે ભગવાન જ તારા આત્મામાં રહેલા વિશેષ દોષના શોષણમાં સમર્થ છે. તેથી ચિત્તમાં વારંવાર ભગવાનના સ્વરૂપનું પર્યાલોચન કરવાથી તારામાં રહેલા દોષો સતત ક્ષીણ-ક્ષીણતર થશે તેથી પ્રમાદ વગર તે રીતે દેશવિરતિ પાળ કે જેથી શીઘ્ર તેલપાત્રધારક પુરુષની જેમ સંસારના ઉચ્છેદનું બળસંચય થાય.

કેવલ સતત આ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રરૂપ ત્રય ઉત્તરોત્તર ક્રમથી વિશિષ્ટ-વિશિષ્ટતર, વિશિષ્ટતમ તારા વડે યત્નથી સેવન કરવું જોઈએ. આ રીતે=પૂર્વમાં ગુરુએ કહ્યું એ રીતે, આચરતા તને રાગાદિ રોગો ઉપશમ થશે અર્થાત્ સર્વવિરતિના પાલનને અનુકૂળ મહાબલસંચયમાં વિઘ્નકારી એવા રાગાદિ રોગોનો ઉપશમ થશે, અન્યથા નહીં થાય=જો પૂર્વમાં કહ્યું એ પ્રમાણે યત્ન કરીશ નહીં અને મને જ્ઞાન, દર્શન, મળ્યું છે તેમ માનીને સ્વભૂમિકાનુસાર સ્વીકારાયેલા દેશવિરતિના સેવનમાત્રમાં સંતોષથી રહીશ તો રાગાદિ રોગનો ઉપશમ થશે નહીં, અને જે આ આવા પ્રકારની સદ્ઉપદેશના દાનના વિષયમાં પ્રવર્તતા ભગવાન એવા સદ્ધર્મગુરુઓની આ જીવ ઉપર દયા છે તે જ પરમાર્થથી આની=દેશવિરતિને પાળનાર શ્રાવકની, પરિપાલનમાં સમર્થ પરિચારિકા જાણવી. ત્યારપછી આ જીવ તે ગુરુનું વચન સ્વીકારે છે=ગુરુએ જે કહ્યું તે સ્વીકાર કરે છે, યાવજજીવ મારા વડે આ=ગુરુએ કહ્યું એ, એ પ્રમાણે કરવું જોઈએ એમ નિશ્ચય કરે છે. દેશવિરતિવાળો કેટલોક કાલ આ ભગવંતના મતરૂપી મંદિરમાં રહે છે. ધન, વિષય, કુટુંબઆદિના આધારભૂત ભિક્ષાના પાત્ર જેવું જીવિતવ્યનું પાલન કરે છે.

ધર્મોત્સાહમાન્દ્યમ્

તસ્મિન્નવસરે एवं च तिष्ठतस्तस्य यो वृत्तान्तः संपन्नः सोऽधुना प्रतिपाद्यते। तत्र यदुक्तं यदुत—
सा तद्वया ददाति तस्मै तत्त्रितयमहर्निशं, केवलं तत्र कदत्रेऽतिमूर्च्छितस्य वनीपकस्य न तस्मिन्नादर
इति तदिहापि तुल्यमेवावसेयं, तथाहि—गुरोः सम्बन्धिनी दया सम्पादयत्येवास्य जीवस्यानारतं विशेषतो
ज्ञानादीनि, तथापि कर्मपरतन्त्रतया धनादिषु मूर्च्छितचित्तोऽयं न तानि सम्यग् बहुमन्यते, अन्यच्च
यथा ‘असौ कथानकोक्तो मोहवशेन तत् कुभोजनं भूरि भुङ्क्ते, तद्वयादत्तं पुनः परमात्रमुपदंशकल्पं
कल्पयति तथाऽयमपि जीवो महामोहाध्मातमानसो धनोपार्जनविषयोपभोगादिषु गाढमाद्रियते, गुरुदय-
योपनीतं तु व्रतनियमादिकमनादरेणाऽन्तराऽन्तरा सेवते वा न वा। यथा—असौ तद्वयोपरोधेन
तदञ्जनं क्वचिदेव नेत्रयोर्निधत्ते तथाऽयमपि जीवः सद्गुरुभिरनुकम्पया प्रेर्यमाणोऽपि यदि परं
तदनुरोधेनैव प्रवर्तते तथा ज्ञानमभ्यस्यति तदपि क्वचिदेव, न सर्वदा, यथा च-‘असौ तत्तीर्थोदकं
पातुं तद्वचनेनैव प्रवर्तते’ तथाऽयमपि जीवः प्रमादपरायत्ततयाऽनुकम्पापरगुरुचोदनयैव सम्यग्दर्शन-
मुत्तरोत्तरविशेषैरुद्दीपयति न स्वोत्साहेनेति।

ધર્મના ઉત્સાહની મંદતા

અને તે અવસરમાં=સદ્ગુરુના હિતચિંતાના ઉપદેશને સાંભળીને તેમના વચનાનુસાર યાવજજીવ મારે કરવું જોઈએ એમ સંકલ્પ કરીને આ જીવ તે રાજમંદિરમાં રહે છે તે અવસરમાં, અને આ રીતે રહેતા=પૂર્વમાં કહ્યા પ્રમાણે ગુરુના વચનાનુસાર ઉચિત પ્રવૃત્તિ કરતા, એવા તેનો જે વૃત્તાંત પ્રાપ્ત થયો તે હવે કહેવાય છે=કથાનકમાં કહેવાય છે. ત્યાં=કથાનકમાં, જે કહેવાયું, શું કહેવાયું ? તે

‘યદુત્ત’થી બતાવે છે — તે તદ્દયા=ગુરુની દયા, તેને=તે જીવને, તે ત્રિતયને=જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રરૂપ ત્રિતયને, પ્રતિદિન આપે છે. કેવલ તે કદન્નમાં અતિ મૂર્ચ્છિત એવા તે રાંકડાને તેમાં આદર નથી=પરમાત્મને ગ્રહણ કરવામાં આદર નથી. તે=કથાનકમાં કહ્યું તે, અહીં પણ=જીવના વિષયમાં પણ, તુલ્ય જ જાણવું, તે આ પ્રમાણે ગુરુસંબંધી દયા આ જીવને સતત વિશેષથી જ્ઞાનાદિ સંપાદિત કરે છે=સતત તે જીવને શ્રુતજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન દ્વારા સમ્યક્ રુચિ થાય તે પ્રકારે કથન અને તેના અનુસાર ચારિત્રની પરિણતિ પ્રગટ થાય તેવો મર્મસ્પર્શી બોધ સતત સંપાદન કરે છે. તોપણ કર્મનું પરતંત્રપણું હોવાથી=પ્રસ્તુત જીવનું બલિષ્ઠ એવા ચારિત્રમોહનીય કર્મનું પરતંત્રપણું હોવાથી ધનાદિમાં મૂર્ચ્છિત ચિત્તવાળો આ જીવ તેને=ગુરુ દ્વારા બતાવાયેલા રત્નત્રયીના સૂક્ષ્મસ્વરૂપને, સમ્યગ્ બહુમાન કરતો નથી=અત્યંત આત્મામાં પરિણામન પામેલ તે પ્રકારે ઉપયુક્ત થઈને ગ્રહણ કરતો નથી; કેમ કે ધનાદિની મૂર્ચ્છા અત્યંત ઉપયુક્ત થવામાં સ્ખલના કરે છે. અને બીજું, જે પ્રમાણે આ કથાનકમાં કહેવાયેલો આ જીવ મોહના વશથી તે કુભોજનને ખૂબ ખાય છે. વળી, તેની દયાથી અપાયેલું પરમાત્મ ઉપદેશકલ્પ=કુભોજન કર્યા પછી થોડુંક તેનું આસ્વાદન કરવાતુલ્ય, માને છે. તે પ્રમાણે આ પણ જીવ મહામોહથી આધ્માત માનસવાળો=ઉપદેશકના વચનોને સાંભળીને તેના વચનથી ચિત્તને વાસિત કરવાને બદલે ધનાદિની મૂર્ચ્છાને કારણે મારાથી આ ત્યાગ અશક્ય છે એ પ્રકારના માનસવાળો, ધનઉપાર્જન વિષયઉપભોગ આદિમાં ગાઢ યત્ન કરે છે. વળી, ગુરુની દયાથી અપાતું વ્રતનિયમ આદિને અનાદરથી જ વચવચમાં સેવે છે. અથવા સેવતો નથી=ગુરુના ઉપદેશને સાંભળીને કંઈક ગુરુના વચનને કારણે વ્રતનિયમાદિ વચવચમાં સેવે છે તો ક્યારેક તેની ઉપેક્ષા કરીને સુખનો અર્થી જીવ સુખના ઉપાયભૂત ધનાદિમાં જ પ્રયત્નશીલ રહે છે. જે પ્રમાણે આ તદ્દયાના ઉપરોધથી=ગુરુની દયાના આગ્રહથી, તે અંજનને=વિમલાલોક અંજનને, ક્યારેક જ નેત્રમાં આંજે છે તે પ્રમાણે આ પણ જીવ સદ્ગુરુ વડે અનુકંપાથી પ્રેરણા કરાતો પણ જો વળી તેમના અનુરોધથી જ પ્રવર્તે છે=ગુરુની પ્રેરણાથી જ પ્રવર્તે છે ત્યારે જ્ઞાનનો અભ્યાસ કરે છે. તે પણ ક્યારેક જ કરે છે, સર્વદા કરતો નથી=પોતાના સંયોગ અનુસાર જે શક્તિ છે તે પ્રમાણે સદા કરતો નથી. અને જે પ્રમાણે આ દ્રમક તે તીર્થોદકને પીવા માટે તેમના વચનથી જ પ્રવર્તે છે. તે પ્રમાણે આ પણ જીવ પ્રમાદપરાયણપણું હોવાથી અનુકંપામાં તત્પર ગુરુની પ્રેરણાથી જ સમ્યગ્દર્શનને ઉત્તરોત્તર વિશેષથી ઉદ્દિપન કરે છે, સ્વ-ઉત્સાહથી નહીં.

પ્રસ્તુત જીવ સંસારના યથાર્થ સ્વરૂપને જાણનાર છે. મોક્ષનો અર્થી છે. તેનો ઉપાય રત્નત્રયીની વૃદ્ધિ છે. તેવો સ્થિર નિર્ણય છે તોપણ મોહને વશ ગૃહકાર્યમાં અત્યંત વ્યગ્ર રહે છે. તેથી પોતાના સંયોગ અનુસાર અને શક્તિ અનુસાર સંસારના ઉચ્છેદના કારણીભૂત નવા નવા જ્ઞાન-અધ્યયન માટે સ્વયં ઉત્સાહિત થતો નથી. પરંતુ જ્યારે જ્યારે ગુરુ પ્રેરણા કરે છે ત્યારે ત્યારે પણ કોઈક વખત નવું નવું શ્રુતઅધ્યયન કરવા પ્રયત્ન કરે છે. અને વિચારે છે કે મારાં અન્ય ગૃહકાર્ય સીદાય છે. તેથી સંયોગ અને શક્તિ અનુસાર પણ જ્ઞાનઅધ્યયનમાં ક્યારેક જ વર્તે છે. વળી, સંસારના વાસ્તવિક સ્વરૂપનું ભાવન કરીને અને મુક્ત અવસ્થાની સારભૂતતાનું ભાવન કરીને અને તેની પ્રાપ્તિ માટે જિનવચનાનુસાર અપ્રમાદથી કરાયેલો યત્ન જ કારણ છે તે પ્રકારના સત્ તીર્થોદકતુલ્ય સમ્યગ્દર્શનને વિશુદ્ધ-વિશુદ્ધતર કરવા માટે સ્વયં ઉત્સાહિત થતો નથી.

પરંતુ ગુરુ જ્યારે તે પ્રકારનો ઉપદેશ આપે છે ત્યારે તેમના વચનથી જ પ્રેરાઈને સમ્યગ્દર્શનની અધિક અધિક શુદ્ધિ કરવા યત્ન કરે છે. આથી જ આવા જીવોને ગુરુઆદિની પ્રેરણા ન મળે તો પ્રાપ્ત થયેલું સમ્યગ્દર્શન પણ આકર્ષ દ્વારા પાતને પામે છે. તેથી કરુણાપર એવા ગુરુ તેની હિતચિંતા અર્થે વારંવાર પ્રેરણા કરે છે.

ઉપનય :-

મન્દસંવેગવિધીયમાનવ્રતમાહાત્મ્યં તદનભિજ્ઞતા ચ

યત્તુ વિશેષેણ પુનરભિહિતં યથા—સ વનીપકઃ સંભ્રમેણ તદ્વચયા ભૂરિ વિતીર્ણં તત્પરમાત્રં સ્તોકં ભુક્ત્વા શેષમનાદરેણ સ્વભાજને વિધત્તે, તત્સાન્નિધ્યેન તત્કદન્નમભિવર્દ્યતે, તતસ્તદ્ ભક્ષયતોઽપિ દિવાનિશં ન નિષ્ઠાં યાતિ, તતોઽસૌ તુષ્યતિ, ન ચ જાનીતે કસ્યેદં માહાત્મ્યં, કેવલં તત્ર ગૃહ્ણાત્મા ભેષજત્રયસ્ય પરિભોગં શિથિલયન્ કાલં નયતિ, તથા ચાપથ્યભોજિનસ્તસ્ય તે રોગા નોચ્છિદ્યન્તે, કેવલં યદન્તરાઽન્તરા તદ્વયોપરોધેન તત્પરમાત્રાદિકમસૌ મનાગ્ પ્રાશયતિ, તાવન્માત્રેણ તે રોગા યાપ્યાવસ્થાં ગતાસ્તિષ્ઠન્તિ । યદા પુનરનાત્મજ્ઞતયા ભૃશતરમપથ્યં સેવતે, તદા યે રોગાઃ ક્વચિદાત્મીયં વિકારં દર્શયન્તઃ શૂલદાહમૂર્છાઽરોચકાદીનિ જનયન્તિ, તતસ્તૈરસૌ બાધ્યત ઇતિ' તદત્રાપિ જીવે સમાનમવબોદ્ધવ્યં, તથાહિ—યદા ક્વચિદવસરે ચાતુર્માસકાદૌ દયાપરીતચિત્તા ગુરવોઽસ્ય જીવસ્ય પુરતો વિશિષ્ટતરવિરતિગ્રાહણાર્થમણુવ્રતવિધિં વિસ્ફારયન્તિ, તદાઽપ્યયં જીવઃ પ્રબલચારિત્રાવરણતયા મન્દવીર્યોલ્લાસસ્તીવ્રસંવેગેન કાનિચિદેવ વ્રતાનિ ગૃહ્ણાતિ, તદિદં બહોર્દત્તસ્ય સ્તોકભક્ષણમભિધીયતે, કાનિચિત્પુનર્વ્રતાનિ દયાપરીતગુરુપરોધેન મનસોઽનભિપ્રેતાન્યપ્યઙ્ગીકરોતિ । સોઽયં શેષસ્ય ભાજને નિક્ષેપો દ્રષ્ટવ્યઃ, તચ્ચ વ્રતાઙ્ગીકરણં મન્દસંવેગેનાપિ ક્રિયમાણમનુષઙ્ગત એવ વિષયધનાદીન્યત્ર ભવે ભવાન્તરે વાઽભિવર્દ્યતિ । તદિદં પરમાત્રસન્નિધાનેતરસ્યાભિવર્દ્યનમભિહિતં, તે ચ તત્પ્રભાવસંપન્ના વિષયાદયો દૃઢકારણતયાઽનવરતં ભુજ્જાનસ્યાપ્યસ્ય જીવસ્ય ન નિષ્ઠાં પ્રતિપદ્યન્તે । તતોઽયં જીવઃ સુરનરભવેષુ વર્તમાનસ્તાં તથાભૂતામાત્મવિભૂતિમુપલભ્ય હર્ષમુદ્વહતિ, ન ચાયં વરાકો લક્ષયતિ યથા—એતે ધનવિષયાદયો ધર્મમાહાત્મ્યેન મમોપનમન્તે તત્કિમત્ર હર્ષેણ ? સ એવ ભગવાન્ ધર્મઃ ગાઢતરં કર્તું યુક્ત ઇતિ । તતોઽયમલક્ષિતસદ્ભાવસ્તેષુ વિષયાદિષુ પ્રતિબદ્ધચિત્તો જ્ઞાનદર્શનદેશચારિત્રાણિ શિથિલયતિ, કેવલં જ્ઞાનત્રયજાનાન ઇવ મોહદોષેણ નિરર્થકં કાલમતિવાહયતિ, એવં ચાસ્ય વર્તમાનસ્ય દ્રવિણાદિષુ પ્રતિબદ્ધમાનસસ્ય ધર્માનુષ્ઠાને મન્દાદરસ્ય ભૂયસાઽપિ કાલેન રાગાદયો ભાવરોગા નૈવ સંચ્છિદ્યન્તે, કિન્તુ તાવતાઽપિ સદનુષ્ઠાનેન ગુરુપરોધતો મન્દસંવેગતયાપિ વિધીયમાનેનૈતાવાન્ ગુણઃ સંપદ્યતે, યદુત—તે ભાવરોગા યાપ્યતાં નીયન્ત ઇતિ ।

ઉપનયાર્થ :-

મંદ સંવેગથી કરાતા વ્રતનું માહાત્મ્ય અને તેની અનભિજ્ઞતા

વિશેષથી ફરી જે કહેવાયું, જે આ પ્રમાણે — તે ભિખારી સંભ્રમથી તેની દયા વડે ઘણું અપાયેલું તે પરમાત્મ થોડું ખાઈને શેષ અનાદરથી સ્વભાજનમાં નાખે છે. તેના સાંનિધ્યથી=તે પરમાત્મ સાંનિધ્યથી, તે કદત્ત પાણ વધે છે. તેથી તેને દિવસરાત ભક્ષણ કરતાં પાણ=પરમાત્મથી મિશ્રિત કદત્તને ભક્ષણ કરતાં પાણ, નિષ્કાને પામતું નથી=કદત્ત પૂર્ણ થતું નથી. તેથી આ ભિખારી તોષ પામે છે. અને જાણતો નથી કે કોનું આ માહાત્મ્ય છે અર્થાત્ મારું ભોજનનું પાત્ર ખાલી થતું નથી તેમાં ગુરુએ આપેલા પરમાત્મનું માહાત્મ્ય છે કે મારા કદત્તનું માહાત્મ્ય છે એ જાણતો નથી. કેવલ તેમાં=વૃદ્ધિ પામેલા કદત્તમાં, ગૃહ્ય થયેલો આત્મા ઔષધત્રયના પરિભોગને શિથિલ કરતો=રત્નત્રયીના સેવનને શિથિલ કરતો, કાળ પસાર કરે છે અને તે પ્રમાણે અપથ્યભોજી એવા તેના તે રોગો ઉચ્છેદ પામતા નથી. કેવલ જે જે વચવચમાં તદ્દયના આગ્રહથી તે પરમાત્મ આદિ આ જીવ થોડુંક ખાય છે, એટલા માત્રથી તે રોગો યાપ્ય અવસ્થાને=મંદ અવસ્થાને, પામેલા રહે છે. જ્યારે વળી, અનાત્મજ્ઞપણાને કારણે=પોતે કુપથ્ય સેવીને આત્માનું અહિત કરી રહ્યો છે એવું અજ્ઞાન હોવાને કારણે, અત્યંત અપથ્ય સેવે છે ત્યારે તે રોગો આત્મીય વિકારને બતાવતા શૂલ, દાહ, મૂર્ચ્છા અરોચકાદિને ઉત્પન્ન કરે છે. તેથી તેઓ વડે આ દ્રમક બાધા પામે છે. તે=જે કથાનકમાં કહ્યું તે, આ પાણ જીવમાં સમાન જાણવું. તે આ પ્રમાણે જ્યારે કોઈક અવસરરૂપ ચાતુર્માસ આદિમાં દયા પરીતચિત્તવાળા ગુરુઓ આ જીવની આગળ વિશિષ્ટતર વિરતિને ગ્રહણ કરવા માટે અણુવ્રતની વિધિને વિસ્ફુરિત કરે છે. અર્થાત્ અણુવ્રતો કઈ રીતે ગુણવૃદ્ધિને કરીને જીવને વર્તમાનમાં સુખ આપે છે, ભાવિની સુખ પરંપરાને કરે છે અને સર્વવિરતિને અનુકૂલ બલાધાન કરે છે ઇત્યાદિ વિસ્તારથી કહે છે.

ત્યારે આ પાણ જીવ પ્રબલ ચારિત્રઆવરણપણાને કારણે મંદવીર્ય ઉલ્લાસવાળો તીવ્રસંવેગથી કેટલાંક જ વ્રતોને ગ્રહણ કરે છે તે આ ઘણા અપાયેલામાંથી તેનું સ્તોક ભક્ષણ કહેવાય છે. કેટલાંક વ્રતો દયાપરીતગુરુના ઉપરોધથી મનને અનભિપ્રેત પાણ સ્વીકાર કરે છે. તે આ=ગુરુના આગ્રહથી સ્વીકારાયેલાં વ્રતો, શેષને ભાજનમાં નિક્ષેપ જાણવો=જે તીવ્ર સંવેગપૂર્વક વ્રતો સ્વીકારાયાં તેના સિવાયનાં શેષ વ્રતોને ભાજનમાં નિક્ષેપ જાણવો, અને મંદ સંવેગથી પાણ કરાતું તે વ્રતઅંગીકાર અનુષંગથી જ વિષયધનાદિને આ ભવમાં અને ભવાંતરમાં વૃદ્ધિ કરે છે. તે આ પરમાત્મના સંનિધાનથી ઇતરનું=કદત્તનું, અભિવર્દ્ધન કહેવાયું અને તદ્દપ્રભાવસંપન્ન તે વિષયાદિ=પરમાત્મના કદત્ત સાથે પ્રક્ષેપને કારણે તેના પ્રભાવથી સંપન્ન તે વિષયાદિ, દઢ કારણપણું હોવાને કારણે=ધનાદિ રૂપ કદત્તની પ્રાપ્તિ પ્રત્યે તીવ્ર અથવા મંદ સંવેગપૂર્વક સેવાયેલાં વ્રતોનું દઢ કારણપણું હોવાને કારણે, સતત ભોગવતા પાણ આ જીવની નિષ્કાને પ્રાપ્ત કરતા નથી=તે કદત્તરૂપ વિષયાદિ નાશ પામતા નથી, તેથી આ જીવ દેવ, મનુષ્યભવમાં વર્તતો તેવા પ્રકારની આત્મવિભૂતિરૂપ તેને=મારા પુણ્યથી ઉત્તમ ભોગસામગ્રી મને

પ્રાપ્ત થઈ છે તેવા પ્રકારની પોતાની આત્મવિભૂતિ રૂપ તે કદજાને, પ્રાપ્ત કરીને હર્ષ વહન કરે છે અને આ વરાક=પ્રસ્તુત જીવ, જાણતો નથી. શું જાણતો નથી ? તે 'યથા'થી બતાવે છે — આ ધનવિષયાદિ ધર્મના માહાત્મ્યથી મને પ્રાપ્ત થાય છે તે કારણથી આમાં=ધનવિષયાદિમાં, હર્ષ કરવાથી શું ? અર્થાત્ હર્ષ કરવું યુક્ત નથી. તે જ ભગવાન ધર્મ અત્યંત કરવા માટે યુક્ત છે એ પ્રમાણે આ વરાક જાણતો નથી એમ અન્વય છે. તેથી આ જીવ અલક્ષિત સદ્ભાવવાળો=ધનાદિની પ્રાપ્તિનું મુખ્ય કારણ કોણ છે તેના પરમાર્થને નહીં જાણનારો, તે વિષયાદિમાં પ્રતિબદ્ધ ચિત્તવાળો જ્ઞાન, દર્શન, દેશ ચારિત્રને શિથિલ કરે છે. કેવલ જાણવા છતાં પાણ=પૂર્વમાં યથાર્થ બોધ કરેલો હોવાથી સ્પષ્ટ નિર્ણય હોવા છતાં પાણ, અજાણતાની જેમ=ધનાદિ પ્રત્યેની મૂર્છાને કારણે જે પારમાર્થિક બોધ છે તેને જાણવામાં અપ્રવૃત્તચિત્ત થવાથી અજાણતાની જેમ, મોહદોષને કારણે નિરર્થક કાલ પસાર કરે છે=ઉત્તરોત્તર સંસારની હાનિને અનુકૂળ ઉદમ કરીને મનુષ્યજન્મને સફલ કરવાનું છોડીને પ્રાપ્ત થયેલા મનુષ્યભવનો કાળ નિરર્થક પસાર કરે છે. અને આ રીતે=જાણવા છતાં પાણ મૂર્ખની જેમ મનુષ્યભવનો સમય નિરર્થક પસાર કરે છે એ રીતે, દ્રવિણાઆદિમાં પ્રતિબદ્ધ માનસવાળા, ધર્માનુષ્ઠાનમાં મંદ આદરવાળા વર્તતા એવા આ જીવને ઘણા પાણ કાલથી રાગાદિ ભાવરોગો ઉચ્છેદને પામતા નથી જ, પરંતુ ગુરુના ઉપરોધથી મંદસંવેગપાણથી પાણ કરાતા તેટલા પાણ સદ્અનુષ્ઠાનથી આટલો જ ગુણ પ્રાપ્ત થાય છે. જે 'યદુત્ત'થી બતાવે છે — તે ભાવરોગો યાપ્યતાને પ્રાપ્ત કરે છે=કંઈક મંદતાને પ્રાપ્ત કરે છે.

ઉપનય :-

મૂર્છયા પરિગ્રહાદૌ જીવસ્ય પ્રવૃત્તિ:

‘યદા પુનરયં જીવોઽનાત્મજ્ઞતયા ગાઢતરં વિષયધનાદિષુ ગૃહ્ણિ વિધત્તે, તતશ્ચાદત્તે ભૂરિપરિગ્રહં, સમારભતે મહાજાલકલ્પં વાણિજ્યં, સમાચરતિ કૃષ્ણાદિકં, વિધાપયતિ તથાવિધાનન્યાંશ્ચ સદાઽરમ્ભાન્, તદા તે રાગાદયો ભાવરોગાઃ પ્રબલસહકારિકારણકલાપમાસાદ્ય નાનાઽકારાન્ વિકારાન્ દર્શયન્ત્યેવ, નાનાદરવિહિતમનુષ્ઠાનમાત્રં તત્ર ત્રાણમ્। તતશ્ચાયં જીવઃ ક્વચિત્પીઙ્ચતે અકાણ્ડશૂલકલ્પયા ધનવ્યય-ચિન્તયા, ક્વચિદ્વન્દ્વહ્યતે પરેષ્યાદાહેન, ક્વચિન્મુમૂર્ષુરિવ મૂર્છામનુભવતિ સર્વસ્વહરણેન, ક્વચિદ્ બાધ્યતે કામજ્વરસન્તાપેન, ક્વચિત્ શર્દિમિવ કાર્યતે બલાદુત્તમર્ણૈર્ગૃહીતધનનિર્યાતનાં, ક્વચિજ્જાઙ્ગમિવ સંપદ્યતે જાનતોઽપ્યસ્યૈવંવિધા પ્રવૃત્તિરિતિ પ્રવાદેન લોકમધ્યે મૂર્ખત્વં, ક્વચિત્તામ્યતિ હૃત્પાર્શ્વવેદનાતુલ્યયા ઇષ્ટવિયોગાનિષ્ટસમ્પ્રયોગાદિપીડયા, ક્વચિત્પ્રભવતિ પ્રમત્તસ્ય પુનરપિ મિથ્યાત્વોન્માદસન્તાપઃ, ક્વચિદ્ ભવતિ સદનુષ્ઠાનલક્ષણે પથ્યે ભૃશતરરમરોચકઃ, તદેવમેવંવિધૈર્વિકારૈસ્તાવર્તી કોટિમધ્યારૂઢોઽપિ ખલ્વેષ જીવોઽપથ્યસેવનાસક્તો બાધ્યત’ ઇતિ।

ઉપનયાર્થ :-

મૂર્ચ્છાથી પરિગ્રહ આદિમાં જીવની પ્રવૃત્તિ

વળી, જ્યારે આ જીવ અનાત્મજપણાથી=દેહથી ભિન્ન મારો આત્મા છે, શાશ્વત છે, તેનું હિત ધનાદિ નથી પરંતુ નિરાકુલચેતના છે તે પ્રકારનો કંઈક બોધ હોવા છતાં તેની અસ્પષ્ટતા થવાને કારણે અનાત્મજપણાથી, ગાઢતર વિષય-ધનાદિમાં ગૃહ્ણિને કરે છે અને તેથી ઘણું પરિગ્રહ ગ્રહણ કરે છે, મહાજાલ જેવું વાણિજ્ય કરે છે, કૃષ્યાદિ આચરણ કરે છે એવા પ્રકારના અન્ય આરંભોને સદા કરે છે ત્યારે તે રાગાદિ ભાવરોગો પ્રબળ સહકારિકારણકલાપને પામીને=તે પ્રકારના આરંભ-સમારંભરૂપ પ્રબળ સહકારીકારણરૂપ સમૂહને પામીને, નાના=વિવિધ, પ્રકારના વિકારોને બતાવે છે. અનાદરથી કરાયેલું અનુષ્ઠાનમાત્ર ત્યાં ત્રાણ થતું નથી=ગુરુના ઉપરોધથી સ્વીકારાયેલ દેશવિરતિનું અનુષ્ઠાન તીવ્ર સંવેગપૂર્વક કરવાના અચત્તરૂપ આદર રહિત સેવાયેલું અનુષ્ઠાનમાત્ર ભાવરોગોના વિકારોથી રક્ષણ કરનાર બનતું નથી, અને તેથી આ જીવ ક્યારેક અકાંડ શૂલકલ્પ ધનવ્યયની ચિંતાથી પીડાય છે.

મંદસંવેગથી સેવાયેલું સદ્અનુષ્ઠાન હોવાને કારણે ચિત્તવૃત્તિમાં ધનાદિનો પ્રતિબંધ અલ્પ થયેલો નહીં હોવાને કારણે કોઈક નિમિત્તે ધનવ્યય થાય તે જોઈને તે જીવ વિલ્વળ થાય છે અર્થાત્ જો તીવ્રસંવેગથી સદ્અનુષ્ઠાન સેવ્યાં હોત તો તુચ્છ ધનાદિનો રાગ ક્ષીણ થયો હોવાથી ધનાદિના નાશમાં પણ તે જીવને પીડા થાય નહીં. પરંતુ માત્ર ક્રિયારૂપ અનુષ્ઠાન સેવાયેલાં હોવાને કારણે ધનાદિના નાશમાં તત્કાલ જ જીવ દુઃખી થાય છે.

ક્વચિત્ પરની ઈર્ષ્યાના દાહથી અત્યંત બળે છે, ક્યારેક મરવાની ઈચ્છાવાળાની જેમ સર્વસ્વહરણથી મૂર્ચ્છાને અનુભવે છે.

પોતાના ગૃહઆદિમાં કોઈ ચોરી આદિ થઈ હોય અને સર્વસ્વ હરણ થયું હોય ત્યારે જાણે મરવાની ઈચ્છાવાળો ન હોય તેમ ધનની ઈચ્છાથી વ્યાકુળ થયા કરે છે.

ક્યારેક કામજ્વરના સંતાપથી બાધા પામે છે, ક્યારેક માગનારાઓ વડે બળથી ગ્રહણ કરાયેલા ધનની નિર્યાતતાને શર્દીની જેમ કરાવાય છે, ક્યારેક જાડ્યની જેમ જાણવા છતાં પણ આવા પ્રકારની પ્રવૃત્તિ=કષાયોને પરવશ મૂઢતાથી થાય તેવી પ્રવૃત્તિ, કરે છે. એથી પ્રવાદથી લોકમાં મૂર્ખપણાને પ્રાપ્ત કરે છે, ક્વચિત્ બે પાર્શ્વના વેદનાતુલ્યપણાથી ઈષ્ટવિયોગ અને અનિષ્ટસંપ્રયોગ આદિ પીડાથી પરિતાપને પામે છે. ક્યારેક પ્રમત્ત એવા તેને ફરી પણ મિથ્યાત્વના ઉન્માદનો સંતાપ પ્રભવ પામે છે. ક્યારેક સદ્અનુષ્ઠાનલક્ષણ પથ્યમાં અત્યંત અરોચકવાળો થાય છે. તે કારણથી આવા પ્રકારના વિકારોથી તેટલી કોટિમાં અધ્યારૂઢ પણ=સન્માર્ગની પ્રાપ્તિ થવાને કારણે સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યગ્દર્શન અને દેશવિરતિને પામેલો તેટલી કોટિમાં અધ્યારૂઢ પણ, અપથ્યસેવનમાં આસક્ત આ જીવ બાધા પામે છે=પૂર્વમાં વર્ણન કર્યું એવા વિકારો વડે બાધાને પામે છે.

જીવસ્ય ગુરુરુપાલંભઃ

તતસ્તદનન્તરં યદવાચિ યદુત 'સ વનીપકસ્તથાવિધૈવિકારૈરુપદ્વતો દૃષ્ટસ્તદ્યયા, તતોઽપથ્ય-
ભોજિતામધિકૃત્યોપાલબ્ધસ્તયા, તેનોક્તં 'નાહમભિલાષાતિરેકેણ સ્વયમેતત્પરિહર્તુમુત્સહે, તતોઽમુતોઽપથ્ય-
સેવનાદ્વારણીયોઽહં ભવત્યા', પ્રતિપત્રં તયા, તતસ્તદ્વચનકરણેન જાતસ્તસ્ય મનાગ્ વિશેષઃ, કેવલં
સા યદાઽભ્યર્ણે તદૈવાસૌ તદપથ્યં પરિહરતિ, નાન્યદા, સા ચાનેકસત્ત્વપ્રતિજાગરણાકુલેતિ ન સર્વદા
તત્સન્નિધૌ ભવતિ, તતોઽસૌ મુત્કલોઽપથ્યમાસેવમાનઃ પુનરપિ વિકારૈઃ પીડ્યત એવ'. તદેતદપ્યત્ર
જીવવ્યતિકરે સદૃશં વર્તતે, કેવલં ગુરુર્યા જીવસ્યોપરિ દયા સૈવ પ્રાધાન્યાત્પાર્થક્યેન કર્ત્રી વિવક્ષિતા ।
તતશ્ચાયં પરમાર્થઃ—તે ગુરવો દયાપરીતચિત્તાઃ પ્રમાદિનમેનં જીવમુપલભ્યાનેકપીડાપર્યાકુલતયા ક્રન્દન્ત-
મેવમુપાલભન્તે, યથા 'ભોઃ કથિતમેવેદં પ્રાગેવ ભવતો, ન દુર્લભાઃ ખલુ વિષયાસક્તચિત્તૈર્મનઃ-
સન્તાપાઃ, ન દૂરવર્તિન્યો ધનાર્જનરક્ષણપ્રવણાનાં નાના વ્યાપદઃ, તથાપિ ભવતસ્તત્રૈવ ગાઢતરં પ્રતિબન્ધઃ,
યત્પુનરેતદશેષક્લેશરાશિમહાઽર્જીવિરેકકારિતયા પરમસ્વાસ્થ્યકારણં જ્ઞાનદર્શનચારિત્રત્રયં તદનાદરેણા-
વલોકયસિ ત્વં, તદત્ર કિં કુર્મો વયમ્? યદિ કિઞ્ચિદ્ બ્રૂમસ્તતો ભવાનાકુલીભવતિ, તતો દૃષ્ટવૃત્તાન્તા
વયં ભવન્તમનેકોપદ્રવૈરુપદ્વ્યમાનં પશ્યન્તોઽપિ તૂષ્ણીમાસ્મહે, ન પુનરાકુલતાભયાદ્ ભવન્તમમાર્ગ
પ્રસ્થિતમપિ વારયામઃ, આદરવતામેવ પુંસા વિરુદ્ધકર્માણિ પરિહરતાં જ્ઞાનદર્શનદેશચારિત્રાણ્યનુતિષ્ઠતાં
તાનિ વિકારનિવારણાયાલં, નાનાદરવતાં, યદા ચાસ્માકં પશ્યતામપિ ત્વં રાગાદિરોગૈરભિભૂયસે તદા
'ભવદ્ગુરવ' ઇતિ કૃત્વા વયમપ્યુપાલમ્ભભાજનં લોકે ભવિષ્યામ' ઇતિ । સોઽયં તદ્યાવિહિતસ્તદુપાલમ્ભ
ઇત્યુચ્યતે ।

સંસારી જીવને ગુરુની પ્રાપ્તિ

તેથી ત્યારપછી જે કહેવાયું=કથાનકમાં કહેવાયું. શું કહેવાયું ? તે 'યદુત'થી બતાવે છે — તે
ભિખારી તેવા પ્રકારના વિકારોથી ઉપદ્રવને પામતો તદ્દયાથી જોવાયો તેથી અપથ્યભોજિતાને
આશ્રયીને તેણી વડે=તદ્દયા વડે, ઉપાલંભ અપાયો, તેના વડે કહેવાયું=દ્રમક વડે કહેવાયું, હું
અભિલાષના અતિરેકને કારણે=કદ્દ પ્રત્યેના અભિલાષના અતિરેકને કારણે, સ્વયં આને=કદ્દને,
પરિહાર કરવા માટે ઉત્સાહિત થતો નથી. તેથી હવે પછી અપથ્યના સેવનથી તેણી વડે=તદ્દયા વડે,
મને વારણ કરવું જોઈએ. તદ્દયા વડે સ્વીકારાયું, ત્યારપછી તેના વચનના કરણથી=તદ્દયાના
વચનના સેવનથી, તેને=તે જીવને, કંઈક વિશેષ થયું=કંઈક ભાવરોગો શાંત થવાથી સ્વસ્થતા થઈ.
કેવલ તે=તદ્દયા, જ્યારે પાસે છે ત્યારે જ આ જીવ તે અપથ્યનો પરિહાર કરે છે, અન્યદા નહીં.

જ્યારે જ્યારે ગુરુ તે તે અનુષ્ઠાન વિષયક સૂક્ષ્મબોધ કરાવે છે. ત્યારે ત્યારે તે જીવ અપ્રમાદપૂર્વક
તીવ્રસંવેગ થાય તે રીતે તે સદ્અનુષ્ઠાન સેવે છે, તેથી અપથ્યનો પરિહાર થાય છે. પરંતુ જ્યારે ગુરુ દૂરવર્તી

છે, જ્યારે પ્રમાદપૂર્વક તે ધર્મ અનુષ્ઠાનો સેવે છે, જેથી તે સદ્અનુષ્ઠાનથી પણ વિશેષ લાભ થતો નથી.

અને તે=ગુરુની દયા, અનેક જીવોના પ્રતિજાગરણમાં આકુલ છે=અનેક શિષ્યો, શ્રાવકો આદિને સન્માર્ગમાં અપ્રમાદની પ્રેરણા કરવામાં વ્યાપારવાળી છે. એથી સર્વદા તેની સન્નિધિમાં=પ્રસ્તુત જીવના સાન્નિધ્યમાં, નથી, તેથી આ જીવ મુક્તલ=ગુરુની પ્રેરણાથી રહિત, અપથ્યને સેવતો ફરી પણ વિકારો વડે પીડાય જ છે. તે આ પણ જીવના વિષયમાં સદૃશ જાણવું. કેવલ ગુરુની જે જીવના ઉપર દયા છે તે જ પ્રાધાન્યથી પાર્યંત્યપણા વડે કર્તા વિવક્ષિત કરાય છે=ગુરુની દયા ગુરુસ્વરૂપ જ છે તોપણ ગુરુમાં યોગ્ય જીવના કલ્યાણને કરવાના અભિલાષ રૂપ જે દયાનો પરિણામ છે તે પરિણામ પ્રધાનપણાથી સતત યોગ્ય જીવને સન્માર્ગમાં પ્રેરણા કરે છે. તેથી યોગ્ય જીવના હિતમાં ગુરુનો દયાનો પરિણામ પ્રધાન છે માટે ગુરુની દયા અને ગુરુનો પરિણામ અભેદ હોવા છતાં પૃથક્ બતાવીને તે ગુરુની દયા આ જીવના હિતમાં વ્યાપારવાળી છે, તે પ્રમાણે વિવક્ષા કરાઈ છે. તેથી આ પરમાર્થ છે. દયાપરીત્તચિત્તવાળા ગુરુઓ પ્રમાદી એવા આ જીવને જોઈને અનેક પ્રકારની પીડાથી પર્યાકુલપણાથી કંદન કરતા એવા તેને ઉપાલંભ આપે છે અર્થાત્ જ્યારે જ્યારે આ જીવ સંસારમાં ક્લેશોના નિમિત્તોને પામે છે, ત્યારે ત્યારે ગુરુ પાસે કહે છે કે તે તે પ્રકારના વિષમસંયોગથી હું વ્યાકુળ છું તેથી સ્વસ્થતાથી ધર્મ કરી શકતો નથી તેમ પોતાની હેયાની વ્યથા કહે છે ત્યારે ગુરુ તેને ઉપાલંભ આપે છે.

જે આ પ્રમાણે — પૂર્વમાં જ તને અમારા વડે આ કહેવાયું છે. વિષયઆસક્તચિત્તવાળા જીવોને મનના સંતાપો દુર્લભ નથી. ધન-અર્જન રક્ષણપ્રવણ જીવોને જુદા જુદા પ્રકારની આપત્તિઓ દૂરવર્તી નથી. તોપણ તને ત્યાં જ ગાઢતર પ્રતિબંધ છે. જે વળી આ અશેષ ક્લેશરાશિરૂપ મહા અજીર્ણના વિરેચનને કરનારપણું હોવાથી પરમસ્વાસ્થ્યનું કારણ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રત્રય છે તેને તું અનાદરથી અવલોકન કરે છે અર્થાત્ માત્ર ક્રિયાથી સેવે છે, ગુણનિષ્પત્તિનું કારણ થાય તે રીતે અપ્રમાદથી સેવતો નથી.

તે કારણથી=રત્નત્રયીને અપ્રમાદથી સેવતો નથી તે કારણથી, અહીં=સંસારમાં નિમિત્તોને પામીને તને ક્લેશ થાય છે એમાં, અમે શું કહીએ ? જો અમે કંઈક કહીએ છીએ તો તું આકુલ થાય છે અર્થાત્ આ ગુરુ મને સર્વવિરતિ ગ્રહણ કરવાનું કહે છે. એ મારાથી શક્ય નથી એમ માનીને તું આકુળ થાય છે.

તેથી=અમારા વચનથી તું આકુલ થાય છે તેથી, દૃષ્ટવૃત્તાંતવાળા એવા અમે અનેક ઉપદ્રવોથી તને જોવા છતાં પણ મૌન ધારણ કરીએ છીએ=જ્યારે જ્યારે તે જીવ ગુરુ પાસે આવે ત્યારે ત્યારે આનું ચિત્ત અનેક ઉપદ્રવોથી વ્યાકુલ હોવાને કારણે ઉપદેશની શ્રવણ આદિ ક્રિયામાં પણ તે પ્રકારે દઢ અવધાનપૂર્વક યત્ન કરતો નથી તે જોઈને તેની ઉપદ્રવવાળી અવસ્થાને ગુરુ જાણવા છતાં પણ મૌન ધારણ કરે છે. વળી, આકુલતાના ભયથી અમાર્ગમાં પ્રસ્થિત પણ તને અમે વારતા નથી. વિરુદ્ધકર્મોને પરિહાર કરતા જ્ઞાન, દર્શન, દેશચારિત્રના અનુષ્ઠાનને કરતા એવા આદરવાળા જ પુરુષોનાં જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રનાં અનુષ્ઠાનો, વિકારના નિવારણ માટે સમર્થ છે=જેઓને રત્નત્રયી પ્રત્યે અત્યંત

આદર છે અને રત્નત્રયીથી વિરુદ્ધ કૃત્યોનો પરિહાર કરી રહ્યા છે તે જીવો જ્ઞાન, દર્શન, અને દેશવિરતિનાં અનુષ્ઠાનો તે રીતે સેવે છે કે જેથી સર્વવિરતિને અનુકૂળ બળસંચય આત્મામાં થાય. તેવા જીવોનાં તે અનુષ્ઠાનો મોહના વિકારોના નિવારણ માટે સમર્થ છે. અનાદરવાળા જીવોનાં નહીં= જેઓ જ્ઞાન, દર્શન, અને દેશવિરતિનાં અનુષ્ઠાનો પ્રમાદપૂર્વક સેવે છે, પરંતુ દૃઢપ્રણિધાનપૂર્વક ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિનું કારણ બને તે રીતે સેવતા નથી, તેવા અનાદરવાળા જીવોનાં અનુષ્ઠાનો મોહના વિકારોનું નિવારણ કરવા સમર્થ નથી અને જ્યારે અમારા જોતાં પણ તું રાગાદિ રોગોથી અભિભવ પામે છે. ત્યારે તારા ગુરુ છે એથી કરીને અમે પણ લોકમાં ઉપાલંબનું ભાજન થઈશું. તે આ તદ્દયાથી વિહિત તેનું ઉપાલંબ છે એ પ્રમાણે કહેવાય છે.

ઉપનય :-

પ્રાર્થના ગુરુરુદ્યમશ્ચ

તતોડયં જીવો ગુરૂનભિદધીત-ભગવન્ ! અનાદિભવાભ્યસ્તતયા માં મોહયન્તીમે તૃષ્ણાલૌલ્યાદયો ભાવાઃ, તતસ્તદ્વશગોડહં ન સદાડરમ્ભપરિગ્રહં જાનન્નપિ તદ્દોષવિપાકં મોક્તું શક્નોમિ, તતો ભગવદ્ભિર્ના-હમુપેક્ષણીયો, નિવારણીયો યત્નતોડસત્પ્રવૃત્તિં કુર્વાણઃ, કદાચિદ્ ભવન્માહાત્યેનૈવ મે સ્તોકસ્તોકાં દોષવિરતિં કુર્વતઃ પરિણતિવિશેષેણ સર્વદોષત્યાગેડપિ શક્તિઃ સંપત્સ્યત ઇતિ, તતઃ પ્રતિપદ્યન્તે તદ્વચનં ગુરવઃ, ચોદયન્તિ પ્રમાદ્યન્તં ક્વચિદવસરે, સંપદ્યતે પ્રાક્પ્રવૃત્તપીડોપશમઃ તદ્વચનકરણેન, પ્રવર્દ્ધન્તે જ્ઞાનાદયો ગુણાસ્તત્પ્રસાદેન, સોડયં તદ્દયાવચનકરણેન મનાગારોગ્યલક્ષણઃ સંજાતો વિશેષ ઇત્યુચ્યતે, કેવલમયં જીવો વિશિષ્ટપરિણામવિકલતયા યદૈવ તે ચોદયન્તિ તદૈવ સ્વહિતમનુચેષ્ટતે, તત્ચોદનાડભાવે પુનઃ શિથિલયતિ સત્કર્ત્ત્વ્યં, પ્રવર્ત્તતે નિર્ભરં ભૂયોડપિ સદારમ્ભપરિગ્રહકરણે, તતશ્ચોલ્લ-સન્તિ રાગાદયો, જનયન્તિ મનઃશરીરવિવિધબાધાઃ, તતસ્તદવસ્થૈવ વિહ્વલતેતિ, તેષાં તુ ભગવતાં ગુરૂણાં યથાડયં પ્રસ્તુતજીવઃ સચ્ચોદનાદાનદ્વારેણ પરિપાલ્યસ્તથા બહવોડન્યેડપિ તથાવિધા વિદ્યન્તે તતશ્ચ સમસ્તાનુગ્રહપ્રવણાસ્તે કદાચિદેવ વિવક્ષિતજીવચોદનામાચરન્તિ, શેષકાલં તુ મુત્કલતયા સ્વાડહિતમનુતિષ્ઠન્તમેનં ન કશ્ચિદ્વારયતિ, તતશ્ચાયમનન્તરોક્તોડનર્થઃ સંપદ્યત ઇતિ સોડયં તદ્દયાસન્નિધાન-વિરહાદપથ્યસેવનેન પુના રોગવિકારાવિર્ભાવ ઇત્યભિધીયતે ।

ઉપનયાર્થ :-

દ્રમકની પ્રાર્થના અને ગુરુનો ઉદમ

તેથી આ જીવ ગુરુને કહે છે — હે ભગવન્ ! અનાદિભવના અભ્યસ્તપણાને કારણે આ તૃષ્ણા, લૌલ્યાદિભાવો મને મોહ ઉત્પન્ન કરે છે. તેથી તેને વશ થયેલો=મોહને વશ થયેલો, તેના દોષના

વિપાકને જાણવા છતાં પણ હું સદા આરંભ-પરિગ્રહને છોડવા માટે સમર્થ થતો નથી. તેથી હું તમારા દ્વારા ઉપેક્ષણીય નથી અર્થાત્ તમારી પ્રેરણાથી જ મારો દોષ કંઈક અલ્પ થશે.

યત્નથી અસત્ પ્રવૃત્તિને કરતો હું નિવારણ કરવા યોગ્ય છું, કદાચિત્ તમારા જ માહાત્મ્યથી થોડી થોડી દોષની વિરતિને કરતા મને પરિણાતિવિશેષથી સર્વદોષના ત્યાગમાં પણ શક્તિ પ્રાપ્ત થશે એ પ્રમાણે પ્રસ્તુત જીવ સદ્ગુરુને કહે છે. તેથી સમ્યગ્જ્ઞાન, દર્શન, દેશવિરતિવાળા આ જીવને સર્વવિરતિની ઉત્કટ ઈચ્છા છે. પરંતુ અનાદિના સંસ્કારો અને તે સંસ્કારોના ઉદ્બોધક મોહનાં આપાદક એવાં કર્મો બલવાન શક્તિવાળાં છે, તેથી ઉપદેશના આલંબનથી જ નિવર્તન પામી શકે તેમ છે, સ્વયં સ્વબળથી તે પ્રકારના ભાવોને કરવા માટે તે જીવ સમર્થ નથી; છતાં સતત ઉપદેશના બળથી કંઈક ચારિત્રમોહનીય કર્મના ક્ષયથી તે પ્રકારે ગુણસંપત્તિને પ્રગટ કરી શકે તેવો છે એમ સૂચિત થાય છે.

તેથી=પ્રસ્તુત જીવે ગુરુને પોતાનું હૈયું નિવેદન કર્યું તેથી, ગુરુ તેના વચનને સ્વીકારે છે અર્થાત્ હવે પછી અમે તને સતત અસત્ પ્રવૃત્તિ નિવારણ કરવા માટે પ્રયત્ન કરીશું એ પ્રમાણે સ્વીકારે છે.

કોઈક અવસરમાં પ્રમાદ કરતા તેને પ્રેરણા કરે છે=ધર્મઅનુષ્ઠાન કરતી વખતે પણ પ્રમાદવશ તે દૃઢપ્રણિધાનપૂર્વક ક્રિયાઓ કરતો ન હોય ત્યારે તે પ્રકારે અપ્રમાદથી કરવાની પ્રેરણા કરે છે. તેમના વચનના કરણથી=ગુરુની પ્રેરણાના વચનના કરણથી, પૂર્વમાં પ્રવૃત્ત પીડાનો ઉપશમ થાય છે=ગુરુના વચનની પ્રેરણાથી ઉપયોગપૂર્વક સદ્અનુષ્ઠાન કરવાને કારણે વીતરાગના વચનથી ભાવિત થયેલું ચિત્ત થવાથી કષાયો અલ્પ-અલ્પતર થાય છે. તેથી પૂર્વમાં કષાયોને વશ નિમિત્તોને પામીને જે પીડા થતી હતી તે પીડાનો ઉપશમ થાય છે. તત્ પ્રસાદથી જ્ઞાનાદિ ગુણો વધે છે=ગુરુના પ્રસાદથી જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રના ગુણો વધે છે અર્થાત્ પ્રતિદિન નવા નવા અધ્યયનથી સૂક્ષ્મ તત્ત્વોનો બોધ થાય છે, પૂર્વ કરતાં તત્ત્વની રુચિ સૂક્ષ્મ-સૂક્ષ્મતર થવાથી દર્શનની શુદ્ધિ વધે છે અને બાહ્યપદાર્થો ચિત્તને ન સ્પર્શે તેવી ચારિત્રની પરિણાતિ પણ વિશેષે વૃદ્ધિ પામે છે.

તે આ=જ્ઞાનાદિ ગુણોની વૃદ્ધિ થાય છે તે આ, તદ્દયાના વચનના કરણથી થોડો આરોગ્યલક્ષણ થયેલો વિશેષ છે, એ પ્રમાણે કહેવાય છે. કેવલ વિશિષ્ટ પરિણામનું વિકલપણું હોવાથી=સંવેગપૂર્વકની ગુરુવચનની પ્રેરણા વગર સ્વયં અપ્રમાદ કરે તેવા વિશિષ્ટ પરિણામનું વિકલપણું હોવાથી, જ્યારે જ તેઓ=ગુરુ, પ્રેરણા કરે છે ત્યારે જ આ જીવ સ્વહિતને કરે છે=ત્યારે જ અપ્રમાદપૂર્વક સદ્અનુષ્ઠાન કરે છે. તેમના પ્રેરણાના અભાવમાં વળી, સત્ કર્તવ્ય શિથિલ કરે છે=જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રનાં ઉચિત અનુષ્ઠાનો સેવતો નથી અને સેવે છે તે, અપ્રમાદથી સેવતો નથી, ફરી અસત્ આરંભ અને પરિગ્રહની વૃદ્ધિમાં અત્યંત વર્તે છે=સંસારની પ્રવૃત્તિઓમાં વધારે રસ લે છે તેથી ધર્મના અનુષ્ઠાનકાળમાં પણ તેવું જ માનસ હોવાથી પ્રમાદપર ધર્માનુષ્ઠાન કરે છે. જેથી ઉપશમને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી અને ત્યારપછી રાગાદિ ઉલ્લસિત થાય છે. મન અને શરીરની વિવિધ બાધાઓ થાય છે=રાગાદિને કારણે નિમિત્તો પ્રમાણે માનસિક ક્લેશ થાય છે અને ધનાદિની ઈચ્છાને કારણે અત્યંત પ્રવૃત્તિ કરે છે તેથી

શરીરની બાધા થાય છે. તેથી તદ્અવસ્થ જ વિદ્વલતા રહે છે=ગુરુની પ્રેરણા નથી ત્યારે જે ધર્માનુષ્ઠાન સેવે છે તેનાથી વિદ્વલતા અલ્પ-અલ્પતર થતી નથી પરંતુ જે વિદ્વલતા છે તે તદ્અવસ્થ જ રહે છે, વળી તે ભગવાન ગુરુને જે પ્રમાણે આ પ્રસ્તુત જીવ સત્ પ્રેરણા આપવા દ્વારા પરિપાલ્ય છે તે પ્રમાણે તેવા પ્રકારના અલ્પ પાણ ઘણા જીવો વિદ્યમાન છે અને તેથી=ઘણા જીવો ગુરુને માટે પરિપાલ્ય છે તેથી, બધા જીવોના અનુગ્રહમાં તત્પર એવા તેઓ ક્યારેક જ વિવક્ષિત જીવને પ્રેરણા કરે છે. વળી, શેષકાલમાં મુક્તલપણું હોવાને કારણે=ગુરુના સાન્નિધ્યથી રહિતપણું હોવાને કારણે, સ્વઅહિત કરતા એવા આને કોઈ વારણ કરતું નથી અને તેથી આ જીવ અનંતરમાં કહેવાયેલા અનર્થવાળો થાય છે. તે આ તદ્દયાના સન્નિધાનના વિરહથી અપથ્ય સેવનને કારણે ફરી રોગવિકારનો આવીર્ભાવ છે, એ પ્રમાણે કહેવાય છે.

સ્વાનુભવકથનં પ્રાર્થના ચ

તતો યથા પુનસ્તેન દ્રમકેણ તસ્મૈ સૂદાય સ્વવૃત્તાન્તં નિવેદ્યેદમભિહિતં યદુત—નાથાસ્તથા યતધ્વં યથા ન મે સ્વપ્નાન્તેઽપિ પીડોપજાયતે, તતસ્તેનોક્તં ઇયં તદ્વયા વ્યગ્રતયા ન સમ્યક્ તવાઽપથ્યનિવારણં વિધત્તે, તતઃ કરોમ્યન્યાં નિર્વ્યગ્રાં તવ પરિચારિકાં, કેવલં તદ્વચનકારિણા ભવતા ભાવ્યં, તતઃ પ્રતિપત્રં તત્તેન, દત્તા તસ્મૈ નિઃસાધારણી સદ્બુદ્ધિર્નામ પરિચારિકા સૂદેન, તતસ્તદ્ગુણેન નિવૃત્તં તસ્યાઽપથ્યલામ્પટ્યં, તતસ્તનૂભૂતા રોગાઃ નિવૃત્તપ્રાયાસ્તદ્વિકારાઃ, સંપત્રા મનાક્ શરીરે સુખાસિકા, વર્દિતશ્ચાનન્દ ઇતિ। તથૈષ વ્યતિકરો જીવેઽપિ સમાનો વર્ત્તતે, તથાહિ યથા ધાવન્નન્ધો ભિત્તિસ્તમ્બાદૌ લબ્ધાસ્ફોટો વેદનાવિદ્વલસ્તામાસ્ફોટવેદનાં પરસ્મૈ કથયતિ, તથાઽયમપિ જીવો યદા ગુરુનિવારિતા-ચરણેન દૃષ્ટાપાયત્વાત્ સંજાતપ્રત્યયો ભવતિ તદા તાનનેકપ્રકારાનપાયાન્ ગુરુભ્યો નિવેદયતિ, યદુત— ‘ભગવન્ ! અહં યદા યુષ્મન્નિવારણયા ન ગૃહ્ણામિ સ્તેનાહતં, ન કરોમિ વિરુદ્ધરાજ્યાતિક્રમં, નાચરામિ વેશ્યાદિગમનં, નાનુતિષ્ઠામિ તથાવિધમન્યદપિ ધર્મલોકવિરુદ્ધં, ન રજ્યામિ મહારમ્ભપરિગ્રહયોઃ, તદા માં લોકઃ સાધુતયા ગૃહ્ણાતિ, મયિ વિશ્રમ્ભં વિધત્તે, શ્લાઘાં ચાચરતિ, તથા ન જાનામિ શરીરાયાસજનિતં દુઃખં, સંપદ્યતે હૃદયસ્વાસ્થ્યં, ધર્મશ્ચૈવં તિષ્ઠતાં સુગતિપ્રાપ્કો ભવતીતિભાવનયા ભવતિ ચિત્તાનન્દ ઇતિ। યદા તુ યુષ્મન્નિવારણા ન ભવતિ, ભવન્તીં વા તામનપેક્ષ્ય નિર્ભયતયા ‘ન જાનન્તિ માં ગુરવ’, ઇત્યભિપ્રાયેણ ધનમૂર્છનયા ગૃહ્ણામિ સ્તેનાહતાદિકં, વિષયલૌલ્યેન ગચ્છામિ વેશ્યાદિકં, સમાચરામિ તાદૃશમન્યદપિ ભગવન્નિવારિતં, તદા લોકાદશ્લાઘાં, રાજકુલાત્સર્વસ્વહરણં, શરીરખેદં, મનસ્તાપમપરાંશ્ચ સમસ્તાનનર્થાનિહલોક એવ પ્રાપ્નોમિ, પાપં ચ દુર્ગતિગર્તપાતહેતુરેવં વર્ત્તમાનાનાં ભવતીતિચિન્તયા દન્દહ્યમાનહૃદયઃ ક્ષણમપિ સુખં ન લભેઽહમિતિ। તસ્માન્નાથાઃ ! તથા કુરુધ્વં યૂયં યથાઽહમનવરતં યુષ્મદ્વચનાચરણસન્નાહેન સતતમેતસ્માદનર્થશરજાલાદ્રક્ષિતો ભવામિ’ ઇતિ।

દ્રમક વડે પોતાના અનુભવનું કથન તથા પ્રાર્થના

ત્યારપછી જે પ્રમાણે ફરી તે દ્રમક વડે તે રસોઈયાને સ્વવૃત્તાંત નિવેદન કરીને આ કહેવાયું. શું કહેવાયું ? તે ‘યદુત’થી બતાવે છે — હે નાથ ! તે પ્રમાણે યત્ન કરો જે પ્રમાણે મને સ્વપ્નાંતમાં પણ પીડા થાય નહીં. તેથી તેના વડે=તે રસોઈયા વડે, કહેવાયું, આ તદ્દય વ્યગ્ર હોવાને કારણે=અનેક જીવોના હિતમાં વ્યગ્ર હોવાને કારણે, સમ્યક્ તારા અપથ્યનું નિવારણ કરતી નથી. તેથી અન્ય નિર્વ્યગ્ર તારી પરિચારિકાને હું કરું, કેવલ તેના વચનકારી એવા તારા વડે થવું જોઈએ તેથી તેના વડે=તે દ્રમક વડે તેનું=તે રસોઈયાનું, વચન સ્વીકારાયું. તેને=તે દ્રમકને, નિઃસાધારણ એવી સુબુદ્ધિ નામની પરિચારિકા રસોઈયા વડે અપાઈ. ત્યારપછી તેના ગુણથી=સુબુદ્ધિ નામની પરિચારિકાના ગુણથી, તેનું=તે દ્રમકનું, અપથ્યનું લાંપટ્ય નિવૃત્ત થયું, તેથી રોગો અલ્પ થયા. તેના વિકારો નિવૃત્તપ્રાયઃ થયા=રોગના વિકારો ઘણા અલ્પ થયા. શરીરમાં થોડીક સુખાસિકા પ્રાપ્ત થઈ અને આનંદની વૃદ્ધિ થઈ, તે પ્રમાણે જ આ વ્યતિકર=આ પ્રસંગ, જીવમાં પણ સમાન વર્તે છે. તે આ પ્રમાણે — જે પ્રમાણે દોડતો આંધળો ભીંત, થાંભલા આદિમાં પ્રાપ્ત થયેલા આસ્ફોટવાળો, વેદનાથી વિદ્વળ થયેલો તે આસ્ફોટની વેદનાને, બીજાને કહે છે. તે પ્રમાણે આ પણ જ્યારે ગુરુથી નિવારિત આચરણથી=ગુરુ દ્વારા નિવારણ કરાયેલા આચરણને સેવવાથી, દૃષ્ટ અપાયપણું હોવાથી=તે પ્રવૃત્તિ કરવાને કારણે પ્રત્યક્ષ થતા અનર્થો દેખાતા હોવાને કારણે, સંજાત પ્રત્યયવાળો થાય છે=ગુરુના વચનમાં વિશ્વાસવાળો થાય છે. ત્યારે તે અનેક પ્રકારના અનર્થોને ગુરુને નિવેદન કરે છે. જે ‘યદુત’થી બતાવે છે — હે ભગવંત ! હું જ્યારે તમારા નિવારણથી ચોરીનું ગ્રહણ કરતો નથી, વિરુદ્ધ રાજ્યાતિક્રમ કરતો નથી, વેશ્યાદિગમન આચરતો નથી, તે પ્રકારનું અન્ય પણ લોકવિરુદ્ધ અનુષ્ઠાન કરતો નથી. અને મહાઆરંભપરિગ્રહમાં રંજિત થતો નથી, ત્યારે મને લોક સાધુપણાથી ગ્રહણ કરે છે=આ પુરુષ સુંદર પ્રકૃતિવાળો છે તેમ માને છે. મારામાં વિશ્વાસ મૂકે છે. અને શ્લાઘાને કરે છે=મારી શ્લાઘા કરે છે અને તે રીતે=આરંભ-સમારંભના નિવારણનો પરિણામ હોવાથી હું સંતોષથી જીવું છું તે રીતે, શરીરઆયાસજનિત દુઃખને હું જાણતો નથી. હૃદયનું સ્વાસ્થ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. અને આ રીતે કરતાં=અનુચિત પ્રવૃત્તિઓના ત્યાગપૂર્વક સંતોષથી જીવનવ્યવસ્થામાં યત્ન કરતાં, સુગતિનો પ્રાપ્ત ધર્મ થાય છે. એ પ્રકારની ભાવનાથી ચિત્તમાં આનંદ થાય છે અર્થાત્ ગુરુના વચનથી ભાવિત થઈને હું સંતોષપૂર્વક જ્ઞાન-અધ્યયન આદિની પ્રવૃત્તિ કરું છું અને આરંભ-સમારંભનું નિવારણ કરું છું તેથી સ્વસ્થતાવાળું ચિત્ત સુગતિના પ્રાપ્ત ધર્મરૂપ છે, તે પ્રકારની ભાવનાથી ચિત્તમાં આનંદ વર્તે છે.

વળી, જ્યારે તમારી નિવારણા થતી નથી અથવા થતી પણ તમારી નિવારણાની અપેક્ષા રાખ્યા વગર નિર્ભયપણાથી મને ગુરુ જાણતા નથી એ અભિપ્રાય વડે ધનમૂર્છાથી ચોરીનો માલઆદિ ગ્રહણ કરું છું, વિષયની લોલુપતાથી વેશ્યાદિકનું સેવન કરું છું, તેવા પ્રકારના અન્ય પણ=આરંભ-સમારંભની વૃદ્ધિની ગૃદ્ધિ થાય તેવા પ્રકારનો અન્ય પણ, તમારાથી નિવારિત હું આચરું છું. ત્યારે લોકોથી અશ્લાઘાને, રાજકુલથી સર્વસ્વ હરણને, શરીરના ખેદ અને મનના તાપરૂપ બીજા પણ

સમસ્ત અનર્થોને આ લોકમાં જ પ્રાપ્ત કરું છું અને આ રીતે વર્તમાન જીવોને દુર્ગતિના ગર્તના પાતનો હેતુ થાય છે, એ પ્રકારની ચિંતાથી અત્યંત બળતા હૃદયવાળો હું ક્ષણ પાણ સુખને પ્રાપ્ત કરતો નથી. તે કારણથી હે નાથ ! તે પ્રમાણે તમે કરો જેથી તમારા વચનના આચરણના બખ્તરથી સતત હું આ અનર્થોનાં બાણોના જાળાથી રક્ષિત થાઉં.

ગુરુભ્યઃ સદ્બુદ્ધિપ્રાપ્તિઃ

તતસ્તદાકર્ણ્ય ગુરવો બ્રૂયુઃ-ભદ્ર ! યદેતત્પરપ્રત્યયેનાઽકાર્યવર્જનં, કાદાચિત્કમેતત્, કેવલં તથાઽપિ ક્રિયમાણસ્ય તસ્યેતરસ્ય ચ દૃષ્ટ એવ ભવતા વિશેષઃ, વયં ચાનેકસત્ત્વોપકારકરણવ્યગ્રાઃ, ન સદા સન્નિહિતા ભવન્તં વારયિતું પારય્યામઃ, એવં ચ સ્થિતે ન યાવદ્ ભવતઃ સ્વકીયા સદ્બુદ્ધિઃ સંપન્ના, તાવદેષાઽસ્મન્નિવારિતાઽઽચરણનિબન્ધનાઽનર્થપરમ્પરા ભવન્તી ન વિનિવર્તતે, સદ્બુદ્ધિરેવ હિ પરપ્રત્યય-મનપેક્ષ્ય સ્વપ્રત્યયેનૈવ જીવમકાર્યાન્નિવારયતિ, તતો મુચ્યતેઽનર્થેભ્ય ઇતિ । તતોઽયં જીવો બ્રૂયાત્-નાથાઃ ! સાઽપિ ભવત્પ્રસાદાદેવ યદિ પરં મમ સંપત્યતે, નાન્યથા, તતો ગુરવોઽભિદધ્યુઃ-ભદ્ર ! દીયતે સદ્બુદ્ધિઃ, વચનાયત્તા હિ સા માદૃશાં વર્તતે, કેવલં દીયમાનાઽપિ સા પુણ્યભાજામેવ જન્તૂનાં સમ્યક્ પરિણમતિ, નેતરેષાં, યતઃ પુણ્યભાજ એવ તસ્યામાદરવન્તો જાયન્તે, નાપરે, તદભાવભાવિનો હિ દેહિનાં સર્વેઽનર્થાઃ, તદાયત્તાન્યેવ સકલકલ્યાણાનિ, તસ્યામેવ ચ યે મહાત્માનો યતન્તે ત એવ ભગવન્તં સર્વજ્ઞમારાધયન્તિ, નેતરે, તત્સંપાદનાર્થઃ ખલ્વેષ માદૃશાં વચનપ્રપજ્ચઃ, સદ્બુદ્ધિવિકલાનાં હિ પુરુષાણાં વ્યવહારતઃ સંજાતાન્યપિ જ્ઞાનાદીનિ નાસંજાતેભ્યો વિશિષ્યન્તે, સ્વકાર્યાઽકરણાત્, કિમ્બહુનોક્તેન ? સદ્બુદ્ધિવિકલઃ પુરુષો ન પશૂનતિશેતે, તસ્માદ્યદિ તેઽસ્તિ સુખાકાઙ્ક્ષા, દુઃખેભ્યો વા યદિ બિભેષિ, તતોઽસ્યામસ્માભિર્દીયમાનાયાં સદ્બુદ્ધૌ યત્નો વિધેયઃ, તસ્યાં હિ યત્નવતા સમારાધિતં પ્રવચનં, બહુમતો ભુવનભર્તા, પરિતોષિતા વયં, અઙ્ગીકૃતં લોકોત્તરયાનં, પરિત્યક્તા લોકસંજ્ઞા, સમાસેવિતા ધર્મચારિતા, સમુત્તારિતો ભવોદધેરાત્મા ભવતેતિ । તતો ભગવતાં સદ્ધર્મગુરૂણામેવંવિધવચોઽ-મૃતપ્રવાહપ્રહ્લાદિતહૃદયોઽયં જીવસ્તદ્વચનં તથેતિ પ્રતિપદ્યતે ।

ગુરુ ભગવંતો પાસેથી સદ્બુદ્ધિની પ્રાપ્તિ

ત્યારપછી તેને સાંભળીને ગુરુ બોલે છે — હે ભદ્ર ! જે આ પરપ્રત્યયથી અકાર્યનું વર્જન છે=જે આ ગુરુના વચનથી નિર્ણય કરીને અકાર્યનું વર્જન છે, એ કાદાચિત્ક છે=જ્યારે જ્યારે ઉપદેશનું શ્રવણ થાય છે ત્યારે ત્યારે ક્ષણભર તે ઉપદેશથી ભાવિત ચિત્ત હોય છે એટલો જ અલ્પકાળ તે અકાર્યનું વર્જન છે પરંતુ ફરી અનાદિના સંસ્કારો જીવને અકાર્ય કરવા પ્રેરણા કરે છે. કેવલ તોપણ=મારી પ્રેરણાથી તે જે ક્યારેક અકાર્યનું વર્જન કર્યું તોપણ, કરાતા એવા તેનો અને ઇતરનો ભેદ તારા વડે જોવાયો છે=અમારા ઉપદેશથી ક્યારેક જે અકાર્યનું વર્જન કર્યું તેનાથી જે લાભ થયો અને

અકાર્યનું વર્જન ન કર્યું તેનાથી જે અહિત થયું તે ભેદ તારા વડે જોવાયો છે અને અમે અનેક જીવોના ઉપકાર કરવામાં વ્યગ્ર છીએ સદા સન્નિહિત એવા તને વારવા માટે સમર્થ નથી અને આ પ્રમાણે સ્થિત હોતે છતે=અમે સતત તને વારવા માટે સમર્થ નથી એ પ્રમાણે સ્થિત હોતે છતે, જ્યાં સુધી તને સ્વકીય સદ્બુદ્ધિ સંપન્ન નથી, ત્યાં સુધી આ અમારાથી નિવારણ કરાયેલી આચરણ છે કારણ જેને એવી અનર્થની પરંપરા થતી નિવર્તન પામતી નથી=જ્યાં સુધી તને સ્વકીય સદ્બુદ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ નથી ત્યાં સુધી અમે જે વસ્તુનું નિવારણ કરીએ છીએ તેનું તું આચરણ કરીને તેનાથી જે અનર્થપરંપરાને પ્રાપ્ત કરે છે તે નિવર્તન પામતી નથી. હિ=જે કારણથી, સદ્બુદ્ધિ જ પરપ્રત્યયની અપેક્ષા રાખ્યા વગર=પરના બોધની અપેક્ષા રાખ્યા વગર, સ્વપ્રત્યયથી જ=સ્વપ્રત્યયના બળથી જ જીવને અકાર્યમાં નિવારણ કરે છે, તેથી અનર્થોથી મુકાય છે=સદ્બુદ્ધિવાળો જીવ અનર્થોથી મુકાય છે એ પ્રમાણે સદ્ગુરુ કહે છે. ત્યારપછી આ જીવ કહે છે — હે નાથ ! તે પાણ=સદ્બુદ્ધિ પાણ, જો વળી મને પ્રાપ્ત થશે તો તમારા પ્રસાદથી જ મને પ્રાપ્ત થશે. અન્યથા નહીં થાય=મને સદ્બુદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય તેવો યત્ન તમે કરશો નહીં તો થશે નહીં. તેથી ગુરુ કહે છે — હે ભદ્ર ! સદ્બુદ્ધિ અપાય છે=અમારા વડે અપાય છે. હિ=જે કારણથી, તે=સદ્બુદ્ધિ, મારા જેવાને વચન આધીન વર્તે છે=ઉપદેશ રૂપ જ અમારાથી આપવી શક્ય છે, કેવલ અપાતી પાણ તે=ગુરુદ્વારા અપાતી પાણ તે સદ્બુદ્ધિ, પુણ્યશાળી જીવોને જ સમ્યક્ પરિણામન પામે છે=જે જીવોને સદ્બુદ્ધિને પરિણામન પમાડવાને અનુકૂળ સૂક્ષ્મ માર્ગાનુસારી, ક્ષયોપશમ વર્તે છે એવા જીવોને જ સમ્યક્ પરિણામન પામે છે, ઇતર જીવોને નહીં=સદ્બુદ્ધિના અર્થી પાણ સદ્બુદ્ધિને સમ્યક્ પરિણામન પમાડી શકે તેવા ક્ષયોપશમ ભાવના પુણ્યથી રહિત જીવોને અપાતી પાણ સદ્બુદ્ધિ પરિણામન પામતી નથી, જે કારણથી પુણ્યવાળા જીવો જ=સદ્બુદ્ધિના હાર્દને સ્પર્શી શકે તેવા ક્ષયોપશમવાળા જીવો જ, તેમાં=સદ્બુદ્ધિમાં, આદરવાળા થાય છે=ગુરુ પાસેથી પ્રાપ્ત કર્યા પછી પુનઃ પુનઃ અનુશીલન કરીને તે સદ્બુદ્ધિને સ્થિર કરવાના યત્નવાળા થાય છે. બીજા જીવો થતા નથી=સદ્બુદ્ધિ ગમે છે, સદ્ગુરુ પાસેથી સદ્બુદ્ધિનું સ્વરૂપ જાણે છે છતાં સદ્બુદ્ધિનું પારમાર્થિક તત્ત્વ સ્પર્શી શકે તેવા પુણ્યશાળી જેઓ નથી તેઓ ગુરુ પાસેથી સદ્બુદ્ધિને શ્રવણ કર્યા પછી પાણ ગુરુના વચનાનુસાર તેના રહસ્યને સ્પર્શીને સ્થિર કરવાને યત્નવાળા થતા નથી.

આથી જ અત્યાર સુધી પૂર્વમાં પ્રસ્તુત યોગ્ય જીવને પણ ગુરુએ સદ્બુદ્ધિ આપવાનો યત્ન કર્યો નહીં. હવે તેના હાર્દને સ્પર્શે તેવી નિર્મળતા જીવમાં પ્રગટ થઈ છે તેથી જ સદ્ગુરુ કહે છે કે તદ્દયાથી અન્ય સદ્બુદ્ધિ નામની તારી પરિચારિકા કરાય.

તેના અભાવભાવિ=સદ્બુદ્ધિના અભાવભાવિ, જ જીવોને સર્વ અનર્થો છે. તેને આધીન જ=સદ્બુદ્ધિને આધીને જ, સકલ કલ્યાણો છે અને તેમાં જ જે મહાત્માઓ યત્ન કરે છે તેઓ જ ભગવાન સર્વજ્ઞની આરાધના કરે છે=સદ્બુદ્ધિ જે કંઈ સલાહ આપે તેમાં જ તેના વચન અનુસાર જે મહાત્માઓ યત્ન કરે છે. તેઓ જ ભગવાન સર્વજ્ઞની આરાધના કરે છે, ઇતર નહીં=જેઓને સદ્બુદ્ધિ મળી નથી. તેઓ

સ્થૂલથી બાહ્ય તપ ત્યાગની આચરણ કરતા હોય, અન્ય ધર્મોનાં કૃત્યો કરતા હોય અને તે કૃત્યોમાં લેશ પણ સદ્બુદ્ધિનો અંશ ન હોય તો તેઓની સર્વ આચરણથી તેઓ ભગવાન સર્વજની લેશ પણ આરાધના કરતા નથી. તેના સંપાદન અર્થવાળો=પ્રસ્તુત જીવમાં સદ્બુદ્ધિના સંપાદન અર્થવાળો, મારા જેવાનો આ વચન પ્રપંચ છે=વચનનો વિસ્તાર છે. હિ=જે કારણથી, સદ્બુદ્ધિવિકલ પુરુષોને વ્યવહારથી થયેલાં પણ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર નહીં થયેલાઓથી=જેઓને જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર થયાં નથી તેઓથી, વિશેષ નથી; કેમ કે સ્વકાર્યનું અકરણ છે=જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રના કાર્યનું અકરણ છે. વધારે કહેવાથી શું ? સદ્બુદ્ધિનો વિકલ પુરુષ પશુને ઓળંગતો નથી. તે કારણથી તને સુખની આકાંક્ષા છે અથવા દુઃખોથી જો તું ભય પામે છે, તો અમારા વડે અપાતી આ સદ્બુદ્ધિમાં યત્ન કરવો જોઈએ. તેમાં યત્નવાળા પુરુષ વડે પ્રવચન આરાધિત કરાયું, ભુવનભર્તા એવા ભગવાન બહુમાન કરાયા. અમે પરિતોષિત કરાયા અર્થાત્ ગુરુ પણ યોગ્ય જીવોને સદ્બુદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે પરિતોષ પામે છે. લોકોત્તરયાન સ્વીકારાયું=મોક્ષમાં જવાના પ્રબળ કારણભૂત એવું લોકોત્તર વાહન સ્વીકારાયું, લોકસંજ્ઞા ત્યાગ કરાઈ=જેઓ સદ્બુદ્ધિ વગર જે કાંઈ ધર્મ કરે છે તે સર્વ લોકસંજ્ઞા સ્વરૂપ છે અને જે મહાત્મા સદ્બુદ્ધિને સ્વીકારે છે તેઓ લોકસંજ્ઞાનો ત્યાગ કરીને સદ્બુદ્ધિના બળથી વીતરાગતુલ્ય થવાના યત્નવાળા થાય છે. ધર્મચારિતા આચરણ કરાઈ=સદ્બુદ્ધિના સેવનથી જે કોઈ ધર્મની આચરણ થાય છે તે સર્વ આચરણ પારમાર્થિક ધર્મઆચરણ બને છે. તારા વડે ભવોદધિથી આત્મા સમુત્તારિત કરાયો તેથી=સદ્બુદ્ધિમાં યત્ન કરવાથી સર્વહિતની પરંપરા થાય છે તેથી, ભગવાન સદ્ધર્મગુરુનાં આવાં વચનોરૂપી અમૃતના પ્રવાહથી પ્રદલાદિત થયેલા હૃદયવાળો આ જીવ તેમનું વચન તે પ્રમાણે જ સ્વીકારે છે અર્થાત્ અવશ્ય હું આ સદ્બુદ્ધિમાં યત્ન કરીશ જેથી મારું સર્વ હિત થાય તે પ્રમાણે સ્વીકારે છે.

ઉપનય :-

उपदेशदानम्

ततस्ते तस्मै दद्युरुपदेशं यदुत—सौम्य ! इदमेवात्र परमगुह्यं सम्यग्वधारणीयं भवता, यदुत—
यावदेष जीवो विपर्यासवशेन दुःखात्मकेषु धनविषयादिषु सुखाध्यारोपं विधत्ते, सुखात्मकेषु वैराग्यतपः-
संयमादिषु दुःखाध्यारोपं कुरुते, तावदेवास्य दुःखसम्बन्धः, यदा पुनरनेन विदितं भवति-विषयेषु
प्रवृत्तिर्दुःखं, धनाद्याकाङ्क्षानिवृत्तिः सुखं, तदाऽयमशेषेच्छाविच्छेदेन निराकुलतया स्वाभाविकसुखा-
विर्भावात् सततानन्दो भवति । अन्यच्च भवतोऽयं परमार्थः कथ्यते, ‘यथा यथाऽयं पुरुषो निःस्पृहीभवति
तथा तथाऽस्य पात्रतया सकलाः संपदः संपद्यन्ते, यथा यथा संपदभिलाषी भवति, तथा तथा
तदयोग्यतामिव निश्चित्य तास्ततो गाढतरं दूरीभवन्ति’ तदिदं निश्चित्य भवता सर्वत्र सांसारिकपदार्थसार्थं
नास्था विधेया, ततस्ते स्वप्नदशायामपि पीडागन्धोऽपि मनःशरीरयोर्नैव संपत्स्यत इति ।

ઉપનયાર્થ :-

ઉપદેશનું દાન

તેથી=પ્રસ્તુત જીવે સદ્બુદ્ધિ સ્વીકારવાનો કૃતનિશ્ચય બતાવ્યો તેથી, તેઓ=ગુરુ, તેને ઉપદેશ આપે છે. તે આ પ્રમાણે — હે સૌમ્ય ! અહીં=ભગવાનના પ્રવચનમાં, આ જ પરમ રહસ્ય છે જે તારા વડે સમ્યક્ અવધારણા કરવું જોઈએ. શું રહસ્ય છે ? તે ‘યદુત’થી બતાવે છે — જે પ્રમાણે આ જીવ વિપર્યાસના વશથી=શરીરથી પોતે ભિન્ન હોવા છતાં શરીર હું છું, શરીરજન્ય સુખ એ સુખ છે તે પ્રકારના વિપર્યાસના વશથી, દુઃખાત્મક એવા ધનવિષય આદિમાં સુખનું અધ્યારોપણ કરે છે=ધનવિષયાદિ જીવને ઈચ્છા ઉત્પન્ન કરીને આકુળ કરાવે છે આકુળ થયેલા જીવ તેની પ્રાપ્તિ માટે તેના રક્ષણ માટે તે તે પ્રકારના યત્નો કરીને ક્લેશ પામે છે જેથી દુઃખાત્મક હોવા છતાં પણ ધનવિષયાદિની પ્રાપ્તિમાં જ મને સુખ થાય છે એ પ્રકારનો અધ્યારોપ કરે છે. સુખાત્મક વૈરાગ્ય-તપ-સંયમઆદિમાં દુઃખનો અધ્યારોપ કરે છે અર્થાત્ જીવની નિરાકુળ અવસ્થાના સંવેદનરૂપ જ વિરક્તભાવ છે તેથી સુખાત્મક છે તપ પણ ઈચ્છાના શમનરૂપ હોવાથી અને ઈચ્છાના શમનને અનુકૂળ વ્યાપારરૂપ હોવાથી સુખાત્મક છે અને સંયમ પણ પાંચ ઈન્દ્રિયોની આકુળતાના અભાવરૂપ હોવાથી સુખાત્મક છે છતાં અનાદિના અભ્યાસને વશ વિષયોમાં સુખબુદ્ધિ હોવાથી સુખાત્મક એવા વૈરાગ્યાદિ ભાવોમાં જે પ્રકારનું સુખ છે તેનો પારમાર્થિક સ્પષ્ટબોધ નહીં હોવાથી અને ઈષ્ટ એવા વિષયોના ત્યાગાદિરૂપ હોવાથી દુઃખનો અધ્યારોપ આ જીવ કરે છે.

ત્યાં સુધી જ આ જીવને દુઃખનો સંબંધ છે=વિષયોની પ્રાપ્તિ માટેની ઈચ્છા આદિજન્ય દુઃખોનો સંબંધ છે, જ્યારે વળી આ જીવ વડે વિદિત થાય છે=સૂક્ષ્મ તત્ત્વ જણાય છે. શું વિદિત થાય છે ? એ સ્પષ્ટ કરે છે. વિષયોમાં પ્રવૃત્તિ દુઃખ છે=વિષયોને જોઈને ઈચ્છા થાય છે તે દુઃખ છે. તેના માટે શ્રમ છે તે દુઃખ છે વિષયોની પ્રાપ્તિથી પણ વિષયોમાંથી સુખ આવતું નથી પરંતુ વિષયોની ઈચ્છાથી આકુળ થયેલો જીવ મેં વિષયો મેળવ્યા એ પ્રકારની બુદ્ધિથી ક્ષણભર તેને સુખનો અભિમાન માત્ર થાય છે. ધનાદિ આકાંક્ષાની નિવૃત્તિ સુખ છે=ધનની આકાંક્ષા, માનસન્માનની આકાંક્ષા, સાતાની આકાંક્ષા કે પોતાનાથી ભિન્ન એવી કોઈપણ પદાર્થ આકાંક્ષા તે સર્વની નિવૃત્તિ એ સુખ છે. આથી જ મહાત્માઓ તત્ત્વના ભાવનથી અને શાસ્ત્રવચનના ભાવનથી સર્વપ્રકારની આકાંક્ષાની નિવૃત્તિ માટે જ યત્ન કરે છે. ત્યારે=પૂર્વમાં કહ્યું એ પ્રકારે બોધ જ્યારે એ જીવને પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે, અશેષ ઈચ્છાના વિચ્છેદથી અર્થાત્ ઈચ્છા દુઃખરૂપ જણાવાથી, અને ઈચ્છાની નિવૃત્તિ સુખરૂપ જણાવાથી સુખનો અર્થ એવો જીવ તત્ત્વના ભાવન દ્વારા અશેષ ઈચ્છાનો વિચ્છેદ કરે છે તેનાથી નિરાકુલપણું હોવાને કારણે=જેમ જેમ ઈચ્છા ક્ષીણ-ક્ષીણાતર થાય છે તેમ તેમ અનિચ્છા થવાથી નિરાકુલપણું હોવાને કારણે, સ્વાભાવિક સુખનો આવિર્ભાવ થવાથી=આત્માની સ્વસ્થ અવસ્થારૂપ સુખનો આવિર્ભાવ થવાથી આ જીવને સતત આનંદ થાય છે.

સદ્ગુરુ તે જીવને સદ્બુદ્ધિ આપતાં કહે છે કે પદાર્થના વાસ્તવિક સ્વરૂપના અવલોકનની નિર્મળબુદ્ધિ એ સદ્બુદ્ધિ છે. અને પદાર્થના વાસ્તવિક અવલોકનમાં મૂઢતાવાળી બુદ્ધિ એ દુર્બુદ્ધિ છે. અને જે જીવો વિષયોમાં મૂઢ છે તેઓને વિષયોની પ્રાપ્તિ થાય છે એ સુખરૂપ જણાય છે. પરંતુ વિષયોની ઇચ્છા આત્મામાં કંટકતુલ્ય છે તે દેખાતું નથી. અને વિષયોના સેવનથી આત્માને મોહનું વિષ વધે છે તે દેખાતું નથી. તે મૂઢતા છે. વળી, વૈરાગ્ય એટલે વિષયોમાં વિરક્તભાવ છે અને વિષયોમાં વિરક્ત હોય તો વિષયોની ઇચ્છાજન્ય કલેશ પ્રાપ્ત થાય નહીં તેવી બુદ્ધિ થાય છે. છતાં સૂક્ષ્મબુદ્ધિ પ્રગટ થયેલી નહીં હોવાથી વૈરાગ્ય દુઃખરૂપ છે તેવું મિથ્યા આરોપણ થાય છે. વળી, તપ તે આત્માને મોહથી અનાકૂળ થવાને અનુકૂળ એવા ભાવોથી આત્માને ભાવિત કરવાની ઉચિત ક્રિયારૂપ છે. તેથી જેમ જેમ જીવ તપ સેવે છે તેમ મોહની આકુળતા અલ્પ થવાથી સુખ થાય છે છતાં મૂઢ જીવોને તપ કષ્ટ આત્મક દેખાય છે અને ભોગ પ્રવૃત્તિ સુખાત્મક દેખાય છે. વળી સંયમ મોહના પરિણામથી આત્માને રક્ષિત કરવાને અનુકૂળ ત્રણગુપ્તિનો પરિણામ છે. તેથી શત્રુથી રક્ષિત થયેલો આત્મા સુખી થાય છે. માટે સંયમ સુખાત્મક છે છતાં મૂઢતાને કારણે ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં સુખનું સંવેદન જેઓને વર્તે છે તેઓને ઇન્દ્રિયોનો સંયમ દુઃખાત્મક ભાસે છે, પરંતુ જેનામાં મૂઢતા દૂર થાય છે તેનામાં સદ્બુદ્ધિ પ્રગટે છે. તેથી સદ્બુદ્ધિના બળથી પોતાના આત્મામાં વર્તતા કલેશભાવોને કલેશરૂપે જોઈ શકે છે અને અકલેશરૂપે વર્તતા ભાવોને અકલેશરૂપે જોઈ શકે છે. તેથી સદ્બુદ્ધિના બળથી અકલેશને પ્રગટ કરવા અર્થે સ્વશક્તિ અનુસાર વૈરાગ્ય, તપ સંયમમાં જ સદા યત્ન કરે છે. અને કલેશના વર્જન અર્થે કલેશના કારણીભૂત વિષયોથી આત્માને સદા દૂર રાખવા યત્ન કરે છે. ફક્ત સદ્બુદ્ધિને ગુરુ પાસેથી પ્રાપ્ત કર્યા પછી જેઓ વારંવાર સદ્બુદ્ધિના પારમાર્થિક સ્વરૂપનું અવલોકન કરીને મૂઢતા રહિત વસ્તુના અવલોકનથી પોતાની પ્રજ્ઞાને પ્રગટ કરી છે તેઓ ગુરુ પાસેથી પ્રાપ્ત થયેલી સદ્બુદ્ધિને આત્મામાં અત્યંત સ્થિર કરીને સુખપૂર્વક મોહના ઉપદ્રવોથી આત્માનું રક્ષણ કરીને સદા હિતાનુકૂલ પ્રવૃત્તિ કરીને ઉત્તર-ઉત્તરના ગુણસ્થાનકને પ્રાપ્ત કરે છે.

અને અન્ય=ગુરુ કહે છે વળી અન્ય, તને આ પરમાર્થ કહેવાય છે— ‘જે જે પ્રમાણે આ પુરુષ નિઃસ્પૃહી થાય છે=સદ્બુદ્ધિના ભાવનને કારણે સૂક્ષ્મબોધ થવાથી શ્રાવક અવસ્થામાં હોય તોપણ જે જે પ્રમાણે નિઃસ્પૃહી થાય છે, તે તે પ્રકારે આની પાત્રતાને કારણે બધી સંપત્તિઓ પ્રાપ્ત થાય છે અને જે જે પ્રમાણે સંપત્તિનો અભિલાષી થાય છે=વિષયો પ્રત્યેની મૂર્છાને કારણે સદ્બુદ્ધિ નહીં હોવાથી સંપત્તિનો અભિલાષી થાય છે તે તે પ્રમાણે તેની અયોગ્યતાને જાણે નિર્ણય કરીને તેઓ=સંપત્તિઓ, તેનાથી=તે જીવથી, ગાઢતર દૂર થાય છે,’ તે કારણથી=નિઃસ્પૃહીને બધી સંપત્તિઓ પ્રાપ્ત થાય છે અને સ્પૃહાવાળાથી તે સંપત્તિઓ દૂર થાય છે તે કારણથી, આ નિર્ણય કરીને=કાર્ય કારણભાવની વ્યવસ્થા અનુસાર નિઃસ્પૃહીઓને સંપત્તિઓ મળે છે સસ્પૃહીઓને વિપત્તિઓ મળે છે એ નિશ્ચય કરીને, તારે સર્વત્ર સાંસારિક પદાર્થોના સમૂહમાં આસ્થા કરવી જોઈએ નહીં=આ સાંસારિક ધનાદિ તને કાલાંતરમાં સહાય કરશે એ પ્રકારે આસ્થા કરવી જોઈએ નહીં પરંતુ નિઃસ્પૃહી ચિત્ત જ સદા સર્વ અવસ્થામાં તને સહાય કરશે. તે પ્રમાણે સ્થિર વિશ્વાસ ધારણ કરવો જોઈએ. તેથી=સાંસારિક

પદાર્થોમાં જો તું આસ્થા નહીં કરે તેથી, તને સ્વપ્ન અવસ્થામાં પણ મન અને શરીરની પીડાની ગંધ પણ પ્રાપ્ત થશે નહીં, તેથી આ જીવ તે ઉપદેશને અમૃતની જેમ ગ્રહણ કરે છે=ગુરુએ સદ્બુદ્ધિ આપી અને ‘અન્યચ્ચ’થી જે સર્વ કહ્યું તે સર્વને આ જીવ જાણે અમૃતનું પાન કરતો ન હોય તેમ ગ્રહણ કરે છે. તેથી તે ધર્મગુરુઓ આને સદ્બુદ્ધિ સંપન્ન થઈ છે એથી કરીને હવે આ જીવ અન્યથા થશે નહીં=સદ્બુદ્ધિના વચનથી અન્ય પ્રકારની પ્રવૃત્તિવાળો થશે નહીં, એથી તેના પ્રત્યે નિશ્ચિંત થાય છે.

ગુરુએ સદ્બુદ્ધિ આપી અને ‘અન્યચ્ચ’થી કહ્યું કે જેમ જેમ જીવ નિઃસ્પૃહ બને છે તેમ તેમ તે જીવને બાહ્ય સંપત્તિઓ સ્વાભાવિક પ્રાપ્ત થાય છે અને જેમ જેમ જીવ બાહ્યપદાર્થની અભિલાષા કરે છે તેમ તેમ તે સંપત્તિઓ દૂર જાય છે; કેમ કે નિઃસ્પૃહચિત્તથી પુણ્યપ્રકૃતિઓ જાગૃત થાય છે, વિદ્યમાન પુણ્યપ્રકૃતિઓ અતિશયવાળી થાય છે અને પાપપ્રકૃતિઓ પૂર્વમાં બંધાયેલી હોય તે પણ નિઃસ્પૃહચિત્તના બળથી પુણ્યરૂપે સંક્રમણ પામે છે. માટે સર્વ સુખનું એક કારણ નિઃસ્પૃહચિત્ત જ છે. તેથી જેમ જેમ તું નિઃસ્પૃહચિત્તનું ભાવન કરીશ તેમ તેમ સ્વપ્નમાં પણ તને પીડાની ગંધ પ્રાપ્ત થશે નહીં. આ સર્વ વચન તાત્પર્યને સ્પર્શે તેમ તે જીવ સાંભળે છે. તેથી તેના મુખ ઉપર જ હર્ષના ભાવો અભિવ્યક્ત થાય છે અને અપૂર્વ તત્ત્વની પ્રાપ્તિ થઈ છે તેવો સ્થિર વિશ્વાસ તેના મુખના ભાવો, વચનના ઉદ્ગારો આદિથી ગુરુ જાણે છે તેથી ગુરુને સ્થિર વિશ્વાસ થયો કે હવે આ જીવ સ્વભૂમિકાનુસાર સર્વ ઉચિત પ્રવૃત્તિઓ કરીને સદા ગુણસ્થાનકની વૃદ્ધિ કરશે, પરંતુ વિચાર્યા વગર સંસારની પ્રવૃત્તિ નહીં કરે અને મૂઢતાથી ધર્મની પ્રવૃત્તિ નિષ્ફળ થાય તેવો પણ પ્રયત્ન નહીં કરે; કેમ કે વૈરાગ્ય, તપ, સંયમાદિ જે રીતે સ્વસ્થતાનાં કારણ બને તે રીતે જ શક્તિ અનુસાર સેવવાની સલાહ તે જીવને અવશ્ય સદ્બુદ્ધિથી પ્રાપ્ત થશે. તેથી તેના વિષયમાં ગુરુ નિશ્ચિંત બને છે અર્થાત્ વગર પ્રેરણાએ સતત આ જીવ સદ્બુદ્ધિના બળથી સુખપૂર્વક સંસારસમુદ્રને તરશે તેવા સ્થિર વિશ્વાસવાળા બને છે.

સદ્બુદ્ધિપ્રભાવઃ

તતોऽયં જીવસ્તમુપદેશમમૃતમિવ ગૃહ્ણીયાત્ । તતસ્તે ધર્મગુરવઃ સંપન્ના સદ્બુદ્ધિરસ્યેતિકૃત્વા નેદાનીમેષો-
 ઽન્યથા ભવિષ્યતીતિ તં પ્રતિ નિશ્ચિન્તા ભવેયુરિતિ । તતઃ પ્રાદુર્ભૂતસદ્બુદ્ધિરયં જીવો યદ્યપિ શ્રાવકાવસ્થાયાં
 વર્તમાનઃ કુરુતે વિષયોપભોગં, આદત્તે ધનાદિકં, તથાપિ યસ્તત્રાભિષ્વઙ્ગોઽતૃપ્તિકારણભૂતઃ સ ન
 ભવતિ તતો જ્ઞાનદર્શનદેશચારિત્રેષુ પ્રતિબદ્ધાન્તઃકરણસ્ય તસ્ય તે દ્રવિણભોગાદયો યાવન્ત એવ
 સંપદ્યન્તે તાવન્ત એવ સન્તોષમુત્પાદયન્તિ । તતોઽયં સદ્બુદ્ધિપ્રભાવાદેવ તદાનીં યથા જ્ઞાનાદિષુ યત્તે
 ન તથા ધનાદિષુ, તતોઽપૂર્વા ન વર્દ્ધન્તે રાગાદયઃ, તનૂપ્રભવન્તિ પ્રાચીનાઃ, તથા પૂર્વોપચિતકર્મપરિણતિવશેન
 યદ્યપિ ક્વચિદવસરે કાચિચ્છરીરમનસોર્બાધા સંપદ્યતે, તથાપિ સા નિરનુબન્ધતયા ન ચિરમવતિષ્ઠતે,
 તતો જાનીતે તદાઽયં જીવઃ સન્તોષાસન્તોષયોર્ગુણદોષવિશેષં, સંજાયતે ચોત્તરગુણસ્કન્દનેન ચિત્તપ્રમોદ
 ઇતિ ।

સદ્બુદ્ધિનો પ્રભાવ

ત્યારપછી=પ્રસ્તુત જીવના વિષયમાં ગુરુ નિશ્ચિત બને છે ત્યારપછી, પ્રાદુર્ભૂત થયેલા સદ્બુદ્ધિવાળો આ જીવ જોકે શ્રાવક અવસ્થામાં વર્તતો વિષયભોગ કરે છે. ધનાદિને ગ્રહણ કરે છે. તોપણ ત્યાં= ધનાદિમાં, અતૃપ્તિના કારણીભૂત જે અભિષ્વંગ છે તે થતો નથી=રાગ થતો નથી. તેથી=ભોગ પ્રવૃત્તિ આદિ કરે છે તેમાં રાગ થતો નથી તેથી, જ્ઞાન, દર્શન, દેશચારિત્રમાં પ્રતિબદ્ધ અંતરકરણવાળા એવા તેને=પોતે જે રત્નત્રયીની પરિણતિ પ્રાપ્ત કરી છે તેને જ અતિશય કરવા અર્થે પ્રતિબદ્ધચિત્તવાળા એવા તેને, જે ધનભોગાદિ જેટલાં પ્રાપ્ત થાય છે તેટલા જ સંતોષને ઉત્પાદન કરે છે અર્થાત્ જે ધનભોગાદિમાં તે પ્રવૃત્તિ કરે છે તેનાથી રાગની વૃદ્ધિ થતી નથી પરંતુ તે ભોગાદિ પ્રત્યે જે મંદ મંદ ઈચ્છા પડી છે તે તેની પ્રાપ્તિથી શાંત થાય છે પરંતુ અધિક અધિક પ્રાપ્તિના અભિલાષથી તે વ્યાકુળ થતો નથી.

તેથી=પ્રાપ્ત થયેલા ભોગાદિમાં સંતોષ થાય છે તેથી, આ=પ્રસ્તુત જીવ, સદ્બુદ્ધિના પ્રભાવથી જ ત્યારે=શ્રાવક અવસ્થામાં, જે પ્રકારે જ્ઞાનાદિમાં યત્ન કરે છે તે પ્રકારે ધનાદિમાં યત્ન કરતા નથી. અર્થાત્ પ્રતિદિન નવું નવું શ્રુતગ્રહણ કરવા યત્ન કરે છે. ભગવાનના વચનમાં રુચિ દૃઢ થાય તે રીતે સંસારનું સ્વરૂપ ભાવન કરીને દર્શનશુદ્ધિ કરવા યત્ન કરે છે. અને વિષયો પ્રત્યેનો સંશ્લેષ ક્ષીણ-ક્ષીણતર થાય તેવો યત્ન કરે છે. જ્યારે ધનાદિમાં મૂર્છાદિ થાય તેવો કોઈ યત્ન કરતો નથી.

તેથી અપૂર્વ એવા રાગાદિ વૃદ્ધિ પામતા નથી=પૂર્વમાં જે સદ્બુદ્ધિના અભાવને કારણે નિમિત્તોને પામીને પૂર્વમાં જે રાગાદિ હોય તેના કરતાં વિશેષ પ્રકારના રાગાદિ વધતા હતા તે હવે વૃદ્ધિ પામતા નથી. પૂર્વના રાગાદિ અલ્પ-અલ્પતર થાય છે અને પૂર્વ ઉપચિત્તકર્મની પરિણતિના વશથી=સદ્બુદ્ધિની પ્રાપ્તિના પૂર્વમાં જે રાગાદિભાવો કર્યા તેનાથી બંધાયેલાં કર્મ અને આત્મામાં રાગાદિના સંસ્કારો તેના વશથી, જોકે કોઈક અવસરમાં શરીરની અને મનની બાધા થાય છે=ભોગાદિની પ્રવૃત્તિ કરવાને કારણે શરીરની બાધા થાય છે અને મનમાં તેના અભિલાષરૂપ રાગ થવાને કારણે મનની બાધા થાય છે, તોપણ તે=શરીરની અને મનની બાધા, નિરનુબંધપણું હોવાને કારણે ચિરકાળ રહેતી નથી=ભોગોની પ્રવૃત્તિ કરવાની અને ભોગવિષયક ઈચ્છા રૂપ જે બાધા હતી તે સદ્બુદ્ધિને કારણે હણાયેલી હોવાથી, જેવી જ તે બાધા થાય કે તરત તે જીવમાં રહેલી સદ્બુદ્ધિ તેને પદાર્થના વાસ્તવિક સ્વરૂપનું જ્ઞાન કરાવે છે જેથી તે બાધા ઉત્તરોત્તર પ્રવાહ રૂપે રહેતી નથી પરંતુ અલ્પકાળમાં શાંત થાય છે. તેથી આ જીવ ત્યારે સંતોષ અસંતોષના ગુણદોષવિશેષને જાણે છે=સંતોષજન્ય સુખનો અનુભવ અને અસંતોષજન્ય દોષનો અનુભવ છે તેના ભેદને જાણે છે અને ઉત્તરગુણના આસ્કંદનથી ચિત્તમાં પ્રમોદ થાય છે.

સદ્બુદ્ધિની પ્રાપ્તિને કારણે પોતાને સહજ યત્નથી જેટલા ભોગો પ્રાપ્ત થાય છે તેટલાથી જ સંતોષ થાય છે, અધિક મેળવવાની ઈચ્છા થતી નથી પરંતુ અધિક અધિક રત્નત્રયીની વૃદ્ધિની ઈચ્છા થાય છે. તેથી

ભોગાદિની ઇચ્છા મંદ છે, જે સંતોષનો પરિણામ છે, તેના કારણે ચિત્ત અસંગભાવવાળું વર્તે છે. તે ગુણને તે જીવ જાણે છે. અને પૂર્વમાં આત્મકલ્યાણની ઇચ્છા હોવા છતાં ભોગાદિમાં ગાઢ મૂર્છાને કારણે અધિક અધિક મેળવવાની લાલસારૂપ જે અસંતોષ હતો તદ્દજન્ય વિલ્વળતારૂપ દોષને તે જીવ જાણે છે. તેથી હંમેશાં પ્રાપ્ત થયેલા ભોગોમાં સંતુષ્ટ રહીને જ્ઞાનાદિની વૃદ્ધિમાં યત્ન કરે છે. તેથી સદ્બુદ્ધિથી પ્રેરાયેલા એવા તેને ઉત્તરના ગુણોની પ્રાપ્તિ થાય છે. જેનાથી પૂર્વ પૂર્વ કરતાં અધિક અધિક ચિત્તમાં પ્રમોદ થાય છે.

ઉપનય :-

સદ્બુદ્ધિદત્તસાવધાની દોલાયિતમનશ્ચ

તતો યથા તેન વનીપકેન તયા સદ્બુદ્ધ્યા પરિચારિકયા સહ પર્યાલોચિતં—ભદ્રે ! કિત્રિમિત્તઃ
 ચલ્વેષ મમ દેહચેતસોઃ પ્રમોદઃ ? તયા ચ કદત્રલૌલ્યવર્જનં ભેષજત્રયાસેવનં ચ તસ્ય કારણમાખ્યાતં,
 તત્ર યુક્તિશ્ચોપન્યસ્તા તદિહાપિ સમાનમેવ, તથાહિ—સદ્બુદ્ધ્યૈવ સહ પર્યાલોચયત્રેષ જીવો લક્ષયતિ
 યદુત—યદેતત્સ્વાભાવિકં દેહમનોનિવૃત્તિરૂપં સુખમાવિર્ભૂતં મમ અસ્ય નિબન્ધનં વિષયાદિષ્વભિષ્વઙ્ગત્યાગો
 જ્ઞાનાદ્યાચરણં ચ, તથાહિ—પ્રાગભ્યાસવશેન વિષયાદિષુ પ્રવર્તમાનોઽપ્યેષ જીવઃ સદ્બુદ્ધિકલિતઃ
 સન્નેવં ભાવયતિ—ન યુક્તમીદૃશં વિધાતું માદૃશાં, તતો ગૃદ્ધિવિકલતયા નિવર્તતે ચેતસોઽનુબન્ધઃ,
 તતઃ સંપદ્યતે પ્રશમસુખાસિકેત્યયમત્ર યુક્તેરુપન્યાસો વિજ્ઞેય ઇતિ ।

તતઃ યદુપલબ્ધસુખરસેન તેન રોરેણ તસ્યાઃ પરિચારિકાયાઃ પુરતોઽભિહિતં યદુત—ભદ્રે ! સર્વથાઽધુના
 મુઞ્ચામીદં કદત્રં, યેનાત્યન્તિકમેતત્સુખં મે સંપદ્યત ઇતિ, તયોક્તંચાર્વિદં, કેવલં સમ્યગાલોચ્ય મુચ્યતાં
 ભવતા, યતસ્તેઽત્યન્તવલ્લભમેતદ્, તતો યદિ મુક્તેઽપિ તવાત્ર સ્નેહબન્ધોઽનુવર્તતે તદ્વરતરમસ્યાઽત્યાગ
 એવ, યતસ્તીવ્રલૌલ્યવિકલતયા ભુજ્જાનસ્યાપીદં ભેષજત્રયાઽસેવનગુણેનાધુના યાપ્યતા તે વિદ્યતે,
 સાઽપિ ચાત્યન્તદુર્લભા, યદિ પુનરસ્ય સર્વત્યાગં વિધાય ત્વમેતદ્ગોચરં સ્મરણમપિ કરિષ્યસિ, તતો
 રોગા ભૂયોઽપિ પ્રકોપં યાસ્યન્તિ, તદ્વચનમાકર્ણ્ય તસ્ય દોલાયિતા બુદ્ધિઃ, કિં કરવાળીતિ ન સંજાતો
 મનસિ નિશ્ચય ઇતિ । તદિદમત્રાપિ જીવે તુલ્યં વર્તતે, તથાહિ—યદાઽયં સાંસારિકકાર્યેષુ ચિત્તાનુબન્ધત્રોટનેન
 જ્ઞાનાદ્યાચરણે દૃઢમનુરક્તયા ગૃહસ્થાવસ્થાયામપિ વર્તમાનો વિજ્ઞાતસંતોષસુખસ્વરૂપો ભવતિ, તદાઽસ્યાઽ-
 વિચ્છિન્નપ્રશમસુખવાઞ્છયા પ્રાદુર્ભવત્યેવ સર્વસંગત્યાગબુદ્ધિઃ, પર્યાલોચયતિ ચાત્મીયસદ્બુદ્ધ્યા સાદ્ધ્
 યદુત—કિમહમસ્ય વિધાને સમર્થો ન વેતિ ? તતઃ સદ્બુદ્ધિપ્રસાદાદેવેદમેષ લક્ષયત્યેવ, યથા—
 અનાદિભવાઽભ્યાસવશેન સ્વરસપ્રવૃત્તિરેષ જીવો વિષયાદિષુ, તતો યદિ નિઃશેષદોષનિવૃત્તિલક્ષણાં
 ભાગવતીમપિ દીક્ષામુરરીકૃત્ય પુનરયં તામનાદિરૂઢકર્મજનિતાં પ્રકૃતિમનુવર્તમાનો વિષયાદિસ્પૃહયાઽપ્યાત્માનં
 વિડમ્બયિષ્યતિ, તતોઽસ્યાદિત એવ તદનઙ્ગીકરણં શ્રેયસ્કરં, યતસ્તીવ્રાભિષ્વઙ્ગરહિતો વિષયાદિષુ

વર્તમાનો ગૃહસ્થોઽપિ દ્રવ્યસ્તવં જ્ઞાનાદ્યાચરણપ્રધાનં કુર્વાણઃ કર્માર્જીર્ણજરણેન રાગાદિભાવ-
રોગતનુતામધિકૃત્ય યાપ્યતાં લભતે, ન ચેયમપ્યનાદૌ ભવભ્રમણે ક્વચિદવાપ્તપૂર્વાઽનેન જીવેનાતો-
ઽત્યન્તદુર્લભેયમ્। યદિ તુ પ્રવ્રજ્યાં પ્રતિપદ્ય પુનર્વિષયાદ્યભિલાષં વિધત્તે, તતઃ પ્રતિજ્ઞાતાઽકરણેન
બૃહત્તરચિત્તસંક્લેશપ્રાપ્તેર્ગુરુતર-રાગાદ્યુદ્રેકેણ તામપિ યાપ્યતાં ન લભતે, તતો યાવદેવં નિરૂપયત્યયં
જીવઃ તાવદસ્ય ચારિત્રમોહનીયકર્મા-શૈરનુવર્તમાનેર્વિધુરિતા સતી પૂર્વં પ્રવૃત્તાઽપિ સર્વસંગત્યાગબુદ્ધિઃ
પુનર્દોલાયતે। તતઃ સંપદ્યતે વીર્યહાનિઃ, તતોઽવલમ્બતે ખલ્વયમેવંવિધાનિ કદાલમ્બનાનિ યદુત-
સીદતિ તાવદધુના મમેદં કુટુમ્બકં, મન્મુખનિરીક્ષકં ચેદં, ન વર્તતે મદ્વિરહે, અતઃ કથમકાણ્ડ એવ
મુજ્જામિ? યદિ વાઽદ્યાપ્યસંજાતબલોઽયં તનયઃ, અપરિણીતેયં દુહિતા, પ્રોષિતભર્તૃકેયં ભગિની મૃતપતિકા
વા, અતઃ પાલનીયા મમેયં, તથા નાદ્યાપિ ગૃહધૂર્ધરણક્ષમોઽયં ભ્રાતા, જરાજર્જરિતશરીરાવિમૌ માતાપિતરૌ,
સ્નેહકાતરૌ ચ, ગર્ભવતીયં ભાર્યા દૃઢમનુરક્તહૃદયા ચ, ન જીવતિ મદ્વિરહિતા, અતઃ કથમેવં વિસંસ્થુલં
પરિત્યજામિ?। યદિ વા વિદ્યતે મે ભૂરિધનનિચયઃ, સન્તિ બહવોઽધર્મણાઃ, અસ્તિ ચ સુપરીક્ષિતભક્તિર્ભૂયાન્
પરિકરો બન્ધુવર્ગશ્ચ, તદયં પોષ્યો મે વર્તતે, તસ્માદુદ્ગ્રાહ્ય દ્રવિણં લોકેભ્યઃ, કૃત્વા બન્ધુપરિકરાધીનં,
વિધાય ધર્મદ્વારેણ ધનવિનિયોગં, અનુજ્ઞાતઃ સ્વરભસેન સર્વેર્માતાપિત્રાદિભિર્વિહિતાશેષગૃહસ્થકૃત્ય એવ
દીક્ષામઙ્ગીકરિષ્યે, કિમનેનાકાણ્ડવિડ્વરેણોતિ?।

ઉપનયાર્થ :-

દ્રમકને સદ્બુદ્ધિ વડે અપારેલ સાવધાની અને આંદોલિત મન

ત્યારપછી જે પ્રમાણે તે વનીપક વડે તે સદ્બુદ્ધિ પરિચારિકા સાથે પર્યાલોચન કરાયું — હે ભદ્રે !
કથા નિમિત્તે આ મને દેહ અને ચિત્તનો પ્રમોદ છે ? અને કદૃશના લૌલ્યનું વર્જન=સંસારના ભોગોરૂપ
લોલુપતાનું વર્જન, અને ભેષજત્રયનું આસેવન=રત્નત્રયીનું આ સેવન, તેનું કારણ=દેહ અને ચિત્તના
સુખની વૃદ્ધિનું કારણ, તેણી વડે=સદ્બુદ્ધિ વડે, કહેવાયું. અને ત્યાં યુક્તિ ઉપન્યાસ કરાઈ=કથાનાક્રમાં
દેહ અને ચિત્તના પ્રમોદની યુક્તિ ઉપન્યાસ કરાઈ. તે અહીં પણ=પ્રસ્તુત જીવમાં પણ, સમાન જ છે.
તે આ પ્રમાણે — સદ્બુદ્ધિની સાથે=ભગવાનના વચનનાં પરમાર્થને જોનારી નિર્મળબુદ્ધિની સાથે,
પર્યાલોચન કરતો આ જીવ જાણે છે. શું જાણે છે ? તે ‘યદુત’થી બતાવે છે — જે આ દેહના અને
મનના નિવૃત્તિરૂપ સ્વાભાવિક સુખ મને આવિર્ભૂત થયું આનું કારણ વિષયાદિમાં અભિષ્વંગનો
ત્યાગ=સંશ્લેષ કરાવે એવા રાગનો ત્યાગ, અને જ્ઞાનાદિનું આચરણ છે.

સદ્બુદ્ધિને કારણે જ્યારે જ્યારે તે જીવને વિષયનો અભિલાષ થાય છે ત્યારે પણ તે વિષયો શલ્ય જેવા
છે; કેમ કે ઇચ્છા રૂપી પીડાથી આક્રાંત છે. તેથી તે શલ્યને કાઢવા માટે પ્રતિપક્ષ ભાવન દ્વારા ઇચ્છાને શાંત
કરવા યત્ન કરે છે. છતાં ઇચ્છા શાંત ન થાય તો આ વિષયનું સેવન વિષ જેવું છે. તેવી બુદ્ધિ સ્થિર હોવાથી

અનુરક્તપણાથી ગૃહસ્થ અવસ્થામાં વર્તતો પણ આ જીવ વિજ્ઞાતસંતોષસુખસ્વરૂપવાળો થાય છે. ત્યારે આને=આ જીવને, અવિચ્છિન્ન પ્રશમસુખની વાંછાને કારણે સર્વસંગત્યાગની બુદ્ધિ પ્રાદુર્ભાવ થાય જ છે. અને આત્મીય સદ્બુદ્ધિ સાથે પર્યાલોચન કરે છે. શું પર્યાલોચન કરે છે ? તે ‘યદુત્’થી બતાવે છે — શું હું આના=સર્વ સંગના ત્યાગ દ્વારા અવિચ્છિન્ન પ્રશમસુખના, વિધાનમાં સમર્થ છું કે નહીં ? ત્યારપછી સદ્બુદ્ધિના પ્રસાદથી જ આ જીવ આને જાણે જ છે=આગળમાં બતાવે છે એને જાણે જ છે. જે પ્રમાણે — અનાદિ ભવઅભ્યાસના વશથી વિષયાદિમાં આ જીવ સ્વરસપ્રવૃત્તિવાળો છે. તેથી જો નિઃશેષદોષનિવૃત્તરૂપ ભાગવતી પણ દીક્ષાને સ્વીકારીને=ત્રણ ગુપ્તિઓના બળથી આત્મામાં વર્તતા સર્વદોષો ચિત્તવૃત્તિમાં ઉપયોગ પ્રવર્તે તેવા પ્રકારની નિઃશેષ દોષની નિવૃત્તિરૂપ ભગવાને બતાવેલી દીક્ષાને સ્વીકારીને, ફરી આ જીવ અનાદિ રૂઢ કર્મજનિત તે પ્રકૃતિને અનુવર્તન કરતો વિષયાદિની સ્પૃહાથી પણ=વિષયાદિના સેવનથી નહીં પરંતુ વિષયાદિની સ્પૃહાથી પણ, આત્માને વિહંબિત કરશે તો આને=પોતાના આત્માને, પ્રથમથી જ તેનું અનંગીકરણ=ભાગવતી દીક્ષાનો અસ્વીકાર શ્રેયસ્કર છે. જે કારણથી તીવ્ર અભિષ્વંગ રહિત=આ વિષયાદિની ઈચ્છા શલ્ય જેવી છે ઈત્યાદિ ભાવનાઓથી તેને શાંત કરવાના યત્નપૂર્વક અશક્યપરિહાર જણાય ત્યારે ભોગાદિમાં યત્ન કરતો શ્રાવક તીવ્ર અભિષ્વંગ રહિત, વિષયાદિમાં વર્તતો=વિષયાદિનું સેવન કરતો, ગૃહસ્થ પણ જ્ઞાનાદિ આચરણપ્રધાન દ્રવ્યસ્તવને કરતો=સ્વભૂમિકાનુસાર નવા નવા શ્રુતઅધ્યયનની આચરણા, જિનવચનમાં અમૂઢ દૃષ્ટિને સ્થિર કરવાની આચરણા, શક્તિ અનુસાર દેશવિરતિપાલનની આચરણા પ્રધાન છે જેમાં એવું દ્રવ્યસ્તવ કરતો, કર્મના અજીર્ણના જરણથી=કર્મજન્ય જે અજીર્ણ આત્મામાં વર્તે છે તે અલ્પ થવાથી, રાગાદિ ભાવોની તનુતાને આશ્રયીને યાપ્યતાને પામે છે=ઉપશાંતતાને પામે છે અને આ પણ=કષાયોની અલ્પતા પણ, અનાદિ ભવભ્રમણમાં આ જીવ વડે ક્યારે પણ પૂર્વે પ્રાપ્ત નથી. આથી આ=રાગાદિ ભાવરોગોની અલ્પતા, અત્યંત દુર્લભ છે. વળી, જો પ્રમજ્જ્યા સ્વીકારીને ફરી વિષયાદિના અભિલાષને કરે છે=આ જીવ વિષયાદિનું સ્મરણ થવાથી કે પૂર્વના અતિસેવનને કારણે તેનો અભિલાષ કરે છે, તેથી પ્રતિજ્ઞાના અકરણ દ્વારા=દીક્ષાગ્રહણ કરતી વખતે પ્રતિજ્ઞા કરેલી કે હવે હું સર્વ સાવધના પરિહારપૂર્વક સમભાવમાં ઉદમ કરીશ તે પ્રતિજ્ઞાના અકરણથી, બૃહત્તર ચિત્તના સંકલેશની પ્રાપ્તિ થવાને કારણે=પ્રતિજ્ઞા પ્રત્યે ઉપેક્ષા કરીને પ્રતિજ્ઞાના વિરુદ્ધ આચરણા રૂપ વિષયોના સ્મરણ સ્વરૂપ બૃહત્તર ચિત્તના સંકલેશની પ્રાપ્તિ થવાને કારણે, ગુરુતર રાગાદિનો ઉદ્રેક થવાથી=ગૃહસ્થઅવસ્થામાં સંયમનો અભિલાષ કરતો હતો ત્યારે જે રાગાદિ હતા તેનાથી અતિશય અધિક એવા રાગાદિનો ઉદ્રેક થવાથી, તે પણ યાપ્યતાને=ગૃહસ્થઅવસ્થામાં જે પ્રકારની કષાયોની શાંતતાને પ્રાપ્ત કરતો હતો તે પણ યાપ્યતાને, પામતો નથી. તેથી જ્યાં સુધી આ પ્રમાણે=પૂર્વમાં વર્ણન કર્યું એ પ્રમાણે, આ જીવ નિરૂપણ કરે છે=સદ્બુદ્ધિ દ્વારા વિચારણા કરે છે, ત્યાં સુધીમાં અનુવર્તમાન એવા ચારિત્રમોહનીયકર્માંશ વડે વિધુર થયેલી છતી પૂર્વપ્રવૃત્ત પણ આની સર્વ સંગત્યાગની બુદ્ધિ ફરી દોલાયમાન થાય છે=જ્યારે સદ્બુદ્ધિ દ્વારા આ જીવ વિચાર કરે છે ત્યારે

અનુરક્તપણાથી ગૃહસ્થ અવસ્થામાં વર્તતો પણ આ જીવ વિજ્ઞાતસંતોષસુખસ્વરૂપવાળો થાય છે. ત્યારે આને=આ જીવને, અવિચ્છિન્ન પ્રશમસુખની વાંછાને કારણે સર્વસંગત્યાગની બુદ્ધિ પ્રાદુર્ભાવ થાય જ છે. અને આત્મીય સદ્બુદ્ધિ સાથે પર્યાલોચન કરે છે. શું પર્યાલોચન કરે છે ? તે ‘યદુત્ત’થી બતાવે છે — શું હું આના=સર્વ સંગના ત્યાગ દ્વારા અવિચ્છિન્ન પ્રશમસુખના, વિધાનમાં સમર્થ છું કે નહીં ? ત્યારપછી સદ્બુદ્ધિના પ્રસાદથી જ આ જીવ આને જાણે જ છે=આગળમાં બતાવે છે એને જાણે જ છે. જે પ્રમાણે — અનાદિ ભવઅભ્યાસના વશથી વિષયાદિમાં આ જીવ સ્વરસપ્રવૃત્તિવાળો છે. તેથી જો નિઃશેષદોષનિવૃત્તરૂપ ભાગવતી પણ દીક્ષાને સ્વીકારીને=ત્રણ ગુપ્તિઓના બળથી આત્મામાં વર્તતા સર્વદોષો ચિત્તવૃત્તિમાં ઉપયોગ પ્રવર્તે તેવા પ્રકારની નિઃશેષ દોષની નિવૃત્તિરૂપ ભગવાને બતાવેલી દીક્ષાને સ્વીકારીને, ફરી આ જીવ અનાદિ રૂઢ કર્મજનિત તે પ્રકૃતિને અનુવર્તન કરતો વિષયાદિની સ્પૃહાથી પણ=વિષયાદિના સેવનથી નહીં પરંતુ વિષયાદિની સ્પૃહાથી પણ, આત્માને વિડંબિત કરશે તો આને=પોતાના આત્માને, પ્રથમથી જ તેનું અનંગીકરણ=ભાગવતી દીક્ષાનો અસ્વીકાર શ્રેયસ્કર છે. જે કારણથી તીવ્ર અભિષ્વંગ રહિત=આ વિષયાદિની ઈચ્છા શલ્ય જેવી છે ઈત્યાદિ ભાવનાઓથી તેને શાંત કરવાના યત્નપૂર્વક અશક્યપરિહાર જણાય ત્યારે ભોગાદિમાં યત્ન કરતો શ્રાવક તીવ્ર અભિષ્વંગ રહિત, વિષયાદિમાં વર્તતો=વિષયાદિનું સેવન કરતો, ગૃહસ્થ પણ જ્ઞાનાદિ આચરણપ્રધાન દ્રવ્યસ્તવને કરતો=સ્વભૂમિકાનુસાર નવા નવા શ્રુતઅધ્યયનની આચરણા, જિનવચનમાં અમૂઢ દૃષ્ટિને સ્થિર કરવાની આચરણા, શક્તિ અનુસાર દેશવિરતિપાલનની આચરણા પ્રધાન છે જેમાં એવું દ્રવ્યસ્તવ કરતો, કર્મના અજીર્ણના જરણથી=કર્મજન્ય જે અજીર્ણ આત્મામાં વર્તે છે તે અલ્પ થવાથી, રાગાદિ ભાવોની તનુતાને આશ્રયીને યાપ્યતાને પામે છે=ઉપશાંતતાને પામે છે અને આ પણ=કષાયોની અલ્પતા પણ, અનાદિ ભવભ્રમણમાં આ જીવ વડે ક્યારે પણ પૂર્વે પ્રાપ્ત નથી. આથી આ=રાગાદિ ભાવરોગોની અલ્પતા, અત્યંત દુર્લભ છે. વળી, જો પ્રવ્રજ્યા સ્વીકારીને ફરી વિષયાદિના અભિલાષને કરે છે=આ જીવ વિષયાદિનું સ્મરણ થવાથી કે પૂર્વના અતિસેવનને કારણે તેનો અભિલાષ કરે છે, તેથી પ્રતિજ્ઞાના અકરણ દ્વારા=દીક્ષાગ્રહણ કરતી વખતે પ્રતિજ્ઞા કરેલી કે હવે હું સર્વ સાવધના પરિહારપૂર્વક સમભાવમાં ઉદમ કરીશ તે પ્રતિજ્ઞાના અકરણથી, બૃહત્તર ચિત્તના સંકલેશની પ્રાપ્તિ થવાને કારણે=પ્રતિજ્ઞા પ્રત્યે ઉપેક્ષા કરીને પ્રતિજ્ઞાના વિરુદ્ધ આચરણા રૂપ વિષયોના સ્મરણ સ્વરૂપ બૃહત્તર ચિત્તના સંકલેશની પ્રાપ્તિ થવાને કારણે, ગુરુતર રાગાદિનો ઉદ્રેક થવાથી=ગૃહસ્થઅવસ્થામાં સંયમનો અભિલાષ કરતો હતો ત્યારે જે રાગાદિ હતા તેનાથી અતિશય અધિક એવા રાગાદિનો ઉદ્રેક થવાથી, તે પણ યાપ્યતાને=ગૃહસ્થઅવસ્થામાં જે પ્રકારની કષાયોની શાંતતાને પ્રાપ્ત કરતો હતો તે પણ યાપ્યતાને, પામતો નથી. તેથી જ્યાં સુધી આ પ્રમાણે=પૂર્વમાં વર્ણન કર્યું એ પ્રમાણે, આ જીવ નિરૂપણ કરે છે=સદ્બુદ્ધિ દ્વારા વિચારણા કરે છે, ત્યાં સુધીમાં અનુવર્તમાન એવા ચારિત્રમોહનીયકર્માશ વડે વિધુર થયેલી છતી પૂર્વપ્રવૃત્ત પણ આની સર્વ સંગત્યાગની બુદ્ધિ ફરી દોલાયમાન થાય છે=જ્યારે સદ્બુદ્ધિ દ્વારા આ જીવ વિચાર કરે છે ત્યારે

ભોગ પ્રત્યે પોતાના વલણને કરાવે એવા અનુવર્તમાન ચારિત્રમોહનીય કર્મો વડે તેની સર્વ સંગત્યાગની બુદ્ધિ જે પ્રગટ થયેલી તે વિધુરિત થાય છે અર્થાત્ ક્ષીણ થાય છે. તેથી સર્વ સંગત્યાગને અનુકૂળ જે પરિણામો થયેલા તે દોલાયમાન થાય છે.

સદ્બુદ્ધિવાળા જીવને વિચાર આવે છે કે હું સર્વ સંગનો ત્યાગ કરીશ પછી વર્તમાનમાં ક્યારેક ક્યારેક વિષયો પ્રત્યેની થોડી પણ જે તૃષ્ણા થાય છે અને તેના સેવનથી તે તૃષ્ણાને હું શાંત કરું છું તે સર્વ સંગના ત્યાગથી શાંત નહીં થાય તો બાહ્ય સંગના ત્યાગ દ્વારા હું અસંગભાવમાં જવા માટે જે પ્રકારે ઇચ્છુ છું તે પ્રકારે જઈ શકીશ નહીં તો અવિચ્છિન્ન સુખ તો પ્રાપ્ત થશે નહીં, પરંતુ ચિત્ત હંમેશાં વિષયોના સંસ્મરણથી ક્લેશવાળું રહેશે.

તેથી વીર્યહાનિ પ્રાપ્ત થાય છે=પૂર્વમાં બતાવ્યું એ પ્રમાણે આલોચન કરવાથી તે જીવની બુદ્ધિ દોલાયમાન થઈ તેથી સર્વ સંગત્યાગને અનુકૂળ જે વીર્ય ઉલ્લસિત હતું તેની હાનિ થાય છે, તેથી આ જીવ આવા પ્રકારના કદાલંબનો લે છે અર્થાત્ કેટલાક જીવો પોતાની સર્વ સંગત્યાગની બુદ્ધિ દોલાયમાન થાય ત્યારે સદ્દાલંબન લઈને વિચારે છે કે હું શું કરું જેથી સર્વ સંગત્યાગ કર્યા પછી સ્વપ્નમાં પણ વિષયોની સ્પૃહા મને ન થાય અને એવા સાત્ત્વિક જીવો સર્વવિરતિનું ગ્રહણ વિલંબિત કરીને પણ સર્વવિરતિના શક્તિના સંચય અર્થે પ્રતિમા આદિ ગ્રહણનાં આલંબનો પણ લે છે. તો વળી, કેટલાક જીવ કદ્દાલંબન પણ લેનારા હોય છે. તેને સામે રાખીને અહીં કહે છે કે આ જીવ આવા પ્રકારના કદ્દાલંબનો લે છે. કેવા કદ્દાલંબનો લે છે તે ‘ચદુત’થી બતાવે છે — હમણાં મારું કુટુંબ સીદાય છે, મારા મુખને જોનાર આ મારું કુટુંબ મારા વિરહમાં રહી શકશે નહીં. આથી કેવી રીતે અકાંડ જ=અચાનક જ, હું કુટુંબનો ત્યાગ કરું ? અથવા હજી પણ અસંજાત બલવાળો આ પુત્ર છે. નહીં પરણાયેલી આ પુત્રી છે અથવા આ બહેન પતિથી ત્યાગ કરાયેલી છે અથવા મરી ગયેલા પતિવાળી છે. આથી મને આ પાલન કરવા યોગ્ય છે અને હજી પણ ગૃહની ધુરાને ધારણ કરવાને સમર્થ આ ભાઈ નથી. જરાથી જર્જરિત શરીરવાળાં આ માતા-પિતા છે અને મારા પ્રત્યે સ્નેહથી કાયરતાવાળાં છે. આ પત્ની ગર્ભવાળી છે અને દૃઢ અનુરક્ત હૃદયવાળી છે=મારામાં અત્યંત રાગવાળી છે. મારા વગર જીવશે નહીં. આથી આ રીતે વિસંસ્થુલ હું કેવી રીતે ત્યાગ કરું=સંચમના પરિણામનું આલોચન કરવાથી સંચમના સુખની ઉત્કટ ઇચ્છા થઈ એ રીતે, વિચાર્યા વગર સ્થૂલબુદ્ધિથી ત્યાગ કરું. અથવા મારે ઘણા ધનનો સંચય વિદ્યમાન છે. ઘણા મારા દેવાદારો છે. અને સુપરીક્ષિત ભક્તિવાળો ઘણો પરિવાર અને બંધુવર્ગ છે, તે કારણથી આ મને પોષ્ય વર્તે છે તે કારણથી=ઘણા દેવાદારો છે અને મારો પોષ્યવર્ગ છે તે કારણથી, લોકો પાસેથી ધનને ગ્રહણ કરીને, બંધુપરિકરને આધીન કરીને=ઉઘરાણીનું ધન બંધુ અને પરિવારને આધીન કરીને, ધર્મ દ્વારા ધનવિનિયોગને કરીને=ભગવંતભક્તિ આદિ ઉત્તમકાર્યોમાં ધનનો વ્યય કરીને, સ્વેચ્છાથી માતાપિતા આદિ સર્વ વડે અનુજ્ઞાત=સંચમ માટે અનુજ્ઞા અપાયેલો, કર્યા છે અશેષ ગૃહસ્થકૃત્ય જેણે એવો જ હું દીક્ષાને અંગીકાર કરીશ. આ અકાંડ વિડ્વર વડે શું ?=અકાળે સંચમગ્રહણ કરવા રૂપ પ્રસંગ વડે શું ?

ઉપનય :-

પ્રવ્રજ્યાકાઠિન્યવિચાર:

અન્યચ્ચ-યદિદં પ્રવ્રજનં નામ સાક્ષાદ્ બાહુભ્યાં તરણમેતત્ સ્વયંભૂરમણસ્ય વર્તતે, પ્રતિસ્રોતોગમનમેત-
દ્ગાઙ્ગાયાઃ, ચર્વણમેતદયોયવાનાં, ભક્ષણમેતદયોગોલકાનાં, ભરણમેતત્સૂક્ષ્મપવનેન કમ્બલમુત્કોલ્યાઃ,
ભેદનમેતત્ શિરસા સુરગિરેઃ, માનગ્રહણમેતત્કુશાગ્રેણ નીરનિધેઃ, નયનમેતદબિન્દુપાતં ધાવતા યોજનશતં
તૈલાપૂર્ણપાત્ર્યાઃ, તાડનમેતત્ સવ્યાપસવ્યભ્રમણશીલાષ્ટચક્રવિવરગામિના શિલીમુખેન વામલોચને
પુત્રિકાયાઃ, ભ્રમણમેતદનપેક્ષિતપાદપાતં નિશાતકરવાલધારાયामિતિ, યતોઽત્ર પરિસોઢવ્યાઃ પરિષહાઃ,
નિરાકર્ત્તવ્યા દિવ્યાદ્યુપસર્ગાઃ, વિધાતવ્યા સમસ્તપાપયોગનિવૃત્તિઃ, વોઢવ્યો યાવત્કથં સુરગિરિગુરુઃ
શીલભારો, વર્ત્તયિતવ્યઃ સકલકાલં માધુકર્યા વર્ત્તનયાઽઽત્મા, નિષ્ટપ્તવ્યો વિકૃષ્ટતપોભિર્દેહઃ, સ્વાત્મી-
ભાવમાનેતવ્યઃ સંયમઃ, સમુન્મૂલયિતવ્યા રાગાદયો, નિરોદ્ધવ્યો હાર્દતમઃપ્રસરઃ, કિમ્બહુના ? નિહન્તવ્યોઽ-
પ્રમત્તચિત્તૈર્મોહમહાવેતાલ ઇતિ । મૃદુશયનાહારલાલિતપાલિતં ચ મામકં શરીરં, તથા અપરિકર્મિતમદ્યાપિ
ચિત્તં, તત્રૈતાવતઃ પ્રાયેણ મહાભારસ્યોદ્વહને સામર્થ્યમ્ । અથ ચૈતદપ્યસ્તિ, ન યાવત્સકલદ્વન્દ્વવિચ્છેદદ્વારેણ
ભાગવતી દીક્ષાઽભ્યુપગતા, ન તાવત્સમ્પૂર્ણ પ્રશમસુખમશેષક્લેશવિત્રોટલક્ષણો વા મોક્ષોઽવાપ્યત
ઇતિ । ન જાનીમઃ, કિં કુર્મહે ? તતોઽયમેવ જીવોઽનવાપ્તકર્ત્તવ્યનિર્ણયઃ સન્દેહદોલારૂઢહૃદયઃ કિયન્તમપિ
કાલં ચિન્તયત્રેવાવતિષ્ઠતે ।

ઉપનયાર્થ :-

દીક્ષાની કઠિનતાનો વિચાર

અને બીજું, આ પ્રવ્રજન=સંયમ એ સાક્ષાત્ બાહુ દ્વારા=બે ભુજા દ્વારા, સ્વયંભૂરમણનું તરણ છે.
ગંગાનું પ્રતિસ્રોતગમન આ=પ્રવ્રજન, છે. લોખંડના જવોનું ચર્વણ છે=ચાવવાની ક્રિયા છે. અયોગોલકનું=
લોખંડના ગોળાઓનું, ભક્ષણ આ=પ્રવ્રજન, છે. કંબલની મુત્કોલીનું સૂક્ષ્મપવનથી ભરણ આ=પ્રવ્રજન,
છે. માથા વડે સુરગિરિનું=મેરુપર્વતનું, ભેદન આ છે=તોડવાનો પ્રયત્ન પ્રવ્રજન છે. તણખલાના
અગ્રભાગથી સમુદ્રનું માપ કાઢવું આ=પ્રવ્રજન, છે. તેલથી આપૂર્ણ એવા પાત્રનું બિંદુ પાત વગર સો
યોજન સુધી દોડતા લઈ જવા રૂપ આ=પ્રવ્રજન છે. સવ્યાપસવ્યભ્રમણ=ડાબા-જમણારૂપે ભ્રમણ-
સ્વભાવવાળા આઠ ચક્રના વિવરગામી એવા બાણ વડે પૂતળીના વામલોચનમાં તાડન આ છે=રઘાવેધને
કરવા જેવું આ પ્રવ્રજન છે. તીક્ષ્ણ તલવારની ધારા ઉપર અનપેક્ષિત પાદના પાતવાળું ભ્રમણ=યત્નપૂર્વકના
પાદપાતતુલ્ય નહીં પરંતુ શીઘ્ર શીઘ્ર પાદના પાતવાળા ભ્રમણ જેવું આ=પ્રવ્રજન છે.

આ સર્વકથનો પ્રાયઃ સર્વ અસંભવી જણાય છે. પરંતુ જીવમાં કોઈક દિવ્ય શક્તિ આવે તો તે દિવ્યશક્તિના
બળથી સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર પણ તરી શકે છે અને અન્ય સર્વ પણ અશક્ય કથનો તે દિવ્યશક્તિના બળથી

કરી શકે છે તેમ જે મહાત્મામાં અત્યંત મૂઢતાનો પરિહાર થયો છે, જેથી બાહ્યપદાર્થો પ્રત્યે સંશ્લેષ નથી તેવા અંતરંગ દિવ્યશક્તિવાળા માટે સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર તરવા તુલ્ય દુષ્કર કાર્ય પણ થઈ શકે છે. આથી જ અનાદિકાળથી મહાસમુદ્રતુલ્ય ચાર ગતિઓના પરિભ્રમણ રૂપ સંસારસમુદ્રને જીવ તરીકે શક્યો નહીં. છતાં જેઓ સંસારના વાસ્તવિક સ્વરૂપના અવલોકનથી ઉલ્લસિત થયેલા વીર્યવાળા છે તેવા દિવ્યશક્તિવાળા જીવો જ સંયમની ધુરાને વહન કરવા સમર્થ બને છે. આ પ્રકારે પ્રસ્તુત કથનથી જીવ ભાવન કરે છે અને તેના પૂર્વના કથનથી તે વિચારે છે કે હજી મારે કૌટુંબિકના કેટલાંક કાર્યો કરવાનાં બાકી છે અને મારું ચિત્ત કંઈક અભિષ્વંગવાળું છે તેથી અચાનક દીક્ષા ગ્રહણ કરીશ તો આ સર્વ કાર્યોમાંથી જે કાર્યો કરવાનાં બાકી છે તે કાર્યનું સ્મરણ સંયમ ગ્રહણ કર્યા પછી ચિત્તવૃત્તિમાં ઉત્થિત થશે તો બે બાહુથી સંસાર સમુદ્રને તરવામાં તે સ્મરણ મને વિઘ્નભૂત થશે. આ પ્રકારના તાત્પર્યથી સદ્બુદ્ધિવાળો પ્રસ્તુત જીવ સર્વ વિચાર કરે છે.

અને કેમ પ્રવ્રજ્યા અતિ દુષ્કર છે ? તે બતાવતાં કહે છે. જે કારણથી અહીં=પ્રવ્રજ્યામાં પરિષદો સહન કરવા જોઈએ=પરિષદકાળમાં ચિત્તવૃત્તિને સમભાવને અનુકૂળ પ્રવર્તાવવી જોઈએ. દિવ્યાદિ ઉપસર્ગો નિરાકરણ કરવા જોઈએ=ઉપસર્ગકાળમાં પણ નિષ્પ્રકંપ ચિત્ત થાય તે પ્રકારે યત્ન કરવો જોઈએ. સમસ્ત પાપયોગની નિવૃત્તિ કરવી જોઈએ=મન, વચન અને કાયાના યોગોને જિનવચનથી નિયંત્રિત પ્રવર્તાવીને આશ્રવના રોધમાં પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. યાવત્ જીવન સુધી પર્વતના ભાર જેવો શીલનો ભાર સહન કરવો જોઈએ=અઢાર હજાર શીલાંગની ધુરાને સ્મરણ કરીને તે પ્રમાણે જ ત્રણેય યોગોને પ્રવર્તાવવા જોઈએ. સકલકાલ માધુકરી વર્તનથી આત્માને પ્રવર્તાવવો જોઈએ=ભ્રમરની ઉપમાથી ભિક્ષા ગ્રહણ કરવી જોઈએ. વિકૃષ્ટ તપ વડે દેહને તપાવવો જોઈએ અર્થાત્ દેહની પુષ્ટિકૃત વિકારો ન થાય તદ્ અર્થે અને સ્વાધ્યાયાદિમાં વ્યાઘાત ન થાય તે મર્યાદાનુસાર શક્તિના પ્રકર્ષથી તપમાં ઉદમ કરવો જોઈએ. સ્વાત્મીભાવરૂપે સંયમને પ્રાપ્ત કરવો જોઈએ=પાંચે ઈન્દ્રિયો અને મનનો સંવર જીવની પ્રકૃતિરૂપે પ્રાપ્ત કરવો જોઈએ, રાગાદિઓને મૂલ સહિત ઉભૂલ કરવા જોઈએ=રાગાદિના મૂળભૂત વિપર્યાસ સહિત રાગાદિનો નાશ કરવો જોઈએ. હૃદયસંબંધી અંધકારનો પ્રસર નિરોધ કરવો જોઈએ=આત્મામાં જિનવચનાનુસાર સૂક્ષ્મબોધનો જે અભાવ છે તે હૃદયમાં અંધકારનો પ્રસર છે અને સંયમ ગ્રહણ કર્યા પછી સતત નવું નવું શ્રુત ભણીને તે અંધકારના પ્રસરનો નિરોધ કરવો જોઈએ. વધારે શું કહેવું ? અપ્રમત્તચિત્ત વડે મોહરૂપી મહાવેતાલનો નાશ કરવો જોઈએ. આ સર્વ દુષ્કર કાર્ય છે. માટે સંયમગ્રહણ સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર તરવા આદિ સ્વરૂપ છે. એ પ્રમાણે સદ્બુદ્ધિના બળથી પ્રસ્તુત જીવ પર્યાલોચન કરે છે.

વળી વિચારે છે કે મૃદુશયન અને મૃદુઆહારથી લાલિતપાલિત મારું આ શરીર છે. અને હજી પણ મારું ચિત્ત અપરિકર્મિત છે અર્થાત્ સંસારના ઉચ્છેદ માટે દુષ્કર પણ સર્વ કાર્યો કરવાં જોઈએ જેથી શીઘ્ર સંસારનો ઉચ્છેદ થાય પરંતુ તે સર્વ કરવા માટે મારું ચિત્ત હજી પણ પરિકર્મિત નથી.

તે કારણથી આટલા મહાભારને=પૂર્વમાં વર્ણન કર્યું કે સર્વવિરતિ મહાપર્વતને વહન કરવા તુલ્ય છે એટલા મહાભારને પ્રાયઃ વહન કરવામાં સામર્થ્ય નથી અર્થાત્ મારામાં તેવું ધૃતિબળ નથી અને વળી,

આ પાણ છે=આગળમાં કહે છે એ પાણ છે. જ્યાં સુધી સકલ દુઃખના વિચ્છેદ દ્વારા=રાગ, દ્વેષ, રતિ, અરતિ ઇત્યાદિ સર્વ દુઃખોના વિચ્છેદ દ્વારા, ભાગવતી દીક્ષા સ્વીકારાઈ નથી ત્યાં સુધી સંપૂર્ણ પ્રશમ-સુખ અથવા અશેષ ક્લેશના વિત્રોટનલક્ષણ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરાતો નથી, એથી=સંયમના ભારને અનુકૂળ મારું સામર્થ્ય નથી અને સંયમ વગર સંપૂર્ણ પ્રશમસુખ નથી એથી, હું જાણતો નથી શું કરું ? તેથી આ જ જીવ નહીં પ્રાપ્ત થયેલા કર્તવ્યના નિર્ણયવાળો સંદેહના દોલામાં આડઠ થયેલા હૃદયવાળો=સંદેહરૂપી હીંચકામાં દોલાયમાન થયેલા ચિત્તવાળો, કેટલોક પાણ કાળ ચિંતવન કરતો રહે છે અર્થાત્ સદ્બુદ્ધિ સાથે ઉચિત નિર્ણય કરવા માટે વારંવાર સંસારનું રૌદ્ર સ્વરૂપ અને તેના નિસ્તારનો ઉપાય સર્વવિરતિ છે. અને તેના માટે પોતાની શક્તિ નથી કે છે તેનો નિર્ણય કરવા અર્થે અને જો શક્તિ વગર ગ્રહણ કરીશ તો ત્યાં ગયા પછી ભોગો વગેરેનું સ્મરણ થશે તેથી સંસાર વૃદ્ધિ પામશે અને મહાધૈર્યથી હું ઉપશમ સુખમાં યત્ન કરીશ તો ઉત્તરોત્તર સુખ વૃદ્ધિ પામશે, માટે મારે મારી શક્તિ અનુસાર શું કરવું ઉચિત છે તેના વિષયક ચિંતવન કરતો જ કેટલાક કાળ સુધી રહે છે.

ઉપનય :-

આસ્વાદિતપ્રશમસુખસ્ય સંવેગવૃદ્ધિઃ વૈરાગ્યે સ્થિતપ્રજ્ઞતા

તતો યદુક્તં યદુત—અન્યદા તેન વનીપકેન મહાકલ્યાણકાઽપૂર્ણોદરેણ તત્કદન્ત્રં લીલયા કથञ્ચિત્ પ્રાશિતં, તતસ્તૃપ્ત્યુત્તરકાલં ભુક્તત્વાત્તસ્ય યથાવસ્થિતૈરેવ ગુણૈઃ કુથિતત્ત્વવિરસત્ત્વનિન્દ્યત્વાદિભિશ્ચેતસિ પ્રતિભાતં, તતઃ સંજાતોઽસ્ય તસ્યોપરિ વ્યલીકીભાવઃ, તતસ્ત્યક્તવ્યમેવેદં મયેતિ સિદ્ધાન્તીકૃત્ય સ્વમનસા તત્યાગાર્થમાદિષ્ટા સદ્બુદ્ધિઃ, તયાઽભિહિતં ધર્મબોધકરેણ સાર્દ્ધં પર્યાલોચ્ય મુચ્યતામેતદિતિ, તતસ્તદન્તિકે ગત્વા નિવેદિતઃ સ્વાભિપ્રાયો વનીપકેન, તેનાપિ નિકાચનાપૂર્વં ત્યાજિતોઽસૌ તત્કદન્ત્રં, ક્ષાલિતં વિમલજલૈસ્તદ્ભાજનં, પૂરિતં પરમાત્રેન, વિહિતસ્તદ્દિને મહોત્સવઃ, જાતં જનપ્રવાદવશેન તસ્ય વનીપક-સ્યાઽભિધાનં સપુણ્યક ઇતિ । તદિદં વૃત્તાન્તાન્તરમસ્યાપિ જીવસ્ય દોલાયમાનબુદ્ધેસ્તથા ગૃહસ્થાવસ્થાયાં વર્તમાનસ્ય ક્વચિત્સંભવતીત્યવગન્તવ્યં, તથાહિ—યદાઽયં જીવો વિદિતપ્રશમસુખાસ્વાદો ભવતિ ભવપ્રપञ્ચા-દ્વિરક્તચિત્તસ્તથાપિ કેનચિદાલમ્બનેન ગૃહમધિવસતિ તદા કરોત્યેવ વિશિષ્ટતરં તપોનિયમાભ્યાસં, સ ઇષ પરમાત્રાભ્યવહારોઽભિધીયતે । યત્તુ તસ્યામવસ્થાયામનાદરેણાર્થોપાર્જનં, કામાસેવનં વા તલ્લીલયા કદશનપ્રાશનમિતિ વિજ્ઞેયમ્ । તતો યદા भार्या વા વ્યલીકમાચરેત્, પુત્રો વા દુર્વિનીતતાં કુર્યાત્, દુહિતા વા વિનયમતિલઙ્ઘયેત્, ભગિની વા વિપરીતચારિતામનુષ્ટેત, ભ્રાતા વા ધર્મદ્વારેણ ધનવ્યયં વિધીયમાનં ન બહુ મન્યતે, જનનીજનકૌ વા ગૃહકર્તવ્યેષુ શિથિલોઽયમિતિ જનસમક્ષમાક્રોશેતાં, બન્ધુવર્ગો વા વ્યભિચારં ભજેત, પરિકરો વાઽઽજ્ઞાં પ્રતિકૂલયેત્, સ્વદેહો વાઽતિલાલિતપાલિતોઽપિ ખલજનવદ્રોગાદિકં વિકારમાદર્શયેત્, ધનનિચયો વા અકાળં એવ વિદ્યુલ્લતાવિલસિતમનુવિદધ્યાત્,

તદાઽસ્ય પરમાત્રતૃપ્તસ્ય કુભોજનમિવ સમસ્તોઽપિ સંસારવિસ્તારઃ સુતરાં યથાવસ્થિતસ્વરૂપેણ મનસિ પ્રતિભાસયેત્, તતસ્તદાઽયં વિવિક્તેન ચેતસા પ્રાદુર્ભૂતસંવેગઃ સન્નેવં ભાવયેત્ અયે ! યદર્થમહં વિજ્ઞાત-પરમાર્થોઽપિ સ્વકાર્યમવધીર્યં સદનમધિવસામિ તસ્ય સ્વજનધનાદેરેવંવિધઃ પરિણામઃ, તથાપિ મમાઽપર્યાલોચિતકારિણો નાસ્યોપરિ સ્નેહઃ પ્રવર્તમાનો નિવર્તતે, નૂનમવિદ્યાવિલસિતમેવેદં, યદીદૃશેઽપ્યત્ર ચેતસઃ પ્રતિબન્ધઃ, તત્કિમર્થમનર્થવ્યામૂઢહૃદયઃ ખલ્વહમાત્માનં વચ્ચચામિ, તસ્માન્મુચ્ચામીદં સકલં જમ્બાલકલ્પં કોશિકાકારકીટસ્યેવાત્મબન્ધનમાત્રફલં બહિરન્તરઙ્ગસઙ્ગકદમ્બકમ્, યદ્યપિ યદા યદા પર્યાલોચ્યતે તદા તદા વિષયસ્નેહકલાકુલિતચેતસિ દુષ્કરોઽસ્ય ત્યાગઃ પ્રતિભાસતે, તથાઽપિ ત્યક્તવ્યમેવેદં મયા પશ્ચાદ્દ્ભાવ્યં તદ્ભવિષ્યતિ। અથવા કિમત્ર યદ્ભાવ્યમ્? ન ભવિષ્યત્યેવ મે કિઞ્ચિત્પરિત્યક્તેઽસ્મિન્નસુન્દરં, કિન્તર્હિ? નિરુપચરિતશ્ચિત્તપ્રમોદ એવં સંજનિષ્યતે, તતો યાવદેષ જીવોઽત્ર પરિગ્રહકર્દમે ગજ ઇવ નિમગ્નોઽવસીદતિ તાવદેવાસ્યાઽયમતિદુસ્ત્યજઃ પ્રતિભાસતે, યદા પુનરયમેતસ્માન્નિર્ગતો ભવતિ તદાઽયં જીવઃ સતિ વિવેકે નાસ્ય ધનવિષયાદેઃ સંમુખમપિ નિરીક્ષતે કો હિ નામ સર્કર્ણકો લોકે મહારાજ્યાભિષેકમાસાદ્ય પુનશ્ચાણ્ડાલભાવમાત્મનોઽભિલષેત્? તદેવમેષ જીવસ્યત્યક્તવ્યમેવેદં મયા, નાસ્તિ ત્યજતઃ કશ્ચિદપાયઃ ઇતિ સ્થિતપક્ષં કરોતિ।

ઉપનયાથ :-

આત્વાદિત પ્રશમત્પુનવાળા દ્રમકને સંવેગની વૃદ્ધિ અને વૈરાગ્યમાં સ્થિર બુદ્ધિ

ત્યારપછી જે કહેવાયું=કથામાં કહેવાયું, શું કહેવાયું ? તે 'યદુત'થી બતાવે છે — અન્યદા મહાકલ્યાણક આપૂર્ણ ઉદરવાળા=શક્તિના પ્રકર્ષથી મહાકલ્યાણનું ભોજન કરેલા એવા, તે રાંકડાએ તે કદન લીલાથી કંઈક ખાધું. તેથી તૃપ્તિના ઉત્તરકાલમાં=મહાકલ્યાણના ભોજનથી તૃપ્તિના ઉત્તરકાલમાં, ભુક્તપણું હોવાથી તેના ચિત્તમાં કુચિત્ત્વ, વિરસત્વ નિન્દ્યત્વાદિ યથાવસ્થિત ગુણો વડે પ્રતિભાસ થયું. તેથી આને=પ્રસ્તુત જીવને, તેના ઉપર=કદન ઉપર, વ્યલીકીભાવ થયો=ઘૃણાનો ભાવ થયો, તેથી આ મારા વડે ત્યાગ કરવો જોઈએ એ પ્રમાણે સ્વમનથી નિર્ણય કરીને તેના ત્યાગ માટે સદ્બુદ્ધિ પુછાવાઈ. તેના વડે કહેવાયું=સદ્બુદ્ધિ વડે કહેવાયું, ધર્મબોધકરની સાથે પર્યાલોચન કરીને આ ત્યાગ કરાવો. ત્યારપછી તેમના પાસે જઈને=ધર્મબોધકર પાસે જઈને, તે રાંકડા વડે પોતાનો અભિપ્રાય નિવેદન કરાવો, તેના વડે પણ=સદ્ગુરુ વડે પણ નિકાચનાપૂર્વક આ જીવ તે કદનને ત્યાગ કરાવો=સંયમગ્રહણ કરતા પૂર્વે જે સંયમની દુઃસાધ્યતા આદિ બતાવે છે તે રૂપ નિકાચના પૂર્વક તે કદન ત્યાગ કરાયું. વિમલજલ વડે તે ભાજન ધોવાયું અર્થાત્ ઉત્તમ અનુશાસન આપવા રૂપ વિમલજલથી તે દેહરૂપી ભાજન ધોવાયું. પરમાત્મથી તેનું ભાજન પૂર્ણ કરાયું=ચારિત્રરૂપ પરમાત્મથી તેનું ભાજન પૂર્ણ કરાયું, તે દિવસે મહોત્સવ કરાવો. જનપ્રવાદના વશથી તે ભિખારીનું નામ સપુણ્યક એ પ્રમાણે થયું અર્થાત્ સંયમ આપતી વખતે જે તેના ગુણને અનુરૂપ નામ અપાય છે તે નામ તેના ગુણનો વાચક

હોવાથી તે સપુણ્યક થયો. તે પ્રકારની ગૃહસ્થ અવસ્થામાં વર્તમાન દોલાયમાન બુદ્ધિવાળા આ પાણ જીવનો તે આ વૃત્તાંતાંતર=કથાનકમાં વનીપકના વિષયમાં કહ્યું તે આ વૃત્તાંતાંતર, ક્યારેક સંભવે છે એ પ્રમાણે જાણવું. તે આ પ્રમાણે — જ્યારે આ જીવ જાણેલા પ્રશમસુખના આસ્વાદવાળો, ભવપ્રપંચથી વિરક્તચિત્તવાળો થાય છે તોપણ કોઈક આલંબનથી ઘરમાં વસે છે. ત્યારે વિશિષ્ટતર તપનિયમનો અભ્યાસ કરે છે=સ્વભૂમિકાનુસાર બાહ્ય તપ અને નવું નવું શાસ્ત્રશ્રવણ ભાવન થાય અને રાગાદિ ક્લેશો શાંત-શાંતતર થાય તે પ્રકારે ભાવનાઓથી આત્માને વાસિત કરે તેવા બાહ્ય અને અભ્યંતર વિશિષ્ટતર તપનિયમનો અભ્યાસ કરે છે, તે જ પરમાત્મનું આસ્વાદન કહેવાય છે. વળી, જે તે અવસ્થામાં અનાદરથી અર્થ ઉપાર્જન અથવા કામસેવન કરે છે તે લીલાથી કદન્નના સેવન જેવું જાણવું=રાગાદિ વૃદ્ધિ ન કરે અને સંયોગ અનુસાર અશક્યપરિહાર હોય તેવા અર્થઉપાર્જન કે કામસેવનની પ્રવૃત્તિ કરે છે. તેથી જ્યારે ભાર્યા વિપરીત આચરણ કરે છે અથવા પુત્ર દુર્વિનીતતાને પામે છે અથવા પુત્રી વિનયનું અતિલંઘન કરે છે અથવા ભગિની વિપરીત આચરણવાળી ચેષ્ટા કરે છે અથવા ભાઈ ધર્મ દ્વારા કરાતા ધનવ્યયને બહુ માનતો નથી અર્થાત્ તું આ કરે છે તે ઉચિત નથી એમ કહે છે અથવા માતાપિતા ગૃહકર્તવ્યમાં આ શિથિલ છે એ પ્રમાણે લોકો આગળ આકોશ કરે છે અથવા બંધુવર્ગ વ્યભિચારને પામે છે=બંધુવર્ગ શત્રુપાણને પામે છે અથવા પરિવાર આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરે છે અથવા અતિલાલિત પાણ પોતાનો દેહ ખલપુરુષની જેમ રોગાદિ વિકારને બતાવે છે અથવા ધનનો સમૂહ પાણ અકાંડ જ વીજળીના વિલસિતને અનુસરણ કરે છે=વીજળીના ચમકારાની જેમ નાશ પામે છે. ત્યારે પરમાત્મથી તૃપ્ત થયેલા આ જીવને=પૂર્વમાં કહેલા પ્રસંગોમાંથી કોઈક પ્રસંગ બને ત્યારે આ જીવને, કુભોજનની જેમ સમસ્ત પાણ સંસારનો વિસ્તાર અત્યંત યથાવસ્થિત સ્વરૂપથી મનમાં પ્રતિભાસ પામે છે અર્થાત્ પૂર્વોક્ત પ્રસંગમાંથી કોઈ પ્રસંગ બને ત્યારે સંસારનું સ્વરૂપ જ આવું છે એમ પૂર્વમાં જાણાતો હોવા છતાં અને પરમાત્મથી કંઈક તૃપ્ત હોવા છતાં થોડી પાણ જે સંસારના પ્રત્યેની આસ્થા હતી જેથી સંયમગ્રહણ કરવું દુષ્કર જણાતું હતું તે તેવા પ્રકારના સંસારના વિષમ નિમિત્તોને જોઈને સ્પષ્ટ દેખાય છે કે સંસારનું આ પ્રકારનું જ વિષમ સ્વરૂપ છે. માટે તુચ્છભોગોની આસ્થાને છોડીને સદા પરમાત્મથી તૃપ્ત રહી શકે એ પ્રકારે વીર્ય ઉલ્લસિત થાય એવું સંસારનું યથાવસ્થિત સ્વરૂપ તેના ચિત્તમાં પ્રતિભાસ થાય છે.

તેથી ત્યારે આ જીવ વિવિક્ત ચિત્ત વડે પ્રાદુર્ભૂત સંવેગવાળો છતાં=સંસારના ભાવોથી નિર્લેપ ચિત્તથી પ્રાદુર્ભૂત થયેલા સંવેગવાળો છતાં, આ પ્રમાણે વિચારે છે. શું વિચારે છે ? તે બતાવે છે — ખરેખર જેના માટે હું વિજ્ઞાત પરમાર્થવાળો પાણ સ્વકાર્યની અવગણના કરીને=સંયમગ્રહણ કરીને, સર્વ ઉદમથી મોહનાશરૂપ સ્વકાર્યની અવગણના કરીને, ઘરમાં વસું છું તે સ્વજન, ધન આદિનો આવા પ્રકારનો પરિણામ છે=ગમે ત્યારે વિપરીત પ્રવૃત્તિ થાય એવા પ્રકારનો પરિણામ છે, છતાં પાણ અપર્યાલોચિત કરનાર એવા મને આના ઉપર પ્રવર્તતો સ્નેહ નિવર્તન પામતો નથી. ખરેખર આ અવિદ્યા વિલસિત જ છે=મૂઢતા આપાદક અજ્ઞાન વિલસિત જ આ છે=આવા ચંચલભાવવાળા

સ્વજનઆદિમાં સ્નેહનો અનુબંધ વર્તે છે એ અજ્ઞાન વિલસિત જ છે. જે કારણથી આવા પ્રકારમાં પણ આમાં=આવા પ્રકારના સ્વરૂપવાળા પણ સંસારમાં, ચિત્તનો પ્રતિબંધ છે=અજ્ઞાન વિલસિત જ આ સંસાર છે એવું સ્પષ્ટ અનુભવથી જણાય છે એવા પ્રકારના જ આ સંસારમાં ચિત્તનો પ્રતિબંધ છે, તે કારણે અનર્થથી વ્યામૂઢહૃદયવાળો એવો ખરેખર હું આત્માને કેમ ઠગું અર્થાત્ આ સંસારની સર્વપ્રવૃત્તિઓ અનર્થને કરનારી છે છતાં તેનો વિચાર કર્યા વગર વ્યામૂઢહૃદયવાળો એવો હું કેમ પોતાના આત્માને ઠગું અર્થાત્ આત્માને ઠગવું ઉચિત નથી.

તે કારણથી હું આ સકલ જમ્બાલકલ્પ=મોહના જાળા જેવા, કોશિક આકારવાળા કીડાની જેમ આત્માને બંધનમાત્ર ફલવાળા, બહિરંગ-અંતરંગ સંગના સમૂહનો હું ત્યાગ કરું અર્થાત્ કોશિક કીડો પોતાની લાળથી જ પોતાને વીંટાળે છે અને તેમાં ગૂંચળાય તેમ આત્માને સ્નેહના બંધનમાત્ર ફલવાળો અને તેના કારણે સર્વ પ્રકારના ક્લેશના ફલવાળો બહિરંગ-અંતરંગ સંગનો સમૂહ છે તેનો હું ત્યાગ કરું.

જોકે જ્યારે જ્યારે પર્યાલોચન કરે છે=ત્યાગના સ્વરૂપનું પર્યાલોચન કરે છે, ત્યારે ત્યારે વિષયના સ્નેહના કલાથી આકુલિત ચિત્તમાં આનો ત્યાગ=બહિરંગ અને અંતરંગ સંગનો ત્યાગ, દુષ્કર પ્રતિભાસ થાય છે. તોપણ આ=બહિરંગ અને અંતરંગ સંગનો સમૂહ, મારા વડે ત્યાગ કરવો જોઈએ, પાછળથી જે થવાનું હોય તે થશે અથવા આમાં=સર્વત્યાગમાં, જે ભાવ્ય શું છે ? અર્થાત્ થવાનું શું છે ? આ પરિત્યાગ કરાયે છતે મને અસુંદર કંઈ જ થશે નહીં=ચિત્તમાં વિષયોના સ્મરણરૂપ આકુળતા સ્વરૂપ કંઈ અસુંદર થશે નહીં, તો શું થશે ? તેથી કહે છે. નિરુપચરિત ચિત્ત પ્રમોદ જ થશે=બાહ્યસર્વસંગના ત્યાગથી અંતરંગ કષાયોના ક્લેશનો કોલાહલ શાંત થવાથી ચિત્તની નિરાકુલ અવસ્થારૂપ નિરુપચરિત ચિત્તનો પ્રમોદ જ થશે. તેથી=સદ્બુદ્ધિના સમાગમના બળથી આ જીવ સંસારના ત્યાગ વિષયક વિચારો કરે છે તેથી, જ્યાં સુધી આ જીવ આ પરિગ્રહ રૂપી કાદવમાં નિમગ્નગજની જેમ=કાદવમાં ખૂંચેલા ગજની જેમ, સીદાય છે. ત્યાં સુધી જ આને=આ જીવને, આ=બાહ્યપરિગ્રહ, અને અંતર પરિગ્રહ દુસ્ત્યજ પ્રતિભાસ થાય છે. જ્યારે વળી આ જીવ આનાથી=પરિગ્રહરૂપી કાદવથી, નિર્ગત થાય છે=સર્વ સંગનો ત્યાગ કરીને સંયમગ્રહણ કરે છે ત્યારે આ જીવ વિવેકવાળો હોતે છતે=સર્વ અંતરંગ અને બહિરંગ સંગનો ત્યાગ કરીને મારું હિત સાધવું છે તેવો વિવેક હોતે છતે, આ ધનવિષયાદિના સન્મુખ પણ જોતો નથી=બાહ્ય કોઈ જીવની સાથે સંગના પરિણામથી નિરીક્ષણ કરતો નથી, જે કારણથી કયો બુદ્ધિમાન પુરુષ લોકમાં મહારાજ્યાભિષેકને પામીને વળી, આત્માના ચાન્ડાલભાવની અભિલાષા કરે અર્થાત્ જ્યારે આ જીવ ગૃહસ્થ અવસ્થામાં છે ત્યારે પ્રસંગે પ્રસંગે બાહ્યપદાર્થોના સંસર્ગને કારણે મંદ મંદ પણ સંગની બુદ્ધિ વર્તે છે તેથી જ્યાં સુધી તે પરિગ્રહરૂપી કાદવવાળી સંસારઅવસ્થામાં નિમગ્ન રહે છે ત્યારે આ જીવને પરિગ્રહ વિષયક સંગનો ત્યાગ દુષ્કર જણાય છે. પરંતુ સંસારના પારમાર્થિક સ્વરૂપને જોવાની નિર્મળદૃષ્ટિ પ્રગટ થયેલી હોવાથી મોહથી અનાકુળ એવા મુનિભાવ પ્રત્યે અત્યંત રાગ વર્તે છે તેથી જ્યારે સંસારનો ત્યાગ કરે છે ત્યારે

બાહ્યસંસર્ગનો ત્યાગ થવાને કારણે અને મુનિભાવના પરિણામનો સ્પર્શ થવાને કારણે તે જીવ બાહ્ય ધનવિષયાદિની સન્મુખ પાણ જોતો નથી. આથી જ સંયમગ્રહણ કર્યા પછી ભક્તવર્ગ કે શિષ્યવર્ગ કે કોઈ પ્રત્યે પાણ સ્નેહ ન થાય તે રીતે સંયમના કંડકોમાં ઉદ્ધમ કરીને નિરાકુલ સુખમાં જ સદા યત્ન કરે છે. તેથી સંયમના અસંગપરિણામ રૂપ મહારાજ્યને પામીને કોઈ બુદ્ધિમાન પુરુષ પોતાના પૂર્વના ચાન્ડાલભાવની ઈચ્છા કરે નહીં. તેમ વિવેકયુક્ત મહાત્મા સંયમગ્રહણ કર્યા પછી ક્યારે પાણ બાહ્યપદાર્થોમાં સંગની બુદ્ધિ કરીને પોતાના ચાન્ડાલભાવને પ્રગટ કરવા યત્ન કરે નહીં.

તે કારણથી આ રીતે=પૂર્વમાં વર્ણન કર્યું એ પ્રમાણે પર્યાલોચન કર્યું એ રીતે, આ જીવ મારા વડે ત્યાગ કરાવો જોઈએ, ત્યાગ કરતા એવા મને કોઈ અનર્થ નથી એ પ્રકારે સ્થિતપક્ષ કરે છે=એ પ્રકારે પોતાની પ્રકૃતિના સમ્યગ્ સમાલોચન દ્વારા સ્થિર નિર્ણય કરે છે.

ઉપનય :-

દીક્ષાડડાનમ્

તતશ્ચ પુનઃ સદ્બુદ્ધ્યા પર્યાલોચયન્નેવં નિશ્ચિનુતે યદુત—પ્રષ્ટવ્યા મયાડત્ર પ્રયોજને સદ્ધર્મગુરવઃ, તતો ગત્વા તત્સમીપે તેભ્યઃ સવિનયં સ્વાકૂતં નિવેદયતિ, તતસ્તે તમુપબંધયન્તિ, ‘સાધુ ભદ્ર ! સુન્દર-સ્તેડધ્યવસાયઃ, કેવલં મહાપુરુષક્ષુણ્ણોડયં માર્ગઃ, ત્રાસહેતુઃ કાતરનરાણાં, તતોડત્ર પ્રવર્તિતુકામેન ભવતા ગાઢમવલમ્બનીયં ધૈર્યં, ન ખલુ વિશિષ્ટચિત્તાવષ્ટમ્ભવિકલાઃ પુમાંસોડસ્ય પર્યન્તગામિનઃ સંપદ્યન્તે,’ સેયં નિકાચના વિજ્ઞેયા, તતોડયં જીવસ્તદ્ગુરુવચનં તથેતિ ભાવતઃ પ્રતિપદ્યતે। તતો ગુરવઃ સમ્યક્ પરીક્ષ્ય સન્નિહિતગીતાર્થેશ્ચ સાર્દ્ધં પર્યાલોચ્ય યોગ્યતામેનં પ્રવાજયેયુરિતિ। તતશ્ચ સમસ્તસદ્ગત્યાગકારણં કદન્નત્યાજનતુલ્યં વર્તતે, આજન્માડલોચનાદાપનપુરસ્સરં પ્રાયશ્ચિત્તેન તજ્જી-વિતવ્યસ્ય વિશોધનં વિમલજલૈર્ભાજનક્ષાલનકલ્પં વિજ્ઞેયં, ચારિત્રાડરોપણં તુ તસ્યૈવ પરમાન્નપૂરણ-સદૃશમવગન્તવ્યમિતિ ભવતિ ચ સદ્ગુરુપદેશપ્રસાદાદેવાસ્ય જીવસ્ય દીક્ષાગ્રહણકાલે ભવ્યપ્રમોદહેતુશ્ચૈત્ય-સંઘાદિપૂજાપ્રધાનોડન્યેષામપિ સન્માર્ગપ્રવૃત્તિકારણભૂતો મહાનુત્સવ ઇતિ।

ઉપનયાર્થ :-

દીક્ષાનું ગ્રહણ

અને ત્યારપછી=હવે મારે સંસારનો ત્યાગ કરવો છે એવો સ્થિર નિર્ણય કર્યા પછી, ફરી સદ્બુદ્ધિ સાથે પર્યાલોચન કરતો આ જીવ આ પ્રમાણે નિર્ણય કરે છે અર્થાત્ પ્રથમ સ્વબુદ્ધિ અનુસાર પોતાની શક્તિ સર્વવિરતિને અનુકૂળ છે તેવો સ્થિર નિર્ણય કર્યા પછી આ વિષયમાં ભગવાનની આજ્ઞારૂપ સદ્બુદ્ધિ શું કહે છે તેનો ઊહાપોહ કરે છે. તેનાથી તે જીવને આ પ્રકારનો નિર્ણય થાય છે.

શું નિર્ણય થાય છે ? તે 'ચદુત્ત'થી બતાવે છે — આ પ્રયોજનમાં=સર્વ સંગત્યાગ કરીને હું આત્મહિત સાધવા ઈચ્છું છું એ પ્રયોજનમાં, સદ્ધર્મગુરુઓ મારા વડે પુછાવા જોઈએ. ત્યારપછી તેમના સમીપે જઈને તેઓને વિનયપૂર્વક પોતાનો ઈરાદો નિવેદન કરે છે. તેથી તેઓ તેને=તે જીવને, ઉપબંહુણા કરે છે અર્થાત્ તે ઉચિત શક્તિનો સંચય કરીને અતિશય હિત સાધવા અર્થે જે અભિલાષ કર્યો છે તે સુંદર છે એ પ્રકારે ઉપબંહુણા કરે છે અને તે ઉપબંહુણા સ્પષ્ટ કરે છે. સારું, હે ભદ્ર ! સુંદર તારો અધ્યવસાય છે. કેવલ મહાપુરુષોથી સેવાયેલો આ માર્ગ છે=અત્યંત ધીરપુરુષોથી સેવાયેલો આ ચારિત્રનો પથ છે. કાયર જીવોને ત્રાસનો હેતુ છે=જેઓને પોતાના મન, વચન, કાયાના યોગો પ્રત્યે પ્રભુત્વ નથી અને બાહ્યપદાર્થોને અવલંબીને ભાવો કરવામાં અભ્યસ્તભાવવાળા છે તેઓ મોહની સામે સુભટની જેમ લડવામાં કાયર પુરુષો છે તેઓને ત્રાસનો હેતુ છે અર્થાત્ સંયમગ્રહણ ક્લેશનો હેતુ છે. તેથી=ધીરપુરુષોનો આ માર્ગ છે તેથી, આમાં=સંયમમાં, પ્રવર્તવાની ઈચ્છાવાળા તારા વડે ગાઢ ધૈર્યનું અવલંબન લેવું જોઈએ અર્થાત્ અપ્રમાદપૂર્વક જિનવચનાનુસાર યત્ન થાય એવું ધૈર્યનું અવલંબન લેવું જોઈએ. ખરેખર વિશિષ્ટ ચિત્તના અવષ્ટભથી વિકલ પુરુષો=મોહની સામે સુભટની જેમ મારે લડવું છે એ પ્રકારે કરાયેલો સંકલ્પ જીવન સુધી દૃઢ પ્રવર્તે તેવા વિશિષ્ટ ચિત્તના અવષ્ટભ વગરના જીવો, આના પર્યંતગામિને=ગ્રહણ કરાયેલા વ્રતના ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિરૂપ અંતિમ ભાગને પામતા નથી તે આ નિકાયના જાણવી=કેવલ મહાપુરુષથી સેવાયેલો આ માર્ગ છે. ઇત્યાદિથી માંડીને અત્યાર સુધી કહ્યું એ તેના પરિણામને દઢ કરવા અર્થે ગુરુએ કરેલી નિકાયના જાણવી. તેથી=ગુરુએ સંયમના ગ્રહણ કરવાના પરિણામને અત્યંત સ્થિર કરવા અર્થે જે નિકાયના કરી તેથી, આ જીવ ગુરુના તે વચનને તે પ્રમાણે ભાવથી સ્વીકારે છે અર્થાત્ હવે પછી ગાઢ ધૈર્યપૂર્વક હું મોહનાશ માટે અવશ્ય ઉદ્યમ કરીશ એ પ્રકારનો સ્થિર સંકલ્પ થાય તે પ્રકારે અંતકરણની પરિણતિથી તે ગુરુનું વચન સ્વીકારે છે.

ત્યારપછી ગુરુ સમ્યક્ પરીક્ષા કરીને અને પાસે રહેલા ગીતાર્થોની સાથે યોગ્યતાનું પર્યાલોચન કરીને=આ જીવની યોગ્યતા છે કે નહીં તેનું પર્યાલોચન કરીને, આને દીક્ષા આપે છે અને ત્યારપછી સમસ્ત સંગત્યાગનું કરાવવું એ કદન્નના ત્યાજનતુલ્ય વર્તે છે. આજન્મની આલોચનાને આપવા પૂર્વક પ્રાયશ્ચિત્તથી તેના જીવિતવ્યનું વિશોધન વિમલજલ વડે ભાજન ધોવાકલ્પ જાણવું, તેમાં જ=તે જીવમાં જ, ચારિત્રનું આરોપણ વળી પરમાત્મના પૂરણસદૃશ જાણવું.

ગીતાર્થો તેની યોગ્યતા જાણ્યા પછી પ્રવ્રજ્યા આપવા પૂર્વે સંસારના સર્વ સંગોનો ત્યાગ કરાવે છે તે કદન્નના ત્યાગતુલ્ય છે; કેમ કે તે સંગના કારણે જ જીવને ગૃહસ્થ અવસ્થામાં કંઈક સ્નેહના કે કંઈક દ્વેષાદિના ભાવો થતા હતા, તેથી જીવના આરોગ્યનો નાશક તે સંગ હતો અને દીક્ષાગ્રહણ કરતા પૂર્વે પોતાના જીવનમાં જે કંઈ પાપો સેવાયાં છે તે સર્વને તે જીવ ગુરુને નિવેદન કરે છે અને ગુરુ પણ તેના પાપને અનુરૂપ અને આલોચનાકાળમાં વર્તતા સંવેગના પરિણામને અનુરૂપ કયા પ્રકારના પ્રાયશ્ચિત્તથી તે પાપોના અધ્યવસાયોની શુદ્ધિ થશે તે પ્રકારે પ્રાયશ્ચિત્ત આપે છે. જેથી તે પાપના સંસ્કારો અને તે પાપના

સેવનથી બંધાયેલું કર્મ નાશ પામે છે. જેથી તેનો આત્મા તે મલિનભાવ રહિત થાય છે. તેથી વિશુદ્ધ કોટિની મતિજ્ઞાનની પરિણતિરૂપ તેનું આત્મારૂપી ભાજન બને છે. જેથી નિર્મળ થયેલું ચિત્ત વ્રતના આરોપણકાળમાં વ્રતના પરિણામને સ્પર્શે તેવું સ્વચ્છ બને છે. ત્યારપછી શાસ્ત્રવિધિ અનુસાર ચારિત્રનું આરોપણ મહાત્માઓ કરે છે અને દઢપ્રણિધાનપૂર્વક તે જીવ તે વ્રતોની મર્યાદાને ધારણ કરે છે જે એના ચિત્તમાં નિર્મળતા કરવા રૂપ પરમાત્મના પૂરણ સદૃશ છે.

અને સદ્ગુરુના ઉપદેશના પ્રસાદથી જ આ જીવના દીક્ષાગ્રહણકાલમાં ભવ્યજીવોના પ્રમોદનો હેતુ એવો ચૈત્યસંઘાદિપૂજાપ્રધાન અન્ય પાણ જીવોને સન્માર્ગની પ્રવૃત્તિના કારણભૂત મહાન ઉત્સવ થાય છે અર્થાત્ જ્યારે આ જીવ દીક્ષાગ્રહણ કરવા તત્પર થાય છે ત્યારે તે દીક્ષાગ્રહણ કરવા વિષયક શું ઉચિતવિધિ છે ? તેનું શાસ્ત્રમર્યાદાનુસાર બોધ ગુરુ કરાવે છે. જેથી તે ગુરુના ઉપદેશના પ્રસાદથી તે મહાત્મા ચૈત્યપૂજા, સંઘપૂજા વગેરે ઉચિત કૃત્યો છે પ્રધાન જેમાં એવો મહાઉત્સવ કરે છે જે ભવ્યજીવોના માટે પ્રમોદનો હેતુ બને છે અને અન્ય પાણ ઘણા જીવોને સન્માર્ગની પ્રવૃત્તિનું કારણ બને છે; કેમ કે ઉચિત કાળે કરાયેલી ઉચિત પ્રવૃત્તિ જોઈને યોગ્ય જીવોને તે પ્રવૃત્તિ કરવાનો અભિલાષ થાય છે.

દીક્ષિતસ્ય સપુણ્યકત્વં સાર્થકમ્

તથા સંજાયતે ગુરુણામપિ સમુત્તારિતોઽસ્માભિરયં સંસારકાન્તારાદિતિ ભાવનયા ચિત્તપરિતોષઃ, તતઃ પ્રવર્ત્તાર્દ્ધ. મુતે તેષામસ્યોપરિ ગુરુતરા દયા, તત્પ્રસાદાદેવાસ્ય જીવસ્ય વિમલતરીભવતિ સદ્બુદ્ધિઃ, તતસ્તાદૃશસદનુષ્ઠાનવિલોકનેન લોકતો વર્ણવાદોત્પત્તિઃ, સંપદ્યતે પ્રવચનોદ્ભાસના, તતશ્ચેદં તેન સમાનં વિજ્ઞેયં, યદવાચિ કથાનકે યદુત—

ધર્મબોધકરો હૃષ્ટસ્તદ્વયા પ્રમદોદ્ધુરા ।

સદ્બુદ્ધિર્વૃદ્ધિતાઽઽનન્દા, મુદિતં રાજમન્દિરમ્ ॥૪૧૭॥

તતોઽઙ્ગીકૃતમન્દરાઽઽકારવિરતિમહાભારમેનં જીવં તદા શ્લાઘન્તે ભક્તિભરનિર્ભરતયા રોમાઞ્ચા-
જ્વિતવપુષો ભવ્યલોકાઃ, યદુત—ધન્યઃ, કૃતાર્થોઽયં, સુલબ્ધમસ્ય મહાત્મનો જન્મ, યસ્યાસ્ય સત્પ્રવૃત્તિદર્શનેન નિશ્ચીયતે સંજાતા ભગવદવલોકના, સંપત્રઃ સદ્ધર્મસૂરિપાદપ્રસાદઃ, તત એવાઽઽવિર્ભૂતા સુન્દરા બુદ્ધિઃ, તતઃ કૃતોઽનેન બહિરન્તરઙ્ગસઙ્ગત્યાગઃ, સ્વીકૃતં જ્ઞાનાદિત્રયં, નિર્દલિતપ્રાયા રાગાદયઃ, ન હ્યપુણ્યવતામેષ વ્યતિકરઃ સંભવતિ, તતોઽયં જીવઃ સપુણ્યક ઇતિ જનૈસ્તદા સયુક્તિકમભિધીયત ઇતિ ।

દીક્ષિત થયેલ દ્રમકના સપુણ્યક નામની સાર્થકતા

અને ગુરુને પાણ અમારા વડે આ જીવ સંસારરૂપી અટવીમાંથી ઉદ્ધાર કરાયો એ પ્રકારની ભાવનાથી ચિત્તપરિતોષ થાય છે અર્થાત્ મને શિષ્યનો લાભ થયો કે મારી શિષ્યપર્યાદા વૃદ્ધિ પામી

તે કૃત ચિત્તનો પરિતોષ થતો નથી પરંતુ સંસારરૂપી અટવીમાં રહેલો આ જીવ સંયમના પાલન દ્વારા ઉત્તમચિત્તની વિશિષ્ટ-વિશિષ્ટતર નિષ્પત્તિ કરીને શીઘ્ર સંસારનો અંત કરશે તેના સ્મરણને કારણે પોતાના પ્રયત્નને સફળ જોતા ગુરુના ચિત્તમાં પરિતોષ થાય છે.

તેથી=શિષ્ય આદિની સ્પૃહા નથી અને માત્ર તેના હિતની જ ઈચ્છા છે તેથી, તેઓની=ગુરુની, આ જીવ પર ગુરુતર દયા પ્રવર્ધમાન થાય છે અર્થાત્ સતત તેને જિનવચનાનુસાર ઉચિતભાવો કરાવાને અનુકૂળ યત્ન કરાવે તેવી ગુરુતર દયા આ જીવ પર વૃદ્ધિને પામે છે.

તેના પ્રસાદથી જ=ગુરુના પ્રસાદથી જ, આ જીવની સદ્બુદ્ધિ વિમલીતર બને છે=દીક્ષાગ્રહણ કર્યા પૂર્વે જે ગુરુના ઉપદેશથી સદ્બુદ્ધિ પ્રાપ્ત થયેલી તે વિશેષ નિર્મળતર બને છે; કેમ કે ગુરુના સતત અનુશાસનના બળથી સુવિશુદ્ધ અનુષ્ઠાનના સેવન દ્વારા તે જીવને સંયમની પરિણતિના ઉપશમભાવના સુખનો સ્પષ્ટ-સ્પષ્ટતર અનુભવ થાય છે. તેથી નિરાકુલ ચેતના જ સુખરૂપ છે અને ઈચ્છાની આકુળતા જ દુઃખ રૂપ છે અને તપસંયમની સર્વ ક્રિયાઓ નિરાકુલતા પ્રત્યે પ્રબળ કારણ છે. તે પ્રકારનો પૂર્વમાં સદ્બુદ્ધિથી થયેલો જે બોધ હતો તે અધિક સ્પષ્ટતર થાય છે. તેથી=ગુરુના પ્રસાદથી પ્રસ્તુત જીવને વિમલીતર સદ્બુદ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ તેથી, તેવા પ્રકારના સદ્અનુષ્ઠાનના વિલોકન દ્વારા=ગુરુના પ્રસાદથી વિમલીતર બુદ્ધિથી નિયંત્રિત દઢપ્રણિધાનપૂર્વક પ્રસ્તુત જીવ જે સદ્અનુષ્ઠાન સેવે છે તેના વિલોકન દ્વારા, લોકોથી વર્ણવાદની ઉત્પત્તિ થાય છે=આ મહાત્માએ દીક્ષાગ્રહણ કરીને કેવું સુંદર ચિત્ત નિર્માણ કર્યું છે કે જેથી પ્રશમરસથી વાસિત સર્વ તેની પ્રવૃત્તિઓ દેખાય એ પ્રકારના વર્ણવાદની ઉત્પત્તિ છે, પ્રવચનની ઉદ્ભાસના પ્રાપ્ત થાય છે=લોકોમાં થતા તેના વર્ણવાદને કારણે ભગવાનનું શાસન કેવું રમ્ય છે એ પ્રકારે ભગવાનના શાસનની ખ્યાતિ પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી=આ પ્રકારની તેની વિમલબુદ્ધિ થાય છે લોકોમાં વર્ણવાદ થાય છે પ્રવચનમાં ઉદ્ભાસના થાય છે તેથી, આ=હમણાં કહ્યું એ, તેના સમાન જાણવું=આગળના શ્લોકમાં-૪૧૭માં કહ્યું તેના સમાન જાણવું, આગળના શ્લોક-૪૧૭માં શું બતાવ્યું ? તે બતાવવા અર્થે કહે છે— જે કથાનકમાં કહેવાયું તેના સમાન જાણવું. કથાનકમાં શું કહેવાયું ? તે ‘યદુત્’થી બતાવે છે— ધર્મબોધકર હર્ષિત થયા=પૂર્વમાં કહ્યું કે આ જીવ સંસારથી ઉદ્ધૃત કરાયો એ ભાવનાથી ગુરુને પરિતોષ થયો. એ ધર્મબોધકર હર્ષિત થયા, એના દ્વારા કહેવાયું, તદ્દય પ્રમોદથી ઉદ્ધૃત થઈ=ગુરુની દયાહર્ષથી હર્ષિત થઈ, પૂર્વમાં કહ્યું કે આ જીવની પર ગુરુની દયા અતિશય થઈ એ કથન દ્વારા કહેવાયું. સદ્બુદ્ધિ વર્દિત આનંદવાળી થઈ ગુરુના પ્રસાદથી જીવની વિમલીતર બુદ્ધિ થઈ એ કથન આના દ્વારા કહેવાયું. રાજમંદિર આનંદિત થયું=તે જીવના સદ્અનુષ્ઠાનના અવલોકનથી લોકોમાં વર્ણવાદ થયો અને પ્રવચનની ઉદ્ભાસના થઈ એ કથન રાજમંદિર આનંદિત થયું આના દ્વારા કહેવાયું. ત્યારપછી ભક્તિથી ભરાયેલા નિર્ભરપણાને કારણે રોમાંચિત થયેલા શરીરવાળા ભવ્ય લોકો ત્યારે અંગીકાર કરાયેલા પર્વતના આકારવાળા વિરતિના મહાભારવાળા એવા આ જીવની શ્લાઘા કરે છે. કઈ રીતે શ્લાઘા કરે છે ? તે ‘યદુત્’થી બતાવે છે — ધન્ય છે, આ કૃતાર્થ છે, આ મહાત્માનો જન્મ સુલબ્ધ છે=સુંદર પ્રાપ્ત થયો છે. જે કારણથી આની સત્ પ્રવૃત્તિના દર્શનથી ભગવાનની અવલોકના થયેલી નિશ્ચિત કરાય છે અર્થાત્ જે

જીવોને નિર્મળ પ્રજ્ઞા છે તે જીવો સંયમગ્રહણ કરનાર પ્રસ્તુત જીવ જે પ્રકારે પ્રશાંત મુદ્રાથી સર્વ ઉચિત પ્રવૃત્તિઓ કરે છે તેને જોઈને યોગ્ય જીવોને પરિણામ થાય છે કે ખરેખર આ જીવે મનુષ્યભવને પામીને જે કરવા જેવું છે તે પ્રાપ્ત કર્યું છે માટે કૃતાર્થ છે. આથી જ પુણ્યશાળી છે. તેથી ધન્ય છે; કેમ કે પારમાર્થિક પુણ્યનું ફળ સુખ છે અને આ જીવને મોહની અનાકુળતાને કારણે તે પ્રકારનું શ્રેષ્ઠ સુખ વર્તે છે. માટે ધન્ય છે. વળી, આ મહાત્માનો જન્મ સુંદર પ્રાપ્ત થયો છે જેથી ભવપરંપરાના ઉચ્છેદના કારણીભૂત શાંતરસની વૃદ્ધિ થાય તેવા સંયમયોગમાં સતત યત્ન કરે છે અને આ મહાત્માની સંયમયોગની સત્પ્રવૃત્તિના દર્શનથી નિર્ણય થાય છે કે આ મહાત્માના ચિત્તમાં ભગવાનના વચનના પરિણામનભૂત અવલોકના પ્રાપ્ત થઈ છે.

વળી, સદ્ગર્ભસૂરિનો પાદપ્રસાદ થયો છે=ભગવાનના વચનાનુસાર મોક્ષમાર્ગમાં સતત પ્રવર્તાવે એવા ઉત્તમગુરુનો યોગ પ્રાપ્ત થયો છે. તેથી=તેવા ઉત્તમગુરુના સંબંધથી જ, સુંદર બુદ્ધિ આવિર્ભાવ થઈ છે=સર્વ યત્નથી જ સંસારના ઉચ્છેદ કરવાની સુંદર બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થઈ છે. તેથી જ=આ મહાત્માને સુંદર બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થઈ છે તેથી જ, આના વડે=આ મહાત્મા વડે, બહિરંગ અને અંતરંગ સંગનો ત્યાગ કરાયો છે=બાહ્ય સ્વજનાદિનો ત્યાગ કરાયો છે અને અંતરંગ અનાદિના અભ્યસ્ત રાગાદિભાવોનો ત્યાગ કરાયો છે, જ્ઞાનાદિત્રય સ્વીકૃત કરાયા છે=જિનવચનાનુસાર સૂક્ષ્મબોધ, જિનવચનમાં દૃઢ રુચિ અને જિનવચનાનુસાર અંતરંગ ઉદ્યમ કરીને ક્ષયોપશમભાવ રૂપે કષાયો કરાયા છે જેનાથી ક્ષમાદિભાવો રૂપ ચારિત્રની વૃદ્ધિ આ મહાત્મા કરી રહ્યા છે. રાગાદિ નિર્દલિતપ્રાય: છે=અનાદિના અભ્યસ્ત રાગાદિભાવો રત્નત્રયીના સેવનના બળથી નષ્ટપ્રાય: છે. હિ=જે કારણથી, અપુણ્યશાળીઓને આ વ્યતિકર સંભવતો નથી=ભગવદ્ અવલોકનથી માંડીને રાગાદિ નષ્ટપ્રાય: થયા છે એ વ્યતિકર અપુણ્યશાળીને સંભવતો નથી. તેથી=પુણ્યના પ્રકર્ષવાળો છે તેથી, આ જીવ સપુણ્યક છે. એ પ્રમાણે લોકો વડે=શિષ્ટ લોકો વડે, ત્યારે સયુક્તિક કહેવાય છે=તેના ઉત્તમચિત્ત આદિને જોઈને સ્વઅનુભવ અનુસાર લોકો વડે કહેવાય છે.

ઉપનય :-

રાગાદિભાવરોગતાનવિશેષ:

તતસ્તદનન્તરં યદુક્તં, યથા— તસ્ય વનીપકસ્યાપથ્યાભાવે નાસ્તિ પરિસ્ફુટા દેહે રોગપીડા, યદિ સ્યાત્પૂર્વદોષજા ક્વચિદવસરે સાપિ સૂક્ષ્મા ભવતિ, તથા ઙ્ગટિતિ નિવર્ત્તતે, તચ્ચ ચારુભેષજત્રય-મનવરતમાસેવતે, તતસ્તસ્ય ધૃતિબલાદીનિ વર્ધ્ધન્તે, કેવલં બહુત્વાદ્રોગસન્તતેર્નાદ્યાપિ નીરોગો ભવતિ, વિશેષસ્તુ મહાન્ સંપન્નઃ, તથાહિ—

‘યઃ પ્રેતભૂતઃ પ્રાગાસીદ્, ગાઢં બીભત્સદર્શનઃ ।

સ તાવદેષ સંપન્નો, માનુષાકારધારકઃ’ ॥૪૨૮॥

ઇતિ તદત્રાપિ જીવે તુલ્યં વર્તતે, તથાહિ—ભાવસારં પરિમુક્તગૃહાદિદ્વન્દ્વસ્યાઽસ્ય કારણાઽભાવાન્ન ભવત્યેવાભિવ્યક્તા કાચિદ્રાગાદિબાધા, અથ કથઞ્ચિત્ પ્રાગુપચિતકર્મોદયવશેન સંજાયતે તથાઽપિ સા સૂક્ષ્મૈવ ભવતિ, ન ચિરકાલમવતિષ્ઠતે તતોઽયં લોકવ્યાપારાદિનિરપેક્ષોઽનવરતં વાચના-પ્રચ્છનાપરાવર્તનાઽનુપ્રેક્ષાધર્મકથાલક્ષણપઞ્ચપ્રકારસ્વાધ્યાયવિધાનદ્વારેણ જ્ઞાનમભિવર્દ્ધયતિ, પ્રવચનોત્તરિકરશાસ્ત્રાભ્યાસાદિના સમ્યગ્દર્શનં સ્થિરતાં લમ્ભયતિ, વિશિષ્ટતરતપોનિયમાદ્યનુશીલનયા ચારિત્રમપિ સાત્મીભાવં નયતિ, તદિદં ભાવતો ભેષજત્રયસેવનમભિધીયતે। તતસ્તત્પરિણત્યા પ્રાદુર્ભવન્ત્યેવાસ્ય ધીધૃતિસ્મૃતિબલાઽઽધાનાદયો ગુણવિશેષાઃ, કેવલમનેકભવોપાત્તકર્મપ્રચયપ્રભવા ભૂયાંસઃ ખલુ રાગાદયો ભાવરોગાઃ, તતો નાયમદ્યાપિ નીરોગઃ સંપદ્યતે, કિન્તુ રોગતાનવવિશેષો બૃહત્તમઃ સંજાતઃ। તથાહિ—યોઽયં જીવો ગાઢમનાર્યકાર્યાઽઽચરણરતિઃ સ્વસંવેદનેન પ્રાગનુભૂતઃ સોઽધુના ધર્માચરણેન પ્રીતિ-મનુભવન્નનુભૂયત ઇતિ।

ઉપનયાર્થ :-

રાગાદિ ભાવરોગોની વિશેષથી તનુતા

તેથી=આ જીવ સપુણ્યક છે તેથી, ત્યારપછી જે કહેવાયું=કથાનકમાં જે કહેવાયું. શું કહેવાયું છે ? તે 'યથા'થી બતાવે છે —

તે વનીપકના દેહમાં અપથ્યનો અભાવ હોતે છતે રોગપીડા સ્પષ્ટ નથી. જો વળી પૂર્વદોષથી થનારી પીડા ક્વચિત્ અવસરમાં થાય છે તે પણ સૂક્ષ્મ થાય છે અને જલ્દી નિવર્તન પામે છે અને તે સુંદર ભેષજત્રયને સતત સેવે છે=તે દ્રમક સતત સેવે છે, તેથી તેનાં ધૃતિ, બલાદિ વધે છે. કેવલ રોગસંતતિનું બહુપણું હોવાથી હજી પણ રોગ વગરનો નથી પરંતુ મહાન વિશેષ પ્રાપ્ત થયું=ધણો રોગ અલ્પ થયો, તે આ પ્રમાણે — જે પ્રેતભૂત ગાઢ બીભત્સદર્શનવાળો પૂર્વમાં હતો તે આ મનુષ્ય-આકારધારક થયો. તે આ પણ જીવમાં તુલ્ય વર્તે છે તે આ પ્રમાણે — ભાવસાર=સર્વ દ્રવ્યોના ઉન્મૂલનનો પરિણામ છે પ્રધાન જેમાં એવા ભાવથી યુક્ત, પરિમુક્ત ગૃહાદિ દ્રવ્યવાળા એવા આને=આ જીવને, કારણના અભાવને કારણે અભિવ્યક્ત કોઈ રાગાદિની બાધા થતી નથી જ=ગૃહાદિ પ્રત્યેની અત્યંત પ્રતિબંધને ટાળેલી છે અને બાહ્યપદાર્થોના પ્રતિબંધને વિષયાંતરરૂપે સાધુજીવનમાં અન્યત્ર શિષ્યાદિમાં ન કરે તેવા ભાવસાર પરિમુક્તગૃહાદિ દ્રવ્યવાળો થયેલો છે તેથી દ્રવ્ય ઉત્પન્ન કરે તેવી ગૃહાદિસામગ્રી નથી અને સંયમના વેશમાં પણ કોઈ સાથે સ્નેહના કોઈ પ્રતિબંધો કરે તેવી પ્રકૃતિ નથી તેથી, દ્રવ્યના કારણભૂત સામગ્રીના અભાવને કારણે આ જીવને કોઈ રાગાદિ પીડા અભિવ્યક્ત થતી નથી, ફક્ત રાગાદિ નષ્ટ નથી તેથી મંદ મંદ ચિત્તમાં કંઈ શાંત-શાંત થતાં પણ વર્તે છે તેથી, રાગાદિ રોગો આત્મામાં હોવા છતાં ઉપયોગ રૂપે અભિવ્યક્ત થતા નથી, હવે કોઈક રીતે પૂર્વમાં ઉપચિતકર્મના ઉદયના વશથી થાય છે=રાગાદિ અભિવ્યક્ત થાય છે. તોપણ તે=રાગાદિ,

સૂક્ષ્મ જ થાય છે, ચિરકાલ રહેતા નથી.

પૂર્વમાં રાગાદિ કરવાની પ્રકૃતિ સુઅભ્યસ્થ હોવાને કારણે તેનાથી સંચિત કરાયેલાં રાગાદિ આપાદક કર્મોના વશથી ક્વચિત્ સહવર્તી સાધુઓ સાથે કે અન્ય કોઈ પરિચિત વ્યક્તિ સાથે કે શાતા આદિમાં રાગાદિભાવો થાય છે તોપણ તત્ત્વથી અત્યંત ભાવિત ચિત્ત હોવાને કારણે તે રાગાદિ અત્યંત સૂક્ષ્મ જ થાય છે. તેથી તે રાગાદિ પૂર્વમાં સંસાર અવસ્થામાં ચિરકાળ વિદ્યમાન રહેતા હતા તેમ વિદ્યમાન રહેતા નથી પરંતુ અત્યંત જાગૃતિને કારણે તે મહાત્મા શીઘ્ર જ જિનવચનानુસાર ઉપયોગ પ્રવર્તાવીને તે રાગાદિનો નાશ કરે છે.

તેથી=આ મહાત્માને ભાવસાર ગૃહાદિ દ્વન્દ્વનો પરિહાર કરેલો છે માટે રાગાદિ પ્રાયઃ થતા નથી તેથી, લોકવ્યાપારાદિ નિરપેક્ષ આ જીવ=લોકો જે રીતે દેહાદિ સાથે અભેદબુદ્ધિ કરીને પ્રવર્તે તે પ્રકારના વ્યાપારથી નિરપેક્ષ અને આદિપદથી કર્મને પરતંત્ર એવા મોહના વ્યાપારથી નિરપેક્ષ એવો આ જીવ, સતત વાચના, પૃચ્છના, પરાવર્તના, અનુપ્રેક્ષા અને ધર્મકથા લક્ષણ પાંચ પ્રકારના સ્વાધ્યાયના સેવન દ્વારા જ્ઞાનની વૃદ્ધિ કરે છે=સંયમગ્રહણ કરવાથી માંડીને નવું નવું શ્રુતગ્રહણ કરે છે. કોઈ સ્થાનમાં સંશય થાય તો ગુરુને પૃચ્છા કરીને સંશયનું નિવર્તન કરે છે. નિર્ણીત એવા સૂત્ર-અર્થનું પરાવર્તન કરીને સ્થિર પરિચિત કરે છે. અને તે સૂત્ર-અર્થના સૂક્ષ્મ ભાવોનું તે રીતે અનુપ્રેક્ષણ કરે છે. જેથી તે સૂત્રો-અર્થો કઈ રીતે મોહનાશનું કારણ બને છે તેનો પરમાર્થથી બોધ થાય તે રૂપ અનુપ્રેક્ષા કરે છે. અને યોગ્ય જીવોને બોધ કરાવી શકે તેવી સંપન્ન ભૂમિકા હોય તો ધર્મકથારૂપ પણ સ્વાધ્યાય કરે છે અને તેના દ્વારા સતત મોહનાશના પરમાર્થનો સૂક્ષ્મબોધ થાય તે પ્રકારે જ્ઞાનની વૃદ્ધિ કરે છે. પ્રવચનઉક્તિત્કર શાસ્ત્રઅભ્યાસાદિ દ્વારા સમ્યગ્દર્શનની સ્થિરતાને પ્રાપ્ત કરે છે=દર્શનશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરીને ભગવાનનું પ્રવચન કષાદિથી શુદ્ધ એ પ્રકારે સ્થિર નિર્ણય થાય તે પ્રકારે યત્ન કરે છે. જેનાથી સમ્યગ્દર્શન સ્થિરતાને પ્રાપ્ત કરે છે. વિશિષ્ટતર તપનિયમઆદિના અનુશીલનથી ચારિત્રને પણ સાત્મીભાવને પ્રાપ્ત કરે છે=સંયમગ્રહણ કર્યા પછી તે મહાત્મા પોતાના મોહનાશને અનુકૂળ દૃઢવીર્ય ઉલ્લસિત કરવા અર્થે વિશિષ્ટતર તપ, નિયમાદિ આચારોનું પાલન કરે છે. જેનાથી પૂર્વમાં પ્રગટ થયેલી અસંગની પરિણતિરૂપ ચારિત્ર પણ અતિશય અતિશયતર થાય છે. તે આ=વાચનાદિ દ્વારા જ્ઞાનવૃદ્ધિ આદિ કરે છે એમ પૂર્વમાં કહ્યું તે આ, ભાવથી ઔષધત્રયનું સેવન કહેવાય છે અર્થાત્ જ્ઞાનના સેવનથી જ્ઞાનાવરણીય કર્મ તોડીને સૂક્ષ્મ મૂઢતાનો અભાવ કરે છે. દર્શનાચારનું સેવન કરીને તત્ત્વની રુચિપૂર્વક કરતાં અધિક સ્થિરતર કરે છે. ચારિત્રાચારનું સેવન કરીને અસંગપરિણતિ અતિશય કરે છે. તે ભાવથી ઔષધત્રયનું સેવન કહેવાયું છે.

તેનાથી=ભેષજત્રયના સેવનથી, તેની પરિણતિને કારણે=તે ઔષધના સેવનથી તે તે કર્મના ક્ષયોપશમથી જન્ય પરિણતિની પ્રાપ્તિને કારણે, આને=આ જીવને, બુદ્ધિ, ધૃતિ, સ્મૃતિ, બલનું આધાન વગેરે ગુણવિશેષો પ્રગટે છે=ભગવાનના વચનના રહસ્યને સૂક્ષ્મ સ્પર્શી શકે તેવી નિર્મળબુદ્ધિ પ્રગટે છે, મોહનાશને અનુકૂળ દૃઢ યત્ન કરી શકે તેવી ધૈર્યરૂપ ધૃતિ પ્રગટે છે, વિશિષ્ટ તત્ત્વનો બોધ

સૂક્ષ્મ-સૂક્ષ્મતર પ્રગટે છે. વળી પૂર્વ કરતાં મોહનાશને અનુકૂળ અધિક બલનું અધાન થાય છે તેથી ભેષજત્રયને કારણે આ સર્વ ગુણવિશેષ પ્રગટ થાય છે. કેવલ અનેક ભવોથી ગ્રહણ કરાયેલા, કર્મ પ્રપંચથી ઉત્પન્ન થયેલા ખરેખર ઘણા રાગાદિ ભાવરોગો છે અર્થાત્ આ જીવે પૂર્વના દરેક દરેક ભવોમાં રાગાદિભાવો કરીને ઘણા સંસ્કારો દૃઢ કર્યા છે અને રાગાદિની વૃદ્ધિ કરે એવાં ઘણાં કર્મોનો સંચય કર્યો છે તેથી આત્મામાં ઘણા રાગાદિ ભાવરોગો વિદ્યમાન છે. ફક્ત ઔષધત્રયના સેવનથી ઉપયોગ રૂપે તે રોગો પ્રાયઃ અભિવ્યક્ત થતા નથી, પરંતુ વિશુદ્ધ ઉપયોગના બળથી ક્ષીણ-ક્ષીણતર થાય છે.

તેથી=રાગાદિ ભાવરોગો ઘણા છે તેથી, આ જીવ હજી પણ નીરોગને પ્રાપ્ત કરતો નથી=પૂર્ણ આરોગ્યને પ્રાપ્ત કરતો નથી. પરંતુ ઘણા રોગની અલ્પતાવિશેષવાળો થયો, તે આ પ્રમાણે — જે આ જીવ સ્વસંવેદનથી પૂર્વના અનુભૂત ગાઢ અનાર્ય કાર્યોની આચરણમાં રતિવાળો હતો તે હમણાં=તે જીવ હમણાં, ધર્મની આચરણથી પ્રીતિને અનુભવતો દેખાય છે=આ જીવ પૂર્વમાં જે જે પ્રકારના રાગાદિભાવોને વશ થઈને અનુચિત કાર્યોની આચરણમાં રતિવાળો થતો દેખાતો હતો તે જ હવે નિર્દ્વંદ્વ અવસ્થા પ્રત્યે પ્રીતિને કારણે સંગની વૃત્તિ અલ્પ-અલ્પ થાય તે પ્રકારે પ્રીતિને અનુભવતો દેખાય છે.

પ્રાપ્તજ્ઞાનાદિત્રિકવિનિયોગેચ્છા

તતો યથા ભેષજત્રયોપભોગમાહાત્મ્યેનૈવ રોરકાલાભ્યસ્તતુચ્છતાક્લીબતાલૌલ્યશોકમોહભ્રમાદીન્ ભાવાન્ વિરહચ્ચ સ વનીપકો મનાગુદારચિત્તઃ સંપન્ન ઇત્યુક્તમ્, તથાઽયમપિ જીવો જ્ઞાનાદ્યભ્યાસપ્રભાવેનૈવાઽનાદિ-કાલપરિચિતાનપિ તુચ્છતાદિભાવાનવધીર્યં કિઞ્ચિન્માત્રં સ્ફીતમાનસ ઇવ સંજાત ઇત્યુક્તમિતિ લક્ષ્યતે । યત્પુનરભિહિતં યદુત તેન વનીપકેન સા સદ્બુદ્ધિઃ પૃષ્ઠા હષ્ટેન, યથા—ભદ્રે ! કેન કર્મણા મયૈતદ્ ભેષજત્રયમવાપ્તમ્? તયોક્તં સ્વયં દત્તમેવાત્ર લોકે લભ્યતે તદેતજ્જન્માન્તરે ક્વચિદ્દત્તપૂર્વં ત્વયેતિ । તતસ્તેન ચિન્તિતં-યદિ દત્તં લભ્યતે તતઃ પુનરપિ મહતા યત્નેન સત્પાત્રેભ્યઃ પ્રયચ્છામિ, યેનેદં સકલકલ્યાણ-હેતુભૂતં જન્માન્તરેઽપિ મમાઽક્ષયં સંપદ્યત ઇતિ । તદિદમત્રાપિ જીવે સમાનં વર્ત્તતે, તથાહિ જ્ઞાનદર્શનચારિત્રા-ઽઽચરણજનિતં પ્રશમાઽઽનન્દં વેદયમાનોઽયં જીવઃ સદ્બુદ્ધિપ્રસાદાદેવેદમાકલયતિ, યદુત—યદિદં જ્ઞાનાદિત્રયમશેષકલ્યાણપરમ્પરાસંપાદકમતિદુર્લભમપિ મયા કથઞ્ચિદવાપ્તં, નેદં પ્રાચીનશુભાઽઽચરણ-વ્યતિરેકેણ ઘટતે, તદસ્યાનુગુણં વિહિતં મયા પ્રાગપિ કિઞ્ચિદવદાતં કર્મ, યેનેદમાસાદિતમિતિ । તત્તચેયમાવિર્ભવત્યસ્ય ચિન્તા, યદુત—કથં પુનરેતત્સકલકાલમવિચ્છેદેન મયા લભ્યતે, તતોઽયમેત-દ્વાનમેવાસ્ય લાભકારણં નિશ્ચિનુતે, તતોઽવધારયત્યેવં પ્રયચ્છામીદમધુના યથાશક્તિ સત્પાત્રેભ્યો, યેન સંપદ્યતે મે સમીહિતસિદ્ધિરિતિ ।

દ્રમકને પોતાને પ્રાપ્ત થયેલ જ્ઞાનાદિ ત્રયના વિનિયોગની ઈચ્છા

તેથી=આ જીવ ધર્મની આચરણ દ્વારા પ્રીતિને અનુભવતો દેખાય છે તેથી, જે પ્રમાણે ભેષજત્રયના ઉપભોગના મહાત્મ્યથી ભિખારી અવસ્થાના કાલમાં અભ્યસ્ત, એવા તુચ્છતા, નપુંસકતા, લૌલ્ય, શોક, મોહભ્રમાદિ ભાવોનો ત્યાગ કરીને તે રાંકડો કંઈક ઉદાર ચિત્તવાળો થયો એ પ્રમાણે કહેવાયું=પૂર્વમાં કથાનકમાં કહેવાયું. એ પ્રમાણે— આ પાણ જીવ જ્ઞાનાદિ અભ્યાસના પ્રભાવથી જ= સંયમગ્રહણ કર્યા પછી સતત નવું નવું અધ્યયન, ભગવાનના વચનમાં સ્થિરરુચિ અને અસંગભાવમાં દૃઢચત્ન કરવા રૂપ જ્ઞાનાદિ અભ્યાસના પ્રભાવથી જ, અનાદિકાળથી પરિચિત પાણ તુચ્છતાદિ ભાવોની અવગણના કરીને કંઈક માત્રામાં શુદ્ધ માનસ જેવો થયો એ પ્રમાણે કહેવાયેલું એ જણાય છે=કથાનકના કથનથી જણાય છે. અર્થાત્ કથાનકમાં કહ્યું કે તે ભિખારી તુચ્છાદિ ભાવોનો ત્યાગ કરીને કંઈ ઉદારચિત્ત સંપન્ન થયો તે કથન દ્વારા એ પ્રાપ્ત થાય છે કે સંયમગ્રહણ કર્યા પછી આ મહાત્મા પાણ સતત રત્નત્રયીના અભ્યાસના બળથી બાહ્યનિમિત્તો અનુસાર ભાવો કરવાનો અનાદિનો અભ્યાસ હોવાથી તે તુચ્છભાવો પોતાને થાય તેમ છે તોપણ તે ભાવોની અવગણના કરીને કંઈક સ્ફીત માનસવાળો થાય છે તેથી તુચ્છભાવો થવાના સંસ્કાર વિદ્યમાન હોવા છતાં પ્રાયઃ તે તુચ્છભાવો ન થાય તે રીતે જ સંયમની સર્વ ઉચિતક્રિયાઓ કરે છે એ પ્રમાણે જણાય છે.

જે વળી, કહેવાયું=કથાનકમાં કહેવાયું, શું કહેવાયું ? તે ‘યદુત’થી બતાવે છે — હર્ષિત થયેલા એવા તે રાંકડા વડે સદ્બુદ્ધિ પુછાઈ=પરમાત્મના ભોજનને કારણે હર્ષિત થયેલા એવા તે ભિખારી વડે સદ્બુદ્ધિને પુછાયું, શું પુછાયું ? તે ‘યથા’થી કહે છે — હે ભદ્રે ! સદ્બુદ્ધિ ! કયા કર્મથી મારા વડે આ ઔષધત્રય પ્રાપ્ત કરાયું ? તેણી વડે=સદ્બુદ્ધિ વડે, કહેવાયું આ લોકમાં સ્વયં જ અપાયેલું પ્રાપ્ત થાય છે=જન્માંતરમાં પ્રાપ્ત થાય છે. તે કારણથી આ=રત્નત્રયી, જન્માંતરમાં તારા વડે ક્યારેક અપાઈ છે તેથી=સદ્બુદ્ધિએ આ પ્રમાણે કહ્યું તેથી, તેના વડે=સંયમગ્રહણ કરેલ એવા આ જીવ વડે, વિચારાયું જો અપાયેલું પ્રાપ્ત થાય છે તો પુનઃ પાણ મોટા પ્રયત્નથી સત્ પાત્રોને હું આપું=આ રત્નત્રયી આપું જેનાથી આ સકલકલ્યાણના હેતુભૂત જન્માંતરમાં પાણ મને અક્ષય પ્રાપ્ત થાય. આ પાણ જીવમાં તે આ સમાન વર્તે છે. તે આ પ્રમાણે — જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રની આચરણથી જનિત પ્રશમના આનંદને અનુભવતો આ જીવ સદ્બુદ્ધિના પ્રસાદથી જ=ગુરુએ આપેલી નિર્મળબુદ્ધિના પ્રસાદથી જ, આ જાણે છે=આગળ કહે છે એ જાણે છે. શું જાણે છે ? તે ‘યદુત’થી બતાવે છે — જે આ જ્ઞાનાદિત્રય અશેષકલ્યાણની પરંપરાનું સંપાદક અતિદુર્લભ પાણ મારા વડે કોઈક રીતે પ્રાપ્ત કરાયું એ પૂર્વની શુભ આચરણ વગર ઘટતું નથી, તે કારણથી એને અનુગુણ=વર્તમાનમાં રત્નત્રયીની પ્રાપ્તિ થઈ એને અનુરૂપ, મારા વડે પૂર્વમાં પાણ=પૂર્વભવમાં પાણ, કંઈક સુંદર કર્મ કરાયું છે, જેનાથી=જે સુંદર કર્મથી, આ રત્નત્રયી પ્રાપ્ત કરાઈ અને તેથી આને=દ્રમકને, આ ચિંતા=વિચારણા, આવિર્ભાવ થાય છે અને તે વિચારણા ‘યદુત’થી બતાવે છે — કેવી રીતે ? વળી, આ=રત્નત્રયી, સકલકાલ=જ્યાં સુધી હું સંસારમાં છું ત્યાં સુધી, અવિચ્છેદથી મારા વડે પ્રાપ્ત કરાય, તેથી=આ પ્રકારની દ્રમકની

વિચારણા થઈ તેથી, આનું દાન જ=રત્નત્રયીનું દાન જ, આના લાભનું કારણ=રત્નત્રયીના લાભનું કારણ આ=દ્રમક, નિશ્ચિત કરે છે. તેથી આ પ્રમાણે અવધારણ કરે છે=આ પ્રમાણે નિશ્ચય કરે છે. હવે, આને=રત્નત્રયીને, યથાશક્તિ સત્પાત્રોને હું આપું જેથી મને સમીહિત સિદ્ધિની પ્રાપ્તિ થાય= અવિચ્છેદથી જન્મ-જન્માંતરમાં રત્નત્રયીની પ્રાપ્તિ રૂપ સમીહિત સિદ્ધિ થાય.

ઉપનય :-

મહત્કૃતગૌરવસ્ય ગર્વાતિરેકઃ

યથા ચ અસૌ દ્રમકસ્તથા ચિન્તયન્નપિ મહારાજાદ્યભિમતોઽહમિત્યવલેપેનેદં મન્યતે, યદુત—યદિ માં કશ્ચિદાગત્ય પ્રાર્થયિષ્યતિ તતોઽહં દાસ્યામિ, નેતરથા, ઇત્યભિપ્રાયેણ દિત્સુરપિ યાચકં પ્રતીક્ષમાણશ્ચિર-કાલમવતિષ્ઠતે સ્મ તત્ર ચ મન્દિરે યે લોકાસ્તેષાં તદ્ભેષજત્રયં ચારુતરમસ્ત્યેવ, યેઽપિ તત્ર તત્કાલ-પ્રવિષ્ટતયા તેન વિકલાસ્તેઽન્યેભ્ય એવ તદ્ ભૂરિ લભન્તે, તતોઽસૌ વનીપકો દિશો નિભાલયત્રાસ્તે, ન કશ્ચિત્તજ્જિઘૃક્ષયા તત્સમીપમુપતિષ્ઠત ઇતિ, તથાઽયમપિ જીવશ્ચિન્તયતિ, યદુત—વિદ્યતે મે ભગવદવલોકના, બહુમતોઽહં ધર્મસૂરિપાદાનાં, નૂનમનવરતમનુવર્ત્તે મમોપરિ સદનુગ્રહપ્રવણા તદ્વા, સમુન્મીલિતા મે મનસિ લેશતઃ સદ્બુદ્ધિઃ, શ્લાઘિતોઽહં સમસ્તલોકૈસ્તદ્વારેણ, તતઃ સપુણ્યતયા કિલ લોકોત્તમો વર્ત્તેઽહમિતિ, અતો મિથ્યાભિમાનં વિતનુતે, ભવતિ ચાત્યન્તનિર્ગુણસ્યાપિ જન્તોર્મહદ્ભિઃ કૃતગૌરવસ્ય ચેતસિ ગર્વાતિરેકઃ, અત્ર ચેદમેવોદાહરણં, અન્યથા કથમયં જીવઃ સમસ્તજઘન્યતામાત્મનો વિસ્મૃત્યેત્થં પ્રગલ્ભતે? તતોઽયં ભાવયતિ યદિ માં વિનયપુરસ્સરં કશ્ચિદર્થિતયા જ્ઞાનાદિસ્વરૂપં પ્રશ્નયિષ્યતિ તતોઽહં તત્તસ્મૈ પ્રતિપાદયિષ્યામિ, નાપરથા, તતસ્તાદૃશાકૂતવિડમ્બિતોઽયં ભૂયાંસમપિ કાલમવતિષ્ઠમાનોઽત્ર મૌનીન્દ્રપ્રવચને ન કથજ્જિત્તથાવિધં પ્રતીચ્છકમાસાદયતિ, યતોઽત્ર ભવને વર્ત્તન્તે યે જીવાસ્તે સ્વત એવ જ્ઞાનદર્શનચારિત્રત્રયં સુન્દરતરમાભિષ્રતે, નૈવંવિધ(સ્ય)સમ્બન્ધિનમુપદેશમપેક્ષન્તે, યેઽપ્યધુનૈવ લબ્ધકર્મવિવરાઃ સન્માર્ગાભિમુખચિત્તવૃત્તયોઽદ્યાપિ વિશિષ્ટજ્ઞાનાદિરહિતા વિદ્યન્તેઽત્ર કેચિજ્જીવાઃ, તેઽપ્યમુષ્ય પ્રસ્તુતજીવસ્ય સંમુખમપિ ન નિરીક્ષન્તે, યતોઽત્ર ભગવન્મતે વિદ્યન્તે ભૂરિતમા મહામતયઃ સદ્બોધાદિવિધાનપટવોઽન્ય એવ મહાત્માનો, યેભ્યસ્તે પ્રાણિનસ્તજ્ઞાનદર્શનચારિત્રત્રયમ-પરિક્લેશેન યથેચ્છયા પ્રાપ્નુવન્તિ, તતોઽયં જીવોઽનાસાદિતતદર્થો વ્યર્થકમાત્મગુણોત્સેકમનુવર્ત્તમાન-શ્ચિરમપ્યાસીત, ન કથજ્જન સ્વાર્થ પુષ્ણીયાદિતિ।

ઉપનયાર્થ :-

મોટા વડે કરાયેલ ગૌરવથી ગર્વનો અતિરેક

અને જે પ્રમાણે આ દ્રમક તેવું ચિંતવન કરતો પણ=ભૂતકાળમાં મેં આપ્યું છે તેથી મને આ ભવમાં

ભેષજત્રય મળ્યું છે તેથી આ ભવમાં પાણ હું આ ભેષજત્રય યોગ્ય પાત્રને આપું તે પ્રકારે ચિંતવન કરતો પાણ, મહારાજાઆદિને અભિમત હું છું એ પ્રકારે અવલેપથી=તીર્થકરો અને મહાપુરુષોની મારા ઉપર કૃપા છે તેથી હું કાંઈક મહાન છું એ પ્રકારના અલ્પ એવા માનના વશથી આ પ્રમાણે માને છે. શું માને છે ? તે ‘યદુત’થી બતાવે છે — જો મારી પાસે કોઈ આવીને પ્રાર્થના કરશે અર્થાત્ આ ત્રણ ઔષધ મારી પાસે માંગશે તો હું આપીશ, ઇતરથા નહીં આપું, આ પ્રકારના અભિપ્રાયથી આપવાની ઇચ્છાવાળો પાણ=માનને વશ લોકો પ્રાર્થના કરશે તો હું આપીશ એ પ્રકારે આપવાની ઇચ્છાવાળો પાણ, યાચકની પ્રતીક્ષા કરતો=તેની પાસેથી રત્નત્રયીની યાચના કરનારા યોગ્ય જીવોની પ્રતીક્ષા કરતો, ચિરકાળ બેસી રહ્યો. અને તે રાજમંદિરમાં જે લોકો છે તેઓને તે ઔષધત્રય સુંદરતર છે જ અર્થાત્ જેમ આ રાજમંદિરે પ્રવેશ પામેલા આ દ્રમકને આ ભેષજત્રય પ્રાપ્ત થયા છે તેમ જે લોકો આ રાજમંદિરમાં પ્રવેશ પામેલા છે તેઓને આ ભેષજત્રય આ દ્રમક કરતાં પાણ સુંદરતર પ્રાપ્ત થયેલું જ છે. જે વળી, ત્યાં=તે રાજમંદિરમાં, તત્કાલ પ્રવિષ્ટપાણને કારણે તેનાથી વિકલ છે=તે ભેષજત્રયથી રહિત છે તેઓ અન્ય પાસેથી જ તે=ઔષધત્રય, અત્યંત પ્રાપ્ત કરે છે. તેથી આ ભિખારી દિશાને જોતો અર્થાત્ પોતાની પાસે કોઈ માગવા આવશે એ પ્રકારે દિશાને જોતો, બેસે છે તેને ગ્રહણ કરવાની ઇચ્છાથી=ભેષજત્રયને ગ્રહણ કરવાની ઇચ્છાથી, તેની સમીપે=તે ભિખારી પાસે, કોઈ આવતું નથી. તે પ્રમાણે આ પાણ જીવ=પ્રસ્તુત એવો સંયમને પામેલો પાણ જીવ, વિચારે છે. શું વિચારે છે તે ‘યદુત’થી બતાવે છે —

મારા ઉપર ભગવાનની અવલોકના વિદ્યમાન છે અર્થાત્ ભગવાનનું શાસન મને સમ્યક્ પરિણામન પામ્યું છે તેથી હું ભગવાનને કૃપાપાત્ર થયો છું, હું ધર્મસૂરિને બહુમત છું=મારું નિઃસ્પૃહી ચારિત્રનું ચિત્ત જોઈને ધર્મસૂરિઓ મને પુણ્યશાળી માને છે. ખરેખર સદ્અનુગ્રહમાં પ્રવણ તેમની દયા મારા ઉપર સતત પ્રવર્તે છે=સતત હું સંયમના પરિણામોની વૃદ્ધિ કરું તદ્ અર્થે સતત મને નવું નવું શ્રુતઅધ્યયન કરાવે છે, સારણા, વારણાદિ કરીને સંયમના કંડકોની વૃદ્ધિ કરાવે છે તે સુંદર અનુગ્રહમાં તત્પર એવી તેમની દયા મારા ઉપર વર્તે છે. મારા મનમાં લેશથી સદ્બુદ્ધિ પ્રગટ થયેલી છે અર્થાત્ સંસારનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ, મોક્ષનું નિર્દ્વંદ્વ અવસ્થાવાળું સ્વરૂપ હું યથાર્થ જોઈ શકું છું અને તેવી નિર્દ્વંદ્વ અવસ્થાની પ્રાપ્તિનો ઉપાય એવો ધર્મ કઈ ભૂમિકામાં કેવો સેવવો જોઈએ એનો લેશથી હું નિર્ણય કરી શકું તેવી સદ્બુદ્ધિ મારામાં પ્રગટ થયેલી છે.

હું સમસ્ત લોકો વડે તેના દ્વારા=સદ્બુદ્ધિ દ્વારા, પ્રશંસા કરાયો છું=સદ્બુદ્ધિને કારણે વિવેકપૂર્વક મેં સંયમગ્રહણ કર્યું. વિવેકપૂર્વક સંયમગ્રહણ કર્યા પછી નિર્દ્વંદ્વ અવસ્થાની વૃદ્ધિમાં યત્ન કરું છું તેના ઉપાય રૂપે શાસ્ત્રઅધ્યયન આદિ ઉચિત ક્રિયાઓ કરું છું જે સદ્બુદ્ધિનું કાર્ય છે, તેના દ્વારા સર્વ શિષ્ટ લોકો મારી પ્રશંસા કરે છે, તેથી, સપુણ્યપાણને કારણે=અતિપુણ્યશાળી હોવાને કારણે, હું લોકોત્તમ વર્તું છું. એ પ્રકારે આનાથી=ચિંતવનથી, મિથ્યાભિમાનને વિસ્તારે છે=ઘણા ગુણોથી યુક્ત હોવા છતાં લેશ માનકષાયને વશ પ્રસ્તુત મહાત્મા પાણ મિથ્યાભિમાનને વિસ્તારે છે. મોટા પુરુષોથી

કરાયેલા ગૌરવવાળા અત્યંત નિર્ગુણ પણ જીવના ચિત્તમાં ગર્વનો અતિરેક થાય છે અર્થાત્ મોટા પુરુષોથી કરાયેલી પ્રશંસાવાળા ગુણસંપન્ન જીવને તો પોતાના ગુણોને કારણે ગર્વનો અતિરેક થાય છે પરંતુ જેઓમાં કોઈ ગુણ નથી તેવા જીવો પણ મોટા પુરુષોથી માન પ્રાપ્ત કરે તો ગર્વનો અતિરેક થાય છે. આથી ગુણસંપન્ન એવા આ જીવને ભગવાનની કૃપા અને સદ્ગુરુની કૃપાને કારણે હું ગુણસંપન્ન છું એ પ્રકારનો ગર્વનો અતિરેક થાય છે.

અને અહીં=ગુણસંપન્ન જીવને પણ મોટા પુરુષોથી માન મળે તો ગર્વનો અતિરેક થાય એમાં, આ જ=મોટા પુરુષથી કરાયેલ ગૌરવ જ, ઉદાહરણ છે. અન્યથા=જો આ જીવને ગર્વનો અતિરેક ન થયો હોય તો, કેવી રીતે આ જીવ પોતાની સમસ્ત જઘન્યતાને ભૂલીને આ પ્રમાણે ગર્વ કરે ? અર્થાત્ કરે નહીં=પૂર્વમાં પોતાની અતિતુચ્છ મતિ હતી તેથી પોતાની જઘન્યતાનો વિચાર કરે અને સદ્ગુરુના પ્રસાદથી પોતાને જે કંઈક ગુણસંપત્તિ પ્રાપ્ત થઈ છે તેનો વિચાર કરે, તો પોતાની પૂર્વ અવસ્થાના સ્મરણને કારણે ક્યારેય ગર્વ થાય નહીં. વળી વિચાર આવે કે ઉત્તમ પુરુષોના પ્રસાદથી જે કંઈક ઉત્તમતા પ્રાપ્ત કરી છે તેથી હંમેશાં ઉત્તમપુરુષોનું આલંબન લઈને મારી ઉત્તમતાની જ વૃદ્ધિ કરું, વ્યર્થ ગર્વ કરવો ઉચિત નથી. આમ છતાં અનાદિના મોહના ગાઢ સંસ્કારને કારણે કંઈક ગુણસંપત્તિ પ્રાપ્ત થઈ તેના હર્ષને કારણે હું કાંઈક પુણ્યશાળી છું. તેથી=પૂર્વની અવસ્થાનો વિચાર નહીં કર્યો માટે ગર્વ થયો તેથી, આ જીવ ભાવન કરે છે, જો વિનયપૂર્વક મને કોઈ અર્થીપણાથી જ્ઞાનાદિના સ્વરૂપને પૂછશે તો હું તે=જ્ઞાનાદિ, તેને=પૂછનારને, પ્રતિપાદન કરીશ, અપરથા કરીશ નહીં. તેથી=લેશ ગર્વને કારણે આ પ્રકારનું ભાવન કરે છે તેથી, તેવા પ્રકારના ઈરાદાથી વિઙ્ગિત=કોઈ માંગશે તો આપીશ એ પ્રકારના ગર્વથી યુક્ત આશયથી વિઙ્ગિત, આ જીવ ઘણો પણ કાલ આ મૌનીન્દ્ર પ્રવચનમાં વર્તતો કોઈ રીતે તેવા પ્રકારના પ્રતીચ્છકને=જ્ઞાનાદિના સ્વરૂપના પુછનારને પ્રાપ્ત કરતો નથી. જે કારણથી આ ભવનમાં જે જીવો વર્તે છે તેઓ સ્વતઃ જ જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્ર ત્રયને સુંદરતર જ ધારણ કરે છે=પ્રસ્તુત જીવે જે જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્ર રૂપ ઔષધત્રય પ્રાપ્ત કર્યું છે તેના કરતા અધિક સુંદર તે જીવોએ ઔષધત્રય પ્રાપ્ત કર્યું છે, આવા પ્રકારના જીવ સંબંધી ઉપદેશની અપેક્ષા રાખતા નથી=તે જીવો અપેક્ષા રાખતા નથી, અને જે વળી, હમણાં જ લબ્ધકર્મવિવરવાળા=ભગવાનના શાસનમાં પ્રવેશ થાય તેવા પ્રાથમિક ભૂમિકાના ક્ષયોપશમભાવવાળા, સન્માર્ગને અભિમુખ ચિત્તવૃત્તિવાળા હજી પણ વિશિષ્ટ જ્ઞાનાદિથી રહિત કેટલાક જીવો અહીં વિદ્યમાન છે તે પણ આ પ્રસ્તુત જીવના સન્મુખ પણ જોતા નથી. જે કારણથી આ ભગવાનના મતમાં ઘણા મહામતિવાળા સદ્બોધઆદિ વિધાનમાં પટુ અન્ય જ મહાત્માઓ વિદ્યમાન છે જેઓથી તે પ્રાણીઓ=નવા પ્રવેશ પામેલા જીવો, તે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રત્રય=જે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રત્રય પ્રસ્તુત જીવ પાસે છે તે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રત્રય, અપરિકલેશથી=અલ્પશ્રમથી, યથેચ્છા પ્રમાણે=પોતાની શક્તિ પ્રમાણે પ્રાપ્ત કરે છે. તેથી નહીં પ્રાપ્ત કરાયેલા તેના અર્થીવાળો=રત્નત્રયીની પ્રાપ્તિનો અર્થી કોઈ જીવ તેને પ્રાપ્ત થયો નથી તેવો, આ જીવ વ્યર્થ આત્માના ગુણના ઉત્સેકને ધારણ કરતો ચિરકાળ પણ બેસે છે. કોઈ સ્વાર્થને પ્રાપ્ત કરતો નથી.

उपनय :-

परोपकारार्थं परोपदेशप्रयासः

ततस्तदनन्तरं यथा 'तेन सपुण्यकेन सा सद्बुद्धिस्तद्दानोपायं परिपृष्टा, तया चोक्तं—भद्र ! निर्गत्य घोषणापूर्वकं भवता दीयतामिति । ततोऽसौ तत्र राजकुले घोषयन्नुच्चैःशब्देन यदुत—'मदीयं भेषजत्रयं भो लोकाः ! लात लात' इत्येवं पर्यटति स्म, ततस्तस्मात्पूत्कुर्वतः केचित्तथाविधास्तुच्छप्रकृतयो गृहीतवन्तोऽन्येषां पुनर्महतां स हास्यप्रायः प्रतिभासते स्म, हीलितश्चानेकाकारम्, ततो निवेदितस्तेन सद्बुद्धेर्वृत्तान्तः, तयाऽभिहितं—भद्र ! भवतो रोरभावं स्मरन्तः खल्वेते लोका भद्रमनादरेणावलोकयन्ति, तेन न गृह्णन्ति भवता दीयमानं, ततो यदि भद्रस्य समस्ति समस्तजनग्राहणाभिलाषः, ततोऽयं तदुपायो मामके चेतसि परिस्फुरति, यदुत—निधायेदं भेषजत्रयं विशालायां काष्ठपात्र्यां ततस्तां महाराजसदनाजिरे यत्र प्रदेशे समस्तजनाः पश्यन्ति तस्मिन् विमुच्य ततो विश्रब्धमानसोऽवतिष्ठस्व, का ते चिन्ता ? यतोऽज्ञातस्वामिभावाः साधारणमेतदिति बुद्ध्या तथाकृतं सर्वेऽपि ग्रहीष्यन्ति, किं वा तेन ? यद्येकोऽपि सद्गुणः पुरुषस्तदादद्यात् ततो भविष्यति ते मनोरथपरिपूर्तिरिति, ततस्तथैव कृतं समस्तं तत्तेनेति, तथाऽयमपि जीवोऽनासादितज्ञानादिनिक्षेपपात्रः सद्बुद्धिपर्यालोचादेवेदं जानीते यदुत—न मौनमालम्बमानैः परेषां ज्ञानाद्याधानं विधातुं पार्यते, न च ज्ञानादिसंपादनं विहायान्यः परमार्थतः परोपकारः संभवति, अवाप्तसन्मार्गेण च पुरुषेण जन्मान्तरेऽपि तस्याविच्छेदनमभिलषता परोपकारकरणपरेण भवितव्यं, तस्यैव पुरुषगुणोत्कर्षाविर्भावकत्वात्, यतः परोपकारः सम्यक् क्रियमाणो धीरतामभिवर्द्धयति, दीनतामपकर्षति, उदारचित्ततां विधत्ते, आत्मम्भरितां मोचयति, चेतोवैमल्यं वितनुते, प्रभुत्वमाविर्भावयति । ततोऽसौ प्रादुर्भूतवीर्योल्लासः, प्रणष्टरजोमोहः, परोपकार-करणपरः पुरुषो जन्मान्तरेष्व्युत्तरोत्तरक्रमेण चारुतरं सन्मार्गविशेषमासादयति, न पुनस्ततः प्रतिपततीति । तदिदमवेत्य स्वयमुपेत्यापि ज्ञानादिस्वरूपप्रकाशने यथाशक्ति प्रवर्तितव्यं, न पराभ्यर्थनमपेक्षणीयमिति । ततोऽयं जीवोऽत्र भगवन्मते वर्तमानो देशकालाद्यपेक्षयाऽपरापरस्थानेषु परिभ्रमन् महता प्रपञ्चेन कुरुते भव्येभ्यो ज्ञानदर्शनचारित्ररूपमार्गप्रतिपादनं, सेयं घोषणा विज्ञेया । ततस्तथा कथयतोऽस्मात् प्रस्तुतजीवाद्ये मन्दतरमतयस्ते तदुपदिष्टानि ज्ञानादीनि कदाचिद् गृह्णीयुः, ये पुनर्महामतयस्तेषामेष दोषपुञ्जतां प्राक्तनीमस्यानुस्मरतां हास्यप्रायः प्रतिभासते, हीलनोचितश्च तेषामयं जीवः, यन्तु न हीलयन्ति स तेषामेव गुणो, न पुनरस्येति ।

ઉપનયાર્થ :-

પરોપકાર માટે પરને ઉપદેશનો પ્રયાસ

તેથી=કોઈ યોગ્ય જીવ તેની પાસે રત્નત્રયીની પ્રાપ્તિ અર્થે આવતો નથી તેથી, ત્યારપછી તદનંતર જે પ્રમાણે તે સપુણ્યક વડે તે સદ્બુદ્ધિ તેના દાનના ઉપાયને પુછાઈ અને તેના વડે કહેવાયું=સદ્બુદ્ધિ વડે કહેવાયું, કે હે ભદ્ર ! બહાર નીકળીને ઘોષણાપૂર્વક તારા વડે અપાવો=આ ઔષધ યોગ્ય જીવોને અપાય, તેથી=સદ્બુદ્ધિએ ઘોષણાપૂર્વક આપવાનું કહ્યું તેથી, તે રાજકુલમાં મોટા શબ્દોથી ઘોષણા કરતો આ જીવ ફરતો હતો એમ અન્વય છે. કેવી રીતે ઘોષણા કરતો હતો, તે ‘ચદુત્ત’થી બતાવે છે — મારું આ ભેષજત્રય હે લોકો ! તમે લો લો એ પ્રમાણે ઘોષણા કરતો હતો, તેથી=ઘોષણાપૂર્વક આ જીવ ફરતો હતો તેથી, પોકાર કરતા એવા તેના પાસેથી કેટલાક તેવા પ્રકારના તુચ્છપ્રકૃતિવાળા ગ્રહણ કરતા હતા. વળી, અન્ય એવા મહાન પુરુષોને તે હાસ્યપ્રાયઃ પ્રતિભાસતો હતો અને અનેક આકારે હીલના કરાયો=મોટા પુરુષો દ્વારા હીલના કરાયો. તેથી=મોટા પુરુષોથી તે હીલના પામ્યો તેથી, તેના વડે=પ્રસ્તુત જીવ વડે, સદ્બુદ્ધિને વૃત્તાંત નિવેદન કરાયો=આ રીતે પોકાર કરીને હું લોકોને ભેષજત્રય ગ્રહણ કરવાનું કહું છું તેથી મોટા પુરુષોને હાસ્યાસ્પદ બનું છું અને તેઓ મારી હીલના કરે છે એ પ્રકારે પોતાનો વૃત્તાંત સદ્બુદ્ધિને તેણે નિવેદન કર્યો, તેણી વડે કહેવાયું=સદ્બુદ્ધિ વડે કહેવાયું, હે ભદ્ર ! તારા રોરભાવને સ્મરણ કરતા આ લોકો ભદ્ર એવા તને અનાદરથી અવલોકન કરે છે. તે કારણથી તારા વડે અપાતું ભેષજત્રય ગ્રહણ કરતા નથી=આ મંદિરમાં રહેલા યોગ્ય લોકો તારી પાસેથી ભેષજત્રય ગ્રહણ કરતા નથી, તેથી=તારા પૂર્વના ભિખારી ભાવને સ્મરણ કરીને આ લોકો ગ્રહણ કરતા નથી તેથી, જો ભદ્ર એવા તને બધા જનથી ગ્રાહણનો અભિલાષ છે=બધા જ જીવો મારી પાસેથી આ ઔષધ ગ્રહણ કરે એવો અભિલાષ છે, તો આ તેનો ઉપાય=આગળમાં કહે છે એ બધાને ભેષજત્રય આપવાનો ઉપાય, મારા ચિત્તમાં સ્ફુરણ થાય છે=સદ્બુદ્ધિ કહે છે કે મને આ પ્રકારનો વિચાર સ્ફુરણ થાય છે. જે ‘ચદુત્ત’થી બતાવે છે — આ ભેષજત્રયને વિશાળ એવા કાષ્ઠપાત્રમાં મૂકીને ત્યારપછી મહારાજના સદનના આંગણારૂપ જે પ્રદેશમાં બધા જનો તેને જુએ છે=તે ભેષજવાળી વિશાળકાષ્ઠપાત્રને જુએ છે, તેમાં=તે સ્થાનમાં, મૂકીને=તે ભેષજત્રયવાળી પેટીને મૂકીને, ત્યારપછી વિશ્વસ્તમાનસવાળો તું રહે અર્થાત્ નક્કી તારું ઔષધ સર્વ યોગ્યજીવો નિઃસંકોચ ગ્રહણ કરશે એ પ્રકારના વિશ્વસ્તમાનસવાળો તું રહે, તને ચિંતા કરવાની શી જરૂર છે ? જે કારણથી અજ્ઞાત સ્વામિભાવવાળા=આ ભેષજત્રય કોણે મૂક્યું છે તે સ્વામીના વિષયમાં અજ્ઞાત ભાવવાળા, જીવો આ સાધારણ છે=આ પેટીમાં મુકાયેલું ઔષધ બધાને માટે સામાન્ય છે એવી બુદ્ધિથી તેવા પ્રકારનું કરાયેલું=વિશાળ પેટીમાં મૂકીને બધા લોકો રાજમંદિરમાં પ્રવેશ કરતા હોય તેવા સ્થાનમાં સ્થાપન થાય તે પ્રકારે કરાયેલું, ભેષજત્રય સર્વ પાણ ગ્રહણ કરશે. અથવા બધા ગ્રહણ કરે તેનાથી શું ? એક પાણ સદ્ગુણવાળો પુરુષ તેને ગ્રહણ કરે=સમ્યક્ ઔષધ સેવન કરે તેવા સદ્ગુણવાળો એક પાણ પુરુષ તે ભેષજત્રયને ગ્રહણ કરે, તો તારા મનોરથની પૂર્તિ થશે અર્થાત્ વિશુદ્ધ આશયપૂર્વક

યોગ્ય જીવને અપાયેલું તે ઔષધ અવિચ્છિન્નરૂપે તને જન્મજન્માંતરમાં પ્રાપ્ત થાય એ પ્રકારના તારા મનોરથની પૂર્તિ થશે. તેથી=સદ્બુદ્ધિએ આ પ્રકારની સલાહ આપી તેથી, તે પ્રમાણે જ=જે પ્રમાણે સદ્બુદ્ધિએ ભેષજત્રયને કાષ્ઠપાત્રમાં મૂકીને યોગ્ય સ્થાને સ્થાપન કરવાનું કહ્યું તે પ્રકારે જ, તે=તે કૃત્ય, સમસ્ત તેના વડે કરાયું=તે જીવ વડે કરાયું, તે પ્રમાણે અનાસાદિતજ્ઞાન આદિ નિષ્કેપના પાત્રવાળો આ પાણ જીવ=શાસ્ત્રઅધ્યયન કરીને વિશિષ્ટ માર્ગાનુસારી બુદ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ છે સ્વપર કલ્યાણનો અત્યંત અર્થી છે છતાં પોતાને પ્રાપ્ત થયેલ જ્ઞાનાદિ તેની પાસેથી ગ્રહણ કરેલ એવા યોગ્ય જીવોની તેને પ્રાપ્તિ થઈ નથી તેવો આ પાણ જીવ, સદ્બુદ્ધિ સાથે પર્યાલોચનથી જ આ જાણે છે= આગળમાં બતાવે છે એ જાણે છે, શું જાણે છે ? તે ‘યદુત્’થી બતાવે છે — મૌન આલંબન કરતા એવા મારા વડે બીજાઓને જ્ઞાનાદિ આધાન કરવા માટે સમર્થ થવાનું નથી અને જ્ઞાનાદિ સંપાદનને છોડીને=પોતે સમ્યગ્જ્ઞાનાદિ પ્રાપ્ત કર્યા પછી યોગ્ય જીવોમાં તેનું સંપાદન કર્યા વગર, પરમાર્થથી અન્ય પરોપકાર સંભવતો નથી. અવાપ્ત સન્માર્ગવાળા પુરુષ દ્વારા જન્માંતરમાં પાણ તેના અવિચ્છેદને અભિલષતા=પોતાને સૂક્ષ્મબોધપૂર્વક રત્નત્રયીનો માર્ગ પ્રાપ્ત થયો છે એવા પુરુષ વડે જન્માંતરમાં પાણ તે માર્ગના અવિચ્છેદથી અભિલાષા કરતાં એવા પુરુષે પરોપકારમાં તત્પર થવું જોઈએ; કેમ કે તેનું જ=પોતાને સૂક્ષ્મતત્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય અને તે સૂક્ષ્મતત્ત્વ યોગ્ય જીવોને આપવા દ્વારા પરોપકાર કરવામાં આવે તેનું જ, પુરુષગુણના ઉત્કર્ષનું આધિભાવકપણું છે=મોક્ષને અનુકૂળ પુરુષનો જે ગુણ તેના ઉત્કર્ષનું આધિભાવકપણું છે, તેથી પરોપકાર કરનારને જન્માંતરમાં મોક્ષમાર્ગ સુલભ બને છે, માટે સન્માર્ગની પ્રાપ્તિ થયા પછી પરોપકારપરાયણ થવું જોઈએ એમ અન્યથા છે, જે કારણથી સમ્યક્ રીતે કરાતો પરોપકાર ધીરતાની અભિવૃદ્ધિ કરે છે=ભગવાનના શાસનના સૂક્ષ્મ રહસ્યને જાણ્યા પછી યોગ્ય જીવોને તે માર્ગ કઈ રીતે સમ્યક્ પ્રાપ્ત થાય તેવું સમ્યક્ આલોચન કર્યા પછી જે રીતે તેમનો પરોપકાર થાય તે પ્રકારે કરાતો પરોપકાર ઉપદેશકમાં ધીરતાની વૃદ્ધિ કરે છે અર્થાત્ કષાયોથી આકુળ થયા વગર ઉચિત ઉપકારની પ્રવૃત્તિ કરવાથી મોહનાશને અનુકૂળ પોતાની ધીરતાની વૃદ્ધિ કરે છે. દીનતાનો અપકર્ષ કરે છે=કષાયોને પરવશ મોક્ષમાર્ગને નહીં જોનારા જીવોમાં દીનતા હોય છે અને તે દીનતા ભગવાનના શાસનને પામ્યા પછી નષ્ટપ્રાય છે તોપણ જે અશંકી સૂક્ષ્મતત્ત્વ દેખાતું નથી તે અંશથી તેટલી દીનતા તે મહાત્મામાં પાણ વર્તે છે તે દીનતાનો અપકર્ષ ધીરતાપૂર્વક કરાયેલા પરોપકારથી થાય છે; કેમ કે ઉપકારકાળમાં ઉપદેશકના ચિત્તમાં પાણ પૂર્વ-પૂર્વ કરતાં અધિક સૂક્ષ્મતત્ત્વ આધિભાવ પામે છે અને જેમ જેમ સૂક્ષ્મ-સૂક્ષ્મમાર્ગ દેખાય છે તેમ તેમ અદૃષ્ટ એવા કલ્યાણના આશયનો અપકર્ષ થવા રૂપ દીનતાનો અપકર્ષ થાય છે. ઉદારચિત્તતાને આધાન કરે છે= પરોપકાર કરવાની ક્રિયા ઉદાર ચિત્તતાને આધાન કરે છે અર્થાત્ પોતાના હિતની જેમ સર્વ યોગ્ય જીવોનું હિત થાઓ તેવા ઉત્તમચિત્તની નિષ્પત્તિ કરે છે. આત્મમ્મરિતાનો ત્યાગ કરાવે છે=અનાદિકાળથી જીવમાં વર્તતી સ્વાર્થવૃત્તિને ક્ષીણ-ક્ષીણાતર કરે છે. ચિત્તના વૈમલ્યનો વિસ્તાર કરે છે=શાસ્ત્રમાં સંપન્ન થયેલા મહાત્મા યોગ્ય જીવોને સંસારથી નિસ્તારવાળા શુદ્ધ આશયપૂર્વક માર્ગને બતાવે છે ત્યારે તે

મહાત્માઓનું ચિત્ત ભગવાનના વચનથી ભાવિત થઈને યોગ્ય જીવમાં તે ભાવો નિષ્પન્ન થાય તે પ્રકારે ઉપદેશ આપતા હોવાથી તે મહાત્માનું ચિત્ત પણ વિશેષ પ્રકારની નિર્મલતાને પામે છે અર્થાત્ વીતરાગતાને આસન્ન-આસન્નતર થાય છે તેવા પ્રભુત્વનો આવિર્ભાવ કરે છે= યોગ્ય જીવના ઉપકાર અર્થે કરાતી પ્રવૃત્તિથી પોતાનામાં પણ ઉપદેશના વિષયભૂત ગુણો દૃઢ-દૃઢતર થવાથી પોતાના આત્મા ઉપર પોતાનું પ્રભુત્વ વિશેષરૂપે પ્રગટ થાય છે. તેથી=પરોપકારથી આ સર્વગુણો થાય છે તેથી, પ્રાદુર્ભૂત વીર્યના ઉલ્લાસવાળો, નાશ પામ્યાં છે કર્મરૂપ રજ અને મોહ જેનાં એવો, પરોપકાર કરવામાં તત્પર આ પુરુષ જન્માંતરમાં પણ ઉત્તરોત્તરના ક્રમથી=પૂર્વ-પૂર્વના ભવ કરતાં ઉત્તરોત્તરના ભવમાં અધિક અધિક ગુણસંપત્તિ પ્રગટે તે પ્રકારના ક્રમથી, સુંદરતર સન્માર્ગવિશેષને પ્રાપ્ત કરે છે. પરંતુ તેનાથી=સન્માર્ગથી, પાત પામતો નથી.

જે ઉપદેશક ભગવાનના વચનથી અત્યંત ભાવિત છે તે મહાત્મા યોગ્ય જીવને સન્માર્ગનું સ્વરૂપ બતાવે છે, ત્યારે તે બોલતા વચનપ્રયોગો પોતાના આત્માને સ્પર્શીને યોગ્ય જીવના ઉપકાર અર્થે પ્રવર્તાવે છે. તેથી તે ઉપદેશકના હૈયામાં તે બોલતાં વચનોથી અને પરોપકાર કરવાના આશયથી જ મોહનાશને અનુકૂળ વીર્યોલ્લાસ પ્રાદુર્ભાવ થાય છે. જે કંઈ કર્મો નાશ કર્યા પછી અવશિષ્ટ રહેલાં છે, તેમાંથી પણ રાગ અને મોહનાં આપાદક કર્મો પણ વિશેષથી નાશ પામે છે. અને બીજાના કલ્યાણના વિશુદ્ધ આશયથી બંધાયેલા પુણ્યના બળથી જન્માંતરમાં તેવી ઉત્તમસામગ્રીને પામીને તે મહાત્માનું મોક્ષમાર્ગને અનુકૂળ વીર્ય વિશિષ્ટ ઉલ્લસિત થાય છે. જેથી વિશેષ-વિશેષ કર્મનાશ કરીને મોક્ષપ્રાપ્તિ ન થાય ત્યાં સુધી દરેક ભવોમાં પૂર્વ-પૂર્વ કરતાં અધિક નિર્મળ-નિર્મળતર ભગવાનનો માર્ગ પ્રાપ્ત કરે છે, પરંતુ પ્રાપ્ત થયેલા માર્ગથી તે મહાત્મા પાત પામતા નથી.

તે આ જાણીને=સદ્બુદ્ધિના વચનથી જે પૂર્વમાં કહ્યું તે સર્વ જાણીને, સ્વયં સ્વીકારીને પણ=સદ્બુદ્ધિની સલાહ સ્વયં સ્વીકારીને પણ, જ્ઞાનાદિ સ્વરૂપના પ્રકાશનમાં યથાશક્તિ પ્રવર્તન કરવું જોઈએ. પરંતુ અભ્યર્થનાની અપેક્ષા રાખવી જોઈએ નહીં=યોગ્ય જીવો સન્માર્ગની પૃચ્છા કરશે તો હું કહીશ એ પ્રકારની બીજાની પ્રાર્થનાની અપેક્ષા રાખવી જોઈએ નહીં. તેથી=સદ્બુદ્ધિથી આ પ્રકારે પ્રસ્તુત જીવને નિર્ણય થયો તેથી, આ જીવ આ ભગવાનના મતમાં વર્તતો દેશકાલાદિની અપેક્ષાથી અપર-અપરસ્થાનમાં પરિભ્રમણ કરતો ભવ્યજીવોને મોટા વિસ્તારથી જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્રરૂપ માર્ગને પ્રતિપાદન કરે છે તે આ ઘોષણા જાણવી અર્થાત્ આ ભગવાનનો માર્ગ લ્યો ! આ માર્ગ લ્યો ! એ પ્રકારે પૂર્વમાં જે કથાનકમાં કહ્યું તે રૂપ આ ઘોષણા જાણવી. તેથી તે પ્રમાણે કથન કરતા પ્રસ્તુત આ જીવથી જેઓ મંદતર મતિવાળા છે તેઓ તેમનાથી ઉપદિષ્ટ જ્ઞાનાદિને ક્યારેક ગ્રહણ કરે છે=આ મહાત્મા દેશકાલ અપેક્ષાએ અવ્ય અવ્ય સ્થાનમાં વિચરતા ભવ્યજીવોને મહાન વિસ્તારથી રત્નત્રયીનું સૂક્ષ્મ-સૂક્ષ્મતર સ્વરૂપ તે તે જીવોને યોગ્યતા અનુસાર બતાવે છે, તેથી જે જીવો પ્રસ્તુત જીવ કરતાં મંદમતિવાળા છે તે જીવો તે મહાત્માના ઉપદેશથી ક્યારેક રત્નત્રયીના પરિણામને પ્રાપ્ત કરે છે અર્થાત્ અત્યંત અર્થી અને ઉપયુક્ત થઈને તેઓ સાંભળે છે ત્યારે તેઓમાં પણ પોતાની ભૂમિકાનુસાર પણ

રત્નત્રયીનો પરિણામ પ્રગટ થાય છે. વળી, જેઓ મહામતિવાળા છે આની પ્રાક્તની=પૂર્વની, દોષપુંજતાને અનુસ્મરણ કરતા તેઓને આ જીવ હાસ્યપ્રાયઃ પ્રતિભાસે છે અને તેઓને આ જીવ હીલનાને ઉચિત છે. વળી, જે હીલના કરતા નથી=તે મહાત્માઓ આની હીલના કરતા નથી, તે તેઓનો જ ગુણ છે પરંતુ આ જીવનો નહીં.

જે મહામતિવાળા છે તેઓ પદાર્થના વાસ્તવિક સ્વરૂપને જોનારા છે તેથી, આ જીવ પૂર્વમાં કેવો તુચ્છમતિવાળો હતો તે પણ તેઓને દેખાય છે અને આજે યોગ્ય જીવોના ઉપકાર અર્થે સન્માર્ગનું ખ્યાપન કરતો પણ દેખાય છે અને તે મહામતિવાળા મહાત્માઓ જેવી મહામતિ આ જીવને હજી પ્રાપ્ત થઈ નથી, તેથી તે જીવની ભૂતકાળની સ્થિતિનું સ્મરણ કરીને આ જીવ હાસ્યપ્રાયઃ ભાસે છે. તેથી તેવા મહાત્માઓ માટે આ જીવ હીલનાપાત્ર છે છતાં ઉત્તમપુરુષો કોઈની પણ પૂર્વની ખરાબ પ્રકૃતિને જોઈને તેની હીલના કરતા નથી છતાં આ જીવની પૂર્વની ખરાબ પ્રકૃતિની અપેક્ષાએ તો આ જીવ હીલનાને પાત્ર જ છે.

ઉપનય :-

જ્ઞાનાદ્યુપદેશસર્વાનુગ્રાહકતાર્થ કથાકૃતિ:

તતોડયં ચિન્તયતિ-કથં પુનરયં જ્ઞાનાદ્યુપદેશઃ સર્વાનુગ્રાહકો ભવિષ્યતિ ? इति, ततः सद्बुद्धिबलादेवेदं लक्षयति यदुत न साक्षान्मया दीयमानोऽयममीषां समस्तलोकानामुपादेयतां प्रतिपद्यते, तस्मादेवं करिष्ये यदुत—यान्येतानि ज्ञानदर्शनचारित्राणि भगवन्मतसारभूतानि प्रतिपाद्यानि वर्तन्ते, तान्येकस्यां ग्रन्थपद्धतौ ज्ञेयश्रद्धेयानुष्ठेयार्थविरचनेन विषयविषयिणोरभेदोपचारद्वारेण व्यवस्थाप्य ततस्तां ग्रन्थ-पद्धतिमत्र मौनीन्द्रे प्रवचने भव्यजनसमक्षं मुक्त्वा मुञ्चामि, ततस्तस्यां वर्तमानानि तानि समस्तजनादेयानि भविष्यन्ति, किञ्चयद्येकस्यापि जन्तोस्तानि भावतः परिणमेयुः, ततस्तत्कर्तुर्मे किं न पर्याप्तम् ? इति तदिदमवधार्यानेन जीवेनेयमुपमितिभवप्रपञ्चा नाम कथा यथार्थाभिधाना प्रकृष्टशब्दार्थविकलतया सुवर्णपात्र्यादिव्यवच्छेदेन काष्ठपात्रीस्थानीया निहितज्ञानदर्शनचारित्रभेषजत्रयी तथैव विधास्यते ।

ઉપનયાર્થ :-

જ્ઞાન આદિના ઉપદેશથી સર્વની અનુગ્રાહકતા માટે પ્રસ્તુત કથાની રચના

ત્યારપછી=દોષણાપૂર્વક સર્વ ભવ્યજીવોને આ મહાત્મા વિસ્તારથી રત્નત્રયીનું સ્વરૂપ બતાવીને ઉપકાર કરે છે ત્યારપછી, આ વિચારે છે. કેવી રીતે વળી આ જ્ઞાનાદિનો ઉપદેશ સર્વજીવોનો અનુગ્રાહક થશે ? તેથી=આ પ્રકારે વિચારે છે તેથી, સદ્બુદ્ધિના બલથી જ આ જાણે છે=પ્રસ્તુત જીવ આગળમાં કહે છે તે જાણે છે. શું જાણે છે ? તે ‘યદુત’થી બતાવે છે — સાક્ષાત્ મારા વડે અપાતો આ ઉપદેશ આ સર્વલોકોની ઉપાદેયતાને પ્રાપ્ત કરાતો નથી. તે કારણથી આ પ્રમાણે હું કરીશ. શું કરીશ ? તે ‘યદુત’થી બતાવે છે —

જે આ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર ભગવાનના મતના સારભૂત પ્રતિપાદ્ય વર્તે છે. તેઓને એકગ્રંથ પદ્ધતિમાં જોય, શ્રદ્ધેય, અનુષ્ઠેય અર્થના વિભાગથી વિષય વિષયિના અભેદ ઉપચાર દ્વારા વ્યવસ્થાપન કરીને, ત્યારપછી તે ગ્રંથપદ્ધતિને આ ભગવાનના પ્રવચનમાં યોગ્ય જીવ સમક્ષ મુક્કલને મૂકું=ખુલ્લી મૂકું, તેથી તેમાં=તે ગ્રંથપદ્ધતિમાં, વર્તમાન સમસ્ત જનઆદેય તે=જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, થશે અર્થાત્ આ જીવ વિચારે છે કે ભગવાનના મતમાં જે કાંઈ વિસ્તાર છે તે સર્વ રત્નત્રયી સ્વરૂપ જ છે અને તે રત્નત્રયીમાંથી જ્ઞાનનો વિષય જોય પદાર્થો છે. દર્શનનો વિષય શ્રદ્ધેય પદાર્થો છે અને ચારિત્રનો વિષય અનુષ્ઠેય આચરણાઓ છે. તે સર્વને હું કોઈક એવા ગ્રંથમાં એ રીતે નિબદ્ધ કરું કે જેથી મારાથી મંદબુદ્ધિવાળા જીવો ભગવાનના શાસનમાં રહેલા તે ભાવોને જોવા સમર્થ નથી તેઓને પ્રસ્તુત ગ્રંથથી તે ભાવોની પ્રાપ્તિ થાય અને આ રીતે ગ્રંથમાં નિબદ્ધ થયેલા તે સર્વ પદાર્થો વર્તમાનમાં રહેલા યોગ્ય જીવોને અને ભવિષ્યમાં થનારા યોગ્ય જીવોને પ્રસ્તુત ગ્રંથથી પ્રાપ્ત થશે. ઉત્તમ પરિણામથી આ પ્રકારના પરોપકારનો આશય ગ્રંથકારશ્રીને થયેલો છે. વળી, તે મહાત્મા વિચારે છે કે એક પણ જીવને પરમાર્થથી જો તે રત્નત્રયી પરિણામન પામે તો તે ગ્રંથના કર્તા એવા મને શું પર્યાપ્ત નથી ? અર્થાત્ મારો કરાયેલો ગ્રંથરચનાનો શ્રમ સફળ છે. તે આ અવધારણ કરીને=પૂર્વમાં વર્ણન કર્યું તે આ નિર્ણય કરીને, આ જીવ વડે આ ઉપમિતિભવપ્રપંચ યથાર્થ નામવાળી કથા, પ્રકૃષ્ટ શબ્દાર્થનું વિકલપણું હોવાને કારણે સુવર્ણપાત્રઆદિના વ્યવચ્છેદથી કાષ્ઠપાત્રીસ્થાનીય, સ્થાપન કરેલું છે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર ભેષજત્રય જેમાં એવી કથા તે પ્રકારે જ કરાશે=પ્રસ્તુત કથા જે પ્રકારે કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી છે તે પ્રકારે જ કરાશે.

કથાશ્રવણે વિજ્ઞપ્તિ:

તત્રૈવં સ્થિતે ભો ભવ્યા: ! શ્રૂયતાં ભવદ્ભિરિયમભ્યર્થના યથા—તેનાપિ રોરેણ તથા પ્રયુક્તં તદ્ભેષજત્રય-મુપાદાય યે રોગિણ: સમ્યગુપભુજ્જતે તે નીરોગતામાસ્કન્દન્તિ, યુજ્યતે ચ તત્તેષાં ગૃહીતું, તસ્ય ગ્રહણે રોરોપકારસંપત્તે:, તથા માદૃશાઽપિ ભગવદવલોકનયાઽવાપ્તસદ્ગુરુપાદપ્રસાદેન તદનુભાવાવિર્ભૂત-સદ્બુદ્ધિતયા યદસ્યાં કથાયાં વિરચયિષ્યતે જ્ઞાનાદિત્રયં તલ્લાસ્યન્તિ યે જીવાસ્તેષાં તદ્રાગાદિભાવરોગનિર્બહણં સંપત્સ્યત એવ, ન ખલુ વક્તુર્ગુણદોષાવપેક્ષ્ય વાચ્યા: પદાર્થા: સ્વાર્થસાધને પ્રવર્તન્તે, તથાહિ—યદ્યપિ સ્વયં બુભુક્ષાક્ષામ: પુરુષ: સ્વામિસંબન્ધિનમાહારવિશેષં તદાદેશેનૈવ તદુચિતપરિજનાય પ્રકટયન્ ન ભોજનાયોત્સવં કલયતિ તથાઽપ્યસાવાહારવિશેષસ્તં પરિજનં તર્પયત્યેવ, ન વક્તૃદોષેણ સ્વરૂપં વિરહયતિ, તથેહાપિ યોજનીયં તથાહિ—સ્વયં જ્ઞાનાદ્યપરિપૂર્ણેનાપિ મયા ભગવદાગમાનુસારેણ નિવેદિતાનિ જ્ઞાનાદીનિ યે ભવ્યસત્ત્વા ગ્રહીષ્યન્તિ, તેષાં રાગાદિબુભુક્ષોપશમેન સ્વાસ્થ્યં કરિષ્યન્ત્યેવ, સ્વરૂપં હિ તત્તેષામિતિ । કિંચ્ચ યદ્યપિ ભગવત્સિદ્ધાન્તમધ્યાસીનમેકૈકં પદમાકર્ણ્યમાનં ભાવત: સકલં રાગાદિરોગજાલં સમુન્મૂલયિતું પટિષ્ઠમેવ, સ્વાધીનં ચ તદાકર્ણનં ભવતાં, તથા યદ્યપિ ચિરન્તનમહાપુરુષોપનિબદ્ધકથાપ્રબન્ધશ્રવણેનાપિ

સદ્ભાવનયા ક્રિયમાણેન રાગાદિત્રોટનં સુન્દરતરં સંભવત્યેવ, તથાઽપ્યમુનોપાયેન સંસારસાગરં તરિતુકામે મયિ પરમકરુણૈકરસાઃ સન્તઃ પ્રસ્તુતકથાપ્રબન્ધમપિ સર્વેઽપિ ભવન્તઃ શ્રોતુમર્હન્તીતિ ।

ઉપમિતિભવપ્રપંચા કથા શ્રવણ માટે વિનંતી

ત્યાં=ગ્રંથકારશ્રીએ કહ્યું કે કાષ્ઠપાત્રમાં, સ્થાપન કરીને રત્નત્રયીનું સ્થાપન થાય તે રીતે કથા કહેવાશે તેમાં, આ પ્રમાણે સ્થિત હોતે છતે= ગ્રંથકારશ્રીએ કહ્યું કે લોકોના પરોપકાર કરીને પોતાનું હિત સાધવા અર્થે ગ્રંથકારશ્રી આ કથા કરશે એ પ્રમાણે સ્થિત હોતે છતે, હે ભવ્યજીવો ! તમે આ એક અભ્યર્થના સાંભળો જે આ પ્રમાણે — તે પણ રાંકડા વડે તે પ્રમાણે પ્રયુક્ત=કાષ્ઠપાત્રમાં ભેષજત્રય સ્થાપન કરીને લોકોના ઉપકાર અર્થે રાજવ્યવહારના આવાગમનના સ્થાનમાં સ્થાપન કર્યું તે પ્રકારે પ્રયુક્ત, તે ભેષજત્રયને ગ્રહણ કરીને જે રોગીઓ સમ્યગ્ ઉપયોગ કરે છે તે નીરોગતાને પ્રાપ્ત કરે છે. અને તેઓને=તેવા જીવોને, તે ગ્રહણ કરવું યોગ્ય છે; કેમ કે તેના ગ્રહણમાં=ભેષજત્રયના ગ્રહણમાં, રાંકડાના ઉપકારની પ્રાપ્તિ છે અર્થાત્ પ્રસ્તુત ભિખારીએ તે ઔષધત્રય યોગ્ય જીવોને આપીને પોતાને જન્મ-જન્માંતરમાં અવિચ્છન્ન મળે તે આશયથી જે ભેષજત્રય પેટીમાં સ્થાપન કરેલ તે આશય સફળ થવાથી તે ભિખારીને ઉપકારની પ્રાપ્તિ છે.

તે પ્રમાણે મારા જેવા પણ ભગવાનની અવલોકનાના કારણે પ્રાપ્ત થયેલા સદ્ગુરુના પ્રસાદથી તેના અનુભાવથી આવિર્ભૂત થયેલા સદ્બુદ્ધિપણને કારણે જે આ કથામાં જ્ઞાનાદિત્રયની રચના કરાશે, તેને=જ્ઞાનાદિત્રયને, જે જીવો ગ્રહણ કરશે તેઓના તે રાગાદિ ભાવરોગોનું નિર્બલ્હણ થશે જ.

જે પ્રમાણે દૃષ્ટાંતમાં કહ્યું તે પ્રમાણે ગ્રંથકારશ્રીએ ભગવાનની અવલોકનાને કારણે સદ્ગુરુની કૃપાદૃષ્ટિ પ્રાપ્ત થઈ અને તે કૃપાદૃષ્ટિના કારણે જ ઘણા શ્રમથી તે મહાત્મામાં સદ્બુદ્ધિ પ્રગટ થઈ જેને કારણે યોગ્ય જીવોના ઉપકાર અર્થે ગ્રંથકારશ્રી આગળમાં બતાવે છે. એ પ્રકારે કથાની રચના કરશે જેમાં જ્ઞાનાદિત્રયનું સ્થાપન છે. તેથી જે જીવો તે કથાને માત્ર કથારૂપે નહીં પરંતુ તે કથાના પરમાર્થને સ્પર્શે તે રીતે અધ્યયન કરશે તેઓને તે અધ્યયનના બળથી રત્નત્રયીની પ્રાપ્તિ થશે. જેના કારણે તે જીવોના રાગાદિ-ભાવરોગો અત્યંત ક્ષીણ-ક્ષીણતર થશે જ.

કેમ તેઓના રાગાદિ-ભાવરોગો ક્ષીણ-ક્ષીણતર થશે જ ? તે સ્પષ્ટ કરવા અર્થે કહે છે. વક્તાના ગુણદોષની અપેક્ષા રાખીને વાચ્યપદાર્થો સ્વઅર્થના સાધનમાં પ્રવર્તતા નથી. તે આ પ્રમાણે — જોકે સ્વયં ભૂખથી ક્ષીણ થયેલો પુરુષ સ્વામીના સંબંધી આહારવિશેષને તેમના આદેશથી જ=સ્વામીના આદેશથી જ, તેના ઉચિત પરિજનને પ્રકટ કરતો ભોજન માટે ઉત્સવને કરતો નથી=ભોજન માટે બધાને આમંત્રણ આપતો નથી. તોપણ આ આહારવિશેષ તે પરિજનને તૃપ્તિ કરે જ છે. વક્તાના દોષથી=ભોજન માટે આમંત્રણ ન આપ્યું એ પ્રકારના વક્તાના દોષથી, સ્વરૂપનો ત્યાગ કરતો નથી અર્થાત્ તે ભોજન કરનારને તૃપ્તિ થતી નથી. તેમ બનતું નથી. પરંતુ તૃપ્તિ કરવાનું તેનું સ્વરૂપ તે ભોજન ત્યાગ કરતું નથી. તે પ્રમાણે અહીં પણ યોજન કરવું. તે આ પ્રમાણે — સ્વયં જ્ઞાનાદિ

અપરિપૂર્ણ પાણ મારા વડે ભગવાનના આગમ અનુસારથી નિવેદન કરાયેલા જ્ઞાનાદિ જે ભવ્યજીવો ગ્રહણ કરશે, તેઓના રાગાદિ રૂપ ભૂખના ઉપશમનથી સ્વાસ્થ્યને કરશે જ, હિ=જે કારણથી, તેઓનું=જ્ઞાનાદિત્રયરૂપ ઔષધનું, તે સ્વરૂપ છે=રાગાદિ બુભુક્ષાનું શમન કરવું તે સ્વરૂપ છે. વળી, જોકે ભગવાનના સિદ્ધાંતના મધ્યમાં રહેલું એક એક પાણ પદ ભાવથી સંભળાતું સકલ રાગાદિ રોગ-જાલને ઉન્મૂલન કરવા માટે પટિષ્ઠ છે=ભગવાનના સિદ્ધાંતમાં રહેલા એક એક સામાયિક આદિ પદને આશ્રયીને પાણ ઘણા જીવો સામાયિક પદના હાર્દને સ્પર્શીને તત્કાલ રાગાદિ રોગોના સમૂહનો નાશ કરીને કેવલજ્ઞાન પામ્યા, તેથી સર્વજવચનાનુસાર કહેવાયેલાં દરેક પદો ભાવથી સંભળાતા સર્વરાગાદિ રોગના સમૂહને નાશ કરવા માટે અત્યંત સમર્થ છે અને તેનું સાંભળવું તમોને સ્વાધીન છે. અર્થાત્ ગ્રંથકારશ્રી આમંત્રણ આપે તો જ તેની સાંભળવાની ક્રિયા થાય તેમ નથી. પરંતુ જેમ સ્વામીના આદેશથી તેના ઉચિત પરિજન માટે કરાયેલું ભોજન આમંત્રણ વગર પાણ તેઓ ભોજન કરે તો તૃપ્તિ થાય છે તેમ, તમોને સ્વાધીન એવું ભગવાનના વચનનું સ્મરણ તમે કરશો તો અવશ્ય તમારા રાગાદિ રોગો નાશ પામશે. માટે ગ્રંથકારશ્રીના આમંત્રણની અપેક્ષા રાખ્યા વગર યોગ્ય જીવો પ્રસ્તુત કથાનું અધ્યયન કરીને રત્નત્રયીની પ્રાપ્તિ દ્વારા આરોગ્યને પ્રાપ્ત કરો એ પ્રકારના આશયથી ગ્રંથકારશ્રીએ આ કથાની રચના કરી છે.

અને જોકે સદ્ભાવનાથી કરાતા=કથાના હાર્દને સ્પર્શે તે પ્રકારના ઉપયોગી કરાતા, ચિરંતન મહાપુરુષોથી ઉપનિબદ્ધ કથાના પ્રબન્ધના શ્રવણથી પાણ=પૂર્વના મહાપુરુષો દ્વારા રચાયેલા કથાના વિસ્તારના શ્રવણથી પાણ, રાગાદિત્રોટન સુંદરતર સંભવે જ છે તોપણ આ ઉપાયથી=યોગ્ય જીવોને સન્માર્ગના દાનરૂપ આ ઉપાયથી, સંસારસાગરને તરવાની ઈચ્છાવાળા મારામાં પરમ કરુણાના એકરસ છતાં પ્રસ્તુત કથાના પ્રબન્ધને પાણ સર્વ પાણ તમે સાંભળવા માટે યોગ્ય છો=કથા સાંભળવી તમને ઉચિત છે.

પીઠબન્ધોપસંહાર:

તદેવમેતત્કથાનકં પ્રાયઃ પ્રતિપદમુપનીતં, યત્પુનરન્તરાન્તરા કિઞ્ચિન્નોપનીતં તસ્યાપ્યનેનૈવાનુસારેણ સ્વબુદ્ધ્યૈવોપનયઃ કાર્યઃ । ભવત્યેવ ગૃહીતસઙ્કેતાનામુપમાનદર્શનાદુપમેયપ્રતીતિઃ, અત એવેદં કથાનક-માદાવસ્યૈવાર્થસ્ય દર્શનાર્થમુપન્યસ્તં, યતોઽસ્યાં કથાયાં ન ભવિષ્યતિ પ્રાયેણ નિરુપનયઃ પદોપન્યાસઃ, તતોઽત્ર શિક્ષિતાનાં સુખેનૈવ તદવગતિર્ભવિષ્યતીત્યલમતિવિસ્તરેણેતિ ।

इह हि जीवमपेक्ष्य मया निजं, यदिदमुक्तमदः सकले जने ।

लगति संभवमात्रतया त्वहो, गदितमात्मनि चारु विचार्यताम् ॥१॥

निन्दाऽऽत्मनः प्रवचने परमः प्रभावो, रागादिदोषगणदौष्ट्यमनिष्टता च ।

प्राक्कर्मणामतिबहुश्च भवप्रपञ्चः, प्रख्यापितं सकलमेतदिहाद्यपीठे ॥२॥

સંસારેઽત્ર નિરાદિકે વિચરતા જીવેન દુઃખાકરે,
જૈનેન્દ્રં મતમાપ્ય દુર્લભતરં જ્ઞાનાદિરત્નત્રયમ્ ।
લબ્ધે તત્ર વિવેકિનાઽઽદરવતા ભાવ્યં સદા વર્દ્ધને
તસ્યૈ(સ્યે)વાદ્યકથાનકેન ભવતામિત્યેતદાવેદિતમ્ ॥૩॥

इत्युपमितिभवप्रपञ्चायां कथायां पीठबन्धो नाम प्रथमः प्रस्तावः समाप्तः ॥१॥

પીઠબંધનો ઉપસંહાર

આ સર્વ કથનનું નિગમન કરતાં ‘તદ્ એવમ્’થી કહે છે. પૂર્વમાં જે રીતે વર્ણન કર્યું એ રીતે આ કથાનક=પૂર્વમાં કહેલ એ કથાનક પ્રાયઃ પ્રત્યેક પદમાં ઉપનીત છે જે વળી વચવચમાં કંઈક ઉપનીત નથી=ઉપમેય દ્વારા સ્પષ્ટતા કરી નથી. તેનો પાણ આ જ પ્રકારના વચનાનુસારથી સ્વબુદ્ધિ દ્વારા ઉપનય કરવો જોઈએ. કઈ રીતે સ્વબુદ્ધિથી ઉપનય કરવો જોઈએ ? તેથી કહે છે. ગૃહીત સંકેતવાળા જીવોને ઉપમાનના દર્શનથી ઉપમેયની પ્રતીતિ થાય છે.

જેઓએ પ્રસ્તુત પ્રબંધ દ્વારા સંકેતનો બોધ કર્યો છે કે આ ગ્રંથ માત્ર કથાનક નથી, પરંતુ ઉપમા દ્વારા ઉપમેયનો બોધ કરાવીને રત્નત્રયીરૂપ મોક્ષમાર્ગની પ્રાપ્તિ કરાવવા અર્થે છે. તેથી તે પ્રકારનો સંકેત જેઓને પ્રાપ્ત થયો છે તેઓને આગળના કથાનકમાં ઉપમાનનું દર્શન થવાથી ઉપમેયની પ્રતીતિ થાય જ છે.

આથી જ=એક વખત ઉપમાન દ્વારા ઉપમેય બતાવવામાં આવે તો એ પ્રકારે ઉપમેયની યોજનની પ્રજ્ઞા વિવેકી પુરુષને પ્રગટ થાય જ છે આથી જ, આ કથાનક આ જ અર્થને બતાવવા માટે આદિમાં ઉપન્યાસ કરાયો છે=કથાના પ્રારંભ પૂર્વે પીઠિકામાં કઈ રીતે પોતાનો જીવ રત્નત્રયીને પ્રાપ્ત કરી શક્યો તે અર્થને બતાવવા અર્થે આદિમાં બતાવ્યું છે અને તેનો ઉપમેય પાણ બતાવાયો છે. જેનાથી કઈ રીતે ઉપમાન દ્વારા ઉપમેયનું જ્ઞાન થઈ શકે તેવો બોધ થવાથી યોગ્ય જીવ આગળની કથાને પાણ તે પ્રકારે જોવા સમર્થ બને. જે કારણથી આ કથામાં=આગળની કહેવાતી કથામાં, પ્રાયઃ કરીને નિરુપનય પદ ઉપન્યાસ થશે નહીં, તે કારણથી અહીં=પીઠિકામાં, શિક્ષિત જીવોને=કઈ રીતે ઉપમાન દ્વારા ઉપમેયનો બોધ કરવો તે પ્રકારે શિક્ષિત જીવોને, સુખથી જ તેની અવગતિ થશે=આગળમાં કહેવાયેલી કથા દ્વારા ઉપમેયનો બોધ થશે. એથી અતિ વિસ્તારથી સર્વું.

અહીં જીવની અપેક્ષાએ મારા વડે પોતાનું જે આ કહેવાયું=પૂર્વના કથાનકમાં કહેવાયું એ, બધા જ જીવોમાં સંભાવનામાત્રપણાથી લાગે છે=યોજન થાય છે. વળી, પોતાનામાં કહેવાયેલો સુંદર વિચાર કરાવો=યોગ્ય જીવો વડે પૂર્વમાં કથાનકમાં વર્ણન કર્યું તે પ્રકારે પોતાનામાં પાણ યથાર્થ યોજન કરી શકે તે પ્રમાણે વિચાર કરાવો, આત્માની નિંદા, પ્રવચનમાં પરમ પ્રભાવ, રાગાદિ દોષગણની દુષ્ટતા અને અનિષ્ટતા અને પૂર્વકર્મોનો અતિબહુ ભવપ્રપંચ, સકલ આ અહીં આદ્યપીઠમાં કહેવાયું છે=પીઠિકાના કથનમાં કહેવાયું છે. દુઃખના આકર=દુઃખની ખાણસમા નિરાદિક=આદિ

વગરના, આ સંસારમાં વિચરતા જીવ વડે જૈનેન્દ્ર મતને પામીને જ્ઞાનાદિ રત્નત્રય દુર્લભતર છે. આદરવાળા એવા વિવેકી પુરુષ વડે તે પ્રાપ્ત થયે છે તે=રત્નત્રયી પ્રાપ્ત થયે છે, આ જ આદ્ય કથાનક દ્વારા તમોએ સદા તેના જ વર્ણનમાં યત્ન કરવો જોઈએ એ આવેદન કરાયું છે=આ અનાદિ સંસાર છે જે દુઃખને કરનારું છે તેમાં પોતાનો આત્મા સદા પરિભ્રમણ કરી રહ્યો છે અને તે પરિભ્રમણમાં અત્યંત દુર્લભતર એવા જ્ઞાનાદિ રત્નત્રયને કોઈક રીતે પ્રાપ્ત કરેલ છે અર્થાત્ સંસારમાં રત્નચિંતામણિ આદિની પ્રાપ્તિ દુર્લભ છે તેના કરતાં પણ દુર્લભતર એવી જીવના પરિણામરૂપ રત્નત્રયી છે. અને જેને આ રત્નત્રયી અત્યંત દુર્લભ છે તેવો વિવેક છે અને તેના પ્રત્યે જેને અત્યંત આદર છે તેવા જીવે આગળમાં બતાવેલ કથાનક દ્વારા સદા તેના વર્ણનમાં યત્ન કરવો જોઈએ એ પ્રકારે બતાવાયું છે. એથી આ પીઠિકાબંધ વાંચીને માત્ર સંતોષ માનવો જોઈએ નહીં. પરંતુ ભગવાનના શાસનમાં વર્તતા જીવોને પોતાની ભૂમિકાનુસાર જે પ્રકારની રત્નત્રયી મળી હોય તેની સદા વૃદ્ધિ થાય તે પ્રકારે નિપુણપ્રજ્ઞાથી પ્રસ્તુત પીઠિકાબંધનું અવલોકન કરવું જોઈએ, પુનઃ પુનઃ ભાવન કરવું જોઈએ. જેથી ગ્રંથકારશ્રીને યોગ્ય જીવોના ઉપકારનું જે પણ પ્રયોજન છે તે પણ સિદ્ધ થાય અને પોતાનો આત્મા પણ દુર્લભતર એવી રત્નત્રયીને પામીને સંસારની વિડંબનાથી શીઘ્ર રક્ષિત થાય તે પ્રકારે યત્ન કરવો જોઈએ.

આ પ્રકારે ઉપમિતિભવપ્રપંચા નામની કથામાં પીઠબંધ નામનો પ્રથમ પ્રસ્તાવ સમાપ્ત થયો.

પહેલો પ્રસ્તાવ સંપૂર્ણ

અનુસંધાન : ઉપમિતિભવપ્રપંચા કથા ભાગ-૨ (દ્વિતીય પ્રસ્તાવ)

વિશેષ નોંધ

[illegible]

क्लिष्टचित्ता जगत्सर्व, मन्यन्ते दुष्टमानसम् ।
शुद्धाभिसन्धयः सर्व, शुद्धचित्तं विजानते ॥

ક્લિષ્ટ ચિત્તવાળા જીવો સર્વ જગતને
દુષ્ટ માનસવાળા માને છે, શુદ્ધ અભિપ્રાયવાળા
જીવો સર્વ જગતને શુદ્ધ ચિત્તવાળા જાણે છે.

: પ્રકાશક :

ગિતાર્થગંગા

‘શ્રુતદેવતા ભવન’, ૫, જૈન મર્યન્ટ સોસાયટી, ફત્તેહપુરા રોડ, પાલડી, અમદાવાદ-૭.

ટેલિ./ફેક્સ : (૦૭૯) ૨૬૬૦૪૯૧૧, ફોન : ૩૨૪૫૭૪૧૦

E-mail : gitarthganga@yahoo.co.in, gitarthganga@gmail.com

Visit us online : gitarthganga.wordpress.com